

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**KİMLİKLEŞME KAVŞAĞINDA ZAZA KİMLİĞİ VE
ZAZA HAREKETİ**

RASİM BOZBUĞA

**SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI**

TEMMUZ 2019

KİMLİKLEŞME KAVŞAĞINDA ZAZA KİMLİĞİ VE ZAZA HAREKETİ

Rasim BOZBUĞA

DOKTORA TEZİ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMMUZ 2019

Rasim BOZBUĞA tarafından hazırlanan “Kimikleşme Kavşağında Zaza Kimliği Ve Zaza Hareketi” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Gazi Üniversitesi Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Siyaset Ve Sosyal Bilimler Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Tevfik ERDEM

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, AHBV Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum

Başkan : Prof. Dr. Şenol DURGUN

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanı, İstanbul Gelişim Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum

Üye : Doç. Dr. Nilüfer ÖZCAN DEMİR

Sosyoloji Anabilim Dalı, Hacettepe Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum

Üye : Doç. Dr. Özge ÇELİK RUSSELL

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, AHBV Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum

Üye : Dr. Öğr. Ü. Saim ŞALLI

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, AHBV Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum

Tez Savunma Tarihi: 01/ 07/2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Figen ZAİF

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Rasim BOZBUĞA

01/07/2019

KİMLİKLEŞME KAVŞAĞINDA ZAZA KİMLİĞİ VE ZAZA HAREKETİ
(Doktora Tezi)

Rasim BOZBUĞA

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Temmuz 2019

ÖZET

Ülkemizin en önemli toplumsal renklerinden biri olan Zaza toplumundaki Zaza uyanışının betimlenmesi ve Zaza etnik kimliği ile Zaza hareketinin milliyetçilik teorileri esas alınarak incelenmesini amaçlayan bu çalışmada karşılaştırmalı tarihsel analiz ve nitel yöntem kullanılmıştır. Ayrıca, Zaza aydın ve aktivistleri ile derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmada sonucunda, Zaza kimliğinin başlangıç aşamasında olduğu, Zaza kimliğinin artan oranda Zazalar tarafından benimsendiği tespit edilmiştir. Zaza kimliğini doğuran sebepler büyük ölçüde Dünya’da ve Türkiye’de son 50-60 yılda yaşanan dönüşümler ve değişimlerle ilişkilidir. Bu değişim ve dönüşümler sonucunda geleneksel ortam ve kimliklerinden koparak farklı etnik, ulusal veya ideolojik kimliklere yönelen bazı Zaza aydınları Avrupa’ya çıkmak zorunda kaldıklarında Türkiye’deki toplumsal ortamdan kurtulmaları ve kendileri hakkında bilimsel verilere ulaşmalarının da etkisi ile Zaza kimliğine ulaşmışlardır. 80’lerin ortalarında Avrupa’da başlayan Zaza uyanışı 2000’lerden itibaren Türkiye’deki Zazaları da etkisi altına almıştır.

Bilim Kodu : 113825

Anahtar Kelimeler : Zazalar, Zaza kimliği, Zaza hareketi, Milliyetçilik, Etnisite

Sayfa Adedi : 336

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Tefvik ERDEM

ZAZA IDENTITY AND ZAZA MOVEMENT AT CROSSROADS OF IDENTITY
FORMATION
(Ph. D. Thesis)

Rasim BOZBUĞA

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

July 2019

ABSTRACT

This study aims to describe the Zaza awakening in the Zaza community, which is one of the most important social colors of Turkey, and the Zaza ethnic identity and the Zaza movement based on theories of nationalism. In this study, comparative historical analysis and qualitative method is used. In addition, an in-depth interview was conducted with Zaza intellectuals and activists. As a result of the study, it was determined that the Zaza identity was in the beginning phase, and that Zaza identity was increasingly adopted among Zazas. The reasons of Zaza identity rising are largely associated with transformation and changes in the last 50-60 years in the world and Turkey. Some Zaza intellectuals have reached Zaza identity in Europe because they escaped from social and ideological environment of Turkey which hinder Zaza identity among Zazas. Zaza revival, started at mid-80s in Europe among Zaza diaspora, has influenced Zazas, living in Turkey.

Science Code : 113825

Key Words : Nationalism, Zaza, Zaza People, Zaza Identity, Ethnicity

Page Number : 336

Supervisor : Prof. Dr. Tevfik ERDEM

TEŐEKKÖR

Bu alıőmada yardım ve katkılarından dolayı, Danıőmanım Prof. Dr. Tefvik ERDEM'e ayrıca gÖrüşmelerde samimiyetle katkı vermeye alıőan Hıdır EREN, Yılmaz KANAT, Murat VAROL, İsmail SÖYLEMEZ, İbrahim BUKAN, Mustafa DEMİRCİ, Murat BUKAN, Ayetullah KARABEYESER, Abdulkadir BÜYÜKSAYAR, Hakkı ÇİMEN, Mahmut ÇAĞDAŞ'A, uzun çalışma sürecinde sabırla manevi destek veren değerli aileme teőekkÖrü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	xii
HARİTALARIN LİSTESİ	xiii
1. GİRİŞ	1
2. MİLLİYETÇİLİK TEORİLERİ VE ETNİK/MİLLİ CANLANIŞTA MİLLİ HAREKETLERİN ROLÜ.....	5
2.1. Perennialistler (Kadimciler) ve Pre-mordialistler (İlkçiler)	10
2.1.1. Doğalcı yaklaşım.....	11
2.1.2. Kadimcilik (Perennialism)	11
2.1.3. Sosyo-biyolojik yaklaşım.....	11
2.1.4. Kültürel ilkçi yaklaşım	12
2.2. Modernist Yaklaşım	13
2.2.1. Sosyo-ekonomik dönüşüm	14
2.2.2. Siyasi dönüşüm	16
2.2.3. Toplumsal-kültürel dönüşüm yaklaşımı	18
2.2.4. Hroch'un yaklaşımı	24
2.2.5. İnşacı yaklaşım (Konstruktivism)	31
2.3. Etno Sembolcü Bakış Açısı	34
2.4. Zaza Hareketinin İncelenmesinde Teorik Çerçeve ve Milliyetçilik Kuramları	37
3. AKADEMİK İLGİNİN NESNESİ OLARAK ZAZALAR VE ZAZALARA DAİR BİBLİYOGRAFYA.....	39
3.1. Yurt Dışındaki Kaynaklarda Zazalar	39

	Sayfa
3.2. Türkiye'deki Akademik Çalışmalarda Zazalar	47
4. BİR ETNİK KATEGORİ OLARAK ZAZALAR	51
4.1. Zaza Etnisitesinin Tanımı ve Zaza Etnisitesinin Sınırları.....	51
4.2. Köken ve Tarih.....	58
4.2.1. Zazaların erken dönem tarihi.....	59
4.2.1.1. Zaza adının kökeni ve eski kaynaklarda Zaza adı	60
4.2.1.2. Deylem tezi	69
4.2.1.3. Part tezi	77
4.2.1.4. Yerli halk tezi	79
4.2.2. Osmanlı Öncesi İslam dönemi Zaza tarihi	79
4.2.3. Osmanlılar döneminde Zazalar	82
4.2.4. Cumhuriyet dönemi Zaza tarihi.....	88
4.3. Nüfus ve Coğrafya.....	93
4.4. Dil.....	97
4.4.1. Zazacanın dilbilimsel tasnifi ve Zazacanın İrani diller içerisindeki yeri .	98
4.4.2. Modern dünyada Zazacanın sorunları	106
4.4.2.1. Zazacanın beka sorunu.....	107
4.4.2.2. Zazacada alfabe ve standart yazı dili sorunu	111
4.4.2.2.1. Dil planlaması ve Vate örneği.....	113
4.4.3. Devletin Zazaca politikası	114
4.4.4. Zaza edebiyatı	120
4.4.5. Bir mücadele alanı olarak Zazaca ve Zaza hareketi	129
4.5. Din	131
4.6. Sosyo-Kültürel Yapı.....	138
4.6.1. Zaza bayramları.....	144

4.6.1.1. Zazalarda yeni yıl bayramı (Gağand ve Serra Neve- Serra Nevi)	144
4.6.1.2. Kara Çarşamba (Qerê Çarseme)	147
4.6.1.3. Zazalarda bahar bayramları Heftemal ve Kormışkan	150
4.7. Türkiye’de Siyasal Yapı ve Zazalar.....	154
5. ZAZA KİMLİĞİ VE ZAZA HAREKETİ	163
5.1. Zaza Hareketinde Zaza Kimliği Algısı	163
5.2. Zaza Kimliği ile Rekabet Halindeki Kolektif Kimlikler	166
5.2.1. Kürt siyasal hareketi ve Zaza kimliği.....	167
5.2.1.1. Kürt hareketinin Zaza hareketine karşı tutumu.....	183
5.2.2. Zazalar Türk’tür tezi.....	184
5.2.3. Dersim, Alevilik ve Zaza kimliği	184
5.3. Zaza Etnik Kimliğinin Tarihsel Gelişimi	192
5.3.1. Geleneksel dönem (1980’e kadar).....	192
5.3.2. Modern dönem	196
5.3.2.1. Zaza kimliğini oluşmasını etkileyen koşullar	197
5.3.2.2. Diasporada Zaza kimliğinin oluşması.....	203
5.3.2.2.1. Diasporada Zazaların örgütlenme çabaları	211
5.3.2.2.2. Avrupa’da Zaza dergiciliği.....	213
5.3.2.3. Türkiye’de Zaza kimliğinin güçlenmeye başlaması ve Zaza faaliyetleri.....	223
5.3.2.3.1. Türkiye’de Zaza dergiciliği ve diğer süreli ayınlar.....	224
5.4. Zaza Hareketi.....	227
5.4.1. Zaza Kimliğinin temsilcileri olarak entelektüeller ve aydınlar	227
5.4.2. Zaza kimliği ile ilgili STK’lar	229
5.4.2.1. İstanbul Zaza Dil ve Kültür Derneği (Zaza-Der).....	229
5.4.2.2. Bingöl Zaza Derneği.....	232

	Sayfa
5.4.2.3. Adana Zaza Derneği.....	233
5.4.2.4. Diyarbakır Zaza Derneği	233
5.4.2.5. Siverek Zaza Derneği.....	234
5.4.2.6. Mersin Zaza Dil Kùltür ve Tarih Derneği.....	235
5.4.2.7. Muş Zaza Dili ve Kùltürünü Araştırma ve Yaşatma Derneği	235
5.4.2.8. Elazığ Zaza Dil Kùltür ve Tarih Derneği.....	236
5.4.2.9. Adıyaman Gerger Zaza (Dımıl) Dili ve Kùltürünü Yaşatma Derneği	237
5.4.2.10. Zaza Konfederasyonu	237
5.5. Zaza Kimliğinin Sembolik Temelleri	238
5.5.1. Zaza dili (Zazaca-Zazaki).....	239
5.5.2. Zaza bayrağı	239
5.5.3. Zaza marşı	241
5.5.4. Zaza Yurdu ve Zazaistan	241
5.5.5. Zaza tarihsel şahsiyetleri	242
5.6. Popùler Kùltür, Zazalar ve Zaza Hareketi	243
5.6.1. Basılı ve görsel medyada Zazaca, Zazalar ve Zaza hareketi.....	243
5.6.1.1. Zaza gazete yayıncılığı	244
5.6.1.2. Zazaca radyo ve televizyon yayınları	244
5.6.1.3. İnternet yayıncılığında ve sosyal medyada Zaza hareketi	246
5.6.2. Televizyon dizileri, sinema ve tiyatroda Zazaca ve Zazalar.....	247
5.6.3. Zazaca müzik ve Zaza müziği	250
5.7. Zazalar Arasında Birlik Arayışları ve Siyasi Örgütlenme Çabaları	253
5.7.1. DZB (Demokratik Zaza Birliği) Çalışma Grubu/ Zubiyayena Demokratika Zazayan –Demokratik Zaza Birliği.....	254
5.7.2. Zaza Halk Partisi - Yenilikçi Değişim Partisi.....	254

Sayfa

5.7.3. Demokratik Zaza Hareketi	257
5.8. Zaza Eylemleri ve Zaza Talepleri	257
5.9. Zaza Hareketinin Sosyo-Kültürel Temelleri ve Coğrafi Dağılımı.....	261
5.10. Zaza Kimliğinin Geleceği.....	265
6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	267
KAYNAKLAR.....	283
EKLER.....	333
EK-1. Kaynak kişiler listesi	334
ÖZGEÇMİŞ.....	335

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 4.1. Karışık evliliklerde etnik kimlik oluşumu	110
Çizelge 4.2. Zaza takviminde özel günler ve Zaza bayramları	144
Çizelge 4.3. HDP çizgisinin Zaza yoğun bölgede oy durumu	159
Çizelge 5.1. Milli Hareketlerde Yer Alan Toplumsal Gruplar ve Zaza Hareketinde Durum	263

HARİTALARIN LİSTESİ**Harita****Sayfa**

Harita 4.1. Zazacanın lehçeleri	106
---------------------------------------	-----

1. GİRİŞ

19'uncu yüzyılın hemen başındaki Sırp isyanından beri son iki yüzyıllık tarihimiz 35 yıllık PKK şiddetini de içerecek şekilde temel olarak etnik kimliklerin şiddet temelinde ortaya konulmasının sayısız örneğine şahitlik etmiştir. Bazı etnik kimliklerin şiddet temelinde ortaya konulması, şiddet temelinde ortaya konulmayan etnik kimliklerin ve hareketlerin kamuoyunun ilgisini yeterince çekmemesine neden olmaktadır. İlgi çekmeyen etnik kimliklerden biri de Zaza kimliğidir.

Zazalar Türkiye'de yaşayan en büyük etnik gruplardan biridir. Büyükçe bir nüfusa sahip olmalarına rağmen yeterince bilim dünyasının ilgi odağında olmamışlar çoğu zaman da yok sayılmışlardır. Zazaların akademik dünya ve geri kalan kamuoyunca yeterince bilinmemesi, Türkiye'nin geneli ve özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile ilgili birçok konuda eksik veya yanlış analizler oluşturulmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan bu grubun yok sayılması ya da yeterince tanınmaması, sosyal veya siyasi meselelere yanlış veya eksik çözümler geliştirilmesini de beraberinde getirmiştir. Toplumsal ve siyasal birçok meselenin Zaza boyutu ile alınması, bu meseleler hakkında daha sağlıklı analizlerin ve çözümlerin geliştirilmesini mümkün kılacaktır. Bu itibarla Zaza toplumu hakkında daha fazla bilgiye sahip olmanın büyük önemi bulunmaktadır.

Zazalar Türkiye için birçok alanda hayati derecede önemli olsalar da bilim dünyasının yeterince ilgisini çekememişlerdir. Tamamına yakını Türkiye orjinli olan Zazalar hakkında akademik kaynakların çoğunun yurt dışı kaynaklı olması ve Türkiye'de bu konuda çok az araştırmanın yapılması Zazalara dair ülkemizde araştırmalar yapılması ihtiyacını ortaya koymaktadır.

Akademik dünya her ne kadar yeterince ilgilenmese son dönemde büyük bir Zaza uyanışı gözlenmekte ve Zazalar arasında Zazalığı ön plana çıkaran faaliyetler artmaktadır. 1980'li yıllardan itibaren önce Avrupa'da ardından Türkiye'de yavaş yavaş Zaza etnik kimliğinin güçlendiği görülmektedir. Diğer bir deyişle 1980'lerin ortalarında Avrupa'da başlayan Zaza uyanışı, 2010'larda Zaza dernekleri, şenlikler ve bildiriler gibi görünümle Türkiye'deki sosyal, kültürel ve siyasal hayatın parçası haline gelmiştir. Zaza uyanışının başlamasında Avrupa'ya göçen Zazaların kendileri hakkında yazılan bilimsel kaynaklara

ulaşmalarının büyük etkisi bulunmaktadır. Bu Zaza uyanışın bir sonucu olarak çok daha fazla Zaza kendini Zaza olarak tanımlamaya başlamıştır.

Türk ve Kürt kimliği gibi iki baskın kimlikle mücadele ederek var olma mücadelesi veren Zaza kimliğinin yeni bir kimlik unsuru olarak ülkemiz gündemine girmesi ile kimlik çalışmalarında yeni ve dinamik bir olgu ortaya çıkmıştır. Zazaların kendilerine sunulan kimlik alternatiflerinden Zaza kimliğine yönelmesinin arkasında yatan faktörlerin derinlemesine incelenmesi ile Zaza kimliğinin gerçek anlamda anlaşılması mümkün olabilecektir. Ayrıca, oldukça yeni bir olgu olan Zaza uyanışının incelenmesinin Türkiye’deki ve dünyadaki etnik kimlik çalışmalarına katkı sağlayabilecek unsurlar barındırmaktadır. Zaza kimliğinin gelişmesinin derinlemesine incelenmesi ile etnik kimlik gelişimine ilişkin teorilerin test edilmesinin yanında yeni teorilerin de oluşturulması mümkün olabilecektir. Diğer taraftan Zaza kimliğinin ayrı bir kimlik olarak ortaya çıkma çabası etnik kimlikleri etnik çatışma ve etnik şiddet temelinde anlamaya itilmiş kamuoyuna doğru bakış açısını sunacak bir mevzi kazandırabilecektir.

Barışçı bir çizgide gelişen Zaza kimliği ülkemizdeki toplumsal barışın inşası ve devamına katkı sağlayacak unsurlar taşımaktadır. Şiddete dayalı kimlik taleplerinden farklı olarak kimliğini barışçı şekilde geliştiren Zaza kimliği, ülkemiz insanına farklı olanın zararlı olmayabileceğini göstermektedir. Ayrıca, Zaza hareketinin barışçı karakteri ile kazanımlar elde etmesi, Kürt milliyetçilerinin “şiddet sayesinde bir şeyler elde ettik” argümanını çökertebilecektir. Öte taraftan Zaza hareketi ve Zaza kimliği, Kürt milliyetçilerinin şiddeti ve terörü meşrulaştırmak için öne çıkardıkları gerekçelerin sorgulanmasına da sebep olmaktadır. Kürt milliyetçileri uyguladıkları şiddeti meşrulaştırmak için dillerinin yok sayıldığı, varlıklarının reddedildiği gibi gerekçeleri öne çıkarmaktadırlar. Bazen bunu ‘inkâr ve imha siyaseti’ olarak da dile getirmektedirler. Ancak Kürt milliyetçileri de Zazaları ayrı bir halk olarak görmemekte onların dillerini dil olarak değil de lehçe olarak tanımlamaktadırlar. Bu durum Zazalar tarafından “Devletin yaptığını siz bize yapıyorsunuz inkâr ve imha siyaseti dayatıyorsunuz” şeklinde itirazların yapılmasına neden olmaktadır. Bu itiraz Kürt hareketinin şiddeti meşrulaştırmasına çok güçlü bir meydan okuma olarak ortaya çıkmaktadır.

Özet olarak ifade etmek gerekirse araştırmanın önemi temel olarak, tez konusunun birçok açıdan hayati derece önemli olmasına rağmen yeterli bilimsel araştırmanın

olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu araştırmanın yeterli araştırma yapılmayan bu konudaki boşluğun doldurulmasına katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

Bu tezde temel olarak ülkemizin en önemli toplumsal renklerinden biri olan Zaza toplumunda ortaya çıkan “Zaza uyanışının” betimlenmesi amaçlanmaktadır. Diğer bir deyişle bu çalışma ile Zaza kimliğinin tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkışı, Zaza etnik kimliğinin oluşumu analiz edilerek etnik kimlik ve milliyetçilik teorileri tartışmalarına Zazalar boyutuyla katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Çalışmada Zaza tabiri, kendini Zaza olarak tanımlayanlarla Zaza hareketi tarafından Zaza olarak tanımlananlar anlamında en geniş anlamıyla kullanılmıştır. Zaza hareketi Zazalarla ilgili faaliyetlerde bulunan kişi ve kurumsal yapıları tanımlamaktadır. Zaza kimliği ile Zaza hareketinin inşa etmek istediği rakip etnik/milli hatta dinsel kimliklerden farklı olarak Zazalığı merkeze alan Zaza hareketi ile ilişkili kimlik kast edilmektedir. Bu bağlamda Zaza kimliği ile “Zaza topluluğu”nun ayırt edici vasıflarını tespit etmeye yönelik antropolojik bir kimlik tanımlaması yapılmayacaktır. Esas olarak Zaza hareketinin inşa etmeye çalıştığı, Zazaları bir özne yapmaya çalışan kimlik biçimi ele alınmaktadır. Diğer taraftan Zaza kimliğinin büyük ölçüde gelişmesini tamamlamış, olgun bir kimlik olmadığını da belirtmemiz gerekmektedir.

Diğer taraftan bu çalışma Zazaların etnik aidiyeti konusunda politik düzlemde cereyan eden tartışmaları odağına koymamaktadır. Çalışmada Zazaları Zaza kabul eden tez esas kabul edilmiştir. Bu bağlamda Kürt milliyetçileri ile TRT gibi kamu kurum ve kuruluşlarının benimsediği Zazaların Kürt, Zazacanın Kürtçenin bir lehçesi olduğuna dair tez ile bir kısım Türk milliyetçilerinin savunduğu Zazaların Türk olduğuna ilişkin tezlere ihtiyaç duyulması halinde değinilmiştir.

Bu çalışmanın yöntemi, karşılaştırmalı tarihsel analiz ve nitel yöntemdir. Bu kapsamda ilk olarak Zazalarla ilgili yurt içi ve yurt dışı kaynaklara ulaşılması ve teorik çerçevenin oluşturulması için literatür taraması yapılmıştır. Çalışmada nitel veri toplama tekniklerinden gözlem, mülakat ve doküman incelenmesi teknikleri kullanılmıştır. Zaza hareketinin temsilcileri olan Zaza aydın ve aktivistlerinden 23 kişi ile nitel yöntemin veri toplama tekniği olan derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar öncesinde kılavuz soru seti hazırlanmış kaynak kişilerin izin vermesi halinde görüşmeler

kaydedilmiştir. Türkiye’de faaliyette bulunan tüm Zaza derneklerinin temsilcileri ile yüz yüze görüşülmeye çalışılmış bu kapsamda Bingöl, Diyarbakır, Şanlıurfa/Siverek, Malatya, Elazığ, Mersin, Adana ve İstanbul’a ziyaretler yapılmıştır. Ziyaret edilemeyen Muş ve Adıyaman/Gerger gibi yerlerdeki dernek temsilcileri ile telefonla mülakat gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Avrupa’daki Zaza hareketi mensupları ile temas etmek üzere Fransa’ya ziyaret gerçekleştirilmiştir. Çalışma’da kaynak kişiler görüşmelerde de belirtildiği üzere gerçek isimleri ile gösterilmemiştir. Mülakat yapılan kaynak kişiler çalışma ekindeki “Kaynak Kişiler Listesinde” yer almaktadırlar.

Çalışmada doküman incelemesi ve gözlem tekniği de kullanılmıştır. Zaza hareketince oluşturulan afiş ve resim gibi görsel ve yazılı dokümanlar çalışmada analiz edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Zaza hareketi mensuplarının sosyal medyadaki aktiviteleri takip edilmiş ve Zaza hareketinin faaliyetlerine katılarak gözlem tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda İstanbul Zaza Derneği tarafından düzenlenen Ana Dil Gün Etkinliğine ve Ankara’da düzenlenen Zaza Dil ve Kültür Etkinliğine katılım sağlanmıştır.

Tezin birinci bölümünde milliyetçilik teorileri özetlenmiş ve Zaza kimliğini incelenmesinde teorik çerçevenin oluşturulması hedeflenmiştir. İkinci bölümde ise Zaza kimliğinin taşıyıcısı olan Zaza toplumunun köken ve tarihi, nüfus ve coğrafyası, dini, dili ve sosyal ve kültürel yapısı incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Zaza kimliği ve Zaza hareketinin gelişimi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise konu özetlenmiş ve teorik çerçeve ile Zaza kimliğinin gelişimi arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır.

2. MİLLİYETÇİLİK TEORİLERİ VE ETNİK/MİLLİ CANLANIŞTA MİLLİ HAREKETLERİN ROLÜ

“Etnik” kelimesi köken olarak eski Yunan orijinlidir. Yunancadaki terim çeşitli şekillerde ve farklı anlamları içerecek şekillerde kullanılmaktadır. Smith Ulusların Etnik Kökeni kitabında bu kullanımları detaylıca aktarmaktadır. İlyada’da arkadaş takımı anlamında “ethnos earion” veya insan kalabalığı anlamında “ethnos laon”, Homeros’ta Akha ya da Likya kabilesi anlamında “ethnos Achaion ve lukion”, Odyssea’da şanlı ordu müfrezeleri/ölü anlamında “kluta ethnea nekron”, yine İlyada’da arı kovarı ya da ötücü kuş sürüsü anlamında “ethnea melison ve ornithon”, Pindaros’ta erkek ve kadın ırkları anlamında “ethnos aneron, ve gunaikon”, veya Heredotos’ta ve aynı şekilde Attikalı Hatiplerde Med Halkı ya da millet anlamında “medikon ethnos” ifadelerinin bulunduğunu belirtmektedir. Terimin Platondaki haberciler kastı “ethnos kerukikon” gibi belli bir kabile ya da kast, Ksenophon’da kadınları anlatan “thelu ethnos” ifadesi gibi bir cinsiyet için kullanıldığına da rastlandığını söylemektedir. Son olarak sözcüğün Yeni Ahit yazarları ve kilise babaları tarafından Hristiyanlar ve Yahudiler hariç bütün diğer halkları kapsayacak şekilde, pagan (ta ethne) olarak kullanıldığına değinmektedir. Bütün bu kullanımlarda ortak payda, aynı klan veya kabileye bağlı olmaları gerekmele birlikte hareket eden veya yaşayan bir grup hayvan veya insan şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Bir başka deyişle ethnos, biyolojik ve soya dayalı farklılıklardan daha çok kültürel farklılıkların ifade edilmesine daha uygun olduğu söylenebileceği açıktır.¹

Etnik gruplar objektif kriterler, davranış bağları ve sübjektif hisler temelinde üç esasta tanımlanabilmektedir. Objektif tanımlamada bir grubu diğerlerinden ayıran dil, din, renk, bölge, mutfak, kıyafet gibi kültürel bazı özelliklerin bulunması gerektiği varsayılmaktadır. Davranışsal tanımlamada ise grubun başka gruplarla ilişkiye girdiğinde davranışını belirleyen kültürel özellikler öne çıkarılmaktadır. Sübjektif tanımlamada öznel hisler esas olmaktadır.²

¹ Smith A., (2002). Ulusların Etnik Kökeni, (Çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir), Ankara: Dost Kitabevi, Ankara, (Eserin orijinali 1986’da yayınlandı) 45-46.

² Brass P. R. (1991). Ethnicity and Nationalism Theory and Comparision. Newbury Park CA: Sage Publications, 18,19.

Smith etnik kimliğin beş boyutunun olduğunu ifade etmektedir. İlk olarak etnik grubun (ethnie) kolektif isminin olması gerektiğini söylemektedir. Ona göre kolektif isimler etnik toplulukların kesin bir işareti ve simgesidir. Topluluklar bu isimlerle kendilerini diğerlerinden ayırır ve bu isimler onlara “öz”lerini hatırlatır. Kolektif isim dışardakiler için hiçbir şey ifade etmeyen ancak kapsadığı insanlar için güç ve anlam barındıran bir etki ve atmosfer çağırıştırır. Smith ikinci boyutun ortak soy miti olduğunu söylemektedir. Bu mitlerin etnik bağların ve duygudaşlığın temelini oluşturduğunu ve birçok açıdan etnisitenin “sine qua nonu” yani üyeleri için anlamlar bileşiminin anahtar unsurları olduğunu ve soya ilişkin mitlerin dünyadaki kolektif yerleşimin araçlarını ve bir topluluğun kökenlerini, gelişimi ve kaderini açıklayan imtiyaz beratını sağladığını ifade etmektedir. Smith üçüncü boyutun ortak tarih olduğunu ve paylaşılan bir bellek üzerine kurulmamışsa ethnienin hiçbir şey olduğunu söylemektedir. Dördüncü boyut olarak Smith özel ortak kültüre işaret etmektedir. Kültürün grubun üyelerinin birbirine bağlanmasına hem de onları dışarıdakilerden ayırmaya yarayan bir veya daha fazla “kültür” unsuruyla birbirinden ayırdığını söylemektedir. En fazla paylaşılan ve aynı zamanda ayırt edici olan niteliklerin dil ve din olduğunu ancak görenek, kurumlar, yasalar, folklor, mimari giyim, beslenme, müzik ve sanat hatta renk ve fiziksel görünüş farklılıkları artırabileceğini veya onların yerini alabileceğini belirtmektedir. Etnisite için kültürel özgüllüğün önemli olduğunu ancak söz konusu ethnienin sadece farklı değil aynı zamanda karşılaştırılmaz da görünmelidir. Bunun diğer dillerle ilgisi olmayan bir dile ya da kendi başına bir dine sahip olarak da olabileceğini de ifade etmektedir.³ Kültürel özgüllüğün vurgulanması etnisite için en önemli husus olmakla Zazaların da üzerinde durduğu bir konudur. Zazana dergisinde facebookta yapılan paylaşımda “Zaza halkı, dilinin farklılığının yanı sıra giyim kuşamıyla ve kültürel farklılıklarıyla kendine has bir millettir.” denilerek özgünlük vurgusu öne çıkarılmaktaydı.⁴

Smith, etnisitenin beşinci boyutunun belli bir teritorya ile özdeşleşme olduğunu söylemektedir. Etnisite fiziksel olarak “kendi” teritoryasına sahip olmasa da sembolik olarak bir coğrafi merkeze, bir kutsal yerleşime ya da bir “anavatan” a sahip olmalıdır. Bu nedenle ethnienin, dağıldığı ve anayurdunu kaybettiği zaman ethnienin olmaktan çıkmamaktadır. Burada etnisitenin mitlere, belleklere, değerler ve sembollere ilişkin bir mesele olduğunu

³ Smith A, (2002) 48-55

⁴ İnternet: Zazana Dergisi (2017), Zaza halkı dilinin farklılığının yanı sıra giyim kuşamıyla ve kültürel farklılıklarıyla kendine has bir millettir. (9 Eylül 2017) Web: <https://www.facebook.com/ZazanaDergisi/posts/1730549266973769>, 11 Eylül 2017’de alınmıştır.

vurgulamaktadır. Smith son olarak mit ve sembollerle de ilişkili olarak dayanışma duygusunun etnik grubunun bir başka boyutu olduğunu ifade etmektedir.⁵

Smith etnik kimliklerin özel doğasını kavramak için, gelecek nesillere aktarma ve belli bir topluluğa yayılma mekanizmalarında “mit-sembol” bileşimi olarak özetleyebileceğimiz tarihsel belleklerin, ortak değerlerin, mitlerin ve sembollerin doğasına (biçim ve içeriğine) bakılması gerektiğini ifade etmektedir. Büyük ölçüde mitsel ve sembolik bir karakterde olan etnisite bir kere oluştuktan sonra içerisinde toplumsal ve kültürel süreçlerin ortaya çıkacağı ve her tür koşulun etkileyeceği “kalıplar” yaratarak nesiller hatta yüzyıllar boyunca varlığını sürdürme ve normal şekilde değişen koşullar altında benzersiz bir süreklilik gösterme eğilimindedir.⁶ Diğer bir ifade ile etnik topluluk kimlik ve kadere dolayısıyla da mit ve anılara sahip olması gerekmektedir.⁷

Llobera, sosyo-biyolojik yaklaşımda etnisitenin soy dayanışması, karşılıklılık ve zorlama mekanizmaları ile ilişkili olarak algılandığını vurgulamaktadır. İnsan toplumlarında iş birliğinin ilk olarak kan bağı, sonrasında karşılıklı menfaatler nihai olarak da potansiyel veya fiili güç kullanımı ile sağlandığına ilişkin tezin bu yaklaşım tarafından benimsendiğini belirtmektedir.⁸

Antropolog Barth ise etnik grubunun oluşumunda kültürel unsurlardan ziyade sınırların önemini vurgulamaktadır. Ona göre kültür, etnik gruplar arasındaki sınırlara bağlı kalmadan değişebilmekte ve geçmişle sürekliliği olması gerekmediğinden etnik grupları tanımlamada esas unsur olarak alınamazlar. Bu nedenle de etnik grupların oluşumunda sınırlar çok daha önemlidir.⁹ Wimmer ise kültür ile etnisitenin bazen örtüşebileceği itirazını yapmakta ve etnik sınırların sabit olmadığını inşa ve yeniden inşa süreci içerisinde bulunduğunu vurgulamaktadır.¹⁰

⁵ Smith A, (2002) 48-55

⁶ Smith A., (2002) 38, 39

⁷ Smith A., (2002) 22

⁸ İnternet: Llobera, Josep R. (1999). *Recent theories of nationalism.*, working paper, Web: https://www.icps.cat/archivos/WorkingPapers/WP_I_164.pdf?noga=1, 19 Şubat 2019’de alınmıştır.

⁹ Barth F. (1969) ‘Introduction’, in Barth, Frederik (ed.) *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*, Boston, Little, Brown and Company, 15.

¹⁰ Wimmer A. (2008) *Elementary Strategies of Ethnic Boundary Making*, *Ethnic and Racial Studies* 31 (6), September, s. 1027

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde etnisite ve etnik grup kavramı; kolektif özel bir adı olan, ortak soy miti ile ortak tarihe sahip olduğu inancını paylaşan, devamlı yeniden inşa edilmesine rağmen sürekli olduğuna inanılan sınırlarla diğerlerinden ayrılan, dil, coğrafya, din, kültür gibi ayırt edici özelliklere sahip olduğuna inanılan insan grubu olduğu görülmektedir. Bütün bunlara ek olarak etnik grupların üyelerindeki etnik gruba bağlılık fikri, grubu bir araya getiren temel harç işlevi görmektedir. Diğer bir ifade ile belli özelliklere sahip insan topluluğu bağlılık fikri sayesinde etnik grup haline gelmektedir.

Etnisite ile karıştırılan bir diğer kavram ise millet-ulus kavramıdır. Millet kavramını Ernest Renan, bir değerler halitası olarak görmekte ve milletin her gün yapılan bir plebist olduğunu söylemektedir. Diğer bir ifade ile Renan milleti sözleşme temelinde ele almaktadır. Ona göre ruh ve manevi bir ilke olan millet birey olarak bile uzun çalışma, fedakârlık ve adanmışlığın nihai ürünüdür.¹¹

Stalin ise milleti objektif ve sübjektif unsurlar temelinde betimlemektedir. O milleti dil, toprak, ortak ekonomik yaşam ve ortak bir kültürle tecelli eden ruhi bir oluşum temelinde şekillenip tarihsel şekilde oluşmuş kalıcı bir insan topluluğu olarak tanımlamıştır.¹² Zaza hareketi içerisinde yer alan Çiya ise Stalin'in ulus tanımının dil, tarih-kültür, toprak ve pazar birliğine eşitlendiğini ve bunun Zaza ulusu için yeterli bir tanım olmadığını söylemektedir. Çiya, bu tanımın Batı Avrupa uluslaşması temel olarak oluşturulduğunu ve dünyanın farklı yerlerindeki gerçeğe uymadığını ve her ulusal gelişmenin kendi özgün yolunda yürüdüğünü ifade etmektedir.¹³

Max Weber, millet tanımında belirsizliğin bulunduğunu ancak bunun siyaset bilimi alanında aşılabilirliğini belirtmektedir. Ayrıca ona göre millet kendini en iyi şekilde kendine ait devletle ifade edebilen bir duygu birliğine dayanan topluluktur yani millet doğal olarak kendi devletini yaratma eğilimindedir.¹⁴

¹¹ Renan E., (1946), *Nutuklar ve Konferanslar*, Ankara, Sakarya Basımevi, (Eserin orijinali 1882'de yayınlandı), 122

¹² Stalin Josef, *The Nation*, In *Marxism And The Natural Question, From The Essential Stalin: Major Theoretical Writings 1905-1952*, ed. Bruce Franklin (Croom Helm: London 1973) 57-61 , John Hutchinson, Anthony D. Smith, *Nationalism*, Oxford University Press, 1994, sayfa 18

¹³ Çiya Sait, *Dersim Yazıları*, İstanbul 1998, s.18

¹⁴ Max Weber, "The Nation", in *from Max Weber:Essays in Sociology*, Trans. And Ed. H. H. Gerth and C Wright-Mills) Routledge&Kegan Poul:London 1948, 171-, 179." , John Hutchinson, Anthony D. Smith, *Nationalism*, Oxford University Press, 1994, sayfa 25

Milletle ethnîe arasındaki ilişkiyi Smith aşağıdaki tabloda özetlemektedir¹⁵

Ethnie	Millet
Özel ad	Özel Ad
Paylaşılan soya ilişkin mitler, vb.	Paylaşılan tarih
Kültürel Farklılık	Genel kamusal kültür
Anayurt ile bağ	Anayurdu işgal
Bir miktar (Elit) dayanışması	Kamu hakları ve görevleri
-	Tekil ekonomi

Millet-ulus kavramı tarihi köken olarak izleri çok eskilere gitse de esas olarak günümüzdeki kullanım biçimiyle modern dönemde ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte günümüz milletleri ile ilişkilendirilen insan topluluklarının varlığı da yadsınamaz bir realitedir. Bu bağlamda milletleri sonradan icat edilmiş varlıklar olarak görme eğilimine sahip olan düşünürler dahi milletlerin tarihsel kökenlerini veya etnik bağlarını bütünüyle reddetmemektedirler. Örnek olarak Hobsbawm, milletlerin modern dönemde inşa edilmiş öğeler olsa da etnik kökenin modern milliyetçilikle bir bağının olduğunu da belirtmektedir. Bununla birlikte etnik köken ön milliyetçilikle Kore ya da Japon örneğinde olduğu gibi bir devlet geleneği ile birleştirilmediği sürece etkili olamadığını iddia etmektedir.¹⁶

Özet olarak ifade etmek gerekirse daha önce etnik grup tanımında belirttiğimiz özelliklere sahip olmaları nedeniyle Zazalar etnik grup olarak tanımlanabilecek yeterli özelliklere sahip olduğu görünmektedir. Bununla birlikte bir etnik kategori olarak milletleşme sürecine doğru evrilme potansiyeline sahip olduğunun işaretini de vermektedir. Bu nedenle de Zaza grubunu ve Zaza kimliğini anlamak için milliyetçilik teorilerinin kullanışlı bir çerçeve sağladığı muhakkaktır.

Etnik hareketleri ulusal hareketlerin bir başka görünümü ya da ona giden yolun ilk aşamasını teşkil etmeleri nedeniyle milliyetçilik teorileri bakımından incelenmesi gerektiği tabiidir. Milli hareketi ethnîe, etnik kategori ya da etnik grup olarak nitelendirebileceğimiz

¹⁵ Smith A., (2003). *Nationalism; Theory, Ideology, History*, Polity Press, Cambridge, 13

¹⁶E. J. Hobsbawm, (1993), 1780'den günümüze milletler ve milliyetçilik, "program, mit ve gerçeklik" Çeviren: Osman Akınbay 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, 86.

topluluğun “millet” haline dönüşmesinde katalizör olarak niteleyebiliriz. Ulusal hareketlerin teorisi ise milliyetçilik teorileri ile analiz edilmektedir.

Milli hareketleri açıklamaya dönük teorik yaklaşımları Özkırımlı'nın yaptığı şekilde ilkçi, modernist ve etno-sembolcü olarak tasnif edebiliriz. Özkırımlı, Smith'in “perennialism” olarak tanımladığı kadimciliği ilkçi yaklaşıma dâhil ederek kısmen sadeleştirme ile üçlü bir tasnife gitmiştir. Bu çalışmada da kadimcilerle ilkçiler büyük ölçüde benzer yaklaşımlara sahip olmalarından dolayı üçlü tasnife uyulmuştur.

2.1. Perennialistler (Kadimciler) ve Pre-mordialistler (İlkçiler)

Premordialist bakış açısı temel olarak etnik kimliğin ırk, din, dil gibi bağlara dayalı olarak verili olduğunu iddia eden bir bakış açısıdır.¹⁷ Bu yaklaşım esas olarak etnik kimliği ve bu kimliği oluşturan bağların niteliğini inceleyen çalışmalarla şekillenmiştir. Milletlerin inşa edilen ya da hayal edilen yapılar olarak görme yerine, doğal bir varlık olarak görülmesi bu bakış açısının ayırt edici özelliği olarak öne çıkmaktadır.¹⁸

Temel olarak Premordializm, milliyetçiler ve bazı sosyal mühendislik taraftarları tarafından benimsenmiştir. Milliyetçiler; verili olduğunu kabul ettikleri din, dil gibi unsurlar esasında milleti doğal bir yapı olarak görme eğilimindedirler. İlk millet tanımlarından birini yapan Herder'e göre millet, doğal ve organik olmakla yapay olan devletten ayrılmaktadır. Bu yaklaşımı savunanlara göre doğal olan millet, tarihin ilk dönemlerine kadar gidebilmektedir. Ancak bazen de uyuyan milletin uyanması ya da uyandırılması gerekmektedir.¹⁹

Premordialist bakış açısında; doğalcı, biyolojik ve kültürel premordialistler olmak üzere esas olarak üç farklı yaklaşımın olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımlar hangi premordial bağların milleti oluşturduğuna ilişkin açıklamalarda farklılaşmaktadır. Ayrıca benzerlikleri sebebi ile kadimci yaklaşım da alt başlıklar altında incelenmiş yeni başlık oluşturulmamıştır. .

¹⁷Llobera J. R.,(2003). An Invitation to Anthropology: The Structure, Evolution, and Cultural Identity of Human Societies, Berghahn Books, 200.

¹⁸ Özkırımlı U. (2013),, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, Ankara: Doğubatı Yayınları, 81

¹⁹ Lawson S.(2005). Premordialism, When Is The Nation?: Towards An Understanding of Theories Of Nationalism edited by Atsuko Ichijo, Gordana Uzelac, London: Routledge, 2005, 51

2.1.1. Doğalcı yaklaşım

Temel olarak milliyetçiler tarafından benimsenen bu yaklaşıma göre etnik kimliğimiz koku alma veya konuşma gibi doğal ve doğuştan gelen bir özelliğimizdir. İnsanlar doğal olarak kendinden olmayanı dışlama eğilimindedirler. Bu bakış açısına göre milletler bu eğilim esasında oluşmuşlardır, Doğalcı yaklaşıma göre tarih milletlerin kendini gerçekleştirme mücadelesinin öyküsüdür.²⁰

2.1.2. Kadimcilik (Perennialism)

Kadimciler ise doğalcılığın aşırılığından uzaklaşarak milletlerin doğallığına vurgu yapmadan sosyal ve siyasi bir varlık olarak milletlerin antik dönemden beri varlığını öne çıkarmakta ve milletlerin ölmez sürekli bir özü olduğunu iddia etmektedirler.²¹ Doğalcıların görüşlerine kuşkuyla bakan perennialistlere (kadimciler) göre bugünün milletleri yüzyıllardan beri var olan bir birlikteliğin günümüzdeki uzantılarıdır. Onlara göre milletlere orta çağda hatta antik çağlarda bile rastlamak mümkündür. Değişen tek şey milletlerin büründükleri biçimdir. Onların bakış açısına göre milliyetçiler milleti uyandıran prenslerdir.²²

Kadimcilerle ilkçiler arasında benzerlikler olsa da farklılıklar da bulunmaktadır. Kadimciler (bazı) milletlerin kadim zamandan beri varlığına vurgu yapmakta iken ilkçiler milli ya da etnik bağların verili olduğunu söylemektedirler. Ayrıca, genel olarak kadimci bakış açısı ile modernist bakış açısı karşı karşıya getirilirken, ilkçilerle araçsalcı bakış açısı karşı karşıya getirilmektedir.²³

2.1.3. Sosyo-biyolojik yaklaşım

Sosyo-biyolojik yaklaşımda kandaşlık bağından hareket edilmekte ve etnik grup, büyük kandaşlık grubu olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşıma göre etnik bağların kökeni

²⁰ Özkırımlı U. (2013)., 82

²¹ Smith A. D. (1998). Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism, London: Routledge, 159

²² Özkırımlı U. (2013)., 82-85

²³ Kaufmann, E., Conversi, D., (2012). Ethnic and Nationalist Mobilization. The Study of Ethnicity and Politics: Recent Analytical Developments, 2012, Edition: 1, Chapter: 2, Leverkusen: Verlag Barbara Budrich Publishers, 47-77

“ilkel zihin” köklerimizdeki grup merkezci bakış açısı ile grup dışına karşı yabancı karşıtlığından kaynaklanmaktadır. Grubun şeref, onur gibi kavramlar etrafında felsefi ve ahlaki temellerinden beslenen egemenlik iddiası ile milliyetçiliğin iç temellerinin oluştuğu kanısı bu yaklaşımın özelliklerindedir.²⁴

Özet olarak belirtmek gerekirse etnik bağlılıkların kökenlerini genetik köklerde ve içgüdülerde arayan bu yaklaşımı savunanlara göre insan biyolojik bir varlık olarak ailenin parçası olup etnik gruplar da bir yönüyle süper ailelerdir.²⁵ Llobera bu yaklaşımı öne çıkaran araştırmacıları Van Den Berghe, Evans Pritchard, Paul Shaw ve Yuwa Wong gibi isimler olarak sıralamaktadır.²⁶

2.1.4. Kültürel ilkçi yaklaşım

Bu yaklaşımı savunanlar, etnik bağlılıklarda inancı ve algıyı öne çıkarmaktadırlar. Bu görüşe göre bireyleri etnik topluluğa ya da milleti ötekilerden ayırdığı düşünülen din, dil, ortak geçmiş gibi öğelere sınımsız bağlayan bu öğelerin ilk-premordial olduğuna duyulan inançtır.²⁷ Bu yaklaşıma göre dil ve din, vatan, ortak geçmiş gibi kültürel olgulara duyulan inancın insanların bu kavramlara yüklediği anlamlar yüzünden rasyonel hesaplamaların ötesinde bir gücü bulunmaktadır.²⁸

Premordialist yaklaşım Zazalar ve Zaza kimliği bağlamında kullanılabilir unsurlar barındırmaktadır. Öncelikle Zaza toplumunun kadim zamanlardan beri var olduğuna ilişkin bir algı ve iddianın Zaza hareketi mensupları tarafından paylaşıldığı görülmektedir. Zazaların kadimliği ise genel olarak Zaza dili ve Zaza isimlendirilmesi üzerinden inşa edilmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle Zaza grubunun kadimliği ve sürekliliği Zaza hareketi nezdinde tartışmasız bir gerçeklik olduğunu söylemek hata olmayacaktır.

Zazaların kadimliği ve sürekliliğinde öne çıkan en önemli unsur Zaza dili olmaktadır. Bu nedenle Zaza dili, Zaza kimliği ve Zaza hareketinin temel odak noktası durumundadır. Zazacanın dil ya da lehçe olup olmadığı ve tarihsel evrimi, Zazalara dair tartışmaların

²⁴ Llobera J. R.,(2003). 200, 201

²⁵ Özkırmı U. (2013),. 87-88

²⁶ Llobera, J. R. (1999).

²⁷ Özkırmı U. (2013),. 92

²⁸ Smith A. D. (2000),The Nation in History: Historiographical Debates About Ethnicity and Nationalism, Hanover, NH: UPNE, s. 20-25

odağını oluşturmaktadır. Ayrıca Zaza adının kadimliği üzerine yapılan vurgu da dikkat çekmektedir.

Diğer taraftan tarihsel kadim bir Zaza kategorisinin var olduğunu inkâr etmek mümkün değilse de bu kategorinin farklı şekillerde isimlendirilebildiği ve farklı üst kategorilerin parçası olarak da tanımlanabildiği de görülmektedir. Bu nedenle günümüzde kullanıldığı şekilde bir Zaza etnik grubunun var olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle de Zaza kimliğinin modern bir olgu olduğunu kabul etmememiz gerekmemekte ve bu kimliği yaratan koşulları anlamamız zorunlu hale gelmektedir.

2.2. Modernist Yaklaşım

Birbirinden farklı görüş ve anlayış içinde olsalar da modernistleri birleştiren temel olgu, milletlerin oluşmasında milliyetçiliğin önemine vurgu ve milletin modern bir gerçeklik olmasıdır. Bu yaklaşımı benimseyenleri birleştiren temellerden biri milletleri modern çağa yani son iki yüzyıla ait görmeleridir. Modernist yaklaşımın öncülerinden kabul edilen Kedourie milliyetçiliğin 19. Yüzyılın başlarında icat edilmiş bir olgu olduğunu söylemektedir.²⁹ Modernistlere göre, milletler milliyetçiliği değil milliyetçilikler milletleri yaratmaktadır.

Modernist yaklaşımı benimseyenlere göre premodern dönem milletlerin ortaya çıkmasını sağlayacak toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullardan yoksundur. Modern dönemde ortaya çıkan yeni koşullar ise milletleri ortaya çıkarmıştır. Bir diğer ifade ile bu yaklaşımı savunanlar milliyetçiliğin geleneksel toplumdan modern topluma geçişteki süreçlerin sonucu olduğunu ileri sürmektedir.

Modernist yaklaşımı benimseyen yazarlar sahip oldukları bakış açılarına göre birkaç grup içerisinde sınıflandırılmaktadır. Özkırımlı, Modernist bakış açısını odaklandığı etkenlere göre ekonomik dönüşüm, siyasal dönüşüm ve toplumsal-kültürel dönüşüm olmak üzere üç farklı başlık altında incelenebileceğini ifade etmektedir.³⁰ Llobera ise sınıflandırmayı 1- Sosyal İletişim teorileri (Deutsch, Rustow, Rokkan, Anderson), 2-

²⁹ Kedourie E., (1961) Nationalism.(Revised edition.), London: Hutchinson & Company, 9

³⁰ Özkırımlı U. (2013)., 103.

Ekonomik Teoriler, (Hechter, Nairn, Wallerstein, Hroch ve Gellner) 3-Siyasi ideolojik teoriler (Brass, Breully, Giddens, Mann) olarak sıralamaktadır.³¹

2.2.1. Sosyo-ekonomik dönüşüm

Bu yaklaşımı savunan teorisyenlere göre milletler ve milliyetçilikler endüstriyel kapitalizm, bölgesel eşitliksizlikler, sınıf çatışması gibi belirli yeni sosyal ve ekonomik faktörlerden kaynaklanmaktadır.³² Bu yaklaşımı savunanlar arasında Marksistlerle Neo-Marksistlerin ağırlığı bulunmaktadır. 1960'lı yıllardan itibaren Üçüncü Dünya ülkelerinde yükselen emperyalizm karşıtı milliyetçilik akımları ve uluslararasılaşan sermayeye ve yeni emperyalizme karşı mücadelenin milli bir karakter alması, analizlerinde ekonomik değişkenleri esas alan Marksistleri milliyetçilik alanında çalışmaya itmiştir.³³

Bu alanda çalışan en önemli Neo-Marksistlerden biri de İskoç entelektüel Tom Nairn'dir. Nairn milliyetçiliği anlatırken antik Roma mitolojisindeki çift yüzlü Janus mecazını kullanmaktadır. Ona göre milliyetçilik "geriye doğru" toplumu ve kültürü yeniden tanımlayarak "ileri doğru" ilham verme çabası ile kurgulanmaktadır.³⁴ Nairn milliyetçiliği sanayileşme kentleşme gibi süreçlerin ürünü olarak görmemekte kapitalist ekonominin on sekizinci yüzyıldan bu yana eşit olmayan dengesiz gelişimi ile ilişkilendirmektedir. Ona göre kapitalist ekonomi az gelişmiş ülkenin aydınlarını ve elitlerini marjinalleştirmiş, onları güçsüz bırakmıştır. Dengesiz kalkınan ülkenin seçkinleri bu meydan okuyuşa karşı durabilmek için kendi toplumuna dönerek yeni bir dayanışma yaratmaya çalışmışlardır. Bu durum ileri/merkez ülkelerde de milliyetçiliği getirecektir.³⁵

Ekonomik dönüşümü temel alan milliyetçilik analizlerinden biri de iç sömürgecilik kuramının sahibi Michael Hechter tarafından yapılmıştır. Hechter İngiltere'deki Galler bölgesini temel alan çalışmasında, çevrede yer alan az gelişmiş Galler bölgesinin kimliğinin bu az gelişmişlikten beslendiğini iddia etmektedir.³⁶ İç sömürgecilik kavramını kullanan Hechter'e göre modernleşme, aynı devletin toprakları içerisinde gelişmiş ve

³¹ Llobera, J. R. (1999).

³² Smith A. D., (2003). Nationalism; Theory, Ideology, History, Cambridge: Polity Press, , s. 47

³³ Özkırımlı U. (2013)., 105, 106

³⁴ Nairn Tom, (1997). Faces of Nationalism: Janus Revisited, Essex: Verso, 71

³⁵ Lawrance P. (2005). Nationalism History and Theory, London: Routledge, 2005, s. 164

³⁶ Hechter M., (1999), *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development*, New Jersey: Transaction Publishers, 1999, s. 214

azgelişmiş iki topluluk yaratacaktır. Merkez bölge zenginleşirken çevre bölgelerdeki kalkınma, ona bağımlı ya da tamamlayıcı olacaktır. En çekici işler merkezde olanlar tarafından elde edilirken ikincil işler çevreye kalacaktır. Bu durum aynı zamanda kültürel farklılığı da besleyecektir. Bu gelişme mağdur grupta, grup kimliğini güçlendirerek uzun vadede ayrılıkçı fikirleri doğuracaktır.³⁷

Bu çalışmada, azgelişmişlik olgusu ile Zaza kimliği arasında bazı dolaylı ve ikincil etkileşimler söz konusu olsa da herhangi bir doğrudan ilişki tespit edilememiştir. Zazaların meskûn olduğu yerler, genel olarak Türkiye'nin en az gelişmiş bölgeleri arasında yer almaktadır.³⁸ Ancak bu azgelişmişliğin Zaza hareketinin temel dinamiğini oluşturduğunu söylemek zor görünmektedir. En azından Zaza hareketi mensupları ekonomik azgelişmişlik konusunu çok fazla öne çıkarmamaktadırlar. Ancak Kürt hareketinin az gelişmişlik temelli yaklaşımı ve bölgesel otonomi taleplerinin, Zaza kimliğinin uyanmasına katkı sağladığını da söyleyebiliriz. Kürt hareketi Ankara merkezli Türkiye sistemine meydan okurken kendisine ait bir merkez inşa etmeye çalışmıştır. Zazalar ise Kürt hareketinin inşa etmek istediği sistemdeki merkezin çevresine itilmektedirler. Diğer bir deyişle Zazalar için Kürt hareketinin inşa etmek istediği merkez, Zazaları çevrenin çevresine iten bir olguya neden olmaktadır. Çevrenin çevresinde kalmanın ise kaynak dağılımında daha az pay anlamına geldiğini söylemek hata olmayacaktır. Bu bağlamda, Zaza kimliğinin, Kürt hareketini tehdit olarak görmesinin ekonomik temelinin, çevrenin çevresinde kalma olgusunda gizli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan kaynak dağılımının merkezden yapıldığı Türkiye'de, Zaza bölgesinin az gelişmişlik sarmalını kırmasının yolu, merkezden daha fazla kaynak tahsisi ile mümkün olabilecektir. Kürt hareketinin daha fazla kaynak talebi ise Zazalar ve Zaza bölgeleri için daha az kaynak tahsisi anlamına geleceğinden Zaza kimliğinin güçlenmesinin bir faktörü olmaktadır. Diğer bir anlatımla Ankara merkezli sisteme meydan okuyan Kürt hareketi kendi merkezlerini inşa ederken Zazaların ikincilleştiği bir sistemi önermektedir. Bu durum Zaza bölgelerindeki az gelişmişlik sorununun çözülmesini iyice zorlaştırmış Zaza hareketini az gelişmişin periferisi olmak ya da gelişmişin periferisi olmak ikilemi içine

³⁷ Lawrence P. (2005) Nationalism History and Theory, London: Routledge, 165

³⁸ İnternet: Eşiyok B. A., Sekmen F., (2012). *Türkiye Ekonomisinde Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları, Doğu Anadolunun Bölgesel Gelişmedeki Yeri Ve Çözüm Önerileri*, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Nisan 2012, Web:http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ESA/ga/2012-GA/Dogu_Anadolunun_Bolgesel_Gelismedeki_Yeri_B.pdf 10 Ekim 2018'de alınmıştır. 40.

sokmuştur. Bu bağlamda periferinin perifesinde kalma sorununun Zaza hareketinin kimlik taleplerine katkı sağladığını söylemek mümkün görünmektedir.

2.2.2. Siyasi dönüşüm

İktidar ilişkileri ve devletlerin politikaları gibi siyasi arenada yaşanan değişiklikleri esas alarak milliyetçilik kuramlarını oluşturan bu yaklaşıma göre, milletler ve milliyetçilikler ya doğrudan ya da bir devletin (emperyalist ya da sömürgeci gibi) karşısında modern uzmanlaşmış devletten dolayı oluşmuşlardır. Bu yaklaşımı savunan teorisyenlere göre modern devlet, millet ve milliyetçiliğin öncülüdür.³⁹

Bu yaklaşımı savunanlar arasında öne çıkan Breuilly milliyetçiliği anlamak için endüstrileşme ve kapitalist gelişme gibi faktörlere değil modern devlet ve modern devletin politikalarının anlaşılmasının gerektiğini söylemektedir. Modern devletin yükselişi öncesindeki ulusal farkındalıkların; milliyetçilik olarak sınıflandırılmayacağını, politika ile ilişkisi olmayan kültürel alanla sınırlı ulusal farkındalıkları milliyetçilik olarak tasnif etmenin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Bu itirazları sonrasında Breuilly milliyetçiliği devlet gücünü ele geçirmeye ya da kullanmayı milliyetçi argümanlarla meşrulaştıran siyasi hareketler olarak tanımlamaktadır.⁴⁰

Ona göre modernleşmenin milliyetçilikle ilişkisi ise modernleşmenin getirdiği iş bölümünün fonksiyonel iş bölümü olması nedeniyle çok işlevli kurumların (kilise veya lonca gibi) ortadan kalkmasının doğurduğu boşlukta egemenliğin devlete akmasının akabinde ortaya çıkmıştır. Bu süreçte kamusal ve bireysel çıkarın bağdaştırılması ve uyumlaştırılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bireysel ve kolektif çıkarların uyumlaştırılmadığı durumlarda ise yeni milliyetçilik akımları doğabilmektedir. Breuilly'e göre liberalizmin özellikle eşitsizliğin toplum yapılarına işlediği durumlarda dışlanan gruplar kültürel kimliğini siyasi programa çeviren bir milliyetçilik akımına kapılabilmektedirler.⁴¹

³⁹ Smith A. D., (2003), 48

⁴⁰ Breuilly John, (1993) Nationalism and State, Manchester: Manchester University Press, 1, 2, 3.

⁴¹ Özkırmı U. (2013), 129-135

Milliyetçilik teorilerinde siyasal dönüşümü temel alan yaklaşımlardan biri de Paul R. Brass'a aittir. Brass etnisiteyi, etnik kimlik duygusu olarak tanımlamakta ve etnik grubun politik arenada iyileştirme, refah artışı, sivil haklar konusunda kazanımlar gibi birçok alanda kullanıldığını ifade etmektedir.⁴² Brass'a göre Etnisite ve milliyetçilik politik ve sosyal olarak inşa edilmişlerdir ve her ikisi de modern birer olgu olarak modern merkezi devletin faaliyetleri ile ilişkidir. Merkezi devletin elitleri ile baskın olmayan etnik grubun elitleri arasındaki elit rekabetinin, etnisite ve milliyetçiliği doğuran sebeplerden olduğunu söylemektedir.⁴³

Brass'ın da savunucuları arasında bulunduğu "araçsalcılık" olarak adlandırılan milliyetçilik teorisinde, etnik kimlikler ve milliyetçilik, seçkinlerin siyasi iktidarı ele geçirme ya da koruma mücadelelerinde bir araç olarak görülmektedir. Bu yaklaşıma göre etnisitenin araçsallaştırılması, etnik grupların içindeki seçkinlerin ve onlara karşı olanların grup kültürünün belirli yönlerini seçerek onlara yeni anlamlar yükledikleri ve onları grubun desteğini elde etmek, çıkarlarını korumak ya da diğer gruplarla rekabet edebilmek için kullandıkları süreçlerin araçsallaştırılması demektir. Brass etnik hareketlenmenin daha çok tapınakları kontrol eden, toprakları ve kendine bağlı vakıfları, dini okulları olan yerel dini seçkinlerin olduğu, devletin yerel dili meşru eğitim ve yönetim dili olarak kabul ettiği böylelikle yerel seçkinlerin eğitim ve iş olanaklarına kavuşmak isteyen yeni toplumsal grupları maddi ve kültürel açıdan tatmin etme olanağını tanıdığı durumlarda sağlanacağını söylemektedir. Brass'ın vurguladığı konulardan biri de milliyetçiliğin taşıyıcısı örgütlerdir. Örgüt sürekli olmalı lider değişiminden etkilenmemelidir. Alternatif örgütler arasında bir tanesi öne çıkmalıdır. Diğer bir deyişle örgüt liderliği yönettiği grubun kimliğini kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmeyi başarmış olmalıdır.⁴⁴

Siyasal dönüşüm yaklaşımı Zazalar ve Zaza hareketi açısından değerlendirildiğinde Zaza hareketinin görece olarak başarısızlığının temel sebeplerinden biri olarak Zaza hareketi içerisinde merkezi bir örgütün yokluğu olarak öne çıkmaktadır. Ancak genel olarak değerlendirildiğinde Zaza hareketinin güçlenişinde siyasal dönüşümlerden daha çok toplumsal ve kültürel olguların etkisinin olduğunu da söyleyebiliriz.

⁴² Brass Paul R., (1991), 19.

⁴³ İnternet: Brass P. R., (1991). Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison, Web: http://www.paulbrass.com/ethnicity_and_nationalism_theory_and_comparison_20230.htm 15 Aralık 2017'de alınmıştır.

⁴⁴ Özkırımlı U. (2013), 135- 138

2.2.3. Toplumsal-kültürel dönüşüm yaklaşımı

Bu yaklaşımı benimseyen düşünürler toplumsal-kültürel alanda yaşanan gelişmeler ya da değişimleri ön plana çıkararak milliyetçilik kuramları oluşturmaya çalışmışlardır. Bu yaklaşım içinde değerlendirilebilecek düşünürler; Gellner, Anderson ve Hroch'dur.⁴⁵

Ernest Gellner siyasi birim ile milli birimin birbiri ile uyumlu olması gerektiğini savunan ilkeyi milliyetçilik olarak tanımlamaktadır.⁴⁶ Gellner milliyetçilik teorisinde sanayileşmenin önemini vurgulamaktadır. İlişkilerin çok daha küçük birimlerde cereyan ettiği sanayi devrimi öncesinde kültürün çok önemli olmadığını, insanların tabakalaşmış bir toplum yapısı içinde yaşadığını belirtmektedir. Sanayi toplumunun ise daha eşitlikçi ve türdeş bir toplum yapısı ve eğitim sistemi gerektirdiğini söylemektedir.⁴⁷

Gellner, milletlerin ve milliyetçiliğin doğal olmadığı iddiasındadır. Ona göre bunlar insanlık durumunun kalıcı özellikleri olmayıp sanayileşme ile ortaya çıkmışlardır. Ancak milletlerin ve milliyetçiliğin keyfi yani rastlantısal ya da öne alınabilecek olgular olmadığını da belirtmekte ve sanayileşme ile yakın hatta zorunlu bağlantıları olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle milletlerin ve milliyetçiliğin sanayi toplumu üyelerinin gözünde doğal hale geldiğini dile getirmektedir.⁴⁸

Öte taraftan Gellner, milletlerin ancak belli toplumsal koşulların var olduğu sanayi toplumunun getirdiği standartlaşmış, türdeş, merkezi olarak desteklenen yüksek kültürlerin bulunduğu durumda söz konusu olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte O, milletlerin kendiliğinden ortaya çıkmadığını milliyetçilikler tarafından geçmişin dönüştürülmesi, geleneklerin icat edilmesi yüksek kültürün dayatılması şeklinde meydana getirildiğini ifade etmektedir.⁴⁹

Gellner'e göre sanayileşmeye geçiş çağı beraberinde ulusçuluk çağını da getirmiştir. Ancak tarihte ulusçuluğun etkileri ile sanayileşmenin diğer sonuçlarıyla karıştığını da kabul etmektedir. Ulusçuluğun gerçekten sınıai toplum örgütlenmesinin yol açtığı bir

⁴⁵ Gellner E., (2006) John Bruily'nin sunuşuyla Uluslar ve Ulusçuluk, Çeviren Büşra Eranlı, Günay Göksoy Özdoğan, İstanbul: Hil Yayınları 2006, 19

⁴⁶ Gellner E., (2006), 71

⁴⁷ Gellner E., (2006), 120-131

⁴⁸ Gellner E., (2006), 29

⁴⁹ Gellner E., (2006), 137-141

gelişme olmakla birlikte bu yeni toplumsal örgütlenme biçiminin getirdiği tek sonuç olmadığını ve bu bakımdan da diğer sonuçlardan ayrı ele alınmak zorunda olduğunun altını çizmektedir.⁵⁰

Diğer taraftan Gellner milliyetçiliğin bir sapma ya da kökenini insanlığın doğasında olduğunu söyleyen yaklaşımları da eleştirmektedir. Bu itibarla halk arasında geçerli olan inancın ve hatta bilimsel kanaatin aksine, ulusçuluğun insan ruhunda hiç de çok derin kökleri bulunmadığını savunmaktadır. İnsan ruhunun, insan ırkının binlerce yıllık varlığı sürecince hiç değişmediği ve nispeten daha kısa süreli, ulusçuluk çağı boyunca da eskisinden ne daha iyi ne de daha kötü olduğunun varsayılabileceğini söyleyerek iddiasını desteklemeye çalışmaktadır. Ayrıca milliyetçiliğin ideolojik bir sapmanın duygusal bir aşırılığın ürünü olmadığını da ifade etmektedir. Onun kökünün sanayileşme çağında aranması gerektiğini öne sürmektedir.⁵¹

Gellner millet olmanın koşulu olarak ortak kültürü saymaktadır. O, kültürü düşünceler işaretler ve çağrışımlar davranış ve iletişim biçimleri sistemi anlamında kullanmaktadır. Diğer taraftan millet olmanın subjektif unsurunu da, iki insan ancak ve ancak birbirlerini aynı ulusun üyeleri olarak kabul ediyorlarsa aynı ulusa mensuptur şeklinde vurgulamaktadır.⁵²

Millet olmanın ön koşulu olarak belirlediği ortak ve türdeş kültür ise ona göre, tarım toplumunda ihtiyaç değilken sanayi toplumunda ihtiyaç haline gelmektedir. Gellner'e göre tarım toplumunun toplumsal örgütlenmesi ulusçu ilkeye, yani siyasal ve kültürel birimlerin birbiriyle çakışmalarına ve her siyasal birimin türdeş ve eğitim yoluyla aktarılan bir kültüre sahip olmaya elverişli değildir. Çünkü tarım toplumunda bütün sistem yatay kültürel bölünme şeklindedir. Bölünmenin mevcut olmadığı durumlarda da bunu kendisi yaratıp güçlendirebilmektedir. Farklılaşmayı güçlendirmek ve ona otorite ve kalıcılık sağlamak için genetik ve kültürel farklılıklar aslında işlevsel farklılıkların yarattığı tabakalaşmaya bağlı tutulabilmektedir. Bu nedenle tarım toplumunda kültürel türdeşleşme ihtiyacı

⁵⁰ Gellner E., (2006), 118, 119

⁵¹ Gellner E., (2006), 112

⁵² Gellner E., (2006), 78

bulunmamaktadır. Devlet bu toplumlarda vergi toplama ve asayiş sağlama dışındaki etkinliklerle pek ilgili değildir.⁵³

Geleneksel toplum ilişkilerinin hâkim olduğu dönemde Zaza kimliğinin de çok fazla öne çıkmaması da dikkat çekmektedir. Bu dönemde Zaza kimliğinin ortaya çıkmasına sebep olabilecek unsurlar da bulunmamaktadır. Kırsaldan kente göçle birlikte geleneksel toplumun bağları anlamını yitirmiş kentte Zaza kimliği ortaya çıkabilmiştir.

Milliyetçiliği yaratan süreçte, okuryazarlığın ihtiyaç haline gelmesi ve okuryazarlıkla standart bir kültürün üretilmesini merkezi bir yere koymaktadır. Ona göre okuryazarlık hem özgül rollerden kurtulmak hem de bağlamdan bağımsız iletişime girmek için hayattır. Kitleleşmiş okuryazarlık standartlaşmış bir yazı dilinde mümkün olmalıdır ve doğrudan üstlenmese bile sadece devletin üstesinden geleceği bir kitlesel eğitim sayesinde gerçekleştirilmektedir. Ona göre devletle bütünleşmiş yazılı anadile dayanan standart bir kültüre erişme yolunda yapılan baskı, ulusları yaratan şeydir. Ulusal kimliğin doğal olduğu duygusu sanayi toplumunda devletin nüfusun ve kültürün bu karşı konulamaz bir araya gelişinin bir ifadesidir.⁵⁴

Gellner milliyetçiliği, etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmamasını ve özellikle bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri ayırmamasını öngören bir siyasal meşruiyet kuramı olduğunu belirtir. Ayrıca, milliyetçiliğin karmaşık ve sürekli, zincirleme ilişkiler içinde değişen belirli bir tür işbölümünden kaynaklandığını ifade etmektedir.⁵⁵

Gellner özlerinde taşıdıkları, ancak uzun süre ertelenmiş kaderlere sahip, doğal, tanrı vergisi insan sınıflamaları olarak milletlerin bir mit olduğunu söylemektedir. Milliyetçiliğin bazen önceden var olan kültürleri alıp, onları ulusa dönüştürdüğünü, bazen de ulusları kendi icat ettiğini ve çoğu kez önceden var olan kültürleri ortadan kaldırdığını iddia etmektedir.⁵⁶ Diğer bir ifade ile milliyetçiliğin önceden var olan, tarihsel mirasın getirdiği çok sayıdaki kültürün içinden bir seçim yapıp onu çoğunlukla tamamen dönüştürdüğünü söylemektedir. Bu süreçte ise ölü dillerin yeniden canlandırılması,

⁵³ Gellner E., (2006), 80-82

⁵⁴ Gellner E., (2006), 31

⁵⁵ Gellner E., (2006), 71, 99

⁵⁶ Gellner E., (2006), 128

geleneklerin icat edilmesi, oldukça hayali, eskiye ait olduğu sanılan birtakım saf özellikler gündeme getirilmesi gibi birçok örneği öne çıkarmaktadır.⁵⁷

Gellner her ne kadar, milletlerin icat edilmiş olduğunu söylese de onları uydurulmuş entiteler olarak da görmemektedir. Milliyetçi gayretlerin bu yaratıcı, hayalci, icatçı yönü; kimseyi yanlış biçimde onun “şu kahrolası, işgüzar, işleri oluruna bırakamayan Avrupalı düşünürler tarafından uydurulup, kendini idame ettirebilen siyasal toplulukların kanına uğursuzca zerk edilmese ortaya çıkamayacak” rastlantısal, yapay ve ideolojik bir icat olduğu sonucuna vardırılmamalıdır demektedir.⁵⁸ Böylelikle milletlerin inşasında objektif ve sübjektif unsurların da var olduğunu ima etmektedir.

Ayrıca Gellner sanayi toplumunun eşitlik ve türdeşlik yaratma etkisi nedeniyle de millet oluşumuna katkı sağladığını söylemektedir. Tarım toplumuna göre sanayi toplumu hareketli ve eşitlikçidir. Türdeşliğin milliyetçiliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmadığını, nesnel ve kaçınılmaz bir zorunluluğun dayattığı bir türdeşlik sonunda, ulusçuluğun belirdiğini belirtmektedir.⁵⁹

Genel olarak değerlendirildiğinde Gellner’in milliyetçilik yaklaşımı devletli milletler için açıklayıcı olsa da etnik hareketler için çok kullanışlı olmadığı açıktır. Ancak Gellner’in ortak kültür, standartlaşmış yazı dili gibi vurguları, başarılı etnik hareketlerin de ortak noktaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaza hareketinin de ortak kültür yaratma, standart yazı dili oluşturma gibi konularda gayret içinde olması bu nedenle şaşırtıcı değildir.

Milliyetçilik tartışmalarında çığır açan araştırmacılardan biri de hiç şüphesiz Benedict Anderson’dur. Anderson milleti hem egemen hem sınırlı olacak şekilde hayal edilmiş siyasi topluluk olarak tanımlamaktadır. Bu tanımda milletin hayal edilmiş olduğunu çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplumların hayali yaşamaya devam edecektir. Diğer taraftan milletin “sınırlı” olduğunu çünkü ne kadar büyük olursa olsun bir sınır içinde tahayyül edildiğini ve asla tüm insanlığı

⁵⁷ Gellner E., (2006), 129

⁵⁸ Gellner E., (2006), 138

⁵⁹ Gellner E., (2006), 100

kapsayacak kadar büyük olmadığına altını çizer. Son olarak milletin egemen olarak hayal edildiğini Tanrıya tabi olacaklarsa bile bu tabiiyetin doğrudan tanrıya ait olacağı bir özgürlüğün rüyasını gördüğünü, bu özgürlüğün amblemi ve mihenk taşının egemen devlet olduğunu ifade etmektedir.⁶⁰

Anderson bu hayali cemaatin oluşmasında kültürel alanda yaşanan değişimleri öne çıkarmaktadır. Eski toplumda dünyaya hâkim olan din ve hanedanlık sistemlerinin etkisini yitirmesi ile de ilişkilendirir. Yeni ulusal toplulukların hayal edilebilirliğine asıl olumlu etkide bulunan unsurları, yeni bir üretim ve üretim ilişkiler sistemi (kapitalizm), bir iletişim teknolojisi (Matbaa) ve insanlığın mahkûm olduğu dilsel çeşitlilik arasındaki, belki de rastlantısal ama altüst edici etkileşim olduğunu ifade etmektedir.⁶¹

Anderson Latincenin gücünü yitirmesi ve yeni yayın dillerinin yükselişi ile milletlerin oluşumu arasında ilişki olduğu düşüncesindedir. Spesifik olarak da kilisenin hâkimiyetini yitirmesi ile de ilişkilendirmektedir. Halk dillerinin Latince ile rekabet eden iktidar dilleri haline gelmesi ile Hristiyanlığın hayali cemaatini aşındırırken yeni bir hayali cemaatin yolunu açtığını ifade etmektedir. Yayın dillerinin üç farklı yoldan ulusal bilincin temellerini attığını belirtmektedir. İlk olarak Latincenin altında ama konuşulan halk dillerinin üzerinde bir düzeyde birleşik bir mübadele ve iletişim alanı yaratılması, ikinci olarak kapitalist yayıncılık ile dile yeni bir sabitlik kazandırılması, üçüncü olarak da halk dillerinden farklı iktidar dili yaratılmasıdır. Dildeki sabitlik ise uzun vadede öznel millet kavramları için son derece merkezi rol oynayan kadimlik fikrinin inşa edilmesine katkıda bulunur. Böylelikle kapitalizmin teknoloji ve insanın dilsel çeşitliliğe olan mahkûmiyetinin birbirleriyle buluşması ile yeni bir cemaat tarzının hayal edilmesini mümkün kıldığını bunun da yeni modern ulusların temel morfolojisini hazırladığını söylemektedir.⁶²

Anderson modern milletlerin ilk örneklerinin diğer birçok yazardan farklı olarak Eski Dünya da değil Yeni Dünya da ortaya çıktığını söylemektedir. Bunda da matbaaların rolünü öne çıkarmaktadır. Güney Amerika'da birbiri ile haberleşmeyen matbaa merkezlerinin

⁶⁰ Anderson B. (2011)., Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, (Çev. İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları, (Eserin orijinali 1983 yılında yayınlanmıştır), 20-22

⁶¹ Anderson B. (2011)., 58

⁶² Anderson B. (2011)., 58-62

İspanyolca konuşan farklı ülkeleri ortaya çıkarırken, birbirine komşu kuzey Amerika kolonileri matbaanın oluşturduğu bütünlükle tek bir millet haline gelebildiler demektir.⁶³

Milletlere ilişkin ikinci dalganın Avrupa’da ortaya çıktığını ifade etmektedir. Birçok örnekte Milliyetçiliğin gelişmesinde filolojik devrimin etkili olduğunu belirtmiş akabinde ilk milliyetçilerin dille ilişkili kişiler olduğunun altını çizmiştir. Ayrıca Avrupa’da leksikografi (Sözlükçülük/Türk Dil Kurumu Sözlüğü) devriminin, dillerin son derecede özgül bazı grupların o dili konuşup okuyanların özel mülkiyeti olduğu algısını yarattığını ve hiç değilse Avrupa’da bu inancın yavaş yavaş yayılmasını sağladığını ifade etmektedir. Diğer taraftan 1820 ile 1920 arasında Eski Dünya’nın çehresini değiştiren bu yeni hareketlerde ilk olarak “ulusal yayın dili” sorununun merkezi bir siyasal ve ideolojik önem taşıdığını söylemektedir. İkinci olarak da bu hareketlerin öncülerinin sağladığı uzak görünür modellerden de yararlandığını ifade etmektedir. Dolayısıyla “ulus”un yavaş yavaş şekillenen bir görüş çerçevesi olmaktan çok bilinçli olarak yönelebilecek bir hedef halini aldığını belirtmektedir.⁶⁴

Milletin bir hedef haline gelmesi ile milliyetçiliğin farklı formlarının ortaya çıktığını ve bu formlardan “resmi milliyetçilikler”in, kendilerini önceleyen ve büyük ölçüde kendiliğinden ortaya çıkan popüler milliyetçilik modelinden uyarlanmış, muhafazakâr politikalar olduğunu söylemektedir. Bu modellerin daha sonra ise Avrupa ve Levant ile sınırlı kalmadığını Afrika ve Asya’da da kullanıldığını vurgulamaktadır. Anderson’a göre İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yeni devletler ise, bir Avrupa dilini resmi dil olarak benimserlerse de dilsel Avrupa milliyetçiliğinden tutkulu popülizmi, resmi milliyetçilik siyasal yönelimini almışlardır. Yeni devletlerin “ulus inşa etme” politikalarında gerçek popüler bir milliyetçi coşku ile kitle iletişim ve eğitim sistemi idari düzenlemeler ve benzeri yollarla sistematik hatta Makyavelci bir tarzda milliyetçi ideolojinin yaygınlaştırılmasını sıklıkla yan yana görebileceğimiz modeller ürettiğini belirtmektedir.⁶⁵

Anderson’un yaklaşımının Zaza kimliği açısından oldukça elverişli unsurlar içerdiği görülmektedir. Hayal edilebilir ve sınırlı bir topluluk olarak “Zaza”ları var eden sürecin üretim ilişkilerinin değişmesini getiren olgularla birlikte asıl olarak iletişim

⁶³ Anderson B. (2011), 63-82

⁶⁴ Anderson B. (2011), 83-95

⁶⁵ Anderson B. (2011), 126-130

teknolojilerinden kaynaklandığını söylemek hata olmayacaktır. Nasıl yenedünya da Matbaa ortak bir kültürün oluşmasına yardım etti ise son otuz yılda Zazaları görünür kılan kasetler, TV yayınları, internet siteleri de benzer etkiyi oluşturmuştur. Zazaca ürünler hayal edilebilir bir Zaza kimliğini ortaya koymuş ve Zazacadaki sabitlik Zazalar arasındaki kadimlik duygusunu beslemiştir. Diğer taraftan Her ne kadar Zazalar arasında lehçe farklılıkları olsa da yeni medya imkânlarının mümkün kıldığı sesli, yazılı ve görsel materyaller Zaza kimliğini var eden sürece zemin oluşturmuşlardır. Bir anlamda Anderson'un 'Matbaa' ile işaret ettiği süreç Zazalar açısından 'dijital ortam' olarak öne çıkmaktadır.

Diğer taraftan Anderson'un işaret ettiği üzere etnik grup ya da millet oluşumunda taklit olgusu da önemli olmaktadır. Zaza hareketi büyük ölçüde Kürt hareketinin bir ürünü onun takipçisidir. Zaza hareketi hem onu eleştirmiş hem de bazı alanlarda onu taklit etmeye çalışmıştır.

2.2.4. Hroch'un yaklaşımı

Geç uluslaşan Doğu Avrupa halkları üzerine çalışan önemli milliyetçilik kuramcılarının biri de Çek Miroslav Hroch'dur. Hroch ilk olarak millet inşa sürecinin burjuvaların pazar yaratma amacına indirgenemeyecek bir süreç olduğunu belirtmekte ve milletin, feodal toplumun zümrelerinden kapitalist toplumun vatandaşına geçiş sürecinin bir ürünü olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte Hroch milletlerin oluşumunun her yerde aynı olmadığını altını çizerek ortaçağdan beri varlığını sürdüren İspanya veya Fransa gibi devletlerin yanında oluşumunu henüz/çok daha sonra tamamlamış grupların var olduğunu ifade etmektedir. Her iki grubun da farklı yollarla millet oluşum süreci yaşadıklarını vurgulamaktadır.⁶⁶

Hroch'un millet yaklaşımı, objektif ve sübjektif unsurları bir arada içermektedir. Bütünleşmiş bir insan topluluğu olarak millet kavramının ilk olarak topluluğun kaderi olarak kabul edilen ortak bir geçmiş hafızası gerektirdiğini söylemektedir. İkinci olarak grup içerisinde yüksek düzeyde iletişim mümkün kılan dilsel ya da dini bağların

⁶⁶ Hroch M. (1985)., Social Preconditions of National Revival In Europe A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations, Translated by Ben Fowkes, Cambridge: Cambridge University Press 1985, s. 8

gerekliliğini dile getirmektedir. Üçüncü olarak da sivil bir toplum olarak örgütlenmiş vatandaşlar olarak grubun bütün üyelerinin eşit olduğu fikrini öne çıkarmaktadır.⁶⁷

Hroch millet oluşumu sürecinin kendiliğinden olmadığını ‘milletin’ uyandırılması gerektiğini bunun ise milli hareketler tarafından yapıldığını söylemektedir. Bu uyandırma işi ise öncüler olarak adlandırabileceğimiz grup tarafından yapılmaktadır. Bu grup aynı zamanda milli hareketin başlatıcılarıdır. Etnik grubun tahsilli üyelerinden oluşan bir grup er ya da geç kendi gruplarının da millet denilen kategoriye ait olduğu sonucuna ulaşmışlar, bilinçsiz bu milleti canlandırmak ve uyandırmak ve oturmuş milletlerin de onları tanımaları için tümüyle teşekkül etmiş bir milletin bütün sıfatlarını kazanmayı hedefleyen amaçlı bir faaliyet olarak milli hareket başlatmışlardır. Hroch bahsettiği tahsilli grubun milli hareketi başlatmasındaki nedensellik ilişkisini net olarak ortaya koymamıştır. Ancak tahsilli grup vurgusu ile yaşanan dönüşümü anlamada eğitimi kritik önemde gördüğünü göstermektedir.⁶⁸

Hroch modern milletin kökenini temel realite, milliyetçiliği ise söz konusu milliyetin mevcudiyetinden türeyen bir olgu olarak telakki ettiğini belirtmektedir. Modern milletin oluşumunun insanlar arasında kurulan nesnel ilişkilerin kendi kimliklerine dair farkındalıklarının artışında yansıyan bir süreç olduğunun akılda tutulması gerektiğini söylemektedir. Ona göre Modern milletin oluşumunda yeni bir sınıf yani üçüncü zümre, feodalizmin eski yönetici sınıfın karşısına dikilmiş ve sonunda kendisini bütün milletin temsilcisi ilan etmiştir. Bu üçüncü zümre biçimsel olarak eşit, tüm bireyleri başka bir deyişle vatandaşların hepsini kapsadığı için kendisini bütün milletle özdeş addetmektedir. Millet olarak örgütlenmiş bu yeni vatandaş toplumunda milli bilinç ve yurtseverlik toplumsal bilincin bir parçası haline geldiğini ifade etmektedir.⁶⁹

Yalnızca gerekli ilişki türlerinin bir toplamının, bilinç alanında toplumun hiç değilse belli kesimleri arasında milli farkındalığın güçlenmesi biçiminde buna denk düşen bir değişiklik meydana getirmiyorsa kendiliğinden modern bir milleti yaratamayacağını ifade etmektedir. Milli hareketin öznel yönünden “uyanışın gerçekleşmemesi” milli bilincin milliyetin yeterli sayıda üyesi arasında açığa çıkmayışı biçiminde ifade bulunduğunu

⁶⁷ Hroch M. (1985), 10

⁶⁸ Hroch M. (1985), 11

⁶⁹ Hroch M. (1985), 22, 29, 32

söylemektedir. Milli bilincin artırılmasına yönelik faaliyetler yani “milli ajitasyon” bütün milli hareketlerin bir parçası olduğunu ve pek çok farklı biçimde ortaya çıktığını belirtmektedir. Ona göre millet çeşitli ilişkilerin birleşimlerine göre tanımlanan büyük bir toplumsal gruptur ve belli bir tarihsel kökeni olan ancak nesnel koşulların etkisi altında tedricen milli bilinç kazanmış bir insan topluluğudur.⁷⁰

Yaptığı çalışmada milli hareketleri ele alsa da Hroch temel olarak egemen olmayan etnik grupların milli hareketlerini incelemiştir. Hroch egemen olmayan milletleri küçük milletler olarak da adlandırmakta ve küçüklüğü sayısal bir kavram olarak değil egemen olmayan millet olarak kullanmaktadır. Ona göre egemen olmayan etnik gruplar; kendi soylu zümresi ya da hâkim sınıflarının olmaması, devletlerinin yokluğu, kendi dillerindeki edebiyat geleneğinin eksik ya da kesintiye uğramış olması gibi hususlarda Fransa ve Portekiz gibi millet-devletlerden farklılık göstermektedir.⁷¹ Hroch bir başka çalışmasında ise küçük milletlerin, varlığı aşikâr olan millet-devletlerden farklı olarak etnik toplulukta başlayan milli hareketlerle oluşumunu tamamladığını söylemektedir.⁷²

Zaza hareketi içerisinde de Hroch’un sınıflandırmasından habersiz olarak büyük millet ile küçük millet kavramının kullanıldığı görülmektedir. Örnek olarak Pak, Zaza halkını büyük ulus teorisi içinde bitirmeye çalışan sömürgeci yayılmacıların bulunduğunu ve bunların da Zaza uyanışının önünde bir engel olduğunu söylemektedir.⁷³ Bir anlamda “büyük milletler” için oluşturulan teorilerin Zaza milletini tanımlayama yetmediği itirazını dile getirmektedir.

Hroch milliyetçiliğin gelişim aşamalarını üçe evreye ayırmaktadır. A evresinde; folklor, dil ve tarih üzerine çalışan eylemciler milli bilinci uyandırma çabası içindedirler. Toplumun geniş kesimlerini etkileme şansının yakalanmadığı bu evrede siyasi talepler ya yoktur ya da sınırlı düzeydedir. Yurtsever ajitasyon dönemi olarak nitelendirdiği B evresinde ise milliyetçiliğin bir siyasal programının olduğu ve kitlelere ulaşılmaya çalışıldığı dönemdir. Başlangıçta başarısız olan eylemcilerin gruba milli bilincini vermeleri

⁷⁰ Hroch M. (1985), 50

⁷¹ Hroch M. (1985), 11

⁷² Hroch M. (2013), Writing National History For Small Nations, Writing national history for small nations’, in: Studies on National Movements, 1, pp. 7- 16., s. 7.

⁷³ Pak Ferhat, (2005). “Avrupa Zazacılığı” yerilmeyi değil, Övgüyü hak etmiştir., Çime Pesoreke Zuwan u edet u Zazayan Journal of Zaza Language and Culture Zaza Dili ve Kültürü Dergisi Dergisi, Sayı 2, Wusar 2005, 27

ile kitlesel bir desteğin oluşturulması ile C aşamasına geçilmektedir. Diğer bir anlatımla milli hareketin gelişiminde yukarıda bahsedilen üç temel dönemi; A evresi (akademik ilgi dönemi) B Evresi (yurtseverlik ajitasyonu dönemi) ve C evresi (milli hareketin kitleselleşmesi) olarak da özetlenebileceğini söylemektedir.⁷⁴

Milli hareketlerin A evresini başlatanların, çoğu zaman entelektüellerden oluşan bir grup olduğunu ve ezilen milletin, dili kültürü ve tarihinin incelenmesine gösterilen tutkulu bir ilgiye sahip olduklarını vurgulamaktadır. Ancak bu insanların geniş çaplı herhangi bir toplumsal etkiye sahip olmadıklarını; hatta kısmen toplumdan yalıtılmış olmaları, kısmen bunun bir yararı olacağına inanmadıklarından, yurtsever nitelikli bir ajitasyon faaliyetine dahi başlamaya yeltenmediklerini söylemektedir. Bu gruptaki kişilerin ilgilerini uyandıran şeyin Aydınlanma Dönemi tarzı bir yurtseverlik olduğunu yani içinde yaşadıkları bölgeye yönelik yeterince incelenmemiş olgular ve yeni bilgiye duyulan açlıkla canlı bir alaka şeklinde ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu dönemde genellikle bir ajitasyon başlamış olsa dahi örgütsel temelden yoksun münferit düzeyde yaşandığını ifade etmektedir.⁷⁵

Hroch A evresinde farklı motivasyona sahip farklı grupların faaliyette bulduklarını söylemektedir. Bu evrede egemen millete mensup entelektüellerin de bu aşamaya katkı sağladıklarını ifade etmektedirler. Ayrıca bölgesel yurtseverlik şeklinde ortaya çıkabilen bu evrede eski hâkim sınıfın bir kısmının da bu evreye katılabildiğini dile getirmektedir.⁷⁶

Küçük milletler oluşurken yeknesak bir çizginin söz konusu olmadığını ancak milli hareketlerin tayin edici döneminin B evresi olduğunu vurgulamaktadır. Bazı milli hareketlerde A evresi Estonya ve Letonya gibi çok kısa sürmüşken Bulgaristan ve Litvanya da çok uzun sürdüğünü söylemektedir.⁷⁷ İlk aşamadan diğerine geçişin bir hamlede gerçekleşmediğini bir yanda akademik ilginin artışı gösteren belirtiler öte yandan yurtseverlik duygularının dış kitlelere nüfuz etmesi arasında küçük milletlerin fiili oluşumunda etkin yurtseverlik ajitasyonu ile karakterize olan tayin edici bir dönemin yer aldığını söylemektedir. Milli ajitasyonun bu evresinde itici gücün, ilgi alanı ülkenin antikitesi, dili ve kültürüyle mahdut oluşundan memnun olmayan ve halk arasında milli

⁷⁴ Hroch M. (1985),. 23

⁷⁵ Hroch Miroslav, (1985). 22.

⁷⁶ Hroch M. (1985),. 178

⁷⁷ Hroch M. (1985),. 178

bilincin yaygınlaştırılmasını görev olarak benimsemiş bir grup yurtsever olduğunu belirtmektedir.⁷⁸

Ona göre millet oluşumunun ilk aşaması milli ajitasyon dönemidir. Milli ajitasyon o zamana değin çeşitli farklı kimlikleri (bölgesel, aristokratik, hanedanlık kimliği gibi) kabul etmiş bir çevrede milli kimliğin yayılması çabası olarak kabul etmektedir. Hroch milli ajitasyona başlama kararının, bilinen bütün örneklerde eski ilişkilerin az ya da çok altüst olduğu eski değerlerden kuşkuya düşüldüğü siyasi iktidarın eski dini meşruiyetine meydan okunduğu bir dönemde eski rejimin kriz koşullarında verildiğini ifade etmektedir. Bu kriz dönemlerinde yönetici elitlerin ya da bazı üyelerinin eski rejimin bu krizine fermanlarla yukarıdan aşağıya uygulanacak sistemli bir modernleşme çabasıyla karşılık verdiğini bunun da mevcut ilişkileri daha da bozarak milli harekete daha elverişli koşullar oluşturduğunu, mevcut ilişkilerin biraz daha bozulmasına yol açtığını kimliğin daha da parçalanmasına sebep olduğunu söylemektedir. Bazen Napolyon Savaşı gibi uluslararası hadiselerin bu krizleri derinleştirdiğini veya canlandırdığını ve bütün bu olanların beraberinde bir kimlik parçalanması getirdiğine işaret etmektedir. Eski meşruiyetin ve eski sistemin değerlerinin zayıflamasını tabii ki yalnızca belirli bir görüş açısı ve eğitime sahip olanlarınca algılanmaktaydı.⁷⁹

Milli canlanışın gelişiminin nihai aşamasına (C evresi) geldiğinde milli bilincin kesinlikle bütün üyelerinin olmasa bile geniş kitlelerin meselesi haline geldiği milli hareketin ülkenin tümüne yayılan sağlam bir örgütsel yapıya sahip olduğu bir durumla karşılaşıldığını söylemektedir. Artık bu aşamada geniş kitlelerin tepkilerini belirleyen doğrudan doğruya yurtsever saikler olduğunu belirtmektedir. Bu devre milli bilincin mayalanmak sürecidir. Yurtseverlik ajitasyonun başarısı iktisadi siyasi ve nesnel diğer ilişkilerin kurulmasına dayanmaktadır.⁸⁰

Hroch, modern millete giden yolda birçok farklı değişkenin etkili olduğunu, şehirleşme, endüstrileşme, tarım devrimi gibi birçok nesnel ilişkinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini söylemiştir. Bu bağlamda modern milletin kökeni ve milli hareketin doğuşunun başlı başına milli ajitasyonla açıklanamayacağını da kabul etmektedir. Aynı

⁷⁸ Hroch M. (1985), 22

⁷⁹ Hroch M., (2011), Avrupa'da Milli Uyanış, Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi, Çeviren Ayşe Özdemir, 2011, s. 11, 12, 13

⁸⁰ Hroch M., (2011), 50-51

ajitasyon biçimleri ve aynı yurtseverlik tezahürlerinin farklı milletler arasında çok farklı sonuçlara neden olduğunu ve hiçbir yerde tek başlarına milli hareketleri başarılı biçimde kitlesellik kazandığı aşamaya taşımaya yetmediğini de belirtmektedir.⁸¹

Hroch milli hareket mensuplarının sınıfsal yapısını da incelemiştir. İncelediği 9 ülkedeki (Çek, Norveç, Bulgar, Fin, Eston, Litvan, Slovak, Flaman, Dan) milli hareket mensuplarından katılımları 1- Eski hakim sınıf ve toprak sahipleri 2- Tüccarlar ve girişimciler 3- Zanaatkarlar, 4- Serbest meslek, 5-Memurlar, 6- Alt sınıf ruhban 7- Öğretmenler, 8- Öğrenciler, 9- Köylüler, 10- Ücretli emekçiler başlıklarında analiz etmektedir.⁸² Gözlemlerine göre B evresinde eski hâkim sınıfın katılımı çok zayıf olup bu evrede en kalabalık grup genellikle entelijansiyadır. Ancak, B evresinde hiçbir sınıf ya da toplumsal grubun milli hareket için yeri doldurulamaz bir bileşen olmadığını da altını çizmektedir.⁸³

Hroch milli hareket içerisinde bazı grupların nispi olarak ağırlığı olduğunu da tespit etmiştir. İncelediği örneklerin çoğunda zanaatkârlarla tüccarların önemli ağırlığı olduğunu ve bütün örneklerde yer aldıklarını belirtmektedir.⁸⁴ Kayda değer sayıda bulunan bir diğer grup da öğretmenlerdir. Hroch öğretmenlerin sadece sayı olarak değil etki olarak da büyük önemi bulunduğunu da vurgulamaktadır. Ruhban sınıfın kilise farklılıklarından etkilense de genel olarak başlangıç evrelerinde milli hareket içerisinde daha yüksek oranda temsil edilirken sonraki aşamalarda oranlarının azaldığını belirtmektedir. Serbest meslek mensupları ise çoğu milli harekette bulunsalar da hiç birinde çok büyük sayılarda yer almamaktadırlar. Milli hareketlerin çoğunda değişen düzeylerde de olsa memurlardan katılımların olduğunu ancak memur tabakasının küçük milletlerin milli hareketlerin içinde oynadığı role ilişkin yargıda bulunmanın zor olduğunu da dile getirmektedir. Hroch köylülerin çoğu örnekte milli hareketin ilerleyen aşamalarında milli harekete dâhil olduklarını belirtmektedir. Öğrencilerin ise kalıcı bir statü olmamakla birlikte bazı milli hareketlerde önemli unsur olabildiklerini söylemektedir.⁸⁵

⁸¹ Hroch M., (2011), 272

⁸² Hroch M., (2011), 202.

⁸³ Hroch M., (2011), 274

⁸⁴ Hroch M., (2011), 210.

⁸⁵ Hroch M., (2011), 201-236.

Hroch milli hareketlerin coğrafi dağılımına ilişkin de tespitler yapmaktadır. Milli hareketlerde kentlerde yaşayanların kırsalda yaşayanlara göre genelde daha hızlı biçimde yurtsever saflara katıldığını söylemektedir. Ayrıca iletişim imkanları daha gelişkin bölgelerdeki katılımın da yüksek olduğunu belirtmektedir. Hroch toplumsal bakımdan daha hareketli güçlü iletişim bağlantılarına sahip kesimi arasında uyanışın daha güçlü olduğuna ilişkin genellemeye de ulaşmaktadır.⁸⁶

Hroch pek çok milli hareket başarılı olmazken bazılarının neden başarılı olduğu sorusunu da cevaplamaya çalışmaktadır. Bunda dört unsurun önemli olduğunu ifade etmektedir. Bunları sırasıyla;

1-A evresinin başarılı seyri millet olacak olanı (nation to be) komşularından açık biçimde ayırt ettiği, dili sistemleştirdiği milli geçmişe dair temel bir bilgi sağlayabildiği 2- temel düzeyde dikey bir toplumsal hareketlilik: tahsilli olanların bir kısmının asimile olmamış tabii etnik gruptan gelmesi 3-Artan toplumsal iletişim okuryazarlık okullaşma ve pazar ilişkileri seviyesi 4- milli bakımdan önem taşıyan çıkar çatışmaları, olarak sıralamaktadır.⁸⁷

Genel olarak değerlendirildiğinde Hroch'un yaklaşımı Zaza kimliğini ve Zaza hareketini anlamak açısından çok kullanışlı unsurlar barındırmaktadır. İlk olarak Hroch karşılaştırılabilir bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Ayrıca Hroch sadece devletli milletleri değil devletleşmemiş etnik hareketleri de incelemiştir. Böylelikle diğer örneklerle Zazaların yaşadığı tecrübenin karşılaştırılması mümkün olabilecektir. Bu karşılaştırma yöntemi ile Zaza kimliğinin hangi aşamada olduğu belirlenebilecek gelecekte alacağı şekle ilişkin tahminde bulunmak mümkün olabilecektir.

Diğer taraftan, Hroch millet oluşumunun kendiliğinden olmadığını bunun uyandırılması gerektiğini söyleyerek ulusal hareketlerin önemini ortaya koymuştur. Zaza hareketi içerisinde yer alan Zaza aydınları da temel rollerinden birinin Zazaların uyandırılması olduğunu söylemektedirler. Şahin, "Zaza kimliği ve ulusal varlığının bu doğal duruma gelmesi için Zaza halkının mücadeleye dâhil olması ve bu gruplar içinde yer

⁸⁶ Hroch M., (2011)., 280.

⁸⁷ Hroch M., (2011)., s. 14

alan Zazaları buldukları rüya halinden çıkarması gerekiyor.” diyerek Zaza hareketinin görevine işaret etmektedir.⁸⁸

2.2.5. İnşacı yaklaşım (Konstruktivism)

Modernist yaklaşım içerisinde öne çıkan alt yaklaşımlardan biri de inşacı bakış açısıdır. İnşacı bakış açısında milletler ve milliyetçiliğin tamamıyla modern olduğu vurgulanmakta ve milletlerin inşa edilmiş sosyal yapılar olduğu belirtilmektedir.⁸⁹ Bu yaklaşımı öne çıkaran en önemli şahsiyetlerinden biri de E. J. Hobsbawm’dır. Hobsbawm milletleri tanımlamak için nesnel ve öznel tanımların yetersiz olduğunu, analitik düzlemde milletlerin milliyetçilikten önce gelmediğini ve milletlerin modern bir olgu olduğunu belirtmektedir.⁹⁰ Hobsbawm, İtalya kurulduğunda 1861 yılındaki meclisin ilk oturumunda D’azeglio’nun “İtalya’yı yarattık şimdi sıra İtalyanları yaratmakta” sözünü aktararak milletlerin inşa edilen bir olgu ya da icat edilen bir gelenek olduğuna ilişkin yaklaşımına bir kanıt getirmektedir.⁹¹

Hobsbawm milleti oluşturan şeylere ilişkin a priori hiçbir tanım öngörmemekle birlikte başlangıç varsayımı olarak da, kendilerini bir milletin üyeleri olarak gören yeterli sayıdaki insan topluluğunu millet olarak nitelendirmektedir. Milliyetçilik terimini Gellner’in tanımladığı gibi yani politik birim ile millî birimin uyumluluğunu öngören bir ilke olarak tanımlamaktadır. Milletlerin yalnızca özgür türde bir teritoryal devletin işlevleri ya da genel ifadeyle Fransız Devriminin yurttaş devletini kurma özlemi olarak değil bunun yanı sıra teknolojik ve ekonomik gelişmenin belirli bir aşaması bağlamında var olduğunu iddia etmektedir. Bu nedenle milletlerin ve çağrıştırdığı olguların politik, teknik, idari ekonomik ve diğer koşullarla ihtiyaçlar çerçevesinde analiz edilmesi gerektiğini söylemektedir.⁹²

Hobsbawm milliyetçiliği doğuran unsurlar arasında psikolojik etkenlere de vurgu yapmaktadır. Modern milletin gerçek insan toplulukları ve ilişkiler ağının gevşemesi,

⁸⁸ İnternet: Sahin H., (2017) Zaza Kimliği Ateşten Bir Gömlekmî? Ya da Alev Alev Yanan Bir Fırın mıdır? 30 Aralık 2017, Web: <https://www.facebook.com/haydar.sahin.946/posts/10212544683866835> de alınmıştır. 19 Şubat 2018

⁸⁹ Smith A. D., (2003), Nationalism; Theory, Ideology, History, Cambridge: Polity Press, 48

⁹⁰ Hobsbawm, E. J., (1993)., 1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik Program, Mit ve Gerçeklik, (Çev. Osman Akinhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, (Eserin orijinali 1992’de yayımlandı) 23.

⁹¹ Charles L. K. (2002)., The History of Italy, Westport/Connecticut: Greenwood Press, 1

⁹² Hobsbawm, E. J., (1993)., 23-25

çözülüşü veya ortadan kalkışlarının doğurduğu duygusal boşluğu doldurabileceğini belirtmektedir.⁹³ Hobsbawm, gerçek insan topluluklarına ait bağlar zayıflarken Benedict Anderson'un belirttiği millet tipindeki hayali topluluğa ait hissetme olgusunun ortaya çıktığını savunmaktadır. İnsanların niçin millet tipi hayali cemaate yöneldiği sorusunun cevabının dünyanın pek çok köşesinde yer alan devletler ile milli hareketlerin zaten var olan sanki potansiyel olarak modern milletlere uygun düşebilecek makro politik düzlemde etkili olabilecek ön milli bağlar olarak tanımladığı kolektif aidiyet duygularıyla ilişkili olabileceğini söylemektedir. Ancak Hobsbawm, ön milli bağlarla millet arasında zorunlu bir ilişkinin bulunmadığını savunmaktadır. Ayrıca, ön milli bağların yerellik üstü bağlar ile devletler ve kurumlarla daha doğrudan bağlantılı olan seçkin grupların sonradan genelleştirebilecek genişletilebilecek oluşturabilecek politik bağları ve sözcük dağarları olarak tanımlamaktadır.⁹⁴

Hobsbawm, dil, etnik köken ya da din gibi ön milli bağların etkisini de yok saymamaktadır. Bununla birlikte bunların da icat edilebildiği kanısındadır. Örnek olarak modern dönemde verili olduğu düşünülen milli dillerin bile bazen tamamen ya da kısmen icat edilmiş olabileceğini söylemektedir.⁹⁵ Ayrıca etnik kökenin modern milliyetçilikle bir bağının olduğunu da kabul etmektedir. Bununla birlikte etnik kökenin Kore ya da Japon örneğinde olduğu gibi bir devlet geleneği ile birleştirilmediği sürece etkili olmadığını vurgulamaktadır.⁹⁶ Bazı durumlarda Polonya ve İrlanda örneklerinin kanıtladığı gibi din ile milli bilinç arasındaki bağların çok sıkı olabileceğini de söylemektedir. Ancak dinin ön milliyetçilik açısından daha doğrusu dine genellikle en azından daha savaşçı aşamalarında milletin kendi üyelerinin bağlılığı üzerine tekel kurmasında meydan okuyabilecek bir güç olarak ciddi bir ihtiyatlılıkla yaklaşan modern milliyetçilik açısından paradoksal bir çimento olduğunun da altını çizmektedir.⁹⁷

Kutsal ikonların modern milliyetçiliğin olduğu kadar ön milliyetin de ayrılmaz bir parçasını oluşturduklarını ifade etmektedir. Kutsal ikonların aslında hayali olan bir topluluğa tek başına elle tutulur bir gerçeklik sunan sembolleri, ritüelleri ya da ortak kolektif pratikleri temsil ettiğini söylemektedir. Ön milli bağlar açısından en tatmin edici

⁹³ Hobsbawm, E. J., (1993)., 65

⁹⁴ Hobsbawm, E. J., (1993)., 64-65

⁹⁵ Hobsbawm, E. J., (1993)., 73

⁹⁶ Hobsbawm, E. J., (1993)., 64-65

⁹⁷ Hobsbawm, E. J., (1993)., 87

ikonların millet aşamasında bir devletle egemenlik alanı gelecekteki bir milletin sınırları ile denk düşen ilahi ya da ilahi güçle donatılmış kralla ya da imparatorla ilişkilendirilen ikonlar olduğunu dile getirmektedir. Diğer taraftan ön milliyetçiliğin en belirleyici kriterinin ait olma ya da kalıcı bir politik birime ait olma bilinci olduğunu söylemekte ancak tek başına ön-milliyetçiliğin devletleri ya da milliyetleri oluşturmaya bile yetmediğine değinmektedir.⁹⁸

Hobsbawm milletlerin devletin temelini oluşturmaktan daha çok bir devletin kurulmasının sonucu olarak ortaya çıktıklarını söylemektedir.⁹⁹ Bu konuda da eğitimin önemini altını çizmektedir. Milletler inşa edilirken hayali topluluğun duyguları ve sembolleriyle güçlendirmek ve millete bağlılık duygusu aşılacak ve herkesi (genellikle bu amaçla gelenekler icat ederek hatta milletler icat ederek) ülkeye ve bayrağa bağlamak üzere kendi halklarıyla iletişim kurmanın her günü güçlenen aygıtından öncelikle ilkokuldan yararlandıklarını dile getirmektedir.¹⁰⁰

Zazalar konusunda Hobsbawm'ın yaklaşımı kullanılışlı öğeler barındırır da mevcut Zaza hareketini anlamakta yetersiz kalmaktadır. Bunda Hobsbawm'ın yaklaşımının ergin milli hareketleri anlamaya odaklanmasının büyük etkisi bulunmaktadır. Hobsbawm'ın yaklaşımı gelişme aşamasının başında olan Zaza hareketini tam manasıyla açıklayacak bir yapıda olmadığını söylemek hata olmayacaktır.

Bununla birlikte, Hobsbawm'ın işaret ettiği üzere Zaza kimliği gerçek insan ilişkilerinin zayıfladığı dönemde ön milli bağların üzerine inşa olmaya başlamıştır. Zazalar için en önemli ön milli bağ ise dil yani Zazaca olmaktadır. Bu bağlamda millet oluşumunda dilin önemini vurgulayan Hobsbawm'ın Zaza grubunun en temel çıkış noktasını tespit ettiğini söyleyebiliriz. Hobsbawm milliyetçilik ideologlarına göre dilin bir milletin ruhu olarak görüldüğünü ve gün geçtikçe daha fazla milliyetin can alıcı kriteri haline geldiğini söylemektedir.¹⁰¹ Hobsbawm'ın dediği gibi Zazaca Zaza milliyetinin temel kriteri haline gelmiştir.

⁹⁸ Hobsbawm, E. J., (1993).. 88, 89

⁹⁹ Hobsbawm, E. J., (1993).. 100, 103

¹⁰⁰ Hobsbawm, E. J., (1993).. 114, 115

¹⁰¹ Hobsbawm, E. J., (1993).. 124

2.3. Etno Sembolcü Bakış Açısı

Etno-sembolcülük; milliyetçilik çözümlerinde etnik geçmişe ve kültüre ağırlık veren kuramları nitelikle için kullanılmaktadır. Premordializmi reddeden, modernist açıklamaları yetersiz bulan John Armstrong, Anthony D. Smith, John Hutchinson gibi etno-sembolcüler, bu iki yaklaşımdan hareketle bir senteze ulaşmaya, bir tür 'orta yol' bulma çabalarıyla kuramlarını oluşturmuşlardır. Etno-sembolcülere göre milletlerin gelişim süreci geniş bir zaman dilimi içinde ele alınmalıdır, çünkü modern milletlerin doğuşunun etnik geçmişlerini dikkate almadan açıklamak mümkün değildir. Günümüzdeki milletleri, modern öncesi dönemin etnik topluluklarının devamı olarak görmektedirler. Modern milletlerin yitilmiş etnik kültürlerin gölgesi altında şekillendiğini söylemektedirler. Geçmişten gelen mitler, semboller, töreler bu günün milliyetçiliklerinin içeriğini belirlemektedir diyerek her ne kadar premordialistlere yaklaşımlar da milliyetçiliğin modern bir olgu olduğunu öne çıkararak onlardan ayrılmaktadırlar. Diğer taraftan milliyetçiliği kapitalizm, endüstrileşme gibi modern süreçlerle açıklayan kuramların yetersiz olduğunu söyleyerek modernistlerden farklılaşmaktadırlar.¹⁰²

Etno-sembolcü yaklaşım içinde yer alan John Armstrong etnik bilincin izlerinin kadim Mısır veya Mezopotamya'da dahi görülebileceğini söyleyerek etnik bilincin uzun bir geçmişe sahip olduğunu savunmaktadır. Ancak O, milletlerin kökeninin antik çağlara kadar gidebilse de milletlerin icat edilmiş varlıklar olduğunu belirtmektedir.¹⁰³ Armstrong etnik grubu ayırt etmek ve topluluğun kültürün dış sınırlarını korumak için mit-sembol kompleksinin dil kodları ile iletişimde olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁴

Armstrong, değişen üyeler veya katılımcılara rağmen etnik sınırların çoğunlukla sağlam kaldığını bunun ise mitler ve semboller sayesinde mümkün olabildiğini söyleyerek mitlerin ve sembollerin etnisitenin varlığı açısından hayati olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca etnik kimliğin temel olarak içerdiklerinin özellikleri ile değil yabancılar ya da dışardakilerle karşılaştırılarak oluşturulduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁵

¹⁰² Özkırmı U. (2013),, 202, 203, 204

¹⁰³ Özkırmı U. (2013),. 208

¹⁰⁴ Smith A. D., (1999),, Myths and Memories of the Nation, Oxford University Press, 14

¹⁰⁵ Armstrong J A., (1995),, Nations Before Nationalism, Budapeşte, 1995, s. 3, 4, 5.

Etno sembolcülerin en üretkenlerinden biri olan Anthony Smith ilk olarak Modernistlerle premordialist ve perennialistlerin açıklamalarını eleştirerek kendi yaklaşımını ortaya koymaktadır. Modern öncesi birimler ve duygular arasında radikal bir kopuş olduğunu savunan modernistler ile modern ulusların milliyetçiliğin sadece modern öncesi bağların ve duyguların daha büyük, daha güncelleşmiş versiyonları olduğunu söyleyen perennialistlerin iddialarını reddederken, etnik topluluk ve ona ait sembolizmden yani ethnîe kavramından yararlanarak analizini oluşturduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁶

Smith, etnik topluluk anlamında kullandığı “ehtni”lerin 6 özelliği bulunduğunu ifade etmektedir. Bunları; 1- Kolektif bir ad, 2-Paylaşılan ortak bir soy miti, 3- Paylaşılan tarihsel anılar, 4-Ortak kültürün bir veya birden fazla ayırteci ögesi, 5- Belli bir anavatana duyulan ortak bağ, 6-Topluluğun en azından elitlerin büyük çoğunluğunu kapsayan bir dayanışma duygusu olarak sıralamaktadır. Diğer taraftan Smith bunların ideal tip olduğunu ırkla karıştırılmaması gerektiğini belirtir.¹⁰⁷

Ayrıca, ortak soy, anavatana duyulan ortak bağ, ortak kültürün belirleyici öğelerinin, paylaşılan tarihsel anıların sembolik-mitler olduğunu ifade etmektedir. Ethnilerin birleşme ya da bölünme şeklinde oluşabildiğini, ethnilerin sembollere ve mitlere dayanarak varlığını uzun süre devam ettirdiğini belirtmektedir. Milletlerin ise müstakil semboller, hatıralar gibi öğelerle örülmüş etnik çekirdekler etrafında oluştuğunu ifade etmektedir.¹⁰⁸ Smith sembollerin kişinin grupta iletişim kurmasını sağladığını, milli sembollerin, geleneklerle, seremonilerle duygusal bağı güçlendirdiğini ifade etmekte ve topluluğun tarihi, mitleri ve dilinin üyelerinin zihinlerinde etnik milletin kristalleşmesini sağladığını belirtmektedir.¹⁰⁹

Smith Sembollerin önemini ve kimlik inşasındaki rolünün altını çizmektedir. Kolektif yaşamın çeşitli sembolleri (kıyafet, töre, beslenme, sanat, ritüeller, dil ve benzerleri) gerçekte ethnîenin üyelerini dışardakilerden ayırt etmeye yaradığını belirtmektedir. Bu yüzden zamana ve mekâna göre farklı şekillerde topluluğun sınırları süregelen bir biçimde savunulduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda sembollerin ortak

¹⁰⁶ Smith A. D. (2002). 36

¹⁰⁷ Smith A. D., (1991). National Identity, Penguin Books, 20

¹⁰⁸ Smith A. D., (1991) National Identity, London:Penguin Books, 20-23

¹⁰⁹ Smith A. D., (1991)., 16, 17

mirasın ve kaderin süreğen hatırlatıcısı olduğunu ve bize belirsizleşmiş ortak atalarımızı hatırlattığını söylemektedir.¹¹⁰

Ayrıca Smith dinlerin çoğu zaman ateşleyici değilse bile etnik duyguları güçlendirici olarak rol oynayabildiğini söylemektedir. Etnisite ile dinin etkileşiminin üç farklı biçimde olabileceğini söylemektedir. İlk olarak ethnienin doğuş mitleri ile yaradılış hakkındaki dinsel inançları ve kâinattaki yerleri arasındaki yakın ilişkiyi Yunanlılar ve Yahudiler örneğinde göstermektedir. İkinci olarak dinsel mezheplerin yükselişini etno-dinsel topluluk için verimli alan sağlamasını (Yakubi Süryaniler, Grogoryen Ermeniler, Sihler gibi) örneklendirmektedir. Üçüncü olarak da kurumsallaşmış dinin etnik mitlerin ve sembollerin yayılması için gereken insan kaynağı ve iletişim kanallarının çoğunu sağlaması olarak ifade etmektedir.¹¹¹

Diğer taraftan savaşların da etnik duyguyu tutuşturulmasında ve beslenmesinde büyük etkisinin olduğunu ifade etmekte ve bunun üç yolla olduğunu belirtmektedir. İlk olarak savaşın maddi seferberlik gerektirdiğini bu seferberliğin ise bir üyenin topluluğa ve genelin refahına bağlılık duygusunu artırdığını, topluluğa bağlı olmanın önemini bireye hissettirerek etnik kimliği tahkim ettiğini söylemektedir. İkinci olarak savaşların, etnik kimliğin üzerine bina edildiği baladlar, ilahiler ve efsaneler gibi mit üreten süreçler olduğunu belirtmektedir. Üçüncü olarak da Smith çatışmanın, etnik duyguyu besleyen öğeler taşıdığını ve biz duygusunu güçlendirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca, savaşların kültürel farklılıkları keskinleştirip siyasallaştırdığını böylelikle daha önce etnik kategori halinde olan grubu, kimliğinin ve kaderinin bilincinde kaynaşmış bir ethniece dönüştüğünü vurgulamaktadır.¹¹²

Etno-Sembolcü yaklaşımın Zaza kimliğini anlamak açısından önemli avantajlar sağladığı görülmektedir. Zaza kimliği; Zaza dili, Zaza bayramları, Zaza tarihsel şahsiyetleri, Zazaca dini ritüeller gibi sembolik unsurlarla diğer rakip kimliklerden farklılaşmaktadır. Diğer taraftan Zaza hareketi de etnik kökleri önemsemeleri ve mit ve ritüeller gibi sembolleri öne çıkarmaları ile Zaza kimliğinin oluşumuna katkı sağlamaya

¹¹⁰ Smith Anthony, (2002)., 79

¹¹¹ Smith Anthony, (2002)., 61-63

¹¹² Smith A. D. (2002)., 66-67

çalışmaktadır. Bu bağlamda Zaza hareketinin tarihi Zaza şahsiyetlerini veya Zaza bayramlarını öne çıkarmaları dikkat çekicidir.

2.4. Zaza Hareketinin İncelenmesinde Teorik Çerçeve ve Milliyetçilik Kuramları

Zaza hareketinin incelenmesinde farklı milliyetçilik kuramları ve yaklaşımlarının elverişli araçlar ve bakış açıları sağladığı şüphesizdir. Premordialist yaklaşımlar etnik grupların ya da milletlerin kadim yönlerine dikkat etmemiz gerektiği hususunu öne çıkarmaktadır. Modernist yaklaşımlar ise milletleri ve etnik hareketleri anlamamız için modern çağlardaki değişimlere odaklanmamız gerektiğini söylemektedir. Etno-sembolcüler ise etnik kökene vurgu ve sembollerin önemi gibi birçok başlıkta kullanışlı bir çerçeve sağlamaktadırlar. Her bir bakış açısı belli yönlerden avantajlı bir çerçeve sunsa da Zaza hareketinin incelenmesinde tek bir yaklaşımın ya da tek bir akademisyen veya araştırmacının fikirleri yeterli olamamaktadır.

Bir etnik hareket olarak Zaza hareketini anlamada, kan ve soy bağı gibi hususları öne çıkararak premordialist yaklaşımlar modern çağdaki gelişmeleri göz ardı etmesi nedeni ile yeterli olmadığı açıktır. Diğer taraftan milletleri ve etnik grupları modern çağla sınırlandıran modernist yaklaşımı benimsemiş düşünürler bulunsada milletlerin kadim etnik kökenlerini reddetmeyen modernist yaklaşımı benimseyen düşünürler de bulunmaktadır. Bu bağlamda milletlerin etnik köklerini ret etmeyen modernist düşünürler Zaza hareketini anlamada daha kullanışlı bir çerçeve sunmaktadırlar. Diğer taraftan, etnik hareketleri anlamada etnik grup kavramına da vurgu yapan etno-sembolcü yaklaşımın da avantajlı olduğu görülmektedir.

Her ne kadar etno sembolcü yaklaşım belli noktalarda avantajlı olsa da Zaza hareketi ve Zaza kimliği açısından modernist yaklaşımın daha elverişli olduğu değerlendirilmektedir. Özellikle Hroch'un ortaya koyduğu teorik çerçeve ve karşılaştırma metodu, Zaza kimliği ve hareketini anlamak açısından daha uygun olduğu değerlendirilmektedir. Diğer bir deyişle Zaza hareketini incelemede Hroch'un yaklaşımının en uygun perspektif ve çerçevelerden birini sunduğunu değerlendirmekteyiz.

İlk olarak Hroch çalışmasında etnisiteden millete giden yolda milletlerin nasıl oluştuğunu ya da oluşturulduğunu küçük Avrupa milletleri örneklerinden yola çıkarak

incelemektedir. Ayrıca Hroch'un çalışmalarında, sadece egemen millet haline gelmiş başarılı örnekler değil Galler gibi başarısız örnekler de incelenmekte ve bunun sebepleri de sorgulanmaktadır. Bu bağlamda sadece başarılı örneklere odaklanmış açıklamaların göz ardı ettiği hususlar Hroch tarafından dikkate alınabilmektedir.

Diğer taraftan Hroch, yaptığı çalışmada karşılaştırma yöntemini kullanmaktadır. Hroch tarafından kullanılan karşılaştırma kriterleri aynı zamanda Zaza kimliği ve Zaza hareketi için de kullanılabilir durumdadır. Hroch yaptığı çalışmada, Etnik hareketleri, harekete katılanların sosyal sınıfları ve meslekleri, geldikleri coğrafya gibi somut verilere dayanarak karşılaştırmıştır. Zaza hareketi de benzer kriterler esas alınarak incelenebilir konumdadır. Ayrıca, Hroch'un karşılaştırma yöntemi kullanması Zaza hareketini incelenmesinde elverişli bir çerçeve sunmasının yanında modelin Zaza hareketi bağlamında da sınanması açısından da önemlidir.

Ayrıca Hroch çalışmasında somut olaylardan yola çıkarak teorik çerçevesini inşa etmiş ve etnik hareketleri basit olarak aşamalandırmıştır. Bu teorik çerçeve Zaza hareketinin bulunduğu aşamayı tespit etmek açısından da anlamlı olacaktır. Bu teorik çerçevenin, Zaza hareketinin geleceğini ve evrileceği aşamaları tahmin etmede de faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Öte taraftan; Hroch'un incelediği "milli hareketlerden" mücadele tecrübesi Zaza hareketine çok fazla benzeyen örneklerde bulunmaktadır. Özellikle Zazaların Kürt kimliği ile kurduğu ilişkinin çok benzerlerini yaşayan Litvanya örneği (Polonya hareketinin parçası olup ondan ayrışması yönüyle) Zaza hareketini anlamada Hroch'un yaklaşımını daha anlamlı hale getirmektedir.

Özet olarak ifade etmek gerekirse Zaza kimliğini ve Zaza hareketini anlamada en uygun teorik çerçevenin Hroch tarafından inşa edildiğini söylemek hata olmayacaktır. Gerek pratik olarak kullanışlı bir çerçeve sunması, etnik olguyu önemsemesi gibi başlıklarda da üstünlüğü bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda Hroch'un yaklaşımı daha fazla kullanılacaktır.

3. AKADEMİK İLGİNİN NESNESİ OLARAK ZAZALAR VE ZAZALARA DAİR BİBLİYOGRAFYA

Zazalar üzerine akademik çalışmaların tarihi oldukça yenidir. Tarih başlığında değinildiği üzere Zazalar hakkında ilk kayıtlara Ermeni ve İslam kaynaklarında rastlanmaktadır. Bu eserlerde çoğu zaman; Zazalar Dimili, Dilmik ya da Dunbeli gibi farklı şekillerde adlandırılmaktadırlar. Ayrıca Zerazi, Zerza gibi kullanımların da Zazalarla ilişkili olabileceği de değerlendirilmektedir. Zaza isminin açıkça kullanıldığı ilk bilinen kitap Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesidir. Evliya Çelebi, Zazalarla ilgili konuları Bingöl çevresini anlatırken bahsetmektedir.¹¹³

Sonraki yıllarda Zazalardan bahseden eserlerin çoğunlukla Osmanlı coğrafyasını gezen batılı misyonerler, şarkiyatçılar, gezgin arkeologlar ve dilbilimciler tarafından kaleme alındığı görülmektedir. Bu çalışmaların tamamına yakının batılı araştırmacılar tarafından yapıldığı dikkat çekmektedir. Osmanlı'dan günümüze ülkemizde Zazalardan bahseden veya konusu Zazalar olan çalışmaların çok daha yakın tarihlerde mümkün olabildiği bilinmektedir.

3.1. Yurt Dışındaki Kaynaklarda Zazalar

Zazalara dair ilk çalışmalar ve kayıtlar Türkiye dışında yayınlanan yabancı kaynaklarda rastlanmaktadır. Bu çalışmalarda çoğu zaman Zazalara sadece değinilse de zamanla konusu Zazalar olan kapsamlı çalışmalar da söz konusu olabilmıştır. Ayrıca, Zazalarla ilgili ilk Türkçe çalışmaların da yurt dışı kaynaklı olması ilginçtir.

Zazalardan bahseden ilk batılı kaynaklar genel olarak Osmanlı coğrafyası ile ilişkili kişiler, devlet görevlileri ve seyyahlar olmuşlardır. Zazalardan ilk defa bahseden 1761-1767 yıllarında doğu seyahatı yapan Danimarkalı Seyyah Carsten Niebuhr'dur. Zazalardan Arap alfabesi (ظاظه) ile de yazarak bahsetmiş ve Zazaların 20 bin çadıra sahip olduklarını

¹¹³ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, (1999), Evliya Çelebi Seyahatnamesi III. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini, (Yayına Hazırlayan, Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 136, 140.

ve Erzurum ile Siverek arasındaki bölgede yaşadıklarını ifade etmektedir.¹¹⁴ 19. Yüzyılın başlarında Zazaların yaşadığı bölgeleri de gezen Rich'de Zazalara kısaca değinmektedir.¹¹⁵

Zazalara dair ilk önemli çalışmaların Rusya imparatorluğu topraklarında ortaya çıktığını söylemek hata olmayacaktır. Bunda Rusya'nın Osmanlı coğrafyasına ilişkin emelleri yanında bölgeye komşu olmasının da etkisi bulunmaktadır. Rusya mücadele ettiği ülkeyi anlamaya çalışırken Zazaları da tanımıştır.

Zazacaya dair ilk dilbilimsel derlemelerin ilkinin Rus Bilimler Akademisi için çalışan Alman bilim adamı Peter Lerch tarafından yapıldığı görülmektedir. Kraliyet Bilim Akademisi'nin verdiği görev icabı Roslowl'da bulunan ve Kırım Savaşı'nda (1853-1856) esir düşen Osmanlı askerleriyle görüşmelere giden Lerch anılan tarihte Palu'ya bağlı olan, bugün ise Bingöl ili Genç ilçesine bağlı olan Servi (Siwon) beldesine bağlı Günköndü (Qason) köyünden Hasan adlı Bingöllü bir Zaza'nın anlatımlarıyla Zazaca metinleri oluşturmuştur. Bu derlemeler, üç aşiret kavgası, üç masal ve bir diyalogdan oluşmaktadır.¹¹⁶ Lerch yaptığı derlemeleri analize tabi tutmadan yayınlamıştır. Bununla birlikte aynı anlamdaki kırkdört Zazaca ve Kürtçe/Kurmanci cümleyi karşılaştırdığı görülmektedir. Lerch çalışmasında yaklaşık 40 sayfada (49-87 sayfaları arasında) Zazaca derlemeleri paylaşmıştır.¹¹⁷ Lerch Zazacanın Muş çevresinde, Palu civarında ve Dunbeli aşiretleri arasında konuşulduğunu, 9 tanesi sesli ve 30 tanesi sessiz olmak üzere Zazacada 39 ses bulunduğunu söylemektedir.¹¹⁸

Osmanlı topraklarını yakından tanıyan Rus vatandaşı Ermenilerin de Zazalarla ilgilendiği görülmektedir. Haçatur Abovyan (1805-1848), Tiflis'te çıkan "Kavkaz"

¹¹⁴ İnternet: Niebuhr C. (1778), Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern, 2. Cilt, Kopenhagen, Web: https://books.google.com.tr/books?id=TG5BAAAACAAJ&pg=PA150&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, 10 Mayıs 2018'de alınmıştır., 417.

¹¹⁵ Rich C. J. (1836). Narrative of a residence in Koordistan, and on the site of ancient Nineveh; with journal of a voyage down the Tigris to Bagdad, and an account of a visit to Shirauz and Persepolis, by C.J. Rich, ed. by his widow, London, 1836, 376

¹¹⁶ Aslanoğulları M. (2014)., Lerch'in Zazaki Derlemelerinin Çevrimyazımı Ve Türlerine Göre Sözcüklerin Tahlili, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi, 13.

¹¹⁷ Lerch P. (1857), Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchaldaer, I, Rusya Bilimler Akademisi, St Petersburg, 1-4, 49-87.

¹¹⁸ Lerch P. (1856). Savaş Esiri Kürtler Hakkında Hazırlanan Rapor (1856-Roslow), (Çev. Seyîdxan Kurij), BİR – Hejmar/Sayı 6, Zıvıstan/Kış 2007., 187-200.

dergisinde 1848 yılında dizi halinde yayınlanan “Kürtler” başlıklı araştırmasının birinci bölümünde Zazalardan söz ettiği belirtilmektedir.¹¹⁹

Ortadoğu coğrafyasında İngiliz etkisinin artması ile birlikte İngiliz devlet görevlilerinin Zazalar konusu ile de ilgilenmeye başladığı görülmektedir. Farklı dönemlerde Osmanlı devletini ziyaret eden ve Kırım savaşında da görev alan İngiliz Cerrah Humphry Sandwith kısa Zazaca derlemeler de yapmıştır.¹²⁰ Onun derlemeleri 1860 yılında “On a Zaza Vocabulary” adıyla Latham tarafından yayınlanmıştır.¹²¹ 1861-63 yılları arasında Diyarbakır bölgesini de gezen Konsolos Taylor, Hani civarında antik kalıntıların bulunduğu Nerib bölgesinden geçtiğini ve buranın kuzeye doğru Zazacanın rastlandığı ilk yer olduğunu söylemektedir.¹²² Bir başka gezisinde Taylor Sivas’ta bulunan Zazalar adında bir aşiretin bulunduğunu da bahsetmektedir.¹²³

Lerh’in çalışması sonrasında Almanca konuşan ülkelerde de Zazalara dair çalışmalar 1860’lardan sonra görülmeye başlanmıştır. 1865 yılında Avusturya’da Lerch’in derlemelerini esas alan Friedrich Müller tarafından yapılan çalışma yayınlanmıştır.¹²⁴ Ferdinand Justi tarafından 1881 yılında yayımlanan Yezd lehçesi üzerine yapılan çalışmada Zazaca kelimelerin de karşılaştırmada kullanıldığı görülmektedir.¹²⁵ Zazaca derlemeler yapan bir diğer kişi de Alman arkeoloğu ve dilbilimcisi Albert von Le Coq’tur. Le Coq Zazaca metinleri, Şam’da yaşayan ve Çermik kökenli Ömer bin Ali’den 1901 yılında kaydetmiş ve Berlin’de yayınlamıştır.¹²⁶

¹¹⁹ Aratemür Y., (2011). Arkaik Kaynaklardan Modern Kaynaklara Zazaca Ve Zazalar, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 227.

¹²⁰ Stevenson Richard, (2015) Beatson's Mutiny: The Turbulent Career of a Victorian Soldier, London: I. B. Tauris, 180.

¹²¹ Latham Robert Gordon, (1860). Opuscula: Essays Chiefly Philological and Ethnographical, Edinburg: Williams & Norgate, 242.

¹²² Taylor J. G. (1865)., Travels in Kurdistan, with Notices of the Sources of the Eastern and Western Tigris, and Ancient Ruins in Their Neighbourhood, Journal of the Royal Geographical Society of London, Vol.35, 39

¹²³ Taylor, J. G. (1868), “Journal of a Tour in Armenia, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, with Notes of Researches in the Deyrsim Dagh, in 1866,” The Journal of the Royal Geographical Society, H. W. Bates, ed., 38, London: John Murray, 281-361, 304.

¹²⁴ Müller F. (1865), Beiträge zur Kenntniss der neupersischen Dialekte: Zaza-Dialekt der Kurdensprache : [Aus dem November-Hefte des Jahrganges 1864 der Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften, XLVIII. Bd., besonders abgedruckt], 3. Cilt., 3.

¹²⁵ Justi F. (1881). Ueber die Mundart von Jezd, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Vol. 35, No. 3, 327-414.

¹²⁶ Selcan Zülfü, Zaza Dili’nin Tarihi Gelişimi, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 116

20. yüzyılın başlarından itibaren Zazalar hakkında İngilizce yayınların da arttığı görülmektedir. Bu kapsamda Zazaların Amerikalıların da ilgi alanına girmeye başlamıştır. Orta Fırat havzasına düzenlediği geziye ilişkin 1902 yılında yayınlanan makalesinde Huntington, bölgede Kurman/c, Zaza ve Dersim’de yerleşik “Kızılbaş” topluluğunun bulunduğunu, bunların arasında dil ve kültür olarak farklılıklar var olsa da Kürt olarak tanımlandıklarını söylemektedir. Zazalarla Dersimliler arasında Kurmanc/Kürtlere kıyasla daha fazla benzerlik olduğunu söylemektedir.¹²⁷ Dersim bölgesine seyahat düzenleyen bir diğer araştırmacı ve devlet görevlisi olan İngiliz Molyneux-Seel Dersim bölgesinde yaşayan insanların dili, kültürü yaşayış biçimi gibi birçok özellikleri hakkında bilgi vermektedir. Huntington’dan daha kapsamlı analiz yapan Molyneux-Seel Dersimlilerin Zazaca konuştuklarını dillerinin Zazaca olduğunu söylemektedir.¹²⁸

İngiliz Soane 20. Yüzyılın başında Şadi Kurmancisi üzerine yazdığı makalesinde de Zazaca kelimelerden örnek vermekte ve Zazacanın Erzincan ve Diyarbakır bölgesinde konuşulduğunu ve Kurmanci/Kürtçe’den daha çok eski Farsça’ya daha çok benzediğini söylemektedir.¹²⁹ Soane’nin Erzincan bölgesinden bahsederek Dersim Zazalarının dilinin de Zazaca olduğunun ayırdında olduğu görülmektedir.

Zazalardan bahseden bir diğer çalışma meşhur Sykes-Picot anlaşmasının isim babalarından Mark Sykes tarafından yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğuna yaptığı geziye ilişkin çalışmasında Sykes, Zaza aşiretleri hakkında bilgi vermekte, Zazacadan bir dil olarak bahsetmekte ve Dersimlilerin konuştuğu dil ile Zazacanın yakınlığına vurgu yapmaktadır.¹³⁰

İngiliz devlet görevlileri ile araştırmacıların yaptığı çalışmalara ek olarak İngiliz devleti tarafından yayınlanan resmi raporlarda da Zazalara yer verilmektedir. İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarih bölümü tarafından hazırlanan 1920 tarihli el kitabında Zazacanın

¹²⁷ Huntington Elbsworth, The Valley of the Upper Euphrates River and Its People, Bulletin of the American Geographical Society, Vol. 34, No. 4 (1902), 309

¹²⁸ Molyneux-Seel L. (1914), A Journey in Dersim, The Geographical Journal, Vol. 44, No. 1 (Jul., 1914), 52

¹²⁹ Soane E. B. (1909), Notes on a Kurdish Dialect, the Shadi Branch of Kermanji, Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, (Oct., 1909), s. 896

¹³⁰ Sykes M. (1908). The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire, The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol. 38 (Jul. - Dec., 1908), 466, 467.

Batı Dersim’de konuşulduğu ve Kürtçe/Kurmanji konuşanlarla Zazaca konuşanların birbirini anlamadığı ifade edilmektedir.¹³¹

Zazaca konusunda devrim niteliğinde çalışma, Oskar Mann ve Karl Haddank tarafından yapılmıştır. 1906’da batı İrani dillerini araştırmak için görevlendirilen Oskar Mann’ın Ortadoğu seyahatinde Zazacanın özellikle Siverek ve Bingöl (Kor) yörelerinden çok geniş Zazaca derlemeler gerçekleştirdiği bilinmektedir. Mann’ın ölümünden sonra yaptığı çalışma İranolog Karl Hadank’ın da ağızlar üzerine yazdığı gramer analiziyle birlikte 1932’de (*Die Mundarten der Zâzâ, hauptsächlich aus Siverek und Kor*) Leipzig’de kitap olarak yayınlamıştır. Bu çalışmada Zazacanın bağımsız bir dil olduğu net bir şekilde ortaya konulmuştur.¹³² Zazacanın dil tarihi içindeki yeri O. Mann -Hadank dışında; G. Morgenstierne (*Neuiranische Sprachen*, in: *Hanbuch der Orientalistik, Iranistik*, 1958), I. M. Oranskij (*İranksie jazyki*, 1963), G. L. Windfuhr (*Western Iranian Dialects*, 1989), V. S. Rastorgueva (*Sravnitel’no-istoriceskaja grammatika zapadnoiranskich jazykov*1990), J. Gippert (*Die historische Entwicklung der Zaza- Sprache*, 1996) ve diğer bilimciler tarafında aynen tespit edilmiş ve teyit edilmiştir.¹³³

Dilbilim çalışmaları dışında konusu Zazalar olan ilk makale ise Ermenice yayın yapan Lumay dergisinde 1898 yılında yayınlanan Dilmik makalesi olduğu belirtilmektedir. Bu makalede Zazaların tarihleri, dinleri, kültürleri ve sosyal hayatları hakkında bazı ayrıntılarla birlikte genel bilgiler verilmektedir. Zazaların Ermeniler tarafından Zaza Kürdü, Dilmik, Çarcı (Çarıklı aşiretinin adından mülhem) adıyla da bilindiklerini söylenmektedir.¹³⁴

Zazaca için ilk gramer çalışması Gernot Windfuhr tarafından 1976 yılında Mann-Haddank’ın çalışması esas alınarak “Mini-Grammar of Zaza” hazırlanmıştır. Bu çalışma her ne kadar basılmamış olsa da Zazaca için Terry Lynn Todd tarafından hazırlanan Zazaca ile ilgili ilk tezde kullanılmıştır.¹³⁵

¹³¹ Great Britain Foreign Office. (1920). *Armenia and Kurdistan*, Prothero G. W. (Ed.), Historical Section, 5.

¹³² Keskin M. (2015), *Zaza Dili (Zaza Language)*, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, 93-114,

¹³³ Selcan Z. (2011), *Zaza Dili’nin Tarihi Gelişimi*, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 117

¹³⁴ Mkrтчian A., *The Delmiks, Iran & the Caucasus*, Vol. 3/4 (1999/2000), Kovara Legerin u Lekokine Bir Araştırma İnceleme Dergisi, s. Zıvıstan 2007, sayı 7, s. 196, 197

¹³⁵ Todd L. T. (2002), *A Grammar of Dimili Also Known Zaza*, Stockholm, 11

Zazaca üzerine ilk doktora çalışması Todd tarafından gerçekleştirilmiştir. Todd “A Grammar of Dimili Also Known Zaza” isimli doktora çalışmasını The University of Michigan’de 1985 yılında tamamlamıştır. Zazaca üzerine yapılan çalışmalara ilişkin Litaratür çalışmasını aktaran Todd 1983-85 yıllarında 20 civarında Zaza ile görüşerek tezini tamamlamıştır.¹³⁶ Asıl kaynağı ise aslen Siverek’in 45 kilometre kuzeyindeki bir köyden olup Almanya’ya mülteci olarak giden ve “A” olarak adlandırdığı Qirwar kabilesinden bir kişidir.¹³⁷

Zazalar üzerine doktora çalışması yapan Ludwig Paul, Zazalar üzerine derinlemesine çalışan akademisyenler arasında son dönemde öne çıkmaktadır. Zazalar üzerine yaptığı “Ein neues Volk? Die Zaza in Südostanatolien (1992). Zazaki: Grammatik und Versuch einer Dialektologie (1998)”, “Zaza(ki) - Dialekt, Sprache, Nation? (2002), Zazaki (2009), Die Herkunft und Stellung des Zazaki und das Verhältnis von Sprache zu Ethnie (2012)” çalışmalarıyla bu konudaki büyük bir eksikliği doldurmuştur.¹³⁸

Massachusetts Institute of Technology (MIT) üniversitesi tehlike altındaki diller çalışması kapsamında Zazaca ile de ilgilenmiştir. Bu kapsamda Zazaca gramer kitabı hazırlanmıştır.¹³⁹ Zazaca ile ilgili çalışan gruptaki araştırmacıların Zazaca ile ilgili çok sayıda eser verdiği görülmektedir.

Zaza uyanışının başladığı 1980’lerin ortası 1990’ların başından itibaren Avrupa’da Zazalar ve Zazaca üzerine çalışmaların arttığı görülmektedir. Bu dönemde Avrupa’da Zazaca gramer kitapları da öne çıkmaktadır. Zülfü Selcan, Harun Turgut hemen hemen aynı yıllarda Zazaca kitaplar hazırlamışlardır. Selcan (Zülfü Selcan. Grammatik der Zaza-Sprache. Nord-Dialekt (Dersim Dialekt). Berlin: “Wissenschaft & Technik Verlag”, 1998. - 730 pp.) Dersim Zazacasını esas alarak Zazacanın gramerini çalışmıştır. Daha çok pratik yönü ağır basan Turgut’un eseri (Harun Turgut. Türkçe açıklamalı Zazaca dilbilgisi. Bremen, (1997). – 215) Zazaca grameri üzerine bilgiler vermiştir.¹⁴⁰ Kendisi de Zaza olan

¹³⁶ Todd L. T. (2002) 13

¹³⁷ Türel V. (2013), Bingöl’de Konuşulan Lehçeler - Dımılı (Zazaki) Ve Kurmancı - İle İlgili Birer Eserin Tanıtımı, III. BİNGÖL SEMPOZYUMU 17-19 Eylül 2010 "Ekonomi-Tarih Kültür ve Sosyal Hayat-Tarım Hayvancılık" Ed. Yaşar Baş, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 516

¹³⁸ Werner (2017),. 544.

¹³⁹ Kenstowicz Michael (Editor), (2004) Zazaki Grammar (MIT Working Papers on Endangered and Less Familiar Languages Volume 6).

¹⁴⁰ Asatrian G. (2000), New Publications in Zaza Grammar Reviewed Work(s): Zazaki. Grammatik und Versuch einer Dialektologie by Ludwig Paul; Grammatik der Zaza-Sprache. Nord-Dialekt (Dersim

Selcan Zazaca üzerine yazdığı kitapta Zazacanın bağımsız bir dil olduğunu savunmuştur.¹⁴¹ Joyce Blau ise yazdığı makalede Gorani ile Zazacayı tanıtmış, Zazaca gramer hakkında örnekler vermiştir.¹⁴²

Zazaların bilinirliğinin artması ile birlikte konusu doğrudan Zazalar ve Zazaların kimliği olan çalışmaların son 30 yılda arttığı görülmektedir. Kehl-Bodrogi, “Kürt Türk ya da Bağımsız Bir Halk mı? Zazalar Arasında Rekabet Halindeki Kolektif Kimlikler” makalesinde Zaza etnik kimliğinin karşılaştığı meydan okumaları konu edinmektedir. O, Zaza etnik kimliğinin gelişimi premordialist ve inşacı yaklaşımlarla anlamlandırmaya çalışmaktadır.¹⁴³

Bruinessen’in doğrudan Zazalarla ilgili eseri olmasa da Zazalara değinen oldukça fazla çalışması bulunmaktadır. Özellikle “Aslını inkar eden haramzadedir!": the debate on the ethnic identity of the Kurdish Alevi's",¹⁴⁴ ve “Kurdish Nationalism and Competing Ethnic Loyalties-Kürt milliyetçiliği ve rekabet eden etnik bağlar” adlı çalışmalarında Zaza hareketinin alternatif bir kimlik olarak ortaya çıktığını söylemektedir.¹⁴⁵

Zazaca üzerine çalışan dilbilimcilerden biri de Jacobson’dur. C. M. Jacobson, Ware dergisi çevresiyle 1993’te çıkardığı Zazaca imla kılavuzu, “Rastnustena Zonê Ma-Handbuch für die Rechtschreibung der Zaza-Sprache” adlı Zazaca ve Almanca kitab ile günümüzde Zazaca için kullanılan Ware-Jacobson alfabesini geliştiren kişidir.¹⁴⁶ Bu çalışmanın revize edilmiş versiyonları Türkiye’de Zazaca¹⁴⁷ ve Türkçe¹⁴⁸ olarak yayınlanmıştır.

Dialekt) by Zülfü Selcan; Türkçe açıklamalı Zazaca dilbilgisi by Harun Turgut, Iran & the Caucasus, Vol. 3/4 (1999/2000), pp. 447-448.

¹⁴¹ Haig G. (2001), Book Review: Grammatik der Zaza-Sprache. Nord-Dialekt. Linguistics 39/1, Berlin 2001, s. 181-197.

¹⁴² Blau J. (1989). Gurani et Zaza, in Schmitt, Rüdiger (ed.): Compendium linguarum Iranicarum, Wiesbaden 1989, sayfa 336-340.

¹⁴³ Kehl-Bodrogi K. (1999), Kurds, Turks, Or a People In Their Own Right? Competing Collective Identities Among The Zazas, The Muslim World Vol. LXXXIX.N O. 3-4 July-October, 439-454

¹⁴⁴ van Bruinessen, M.M. (1997). 'Aslını inkar eden haramzadedir!": the debate on the ethnic identity of the Kurdish Alevi's. In K. Kehl-Bodrogi, B. Kellner-Heinkele & A. Otter-Beaujean (Eds.), Syncretistic religious communities in the Near East (pp. 1-23) (23 p.). Leiden: Brill,

¹⁴⁵ Bruinessen M. V. (1994) English version of: "Nationalisme kurde et ethnicités intra-kurdes", Peoples Méditerranéens no. 68-69 (1994), 11-37.

¹⁴⁶ Keskin M. (2011). Zazacadaki Alfabe Sorununa Bir Bakış ve Çözüm Önerisi, Varol M. (Editör) I.

Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 327-349

¹⁴⁷ Jacobson C.M. (2001)., Rastnustena Zonê Ma - Zazaca Yazım Klavuzu, İstanbul: Tij Yayınları, 2001.

¹⁴⁸ Jacobson C. M., (1999)., Zazaca Okuma Yazma El Kitabı, İstanbul: Tij Yayınları.

Todd'dan sonra Zazalar ve Zazaca üzerine doktora ve yüksek lisans tezleri de hazırlandığı görülmektedir. Ludwig Paul (Zazaki. Grammatik und Versuch einer Dialektologie, 1998) Zülfü Selcan (Grammatik der Zaza-Sprache. Nord-Dialekt (DersimDialekt), 1998) tarafından hazırlanan doktora tezleri sonrasında Almanya'da yüksek lisans tezleri de hazırlandığı görülmektedir. Kazım Aktaş (Ethnizität und Nationalismus. Ethnische und kulturelle Identität der Aleviten in Dersim,1999), Hüseyin Çağlayan (Die Schwäche der Türkischen Arbeiterbewegung im Kontext der nationalen Bewegung (1908-1945), 1995), Kahraman Gündüzkanat (Die Rolle des Bildungswesens beim Demokratisierungsprozeß in der Türkei unter besonderer Berücksichtigung der Dimili (Kirmanc-, Zaza-) Ethnizität, 1997), Selahattin Tahta (Ursprung und Entwicklung der Zaza-Nationalbewegung im Lichte ihrer politischen und literarischen Veröffentlichungen, 2002), Maria Philipp (My Mother Tongue; My Mother's Tongue, The Role of Zazaki for Zazas Raised During the Language Prohibition, 2017), Suvar Temizbaş (Einflüsse des Deutschen auf die Dimli-Sprache)¹⁴⁹, bu konuda tezlerini hazırlamışlardır.

1990'lardan itibaren Zazaca üzerine oldukça fazla sayıda ve farklı konuda çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Zazaca üzerine yazılar yazan Sandonato ("Zazaki". Typological studies innagation 1994), MacKenzie, (Notes on southern Zaza (Dimilî), 1995), Jost Gippert (Zur dialektalen Stellung des Zazaki, 2008), Martin Schwartz, (Iranian and Some Persian and Zaza Etymologies, 2008) Brigitte Werner, (Features of Bilingualism in the Zaza Community, 2006), Eberhard Werner, (Bibelübersetzung – Schnittstelle zwischen Kulturen. Zusammenhänge dargestellt an der Sprache und Kultur der Zaza, 2012) bu dilin farklı yönlerine odaklanmışlardır.

Zazalar ve Zazaca üzerine Sovyetler birliği ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinde oldukça fazla sayıda araştırmanın yapıldığı bilinmektedir. Bu konuda araştırma yapanlardan en öne çıkanı şüphesiz Asatrian'dır. Asatrian 1980'lerin ortalarından itibaren Rusça (Yazyk Zaza i armyanskiï, 1987) ve İngilizce (N. Kh. Gevorgian ile birlikte Zaza Miscellany. Notes on Some Religious Customs and Institutions, 1988) çok fazla sayıda makale yayınlamıştır. Bu makalelerin bazıları da Türkçeye de çevrilmiştir. R. L. Cabolov

¹⁴⁹ İnternet: Keskin Mesut, Zazaca Üzerine Notlar, Herkesin Bildiği Sır: Dersim - Tarih, Toplum, Ekonomi, Dil ve Kültür (Mayıs 2010, İstanbul, revize edilmiş versiyonu; Web: <http://Zazaki.de/turkce/makaleler/Zazacazerinenotlar.pdf> 1 Ekim 2018'de alınmıştır.

(Zamechaniya o vokalizme Zaza- Remarks on Zāzā system of vowels,1981)¹⁵⁰ Arakelova (The Zaza People as a New Ethno-Political Factor in the Region, 1999)¹⁵¹ da Zazalar üzerine çalışmalar yapmışlardır.

Mann-Haddank çalışması sonrasında dilbilimcilerin tamamına yakını Zazacayı ayrı bir dil olarak tasnif ederken Zazacayı lehçe olarak sınıflandıran Türkiye kökenli dilbilimciler de bulunmaktadır. Örnek olarak, ABD’deki Northern Illinois Üniversitesinde ders veren Aygen, Almanya’da yayınlanan kitabında Zazacayı lehçe olarak sınıflandırmaktadır.¹⁵² Mardin Artuklu üniversitesinde “Kürt Dili Grameri (Kırmancki) II” adıyla Zazaca ders veren ve Malmisanij mahlasıyla eserler veren Mehmet Tayfun, Aygen’in bu çalışmasını yardımcı kaynak olarak ders programında yer vermektedir.¹⁵³

Diasporada yaşayan Zazalar tarafından Zazalar üzerine kayda değer çalışmalar yapılmıştır. Mehmet Kaya (The Zaza Kurd of Turkey, 2011),¹⁵⁴ H. Şeliç, (Zaza Gerçeği 1988) bu kapsamda yazılar yazan araştırmacılar arasında olmuşlardır.

3.2. Türkiye’deki Akademik Çalışmalarda Zazalar

Türkiye’de Zazalar ve Zazaca üzerine akademik çalışmaların tarihi oldukça yenidir. Bunda Türkiye’de etnik konulara ilişkin çalışmanın tabu olmasının da etkisi bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyetinin ilk döneminde Zazalara değinen veya onlardan bahseden çalışmalar da oldukça sınırlıdır. Ziya Gökalp Kürt aşiretleri hakkında içtimai tetkikler kitabında Zazalardan bahsetmekte ve Zazacanın dilbilimsel farklılığına da vurgu yapmaktadır.¹⁵⁵ O dönemde Zazalara değinen Ali Kemali, Zazaların konuştuğu dilin

¹⁵⁰ İnternet: Asatrian Garnik S., “DIMLĪ,” Encyclopædia Iranica, VI/4, pp. 405-411, available online at Web: <http://www.iranicaonline.org/articles/dimli> 28 Ekim 2018’de alınmıştır.

¹⁵¹ Arakelova V. (1999) . “The Zaza People as a New Ethno-Political Factor in the Region.” Iran & the Caucasus, 3/4, 397-408.

¹⁵² Aygün G. (2010), Zazaki/Kırmanckî Kurdish, Languages of the World Materials 479. Munchen: Lincom Europa.

¹⁵³ İnternet: Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Kürt Dili ve Kültür Tezsiz Yüksek Lisans Uzaktan Öğretim Programı, 2018-2019 Eğitim Öğretim Yılı, Web: [http://www.artuklu.edu.tr/dosyalar/mauzem/KDK%20110-K%C3%9CRT%20D%C4%B0L%C4%B0%20GRAMER%C4%B0%20\(KIRMANCK%C4%B0\)%20II-%20Ders%20%C4%B0C3%A7erik%20Formu-.pdf](http://www.artuklu.edu.tr/dosyalar/mauzem/KDK%20110-K%C3%9CRT%20D%C4%B0L%C4%B0%20GRAMER%C4%B0%20(KIRMANCK%C4%B0)%20II-%20Ders%20%C4%B0C3%A7erik%20Formu-.pdf) , 18 Eylül 2018’de alınmıştır.

¹⁵⁴ Kaya M. S. (2011)., The Zaza Kurd of Turkey: A Middle Eastern Minority in a Globalised Society. London, I.B.Tauris.

¹⁵⁵ Gökalp Z. (1992). Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Yayına Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu, İstanbul:Sosyal Yayınları.

farklılıklar içerdiğini ancak yeterince araştırılmadığını, (Alevi) Zazaların ibadet ederken Ya Hızır şeklinde nidada bulduklarını ifade etmektedir.¹⁵⁶

1990'lara kadar Türkiye'de Zazalar üzerine yapılan ya da Zazalara değinen çalışmaların büyük çoğunluğu Zazaların kadim Türklerden geldiği tezini savunmaktadır. Bu bağlamda; Hayri Başbuğ (İki Türk Boyu Zaza ve Kurmanclar, 1984) Hasan Reşit Tankut (Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler, 2000), Mahmut Rişvanoğlu (Saklanan Gerçek: Kurmanclar ve Zazaların Kimliği, 1995), Şerif Fırat (Doğu İlleri ve Varto Tarihi, 1998) ve Tuncer Gülensoy (Kürmanci ve Zaza Türkçeleri Üzerine Bir Araştırma, 1983) gibi yazarların çalışmaları öne çıkmaktadır. Daha sonraki dönemde çalışmalar yapan Yaşar Kalafat (Türk Halk Kültüründe Zazalar, 2012) ve Orhan Türkdoğan (Güneydoğu Halkları: Zazalar-Kürtler ve Kimlik Yapıları, 2010) aynı tezi savunmaya devam etmişlerdir.¹⁵⁷

1990'lardan itibaren başta yurt dışında yaşayan araştırmacılar olmak üzere Zazalar ve Zazaca üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Ebubekir Pamukçu (Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri, 1992), Zülfi Selcan (Zaza Milli Meselesi Hakkında, 1994), Ali Haydar Dedekurban (Zaza Halk İnançları, 1993) Serdar Karabulut (Zazalar: Tarihi Kültürel ve Sosyal Yapı, 2013), Wedat Kaymak (Zaza Halk Tarihinin Büyük Hatları, 2014), Kenan Karataş (Anadolu'nun Kadim Halkı Zazalar (Deylemliler) ve Zazaca, 2016) gibi yazarlar Zazalar üzerine yayınlar hazırlamışlardır. Zazaları Kürt gören özellikle Vate grubu içinde yer alan yazarlarında başta Mehemed Malmısanij, (Kırd - Kırmanc, Dımılı veya Zaza Kürtleri, 1992) olmak üzere Zazalara ilişkin eserler verdiği bilinmektedir.¹⁵⁸

Zazaca üzerine yapılan ilk çalışmalardan biri akademik disiplin içinde olmasa da 1980 yılında Tirej dergisinin 3. Sayısında yayınlanan Zazakiyê Ezirgani û Dıyarbekır (Diyarbakır ve Erzincan Zazacası) adlı makaledir.¹⁵⁹ 9 sayfalık bu makalede Erzincan ve Diyarbakır bölgelerinde konuşulan Zazaca kelime, cümle kurulumu, tekil/çoğul gibi gramer yapıları bakımından karşılaştırılarak bu bölgelerdeki Zazaca incelenmektedir.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Kemali Ali, (1992). Erzincan Tarihi, Coğrafi, Toplumsal, Etnografi, İdari, İhsai, İncelem Araştırma Tecrübesi, Kaynak Yayınları., 150, 152

¹⁵⁷ Varol M. (2013), Zazaca Kaynaklara Dair bir Bibliografya Çalışması, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 3/ Cilt: 3/ Sayı: 5/ Bahar 2013, s. 145-156.

¹⁵⁸ Varol M. (2013)., 273-282.

¹⁵⁹ Pankısar Z. (1980), "Zazakiyê Ezirgani û Dıyarbekır", Tirêj, 3.Sayı, İzmir 1980, 7-15.,

¹⁶⁰ Varol M. 2015., Zaza Edebiyatında Tirêj Dergisinin Yeri, Mukaddime, 6 (1), 146.

Türkiye’de konusu doğrudan Zazalar olan akademik çalışmaların oldukça yakın tarihlerde mümkün olabildiği bilinmektedir. Örnek olarak, Zazaları konu edinen ilk yüksek lisans tezi 2010 yılında kabul edilmiştir.¹⁶¹ Sonraki yıllarda Zazalara dair çalışmaların arttığı dikkati çekmektedir.

Zazalar üzerine yapılan akademik çalışmalarda, bu konuda enstitülerin kurulması sonrasında nicelik ve nitelik olarak büyük bir sıçrama yaşanmıştır. Zazalar ve Zazaca üzerine yüksek lisans çalışmalarının sayısı hali hazırda 24’e ulaştığı görülmektedir. Bu konuda yapılan doktora çalışması henüz bulunmamaktadır. Yapılan çalışmaların tamamına yakının dilbilim, edebiyat ağırlıklı olduğu görülmektedir. Örnek yüksek lisans tezleri olarak; Şahap Yeşilkaya (Edebîyate Kirdkî –Zazakî- de Mewlîd û Mehemed ‘ElîHunî, 2014), Semra Söylemez (Melekan, Gaz, Muradan Köyleri Zazacasının Ses Değişimi Yönünden Karşılaştırılması, 2014), Mehmet Aslanoğulları (Lerch’in Zazaki Derlemelerinin Çevrimyazımı ve Türlerine Göre Sözcüklerin Tahlili, 2014), Zazalar ve Zazaca üzerine yazılmış yüksek lisans tezleri arasında sayılabilir.¹⁶²

Zazalar ve Zazaca üzerine yazılan makale ve sempozyum bildirileri sayısında büyük bir patlama olduğu görülmektedir. Bingöl üniversitesinde düzenlenen iki Zaza sempozyumunda, çok fazla araştırmacı ve akademisyen Zazalar üzerine bildirimlerini sunma imkânını bulmuşlardır. Zazaların yaşadığı şehirlerde bulunan üniversitelerin dergileri başta olmak üzere çok fazla sayıda Zazaca ve Zazalara dair makale ve çalışma da yayınlanmıştır.

Daha önce de belirtildiği üzere, Türkiye’de ve yurt dışında Zazalar ve Zazacaya ilişkin çalışmaların arttığı görülmektedir. Bu alanda yapılan çalışmaların önemli bir kısmı Zazacaya ilişkindir. Sözlükler, gramer kitapları, Zazaca edebiyat ürünleri son 30 yılda ortaya çıkan ürünlerdir. Ayrıca, son dönemde Zazaca dilbilgisi kitapları da görülmeye başlamıştır. Örnek olarak Abdulaziz Beki¹⁶³ ve Serkan Oğur bu konuda önemli bir eksikliği gidermiştir.¹⁶⁴ Ayrıca, Munzur Çem¹⁶⁵, Ali Ekici,¹⁶⁶ ile Fahri Pamukçu Zazaca gramer kitabı yazan diğer araştırmacılar olmuşlardır.¹⁶⁷

¹⁶¹ Kahraman Ö. (2010)., Elazığ ve çevresinde yaşayan Zazalardaki halk inanışlarının dinler tarihi açısından değerlendirilmesi, Elazığ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

¹⁶² İnternet: Yükseköğretim Başkanlığı Tez Merkezi, (2018, Ekim) Web:

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>, 18 Ekim 2018 de alınmıştır.

¹⁶³ Beki A. (2015), Zazaca Dilbilgisi Gramer Zon Zazakî, Bingöl:Bingöl Üniversitesi Yayınları.

¹⁶⁴ Oğur S., (2014) Farsça - Zazaca - Kurmanca Mukayeseli Gramer ve Temel Sözlük, İstanbul: Yazılama.

¹⁶⁵ Çem M., (2003), Türkçe Açıklamalı Kırmanca (Zazaca) Gramer, Diyarbakır:Deng Yayınları.

Diğer çalışmalara kıyasla Zazaca sözlüklerin sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bilinen ilk Zazaca sözlük Malmısanij tarafından çıkarılan “Zazaca-Türkçe (Ferhengê Dımilki-Tırki)”dür. Sonrasında; (1987)Munzur Çem’in “Ferheng Kurdî-Tırkî (Zazakî)” (1994), Malmısanij’in “Ferhengekê Kirdkî-Pehlevkî-Kurmanckî” (1997), Mesut Özcan’ın “Zazaca-Türkçe Sözlük “(1997), Turan Erdem-Orhan Erdem’in “Zazakî-Tırkî, Tırkî-Zazakî Ferheng” (1997), Harun Turgut’un “Zazaca-Türkçe Sözlük” (2006), Vate Çalışma Grubu’nun Türkçe-Kırmancca (Zazaca) Sözlük, Ferhengê Tırkî-Kırmanckî (Zazakî) (2001), Seid Verroj ve Abdurrahman Uçaman’ın “Ferheng-Vajname” (2003), Seid Verroj’un “Ferheng: Kurmanci-Dımılı (Kurmanci-Zazaca Sözlük)” (2003), Mehmet Aydar’ın Zazaca-Türkçe Sözlük (2003), Hüseyin Çakmak’ın “Türkçe-Dersimce (Kırmancki-Dımilki-Sobê) Sözlük” (2004), Roşan Lezgin’in deyimler sözlüğü olarak hazırladığı “Ferhengê İdyomanê Kurdkî (Kırmanckî-Zazakî)” (2005), Musa Canpolat’ın Zazaca-Türkçe Sözlük (2006), Harun Turgut’un Türkçe-Zazaca Sözlük (2008), Çeko Kocadağ’ın “Kırmanckî (Zazakî)- Kurmanckî; Kurmancî-Kırmanckî (Zazakî) Ferheng” (2010), Ali Ekici’nin Türkçe-Zazaca Sözlük (2010),¹⁶⁸ Rosan Hayıg ve Brigitte Werner’in “Zazaca - Türkçe Sözlük: Türkçe - Zazaca Sözcük Listesi” (2012)¹⁶⁹ sözlükleri de yayınlanmıştır. Farklı dillerde hazırlanan bu sözlüklere ek olarak Keskin ve Arkadaşları tarafından hazırlanan Zazaca etimolojik sözlük de yayınlanmıştır.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Ekici A. (2010), Türkçe Açıklamalı Zazaca Gramer, İstanbul: Kardelen Yayıncılık.

¹⁶⁷ Pamukçu F. (2001)., Gramare Zazaki, İstanbul:Tij Yayınları.

¹⁶⁸ Varol M. (2011), Zazaca Sözlükçülüğün Tarihi, Sorunları ve Çözüm Yolları, Varol M. (Editör) I.

Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 352-362.

¹⁶⁹ Hayıg, R. (2012). Werner, Brigitte, Zazaca - Türkçe Sözlük: Türkçe – Zazaca Sözcük Listesi. İstanbul: Tij Yayıncılık.

¹⁷⁰ Akkoç U., Keskin, M., Zazaoğlu M. (2010), Vatebendo Etimolocik: Zazaca kelimelerin kökeni hakkında - Türkçe açıklamalı küçük etimolojik sözlük. 1. Capê Cerrebi. Frankfurt: Enstituyê Zazaki.

4. BİR ETNİK KATEGORİ OLARAK ZAZALAR

Etnisite ve etnik grup kavramı, “*Milliyetçilik Teorileri ve Etnik/Milli Canlanışta Milli Hareketlerin Rolü*” başlığında bahsedildiği üzere kelime kökeni olarak biyolojik veya soya dayalı farklılıklardan daha çok kültürel farklılıkları karşılamaya daha uygundur. Objektif unsurlar olarak tanımlayabileceğimiz bu farklılıklardan bir etnik grup meydana getiren sübjektif unsur ise aynı gruba mensup olduğuna ilişkin inanç olmaktadır.

Herhangi bir etnik grubun varlığını belirleyen temel objektif unsurlar kolektif isim, tarih, dil, kültür, coğrafya, insan topluluğu, din gibi unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle Zaza etnik kategorisi bu başlıklar esas alınarak incelenmeye çalışılmıştır. Böylelikle Zaza hareketinin uyandırmaya çalıştığı yapının özellikleri ve sınırları belirlenmesi hedeflenmektedir.

4.1. Zaza Etnisitesinin Tanımı ve Zaza Etnisitesinin Sınırları

Toplumsal gruplar emik veya etik olarak tanımlayabileceğimiz iki şekilde tanımlanmaktadır. Emik bakış, bir grubun veya topluluğun kendisini nasıl ve ne şekilde tanımladığı ile ilişkilidir. Etik bakış açısı ise dışarıdan söz konusu grubun nasıl görüldüğü ve ne şekilde tanımlandığıyla ilgili olarak anlaşılmaktadır.¹⁷¹

Bu çalışmada Zaza tabirini en geniş biçimiyle Zaza olarak tanımlanan toplumsal grubu tanımlamaktadır. Diğer bir deyişle “Zaza” tabirini dışarıdan (ötekiler tarafından) veya içeriden (kendini Zaza olarak tanımlayanlar tarafından) Zaza olarak adlandırılan kitleyi ifade eden bir kavram olarak kullanmaktayız. Bu tanımlama hem objektif hem de sübjektif unsurlardan her hangi birini taşıyan bir kategoriye tanımlamaktadır. Bu anlamda bir toplumsal kategori olarak Zaza tabiri en geniş tabiriyle Zaza etnisitesini oluşturmaktadır. Diğer bir anlatımla emik veya etik bakış açısı ile Zaza olarak tanımlanan kitle araştırmamızda Zaza olarak tanımlanmaktadır.

¹⁷¹ Ho, M. Y. Samuel, Cheung Mike W. L. (2006), Using the Combined Etic Emic Approach to Develop Measurement of Interpersonal Subjective Well-Being in Chinese Population, Oxford Handbook of Methods in Positive Psychology Anthony D. Ong, Manfred H. M. Van Dulmen, Oxford University Press, 142.

Ayrıca “Zaza etnisitesi” temel olarak Zaza hareketinin uyandırmak istediği kitleyi de temsil etmektedir. Diğer etnik/ulusal hareketler gibi Zaza hareketi de Zaza kategorisi içinde tanımladığı bu insan kitlesinden bir Zaza etnisitesi ya da milleti oluşturmaya çalışmaktadır. Bu manada “Zaza etnisitesini” Zaza hareketinin hedef kitlesi olarak da tanımlayabiliriz.

Zaza kategorisi içerisinde olduğu varsayılan grup içerisinde, tarihsel olarak kendini bölgesel olarak farklı adlarla da adlandıran insan kümeleri de mevcut olmuştur. Bu tabirlerin bazı durumlarda Zaza adının alternatifi olarak da kullanılabildiği görülmektedir. Çalışmamızda Zaza etnisitesinin Dımılı ve Kırmanc gibi farklı kullanımları yerine Zaza hareketinin esas aldığı Zaza tabiri kullanılmıştır.

Emik bakış açısıyla Zazaların kendilerini Zaza, Gini, Dımili, Kırd ve Kırmanc gibi belli tabirlerle tanımladığı görülmektedir.¹⁷² Keskin; Zazaların kendilerini, dillerini ve komşularını tanımlarlarken temel olarak etnik veya dini nitelik esasında tanımladıklarını belirtmektedir. Koçgiri (ağırlıklı olarak Sivas) yöresindekilerin kendilerini genelde Zaza, dillerini Zazaki diye tanımlarken, eski kuşakta Ma “biz” ve Zonê Ma “dilimiz” tanımlamasının bulunduğunu söylemektedir. Dersim (Mamekiye, Tunceli), Erzincan ve Bingöl’ün Yayladere ve Yedisu bölgesindeki Alevi Zazaların kendilerini Kırmanc diye tanımlarken, dillerini Kırmancki, (eski kuşakta “Dımilki” de bilinmekle) komşu bölgelerdeki Sünni Zazaları Zaza, Sünni Kürtleri Khurr, Alevi Kürtleri Kırdas, Kürtçeyi Kırdaski olarak tanımladıklarını belirtmektedir. Dersim’deki Alevi Kürtlerin ise Alevi Zazaları Lacey “oğlan” veya Dêsman “Dersimliler”, dillerini de Dêsımki veya Dımılı diye tanımladıklarını dile getirmektedir. Bingöl’ün Kiğı, Adaklı, Karlıova ve Varto, Hınıs, Tekman gibi bölgelerdeki Alevi Zazaların ise kendilerine Şarê Ma “halkımız” veya Elewi, dillerine Zonê Ma “dilimiz” derken, komşuları olan Sünni Kürtleri (bazen de genel anlamda tüm Sünnileri) Khurmanc, Sünni Zazaları Zaza veya Dılmıc olarak adlandırdıklarını ifade etmektedir. Varto-Hınıs’taki Kürtlerin ise Zazacayı, Loli veya Çareki şeklinde Zaza aşiret adlarına göre adlandırdıklarını belirtmektedir. Şafii mezhebindeki Zazaların ise genel olarak kendilerini Zaza, dillerini Zazaki diye tanımlarken, Palu, Bingöl veya Dicle (Piran) gibi yerlerde Zaza’nın yanında Kırd tanımlamasına da sınırlı şekilde rastlandığını, Mutki, Baykan gibi yörelerde de Dımılı tanımının yaygın olduğunu, Kürt komşularını Kurmanc, Kuırmonc veya Kırdasi diye

¹⁷² İnternet: Selcan Z. (2016), Zaza Dilinin Gelişimi, Web: http://zilfiselcan.net/wp-content/uploads/2016/11/ZazaDilininGelisimi_A4_tr.pdf. 23 Kasım 2016’de alınmıştır

bildiklerini aktarmaktadır. Hanefi mezhebinden olan Zazalar ise kendilerini ağırlıklı olarak Dımili, yer yer Zaza olarak da tanımlarken, Kürt komşularına Kırdasi dediklerini söylemektedir.¹⁷³

Dersim Zazaları için içeriden veya dışarıdan Zaza tabirinin kullanılmadığına ilişkin açıklama ve yorumlara karşı Dersim Zazalarına “Zaza” tabirinin kullanıldığına ilişkin işaretler de bulunmaktadır. Uzun yıllar Dersim’de bulunan Nuri Dersimi Dersimlilerin dilini “Zaza”, onları da Dersim Zaza Kürtleri olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda Zaza tabirinin bölgesel olmaktan öte bir grubun tümünü kapsayabilecek en geniş geleneksel tanım olduğunu söylemek hata olmayacaktır.¹⁷⁴ Diğer taraftan Ermenilerinde Dersim Zazalarını Zaza olarak da tanımladığı da bilinmektedir. Örnek olarak Şahbaz 20. Yüzyılın başında yaptığı çalışmada Dersimlilerin “Zaza” olarak tanımlandığını söylemektedir.¹⁷⁵

Diğer taraftan Dersim’den Ardahan’a göç eden Zazaların kendilerine “Zaza” (Komşuları da kendilerini “Zaza” olarak adlandırır), dillerini de “Zazaki”, Sivas’ta bulunan Alevi Zaza aşiretlerinden “Gıncı” kendilerini “Gıncı”, dillerini de “Gıncı”, Ulaş tarafında bulunan Alevi Zaza “Qerebel” aşiretinin ise kendini “Zaza”, dillerini de “Zazaki” olarak tanımladığı bilinmektedir.¹⁷⁶ Özet olarak ifade etmek gerekirse hemen hemen her yerdeki Zazalar içeride kendini farklı adlandırırken, dışarıya karşı çoğunlukla onları “Zaza” olarak adlandırdıkları görülmektedir.

Zaza toplumunu dışardan ve içerden tanımlanırken kullanılan en önemli kavramlardan birinin de “Dımili” olduğu görülmektedir. Dımili adının Zazalar için en çok kullanılan ikinci adlandırma olduğunu söylemek de hata olmayacaktır. Bu tabirin özellikle Sünni Kürtler tarafından Zazaları tanımlamak için kullanıldığı, bazı yörelerdeki Zazaların da bu kavramla kendilerini tanımladıkları bilinmektedir.

Yaygın olmasının bir sonucu olarak Dımili tabirinin Zaza’nın alternatifi olarak kullanıldığına ilişkin işaretler de görülmektedir. Dımili tabirinin başlangıçta Zaza hareketi

¹⁷³ Keskin M. (2015), Zaza Dili (Zaza Language), Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, ss. 93-114, 95, 96.

¹⁷⁴ M. Nuri Dersimi (1952)., Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep 1952, 21, 22

¹⁷⁵ Şahbaz A. (1911)., Kızılbaş Kürtler, Önsöz ve Çeviri: Sako Zulalyan, Mehmet Bayrak Alevilik ve Kürtler, (İnceleme-Araştırma ve Belgeler), 1997, 347,

¹⁷⁶ İnternet: Zaza-Der Faaliyet Raporu 2014-2017 (2018) Web: <http://zazader.org/wp-content/uploads/2018/01/2017FALİYET-RAPORU.pdf> 20 Ocak 2018’de alınmıştır., 7.

tarafından da yoğun olarak kullanıldığı sonrasında yavaş yavaş bu kullanımın azaldığı da dikkat çekmektedir. Örnek olarak Piya ve Ayre dergisinde bu kavramın yoğun olarak kullanıldığı sonraki dönemde ise bu tabirin kullanımının azaldığı bilinmektedir.

Zazaların yaşadığı coğrafyayı çok uzun süre paylaşan halklardan biri olan Ermenilerin de Zazaları farklı şekillerde tanımladıkları bilinmektedir. Çarkçı, Zaza Kırdır, Zaza Kürdü veya Duzhik (Dersim bölgesinde Zazalar tarafından kutsal kabul edilen dağın adına atfen) gibi adlandırmalar söz konusu olsa da tarihsel olarak da Dimili kavramına fonetik olarak benzer şekilde Zazaların Ermeniler tarafından temel olarak Dilmik olarak adlandırıldıkları görülmektedir. Dikkat çekici bir şekilde Ermeniler Deylemlileri de Dilmik olarak adlandırmışlardır.¹⁷⁷

Zazalar tarafından kendilerini tanımlamak üzere kullandıkları en yaygın bir diğer ifade de Kırmanc'dır. Yukarıda da değinildiği üzere Kırmanc tabiri ağırlıklı olarak Tunceli/Dersim Zazaları tarafından kendilerini tanımlamak üzere kullanılmaktadır. Bununla birlikte Zazaların kendilerini bölgesel olarak tanımlarken kullandığı belirtilen Kırmanc tabirinin toplumun tüm kesimleri tarafından benimsenmediği de görülmektedir. Örnek olarak Dersimdeki Seyit aileleri kendilerine evladı resul derlerken aşiret üyelerine Kırmanc olarak nitelendirmektedirler.¹⁷⁸ Diğer deyişle Dersim yöresinde Kırmanc tabiri daha aşağı sınıf sayılan aşiret üyesi grubun adı olarak da tanımlanabilmektedir.

Dersim yöresinde Kırmanc tabirine benzer kullanımın Sünni Zazalar arasında da olduğu görülmektedir. Örnek olarak Kendilerini genelde 'Dimili' olarak adlandıran Siverek Zazaları ise, 'Kırmanc' kelimesini, kendilerinden düşük gördükleri köylü Kurmanc tabakası için kullandığı ifade edilmektedir.¹⁷⁹

Diğer taraftan grupların bir diğerini adlandırırken değer yükleyerek adlandırabildiği de bilinmektedir. Bu bağlamda grupların diğerlerini tanımlarken kullandığı kavramlarda da aşağılayıcı anlam bulunduğu da görülmektedir. Örneğin Alevi Zazalar tarafından Sünni

¹⁷⁷ Arakelova V. (2000). The Zaza People as a New Ethno-Political Factor in the Region, Iran & the Caucasus, Vol. 3/4 (1999/2000). 398.

¹⁷⁸ Gezik E. (2000)., Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler, Ankara: Kalan Yayınları, 18, 19.

¹⁷⁹ Gezik E. (2000).,128

Kürtleri tanımlamak için kullanılan Kurr (Hurr, Khurr) tabirinin aşağılama anlamı içerdiği de belirtilmektedir.¹⁸⁰

Ayrıca benzer bir yaklaşımın Kırd tabirinin da Kırmanc tabirine benzer bir kullanımı da görülmektedir. Kırd tabirini kullanan bölgelerde Kırd tabiri beyler tarafından köylü kesimi tanımlamak için kullanıldığı da belirtilmektedir.¹⁸¹ Gerek Kırd gerek Kırmanc tabirinin çoğunluğu Zaza toplumuna sonradan dâhil olan Seyitler ya da Beyler tarafından kullanılması bu kavramların grup içine dışardan gelenlerce dayatıldığı algısına neden olmaktadır.

Diğer taraftan Kırd veya Kırmanc tabirinin kullanılmasında politik yaklaşımların da etkili olduğu görülmektedir. Özellikle Kürt milliyetçisi gruplar bu iki kavramı öne çıkardığı dikkat çekmektedir. Kürt milliyetçisi olan kişi ya da grupların fonetik olarak Kürt veya Kurmanc tabirini andıran Kırd ve Kırmanc tabirini öne çıkardıklarının çok fazla örneği bulunmaktadır. Bu gruplar Zazacayı da Kırdki ya da Kırmanciki olarak nitelendirdiği bilinmektedir. Zazalara ve Zazacaya ilişkin Kürt milliyetçilerinin tezlerini benimseyen Vate grubu yayınlarında Zazaki yerine Kırmanciki veya Kırdki kavramlarını öne çıkarmaktadırlar.¹⁸² Bazı Kürt milliyetçileri ise Zazaki veya Zazaca kavramını hiç kullanmayarak Kırmanciki veya Kırdki tabirleri ile Zazacayı adlandırmaya çalışmaktadırlar. Örnek olarak KURDÎ-DER Yöneticisi Gültekin,¹⁸³ Zazacaya ilişkin yazdığı kitabında¹⁸⁴ Zazacayı “Kırmacki” olarak nitelendirmiş ve Zazacayı Kürtçeleştirme (Kurmanci) eğiliminde olmuştur. Onun bu eğilimi Vate grubu tarafından da eleştirilmiştir.¹⁸⁵ PKK çizgisi yayın organlarında Zazaki veya Zazaca kavramlarının yok sayıldığı Kırmanciki kavramının kullanıldığı çıkan haberlerden anlaşılmaktadır.¹⁸⁶

¹⁸⁰ Gezik E. (2000), 18,

¹⁸¹ 30 Kasım 2017 tarihinde (1) Nolu kaynak kişi ile yapılan görüşme notundan.

¹⁸² İnternet: Çem Munzur (2011), Alevilik, Kurmanci-Kırmanciki (Zazaki) Ve Dersim Üzerine Kimi Yanlış Görüşler, Web: <http://www.zazaki.net/file/kirmanc,-zaza....pdf> 25 Mayıs 2018’de alınmıştır.

¹⁸³ İnternet: KURDÎ-DER’den Zazaki gramer kitabı Kaynak: KURDÎ-DER’den Zazaki gramer kitabı (16 Ocak 2011) Web: <https://www.yuksekovahaber.com.tr/haber/kurdi-derden-zazaki-gramer-kitabi-44218.htm> 28 Şubat 2019’da alınmıştır.

¹⁸⁴ Gültekin, S. (2010) Ro Ser Zarawaye Kırmanciki Xebata Grameri, İstanbul: İstanbul Kürt Enstitüsü. Yayınları.

¹⁸⁵ İnternet: Canşad M. (2011). Kırmancî’nin Gramer Yapısı (20 Nisan 2011) Web: <http://www.zazaki.net/haber/kirmancnin-gramer-yapisi-831.htm> 28 Şubat 2019’da alınmıştır.

¹⁸⁶ İnternet: İlk Kırmancî Bibliyografya çıktı. (14 Eyl 2018), Web: <https://anfturkce.net/kultur/Ilk-kirmanciki-bibliyografya-cikti-113292>, 28 Şubat 2019’da alınmıştır.

Özet olarak ifade etmek gerekirse her ne kadar Kürt milliyetçileri tarafından yaygın olmadığı iddia edilse de Zaza tabirinin Zazalar arasında en yaygın “emik” kavram olduğu görülmektedir. Zazalar hakkında başlangıçta ön bilgiye sahip olmayan Lerch’in çalışmasında Zaza adını kullanması dikkat çekicidir. Ayrıca Kürt milliyetçisi olmasına rağmen Nureddin Zaza (1979-1988) Zaza mahlasını kullanmıştır. Diğer taraftan Zazalar adındaki yerleşim yerlerinin Alevi Zazaların yaşadığı yerlerde bulunduğu görülmektedir. Bu durum Alevi veya Sünni Zazalar için Zaza tabirinin geleneksel dönemde kullanıldığını göstermektedir.¹⁸⁷ Sonuç olarak Zaza tabirinin, hem Alevi hem Sünni Zazaların kendini tanımlamak için kullandığı en yaygın kullandığı ibare olduğu ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan mezhep farklılığı olsa da Dersimli Alevi Zazaların Sünni Kürtlerle Sünni Zazalar arasındaki farktan da haberdar oldukları Kürtlerle Zazaları aynı grup olarak tanımlamadıkları da görülmektedir. Örnek olarak Dersimli bir Ozan, Şeyh Sait İsyanı ile ilgili şiirinde Zazaların isyan ettiğini anlatmakta ve onları Kürt kategorisi içinde değerlendirmemektedir.¹⁸⁸

Öte taraftan Zazalarla ilgili yapılan çalışmalarda Zaza kategorisinin nasıl tanımlanacağına ilişkin farklı yaklaşımların ve tutumların olduğu görülmektedir. Her ne kadar çalışmalarda farklılıklar söz konusu olsa da alternatif kullanımlar yerine Zaza adı çok daha öne çıkmaktadır. Zazalara değinen ilk çalışmalarda genel olarak Zazaların Kürtlerin alt grubu gören çalışmalar daha baskın olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Mann-Haddank çalışması sonrasında Zazacanın sınıflandırılması konusunda dil bilimcilerdeki tartışma büyük ölçüde sona ermiştir. Bu nedenle genel olarak değerlendirildiğinde 21. Yüzyılın ortalarına kadar daha çok Zazaları Kürtlerin bir alt grubu, Zazacayı Kürtçenin veya Farsçanın bir lehçesi gören tezler hâkim olsa da zamanla Zazacanın bağımsız bir dil, Zazaların bağımsız bir halk olduğuna ilişkin tez bilim dünyasında hâkim tez haline gelmiştir. Zazacanın ayrı bir dil olduğuna ilişkin dilbilimsel alandaki oydaşmanın Zaza etnik kimliğine ilişkin kafa karışıklığını tamamen ortadan kaldırmadığı görülmektedir. Zazaca dilbilimsel olarak ayrı bir dil olsa da Zazalar kendilerini Kürt sayar gibi ifadeler yakın döneme kadar görülmeye devam edebilmiştir.

¹⁸⁷ İnternet: Malmîsanij (1996), Kird, Kırmanc, Dımili Veya Zaza Kürtleri, İstanbul: Deng Yayınları Web: <https://ia601701.us.archive.org/14/items/Kird-Kirmanc-Dimili-Zaza-Kurtleri/Malmsanij-KirdKirmancDimilVeyaZazaKrtler.pdf>, 22 Kasım 2018’de alınmıştır.,

¹⁸⁸ Cengiz D. (2010). Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji, Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli- Türkiye, 62

Bununla birlikte Zaza hareketinin yükselişinin de etkisi ile Zaza etnik kimliğine ilişkin de Zazaları Kürtlerin bir kolu gören çalışmaların oldukça azaldığı görülmektedir. Bununla birlikte 1925 Şeyh Sait ve 1937 Dersim isyanlarına ilişkin tanımlarda Kürtlerin veya Zaza Kürtlerinin isyanı şeklinde kullanımların hâkimiyeti öne çıkmaktadır. Bu şekilde kullanan araştırmacı veya yazarlardan bazılarının Zaza hareketinin güçlenmesi ile birlikte Zazaları Kürtlerin bir alt grubu olarak görmekten uzaklaştığı da bilinmektedir.¹⁸⁹

Zaza kategorisinin Smith'in belirttiği etnik kimliğin beş boyutunu karşıladığı görülmektedir. Smith'in etnik kimliğin beş boyutundan biri olarak bahsettiği kolektif adı Zaza tabiri karşılamaktadır. Her ne kadar bugün Zaza olarak nitelendirilen insan kitlesi farklı isimlerle adlandırılmış olsalar bile günümüzde Zaza kolektif adı altında tanımlanır hale gelmişlerdir. Bu kolektif ad geçmişte ve günümüzde Zazaları tanımlamak için en geniş ve kapsayıcı kavram olduğu görülmektedir.

Smith'in belirttiği üzere Zaza etnik kimliğinin bir diğer boyutu da ortak bir soy mitidir. Zazaların ortak tarihi geçmişe dönük açıklamalar Zaza etnik kimliğine ilişkin ortak soy mitini güçlendirmektedir. Etnik kimliğin ortak tarih boyutu da böylelikle ortak soy mitini de beslemektedir.

Zaza etnik kimliğinin bir diğer boyutu da din ve dil gibi ayırt edici özellikleri içeren özel kültürel unsurlardır. Smith kültürel unsurları benzerlik ve benzemezlik temelinde dil, din, görenek, müzik gibi çok geniş anlamda kullanmaktadır.¹⁹⁰ Zaza etnik kategorisini belirleyen temel objektif unsur dil olmaktadır. Bu anlamda Zazacayı Zaza etnik kategorisinin temel direği olarak nitelendirmemiz yanlış olmayacaktır.

Özet olarak ifade etmek gerekirse Zaza etnik kategorisinin sınır taşları Zaza kolektif adı ile adlandırılan, Zaza dilini konuşan, Zaza soyundan geldiğine ilişkin kabule sahip, Zazalara ait olduğu varsayılan bir kültür ve coğrafya ilişkilendirilen insan kümesinin etrafında inşa edilmiştir. Bu sınır bazen diğer gruplarla iç içe geçebilse de farklı bir Zaza varlığına da işaret etmektedir.

¹⁸⁹ Werner E. (2017)., 85

¹⁹⁰ Smith 2002., s. 51, 52.

4.2. Köken ve Tarih

Etnik grupların veya milletlerin tarihine ilişkin konular onların etnik veya ulusal kimliklerini doğrudan belirlemektedir. Özellikle üzerinde rekabet söz konusu olan etnik veya ulusal kimliklerde tarih yazımı ve tarihin yorumlanması farklı tarih tezlerine sebep olmaktadır. Örnek olarak Belarus, Ukrayn gibi üzerinde rekabet olan grupların tarihi, tarih yazanın veya yorumlayanın kimliğine göre değişiklik göstermektedir.¹⁹¹ Ukrayna örneğine benzer olarak Zaza tarihi de farklı şekillerde yazılabilmektedir. Bu bağlamda Zaza kimliği ile Zaza tarihi arasında doğrudan ilişki bulunduğunu söylemek hata olmayacaktır.

Zazaların kökeni ve erken dönem tarihi net bir şekilde aydınlatılamamıştır. Bu konuda birbiri ile çelişebilen farklı teoriler ve açıklamalar mevcuttur. Köken konusundaki teoriler aynı zamanda politik yaklaşımlardan da beslendiği için bu teoriler arasındaki uçurum daha da derinleşmektedir. Zazaların kökeni konusunda öne çıkan teoriler; Zazaların Kürt olduğu, Zazaların Zaza olduğu ve Zazaların Türk asıllı olduğu şeklindedir. Zaza kategorisi içerisinde bulunan geniş insan kitlesi içerisinde de 3 tezi de savunan gruplar bulunmaktadır.

Zazaları Kürt gören yaklaşımı savunanlar bağımsız bir Zaza kimliğini kabul etmediklerinden Zazaların kökenini de Kürtlerin kökenine ilişkin teoriler paralelinde açıklama eğilimindedirler. Bu tezi savunanlardan bazılarının Anadolu'nun kadim yerlileri, bazılarının Mezopotamya medeniyetinin yaratıcıları ya da Zağros dağlarının savaşçı halkları gibi kadim halkları Zazaların kökenini açıklamak için öne çıkarmaktadırlar. Bu yaklaşımı savunanlara ait bir teze göre M.Ö. üçüncü yüzyılda Dicle ve Fırat nehirlerinin arasında Dersim, Elazığ, Bingöl, Diyarbakır ve Urfa arasında kurulmuş olduklarını söyledikleri Sophane krallığının Zaza Kürtleri tarafından kurulduğunu söylemektedirler. Hatta bazı Kürt milliyetçilerine göre Pers kralı da Zaza Kürtlerindedir.¹⁹²

Zazaları Türk gören açıklamalarda ise Zaza tarihi genel olarak Orta Asya üzerinden Türk tarihine bağlanmaktadır. Bu bağlamda fonetik benzeyişi nedeni ile Sakalar öne

¹⁹¹ Taras K., (2006). National identity and history writing in Ukraine, Nationalities Papers, 34:4, 407.

¹⁹² İnternet: Kürdistan Tarihi Üzerine (2018), Web: <http://istanbul.indymedia.org/comment/325447>, 20 Mayıs 2018'de alınmıştır.

çıkarılmakta ve genellikle Sakalar üzerinden Zazaların genel Türk tarihi ile ilişkilendirildikleri görülmektedir.¹⁹³

Bu çalışmanın esas aldığı varsayım Zazaların Zaza olduğu şeklinde olduğundan diğer iki tez ve savunucuları hakkında kısa bilgi verilecektir. Bu yaklaşımı savunanlar Zazaların özgün tarihi olduğunu kabul etmekte ve Zazaların kökeninin izlerini tespit etmeye çalışmaktadırlar.

Etnik veya ulusal kimliği doğrudan etkileyen tarih yazıcılığı veya yeni bir tarihin inşası konusunda diğer örneklerle kıyasla Zazalarda büyük eksiklik olduğu görülmektedir. Zaza hareketi sistematik bir Zaza tarihini oluşturmuş görünmemektedir. Bunda Zaza hareketinin başlangıç aşamasında olmasının da etkisi bulunmaktadır.

4.2.1. Zazaların erken dönem tarihi

Zazaların kökenini ve erken dönem tarihini araştıranlar genel olarak Zaza dilinin tarihsel gelişiminin izini sürmekte veya Zazalarla ilişkilendirilen grupların kadim tarihini keşfetmeye çalışmaktadırlar. Zazalarla ilişkilendirilen gruplar ise çoğunluklu Zaza veya Dimilli adını veya benzerlerini taşıyan gruplar olmaktadır. Bununla birlikte Zaza adının kökeni konusunda birbiri ile çelişebilen teoriler ve yaklaşımlar da söz konusu olabilmektedir. Kadim zamanlardan beri Ortadoğu bölgesinde söylenişi Zaza veya benzeri tabirlerin çokça bulunması Zazaların kökeni ve kadim tarihi konusundaki farklı yaklaşımlara sebep olmaktadır.

Zazaların erken dönem tarihi konusundaki teorilerin fazlalığı Zazaların çok fazla grubun mirasçısı olarak gösterilmesini de sağlayabilmektedir. Bu teoriler sayesinde Zazalar çok fazla imparatorluğun veya devletin kurucusu gösterilebilmektedir. Zazaların kurduğu imparatorluklar ve devletlere örnek olarak; Büveyhi İmparatorluğu, Bevandi Devleti, Ziyari devleti, Kengari Devleti, Kakuyi devleti, Badh Krallığı, Zend Devleti, Part imparatorluğu, Sasani imparatorluğu,¹⁹⁴ Mitani ve Hurri İmparatorlukları¹⁹⁵ sayılmaktadır.

¹⁹³ Bozbuga R. (2013). Türkiye'nin Bir Rengi: Zazalar, Türkiye Günlüğü, Kış 2013, 113., 57-78

¹⁹⁴ İnternet: Tarihteki Zaza Devletleri. (2011). Web:

https://288757.forumromanum.com/member/forum/entry.user_288757.2.1111764628.tarihteki_Zaza_devletleri-piya.html, 9 Ekim 2018'de alınmıştır..

Zazaların kökeni ve erken tarihleri konusunda diğer birçok halkta olduğu gibi tam bir netlik bulunmamakta ve birbiri ile çelişen farklı teoriler mevcuttur. Bununla birlikte dil veya coğrafyayı esas alan iki yaklaşımın temel olarak savunulduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan ilkinde coğrafya esas alınarak eski Anadolu ve ön Asya halkları öne çıkarılmaktadır. İkinci tezde ise dil esas alınmaktadır. Bu tezde ise öne çıkan grup Deylemliler ve Partlar olmaktadır. Bununla birlikte bu iki tezin bir arada öne sürülebildiği de görülmektedir. Her ne kadar Zazaların kadim ataları konusunda farklı teoriler ve yaklaşımlar söz konusu olsa da genel olarak yerli halk tezi ile Deylem ve Part tezleri öne çıkmaktadır. Bu tezler birbiri ile çelişkili gibi görünse de yerli halk tezi ile Deylem ve Part tezini birlikte savunan yaklaşımlar da bulunmaktadır.

4.2.1.1. Zaza adının kökeni ve eski kaynaklarda Zaza adı

Zazaların kadim atalarına ulaşmak kullanılan yöntemlerden biri de Zaza adının arkeolojisini yapmak olarak tanımlayabiliriz. Böylelikle günümüzde yaşayan Zazalarla, Zazaların ataları olduğu düşünülen gruplar arasında ilişki kurulabilmektedir. Bu anlamda Kadim Ortadoğu halklarında, söylenişi Zaza veya benzeri olan kişi ve yer adlarının çokluğu Zazaların kökeni tartışmalarına zenginlik katmaktadır. Ancak bu kişilerin veya grupların hepsini günümüzdeki Zazalarla ilişkilendirmek zor görünmektedir.

Antik Mezopotamya'da Zaza adına rastlanmaktadır. Sümer yazıtlarında Nini Zaza adında tapınaktan bahsedilmektedir. Bu tapınak günümüzde Irak ve Suriye sınırlarının kesiştiği ve Fırat kıyılarında bir şehirde bulunmaktaydı.¹⁹⁶ Ayrıca başka bir tablette de bir toprak alış verişinde Bağdat'ın güneyinde bir arazi alışverişinde Zaza adında bir yerden de bahsedilmektedir.¹⁹⁷ Bu bağlamda Zaza yazar Cengiz, Zaza adının kadim dönemde tapınak ve tanrılar anlamında kullanıldığını belirtmektedir.¹⁹⁸ Yine Zaza yazarlardan Kaya ise Zaza sözcüğüne ilk olarak Sümer yazıtlarında rastlandığını belirtmektedir. Nini Zaza

¹⁹⁵ İnternet: Zazaların Kurduğu 3 İmparatorluk. (2017, 9 Temmuz) Web: <http://www.bingolunsesi.com.tr/haber/29577/Zazalarin-kurdugu-3-impatorluk.html> 11 Ekim 2018'de alınmıştır.

¹⁹⁶ Edwards I. E. S., Gadd C. J., Hammond N. G. L., Sollberger E. (1973), et al. "The Cambridge Ancient History, Vol. II, Part 1: The Middle East and the Aegean Region, 296, 329.

¹⁹⁷ Jones Tom B. (1967). Paths to the Ancient Past, Application of Historical Method to Ancient History, 151

¹⁹⁸ İnternet: Cengiz Seyfi (2018), Dersim ve Zaza Tarihi / I – II, Web: <http://sosyalist.h-5.de/2014/05/11/dersim-ve-Zaza-tarihi-i-ii-seyfi-cengiz/>. 28 Mart 2018'de alınmıştır

Tapınağı'nda Fenikeliler ve Kenanilerin ibadet ettiğini nakletmektedir.¹⁹⁹ İlginç olarak Şeliç, Zazalarla Sümerler arasında dil, inanç bakımlardan benzerlik olduğu iddiasındadır.²⁰⁰

Sümerlilerden sonra da Zaza adına rastlanmaktadır. Bir Yeni Asuri Dönemi belgesinde Assur-Nerari adındaki Kral tarafından Zaza adında bir kişiye askeri başarılarından dolayı arazi tahsis edildiği görülmektedir.²⁰¹ Başka bir belge de Asur kralının Zaza adında Dicle yakınlarında bir yerde kamp kurduğu Turabidin bölgesine sefer yaptığı anlatılmaktadır.²⁰² Ayrıca Asur yazıtlarında geçen Zazai, Zazati, Zazate gibi sözcüklerin putlar, heykeller, figürler anlamına geldikleri, tahtadan veya taştan put yapımı anlamında kullanıldığı da belirtilmektedir. Ayrıca Asur yazıtlarında bir satış sözleşmesine Zazai adında bir kişi ve görevliden bahsedilmektedir.²⁰³ Asurluların yaşadığı bölgenin günümüzde Zazaların yaşadığı coğrafyaya komşu olması Asur belgelerindeki Zaza ile günümüz Zazaları arasında bağ kurulmasını olası kılmaktadır.

Asurlular dışında Hurriler döneminde de Zaza adına yakın kullanımlar görülmektedir. Hurrilerden Zaziya adında bir prensten söz edilmektedir.²⁰⁴ Zaza yazarlardan Cengiz, Hurrilerden Zaziya adında bir reisten söz etmekte ve Asur kralının oğlu ile kızını everdiğini söylemektedir.²⁰⁵

Diğer taraftan Zaza hareketinin Zazaların atası olarak gördüğü halklardan biri de Hurrilerdir. Hurriler Doğu Anadolu Suriye ve Irak'ın kuzeyinde yaşamış ve Semitik ya da Hint-Avrupa dil ailesinden bir dil konuşmayan bir gruptur.²⁰⁶ Zaza yazarlardan Kaya Zazaların kökeninin, M.Ö. 2350-2150 dönemlerinde Anadolu'ya yerleşen ve bir Kafkas halkı olan Hurrilere dayandığını, Zazaların Kürtlerden çok önce bu topraklara yerleştikleri için, bölgenin ana yurtları olduğunu söylemektedir.²⁰⁷ Zaza hareketinin Hurrileri ve diğer halkları öne çıkarmasının temel sebebi, Zaza hareketi ile Kürt hareketinin bölgenin kimliği

¹⁹⁹ Kaya Ali (2012), Tarihte Zazalar Ve Zazaca, Bingöl Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu II, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 87

²⁰⁰ Şeliç H. (1988), 15.

²⁰¹ Dalley S. (1976), An Assyrian Stela Fragment, British Institute for the Study of Iraq, Iraq, Iraq, Vol. 38, No. 2 (Autumn), 111

²⁰² Andrew P. (1990), Monk and Mason on the Tigris Frontier: The Early History of Tur `Abdin, 1990, s. 1

²⁰³ Cengiz Seyfi, Dersim Zaza Tarihi, s. 89

²⁰⁴ Kupper, J. (1973). NORTHERN MESOPOTAMIA AND SYRIA. In I. Edwards, C. Gadd, N. Hammond, & E. Sollberger (Eds.), The Cambridge Ancient History (The Cambridge Ancient History 24

²⁰⁵ Cengiz S. (2018) 331

²⁰⁶ Speiser E. A. (1941), Introduction to Hurrian, Oregon: Wipf and Stock Publishers, 1-10

²⁰⁷ Kaya Ali (2012), 87

konusunda rekabet etmesidir. Bu nedenle de sadece Hurriler değil diğer bazı kadim Anadolu halklarından bir veya birkaçını Zazaların ataları olarak görebildikleri görülmektedir.²⁰⁸

Öte taraftan Hurri dili ile günümüzde yakınlığı olduğu ifade edilen Gürcülerde de Zaza adının kullanıldığı bilinmektedir.²⁰⁹ Bunlardan biri de basketbolcu Zaza Pachulia olmakla birlikte milletvekili Zaza Gulikashvili bulunmaktadır.²¹⁰ Bu bahsedilen isimler dışında Wikipedia’da 23 Gürcistanlı Zaza isimli kişi bulunmaktadır.²¹¹ Diğer taraftan ilginç olarak Gürcü veya Gürci adına kadın ismi olarak Zazalar arasında da rastlanmaktadır. Gürci adının güzel anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir.²¹²

İlginç olarak Zaza adı Tevrat’ta da geçmektedir. Zaza Hz. İbrahim’in 11. Göbekten torunudur. Tevrat’a göre Zaza’nın babası Yonatan olup Pelet’in kardeşidir. Zaza’nın soy ağacına baktığımızda baba oğul sırası; Zaza, Yonatan, Yadan, Onan, Yerahmel, Hetsron, Peretz, Yahuda, Yakup a.s, İshak a.s. ve İbrahim a.s. şeklindedir.²¹³ Werner, Tevrat’ta geçen “Zaza”nın, Sasa’dan türediğini söylemektedir.²¹⁴ Zaza hareketi içinde Pelet adını Zazaların yaşadığı Palu ve ile bağlayan yaklaşımlar da mevcuttur.²¹⁵ Bununla birlikte Zazalar tarafından Tevrat’ta geçen Zaza’nın Zazaların atası olduğuna ilişkin iddiaya rastlanmamıştır.

Diğer taraftan Zaza yazarların kadim dönemde yaşayan bazı grupların günümüzde Zazalarla bağlantılı olabileceklerini söylemektedirler. Kaymak, Urartu Kralı Argistis’in (M.Ö. 780-755) Dicle ve Fırat nehri bölgesinde bulunan Sophene krallığını Zavaidi

²⁰⁸ Çelker X. (1993). Ma Welate Ma, Zon u Dine Ma, Halkımız Yurdumuz ve Din Sorunu, Ware Dergisi Amor 5, 43

²⁰⁹ Coene Frederik, (2009) The Caucasus - An Introduction, London: Routledge, 71

²¹⁰ İnternet: Zaza Gulikashvili, Parliamentary Activities, Parliamentarians, Media and Society, Web: <http://www.parliament.ge/en/mp/4574>,. 15 Ağustos 2017’de alınmıştır

²¹¹ İnternet: Zaza, Web: <https://en.wikipedia.org/wiki/Zaza>, 30 Ocak 2018’de alınmıştır..

²¹² 2 Numaralı Kaynak kişi ile 25 Haziran 2018 tarihinde yapılan görüşmeden.

²¹³ Tevrat (1997) Tarihler I, 2/33, Kitabı Mukaddesi Eski ve Yeni Ahit, Tevrat, Zebur (Mezmurlar) ve İncil, İbrani Kildani ve Yunani Dillerden Tercümedir, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 394

²¹⁴ İnternet: Werner E. (2017) Rivers and Mountains A Historical, Applied Anthropological and Linguistical Study of the Zaza People of Turkey including an Introduction to Applied Cultural Anthropology, (Kasım 2017) Web:

https://www.sil.org/system/files/reapdata/14/51/04/145104848891296233406385379116832916897/The_Rivers_An_anthropological_study_Eberhard_Werner_07_November_2017.pdf, 7 Eylül 2018’de alınmıştır., 68

²¹⁵ Cengiz S., Dersim Zaza tarihi, Web: <http://www.desmalasure.com/files/dersim-Zaza-tarihi-seyfi-cengiz.pdf>, s. 85-87

şeklinde adlandırdığını söylemektedir.²¹⁶ Zazaların günümüzde yaşadığı coğrafya ile ilişkili olması nedeniyle Zavaidi krallığı tezi dikkat çekmektedir.

Zaza hareketinin geçmişte Zaza veya benzer şekilde isimlendirilen grupların hepsi ile günümüz Zazalarının ilgisi olduğunu açıkça iddia etmedikleri de görülmektedir. Ancak, M.Ö. 552 yılında Pers Kralı Dariyus adına yapılmış İran'ın Hemedan Eyaleti bölgesindeki Bisutun yazıtlarındaki Zazana adındaki yerin Zazalarla ilişkili olduğuna ilişkin Zazalar arasında güçlü bir inanç bulunmaktadır. Yazıtta geçen ifade; *“Büyük Kral Darius der ki: Daha sonra ben Babil'e gittiğimde, henüz Babil'e varmadan Fırat Nehri'nin yanında “Zazana” diye adlandırılan bir yer -kasaba- vardı. Burada Nedintu-Bel adında biri kendine Nebukednezar adı vermiştir. Ve ordusuyla bana karşı geldi”* şeklindedir.²¹⁷ Butasım; Zazana kelimesindeki “na” ekinin yazıtta Sogdiana, Yauna, Armina örneklerinde olduğu gibi memleketi veya yurdu anlamında kullanıldığını ve Zazana kelimesinin anlamının Zaza yurdu anlamına geldiğini söylemektedir. Ayrıca, Zazaların günümüzde de yaşadığı coğrafyanın Fırat çevresi olması sebebi ile de Zazana bölgesinin Zazalarla ilişkili olduğunu ifade etmektedir.²¹⁸

Zaza yazarlardan Cengiz ise Perslilerle Babillilerin savaşının Fırat yakınında savaşın yaşandığı bölge (Zazana) olduğunu ve bu savaşta Babillilerin yenilgiye uğradığını belirtmektedir. Ayrıca Pers kralı Darius döneminde isyan eden Ermenilere karşı Zuzza adlı bir kalede savaş yapıldığını da ifade etmektedir.²¹⁹

Bu yazıtlarda kullanılan Zazana tabirinin Zazalarla ilişkili olabileceğine ilişkin Zazalar arasında kuvvetli bir inanç bulunduğu da görülmektedir. Son dönemde yayınlanan Zaza dergilerden birinin adının Zazana olması da dikkat çekicidir. Ayrıca, Zazana bölgesi Zazaların günümüzde yaşadığı bölgelerle ilişkilendirilerek Zazaların bu bölgelerin kadim halkı olduğu da söylenmektedir. Bu kapsamda Zaza Dernekleri Federasyonu başkanının; *“Zazaca birçok kelimeyi kapsayan yazıtında, Fırat havzasından Zazana Bölgesi diye*

²¹⁶ Kaymak Wedat, Zaza Halk Tarihinin Büyük Hatları, Arya Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 36

²¹⁷ Butasım Nebi (2011), Behistun Anıtında Geçen “Zazana” Kelimesine Dair Eleştirel Bir Yaklaşım, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları,, 464.

²¹⁸ Butasım Nebi, a.g.e., s. 466

²¹⁹ Cengiz S.(Tarihsiz), Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi arzu ederdim! DERSİM VE ZAZA TARİHİ, Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek (BÖLÜM I + II + III + IV + V) , s. 27, basılmamış online kitap

bahseder. Bu da gösteriyor ki, Zazaların milattan önce Fırat havzasında yaşadıklarını göstermektedir” sözü dikkat çekicidir.²²⁰

Zazalarla ilişkilendirilen bir diğer tarihi grup ise Sasanilerdir. Kendisi de Zaza olan Karabulut, Zaza adının Sasani devletinin kurucusu Erdeşir’in dedesi Sasan’dan geldiği kanısındadır. Zaza dilinde “S” sesi ile “Z” sesi arasında geçişlerin olabildiğini bir biri yerine kullanılabildiğini bu nedenle de Zaza kelimesinin de Sasan kelimesinde gelebileceğini söylemektedir.²²¹ Seyfi Cengiz, Zazalarla Sasanileri doğrudan ilişkili olduğunu söylemektedir. “*Bu çalışmanın vardığı sonuç Zazalarla Sasanilerin bir ve aynı halk olduklarıdır. Zaza ve Sasan adları da kesinlikle aynı adın şekilleridir.*” diyerek Zaza Sasan bağlantısını kurmaktadır. Cengiz Elam bölgesine Persler döneminde Susaina denilmesine atıfla Elam bölgesi ile de ilişkili olabileceğini de belirtir. Ayrıca Zaza adı ile Sason arasında da bağlantı kurduğu görülmektedir.²²² Diğer taraftan Elam tezine kaynaklık eden Susiana ile Sasani tezinin de birbiri ile ilişkili olması da mümkün görünmektedir. Sasanilerin ortaya çıktığı bölge, tarihi Elam topraklarının kuzeydoğu ucunda yer alması nedeniyle Sasan isminin de Susiana ile ilişkili olması mümkün görünmektedir.

Sasanilerle Zazalar arasındaki bağa ilişkin farklı açıklamalar da mevcuttur. Bu açıklamaların ortak noktası sessel yakınlık olmaktadır. Facebook’taki bir paylaşımda yer alan; “*Biliyor musunuz? Zaza (Sasa) nedir? Zerdüş Mazdek dininde Ocak tanrısıdır. Pirlerin Ocak sahip olması bunun kanıtıdır.*”²²³ ifadesinde Zerdüşlük, Sasaniler, Alevilik ve Zaza bağlantısı kurulmaktadır.

Sasani yaklaşımının Zaza dergilerinde de yer aldığı görülmektedir. Zazana dergisinde Sasani bağlantısı “*Sasani devletinin Zazalarla olan bağı tüm tarihi tahribatlara ve gizlemelere rağmen alenen ortadır*” şeklinde söylenmektedir.²²⁴ Bununla birlikte Sasanilerle Zazaları bağlayan bir kapsamlı ve tutarlı bir teorik çerçevenin söz konusu olmadığı da bilinmektedir.

²²⁰ İnternet: Zazalar kimsenin boyunduruğu altında değildir, (20 Temmuz 2018), Web: <http://www.bingolonline.com/haber/Zazalar-kimsenin-boyunduruğu-altında-değildir-63677.html> de alınmıştır. 28 Eylül 2018

²²¹ Karabulut S.,(2013). Zazalar Tarihi Kültürel ve Sosyal Yapı, İzmit: Altınkalem Yayınları, 29,30

²²² Cengiz Seyfi (Tarihsiz), a.g.e., s. 81

²²³ İnternet: Daşkın M. (2018), (Haziran, 2018) Web:

https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=604247666619101&id=100011016183245 18 Haziran 2018’de alınmıştır.

²²⁴ Sasani Devleti ve Zazalar. (2016), Zazana Dergisi Sayı 9, 2016, s. 9

Zazalarla ilişkilendirilen bir diğer tarihi bölge de İslam kaynaklarında geçen Zozan, Zowzan, Zuzan, Zuvzan bölgesidir. Zozan tabiri, Kurmanci/Kürtçede ve Doğu Ermenicesinde yayla anlamına gelmektedir. 10. Yüzyılda İbn-i Havkal (943 – 969) Ağrı Dağı ile Van gölü arasında kalan Zozan'ın El-Deyrani/Deyranik olarak bilinen Vaspurakan kralının hâkimiyetinde olduğunu söylediği belirtilmektedir. Yaklaşık iki yüzyıl sonrasında Yakut El-Hamavi (1179–1229) Mücemül Buldan adlı eserinde Ahlat, Azerbaycan, Diyarbakır ile Musul arasındaki Ermeni dağlarının merkezinde Zozan bölgesinin bulunduğunu ve ahalinin çoğunu Ermeniler oluştururken az bir miktarda Kürdün de bölgede meskûn olduğu belirtilmektedir.²²⁵ İbn-i Esir (1160-1230) ise Zozan bölgesini, Dicle nehrinin doğusunda bulunduğunu, Musul şehrine iki günlük mesafeden başladığını Ahlat ve Azerbaycan ve Salmas'a kadar uzandığını söylemektedir. Bölgede Başnavi ve Buhti Kürtlerinin kalelerinin olduğunu anlatmaktadır.²²⁶

Zozan/Zavzan bölgesine ilişkin rivayetler Zaza tarihi yazılırken Zazalar tarafından da dikkate alınmaktadır. Cengiz, Zozan bölgesini Ermenistan dağları, Hilat (Ahlat), Diyarbakır, Azerbaycan ve Musul arasında yer alan büyük bir ülke olarak tarif edildiğini ifade etmektedir. Ayrıca, Ermenicede Andzevatsik adı verilen bölge Zavazan/Zawazan (Zaza Ermenistan'ı Zaza ülkesi) bölgesi olduğunu söylemekte ve bir yönüyle bu bölgeyi Zaza toprağı olarak nitelendirmektedir.²²⁷ Kar ise Asur kaynaklarında bahsedilen Zamza adında bir krallık bulunduğunu ve bu krallığın Urumiye gölünün güney ve batısında (Urumiye-Van-Hakkâri arasındaki bölge) bulunduğunu söylemektedir. Zamza bölgesinin ise İslam tarihçileri tarafından Zavzan olarak adlandırıldığını söyleyerek tarihsel sürekliliğe işaret etmektedir.²²⁸

Şeliç ise bütün farklı isimlendirmelerin aslında aynı yeri tanımlamak için kullanıldığı kanaatindedir. Ona göre Zazalar ve yurtları komşu devletler ve halklar tarafından Zuza, Susa, Zamza, Zazpas, Zanzavina, Sesedina, Susiana, Mu-Zair ve Zavzan gibi benzer

²²⁵ İnternet: Boris J. (2007). The tribal territory of the Kurds through Arabic medieval historiography: Spatial Dynamics, Territorial Categories, and Khaldunian Paradigm. Middle East Studies Association (North America) GatheringPanel : “ Before Nationalism : Land and Loyalty in the Middle East ”, Nov, Montreal, Canada. Web: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00350118/document>,. 10 Eylül 2018'de alınmıştır

²²⁶ Minorsky V. (2004), Tarih, Kürtler ve Kürdistan, Doz Yayınları, İstanbul 2004, s. 54.

²²⁷ Cengiz Seyfi (Tarihsiz), 129

²²⁸ Kar C. (1998), Zaza adı ve Kaygusuz Abdal, Piya Dimili Dili ve Kültürü Dergisi, Peyızopeyen 1998, Amor 4, s. 20

adlarla adlandırıldığı kanaatindedir. Bu bölgelerin ise Dicle Fırat bölgeleri civarında olduğunu söylemektedir.²²⁹

Zozan, Zawzan kavramlarının Zazalarla ilişkili olması mümkün görünmektedir. Yayla anlamında kullanılan Zozan tabirinin komşuları olan diğer gruplara göre daha dağlık bölgelerde yaşayan Zazaları tanımlayan bir kavram olarak kullanılmış olması ihtimal dâhilindedir. 11., 12. ve 13. Yüzyıllarda Zazaların yaşadığı coğrafyanın güneyinde kışlayan Türkmen ve Kürt kabilelerinin dağlık bölgede yaşayan Zazaları; Zozani, Zazani veya Zozanlı olarak adlandırmasının zamanla “Zaza”ya dönüşmüş olması ihtimallerden biridir. Diğer taraftan, Susiana olarak da ifade edilen tarihi Elam topraklarının,²³⁰ Sümerlilere göre yayla hüviyetinde olması dikkat çekicidir. Asurlulara göre yayla sayılabilecek bölgede yaşayan Hurrilerde Zaza ile ilişkilendirilebilecek isimler bulunmaktadır. Ayrıca bahsedilen Zumza Krallığının bulunduğu bölge güneydeki halklara göre yayla durumundadır. Bu bağlamda kadim dillerdeki yayla veya dağlık bölge ilişkili isimlendirmelerin zaman içerisinde Zavzan-Zozan tabirine dönüşmesi sonrasında da Zazaların isimlendirilmesine kaynaklık etmesi mümkün görünmektedir.

Zaza adının kökenine ilişkin bir diğer yaklaşıma göre de Zaza isimlendirmesi dili anlaşılmayan anlamına gelmektedir. Bu yaklaşıma göre Zazalarla iç içe yaşayan veya onlarla komşu olan Kürtler veya Ermeniler tarafından dillerini anlamadıklarından dolayı Zazalara bu ad verilmiştir. Bu isimlendirmenin nedeni olarak ifade edilen açıklamaya göre; Zazaların kullandıkları kelimeler ve bilhassa fiil çekimleri başkaları tarafından anlaşılması oldukça zor olduğundan dili anlaşılmaslar anlamında bu isimlendirme yapılmıştır. Zazaların Kurmanci’yi “herewere” olarak tanımlamaları veya Goranilerin Sorani’den “Korkora ve Wawa” ve Soranilerin ise Goranları “Maço Maço” olarak nitelermeleri gibi Zazaları da komşularının bilinmeyen bir dili konuşan bir halk olarak nitelendirebileceği düşünülmektedir.²³¹

Diğer taraftan Zaza adının kökenine ilişkin “*dili anlaşılmayan*” şeklindeki açıklamayı destekleyecek başka kayıtlarda bulunmaktadır. 1820’li yıllarda Güneydoğu

²²⁹ Şeliç H. (1988). Zaza Gerçeği, Münih: Dicle Fırat Yayınları 10

²³⁰ İnternet: Vallat, F. (1995), Elam vi. Elamite religion, (November 2011,) Web: <http://www.iranicaonline.org/articles/elam-vi>. Encyclopaedia Iranica, VIII/4, 342, 5 Kasım 2018 de alınmıştır.

²³¹ Dağ B. (2011).Zazacanın Farsça ve Deylemi Dilleriyle Olan İrtibatı ve Akrabalığı, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 211

Anadolu bölgesini de dolaşan C. J. Rich, Zaza adının kekeme ve ne dediği anlaşılamayan anlamına gelen takma ad olduğunu söylemektedir.²³² Öte yandan Taron-Muş civarı-Ermenilerinde dil bilmeyen konuşamayan kişiye Zaza denildiği Ermeni kaynaklarınca da dile getirilmektedir.²³³

Dil bilmeyen anlamında kavim isimlendirmesinin mümkün olduğu farklı etnik grupların isimlendirmelerinde de görülmektedir. Bu teoriyi destekleyecek şekilde kavim isimlendirmelerinin Türkler arasında da mevcut olduğu tarihsel olarak sabittir. Türkçe konuşamayan kişi anlamındaki Tat kavramı Azerbaycan’da ve İran’da Türkçe bilmeyen bazı grupların kavim adı haline gelmiştir.²³⁴ Buna benzer bir isimlendirmenin Zazalar için komşuları tarafından yapılmış olması mümkün görünmektedir.

Bir diğer varsayıma göre de Zaza ismi Za’nın çocukları kelimesinden türemiştir. Şemsettin Sami Kamus-ı Türki’de (ز ا) “Za” kelimesinin Farsça “zayiden” kelimesinden geldiğini ve doğuran anlamın da olduğunu ifade etmektedir.²³⁵ İrani dillerde za-zade-zay ekinin “oğlu” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Zazacada yeğen için bırazza veya warza (bacının veya kardeşin evladı) denmektedir. İrani dil veya lehçelerden Sengeseri ve Howramani’de de aynı kullanımın olduğu ifade edilmektedir. Farsça’da “zade”, Peştunca’da zai veya zay evladı-oğlu anlamında kullanılmaktadır. Bu yaklaşımdan hareket edersek Zaza, “za” adındaki kişinin çocukları demektir.²³⁶ Afganistan ve Pakistan’da bulunan Zazalara çok fazla benzerliği bulunan Zazai kabilesinin varlığı da “Za”nın çocukları yaklaşımını güçlendirmektedir.²³⁷ Çağlayan ise Zaza kelimesinin kökenini açıklarken Zazacada Za kelimesinin doğmak üremek anlamlarına geldiğini ve pekiştirmek için Zaza şeklinde kullanılmasından kaynaklanmış olabileceğini söylemektedir.²³⁸

Kürt milliyetçisi tezlere sahiplenilen Malmısanij ise Zaza kelimesini Kürtçe ile ilişkilendirmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda Güney Kürtçesinde “Zaza” sözcüğünün

²³² Rich C. J (1836). Narrative of a residence in Koordistan, and on the site of ancient Nineveh; with journal of a voyage down the Tigris to Bagdad, and an account of a visit to Shirauz and Persepolis, by C.J. Rich, ed. by his widow, London, 376

²³³ Asatiryan G. (1991), Unutulmuş Bir Halk Zazalar, Çeviren Murat Bocalyan, Raştıya Dergisi, Amor 4, 1991, 10.

²³⁴ Minahan J. B., (2014) Ethnic Groups of North, East, and Central Asia: An Encyclopedia, Denver: ABC-CLIO, 262.

²³⁵ Şemsettin Sami, Kamus-ı Türki, Dersaadet/İstanbul: İkdam. 1317, 679.

²³⁶ Dağ Burhanettin (2011). 212.

²³⁷ Bozbuğa R. (2013) 59.

²³⁸ Çağlayan E. (2016), Zazalar Tarih Kültür ve Kimlik, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 33

“torun” anlamında kullanıldığını, Zazacanın bazı lehçelerinde Za, Ze veya Zak’ın oğul anlamına geldiğini, Zazaların “Z” sesini çok kullandıklarından dolayı Kürtler tarafından bu şekilde adlandırılmış olabileceğini söylemektedir.²³⁹

Zaza adının kökenine ilişkin bir açıklamaya göre de Zaza adı Zazaca kirpi kelimesi ile ilişkilidir. Bu tezi aktaran Karataş, Zazalarda Dımılı ve Zaza kelimelerinin hayvan ismi olduğunu söylemektedir “dımılı” Tilki Kuyruğu demektir. Dım: sap, kuyruk, Li-Lü ise tilki demektir. Zuzu ise kirpi demektir. Onun açıklamasına göre Zazalar dağda saklanmak zorunda kaldığı için onlara bu ad verilmiştir.²⁴⁰

Diğer taraftan Zaza kaynaklarında Zaza, adı ile ilişkilendirilen tabiinden Zazan adında birinin de adı geçmektedir. Zazan Ebu Amro el-Kindi isimli “tabii sahabe” İslam’ın ilk döneminde Zaza kelimesinin isim olarak da kullanıldığı şeklinde yorumlanmaktadır.²⁴¹

Zaza adının kökeni konusunda bir farklı yaklaşıma göre bu kelimenin kökeni altın madeniyle ilişkilidir. Demir, bir rivayete göre Zazalar yaşadıkları yerde altın madeni rezervinin bol olması ve kendileri de altın madeni işletmeciliğiyle uğraştıkları için bu kelime lakap olarak kendilerine verildiği rivayetini aktarmaktadır. Bu yaklaşıma göre Zerza ise altın madeni anlamına gelmektedir. Dunbuli/Dunbelu beylerinin hakim olduğu Hakkâri’de Zerzan adında bir beyliğin bulunduğunu da aktarmaktadır. Ayrıca Uşni’de Dimili beylerine Zerza dendiğini belirtmektedir. Zaman içerisinde Zarza-Zerza kullanımının “r” düşmesiyle Zarza’ya dönüşmüş olabileceğini söylemektedir.²⁴²

Özet olarak ifade etmek gerekirse Zaza adının kökeni konusunda bir netliğin olmadığı görülmektedir. Kadim Mezopotamya ve İbrani kaynaklarında geçen Zaza ibareleri ile günümüz Zazaları arasında çok fazla ilişki kurulmamaktadır. Ancak Zawzan/Zozan ile Zazana bölgeleri ile Zazalar arasında ilişki olabileceğine ilişkin yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu iki kavramın Zazaların günümüzde yaşadığı yerlere yakın olması coğrafi olarak bu iki bölgenin “Zaza” isminin kaynağı olarak değerlendirilmesi ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca, Zaza tabirinin “üreyen” veya dil bilmeyen anlamından türediğine ilişkin yaklaşımlar tartışılmaya devam etmektedir.

²³⁹ İnternet: Malmîsanj (1996),., 22

²⁴⁰ İnternet: Karataş H. (2014), Zazalar, 19.10.2014 Birgün Gazetesi, Web: <http://www.birgun.net/haber-detay/Zazalar-70204.html>, de alınmıştır. 27 Mayıs 2017

²⁴¹ Demir A. (2012). XIX. Yüzyılda Zazaların Nüfusu Ve Demografik Yapısı, Varol M. (Editör) II.

Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 105

²⁴² Demir A. (2012), 106

4.2.1.2. Deylem tezi

Zazaların kökenine ilişkin tezlerin en önemlilerinden biri de Zazaların aslen Deylem bölgesinden gelen Deylemliler olduklarıdır. Bu teze göre; Zazalar diğer topluluklarla birlikte Hazar denizinin güney kıyılarından Doğu Anadolu'ya göç etmişlerdir. Bu tez sadece bu konuda araştırmalar yapan batılı yazarlar tarafından değil Zaza hareketi içerisinde değerlendirebileceğimiz araştırmacılar tarafından da benimsendiği görülmektedir.

Deylem, coğrafi bölge olarak İran Yaylasının kuzeyinde, Hazar denizinin güneyinde kalan Gilan bölgesinin dağlık kesimini ifade etmektedir. Bununla birlikte M.S. 4.-10. Yüzyıllarda Deylemlilerin yayılması ile bu coğrafya genişlemiş ve Deylem tabiri daha geniş bir coğrafyayı tanımlar hale gelmiştir. Bu coğrafya günümüzde İran'ın Mazenderan, Gilan, Kazvin ve Merkezi/Tahran vilayetlerinin bir kısmını kapsamaktaydı. Tarihi Alamut kalesi de Deylem topraklarındadır. Deylemliler, gerek Sasani gerek Müslüman devletler döneminde yetenekli savaşçılar olmaları nedeniyle hem asker hem yönetici olarak bölgedeki devletlerde fazla sayıda istihdam edilmişlerdir. Bir kısım Deylemli Sasaniler devrinde askeri amaçlarla Yemen'e de yerleştirilmişlerdir.²⁴³ Onların soyundan gelen ve yalancı peygamberlerden Esved-ul Ansi'yi öldüren Feyruz bin Deylemi adındaki sahabenin aslen İran Zazalarından olduğu Zaza kaynaklarında ifade edilmektedir.²⁴⁴

Deylemliler yetenekli savaşçılar oldukları için bölgesel savaşların da parçası olmuşlardır. Örnek olarak onların Son Part kralının Sasani hanedanının kurucusu Erdeşir'le savaşında onun yanında yer aldıkları, Behram Çupin'in isyanına dâhil oldukları kaydedilmiştir. Dönemin tarihçileri tarafından Dicle'nin öte tarafındaki en büyük aşiret olarak nitelendirilen Deylemlilerin İslam öncesi dönemde aşağı Mezopotamya'ya ulaşan akınlar düzenlediği de belirtilmektedir. İslam ordularının fethi öncesinde İran'da etkin olan gruplardan olan Deylemlilerin coğrafyanın da etkisi ile İslam ordularının fethine çok uzun süre direnmişlerse de sonunda İslam hâkimiyetini kabul etmek durumunda kalmışlardır. Sonrasında da Deylem, ilk Şii Zeydi hanedanlığın kurulduğu bölge olmuştur. Ordularının çok önemli kısmını Deylemlilerin oluşturduğu Abbasilerin gerilemeye başladığı dönemde

²⁴³ Minorsky V. (1988), Daylam, (Çeviren Roşna Feradi), Piya Dımili Dili ve Kültürü Dergisi, Payızepeyen 1988, Amor 4, s.28

²⁴⁴ Demir A. (2017), Yew Eshabe Resulullahi "Feyruz bin Deylemi, Zazana Zaza Dili, Kültürü ve Tarihi Dergisi/Peseroke Zon u Kultur u Tarixe Zazayan, Umar (Amor)/ Sayı 11, Serr/Yıl:2017, s. 31.

Deylemliler; Cüstaniler, Kakuyiler, Ziyariler ve Büveyhiler gibi büyük hanedanlıklar çıkarmışlardır. Bu hanedanlıklardan en büyüğü olan Büveyhiler Selçuklular öncesinde Ortadoğu'daki en büyük güçlerden biri haline gelmişti. Büveyhilerin kontrol ettikleri coğrafya günümüzde Zazaların yaşadığı bölgelere kadar ulaşmaktaydı.²⁴⁵ Büveyhilerin önde gelen emirlerinden Aduddevle'nin bugünkü Diyarbakır dâhil oldukça geniş alanlara siyasi hâkimiyet kurduğu bilinmektedir.²⁴⁶

Deylemlilerin politik olarak güçlü olmaları Anadolu coğrafyasının tarihini de etkilemiştir. Deylemliler Ortadoğu'daki hâkimiyetleri, Deylemlileri ittifaklar ve evlilikler yoluyla ikbal arayanların tercih ettikleri bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Misal olarak Mervaniler'in kurucusu olan Ebu Ali İbn Mervan'da ilk kalesini Deylemli bir kadınla kurduğu evlilik sonrasında ele geçirmiştir. Sonrasında ise bölgeye hâkim olan Deylemlilerin de onayı ile Diyarbakır bölgesinde hâkimiyet tesis etmiştir.²⁴⁷

Deylemliler anavatanlarının Zazacaya en yakın dillerin konuşulduğu bölgede bulunması ve Zazaları tanımlamak için kullanılan Dimili ifadesinin de Deylem'le ilişkili olduğu tezi bu teoriyi güçlendirmektedir. Ayrıca Ermenilerin hem Deylemlilere hem de Zazalara Dilmik adını takması da dikkat çekicidir. Diğer taraftan Deylem tezinin İran'da tarihi Deylem bölgesinde bulunan Gilek grupları tarafından da dikkate alındığı görülmektedir. Gilan internet sitesinde Zazaların Deylemlilerin devamı olduğuna ilişkin makaleye yer verilmiştir.²⁴⁸

Diğer taraftan Hazar bölgesi halklarından Talışlar ile Zazalar arasında yakınlaşma olduğuna ilişkin işaretler bulunmaktadır. Örnek olarak Zazana dergisinin 10. Sayısında Talış dilinde bir yazıya yer verilmiştir. Ayrıca, Talış dili, Zazaca ve Kürtçe karşılaştırması yapılarak Zazacaya en yakın dilin Talış dili olduğunu ortaya koymak üzere bir tabloya yer

²⁴⁵ İnternet: Felix W., Madelung W. (1995), Deylamites, (Now. 2011) Encyclopaedia Iranica, VII/2, 342-347, Web: <http://www.iranicaonline.org/articles/deylamites>, de alınmıştır. 19 Eylül 2018'de alınmıştır.

²⁴⁶ İnternet: White, Ali. (2015). Translation of "La Domination des Dailamites", by Vladimir Minorsky (1931), Web: https://www.researchgate.net/publication/280003925_Translation_of_La_Domination_des_Dailamites_by_Vladimir_Minorsky_1931?enrichId=rgreq-cf801b8ba5a9d6b71abd99f43cd0f70b-XXX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzI4MDAwMzkyNTtBUzoyNTA1NDA0NzA4MjkwNTZAMTQzNjc0NDkxMTE4NA%3D%3D&el=1_x_2&_esc=publicationCoverPdf, de alınmıştır. 25 Ocak 2018

²⁴⁷ Minorsky V. (2004), Tarih, v. Minorsky TH. Bois, D.N. Mac Kenzie Kürtler ve Kürdistan İngilizce 'den Çeviren Kamuran Fıratlı, Doz Yayınları, İstanbul 2004, s. 63

²⁴⁸ Portu A. (2017), Dilmikha ve Zazaha. (Nisan 2017)., Web: <http://guilan-e-ma.ir/2013/04/%D8%AF%D9%8A%D9%84%D9%85%D9%83%E2%80%8C%D9%87%D8%A7-%D8%B2%D8%A7%D8%B2%D8%A7%D9%87%D8%A7/>. 11 Ocak 2018'de alınmıştır

verilmiştir.²⁴⁹ 11. sayısında da Zazalarla Talışların kardeşliğine ilişkin bir şiir bulunmaktadır.²⁵⁰

Deylem tezini destekleyen bir diğer unsur da Zazaların mezhebi durumudur. Bilindiği üzere Zazalar Türkiye’de en yüksek Alevi oranına sahip halktır. Deylem ise tarihi olarak Şii ve Alevi inançları açısından kritik önemde bir yer olmuştur. Tarihte ilk Şii devleti Deylem’de kurulduğu gibi Alevilik üzerine çok büyük etkisi olduğu belirtilen Hurufiliğin kurucusu Fazlullah Estarabadi tarihi Deylem’in batı ucunda yer alan Esterabad şehrindeydir.²⁵¹ Hurufiliğin temel eserlerini yazan Estarabadi’nin de bu metinleri Esterabadi/Gurgan lehçesi ile yazmış olması dikkat çekmektedir. Bu dile en yakın diller arasında Zazacanın da bulunması bu ilişkiyi güçlendiren bir unsur olmaktadır.²⁵²

Diğer taraftan Dersim seyitleri ile de Deylem bölgesi arasında ilgi kurulduğu da görülmektedir. Zaza yazarlardan Kaymak, Kufe’de Deylemli zanaatkârların İslam’ın ilk döneminde çok olduğunu ve Deylemli Yahya bin Zazan adında hadis bilginin bulunduğunu söylemektedir. Kufe’deki Deylemlilerin de katkısı ile İmam Zeynelabidin’in çocuklarının Deylem’e geldiklerini ve bu nedenle de Zazalar arasında Kureyşlik ve Seyidlik iddialarının çokça bulunduğunu söylemektedir.²⁵³ İmam Zeynelabidin’in oğlu Zeyd’in taraftarları Deylem bölgesinde tarihteki ilk Şii/Zeydi devleti kurmuşlardır. Daha sonraki yıllarda Deylemli hanedanlar Günümüz İran ve Irak’ının büyük bölümünü kontrol eden Şii Büveyhi devletini meydana getirmişlerdir. Sonraki asırlarda ise Nizari İsmaililerin merkezi olan Alamut da tarihi Deylem coğrafyasında bulunmaktaydı.

Özellikle Dersim Zazalarında bulunan “Horasan’dan geldik” söylemi ile Deylem tezi bağdaştırılabilecek unsurlar taşımaktadır. Horasan coğrafya olarak tarihi Deylem topraklarının hemen doğu ucundan başlamaktadır. Bu itibarla Zazaların en azından bir kısmının Horasan bölgesinden Deylem üzerinden gelmiş olabileceği ihtimali söz konusu olmaktadır. Ayrıca İran’ın Horasan bölgesi ile bugünkü Afganistan ile Orta Asya’nın bir

²⁴⁹ Celilov R. (2016), əmə Kimon., Talış Dilinde Celilov’un Yazısı, Zazana,Zaza Dili, Kültürü ve Tarihi Dergisi, Peseroke Zon u Kultur u Tarixe Zazayan, Umar (Amor)/Sayı: 10, Yıl 2016, s. 7

²⁵⁰ Vüqar H.(2017), əmə Kimon., Talış Dilinde Celilov’un Yazısı, Zazana,Zaza Dili, Kültürü ve Tarihi Dergisi, Peseroke Zon u Kultur u Tarixe Zazayan, Umar (Amor)/Sayı: 11, Yıl 2017, 16.

²⁵¹ İnternet: Algar H. (2004), Horufism, (Mart, 2012, Last Updated) Web:

<http://www.iranicaonline.org/articles/horufism>, 5 Kasım 2018’de alınmıştır.

²⁵² Borjian H. (2008), The Extinct Language of Gurgān: Its Sources and Origins, Journal of the American Oriental Society, Vol. 128, No. 4 (Oct. - Dec., 2008), pp. 681- 707, s. 682, 689

²⁵³ Kaymak W. (2014)., Zaza Halk Tarihinin Büyük Hatları, Arya Yayıncılık, İstanbul 2014, 38

kısmını içeren tarihi Horasan coğrafyası içerisinde dilbilimsel olarak Zazacaya en yakın dili konuşan Goran halkıyla ilişki kurulabilecek mekânlar bulunmaktadır. Afganistan'daki Gor/Gur bölgesi ve İran'daki Hazar denizi kıyısında Gorgan bölgesi bu kapsamda sayılabilecek bölgelerdendir. Ayrıca, tarihi Horasan topraklarında yer Afganistan'da Zazai kabilesinin bulunması da dikkat çekmektedir.

Diğer taraftan Zazaların yaşadığı coğrafya ile Deylem coğrafyasının da benzerliklere sahip olduğu görülmektedir. Zazaların yaşadığı coğrafyanın tamamına yakını rakım olarak yüksek veya yüksekçe, çoğunlukla dağlık veya tepelik olan bölgelerdir. Aynı şekilde Deylem coğrafyası da rakım olarak yüksek ve dağlık bir bölgedir. Deylem bölgesini ziyaret eden Kaya, Deylem bölgesi ile Zazaların yaşadığı coğrafya olan Dersim arasında benzerlik olduğunu ve Dersim coğrafyasındaki bazı yer isimlerinin Deylem-Gilan yöresinde de bulunduğunu belirtmektedir.²⁵⁴ Bu kapsamda 1550 yılı Çapakçur/Bingöl'e ilişkin Osmanlı tahrir kayıtlarında İskenderâni, Tabs, Dilistan, Mirzan, Goran gibi bazı köy isimlerinin İran'ın Deylem bölgesindeki coğrafi isimlerle benzerlik göstermesi dikkat çekicidir.²⁵⁵ Ayrıca, Elazığ'da bulunan Hazar gölünün, Deylem'in hemen kuzeyinde bulunan Hazar denizine ithafen Zazalar tarafından adlandırıldığına ilişkin açıklamalar da bulunmaktadır.²⁵⁶ İki Hazar gölü arasında Zaza bağlantısına sadece Zazalar değil farklı araştırmacılar da dikkat çekmektedir.²⁵⁷

Deylemlilerin yaşadıkları bölgeden batıya göçünün izleri yer adlarında da görülmektedir. Özellikle Zağros dağları bölgesinde Deylemle ilişkili yer adlarına oldukça fazla rastlanmaktadır. Batı İran civarında bulunan Dilman, Deylemistan, Lahican (Gilan bölgesinde kent adı) gibi yer adları Deylemlilerin göçünün işareti olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, Minorsky Zazalara en yakın dil konuşan topluluklardan olan Guran gruplarının Sasanilerin son döneminde batı İran'a güvenlik sağlama amacıyla yerleştirildiğini, özellikle Sasanilerin başkenti Medain ile merkezi İran arasındaki yolları korumak için büyük gruplar olarak yerleştirildiklerine ilişkin yorumda bulunmaktadır.²⁵⁸

²⁵⁴ Kaya A. (2010), Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi, Demos Yayınları, İstanbul 2010, s. 22

²⁵⁵ Söylemez M. M., Demir A. (2010), 1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çapakçur Livası Nüfus ve İskân, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, 23.

²⁵⁶ Kaymak W. (2010), Zaza Halk Tarihinin Büyük Hatları, Arya Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 19

²⁵⁷ Werner E. (2017) 71

²⁵⁸ Minorsky V. (1943). The Gürân, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol. 11, No. 1 (1943), pp. 75-103, 87, 88.

Deylem tezinin bilimsel manada ilk olarak, Zazalara ve Deylemlilere “Dilmik” diyen Ermeni toplumunun içinden çıkan araştırmacılar tarafından ileri sürüldüğü görülmektedir. Haddank’ın ifadesi ile Deylem tezi ilk olarak Antranig tarafından 1880’lerde öne sürülmüş, 1900 yılında F. C Andreas ve A. Christensen’de bu yaklaşımı benimsemişlerdir. Haddank da bu tezin doğru olduğunu düşünmektedir.²⁵⁹

Deylem tezi her ne kadar dilbilimsel temelde büyük ölçüde kabul görse de Zazaların Deylem bölgesinden ne zaman göçtüğüne ilişkin açıklanamayan hususlar da bulunmaktadır. Bazı yazarlar Zazaların göçünün Moğol saldırıları döneminde (1220 sonrası) yaşandığını düşünmektedir.²⁶⁰ Ancak Zazaların Deylem bölgesinden göçünün daha önceki tarihlerde yaşandığını söyleyen açıklamalarda bulunmaktadır. Dilbilimci Paul, Goranlılarla birlikte Zazaların da Partlılar devrinde batıya doğru yayıldıklarını ve Mezopotamya’ya geldiklerini söylemektedir.²⁶¹ Karataş ise Zazaların Fırat, Dicle ve Dersim bölgesine 933-1055 yılları arasında yerleştiklerini iddia etmektedir.²⁶²

Diğer taraftan Zazaların bugünkü yerleşim bölgelerine Sasaniler döneminde geldiği şeklinde yorumlanabilecek işaretlerde mevcuttur. Sasaniler döneminden kalan yazılı kaynaklarda geçen “*Diğlat rod az Delaman be ayed ud pad Xuzestan o zreh rezed.*” (Dicle Irmağı Deylem’den gelir ve Huzistan’daki denize dökülür” ifadesi Dicle’nin doğduğu yerlere o dönemde Deylem denildiği ya da Deylem olarak bilindiği düşünülmektedir Zazaların o devirlerde bu coğrafya da buldukları şeklinde yorumlanmaktadır.²⁶³

Bununla birlikte Ermeni kaynaklarına göre Deylemlilerin bugünkü Doğu Anadolu’daki varlıklarına ilişkin kayıtlar oldukça eskidir. Erken dönem Ermeni müverrihleri Deylemlileri Zazaları tanımladıkları gibi Delmik/Dilmik olarak isimlendirmektedirler. Delmiklerin 930’ların sonlarında Van Başkale’yi yağmaladıkları ve Ermeniler tarafından püskürtüldükleri belirtilmektedir. 980’lerde de Dilmiklerin Ermeni

²⁵⁹ Haddank K. (1994)., Zazalar ve Zaza Dili, (Çev. Erol Sever) Ankara Zaza Kültür Yayınları, 12.

²⁶⁰ Werner E. (2012), Zazaların Dinleri Üzerine Düşünceler, Çeviren Soner Kaya, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 40

²⁶¹ İnternet: Paul L. (1998). The position of Zazaki among West Iranian languages. In Nicholas Sims-Williams (ed.), Proceedings of the 3rd Third European Conference of Iranian Studies Part 1, Old and Middle Iranian Studies, Wiesbaden. Web: http://www.iranchamber.com/literature/articles/zazaki_among_iranian_languages.pdf 27 Mayıs 2018’de alınmıştır.

²⁶² Karataş K. (2016)., Anadolu’nun Kadim Halkı Zazalar (Deylemliler) ve Zazaca, İstanbul 13.

²⁶³ Shapira D. (2000), Pahlavi References to Armenia, Iran & the Caucasus, Vol. 3/4 (1999/2000), s. 144

bölgesinde faaliyetlerin değinilmekte ve 1021’de Dilmiklerin bugünkü Ermenistan’daki bir yerleşim yeri olan Nig bölgesindeki saldırıya katıldıkları ifade edilmektedir. 1054 Yılında Sultan Tuğrul’un Malazgirt seferinde Delmiklerin de bulunduğu kayıt edilmiştir.²⁶⁴

Zazaların ve Deylemden ilk olarak Zavzan bölgesi olarak nitelendirilen Van gülünün güney ve batısındaki topraklara yerleştikleri, kuzeye doğru yayılan Kürtler tarafından kuzeye ve batıya doğru itildikleri düşünülmektedir. Bu yerinden etmenin sadece Zazalara değil, Zazacaya çok yakın bir dil konuşan Gorani topluluklarına da yapıldığı düşünülmektedir. Bununla birlikte Kürtlerin, Deylem’den gelen Goranlılar ile Zazaları tamamen bölgeden sürmedikleri, Goranların çok sınırlı bölgede yaşamak zorunda bırakıldıkları, önemli bir kısmının da Kürtler tarafından asimile edildiği MacKenzie tarafından ifade edilmektedir.²⁶⁵

Kürtlerin bölgeye hâkimiyetinden önce etkinliği oldukça geniş alanlara yayılan Goranlıların zamanla gerilediği bilinmektedir. Irak ve İran’da geniş alanlarda konuşulan Goranice aynı zamanda Erdelan beyliğinin saray dili olması yanı sıra bölgedeki entelektüel kesim arasında da kullanılmaktaydı. Goranice’nin Kürtçenin Soranice lehçesi tarafından asimile edildiği tarihsel süreçte Goranice Soraniceyi yapısal olarak da etkilemiştir. Bu nedenle Kurmanci ile Soranice arasındaki farkların bir kısmının bu Goranice etkisinden kaynaklandığı ifade edilmektedir.²⁶⁶

İranlı yazar Dihkan, MacKenzie’nin tezine paralel bir analizle Deylemli göçünü izah etmektedir. Zazaların, Deylemli hanedanlarının güçlendiği 9. Yüzyılın sonları ve 10. Yüzyılın başlarında Deylem bölgesinden İran Azerbaycan’ı ve Urumiye bölgesine geldiklerini, sonrasında ise Hamdani toprakları olan Musul bölgesine göçtüklerini düşünülmektedir. Deylemli Kengeri hükümdarlarının İran’ın kuzeybatısından Zazaları yavaş yavaş batıya yönelttiğini belirtmektedir. Zazaların böylece çatışma alanlarının arasından ve Urumiye gölünün kuzeyinden geçerek ve yavaş yavaş Ermenilerin yaşadığı alanlardan ve Kengeriler ve Hamdanilerin hükmettiği yerlerden Musul’a vasil olup Van Gölü’nün

²⁶⁴ İnternet: K. N. Yuzbashyan (1979), The Daylamites in the History of Aristakes Lastivertci, Translated from the Russian by Robert Bedrosian, the Armenian Review 31. Web: <http://rbedrosian.com/Downloads/yuzdayl1979.pdf> 27 Mayıs 2018’de alınmıştır.

²⁶⁵ MacKenzie D. N. (1961), Origins of Kurdish, Transactions of Philological Society, 1961, 68-87, s. 86

²⁶⁶ Leezenberg M. (1993)., Gorani Influence on Central Kurdish, Substratum or Prestige Borrowing, ILLC, 4

batusına doğru bir yol bulup miladi 10. Yüzyılın sonlarında bugünkü yerleşim yerlerine geldiklerini düşünmektedir.²⁶⁷

Daha önce de belirtildiği üzere Deylem'den Zazaların ne zaman geldiği konusu tam net olarak ortaya konulamamaktadır. Zaza yazar Kaya, Dersimlilerin 700-1258 yılları arasında çeşitli nedenlerle Deyleman'dan göç ederek Dersim, Bingöl, Sivas, Malatya, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Diyarbakır, Siverek, Muş, Varto ve Adıyaman bölgelerine yerleştiklerini ve atalarının Deylemliler olduğunu söylemektedir.²⁶⁸ Asatiryan ise Zazaların 10-12 yüzyıl arasında Deylem bölgesinden göç ettiklerini Zazaca ile Deylem bölgesi dilleri arasındaki yakınlığa dayanarak söylemektedir.²⁶⁹ Dihkan ise Büveyhilerin 10. yüzyılın ortalarında hükümdarlığı ele geçirmesi sonucu meydana gelen kanlı olaylarla beraber bazı aşiretlerin yeni yaşam alanları aramaya koyulduklarını, Beluçların güneye Dilmeklerin/Zazaların batıya göç ettiklerini söylemektedir.²⁷⁰

Diğer taraftan Kürt milliyetçileri, bağımsız Zaza kimliğine dayanak olmasının da etkisiyle Deylem tezine karşı çıkmaktadırlar. Bu tezin Ermeniler tarafından Kürtleri bölmek amacıyla oluşturulduğu, Zaza milliyetçilerinin bu tezlere aldandıkları, Alevi Zazaların “Kendini Sünni Kürt'ten ayırmak için sığınılacak bir tarih” oluşturma amacıyla bu tezi benimsedikleri iddia edilmektedir.²⁷¹

Werner ise Zazaların erken dönem tarihlerine ilişkin iki teoriden söz etmektedir. Bunlardan ilki Deylem tezidir. Bu teze göre Zazalar 11 ve 13'üncü yüzyıllarda Deylem'den önce Van yöresine, akabinde Kürt kabileleri tarafından kuzeye itilerek günümüzde yaşadıkları coğrafyaya yerleşmişlerdir. İkinci teoriye göre Zazalar M.Ö. II. Binli yıllarda Tuna boylarından başlayan büyük Kelt göçünün bakiyeleridir. Buna kanıt olarak Zazalarda göçebelik geleneğinin olmaması, Bizans Hristiyanlığına ilişkin bazı kalıntılar gibi bazı kanıtları öne sürmektedir.²⁷²

²⁶⁷ Dihkan A., Sadıki C. (2012) Zazaların İlk Yerleşim Yerleri ve Kökenleri, Varol M. (Editör) II.

Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları., 72, 73, 74

²⁶⁸ Kaya A. (2012) 87

²⁶⁹ Asatiryan G. (1992), Zaza Dilinin İran Dilleri İçerisindeki Yeri, Çeviren Murat Bocalyan, Raştiye Dergisi, 1992 Amor 1, s. 12

²⁷⁰ Dihkan Ali, Cevad Sadıki, (2012). 73.

²⁷¹ İnternet: Sönmez A. (2013), Deylem Kuramı, Kırdone Ve Zazalar, (Şubat, 2013) Web:

<http://www.nasname.com/a/deylem-kurami--kirdone-ve-zazalar>, 17 Ocak 2017'de alınmıştır

²⁷² Werner E. (2013), Text Discourse Features In Southern Zazaki (Çermik/Siverek Dialect) - A Glance at some Folktales -SIL Electronic Working Papers., 4.

Osmanlı dönemi ve öncesinde Zaza bölgesinde yöneticilik yapan Bermekilerle Deylemliler arasında da ilişki kuran tezler de bulunmaktadır. Zaza bölgelerine hâkim olan beyliklerin bazılarının yöneticilerinin Abbasilerin meşhur vezirleri olan Bermekilerle de ilişkilendirilmektedir. Zaza hareketi içerisinde Bermekilerin de Deylem kökenli olduğunu savunan yaklaşımlar da bulunmaktadır.²⁷³

Genetik araştırmaların Zazaların kökeni konusuna katkı sağlaması da mümkün görünmektedir. Zazaların genetiği konusunda yapılan çalışmaların henüz başlangıç aşamasında olduğu, bu konuda sadece birkaç araştırma olduğu dikkate alındığında yeterli düzeyde olduğunu söylemek zor görünmektedir. Bu konuda yapılan bir çalışmada anne tarafından soyu analiz eden MtDNA analizine göre İranlı Kürtler, Gürcistan'daki Kürtler ile Zazalar arasında yakınlık bulunmaktadır. Zazalar bu gruba kıyasla Türkiye'deki Kürt/Kurmanclarla Türkmenistan'daki Kürtlere genetik olarak uzaktır. Y kromozomu esas alınarak yapılan analize göre de Zazalara en yakın grup Tahranlı İranlılardır. Türkiye'deki Kurmanclar ise diğer Kürt gruplara kıyasla Zazalara daha yakındır. Araştırmacılar bu araştırmanın Zazaların kökeni konusunda Zaza dilinin Kuzey İran kökenli olduğu tezini çürütmemekle birlikte Zazaların kökeninin Kuzey İran olduğuna ilişkin tezi desteklemediğini söylemektedir. Bununla birlikte Y kromozomu analizinde Zazalara en yakın çıkan topluluğun Tahranlıların yaşadığı yer olan Tahran'ın tarihi Deylem topraklarının sınırında yer alan bir şehir olması dikkat çekmektedir.²⁷⁴ Bu çalışmanın sonuçları Kürt milliyetçileri tarafından kendi lehlerine de yorumlanmaktadır. Bu bağlamda Deylem tezinin genetik bu araştırmayla çürütüldüğü Kürt milliyetçilerince iddia edilmektedir.²⁷⁵

Zazalar üzerine yapılan yukardaki araştırma sonuçlarını kaynak olarak kullanan başka bir analize göre, Yakın Doğu ve Avrasya'daki "Y-DNA R1a1" dağılımına göre "Ukraynalılar %50-%65, Zazaca konuşanlar %25.90, Türkiye'deki Kurmanci konuşanlar %12.70, Kuzey Irak'taki Müslüman Kürtler %11.60 oranında bu genetik mirasa sahiptir.

²⁷³ Karabalut S. (2013)., 16

²⁷⁴ Nasidze I., Quinque D, Ozturk M., Bendukidze N., Stoneking M. (2005), MtDNA and Y-chromosome Variation in Kurdish Groups, *Annals of Human Genetics* 69,401–412, 407,408, 409, 410.

²⁷⁵ İSönmez A. (2013).

Bu araştırma Zazaların daha fazla Kuzeyli veya Avrasyalı özelliği taşıdığı şeklinde de yorumlanabilecektir.²⁷⁶

Kafkasya’da yaşayan dilbilimsel olarak Zazacaya yakın bir dil konuşan Taliş halkının genetik yapısını inceleyen bir çalışmaya göre anne tarafından taşınan genlerin taşınan mtDNA HVI dağılımına göre Zazalara en yakın 3 grup; Lorlar, Güney Talişları ile Gileklerdir. Baba tarafından taşınan Y kromozomu esas alınarak yapılan analizde ise Zazalara en yakın gruplar Türkler ile Tahranlı İranlılardır.²⁷⁷

Bir bütün olarak değerlendirdiğimizde Zazalar üzerine yapılan genetik araştırmaların görece yeni olduğu, sınırlı sayıda örnekle çalıştığı bu nedenle de bu araştırmalara mutlak doğru olarak bakılmasının mümkün olmadığına dikkate alınması gerekmektedir. Ayrıca bu üç çalışmanın birbirine benzer ancak birbiri ile çelişebilecek sonuçlar da ortaya koyduğu da ortadır. Bununla birlikte bu üç araştırmanın gösterdiği sonuçlara göre, Zazalar anne tarafından Lorlar, Talişlar, Gürcistan Kürtleri, Gilekler ve İran Kürtlerine yakınlıkları bulunduğu görülmektedir. Baba tarafından taşınan genetik kodlara göre ise Zazaların Tahranlı İranlılarla benzerlikleri daha fazla bulunmaktadır. Ayrıca, Zazalarda Avrupalı geni, Kürtlere veya diğer İranlılara göre çok daha yüksek görünmektedir. Bu sonuçlar en azından şimdilik Zazalarda Bağdat’tan veya Irak’tan geldik (Lorlar ve İran Kürtlerinin doğu sınırlarına benzerlikler ile) veya Deylemliyiz (Tahranlılar, Gilekler ve Talişlara yüksek benzerlik) tezlerini çürütmediği büyük ölçüde desteklediği şeklinde yorumlanabilecek veriler sunmaktadır. Diğer taraftan Şerefhan İran Kürtlerinin, Zazalara en yakın dillerden birini konuşan Goran grubundan olduğuna ilişkin tespitinin bir bakıma genetik araştırmalarla teyit edildiği görülmektedir.²⁷⁸

4.2.1.3. Part tezi

Sasanilerden önce İran’ı yöneten hanedanlığı içinden çıkaran Partlar (M.Ö 247– 224 M.S.) Kuzey doğu İran kökenli bir halktır. Part dili ise Partiya/Partia bölgesinde (Horasan,

²⁷⁶ Hennerbichler F. (2016), Kürtlerin Kökeni, (Çeviren, Mehmet Aslanoğulları), Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Yıl/Year/Sal:2 Cilt/Volume/Cild:2 Sayı/Issue/Hejmar:3 ss. 87-119, s. 100.

²⁷⁷ Nasidze I., Quinque D., Rahmani M., Alemohamad S. A., Asadova P., Zhukova O., Stoneking M. (2009), mtDNA and Y-Chromosome Variation in the Talysh of Iran and Azerbaijan, American Journal Of Physical Anthropology 138:82–89, 85.

²⁷⁸ Şerefhan (1971), Şerefname, Kürt Tarihi, Arapçadan Çeviren Mehmet Emin Bozarıslan, İstanbul: Ant Yayınları.

Gorgan ve Güney Türkmenistan) konuşulan dildi ve Arsaklı padişahları (MÖ. 247 – MS. 224) tarafından saray dili olarak kabul edilmişti. Aynı zamanda Part dili Manihyacı'ların dini yazılarında da kullanılmıştır.²⁷⁹ Part kökenli hanedanlar (Arsaklı) günümüzde Zazalarında yaşadığı tarihi Ermenistan ve Gürcistan'a da hâkim olmuşlardır.²⁸⁰

Partlilerle Zazalar arasında kurulan ilişki temel olarak Zazaca ile Part dili arasındaki benzerliğe dayanmaktadır. Partça Zazacaya tarihsel olarak en yakın dillerden biri olarak gösterilmektedir. Kuzeybatı İrani dil olan ve Arami alfabesinden türetilmiş bir alfabe ile yazılan Partça, Part İmparatorluğu döneminde bazı yazıtlarda kullanılmıştır. Bu dille ilgili 2720 sözcük bilinmektedir.²⁸¹

Dilbilimsel olarak Zazaca ile Part dili arasında çok büyük benzerlikler olduğu görülmektedir. Bu nedenle Zazaca Partçanın devamı olarak değerlendirilmektedir.²⁸² Dilbilimci Ludwig Paul, dilbilimsel kanıtlara dayanarak Zazaların Parthlilerin hâkimiyetleri döneminde Parthiya'dan batıya doğru göçmüş olabileceklerini, sonraki yüzyıllarda belki de Sasaniler döneminde de Kürtler tarafından kuzeye itildiklerini söylemektedir. Bu göçlere rağmen Zazacanın Kuzey İrani dillerle bağlantısını sürdürdüğünü eklemektedir.²⁸³

Part tezinin temel olarak Deylem tezi ile çelişen değil onu destekleyen bir tez olarak görmek de mümkündür. Tarihi Part toprakları, Deylem'e komşu coğrafyada bulunmaktadır. Ayrıca tarihi Parthia bölgesinde de Zazalara en yakın halk olan Goran/Guranlarla da ilişki kurulabilecek unsurlarda bulunmaktadır. Partiya/Partiha'nın merkezinde Gorgan/Gurgan bölgesi bulunurken batı ucunda Deylem doğu ucunda da Afganistan'daki Gor bölgesi bulunmaktadır. Gippert Zazacaya yakın olan dillerin, geçmiş çağlarda Partlar'ın çevresinde yerleşmiş olabileceklerini ve bu dillerin Partçanın çevresinde aranması gerektiğini söyleyerek Parthia Zazalar bağlantısının altını çizmektedir.²⁸⁴

²⁷⁹ Selcan Zülfü (2011), 111

²⁸⁰ Sarkhosh C. V, Stewart S. (2007), *The Age of the Parthians*, London: I.B.Tauris, 10

²⁸¹ Keskin M. (2012), *Orta ve Eski İrani Dillerin Zazacaya Tuttuğu Işık*, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 235.

²⁸² Werner E. (2017), 463.

²⁸³ Paul Ludwig (1998), *The Position Of Zazaki Among Iranian Languages*, *Ware Dergisi*, Amor 12, Paiza V'rene, 1998, s. 194

²⁸⁴ İnternet: Gippert J. (1996), *Zazacanın Tarihsel Gelişimi*, 4 Mayıs 1996, Mannheim Zaza Kitap Şenliği'ndeki konuşmasından Çeviren Hasan Dursun, Web: <http://zazaki.de/zazakide/zaza-tarih.pdf>, 10 Temmuz 2017'de alınmıştır.

4.2.1.4. Yerli halk tezi

Zazalar arasında yaygın tezlerden biri de Zazaların oturdukları coğrafyanın otokton halkı olduğu tezidir. Bu tez Zazalar arasında oldukça fazla taraftarı bulunmaktadır. Werner yaptığı çalışmada çoğu Zaza'nın kendilerini iki bin yıldır bölgede yaşayan bir halkın devamı olarak gördüklerini söylemektedir.²⁸⁵

Zaza yazarlardan Karataş, Zazalara dair kitabının adını Anadolu'nun Kadim Halkı Zazalar (Deylemliler) ve Zazaca olarak belirlemiş ve Dersim yöresinin M.Ö. 6. Yüzyılda Diliman olarak bilindiğini söylemektedir.²⁸⁶ Böylelikle bölgedeki Zaza varlığını oldukça erken tarihlere çekmektedir. Zaza yazar Cengiz ise bu tarihi daha da geriye çekmektedir. Dersimlilerin temelinde yatan ana etnik ögenin çok eski çağlardan beri Pontus, Colchis (Lazika), Dersim ve çevresinde yaşadıklarını söylediği Mamakanlar veya Saniler olarak bilinen halk olarak ifade etmektedir.²⁸⁷ Pamukçu ise Zazaların günümüzde yaşadığı coğrafya da geçmişte yaşayan Hurrileri öne çıkarmaktadır.²⁸⁸

Genellikle Deylem ve Part tezleri ile harmanlanmış olarak sunulan yerli halk tezi ile Zazaların yaşadıkları coğrafyanın asıl sahipleri oldukları vurgulanmaktadır. Böylelikle Zaza coğrafyasında farklı hak iddiaları çürütülmeye çalışılmaktadır.

4.2.2. Osmanlı Öncesi İslam Dönemi Zaza Tarihi

Osmanlı öncesi Zaza tarihi, Zazalarla ilişkili olduğu düşünülen grupların kayıtları takip edilerek oluşturulmaya çalışılmaktadır. Günümüzde Zazalarla kesintisiz olarak ilişki kurulabilen gruplara ilişkin kayıtlara İslam, Süryani ve Ermeni kaynaklarında rastlanmaktadır. Zaza toplumu ile kesintisiz olarak ilişki kurulabilecek gruplar olarak Denabile, Dunbili, Dunbeli veya Dilmik adı verilen gruplar olarak öne çıkmaktadır.

Tarihi kaynaklarda bahsedilen Dunbeliler genel olarak Dımılilerle ilişkili olarak düşünülmektedir. Malmisanij, Mutki, Sason yöresinde yaşayan Zazaların Dımbilan,

²⁸⁵ Werner E. (2017), 211.

²⁸⁶ Karataş K. (2016). Anadolu'nun Kadim Halkı Zazalar (Deylemliler) ve Zazaca, İstanbul 14.

²⁸⁷ İnternet: Cengiz Seyfi (Tarihsiz), Kal-u Bal'dan Beri Dersim Zaza Tarih Tezi, Web:

<http://www.Zazaki.de/Zazakide/s-cengiz/seycengiz-kalubal.htm>, de alınmıştır. 5 Kasım 2018.

²⁸⁸ Pamukçu E. (1989), Zaza Yerleşim Bölgesinin En Eski Zamanları Hurriler, Piya Paseroke Zıwan u Kulture Zaza, Payizo Peyen, Amor 9, 11

Palu'nun kuzeyindeki Zazaların ise Dumbeli olarak da adlandırıldığını ifade etmektedir.²⁸⁹ Diğer taraftan Dilmik adı Ermenice, Denabile ya da Dumbeli adları Arapça veya Farsça eserlerde rastlanmaktadır. Örnek olarak Mesudi (896–956) Suriye Şam bölgesinde Debabile (denabile) kabilesinin bulunduğunu söylemektedir.²⁹⁰

Tarihi kaynaklarda günümüzde Zazalarla ilişkilendirilen halkların tarihini anlamak için Zaza ve Dımılı gruplarına ilişkin kayıtlar derlenmeye çalışılmaktadır. Bu kaynaklarda ise Dımılı ve Zaza kelimeleri değişik şekillerde görülmektedir. Fars kaynaklarında Donbuli (دنبلي) ve Arap kaynaklarında Dunbul'un çoğulu olan Denabile (دنبله) kelimeleriyle telaffuz edilmiştir. Ayrıca bu kaynaklarda Dımıllilere, Araplar Zerza'nın çoğulu Zerazi dediğine ilişkin çıkarımlar da mevcuttur. Zaza kelimesinin aslının Zerza (زرزا) olduğu zamanla bu kelimenin tahrife uğrayarak (ر) harfinin düşmesi sonucu Zaza'ya dönüştüğü muhtemel görünmektedir. Osmanlı vesikalarında Dımılı (دیملي), Dunbeli (دنبلي) ve (دونبل Dunbeli (دونبل) olmak üzere üç şekilde kayıtlara geçmiştir. Zaza kelimesi, arşiv belgelerinde kalın -zâ- (ظاظا), peltek -zâ- (ذاذا), keskin -ze- harfiyle “Zaza” (زازا) olarak farklı şekillerde yazılmıştır.²⁹¹

Deylem tezine ilişkin kayıtlarda bahsedildiği üzere Ermeni kaynaklarında 930'lu yıllarda Dilmiklerden bugünkü Türkiye topraklarında bulduklarına ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. Aynı yıllarda ise Musul bölgesinde de Denabile veya Dunbeli adıyla bir kabilenin varlığından söz edilmektedir. 9. yüzyılda Dunbelilerin Abbasilerin meşhur vezir sülalesi olan Bermekilerin soyundan geldiğine ilişkin kaynaklarda kayıtlarda bulunmaktadır. Ayrıca Bermekilerin Zerazi (şimdiki adıyla Zaza olarak bilinen) kabileden olduğuna ilişkin rivayetlerde aktarılmaktadır.²⁹²

Mürücü'z-zeheb adlı eserde Dunbulilerden Denabile adıyla bahsedilmekte ve Dünbulilerin Musul ile Cudi arasında meskûn oldukları belirtmektedir. Ayrıca İbn-i Hallikan tarafından Bermekilerin Zerazi kabilesinden olduğu ve Musul'da meskûn oldukları ifade edilmektedir. Ayrıca Abdurrahman bin Ebi Verd ed-Dunbuli isimli bir

²⁸⁹ İnternet: Malmisanij (1996), 35., Siirt'te yaşayan Kürtlerle yaptığımız görüşmelerde Mutki Zazalarının Dumbilan olarak adlandırıldığını onların ne Arap ne Kürt olduğunu farklı gördüklerini söyleyenlerle de karşılaşılmıştır.

²⁹⁰ Mesudi (2004), Muruc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar), Çeviren: D. Ahsen Batur, İstanbul Selenge, 2004, 193.

²⁹¹ Demir A. (2012), XIX. Yüzyılda Zazaların Nüfusu Ve Demografik Yapısı, Varol M. (Editör) II.

Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 107

²⁹² Söylemez M. M., Demir A. (2010)16

Mervani komutanından bahsedilmektedir. Bu eser, Zazaların yaşadığı coğrafyanın tarihi açısından büyük kıymet arz etmektedir.²⁹³

Şerefhan Dunbeli beylerinin aslen Suriye kökenli olduğunu, aşiretin Botan bölgesine yerleştiğini, akabinde Akkoyunlularla ittifak kurarak Hakkâri'ye hâkim olduğunu anlatmaktadır. Ayrıca onların soyunun Suriye'nin Arap kabilelerinden İsa adında birinden geldiğine ilişkin rivayeti aktarmaktadır. Sonrasında Hoy bölgesine hâkim olduklarını söylemektedir.²⁹⁴ Dunbeliler üzerine yazan Abdurrezak Dunbeli de bu görüş üzerine durmakta ve Dunbelilerin nesebinin Yahya-i Bermeki'de son bulunduğunu yazmaktadır. Şerefhan Dunbelilerin aslen Yezidi olduğunu ifade etmektedir. Sonraki dönemde ise Hoy bölgesindeki Dunbeliler Şiileşmiş ve Türkleşmiştir.²⁹⁵ Bir dönem Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Dunbeliler, Şah Abbas döneminde (1588-1629) Batı Azerbaycan'da tekrar hâkimiyet kuran İran'da güçlenmeye başlamışlardır. Necef Kulu Han döneminde tarihi Azerbaycan topraklarının önemli kısmına hâkim olmuşlardır. Hoy, Tebriz ve Erdebil Dunbelilerin idareleri altında olmuştur. 1799 yılında Merkezi İran devleti ile yaptığı çatışmada yenilen Cafer Kuli Han Dünbülü/Dunbeli 15.000 atlısı ile Rusya'ya sığınmıştır.²⁹⁶ Onun torunlarından Feth Ali Han Hoyski Dümbeli 1918-1920 yılları arasında hüküm süren Azerbaycan Cumhuriyetinin ilk Başbakanı olmuş ve Ermeni Komitacılar tarafından öldürülmüştür.²⁹⁷

Dunbeli/Dımılı varyantlarının kullanımı oldukça eski olsa da Zaza adına ilişkin kayıtlara çok daha geç tarihlerde rastlanmaktadır. Bunlardan ilki 1329/30 (730 h.) tarihli olduğu belirtilen "Kureyş Şeceresi"dir. Şecerede Zaza bir kabile adı olarak geçmektedir. Arapça olan şecerede "Zaza kabilesinden Molla Talip" - ملا طالب من قبلة بنى زازا - ibaresi Zaza'nın o devirde kabile adı olarak geçtiğini göstermektedir.²⁹⁸

Kureyş Şeceresinin yazıldığı belirtilen döneme yakın bir tarihte yaşamış Kaygusuz Abdal'ın (1341-1444) şiirinde de Zaza adının geçtiği görülmektedir. Kaygusuz

²⁹³ Çağlayan Ercan (2011), Osmanlı Belgelerinde Zazalar Ve Zazaca Üzerine Notlar, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 279

²⁹⁴ Şerefhan (1971).

²⁹⁵ Alanoğlu M. Yücel M. (2011), Dımılı - Zaza Adı Ve Tarihsel Gelişimi, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 318

²⁹⁶ Alanoğlu M. Yücel M. (2011), 314, 318.

²⁹⁷ Qaziyev Yusif (2010), Erməni məsələsi Yalanlar və Gərçəklər, Bakı, 110.

²⁹⁸ Aratemür Y., (2011), s. 229.

Abdal Zaza tabirini bir kavim adı olarak kullanmaktadır. Kaygusuz Abdal'ın Şiiri Türkçe kaynaklarda ilk defa Zaza adının geçmesi anlamında önemlidir.

Zaza tabiri geçen dörtlükte;
 “Eğer bu sene çıkar isem yaza
 Toplayım bir parça Gürcü, Abaza
 Elime geçse on kadar Zaza
 Yolar sakalını kavlak satarım.”²⁹⁹
 Şeklinde Zazalardan bahsedilmektedir.

Kürt milliyetçilerinin Zazalara ilişkin tezlerine sahiplenilen Lezgin bu şiirin Kaygusuz Abdal'a ait olmadığını ve onun yaşadığı çağda Zaza adının bulunmadığını iddia etmektedir. Ona göre bu şiiri yazan kişi “Kaygusuz” mahlası kullanan bir başka halk şairidir.³⁰⁰

Anadolu'da Zazaların oluşturduğu siyasal oluşumlar hakkında dolaylı olarak bilgi sahibi olunabilmektedir. Dunbeliler dışında Şerefname'de sayılan Mirdasi, Pazuki, Sivedi, Melkişi beyliklerinin Zaza olduğu değerlendirilmektedir. Bu beylikler günümüzde Zazaların yaşadığı topraklara uzun yıllar hâkim olmuşlardır. Şerefhan Zaza halkına ya da diline değinmezken Zazaların dil olarak en yakın akrabaları olan Garanlardan bahsetmektedir. İran Kürtlerinin Goran olarak bilindiğini, Siyah Mansur, Cengi, Zengine, Pazuki, Bradost ve Kelhurların da Goran olduğunu söylemektedir.³⁰¹

4.2.3. Osmanlılar döneminde Zazalar

Osmanlı devleti Zaza bölgeleri ile ilk teması Akkoyunlu devletindedir. Ancak Zazaların yaşadığı bölgelere hakimiyet Çaldıran savaşı sonrasında olmuştur. Safevi devletinin yenilgiye uğraması sonrasında Zazalar Osmanlı devletinin tebaası haline gelmişlerdir. Osmanlı dönemi kaynaklarında Zazalara ilişkin kayıtlar “ظاظا”ya da “ززا” şeklinde farklı şekillerde olsa da aynı anlamda kullanılmaktadır. Bunda gerek Osmanlıca

²⁹⁹ İsmail Ö. (1998), Alevi-Bektaşî şiirleri antolojisi: Cilt 1. 13. yüzyıldan 16. Yüzyıla Kadar, Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları/2062, 232.

³⁰⁰ İnternet: Lezgin R. (2018), “Zaza” Adının Kaynağı Hakkında Birkaç Not, (Eylül, 2018) Web: <http://www.Zazaki.net/file/Zaza-adinin-kaynagi-hakkinda-birkac-not.pdf>, 12, 10 Eylül 2018'de alınmıştır.,

³⁰¹ Bozbuga R. (2013) 61.

gerekse Farsçada “ض ظ, ذ, ز” harflerinin ses farkı olmadan “z” harfi ile kullanılabilmesinin de etkisi bulunmaktadır.³⁰²

Daha önce de belirtildiği üzere Evliya Çelebi'nin (1611-1682) Doğu Anadolu Bölgesi'nin muhtelif kentlerine yaptığı gezilere dair izlenimlerini kaydettiği “Seyahatname” adlı eserinde Zazalardan bahsedilmektedir. Çelebi bölgede konuşulan diller arasında “Zaza lisanı”nı da zikretmiştir. Lezgin Evliya Çelebi'deki Zaza tabirinin Kürtçe Zozan/Yayla tabirinden çıktığı kanısındadır.³⁰³

Osmanlı döneminde Zaza nüfusun yoğun olduğu yerlerin birçoğu “yurtluk”, “ocaklık” ve “hükümet” tarzında idare edilen sancaklar olduğu gibi Çemişgezek ve Siverek gibi bazen merkezden tayinler yapılarak idare olunmuş bazen de yurtluk ve ocaklık şeklinde yerel beylere terkedilmiştir. Çapakçur, Pertek, Kulp, Atak ve Çermik sancakları yurtluk ve ocaklık olarak idare edilmiştir. Ayrıca, en geniş imtiyaza sahip olan sancaklar ise hükümet olarak adlandırılmaktadır. Eğil hükümeti, Genç Hükümeti, Palu Hükümeti bu kapsamda yönetilmekteydi.³⁰⁴

Zaza emirlikleri olarak nitelendirilebilecek Sıvedi/Süveydi, Mirdasi, Çemişgezek, İran'daki Hoy şehrindeki Dımılı olmak üzere dört emirlik bulunmaktadır. Hoy Dımılıleri daha önce Hakkâri'deki Bay kalesinde uzun süre hâkimiyet kurmuşlardı. Süveydi emirleri Hınıs, Hançuk, Genç, Çapakçur kalelerini, Mirdasi emirleri; Eğil, Palu, Çermik kalelerini, Pir Hüseyin ahfadı, Çemişgezek, Hozat, Mazgird ve Pertek kale ve sancaklarında hüküm sürmüşlerdir.³⁰⁵

Zaza aşiretlerinin farklı bölgelere iskân edildiği de görülmektedir. Örnek olarak 1676 yılında Hınıs ve çevresindeki boş ve halî olan köylere Süveydi aşiretinin yerleştirildiği ifade edilmektedir. Ayrıca 1840'ların ortalarında Tanzimat düzenine isyan hareketleri sonucu bazı Zaza gruplarının Aksaray ve Girit gibi geniş alana yerleştirildiği belirtilmektedir.³⁰⁶ Günümüzde Hınıs civarında yaşayan Dımılı olarak adlandırılan aşiretin

³⁰² Haddank K. (1994), Zazalar ve Zaza Dili, Çeviren Erol Sever, Ankara: Zaza Kültür Yayınları, 9, 10.

³⁰³ Lezgîn R. (2018), 13.

³⁰⁴ Demir A. (2011), XIX. Yüzyılda Zazaların Nüfusu Ve Demografik Yapısı Varol M. (Editör) II.

Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 111

³⁰⁵ Demir A. (2012), 111

³⁰⁶ Demir A. (2012), 111

bu göçün bakiyesi olduğu gibi Aksaray'daki Zaza köyleri de bu bakiyenin günümüzdeki uzantıları olduğu değerlendirilmektedir.

Osmanlı döneminde belli bölgelerde Zaza görevlilerin de bulunduğu görülmektedir. Örnek olarak Kudüs, Zazaların husussan görevlendirildikleri bir yer olarak göze çarpmaktadır. Sultan Selahaddin-i Eyyubi'nin Kudüs'ü fethettikten sonra Mescid-i Aksa'nın muhafızlığını Dımili/Zazalara tevcih ettiği kayıtlarına paralel olarak Osmanlı devleti de Kudüs'te Zazaları istihdam etmiştir. Osmanlı döneminde Diyarbakır'dan Yüzbaşı Zaza Hüseyin'in komutasında süvari birliği oluşturularak Kudüs'ün muhafazasına memur edilmişlerdir. Kudüs'te görev alan Zazaların isimleri ve aldıkları maaşları da kayıt altına alınmıştır.³⁰⁷ Günümüzde de Filistin topraklarında bu Zaza etkisine ilişkin izlere ait işaretler görülebilmektedir. Örnek olarak Hamas yöneticilerinden Ziad Al Zaza'nın ismi dikkat çekicidir.³⁰⁸

Zazalara ait işaretlere Osmanlı dönemindeki belgelerde de doğrudan ya da dolaylı olarak rastlanmaktadır. Örnek olarak 1550 tarihli Çapakçur/Bingöl tahrir defterinde, Sizerin (Alıçlı) Sayerin (Elmalı) gibi çokça Zazaca yer ismine de rastlanmaktadır.³⁰⁹

Osmanlı dönemi resmi belgelerinde Zazalara ilişkin çok fazla kayıt bulunmamaktadır. Türkay'ın çalışmasında Zaza adlı aşiretin Diyarbakır vilayetinde bulunduğu belirtilmektedir.³¹⁰ Yine bir başka belgede ise Sivas vilayeti ile ilgili 1744 yılında Tuz madeninde çalışan Zaza amelelerin Kürecik Kürtlerinden Asaf'ın oğlunu öldürdüğüne ilişkin iftira atıldığı ve sonrasında Kürt eşkıyaların Divriği köylerini yağmaladığı ifade edilmektedir.³¹¹

Demir, Osmanlı kayıtlarında Zaza aşiretlerinin Zaza çoğunluğun yaşadığı bölgelerde isimleri ile yazıldığını ancak herhangi bir Kürt sıfatının eklenmediğini belirtmektedir. Nüfusun karışık olduğu bölgelerde ise Dünbüli-i Ekrad veya Zaza-i Ekrad kavramı kullanılarak diğer Kürt/Kurmanc aşiretlerden ayrıldığını ifade etmektedir. Bunlardan farklı

³⁰⁷ Demir A. (2012)., 109

³⁰⁸ İnternet: Othman M. (2016) , Hamas leader: We made Gaza security oasis, (Mayıs, 2016) Web: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/05/al-monitor-interview-ziad-al-Zaza-gaza-2016.html> 29 Ocak 2018'de alınmıştır.

³⁰⁹ Söylemez M. M., Demir A. (2010).,23

³¹⁰ Türkay C. (1979), Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler, İstanbul: Tercüman Kaynak Eserler Serisi:1, 1979, s. 168

³¹¹ Siwonic (2005). Osmanlı Döneminde Zaza Kimliği, Çime dergisi, Amari 3, Aman Payiz.

olarak Sivas'ın Divriği kazasında yaşayan Dımılilerin de Aşiret-i Zaza ismiyle temettuat defterinde kayıt edildiklerini söylemektedir.³¹²

Resmi belgeler dışında bölgede görev yapan devlet görevlilerinin şiirlerinde de Zazalara ilişkin hususlar bulunmaktadır. Diyarbakır'da yaklaşık 20 yıl müftülük yapan Şair Lebib Amidi (1695-1768) Sarı Abdurrahman Paşa'nın Diyarbakır valiliği sırasında Zaza kalesini üç günlük bir uğraş sonucu ele geçirdiğini şiirinde anlatmaktadır.³¹³

19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayınlanmaya başlayan Salnamelerden Bitlis, Diyarbakır, Erzurum, Mamuretü'l Aziz ve Sivas vilayet salnamelerini Çağlayan Zazalara dair kayıtlar yönünden incelemiş ve Erzurum, Mamuretü'l Aziz ve Sivas vilayetlerinde Zazalar ve Zazacaya dair kayıt tespit edemediğini diğer iki salnamede Zazalar ve Zazacaya dair kayıtlar bulunduğunu belirtmektedir. Salnamelerde genel olarak Zazacayı bağımsız bir dil olarak tanımladığı gibi Kürtçe veya Farsçadan muharref Zazaca gibi de adlandırıldığını ifade etmektedir.³¹⁴

Bitlis vilayet salnamesinde Zazalar ve Zazacaya dair oldukça fazla sayıda kayıt bulunmaktadır. Bitlis salnamesinde vilayetin Varto ilçesinde “Ahali kadime ve aşair Kürtçe, Çeçen ve Lezgi kendi lisanlarıyla ve Lolan ve Hormek kabileleri Zaza (زازا) gayri Müslim ahali ise Ermenice tekellüm ederler.”³¹⁵ denilerek Hormek ve Lolan aşiretlerinin Zazaca konuştuğu belirtilmektedir. Aynı salnamede yer alan Genç sancağı bahsinde, “Ahalisi İslam ve Hristiyan'dan ibaret olup Kürdi ve Kürtçeden muharref olan Zaza ve Ermenice tekellüm ederler.” denilmektedir.³¹⁶ Genç'in Piçar nahiyesinde, “Ahalisi İslam ve Hristiyan olup Kürtçe Ermenice Zazaca (زازاجه) tekellüm ederler.” şeklinde konuşulan dilleri sıralanmıştır.³¹⁷ Günümüzde Bingöl kent merkezi olan Çapakçur Kazasında halkın konuştuğu dil “Tekellümleri Türkçe, Kürtçe, Zaza ve Ermenicedir.” şeklinde ifade

³¹² Demir A. (2012), 117.

³¹³ Kurtoğlu O. (2015), Divan Şairinin Yerel Tarihe Katkısı Bağlamında Diyarbakırlı Lebib'in Tarihleri, Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 1 (4), 2015, 63-82,

³¹⁴ Çağlayan E. (2011), Osmanlı Belgelerinde Zazalar Ve Zazaca Üzerine Notlar, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 279

³¹⁵ Salname-i Vilayet-i Bitlis, Bitlis Vilayet Matbaası, Bitlis 1310 (Birinci Def'a), s. 216, 217.

³¹⁶ Salname-i Vilayet-i Bitlis, Bitlis Vilayet Matbaası, Bitlis 1310 (Birinci Def'a), s. 256.

³¹⁷ Salname-i Vilayet-i Bitlis, Bitlis Vilayet Matbaası, Bitlis 1310 (Birinci Def'a), s. 260.

edilmektedir.³¹⁸ Kulp kazasında ahalinin; “Kürtçe ve Farsi’den muharref Zazaca” tekellüm ettiği belirtilmektedir.³¹⁹

Diyarbakır Salnamesinde de Zazalara dair bazı kayıtlar bulunmaktadır. Salnamede Diyarbakır vilayetinde ahalinin konuştuğu lisanlar; dâhili vilayette Ermeni, Süryani, Arap dili gibi diller yanında Zaza lisanı da sayılmıştır.³²⁰ Ancak bu salnamede Zazalara dair ayrıntılı bilgi yer almamaktadır.

Salnameler genel olarak değerlendirildiğinde Osmanlı devletinin Zazalardan genel olarak haberdar olduğu görülmektedir. Salnamelerde Zazacayı dil olarak tasnif eden bakış açısının hâkim olduğu görülmektedir. Ayrıca, Alevi veya Sünni Zazaların konuştukları dilin aynı dil olduğunun da farkında oldukları yukarıda bahsedilen ifadelerden anlaşılmaktadır.

Osmanlı dönemindeki Zaza aydınlarının veya elitlerinin, Zazacayı ayrı bir dil olarak gördüğüne ilişkin güçlü işaretler bulunmaktadır. Sicil-i Ahval’in kayıtlarında Bingöl yöresindeki âlimler hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Bu kayıtlarda, Çapakçur Müftüsü Şeyh İbrahim Efendi Tercüme-i halinde “Arapça, Türkçe kitabet ve tekellüm eder, bunlardan başka Kürdi ve Zazaca lisanlarını da tekellüm ederim” şeklinde bildiği dilleri beyan etmiştir. Yine Kulp Bidayet Mahkemesi Azası Ali, Türkçe kitabet ve Kürd ve Zazaca tekellüm ederim demektedir.³²¹ Meşihat Arşivi belgelerinde de Ulemanın tercüme-i hal varakalarında aynı yaklaşım gözlenmektedir. Çapakçur Müftüsü Şihabeddin Efendi varakada “Kürtçe ve Zazaca ve Türkçe ve Arabî ve Fârisî Lisanlarına aşınayım.” şeklinde bildiği dilleri sıralayarak Zazacayı bir dil olarak gördüğünü beyan etmiştir.³²²

Çağlayan Osmanlı döneminde salnameler dışındaki kaynakları da incelemiş ve Zaza tabirinin daha ziyade aşiret ve köy ismi ile birlikte şahıs unvanı olarak da kullanıldığını söylemektedir. Buna ilişkin bazı kayıtları aktarmaktadır. Bunun yanı sıra, ‘Zazaca basın’ ile ilgili olarak da Diyarbakır’da Ahmed Efendinin 1899 yılında Zaza lisanıyla bir Mevlit

³¹⁸ Salname-i Vilayet-i Bitlis, Bitlis Vilayet Matbaası, Bitlis 1310 (Birinci Def’a), s. 264.

³¹⁹ Salname-i Vilayet-i Bitlis, Bitlis Vilayet Matbaası, Bitlis 1310 (Birinci Def’a), s. 267.

³²⁰ Diyarbekir Vilayet Salnamesi, Diyarbakır 1312-(1894), (14. Defa) , s. 151.

³²¹ Çapak İ. (2011), Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre Bingöl Uleması, Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kolokyumu 1–2 Ağustos 2009, Editörler Mehmet Mahfuz Söylemez- Dr. İbrahim Çapak, Binböl Belediyesi Yayınları, 158, 163.

³²² Işık Ayhan, Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Çapakçur Uleması, Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kolokyumu 1–2 Ağustos 2009, Editörler Mehmet Mahfuz Söylemez- Dr. İbrahim Çapak, Binböl Belediyesi Yayınları, s. 205

kaleme aldığı ve yapılan başvuru üzerine Mevlidin basımına izin verildiği görülmektedir. Bunun dışında, 1900 yılında İngiltere'nin Londra şehrinde Arap harfleriyle basılan Zazaca bir İncil'e ilişkin yazışmalarda bulunmaktadır.³²³

Osmanlı aydınlarının da Zazalardan haberdar olduklarının işaretleri de bulunmaktadır. Örnek olarak Diyarbakır'da sürgün hayatı yaşamış olan Derviş Vahdeti Volkan gazetesindeki makalesinde Türk, Arap, Kürt, Zaza, Çerkez, Laz, Gürcü, Arnavut, Boşnak, Ermeni, Rum, Bulgar, Ulah, Dürzi, Süryani, Keldani, İbrani halkları arasında Zazaları da saymaktadır.³²⁴

Osmanlı dönemi kayıtları genel olarak değerlendirildiğinde Kürt milliyetçilerinin Osmanlı döneminde Zazaların Kürt görüldüğüne ilişkin tezlerinin,³²⁵ sorgulanmasını gerektirecek çok fazla veri olduğu görülmektedir. Zaza kamu görevlilerinin kendi dillerini bağımsız bir dil olarak değerlendirildiği, salnamelerde Zazacayı bağımsız dil olarak gören yaklaşımın hakim olduğu dikkate alındığında Osmanlı döneminde Zazacanın lehçe, Zazaların Kürt görüldüğüne ilişkin Kürt milliyetçisi tezin sorgulanması gerekmektedir.

Diğer taraftan Osmanlıların genel olarak Şii/Heteredoks inancına sahip Zaza/Goran gruplara olumsuz bir bakış açısının olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Osmanlı Safevilerle mücadelesinde bu gruplara karşı Sünni Kürtleri desteklemiş Zaza/Goran grupların daha az alanı kontrol eder hale gelmesini sağlamıştır. Osmanlı'nın bu yaklaşımın bilinçli olmasa da Zazalara karşı son dönemlere kadar sürdüğü bilinmektedir. Örnek olarak II. Abdülhamid döneminde oluşturulan 1891 yılında teşkil edilen "Hamidiye Hafif Süvari Alayları"nda, Alevi ve Sünni Zaza aşiretlerinden aşiret alayı teşkil edilmediği görülmektedir. Örneğin, Varto'da Kürtçe konuşan Cibran aşireti Hamidiye Alaylarına alınırken, Zazaca konuşan Hormek ve Lolan aşiretleri alınmamıştır. Keza Urfa-Viranşehir-Siverek yöresinde yerleşik olan Barazi, Milli ve Karakeçili gibi Kürtçe konuşan aşiretlerinden alaylar teşkil edilirken, Siverek'teki Bucak, Karahan, Kırvar vb. Zaza aşiretlerinden alay oluşturulmamıştır.³²⁶

³²³ Çağlayan E. (2016).,185

³²⁴ Siwonic (2015)., Osmanlı Döneminde Zaza Kimliği, Çime dergisi, Amari 3, Aman Payiz, 23.

³²⁵ İnternet: Alimoğlu Z. (2010), Zazaca Kürtçenin Bir Lehçesidir, (Aralık, 2010) Web:

<http://www.Zazaki.net/haber/Zazaca-kurtcenin-bir-lehcesidir-721.htm> de alınmıştır. 6 Kasım 2018.

³²⁶ Siwonic (2005). 24.

Birinci dünya savaşı döneminde savaş Zaza bölgelerine kadar ulaşmıştır. Rus kuvvetleri, Zazaların mukim olduğu Mutki, Bingöl ve Dersim'in daha ötesine geçememişlerdir. Bu durum Zaza Derneği yöneticisi tarafından da dile getirilmiştir.³²⁷ Bingöl bölgesinde Zazalar Ruslarla savaşmış Rusların daha batıya gitmelerine izin vermemişlerdir. Bingöl'ün Elmalı köyünde o günlerin anısına "1'inci Dünya Savaşı'nda bu köye Ruslar giremediler" tabelası bulunmaktadır.³²⁸ Dersim ve Bingöl gibi farklı yörelerdeki Zaza aşiretleri Ruslara karşı Osmanlı ordusunun yanında savaşmışlar Rusya'nın daha ileriye gitmesine engel olmuşlardır. Seyit Rıza ve Şeyh Şerif gibi Şeyh Sait ve Dersim isyanlarının önemli figürleri de oluşturdukları birliklerin komutanları olarak Osmanlı ordusunun yanında Ruslara karşı savaşmışlardır.³²⁹

4.2.4. Cumhuriyet dönemi Zaza tarihi

Cumhuriyet dönemi Zaza tarihinin inişler ve çıkışlarla dolu olduğu görülmektedir. Zazalar kurtuluş savaşı döneminde Ankara hükümetine destek vermişler ve TBMM'ye temsilci göndermişlerdir. Ayrıca Kurtuluş Savaşı döneminde Zaza bölgelerinde Zazalardan kaynaklanan kayda değer hadise de yaşanmamıştır.

Kurtuluş savaşını yürüten birinci mecliste Dersim-Tunceli bölgesinden tümü Dersimli olmak üzere altı milletvekili bulunmaktadır. Bunların Abdülhaluk Tevfik (Gençtürk), Diyap Ağa (Yıldırım), Hasan Hayri (Kanyo), Mustafa Ağa (Öztürk), Mustafa Zeki (Saltuk), Ramiz (Tan) hepsi Dersim kökenlidir. Mecliste genel yerellik oranı %58 oranındayken Dersim'de bu oranın %100 olması kurtuluş savaşını yürüten kadroların Dersim bölgesinin desteğini almak istedikleri şeklinde yorumlanmaktadır.³³⁰

³²⁷ 1 Nolu kaynak kişi ile 30 Kasım 2017 tarihinde yapılan görüşme notundan.

³²⁸ İnternet: İşte Ruslar'ın giremediği o köy!, 11 Aralık 2015, Web: <http://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/iste-ruslarin-giremediği-o-koy-1006721/> 11 Şubat 2018'de alınmıştır.

³²⁹ İnternet: Evsile M. (1996), Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt: XII / Kasım 1996 / Sayı: 36 Prof. Dr. Süleyman Arslan Özel Sayısı, Web: <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-36/birinci-dunya-savasinda-kafkas-cephesinde-asiret-mensuplarindan-olusturulan-milis-birlikleri>, 5 Şubat 2018'de alınmıştır.

³³⁰ Ertan M. (2010), Tek Parti Döneminde Dersim/Tunceli'nin Mecliste Temsili, Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli, 440

İlk mecliste Genç (Bingöl) vilayeti , Ali Vasıf Tellibeyzade, Hamdi Yılmaz, Fikri Faik Güngören, İbrahim Fikri Ergün, Mehmet Celaleddin B., Ali Haydar Bey tarafından temsil edilmişlerdir.³³¹ Bu vekiller arasında Bingöl/Gençli olan tespit edilememiştir.³³²

Zazalar başlangıçta cumhuriyeti kuran kadrolarla işbirliği yaparken ilerleyen yıllarda yeni kurulan Türkiye cumhuriyetine iki büyük isyanla cevap vermişlerdir. Etnik tarafı zayıf olsa da bu isyanlar Şeyh Said İsyanı ile Dersim isyanıdır. Şeyh Said isyanı cumhuriyet dönemi Zaza tarihi açısından en kritik olaylarından biridir. Bu isyan genel olarak Kürt isyanı olarak bilinse de katılanların etnisitesi esas alındığında Zaza isyanı olarak tanımlanması daha doğrudur. İsyanın Zaza karakteri bu konuda çalışanların da katıldığı temel önermelerden biridir. Örnek olarak Bruinessen'de bu kanaattir.³³³ Zaza hareketi de isyanın çıkış sebeplerinin etnik değil dini bir isyan olduğunu kabul etse de isyanın Kürt isyanı olmadığını Zaza isyanı olduğunu söylemektedir. İsyan katılanların tamamına yakını Zaza olduğu dikkate alındığında bu isyanın Zaza isyanı olarak tanınması gerektiğini talep etmektedirler.³³⁴

Zaza hareketi tarafından isyanın bastırılması ve sonrasında yaşananlar Zazalara karşı bir Türk-Kürt ittifakı olarak nitelenmektedir. İsyanın Kürt aşiretlerinin devletle işbirliği yaptıkları bazı bölgelerde Zazalara karşı savaştıkları, Mart/Nisan 1925 ayları içerisinde TBMM'ne gönderdikleri telgraflarla Şeyh Said isyanını protesto ettikleri, Şeyh Said'in Binbaşı Kasım adında bir Kürt tarafından ihbar edilerek yakalandığı belirtilerek isyanın Kürt destekli Türk güçleri tarafından bastırıldığı belirtilmektedir. İsyan askeri olarak bastırıldıktan sonra mahkemede idam cezası alan Şeyh Said 29 Mayıs 1925 Cuma günü idam edilmiştir. Kar, isyanı temel olarak Zaza-İslami/Nakşibendi isyanı olarak

³³¹ İnternet: Yasama Organı Üyelerinin Tercüme-i Halleri Arama Formu, Web: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_eski.sonuc?adi=&soyadi=&il=&meclis=1-1&kelime=. 2 Şubat 2018'de alınmıştır

³³² İnternet: Bingöllü olmayan Bingöl milletvekili olur mu? 04 Şubat 2015, Web: http://www.bingolhaberci.com/haber/bingol_1/-bingollu-olmayan-bingol-milletvekili-olur-mu/2924.html, 2 Şubat 2018'de alınmıştır

³³³ İnternet: Bruinessen V. M. (1984). "Popular Islam, Kurdish nationalism and rural revolt: The rebellion of Shaikh Said in Turkey (1925)", in: János M. Bak and Gerhard Benecke (eds.), Religion and Rural Revolt. Manchester: Manchester University Press, 1984, 281-295. Web: http://www.hum.uu.nl/medewerkers/m.vanbruinessen/publications/Bruinessen_Shaikh_Said_rebellion.pdf de alınmıştır. 15 Ocak 2018

³³⁴ Kar C. (2007), 80.Yılında Şeyh Said Ayaklanması ve Gerçekler-I , Web: http://Zazaki.de/turkce/makaleler/SeyhSaid_Ayaklanmasi.pdf, de alınmıştır. 1 Şubat 2018

tanımlamakta ve Kürt isyanı olarak tanımlamanın hem katılanların ideolojisi hem yürütenlerin etnik durumlarına dayanarak mümkün olmadığını belirtmektedir.³³⁵

Dersim sosyolojisi gereği 1850'lerden itibaren devlet için gaile olarak görülmüş çözüm yolu bulmaya çalışılmıştır. Özellikle bölgeden dışarıya yapılan kelepür/yağma akımlarının devleti tedbir almaya zorladığı bilinmektedir. Çözüm yolu ise Osmanlı döneminden başlayarak askeri harekâtlar olarak görülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti devleti bölgede otoritesini tesis etmek arzusu ile bir dizi önlem almaya giriştiği görülmektedir. Bu kapsamda 2884 sayılı Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun ile devlet, otoritesini bölgeye hâkim kılmaya çalışmaktaydı. Bu kanun ile ilde askeri yönetim tesis edilmeye çalışılacaktır.³³⁶ 1936 yılında çıkarılan 2885 sayılı Kanun ile "Erzincan vilayetinin Pülümür kazası ile Elazığ vilayetinin Nazımiye, Hozat, Mazgirt, Ovacık, Pertek ve Çemişkezek kazalarından oluşan Tunceli vilayetinin kurulduğu, Tunceli vilayetinin merkezi ile ilgili olarak, "İcra Vekilleri Heyeti'nce görülecek lüzuma göre başka mahalle nakledilmek üzere bu vilayetin merkezinin Elaziz kasabası olduğu hüküm altına alınmıştır. Korgeneral Abdullah Alpdoğan'da Vali/Komutan olmuştur. 1937 baharında Aşiretler Karakola baskın düzenleyeceklerdir. Bu olay üzerine Seyit Rıza oğlunu Hozat kaymakamı ile görüşmeye gönderse de misafir olduğu evde öldürülür, Seyit Rıza'da kuvvetleri ile gelerek katilin teslimini talep ederse de reddedilir.³³⁷ Seyit Rıza'nın bu hareketi sonrasında devlet bölgeye asker sevk etmiş çatışmalar sonucunda 1937 yılında aşiretler büyük ölçüde yenilgiye uğratılmıştır. Seyit Rıza 10 Eylül 1937 tarihinde teslim olmuştur. Seyit Rıza sorgusu için Elazığ'a gönderilmiştir. Tunceli Ağır Ceza Mahkemesi'nde başlayan mahkeme 15 Kasım'da sonuçlanmış, İdam mahkûmlarından Seyit Rıza bazı önde gelenler idam cezası almış ve cezaları aynı gün infaz edilmiştir. Yakalanamayan bazı grupların eyleme devam etmesi üzerine 1938 yılında ikinci dersim harekâtı düzenlenmiş ve bölge büyük bir yıkıma maruz kalmıştır.³³⁸

Her iki hadisede de Alevi ve Sünni Zazalar arasında kendi bölgeleri dışında yaşananlara ilişkin belirgin bir kayıtsızlık hali gözlemlenmektedir. Bununla birlikte Şeyh

³³⁵ Kar C. (2007).

³³⁶ İnternet: 25 Aralık 1935 tarihli ve 2884 sayılı Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun, (1935) 2 Ocak 1936 tarih ve 3195 sayılı resmi gazetede yayımlanmıştır. Web: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc01602884.pdf, 19 Ocak 2018'de alınmıştır.

³³⁷ Pamukçu E. (1992). Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri, İstanbul: Yön Yayınları, 123-125.

³³⁸ Doğan T. (2012), Arşiv Belgelerine Göre 1937-1938 Dersim İsyani According to Archival Documents Dersim Rebellion in 1937-1938, History Studies , Volume 4/1, 157-169.

Sait'in kardeşi Şeyh Abdullah'ın 1937'de Dersim'e yardım etmek üzere Suriye'den yola çıktığı, yolda öldürüldüğünü Nuri Dersimi ifade etmektedir.³³⁹ Diğer taraftan Şeyh Sait isyanında Dersim Zazalarından Hasan Hayri Bey de idam edilenler arasında yer almıştır.³⁴⁰

Gerek Dersim gerek Şeyh Sait isyanı sonrasında devletin zorunlu ikamet politikası uyguladığı görülmektedir. Şeyh Sait isyanında ağırlıklı olarak ileri gelenler zorunlu ikamete tabi tutulurken Dersimi isyanında ise sıradan vatandaşlar dahi zorunlu iskâna maruz kalmışlardır. İsyân sonrasında devlet bölgedeki Alevi Zazaların bir kısmını zorunlu iskâna tabi tutmuştur. Aygün 7-12 bin arasında kişinin iskâna tabi tutulduğunu belirtmektedir. 1947 yılında çıkarılan ayla geri dönüş hakkı ile insanları bir kısmı dönmüş bir kısmı da dönmeyerek yerleştikleri yerlerde kalmışlardır.³⁴¹

Dersim hadisesinde bölgenin idari yapısı da değişmiştir. Hozat olan il merkezi 30/12/1946 tarih ve 4993 sayılı Kanun ile Tunceli İli Merkezi muvakkaten bulunduğu Elâzığ kasabasından Kalan kasabasına nakledildiği hüküm altına alınmıştır. Böylelikle vilayet merkezi günümüzdeki Tunceli kent merkezine taşınmıştır.³⁴²

1940'lı yıllardan itibaren görece sakin bir dönem geçiren Zaza bölgeleri PKK'nın çıkışı sebebiyle büyük bedel ödemiştir. Dağlık yapısı nedeniyle Zaza bölgeleri çatışma alanları haline gelmiştir. Çatışmalar sebebiyle yüzlerce Zaza yerleşimi boşalmıştır. PKK nedeniyle boşalan yerleşim yerlerinin %40'dan fazlasının Zaza bölgeleri olması çatışmalarda Zazaları en mağdur kitle haline getirmiştir.³⁴³ Bu anlamda PKK'dan en fazla olumsuz etkilenen kitlenin Zazalar olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Cumhuriyet dönemi boyunca Zazalar ve Zazaca konusunda devletin tutarlı bir politikasının olmadığı görülmektedir. Devletin çoğu zaman Zazaları Kürtlerin alt grubu

³³⁹ Dersimi M. N. (1952), Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep: Ani Matbaası, 318

³⁴⁰ Arabacı, C. (2018). Dersim Olayı, Bir Jakobenizm Faciası mı?. Medeniyet ve Toplum Dergisi, 1 (2), 33-103, s.

³⁴¹ Aygün H. (2009), Dersim 1938 ve Zorunlu İskan Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar, Fotoğraflar Mesut Yeğenin Önsözü İle, Ankara: Dipnot Yayınları, 135, 137.

³⁴² İnternet:30/12/1946 tarih ve 4993 sayılı Kanun, 6 ocak 1947 sayılı 6498 sayılı Resmi Gazete, Web: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6498.pdf>, 31 Ocak 2018'de alınmıştır.

³⁴³ İnternet:S. Sayısı: 532, İstanbul Milletvekili Algan Hacaloğlu ve 9 Arkadaşının, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Anayasanın 98 inci, İçtüzüğü'nün 104 ve 105 inci Maddeleri Uyarınca Bir Meclis Araştırması Açılmasına İlişkin Önergesi ve (10/25) Esas Numaralı Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, 9.2.1996, Web: <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem20/yil01/ss532.pdf> 10 Ekim 2018'de alınmıştır.

olarak tanımladığı bilinmektedir. Bununla birlikte Cumhuriyet döneminin başlarında devlet memurlarının Zazaların varlığını kabul ettiğine ilişkin işaretler de bulunmaktadır. Erzincan valisi Ali Kemali Bey'in Zazalardan bahsetmesine paralel olarak Urfa Vilayeti Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Müdürü Doktor Şefik Arif, Şanlıurfa vilayetinde konuşulan dilleri, "Lisani umumi Türkçedir. Zaza, Arab ve Kürd lisanı dahi tekellüm edilir" şeklinde ilde konuşulan diller arasında Zazacayı da saymaktadır.³⁴⁴ Ayrıca, Osmanlı döneminde Dersim harekâtına katılan Ziya Bey (Daha sonra Tuğgeneral Ziya Yergök) Dersim Aşiretlerinin Zazaca konuştuğunu söylemektedir.³⁴⁵

Devlet memurlarının sonraki yıllarda da Zazalar ve Zazacadan haberdar olduğuna ilişkin işaretler bulunmaktadır. 1937-38 Dersim Hadiseleri sonrasında Dersimlilerle ilgili sevk olunacak kimselerin hüviyeti başlıklı belgede milliyeti Zaza dili Zazaca yazılırken başka bir kişi için hazırlanan belgede ise Kürt olarak yazılmıştır.³⁴⁶ Bu anlamda Kürt milliyetçisi çizgide olanların Zaza tabirinin son 30-40 yılda çıktığı veya Mustafa Kemal döneminde Zazaların Kürt, Zazacanın Kürtçenin lehçesi sayıldığına ilişkin iddiaları ile çelişecek delilleri görmezden geldiğini göstermektedir.³⁴⁷

Cumhuriyet dönemi genel olarak değerlendirildiğinde bazı istisnalar dışında Zazaların devlet tarafından yok sayıldığını söylemek hata olmayacaktır. Bu durum açılım döneminde de devam etmiştir. Zazalar açılım sürecinde de kendilerinin yok sayıldığını söylemektedirler. Bu bağlamda çözüm süreciyle birlikte oluşturulan "Akil Adamlar"ın Zazaların yoğunlukta yaşadığı illerde Zaza temsilcileriyle görüşmemiş olmaları ve sadece Kürtlerin bazı kesimleriyle görüşmeleri Zazalar tarafından eleştirilmiştir. Zaza hareketi Zazaları görmezden gelen bir çözüm sürecinin başarıya ulaşamayacağı ve Zazaların zihninde derin bir acı bırakacağı itirazında bulunmuşlardır.³⁴⁸

³⁴⁴ Şefik Arif (1925), Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası Urfa Vilayeti, 22.

³⁴⁵ Önal S. (2006) (Yayına Hazırlayan), Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları, Harbiye'den Dersime, 1890-1904, Remzi Kitabevi, 2006, s. 163

³⁴⁶ Aygün H. (2009). 124

³⁴⁷ İnternet: "Zazaca Kürtçe'nin bir lehçesi", 23Aralık 2012, Web:

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/805820-zazaca-kurtcenin-bir-lehcesi#> , 30 Kasım 2018'de alınmıştır.

³⁴⁸ İnternet: Başbakanlığa Sunulmak Üzere Zazalar (2018), İstanbul Zaza-Der Faaliyet Raporu 2014-2017, (Ocak 2018) Web: <http://zazader.org/wp-content/uploads/2018/01/2017FALİYET-RAPORU.pdf> 15 Mayıs 2018'de alınmıştır, 10.

4.3. Nüfus ve Coğrafya

Zazalar tamamı Türkiye kökenli bir halktır. Ancak bu grubun nüfusuna ilişkin birbirinden oldukça farklı oran ve büyüklükte rakamlar öne sürülmektedir. Bu nedenle de Zazalara ilişkin net rakam verilmesi zorlaşmaktadır. Bununla birlikte tahminlere veya kamuoyu araştırmalarına dayanan farklı rakamlar söz konusudur.

Türkiye'deki nüfus sayımlarında son elli yıldır etnik grup bilgisi ile ilişkilendirilecek her hangi bir husus sorulmadığı için etnik grupların sayılarına ilişkin istatistiki rakamlar bulunmamaktadır. Ayrıca Zaza nüfusuna ilişkin objektif tahmin yapmanın Zaza grubunun varlığının çok uzun süre tanınmaması gibi kendine has zorlukları da bulunmaktadır. Bu nedenle de Zaza nüfusuna ilişkin tahminler arasında büyük uçurumlar bulunabilmektedir.

Zazalara ilişkin en erken nüfus bilgilerinden birine “vilayeti sitte”nin (Osmanlı dönemi sınırları ile Sivas, Van, Bitlis, Mamurat-ul Aziz, Bitlis ve Diyarbakır) nüfusuna ilişkin rakamlar veren Ermeni Patrikliğinin 1912 yılındaki rakamlarında da rastlamaktayız. Ermeni patrikliği vilayeti sitte içerisindeki nüfusun %2,9'unun Zaza olduğu iddiasındadır. Ayrıca Alevi Zazaların bu rakama dahil edilmediği görülmektedir.³⁴⁹

Cumhuriyet döneminde 1950 ve 1965 sayımlarında anadil olarak Zazacanın sorulmuş olması sayım istatistiklerini Zazalar açısından anlamlı kılmaktadır. 1950 sayımında anadilini Zazaca olarak belirtenlerin sayısı 174.526 kişidir. Bu nüfusun 49.774'ü Diyarbakır'da, 41.935'i Bingöl'de 32.530'u da Elazığ'da bulunmaktadır. 1955 ve 1960 sayımlarında Zazaca seçeneklerden çıkarılırken 1965 sayımında Zazaca yeniden seçenekler arasında yerini almıştır. 1965 sayımında ise Zazaca konuşanların sayısı 150.144 olarak gösterilmektedir. Diyarbakır 57.943, Bingöl 30.988, Elazığ 30.939 Zazaca konuşan nüfusa sahip görünmektedir. Çoğunluğu Zaza olan Tunceli'de Zazaca konuşan nüfus sadece 7 olarak belirtilmektedir.³⁵⁰ Bu sayımlardaki rakamların Zazaların gerçek sayısını yansıtmaktan oldukça uzak olduğu görülmektedir. Bunda sorulan soruların soruluş biçiminin de etkisi bulunmaktadır. Örnek olarak anadile ilişkin sorularda “Kırmancca” şeklinde seçeneğin de bulunması Alevi Zaza bölgelerinde kırmanc-kurmanc ayırına

³⁴⁹ Driver G. R. (1922)., Studies in Kurdish History, Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London, Vol. 2, No. 3, pp. 491-511, s. 494

³⁵⁰ Dündar F. (2000), Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar, 2000, İstanbul: Çiviyazıları, 106, 218, 219.

varılmaması nedeniyle cevaplarda Zazaca ortaya çıkmamıştır. Bu bağlamda 1950 ve 1965 nüfus sayımı istatistiklerinin Zazalar hakkında doğru bilgi verdiğini söylemek mümkün değildir.

Resmi sayımlarda Zazalara ilişkin net bilgi bulunmamasının bir nedeni de devletin bu konuda tutarlı bir bakış açısının bulunmamasıdır. Devlet memurları Zazalardan çoğu zaman habersiz ya da yanlış bilgiyle donanmış durumdadırlar. Bu durum sayımlardaki verilerin de sıhhatini etkilemiştir.

Kamuoyu araştırma anketlerinde Zaza nüfusuna kaynaklık edebilecek verilerin de gelmeye başladığı görülmektedir. Aynı kuruluşun raporlarında bile farklılıklar söz konusu olabilmektedir. 2006 yılında Konda tarafından gerçekleştirilen “biz kimiz” araştırmasında kendini Zaza olarak tanımlayanların genel nüfusa oranı sadece %0,41’dir. Anadili Zazaca olanların oranı ise %1,01 olarak tespit edilmiştir. Zazacayı günlük dilde kullananların oranı ise %0,81 olarak gösterilmektedir.³⁵¹ Aynı kamuoyu kuruluşuna ait 2010 yılında yapılan araştırmada ise anadili Zazaca olanların oranı %1,4’e yükselmiştir.³⁵² 2018 yılında aynı araştırma kuruluşunun yaptığı bir başka araştırmada ise kendini Zaza olarak tanımlayanların oranı %2 olarak gösterilmektedir.³⁵³ Bu oranın yükselişinde hem Zaza bilincinin yükselişi hem de soruları hazırlayanların Zaza realitesini kabullenmeye başlamasının da etkisi olduğu değerlendirilmektedir.

Daha önce de belirtildiği üzere 1950 ve 1965 sayımları dışında resmi nüfus sayımlarında da etnisite ya da Zazalara işaret edecek hususlar sorulmadığı için Zazalara ait net bir rakam bulunmamaktadır. Bu nedenle birbirinden uzak çok farklı rakamlar öne çıkabilmektedir. Zaza federasyonu başkanı Murat Bukan Zaza nüfusunun 6-7 milyon olduğunu söylemektedir.³⁵⁴ Diyarbakır Zaza Derneği başkan yardımcısı Ateş ise Zazaların

³⁵¹ İnternet: Konda – Milliyet (2006)., Toplumsal Yapı Araştırması, Biz Kimiz, Web: http://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/02/2006_09_KONDA_Toplumsal_Yapi.pdf, 21 Eylül 2018’de alınmıştır., 19, 23

³⁵² İnternet: Somer M. (2010), Konda, Kürt Meselesini Yeniden Düşünmek, Web: http://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/02/2010_12_KONDA_Kurt_Meselesini_Yeniden_Dusunmek.pdf de alınmıştır. 29 Eylül 2018, 19.

³⁵³ İnternet: Konda (2018)., 24 Haziran 2018 Genel Milletvekili ve Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Sandık Analizi, 7 Temmuz 2018, Web: http://konda.com.tr/wp-content/uploads/2018/07/1807_KONDA_24HaziranSecimleriSandikAnalizi.pdf 21 Eylül 2018’de alınmıştır., s. 123

³⁵⁴ İnternet: Zaza-Der Genel Başkanı Murat Bukan Tuba Nergiz Er’in Sunduğu Öznesi Adın’a Konuk Oldu (19 Şubat 2017), Web: <https://www.youtube.com/watch?v=0I1rtBfp5JI> 28 Şubat 2017’de alınmıştır.

8-9 milyon nüfusa sahip olduğunu iddia etmektedir.³⁵⁵ 1999 yılında yayınlanan makalesinde Arakelova, Zaza nüfusunun 4-5 milyon olduğunu tahmin etmektedir.³⁵⁶ Asatrian ise 2009 yılında yazdığı makalesinde aynı rakamı tekrarlamaktadır.³⁵⁷ Zaza aydınlarından Keskin ise Zaza nüfusunun 4-6 milyon arasında olduğunu söylemektedir.³⁵⁸ Kaya ise Zaza nüfusunu 6-7 milyon olarak göstermektedir.³⁵⁹ 2015 yılında Zaza derneklerinin Başbakanlığa sunduğu dosya da Zaza nüfusu 4 milyon olarak ifade edilmekte ayrıca Avrupa’da 300.000 Zaza bulunduğu ifade edilmektedir.³⁶⁰

Zazalar, temel olarak Doğu Anadolu’nun Kuzey Fırat yöresinde 37,8°- 42° enlem ile 37,8°- 40° paralelleri arasında yaşayan bir halk olmalarına rağmen büyükşehirler ve Batıdaki bazı illerdeki göçmen topluluklar dışında oldukça geniş bir alana yayılmışlardır.³⁶¹ Zazaların yaşadığı coğrafya ilçeler itibariyle aşağıdaki gibidir.³⁶²

- 1) Adıyaman İli; Gerger ilçesi,
- 2) Aksaray İli; Ortaköy ilçesi,
- 3) Ardahan ili; Göle İlçesi,
- 4) Bingöl İli; Merkez, Adaklı, Genç, Karlıova, Kiğı, Solhan, Yayladere ve Yedisu ilçeleri,
- 5) Bitlis ili; Mutki İlçesi,
- 6) Diyarbakır ili; Merkez, Çermik, Çınar, Çüngüş, Dicle, Eğil, Ergani, Hani, Hazro, Kocaköy, Kulp ve Lice ilçeleri,
- 7) Elazığ İli; Karakoçan, Maden, Arıcak, Palu, Kovancılar, Sivrice ve Alacakaya ilçeleri,
- 8) Erzincan İli; Çayırlı, İliç, Kemah ve Tercan İlçeleri,
- 9) Erzurum İli; Aşkale, Çat, Tekman, Karayazı ve Hınıs İlçeleri,
- 10) Gümüşhane ili; Kelkit, Şiran İlçeleri,

³⁵⁵ İnternet: “Zazalardan Zazaca Televizyon ve Radyo talebi” (17 Ocak 2017) Web:

<https://ilkha.com/haber/5649/Zazalardan-Zazaca-televizyon-ve-radyo-talebi>, 9 Ocak 2019’de alınmıştır.

³⁵⁶ Arakelova V. (2010), The Zaza People as a New Ethno-Political Factor in the Region, Iran & the Caucasus, Vol. 3/4 (1999/2000), s. 398

³⁵⁷ Asatrian G. (2009)., Prolegomena to the Study of the Kurds, Iran & the Caucasus, Vol. 13, No. 1, pp. 1-57, 5.

³⁵⁸ Mesut K. (2015), Zaza Dili (Zaza Language), Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, ss. 93-114, s. 94

³⁵⁹ Kaya A. (2012), 100

³⁶⁰ İnternet: İstanbul Zaza-Der Faaliyet Raporu 2014-2017 (2018)., 7

³⁶¹ İnternet: Selcan Z. (2001): Zaza Dilinin Gelişimi Web: <http://zazaki.de/zazakide/ZazaDilininGelisimi.pdf> 10 Ocak 2018’de alınmıştır.

³⁶² Bozbuğa R. (2013) 66.

- 11) Malatya ili; Pütürge, Doğanyol ve Arguvan ilçeleri,
- 12) Mardin ili; Derik ilçesi,
- 13) Kars ili; Selim ilçesi,
- 14) Kayseri ili; Sarız ilçesi,
- 15) Konya ili; Ereğli ilçesi
- 16) Muş İli; Varto ilçesi ve ilk merkezi,
- 17) Siirt İli; Baykan ilçesi,
- 18) Sivas ili; Kangal, Zara, Ulaş, İmranlı ve Divriği İlçeleri,
- 19) Şanlıurfa ili; Siverek ilçesi,
- 20) Tokat ili; Almus ilçesi,
- 21) Tunceli ili; Merkez, Çemişgezek, Hozat, Mazgirt, Nazimiye, Ovacık, Pertek ve Pülümür İlçelerinde Zaza nüfus barındıran yerleşim yerleri bulunmaktadır. Dolgun, Muş ilinde Malazgirt ilinde 3 köyde, Batman Gercüş'te 1 köyde, Adıyaman Samsat'ta, Bitlis Ahlat'ta 1 Köyde, Iğdır'da 1 köyde de Zazaca konuşulduğunu söylemektedir.³⁶³

Ayrıca Selcan 10 bin civarında Zaza'nın Kazakistan'da yaşadığını aktarmakta, Aralekova ise yarım milyon Zaza'nın Avrupa'da göçmen olarak meskûn bulunduğunu belirtmektedir.³⁶⁴ Ancak bu iddiayı destekleyen kesin bilgiye ulaşamamıştır. Diğer taraftan Ankara, İzmir ve İstanbul gibi büyükşehirlerde kayda değer miktarda Zaza nüfus yaşamaktadır.

Çok büyük çoğunluğu Avrupa'da olmak Türkiye dışında da çok büyük bir Zaza kitlesi bulunmaktadır. Özellikle Tunceli/Dersim bölgesi kökenli kayda değer bir nüfus Avrupa'da yaşamaktadır. Avrupa Dersim Dernekleri federasyonundan Yaşar Kaya bu sayının 200 bin civarında olduğunu söylemektedir.³⁶⁵ Hıdır Eren Çelik ise bu sayının 300-350 bin civarında tahmin edildiğini belirtmektedir.³⁶⁶

³⁶³ Rıdvan D. (2012), Türkiye'de Zazaca Nerelerde Konuşuluyor, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 861

³⁶⁴ Selcan Z. (2011), Zaza Dili'nin Tarihi Gelişimi, Zaza dili Sempozyumu Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 116

³⁶⁵ Kaya Y, Sözlü Tarihte Dersim: Dersim 1937-38 Sözlü Tarih Projesi, s. 19, 1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli- Türkiye,

³⁶⁶ Çelik H. E. (2010). Almanya'da Bir Göçmen Toplum: Dersimliler, Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli- Türkiye, 24

Zazaların yaşadığı coğrafyanın stratejik olarak önemli olduğu Zazalar tarafından ifade edilmekte ve bu durum tarihsel anlatılarla da desteklenmektedir. Doğu Anadolu'dan batıya doğru ilerlemeye çalışan Rusların son ulaştıkları noktaların Zaza bölgeleri olması dikkat çekicidir. Görüşülen Tunceli kökenli Zaza Derneği üyesi bunu, “*Birinci Dünya Savaşında; Mutki'den, Bingöl ve Dersime Rusları durduran Zazalardır*” şeklinde ifade etmiştir.³⁶⁷

4.4. Dil

Etnik grupların sınırlarını belirleyen onu başka gruplar karşısında biricikliğinin en müşahhas unsurlarından biri de dildir. Hususan Zazalar için bu unsur çok daha öne çıkmaktadır. Zaza dili onu diğer gruplardan ayıran ve onları bütünleştiren temel olgulardan biri durumundadır. Bu nedenle de Zazaca, Zaza kimliğinin koruyucu unsuru olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, Mülakat yapılan bütün Zaza aydınları ve aktivistleri Zazacayı Zaza kimliğinin merkezine oturtmuşlardır. Zazalara özgü farklı sosyal ve kültürel unsurlar olsa da Zazaları komşularından ayıran en temel olgunun dil olduğunu vurgulamışlardır.

Geçmişten günümüze dilin etnik ya da ulusal kimliğin en önemli unsurlarından biri olduğu, birçok düşünür veya akademisyen tarafından dile getirilmiştir. Bazı düşünürler dil unsurunu çok daha fazla öne çıkardığı da bilinmektedir. Alman romantik düşünürlerden Fichte ve Herder dili milletin en önemli unsuru olarak kabul etmektedirler.³⁶⁸ Geçer uluslaşma örneklerinde ise dil, bir iletişim aracı olmanın yanında, ideolojik bir misyon da kazanmıştır. Dil, yeni yüksek dilbilimsel ve iletişimsel işleviyle ulusal birliğin ve kültürel bağımsızlığın sembolü haline gelmiştir.³⁶⁹

Zaza dili, Zaza kimliği konusundaki tartışmaların odağını oluşturmaktadır. Zazacanın bağımsız bir dil olup olmadığı konusunda benimsenen tutum, Zazaların kimliği konusundaki duruşu da doğrudan belirlemektedir. Zazacayı lehçe görenler aynı zamanda Zaza toplumunu bir başka grubun alt grubu olarak görürken Zazacaya ayrı bir dildir diyenler de Zazaları bağımsız bir halk olarak nitelemektedirler. Bu itibarla da Zaza kimliği

³⁶⁷ 1 numaralı kaynak kişi ile 30 Kasım 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

³⁶⁸ Oakes L. (2001), *Language and National Identity: Comparing France and Sweden*, 22, 23.

³⁶⁹ Hroch M. (1992) *Linguistic Conflicts in Eastern Europe and Their Historical Parallels*. In: Rupesinghe K., King P., Vorkunova O. (eds) *Ethnicity and Conflict in a Post-Communist World*. Palgrave Macmillan, London, s. 202

ile ilgili tartışılan en çok öne çıkan konu da dil olmaktadır. Onun dilbilimsel sınıflandırılması dilbilimsel olarak yerinin tespit edilmesi bu tartışmaların temel odağı olmaktadır.

Zazaca, Zaza kimliği konusunda kor unsur olduğundan Zaza varlığını savunmada da Zaza dilini savunmak temel unsur olmaktadır. Asna, “Zaza toplumunun kendine has ve ayırt edici özelliklerini Zaza dili ile çizildiğini ve belli konular etrafında şekillendiğini kabul edersek bizler bu dili konuşmadığımız zaman var olan değerlerin de yok olacağını hatırdan çıkarmamak gerekmektedir.” diyerek Zazacayı savunmanın önemini vurgulamaktadır.³⁷⁰

Zaza aydınlarından Duman ise; “Zazaca dil olarak toplumu bir arada tutan harçtır ve toplumun geleceği de dilin konuşulması ve bu dilde üretilen eserlerin paylaşılmasından geçer” diyerek Zazacanın Zaza kimliğinin temeli olduğunu vurgulamıştır.³⁷¹

Zazacanın varlığı ve ayrı bir dil olması aynı zamanda Zaza toplumunun ve Zaza kimliğinin de biricikliği ve özgünlüğünü de ortaya koymaktadır. Zaza akademisyenlerden Varol ise

Öyle ki, dil dahi tek başına bir ulusun yeniden inşasında yeterli olabilecek öğelerin başında gelmektedir. Günümüz modern milliyetçiliğinde dil, ulusu temsil eden ana kavramdır. Bir ulusun kendi dilini konuşması ve kendi dili ile var olması onun sadece dil hüviyetini göstermemekte, aynı zaman ulus olma bilincinin temel taşlarından birinin yerine getirildiği anlamına gelmektedir.

diyerek Zazacanın Zaza kimliğinin temel unsurlarından olduğunu söylemektedir.³⁷²

4.4.1. Zazacanın dilbilimsel tasnifi ve Zazacanın İrani diller içerisindeki yeri

Dilbilimsel sınıflandırmada, Zazaca Hint Avrupa dil ailesinin İrani alt grubunun kuzeybatı alt grubunda yer almaktadır. Hint Avrupa dil ailesini İran yaylasına getiren grupların, M.Ö. 2.200 yılları civarında Doğu Avrupa'nın steplerinden Orta Asya bölgesine geldiği, M.Ö. 2.000 civarında da İran yaylasına göçmeye başladıkları, M. Ö. 8. Yüzyılda

³⁷⁰ Asna B. (2014), Bingöl'de Zazaca Atasözlerinin Tahlili, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl. 40

³⁷¹ Duman H. (2019), Zaza Kültürü Oluşum Süreci ve Özellikleri, İstanbul 16.

³⁷² Varol M. (2012), Etnik Yaklaşımlar Bağlamında Zaza Kimliği, Kimlik, Kültür Ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler Uluslararası Sempozyumu 6-8 Eylül 2012 Bingöl, Bingöl Üniversitesi Yayınları, s. 453

ilk politik örgütlenmeleri kurdukları (Medler), göçlerinin devam ettiği süreçte yaylada bulunan diğer dilleri yavaş yavaş asimile ederek bölgedeki dilleri yok ettikleri belirtilmektedir. Zazacanın içinde bulunduğu İrani diller; eski, orta ve yeni İrani diller olmak üzere üç döneme ayrılmaktadır. Eski İrani dillerin güneybatı grubunda Eski Farsça, Kuzeybatı grubunda Medce, Merkezi grubunda Avesteca, kuzeydoğu grubunda ise Sakaca bulunmaktaydı. Orta İrani dillerin güneybatı grubunda orta Farsça, kuzeybatı grubunda ise Partça, doğu grubunda Harezmece, Sogdca gibi diller yer almaktaydı.³⁷³

Günümüzde konuşulan İrani diller yeni İrani diller başlığında sınıflandırılmaktadır. Bu dil ailesinde Farsça, Osetçe, Beluçça, Peştunca, Kürtçe, Gileki, Mazendarani gibi 40'dan fazla dil bulunmaktadır. Bu dil ailesi içerisinde Zazacaya en yakın diller Hazar denizi yakınında Mazenderani, Gileki, Talişi gibi dillerdir.³⁷⁴ Ayrıca Gorani, Vasfi gibi merkezi İran bölgesi dil ve lehçeleri de Zazacaya yakın olan diğer dillerdendir.³⁷⁵

İrani dillerin sınıflandırılmasında Zazaca, Kuzey İrani diller grubunda yer almaktadır. Morfolojik ve fonolojik açıdan en Zazaca Güney İrani grubundaki Farsçaya kıyasla en kuzeyli özellikler taşıyan dillerden biri durumundadır.³⁷⁶ İrani diller içerisinde yer alan Zazaca, Farsça ve Kürtçeyi tarihsel oluşumları bağlamında inceleyen ile Paul, dilbilimsel açıdan Kürtçenin Zazaca ile Farsça arasında konumlandığını söylemektedir. Ayrıca, Zazacanın Kürtçeye başlangıçta daha da uzak iken son bin yılda Kürtçeye yaklaştığını belirtmektedir.³⁷⁷

Zazacanın dilbilimsel yeri ses değişimleri, ortak kelimeler, gramatik özellikleri esas alınarak tespit edilmektedir. Örnek olarak kadim İranideki “v” sesi Zazacada “v” olarak korunurken Farsça ve Kürtçede “b” sesine dönüşmektedir. (örnek Rüzgar; Zazaca: va, Farsça: bad, Kürtçe ba). Yine “b” sesi Zazacada yine aynıyken Kürtçede Farsçada “d”ye dönüşmektedir. (Kapı; Zazaca: ber, Kürtçe: der, Farsça: der gibi).³⁷⁸

³⁷³ Gernot W. (2019), *Dialectology And Topics, The Iranian Languages* (2009): 5-42. S. 12

³⁷⁴ Dağ B. (2011)., 207

³⁷⁵ Taghvaei E., Aştiyani V. (2012), *Talişi ve Zazacanın Uygulamalı Mukayesesi*, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 83

³⁷⁶ Paul L. (1998), *The position of Zazaki among West Iranian languages.* " Old and Middle Iranian Studies 163-176, s. 175

³⁷⁷ Paul L. (2011), *Die Herkunft Und Stellung Des Zazaki Und Das Verhältnis Von Sprache Zu Ethnie*, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 16.

³⁷⁸ Keskin M. (2010), *Zazacanın İrani Diller Arasındaki Yeri ve Özellikle Dersim'deki Durumu ve Geleceği*, Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli- Türkiye, s. 200, 201

Zazacanın İrani diller içerisindeki yeri dikkate alınarak Zazacanın tarihsel anavatanının İran'da Gileklerin yaşadığı Gilan veya kadim dönemde Deylem bölgesi olduğu düşünülmektedir.³⁷⁹ Paul Zazacanın isim morfolojisinin; (biçimbilimi) iki hal ekli (doğrudan ve belirsiz), iki sayılı (tekil ve çoğul) ve iki gramatik cinsiyetli (eril ve dişil) bir sisteme dayandığını, belirlilik ve canlılık durumu arasında dilbilgisel ayrım yaptığını belirtmektedir. Ayrıca Zazacanın diğer Kuzeybatı İran dili olan Gorani ile İran'ın Harzendi dilleri ile çok yakın bağlara sahip olduğunu ve uzun zamandır yakın komşusu olan Kurmanci Kürtçesinden önemli ölçüde etkilenmesine rağmen (özellikle kelime dağarcığı, anlatım ve sözdiziminde), genetik olarak Kürtçe ile o kadar da yakın bir akrabalık bağının bulunmadığını ifade etmektedir. Gorani ve Harzendi ile karşılaştırıldığında Zazaca ses değişimlerinin çoğunu Kuzeybatı İrani dillerden aldığını söylemektedir.³⁸⁰

Zazacaya en yakın dillerden biri de Goranicedir. Goranice konuşan gruplar temel olarak eski Bağdat Kirmanşah yolunun kuzeyinde yaşamaktadırlar. Bu halk kendisine ait bir inanç sistemine ve edebi geleneğe de sahiptir. Bununla birlikte aynı inanç sistemine sahip farklı diller konuşan gruplarda bulunmaktadır.³⁸¹ Geçmişte Goranice çok büyük kitle tarafından çok daha geniş coğrafyada konuşulmuşsa da günümüzde oldukça dar bir coğrafya da konuşulur durumdadır. Zolfaqari günümüzde bu toplumun nüfusunun 100 binden az olduğunu belirtmektedir.³⁸²

Zazacanın tarihsel gelişimine bakıldığında Zazacanın kadim İrani dillerin birçok arkaik özelliğini koruyan bir dil olduğu ifade edilmektedir. Zazaca eril dişil ayrımını çok güçlü bir şekilde muhafaza eden bir dildir. Bunun dışında, Zazaca da Farsça ve İngilizce gibi dillerde de olan "perfect tense" tamamlanmış zaman olarak da tanımlayabileceğimiz zaman da bulunmaktadır.³⁸³

³⁷⁹ Windfuhr G. (2009)., *Dialectology And Topics, The Iranian Languages*, London: Routledge, 5-42., 30.

³⁸⁰ Paul L. (2017). *Zaza, Çeviren, Murat Alanoğlu, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi* Yıl:3, Cilt:3, Sayı:6, 2017/2, 111-113, 112.

³⁸¹ Minorsky V. (1945), *The Tribes of Western Iran, The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 75, No. 1/2 (1945), s. 79

³⁸² Zolfaqari A.(2010).*The Avromani-speaking Area in Iran, Iran & the Caucasus*, Vol.14, No.2, 323-329, 328

³⁸³ Pamukçu F. (2011). *Zazacada Dilbilgisi Zamanları*, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 291

Ayrıca Part dili ile Zazaca arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır.³⁸⁴ Partça'dan en az farklılaşan dillerin Zazaca ile birlikte Goranice'nin olduğu belirtilmektedir.³⁸⁵ Tarihsel olarak bakıldığında Partça'ya en yakın dilin Zazaca olduğu değerlendirilmektedir.³⁸⁶

Bu bağlamda Zazacanın gelişiminde Partça ve diğer Kuzeybatı İrani dillerin (Avestaca gibi) etkisi varken, Kürtçe/Kurmanci'yi ise Orta Farsçanın etkilediği belirtilmektedir. Zazaca ve Kürtçe/Kurmanci her ne kadar son yüzyılda yakınlaşmış olsalar da, Zazaca Kurmanci'den farklı olarak geliştiği tespit edilmiştir.³⁸⁷

Dil bilimsel değişimler dikkate alınarak Zazacanın tarihsel gelişimi hakkında çıkarsamalarda bulunmaktadır. Zazaca yapısal olarak dikkate alındığında Herzendi/Azeri, Gorani ile birlikte en fazla kuzey İrani dil özelliği gösteren dil olduğu belirtilmektedir. Zazacanın içinde bulunduğu kuzey İrani dil ailesi grubu ile güney dil grubunun bundan 4 bin yıl kadar önce birbirinden ayrıldığı ifade edilmektedir. Yaklaşık 2500 yıl kadar önce de Zazacanın Deylem çevresinde konuşulur durumda olduğu belirtilmektedir.³⁸⁸

Daha önce de bahsedildiği üzere Zazacanın dilbilimsel tasnifinde ideolojik yaklaşımların itirazları dışında tartışma büyük ölçüde sona ermiş görünmektedir. Bununla birlikte Kürt hareketi içerisinde bulunan ya da o kampa yakın olan bazı kişi veya kurumların Zazacanın tasnifi konusunda ideolojik saiklerle farklı iddialarda bulunduğu görülmektedir.

Zazacanın mahalli olarak Zazaki, Zonê ma, Kirdki, Kırmacki, Dersimce, Dımilki, Şo-Bê gibi farklı adlandırıldığı bilinmektedir.³⁸⁹ Bununla birlikte günümüzde Zazaca adlandırmasının büyük ölçüde hakimiyet kazandığını söylemek hata olmayacaktır. Diğer kullanımlar mahalli düzeyde kullanılmaya devam etmektedir.

³⁸⁴ Gippert J. (2000), Zazacanın Tarihsel Gelişimi, 4 Mayıs 1996, Manheim Zaza Kitap Şenliğindeki Sunum, Çeviren Hasan Dursun, Amor 13, Gulane 2000, s. 108

³⁸⁵ Windfuhr G. (2009)., 19, 20

³⁸⁶ Keskin M.(2012), 235.

³⁸⁷ Werner E. (2012) 44

³⁸⁸ Paul, L. (1998). "The position of Zazaki among West Iranian languages." Old and Middle Iranian Studies 163-176.

³⁸⁹ Arpa A.,(2012)., Zazacanın Kürtçeyi Anlama Yeterliliği, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 544

Diğer taraftan Alevi Zazalarda ibadet dilinin Zazaca olmasının da etkisiyle Dersim bölgesinde bu dilin geçmişte kutsal kabul edilmesine neden olduğu ifade edilmektedir. Yörede Zazacadan bahsedilirken “Zonê Xızırı” (Hızır’ın Dili) şeklinde kutsanmaktadır. Dersimi Zazacasında yazılı hale getirilen yüzlerce “dêse” (deyiş, Alevi müziğinde ilahi) bulunmaktadır.³⁹⁰ Bu bağlamda Alevi Zazalarda Zazacanın Hızır’ın dili olarak görülmesi bu dile belli bir kutsallık vermiş Zazaları bu dile sahip çıkmaya itmiştir.³⁹¹

Zazaca başta coğrafi yakınlık sebebi ile dünyadaki farklı dillerle etkileşim içine girdiği görülmektedir. Zazacanın etkileşimde bulunduğu diller olarak Kürtçe, Farsça, Arapça, Türkçe ve Süryanice gibi komşu coğrafyalardaki dillerdir. Ayrıca Lazca, Yunanca, İngilizce ve Latince gibi dillerden de Zazacada kelimeler bulunmaktadır.³⁹² Bu etkileşim Zazaca da farklı dillerden çok fazla kelimenin bulunmasına da neden olmaktadır. Zazaca farklı dillerden bu kelimeleri alırken çoğu zaman kendi yapısına uydurmuş ve değiştirmiştir. Ancak son dönemde yoğunlaşan kelime alma süreci, Zazacanın dil bütünlüğüne zarar verebilecek unsurlar da barındırmaktadır.³⁹³

Zazaca kelime hazinesine girmiş farklı dillerden birçok kelime bulunmaktadır. Zazaca bu kelimeleri çoğunlukla değiştirerek (mübarek/bimbarek, şahsi/şexsî gibi) kendi malı haline getirmiştir.³⁹⁴ Bununla birlikte özellikle Kürt hareketi paralelinde hareket eden grupların farklı dillerden gelen kelimeler yerine yeni kelimeler (Özellikle Kürtçe’den) ikameye çalıştıkları ifade edilmektedir. Şair Hasip Bingöl, başta Arapça olmak üzere alıntılanan ve yerleşik hale gelen sözcükler, politik-ideolojik kaygılardan hareketle yok sayılarak yerine, salt aynı dil ailesinden olduğu için Kurmanci, Sorani ve/ya Farsi sözcük alıntılama yoluna gitmenin, dilin doğasına, canlı varlık olması vasfına aykırılık oluşturduğunu söylemekte ve karşı çıkmaktadır.³⁹⁵

³⁹⁰ Arpa A. (2012) 545.

³⁹¹ 4 Numaralı Kaynak kişi ile 14 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

³⁹² Keskin M., Zaza Dili (Zaza Language), Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, ss. 93-114, s. 98.

³⁹³ İnternet: Walter M. A. (2004), Loan Adaptation in Zazaki, Web: https://www.researchgate.net/publication/228984634_Loan_Adaptation_in_Zazaki, s. 11 16 Ocak 2018’de alınmıştır.

³⁹⁴ Korkut R. (2012), İslam Dini Temelinde Dilbilim Açısından Arapçanın, Kelime Varlığı Alanında Zazacaya Etkisi, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 815-829.

³⁹⁵ Bingöl H. (2012), Dilin Terbiye Edilmesi: Makine, Fabrikasyon ve Yalnızlık, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 589

Zazacanın bilimsel araştırılması ilk olarak Kırım Savaşı döneminde başladığı bilinmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere 1856 yılında Rusya'nın Petersburg Bilimler Akademisi, doğu dilleri üzerine bilgi edinmek amacıyla, Roslawl'da (Smolensk Eyaleti) bulunan savaş esirlerinden dil kayıtları yapması için Peter Lerch'i görevlendirmiştir. Onbir hafta boyunca esirlerle birlikte kalan Lerch onlardan Zazaca derlemeler yapmıştır. Zazaca derlemeleri Palu'dan gelme Hasan, Hani'den gelme Ali ve adı verilmeyen bir Dersimli birinden yapmıştır.³⁹⁶ Lerch'in baş kaynağı Sivan aşiretinden ve Lerch zamanında Palu'ya bağlı iken günümüzde Günköndü adını taşıyan Bingöl Genç'e bağlı ve Kasan köyünden Zaza Hasan'dı. Lerch derlediği Zazaca metinleri Rusça ve Almanca tercümesiyle Petersburg'da yayınlanmıştır.³⁹⁷

Lerch'in çalışması sonrasında Zazaca ile ilgili diplomat veya araştırmacıların çalışmaları devam etse de Zazacayla ilgili ilk çığır açan çalışma Berlin üniversitesinden Oskar Mann tarafından yapılmıştır. Mann 1901-03 yıllarında İran'da, 1906-07 yıllarında da doğu ve güneydoğu Anadolu'da İrani diller üzerine tetkiklerde bulunmuştur. Siverek ve Bingöl çevresinde Zazaca derlemelerde bulunmuştur. Mann'ın 1917 yılında ölmesi yapılan derlemeler üzerinde daha derin çalışmalar yapmasını engellemiştir.³⁹⁸

Mann yaptığı derlemeler ve incelemeler sonucunda Zazacanın dilbilimsel olarak ayrı bir dil olduğu sonucuna ulaşmıştır. Prusya Bilimler Akademisi adına yayınlanan 1906-1907 yıllarındaki inceleme gezisinin raporunda Zazaca, şimdiye kadar kabullenildiği gibi Kürtçenin bir lehçesi olmadığını ve ayrı bir dil olduğunu belirtmektedir.³⁹⁹

Mann'ın ölümünden sonra (1917) Prusya Bilimler Akademisi Karl Haddank'ı onun eserini tamamlaması için görevlendirmiştir. Haddank 1932 yılında Mann'ın çalışmalarını analiz ederek "Die Mundarten der Zâzâ:hauptsächlich aus Siverek und Kor" adıyla yayınlamıştır.⁴⁰⁰ Bu eserin yayınlanması sonrasında Zazacanın sınıflandırılması konusunda dilbilimciler arasında tartışma bir yönüyle sona ermiştir. Haddank'ın bu çalışması sonrasında dilbilimciler arasında Zazacayı lehçe olarak sınıflandıranlar kalmamıştır.

³⁹⁶ Selcan Zülfü (2011). 116

³⁹⁷ Kar C. (2007), Zaza Dili Araştırmalarının 150 Yıllık Geçmişi Üzerine (1857-2007) I, Çime Dergisi Amor 8

³⁹⁸ Kar C. (2007) Zaza Dili Araştırmalarının 150 Yıllık Geçmişi Üzerine (1857-2007), II, Çime Dergisi Amor9

³⁹⁹ Haddank K. (1994)., 30

⁴⁰⁰ Selcan Z. (2011)., 117

Zazaca ile Kürtçenin ilişkisi Zazaca üzerine tartışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Tartışmalarda temel konu, Zazaca ile Kürtçenin uzaklığı veya yakınlığı, Zazacanın bağımsız bir dil olup olmadığı olarak öne çıkmaktadır. Kürt milliyetçileri ısrarla Zazacanın lehçe olduğunu söylerken Zaza hareketi de bunu reddetmektedir. Diğer taraftan dilbilimsel olarak konunun tartışmadan uzak net bir şekilde Zazacanın ayrı bir dili olduğu ortaya konulsa da bu sorun politik olarak tartışılmaya devam edecek görülmektedir.

Zazaca ile Kürtçe bin yıldan fazladır aynı bölgelerde konuşuluyor olmasına rağmen her iki dil arasındaki farklılığın devam ediyor olması Zazaca ile Kürtçe arasındaki farkın tarihsel olarak kadim geçmişteki farktan kaynaklandığını göstermektedir. Paul, eski zamanlarda Zazaca, Kürtçeden daha uzak olduğunu ancak son zamanlarda (yaklaşık son binyıllık süreçte) Kürtçeye coğrafi yakınlığın etkisi ile yakınlaştığını söylemektedir.⁴⁰¹ Asatrian'da Farsça konuşan biri için Zazacanın Osetçe gibi geleceğini, Kürtçe/Kurmanci konuşan biri için ise Zazacanın Farsçaya kıyasla ortak Türkçe ve Kürtçe kelimeler nedeniyle daha tanıdık geleceğini söylemektedir.⁴⁰²

Kürt milliyetçileri Zazacanın Kürtçenin bir lehçesi olduğu iddialarını ispat etmek için gramatik özelliklerden daha çok kelime hazinesinden faydalanmaya çalışmaktadırlar. Zazaca ile Kürtçe/Kurmanci arasındaki benzerliğin, iki dil arasındaki benzerlikten ziyade iki lehçe arasındaki benzerlik nispetinde olduğunu iddia etmektedirler. Lehçe iddiasında bulunanlar Zazaca ile Kürtçedeki ortak kelimeleri öne çıkararak bu iddialarını ispat etmeye çalışmaktadırlar. Ancak Farsça, Gilekçe, Talışça gibi dillerle karşılaştırma yapmamaktadırlar.⁴⁰³

Zazaca ile Kürtçe aynı dil ailesi ve aynı kültür coğrafyasının parçası olmasına rağmen Zaza dili gramatik özellikler ve kelime hazinesi olarak da Kürtçeden büyük farklılık göstermektedir. Zaza hareketi Kürt milliyetçilerinin lehçe iddialarını çürütmek üzere coğrafi olarak uzak olmalarına rağmen Talışça, Farsça, Gileki gibi diğer İrani diller ile Zazaca arasındaki yakınlığa işaret etmekte ve Kürtçe, Zazaca ve diğer İrani diller

⁴⁰¹ Paul L. (2011), 22

⁴⁰² Asatrian G. (2009), Prolegomena to the Study of the Kurds, Iran & the Caucasus, Vol. 13, No. 1 (2009), pp. 1-57, s. 10.

⁴⁰³ Karacan H., Kaya B. (2015), Zazaki ile Kurmanci Lehçelerinin Fonetik Yönünden Karşılaştırılması Phonetic Comparison of the Kurmanci and Zazaki Dialects, International Journal of Kurdish Studies (ISSN:2149-2751) 1 (2), pp. 102 – 115, s. 114.

arasındaki benzerlik ve benzeşmezlikleri öne çıkarmaktadırlar. Böylelikle lehçe iddialarının temelsizliğini göstermek istemektedirler.⁴⁰⁴

Zazaca ile Kürtçe arasındaki kelime karşılaştırmalarında İrani diller dışındaki diller de karşılaştırmalar yapılabilmektedir. Böylelikle Kürt milliyetçilerinin lehçe iddiaları çürütülmeye çalışılmaktadır. Örnek olarak Özcan, aynı dil ailesi ve kültür bölgesinde bulunan İngilizce ile Almanca arasındaki benzerlikle Kürtçe ile Zaza arasındaki benzerliği karşılaştırmıştır. Günlük hayatta kullanılan 200 kelimenin İngilizce ve Almanca ile Kürtçe (Kurmanci) Zazaca dillerindeki karşılıkları üzerine yaptığı karşılaştırmada Kürtçe ile Zazaca arasındaki genel benzerlik oranının % 49 iken İngilizce ile Almanca arasındaki benzerliğin ise % 61,5 olduğunu belirtmektedir.⁴⁰⁵ Böylelikle Zazacanın lehçe olduğunun iddia edilmesi halinde, İngilizcenin de Almancanın lehçesi olduğunu iddia etmek gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

Zazanın genel olarak üç lehçeye bölüdüğü kabul edilmektedir. Bu lehçeler; kuzey lehçesi grubu (Dersim merkez olmak üzere, Ovacık, Pülümür, Tunceli, Erzincan ve Varto), güney lehçesi grubu (Çermik merkez olmak üzere Siverek, Gerger, Çüngüş, Elazığ, Adıyaman) ve Doğu/ Orta lehçe grubu (Palu merkez olmak üzere Bingöl, Hani, Muş; Kulp, Eğil) şeklindedir. Lehçe farklılıkları temel olarak ses birimleri, gramer özellikleri ve kelime farklılıklarında gözlenmektedir.⁴⁰⁶

Zazacanın lehçe sınırları dinsel bölünmüşlikle de paralel olduğu görülmektedir. Kuzey lehçesi konuşan bölgede Alevi mezhebi hâkim iken güney lehçesi bölgesi ise Hanefi Zazaların yaşadığı bölgedir. Merkez/Doğu lehçesi bölgesinde ise şafi Zazalar yerleşiktir. Mutki, Kulp, Baykan ve Aksaray ağızları da Merkez ile Güney Zazacası arasında geçiş şiveleri olarak tanımlanmaktadır. Güney lehçesi ve geçiş şiveleri, dil tarihi açısından diğerlerine göre daha muhafazakâr (arkaik) bir yapıya sahip olduğu belirtilmektedir. Bu lehçelerin birbiri ile anlaşılabilirlik düzeyi çok yüksek değildir. Bununla birlikte Zazacaya ana dili olarak çok iyi hâkim olan ve günlük hayatında kullanan, az çok farklı ağızları

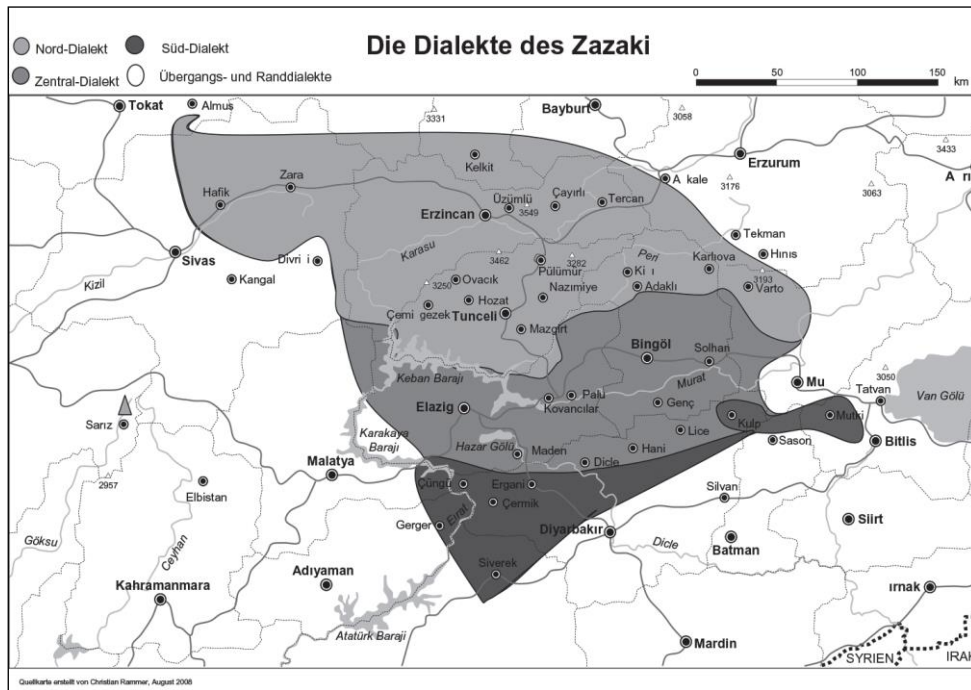
⁴⁰⁴ Keskin M. (2015). Zaza Dili (Zaza Language), Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak. 93-114, 97.

⁴⁰⁵ Özcan A. K. (2011)., Zazaca (Dımılı) Kürtçenin Bir Lehçesi Mi? Kelimelerin “Giz”inde Bir Dil Arayışı, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 203

⁴⁰⁶ Werner E. (2012), 43.

bilenler arasında genelde tüm lehçeler arasında anlaşma sağlanabildiği ifade edilmektedir.⁴⁰⁷

Diğer taraftan Zazacanın lehçeleri ile dinsel bölünmüşlük paralellik bulunsa da ayrıntı da bazı istisnaların var olduğu da görülmektedir. Örnek olarak Tunceli’de yaşayan Sünni nüfusun kırsal kesimde büyük çoğunlukla dersim Zazacasını yani kuzey Zazacasını konuştuğu belirtilmektedir. Bu durum mezhep lehçe ilişkisinin istisnalarının olduğunu da göstermektedir.⁴⁰⁸

Harita 4.1. Zazacanın lehçeleri⁴⁰⁹

4.4.2. Modern dünyada Zazacanın sorunları

Son 50 yılda yaşanan siyasi, ekonomik, kültürel ve teknolojik gelişmeler birçok dil gibi Zazaca için de büyük meydan okumaları beraberinde getirmiştir. Bu gelişmelerin etkisi ile birçok dilin kaybolma tehlikesi altında olduğu da belirtilmektedir. Diğer taraftan kaybolma tehlikesi altında olmayan diller ise dejenere olma riski ile de karşı karşıyadır.

⁴⁰⁷ Mesut K. (2015). Zaza Dili (Zaza Language), Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak, 93-114, 101.

⁴⁰⁸ Gültekin A. K. (2010). Tunceli’de Hakim Alevi Nüfus İçerisinde Yaşayan Sünni Topluluklara Genel Bir Bakış, Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli- Türkiye, 168, 169.

⁴⁰⁹ İnternet: Keskin M. (2008), Zur dialektalen Gliederung des Zazaki. (Magister's Thesis, Johann Wolfgang Goethe-Universität, 2008) Web: <http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/volltexte/2009/6284/>, 173

Zazaca, kurumsal korumadan da mahrum olduğundan gelişmelerden hayati düzeyde etkilenme riski altındadır.

Zazacanın sorunları olarak kaybolma riski, yazılı edebiyatta bir örneğin olmaması, standardizasyon sorunları, modern yaşamda kullanılan kelimelere Zazaca karşılıkların bulunması gibi birçok sorunla yüz yüzedir. Bu sorunlar geleceğini doğrudan belirleyeceği değerlendirilmektedir.

4.4.2.1. Zazacanın beka sorunu

Zazacanın günümüzde karşılaştığı en önemli sorun Zazacanın daha az konuşulur hale gelerek zamanla yok olma tehlikesi içinde bulunmasıdır. Özellikle genç nesiller arasında daha az konuşulur hale gelmesi bu tehlikeyi ciddileştirmektedir. Örnek olarak, Akademik çevredeki Zazalar üzerine yapılan çalışmada bu bireylerin Zazacayı kendilerinden büyük olan aile fertleri (baba, anne, dede, nine vb.) ile konuşurken kullandıkları tespit edilmiştir. Kendilerinden küçük olan (çocuk, kardeş gibi) aile bireyleriyle daha çok Türkçeyi tercih etmekte oldukları belirlenmiştir.⁴¹⁰

Zazacanın yok olma riskini doğuran sebepler farklı farklı olmakla birlikte Zazacayı geçmişten günümüze getiren sosyo-kültürel koşulların değişmesinin büyük etkisi bulunmaktadır. Zazaca, geleneksel Zaza toplumunda nesilden nesile yazılı olmadan aktarılmıştır. Zaza toplumunda geleneksel yapının farklılaşması ile bu aktarım mekanizmaları da zayıflamıştır. Özellikle göç olgusu, Zazacanın maruz kaldığı meydan okumaların en önemli sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Bu durum özellikle şehirleşme ile de ilişkili olmaktadır. Örnek olarak rüyalar üzerine yapılan bir çalışmada köyde yaşayanların rüyaları genel olarak Zazaca iken şehirdekilerin rüyalarda ise Türkçe konuştuğu ifade edilmektedir.⁴¹¹ Türkiye'nin batısına göçen Dersim kökenli ailelerin kadın

⁴¹⁰ Kesmez A. (2015), İki Dillilik, Zazaca-Türkçe İki Dilli Akademisyenlerde Dil Kullanımı ve Tercihler (Bilingualism, Zazaki-Turkish Bilingual Academicians Language Use and Preferences), Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak, 157-165, 165.

⁴¹¹ Perk S. (2013), Tunceli / Dersim'de Hızır Orucu Rüyalarının Algılanışı, 2. Uluslararası Dersim Sempozyumu –Eylül 2013, s. 919

bireyleri ile yapılan bir çalışmada üçüncü neslin anadilinin Türkçe haline geldiğini tespit edilmiştir.⁴¹²

Zazacanın yok olma aşamasına gelmesinin sosyal sebepleri yanında siyasal sebepleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda öne çıkan en önemli sebeplerinden biri de devletin Zazaca politikasıdır. Özellikle 1980’lerde zirveye çıkan yasak politikası, Zazaca ürünlerin ortaya çıkmasını engellemiş Zazacayı kamusal alanda zayıflatmıştır. Böylelikle Zazaca daha az insan tarafından konuşulur duruma gelmiştir. Diğer taraftan Zazaların politize olduğu toplumsal gruplar Zazacaya, kolektif dayanışmayı zayıflatacağı gerekçesi ile de karşı çıkabilmişlerdir. Sol hareket içerisinde faaliyet gösteren bir aktivist, Zazaca makale yazınca kovuşturmaya uğramış bölücülükle suçlanmıştır. İçinde bulunduğu sol grup tarafından daha yararlı başka işlerle uğraşması yönünde eleştirilmiştir. Aygün, “Devletin kamusal alanda” ördüğü Zazacaya yasak politikası, benim muhalif sol partide ise daha “ince”, “solcu” ve “görünmeyen” bir hal alıyordu” diyerek Zazacaya yönelik bir diğer görünmez engele işaret ediyordu.⁴¹³

Zazacanın genç nesillerde daha az konuşulur hale gelmesinin bir nedeni de şehirleşmenin yanında görsel medyadır. Özellikle çocukların izlediği çizgi film kanalları buna neden olmaktadır. Zazaca dergi çıkaran kaynak kişi; “Ben Zazaca dergi yayıncılığına annemle çocuklarım arasında tercümanlık yapmak istemediğim için başladım. Ancak modernleşme ve şehirleşme ile başlayan süreçte yeni nesil Zazacadan uzak olarak büyümeye başlamıştır. Özellikle Zazaca yayın yapan çizgi film kanalının bulunmaması büyük bir sorundur” şeklinde Zazacanın kaybolma tehlikesine işaret etmiştir.⁴¹⁴

Bazı Zazalar arasında Zazaca bilmenin bir faydası olmadığı algısı ile Zazacaya karşı negatif bir yaklaşımın da var olduğu görülmektedir. Keskin bunlara ilişkin şahit olduğu bazı örnekleri, “Zonê ma do heru, heru nêgureto. ‘Dilimizi eşeklere vermişler, eşekler bile kabul etmemiş.’ Zonê ma miteber niyo. ‘Dilimiz muteber değil.’, Zonê ma thawaê rê nêbeno. ‘Dilimiz birşeye yaramıyor.’” şeklinde sıralamaktadır.⁴¹⁵

⁴¹² Doğan B. (2015) (, 1938’den Günümüze Dersimli Kadın Kimliği: Üç Kuşak Üzerinden Dersimli Alevi Kürt Kadınların Kimlik Dönüşümleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 122.

⁴¹³ Hüseyin A. (2008), Yasak Dilin Hikâyesi, Dersim Kültür ve Etnoğrafya Dergisi, Sayı 9, Temmuz, 19

⁴¹⁴ 3 Numaralı kaynak kişi ile 8 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan,

⁴¹⁵ Keskin M. (2013), Asimilasyon Politikasının Nesiller Üzerindeki Etkisine Bir Örnek, 2. Uluslararası Dersim Sempozyumu –Eylül 2013, 2. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu’nda Sunulan Bildiriler

Sanatçı Mikail Aslan'da; "Hâlâ kendi anadiliyle barışmamış insanlarla karşılaşıyorum. Müziğimiz Japonlar, İskoçlar tarafından seslendiriliyor, hâlâ kendi halkımızın gönlüne koyamadık. Kemalizm mi diyelim, resmi ideoloji mi diyelim bilmiyorum, halkımızın gözünde dilimizi en değersiz yere koymuş." diyerek Zazacaya karşı Zazalar arasındaki negatif tutumu dile getirmektedir.⁴¹⁶

Zazacanın genç nesiller arasında daha az konuşulur durumda olması Zazacanın uzun vadede kaybolacağı endişelerini de ortaya çıkarmaktadır. Zazacanın yoğun bir konuşan kitlesine sahip olmasına rağmen, yeni nesile yeterince veya hiç aktarılmaması bu sorunu net olarak ortaya koymaktadır. Bu nedenle UNESCO 2 milyon civarında insanın konuştuğunu belirttiği Zazacayı tehlike altındaki diller arasında zikretmiştir.⁴¹⁷ Zazacanın UNESCO tarafından tehlike altında diller kategorisine alınması da Zazaların lobi faaliyetleri sonucunda olabilmektedir. Bu kapsamda Avrupa Dersim Dernekleri Federasyonu'nun da (ADDF) katkısı ile 2009 yılında Zazaca tehlike altındaki diller arasında sayılmıştır.⁴¹⁸

Zazaların farklı gruplarla evliliklerde de genç nesillerde Zazacanın varlığı olumsuz etkilenmektedir. 13'ü Diasporada (Avrupa) yaşayan olmak üzere 19 aile üzerine yapılan çalışmada, 10 Ailenin evde Zazaca konuştuğu, farklı gruplarla evlilik yapan 5 ailenin tamamında Zazaca konuşulmadığı tespit edilmiştir.⁴¹⁹ Başka gruplarla evliliklerde Zazacanın kaybolmasına Zaza hareketi mensupları tarafından da işaret edilmektedir. İremet, Anadili Türkçe veya Kürtçe olanlarla evliliklerde Zazacanın aile içinde kullanılmadığını kişisel gözlemlerine dayanarak ifade etmektedir.⁴²⁰ Böylelikle Zazaca anadil olarak öğrenilememektedir. Werner, aşağıdaki tabloda özetlendiği üzere kişilerin daha büyük ve güçlü etnik gruba bağlı olma eğiliminde olduğunu ve bu durumun Zaza etnik kimliğinde aşınmayı getirdiğini söylemektedir.

20 – 22 Eylül 2013, s.351

⁴¹⁶ İnternet: Örer A. (2013), Anadilimizle hâlâ barışamadık, (12/08/2013) Web:

<http://www.radikal.com.tr/hayat/anadilimizle-hl-barisamadik-1145683/>, 7 Nisan 2018'de alınmıştır.

⁴¹⁷ UNESCO (2018) Atlas of the World's Languages in Danger, UNESCO Interactive Atlas of the World's Languages in Danger, Web: <http://www.unesco.org/languages-atlas/en/atlasmap/language-id-1985.html>, de alınmıştır. 16 Ocak 2018

⁴¹⁸ Zırh B. C., Akçınar M. (2013)., Derin bir kuyu Dersim'e Berlin'den bakmak, Derin bir kuyu Dersim'e Berlin'den bakmak," Zeliha Hepkon, Songül Aydın, Şükrü Aslan (editörler) içinde Dersim'i Parantezden Çıkartmak: Dersim Sempozyumu'nun Ardından. İstanbul: İletişim, 44-75, 58.

⁴¹⁹ Werner B. (2007), Features of Bilingualism in the Zaza Community, Paper for Graduate Class, Marburg, Germany s. 25

⁴²⁰ İremet Faruk (1996), Our Language Zaza, Stockholm, 8.

Çizelge 4.1. Karışık evliliklerde etnik kimlik oluşumu⁴²¹

Baba	Anne	Hakim Kültür	Oluşan Etnik Kimlik
Zaza	Kürt/Kurmanci	Kürt/Kurmanci	Kürt Kurmanci
Kürt/Kurmanci	Zaza	Kürt/Kurmanci	Kürt Kurmanci
Kürt Kurmanci	Zaza	Zaza	Kürt Kurmanci
Zaza	Kürt/Kurmanci	Zaza	Zaza
Türk	Zaza	Türk	Türk
Zaza	Türk	Türk	Zaza
Zaza	Türk	Zaza	Zaza

Zazacayı konuşamayan genç kuşaklar arasında Zazaca öğrenme gayretinin de söz konusu olduğu görülmektedir. Keskin, bu konuda çaba olsa da çok azının bu konuda başarılı olduğunu sadece bir kısmının Zazaca konuşmayı başarabildiğini söylemektedir. Ayrıca asimilasyon sonucunda kişilerde Zazaca kullanımın kalitesinin düştüğünü Zazaca gramerine uygun kullanımın zarar gördüğünü ifade etmektedir. Keskin, Türk solu ya da Kürt solu içerisinde aktif politik hayat sürdüren Zazaların çocuklarının Zazaca öğrenemediğini Türk solu içerisinde Türkçe, Kürt solunda ise Kürtçe ve Türkçenin hâkim dil olduğunu bu durumun Zazaca kullanımı ve öğrenilmesini engellediğini söylemektedir.⁴²² Kürt hareketinin zamanla Kürtçe/Kurmanciye öne çıkarması da bu hareket içerisindeki Zazaların Zazacayı unutmasına neden olmaktadır.

Diğer taraftan piyasa koşulları da Zazaca için bir engel oluşturmaktadır. Örnek olarak Zazaca kitap basılmasına çok satılmaması nedeni ile basımevleri uzak durmaktadır.⁴²³ Bu nedenle Zazalar özellikle televizyon kanalı gibi maliyetli yatırımları devletten talep etmektedirler.

Zazaca televizyonun yokluğu Zazalar tarafından dile getirilen en önemli sorunlardan biridir. Zazaca Tv'nin yokluğu çocukların Zazaca öğrenmesini de engellemektedir. Ayrıca Zazacaya bağımsız bir kanal verilmemesi Zazaca yayının sadece yarım saat olarak TRTKurdi içerisinde yapılması Zaza çocuklarda Zazaca yerine Kürtçenin öğrenilmesine de

⁴²¹ Werner E. (2017), 91.

⁴²² Keskin Mesut, (2013), 351,-55

⁴²³ İnternet: Hepimiz Gogol'un Palto'sundan çıktık, (20 Şubat, 2017) Web: <https://www.birgun.net/haber-detay/hepimiz-gogol-un-palto-sundan-ciktik-147595.html>, 29 Ocak 2018'de alınmıştır.

neden olabilmektedir. Özellikle Kürtçe çizgi filmlerin varlığı Zaza çocukların Zazaca yerine Kürtçeyi öğrenmesine neden olabilmektedir.⁴²⁴

Zazacanın karşılaştığı bir sorun da Zazacanın dejenere olması ya da Zazaca konuşanlarda Zazacanın kalitesinin düşmesidir. Zazaca konuşanların Zazacaya hakimiyeti azaldıkça farklı dillerden kelimeleri konuşmalarında kullanmakta ya da Zazaca gramer kurallarına uygun olarak da kullanmayabilmektedir. Diğer taraftan Zazacanın dejenerasyonu ideolojik sebeplerle de yapılabilmektedir. Özellikle Kürt milliyetçisi çizgisini benimseyen gruplar, Zazaca kelimeler yerine Kürtçe kelimeler önererek Zazaca ile Kürtçe arasında yakınlaşmayı sağlamaya çalışmaktadırlar. Örnek olarak Zazacayı lehçe olarak nitelendiren Mardin Artuklu Üniversitesinin hazırladığı ders kitabında Zazaca kelimeler yerine Kürtçe kelimelerin kullanılması yoğun eleştirilere konu olmuştur.⁴²⁵

4.4.2.2. Zazacada alfabe ve standart yazı dili sorunu

Standart Zazaca yazı dilinin oluşturulması ve ortak alfabe konularında sorunlar bulunmaktadır. Bu sorun lehçe farklılığı, eğitim alınan ülke gibi farklı nesnel sebepler yanında ideolojik sebeplerden kaynaklanabilmektedir.

Zazacanın tarihi olarak iki alfabe ile yazıldığı görülmektedir. İlk olarak Arap alfabesi kullanılmış akabinde 1960'lerden itibaren Latin alfabesi kullanılmaya başlanmıştır.⁴²⁶ Günümüzde de medrese geleneğinin sürdüren bazı Zaza aydınlarının Arap alfabesini kullandığı görülmektedir. Arap alfabesindeki bazı harflere ek olarak Osmanlıcada da kullanılan ç (چ), j (ج), g (گ) ve p (پ) sesleri de kullanılmıştır. Ayrıca, “w” sesi karşılamak üzere Arapçada bulunan f (ف) harfi üç nokta ile yazılmaktadır. Medrese kökenli bazı Zazaların hala bu alfabeyi kullandıkları bilinmektedir. 1963'ten itibaren Latin Alfabesi ile Zazaca metinler oluşturulmaya başlanmıştır. Kullanılan latin alfabesi ise ilk başlarda büyük çoğunlukla Kürtçe/Kurmanji için oluşturulan Bedirhan Alfabesidir. Bedirhan Alfabesi Zazaca sesleri karşılamada yetersiz kalsa da biraz da ideolojik saiklerle bazı

⁴²⁴ 5 Numaralı Kaynak kişi ile 7 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁴²⁵ İnternet: Yerel dil farklılıkları dikkate alınmamış, (19 Ekim 2012) Web: <http://www.bingonline.com/haber/yerel-dil-farkliliklari-dikkate-alinmamis-42054.html> 15 Ekim 2018'de alınmıştır.

⁴²⁶ Littell P., Mortensen D., Goyal K, Dyer C., Levin L. (2016)., Bridge-Language Capitalization Inference in Western Iranian: Sorani, Kurmanji, Zazaki, and Tajik, In Proceedings of the Eleventh International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'16), 3318 Web: http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2016/pdf/562_Paper.pdf, 16 Ocak 2018'de alınmıştır.

gruplar tarafından kullanılmaya devam etmektedir. Daha sonraki dönemde ise Piya ve Ayre dergisiyle başlayan süreçte Zazaların kendi alfabelerini kullanmaya gayret ettikleri görülmektedir. Zazacayı Kürtçenin bir lehçesi olarak kabul eden kitle Bedirhan Alfabesini kullanmaya devam ederken, Zaza hareketi ise Piya ve Ayre dergileri geleneğinin sistemleştirdiği Ware-jacobson alfabeti ile yazmayı tercih etmektedirler.⁴²⁷

Zazacanın yazımında Zazalar arasında tam bir uzlaşma hala sağlanamamıştır. Bu durumun politik ve ideolojik sebepleri olduğu gibi alınan eğitim veya bulunan ülke farklılığı gibi nedenleri de bulunmaktadır. Türkiye’de bazıları Latin Alfabetinin daha çok Türkçe versiyonunu (“x” yerine “ğ”, “i” yerine “ı”, “î” yerine “i”, “u” yerine “ü”, “û” yerine “u”, “ê” yerine “e” vb) kullanırken örneğin, Fransa’da yaşayanların daha çok Fransız dilinde kullanılan bazı harfleri, İngilizce bilenlerin daha çok “ş” harfi (veya sesi) için “sh” ve “ç” harfi (veya sesi) için “ch” vb. kullandıkları görülebilmektedir.⁴²⁸

Zazacanın alfabe sorunu Zaza derneklerinin de gündeminde yer almaktadır. 28-29 Kasım 2015 tarihlerinde Zaza Dernekleri (Bingöl Zaza Dil ve Tarih Derneği, Diyarbakır Zaza Dili ve Kültürünü Koruma ve Yaşatma Derneği, Adana Zaza Dil ve Kültür Derneği Geçici Yönetimi, Ankara Zaza Dil ve Kültür Derneği girişimi) ile “Derneklerin Karşılaştığı Problemler, Ortak Alfabe ve Yol Haritamız” konulu iki günlük bir çalıştay düzenlenerek alfabe konusu Zazalar arasında tartışılmıştır.⁴²⁹ Bununla birlikte alfabe sorununa ilişkin somut bir ilerleme veya uzlaşma olduğuna ilişkin bir işaret bulunmamaktadır.

Zazaca alfabe konusunda devletin net bir politikasının olmadığı görülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından okullarda Zazaca öğretimi için Kadri Yıldırım ve ekibine hazırlatılan Ders Kitabında Kürtçe/Kurmanji için geliştirilen Bedirhan alfabeti kullanılmaktadır. Bu alfabede 8’i sesli, 25’i sessiz olmak üzere 33 harf (a, b, c, ç, d, e, ê, f, g, h, î, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, ş, t, u, û, v, w, x, y, z) bulunmaktadır.⁴³⁰ Zazacanın Kürtçe (Bedirhan) alfabeti ile yazılması Zaza hareketi tarafından tepki ile karşılanmış bu konudaki memnuniyetsizlikleri farklı şekillerde ifade edilmiştir.

⁴²⁷ Keskin M. (2011), 330-345.

⁴²⁸ Uzun M. S. (2013), Zazakî'nin Yazım Tarihinde Kullanılan İki Alfabe ve Dini Edebiyatın Zaza Edebiyatındaki Yeri, 2. Uluslararası Dersim Sempozyumu 20–Eylül 2013, 626.

⁴²⁹ İnternet: İstanbul Zaza-Der Faaliyet Raporu 2014-2017 (2018), 26

⁴³⁰ İnternet: Yıldırım K., Adak A., Acar H., Ergün Z., Bingöl İ., Pertev R. (2012), Kurdi 5 Zazaki, MEB Ders Kitabı, Web: https://ttkb.meb.gov.tr/dosyalar/kitaplar/kurdi_5_Zazaki.pdf, 4 Ocak 2016’de alınmıştır.

HDP milletvekilliği yapan Kadri Yıldırım ve ekibi tarafından hazırlanan ders kitabının Zazalar tarafından tepki ile karşılanması sonucu yeni bir Zazaca ders kitabı çalışması yapılmak durumunda kalmıştır. Yeni ders kitabı Bingöl Üniversitesi tarafından hazırlanmıştır. Varol ve ekibinin hazırladığı kitapta Zazaca “Zazaki” olarak adlandırılmakta ve 8’i sesli (a, e, ê, ı, i, o, u, û) 24’ü sessiz (b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, s, ş, q, r, t, v, w, x, y, z) 32 harf bulunmaktadır. Bu alfabe Bedirhan alfabesi olmaması nedeniyle dikkat çekmektedir.⁴³¹ Bu kitapta temel olarak Zaza hareketinin kullandığı Jacobson alfabesinin kullanıldığı görülmektedir.

Zaza dilinin kelime hazinesinin tespit edilmesi ve geliştirilmesi Malmışanij’in 1987 yılında hazırladığı ilk sözlükten itibaren 17 Adet Zazaca sözlük hazırlanmıştır. Bu sözlükler Zazacayı başka toplumlara öğretmekten ziyade Zazacayı Zazalara öğretme amacıyla hazırlanmıştır. Bu sözlüklerden yedi tanesi Zazaca-Türkçe, dört tanesi Türkçe-Zazaca, iki tanesi Zazaca-Kürtçe olarak hazırlanmıştır. Bir tanesi hem Zazaca-Türkçe hem de Türkçe-Zazaca bir arada olarak basılmıştır.⁴³² Çok yeterli olmasa da internet ortamında da yayın yapan Zazaca sözlüklerde bulunmaktadır. Bu sözlüklerden çoğu kelime listesi versede online hizmet veren sözlük de bulunmaktadır.⁴³³

Zazalar arasında standartlaşma örnekleri ve çabaları olmasına rağmen buna karşı çıkan Zazacadaki bölgesel farklılıkları korumak gerektiğini söyleyen Zaza aydınları da bulunmaktadır. Aratemur, “Zazaca eğitim dili olacaksa Zazacanın bölgesel farklılıkları (lehçeler) esas alınmalıdır, dil üzerinden herhangi bir standartlaştırma yapılmamalıdır. Standart bir dil yaratma çabası bugün için Zazacaya daha büyük zararlar vermektedir.” diyerek farklılıkların korunması gerektiğini söylemektedir.⁴³⁴

4.4.2.2.1. Dil planlaması ve Vate örneği

Zazaca üzerine çalışmalar yapan önemli oluşumlardan biri de Vate grubudur. 1996 yılında Zazaca üzerine çalışmalar yapan Kürt hareketine yakın bir grup Zaza, İsveç’in başkenti Stockholm’de Vate grubunun temelini oluşturmuşlardır. Grup tarafından yapılan

⁴³¹ Murat V. (2017). (Editor), Dağılma İ., Gökalp B., Karabeyeser A., Kaygısız N., Kaya M., Bayram M., Mektebo Miyanin, Zazaki, Kitabe Musnayışi, Milli Eğitim Bakanlığı, 2017.

⁴³² Varol M. (2011), 358

⁴³³ Zazaca Sözlük, Web: <http://www.Zazakisozluk.com/>, de alınmıştır. 18 Eylül 2018.

⁴³⁴ Aratemür Y. (2013), İki Örnekle Avrupa’da ki Dilsel Azınlıkların Konumu; Zaza Dili İçin Bir Örneklem, 2. Uluslararası Dersim Sempozyumu –Eylül 2013, 804.

ilk toplantının ardından, 1997 yılında bir dergi çıkartılma kararı alınmış ve aynı yılın yazında “Vate” dergisi yayın hayatına başlamıştır.⁴³⁵ Grup Kürt milliyetçisi tezleri savunan çizgide yer almaktadır.

Birçok Zazaca eseri yayınlayan Vate grubu içinde yer alan bazı araştırmacıların dil planlaması alanında da çalıştıkları görülmektedir. Zazacayı Kürtçenin bir lehçesi olarak gören grubun oluşturduğu “gruba xebate ya vateyi” Zazacanın planlanmasını yapmaya çalışmaktadır. 14 üyesi olan bu grup, İsveç’in başkenti Stockholm’de 1996’dan beri faaliyet göstermektedir. 18. Toplantısını Tunceli’de yapan grup senede bir hafta süren toplantılar yapmakta ve sonuçlarını Vate dergisinde yayınlamaktadır. Bu grup, dil saflaştırma, Arapça ve Türkçe kelimeler yerine yeni kelimeler türetme veya Kürtçenin lehçelerinden kelimeler alma gibi tercihlerle Zazacayı standartlaştırma ve yeniden üretmeye çalışmaktadır. 2005 yılında Rastnuştışe Kırmancki (Zazaki) başlıklı imla klavuzu da yayınlamışlardır.⁴³⁶ Grubun Kürt milliyetçisi tezleri savunması, bağımsız Zaza kimliğini reddetmesi, Zazaca kelimeler yerine Kürtçe kelimeler seçmesi Zazalar tarafından tepki ile karşılanmaktadır. Bu nedenle grubun standartlaşma çabası dar bir çevre içerisinde kalmaktadır.

4.4.3. Devletin Zazaca politikası

Devletin tutarlı ve sürekli bir Zaza politikası olmamakla birlikte bazı genel yaklaşımlarının da olduğu görülmektedir. Bu bağlamda devletin Zazalara ve Zazacaya ilişkin politikasını üç döneme ayırabiliriz. İlk dönemi gerek Osmanlı gerekse Türkiye Cumhuriyetinin ilk dönemlerinde yaşanan üstünkörü farkındalık dönemi olarak sınıflandırabiliriz. Bu üstünkörü farkındalık döneminde Zazaca yok sayılmamış ancak Zazaca üzerine bir yasaklama da söz konusu olmamıştır. Bu dönemde Zazaların Türk kökenli olduğunu söyleyen kısmi bazı araştırmalar da söz konusu olmuştur. Bu dönemde sadece iki nüfus sayımında (1950 ve 1965) anadil seçenekleri arasında Zazaca tercihler arasında yer alabilmiştir.

⁴³⁵ Varol M. (2012), Etnik Yaklaşımlar Bağlamında Zaza Kimliği, Kimlik, Kültür Ve Değişim Sürecinde Osmanlı’dan Günümüze Kürtler Uluslararası Sempozyumu 6-8 Eylül 2012 Bingöl, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 465.

⁴³⁶ Akın S. (2010), Diasporada Dil Planlaması: Kurmancca ve Zazacanın Karşılaştırılması Analizi, Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli- Türkiye, 209-218

Devletin Zazalara ve Zazacaya ilişkin toptan yok sayma ve yasaklama dönemi 1980’lerde başlamış 1990’larda sona ermiştir. Bu dönemde Zazaca yok sayılmış 1980’lerden sonra da kullanımı yasaklanmıştır. Üçüncü dönem ise, Zazaları Kürtlerin bir kolu olarak tanıma dönemi 1990’larda başlamıştır. Bu dönemde devlet, Zazaları Kürt olarak görmüş, Zazalara ilişkin politikaları Kürt milliyetçileri aracılığıyla yürütmüştür. Açılım sürecini de kapsayan bu dönemde devlet Zaza meselesini Kürt milliyetçilerine havale etmiştir. Sınırlı süreli Zazaca yayınların yapıldığı TRT6’nın TRT Kürdiye dönüşmesi, HDP milletvekilliği yapacak olan bir akademisyen (Kadri Yıldırım) ve ekibine Zazaca ders kitaplarının hazırlanması gibi somut bazı örneklerde yaşanmıştır. Dördüncü dönem ise, 2010’ların ortalarından itibaren tanıma veya tanınmaya başlangıç dönemidir. Söz konusu dönemde, Kültür Bakanlığı tarafından Zazacanın dil olarak kabul etmesi gibi devletin bağımsız Zaza kimliğini inkârı sona erdirdiğine ilişkin işaretler söz konusudur.

Devletin Zazacaya ilişkin politikası büyük ölçüde Türkiye’de konuşulan farklı dil ve lehçelerle paralellik arz etmektedir. Devletin Zazaca politikasını etkileyen en önemli yasa 1983 yılında çıkarılan 2932 sayılı “Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun”dur. Bu kanunun 2’inci maddesindeki “*Türk Devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmî dilleri dışındaki herhangi bir dille düşüncelerin açıklanması, yayılması ve yayınlanması yasaktır.*” hükmü ile Zazaca yayınlar da yasaklanmıştır. 4. Madde ile de her nevi elle yapılmış veya yazılmış veya basılmış kâğıt ve eserler, plaklar, ses ve görüntü bantları, afiş ve pankartlar ile diğer anlatım araç ve gereçlerinin müsadere edileceği hüküm altına alınmıştır.⁴³⁷ Bu yasağın Türkiye’de etkisi çok büyük olmuş 1980 öncesinde örnekleri görülen Zazaca yayınlar sona ermiştir.

Devletin bu konulardaki yasakları sonraki dönemde yavaş yavaş kalktığı görülmektedir. 1991 yılında çıkarılan 3713 sayılı kanunun 23’üncü maddesinin “e” bendi uyarınca, yasaklayıcı 2932 sayılı yasa yürürlükten kaldırılmıştır.⁴³⁸ Böylelikle Zazacanın kamusal alanda kullanımına ilişkin engeller ortadan kalkmıştır.

⁴³⁷ İnternet: Türkçeden Başka Dillerle yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun, (Resmî Gazete ile yayımı: 22.10.1983 Sayı: 18199, Web:

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc066/kanundmc066/kanundmc06602932.pdf 19 Ocak 2018’de alınmıştır.

⁴³⁸ İnternet: 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu, 12/4/1991 tarih ve 20843 (Mükerrer) sayılı resmi gazetede yayımlanmıştır. Web: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3713.pdf> 19 Ocak 2018’de alınmıştır.

Özel radyo ve televizyonların faaliyete geçmesi ile bu alanı düzenlemek için kurulan RTÜK yasası ile de Zazaca yayının önüne engel konulmuştur. 13/04/1994 tarih ve 3984 sayılı yasanın 4'üncü maddesinin birinci fıkrasında "Radyo ve televizyon yayıncılığının dili Türkçe'dir, bir istisna ile ki evrensel kültüre ve bilime katkıda bulunmuş diller öğretim ve haber amacıyla kullanılabilir." hükmü ile Zazacanın yayına izin verilmemiştir. Ancak 4928 sayılı yasanın 14'üncü maddesi ile 2003 yılında yapılan değişiklikle özel sektörün Zazaca yayını yapmasında engel de kaldırılmıştır.⁴³⁹

Devlet uzun yıllar boyunca diğer lehçe ve dillerde de olduğu gibi herhangi bir şekilde Zazaca yayını yapmamıştır. Bu politika 2004 yılında Arapça, Boşnakça, Çerkezce Zazaca ve Kürtçe yayınların başlamasıyla değişmiştir.⁴⁴⁰ İlk Zazaca yayını ise 11.06.2004 tarihinde yarım saatlik TRT-3 televizyonunda Türkçe altyazılı olarak başlamıştır. Bu yayınlarda devlet tarafından Zazacanın lehçe olarak sınıflandırıldığı görülmektedir. Ancak diğer dillerle eşit yayını hakkı verilmesi Zazacanın diğer diller ile eşit görülmesi açısından dikkat çekicidir. Bununla birlikte devlet Zazacaya pozitif ayrımcılık yapmamıştır.⁴⁴¹

Devletin ülke içinde konuşulan dillere dönük eşit yayını politikası açılım politikasının da etkisi ile 2009 yılında değiştiği görülmektedir. 2009 yılında da TRT6 kanalı ile devlet Kürtçe/Kurmanci yayını yapan TV kanalı kurmuş bu kanalda Kürtçe/Kurmanci yayına başlamıştır. Bu kanalda daha sonra Zazaca yayına da başlanmıştır.⁴⁴² TRT6 yayını politikası ile Zazacaya dönük ikincilleştiren devletin bakış açısı daha da perçinlenmiştir. 2015 yılında ise bu kanalın ismi TRT Kurdi olarak değiştirilmiştir.⁴⁴³ Böylelikle devlet, Zazacanın Kürtçenin bir lehçesi olduğuna dönük Kürt milliyetçilerinin tezlerine sahip çıktığını göstermiştir. TRT, bu yayını politikasını Zazaların itirazına karşın yürütmeye devam etmektedir.

⁴³⁹ Yürürlükten Kaldırılan 3984 Sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun Web: <https://www.rtuk.gov.tr/yururlukten-kaldirilan-duzenlemeler/5166/3892/yururlukten-kaldirilan-duzenlemeler.html> 20 Ocak 2018'de alınmıştır.

⁴⁴⁰ Karabağlı H., Önce Boşnakça sonra Kürtçe, (5 Haziran 2004) Web: <http://arsiv.sabah.com.tr/2004/06/05/siy107.html> 12 Ocak 2018'de alınmıştır.

⁴⁴¹ İnternet: Farklı Dil Ve Lehçelerde Yayını - İlk Zazaca Yayını, (11 Haziran 2004) Web: https://www.ab.gov.tr/_33030.html, 29 Ocak 2017 de alınmıştır.

⁴⁴² İnternet: BİA Haber Merkezi, TRT6'nın Kürtçe Yayını DTP'siz Açıldı, (2 Oca 2009) Web: <https://m.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/111711-trt6-nin-kurtce-yayini-dtp-siz-acildi>, 12 Ocak 2018'de alınmıştır.

⁴⁴³ İnternet: TRT6'nın adı değişti, (11 Ocak 2015) Web: <https://www.ntv.com.tr/turkiye/trt6nin-adi-degistigi,WSHL9diAAOCzEqTjZTLA> 12 Ocak 2018'de alınmıştır.

Devletin farklı dil ve lehçelerine ilişkin politikası 2004 sonrasında pozitif yönde değişmeye devam etse de tamamen Zazaca yayın yapan bir televizyon kanalının devlet tarafından kurulması yoluna gidilmemiştir. Devletin Zazacayı Kürtçenin lehçesi olarak tanımlayan yayın politikası Zaza hareketi mensuplarının yoğun eleştirisine maruz kaldığı görülmektedir. İlk olarak Zazalar, başka bir dile tahsis edilmiş kanalın içinde sınırlı süreli yayın yerine ZazaTV talebi içerisindeyler. Ayrıca devletin Zazacaya dönük lehçe ısrarını bırakması, Zazacanın Kürtçenin bir lehçesi olarak gösterilmesinin terk edilmesi bir diğer taleptir. Zazalar bu konuda resmi talepte bulunmuştur.⁴⁴⁴

Devletin özel sektör tarafından süresiz Zazaca yayın yapılmasına izin vermesi ise daha geç tarihlere aittir. Diğer lehçe ve dillerde de süreli olan yayın hakkı sonraki yıllarda süreli olmaktan çıkmış süre sınırına tabi olmadan yayın yapmak mümkün olabilmıştır. 2010 yılında özel sektöre radyo ve televizyonda Zazaca yayın yapma iznini alarak Zazaca yayınlarda sınırlama kalkmıştır.⁴⁴⁵

Zazaca öğretiminde ilk adım Avrupa Birliği reformları kapsamında özel kurslara izin verilmesi ile atılmıştır. Reformlar kapsamında yapılan düzenlemeler ile Zazacanın öğretilmesi yönünde engeller kaldırılabilmiştir. Zazaca dâhil farklı dil ve lehçelerin özel kurslarda öğretilmesine ilişkin engeller 2923 sayılı yasanın 2'inci maddesinde 2003 yılında yapılan değişiklikle Zazaca öğretilmesinin yolu açılmıştır.⁴⁴⁶ Bununla birlikte Zazacayı destekleyecek kurumsal yapıların söz konusu olmaması nedeniyle bu izin fiiliyatta bir etkisi olamamıştır. Zazacanın Türkiye'de öğretilmeye başlaması ise daha sonraki yıllarda söz konusu olabilmıştır.

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Zazaca öğretimine 2012 yılında Zazaca ders kitabının hazırlanması sonrasında başlanabilmiştir. Bu ders kitabı Haziran ve Kasım 2015 genel seçimlerinde HDP'den milletvekili seçilen Kadri Yıldırım ve ekibi tarafından hazırlanmıştır. Kitapta, Zazaca lehçe olarak nitelendirilmektedir.⁴⁴⁷ Kitapta Kürtçe alfabe

⁴⁴⁴ TRT'den Zazaca televizyon talebi, (17 Ocak 2015) Web:

<http://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/1701201512>, 11 Ocak 2018'de alınmıştır.

⁴⁴⁵ İnternet: BİA Haber Merkezi, Anadilde Sınırsız Yayın Hakkı Yedi Yıl Sonra Geldi, Web:

<https://m.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/120263-anadilde-sinirsiz-yayin-hakki-yedi-yil-sonra-geldi> de alınmıştır. 12 Ocak 2018

⁴⁴⁶ İnternet: 2923 sayılı Yabancı Dil Eğitimi Ve Öğretimi İle Türk Vatandaşlarının Farklı Dil Ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanun, Web: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2923.pdf> 19 Ocak 2015 de alınmıştır.

⁴⁴⁷ İnternet: Yıldırım K. ve Diğerleri (2012),

kullanılması ve kitabın Zazacayı lehçe olarak göstermesi, Zazacayı Kürtçeleştirme yönünde kelime seçimleri gibi sebepler gösterilerek Zazalar ve Zaza hareketi tarafından protesto edilmiş ve eleştirilmiştir. 2015 yılında Zaza derneklerinin Başbakanlığa sundukları talepler ve şikâyetler arasında bu kitap hakkında eleştiriler de yer almaktaydı. Diyarbakır, Bingöl ve İstanbul Zaza derneklerinin ortaklaşa sunduğu dosya da; “Artuklu üniversitesinin hazırlamış olduğu Zazaca ders kitabında, Zazacayı Kürtçeleştirmek için (Kurmanji’ye yakınlaştırmak için) kasıtlı olarak yoğun bir şekilde Kürtçe sözcükler kullanılmıştır. Zazaca olan birçok sözcük de yanlış yazılmıştır.” denilerek Zazaların talepleri devlete bildirilmiştir.⁴⁴⁸

2015 yılında Artuklu Üniversitesinin yazdığı ders kitabı Zaza-Der tarafından tekrar gündeme getirilmiştir. Kitaba ilişkin eleştiriler; Zazacanın Kürtçeleştirilmeye çalışıldığı, kitapta geçen özel isimlerin tamamen Kürtçe isimlerden (Berfine, Rozaline, Şilane, Zana, Roni, Azat, Baran, Serhat, Aram gibi) bilinçli ve kasıtlı seçilerek kullanıldığı, Kitabın ismi dahi Kürtçeye yakın olsun diye “Kurdi” olarak ifade edildiği, bazı sözcüklerin yanlış yazıldığı eleştirileri yapılmıştır.⁴⁴⁹

Zazaların tepkisi üzerine Milli Eğitim Bakanı Ömer Dinçer kitabın sonraki yıl düzeltileneğine ilişkin beyanda bulunmuştur. Bu açıklama Zazalar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.⁴⁵⁰ Bakanın bu açıklaması kitabı hazırlayanlar tarafından tepki ile karşılanmış Zazacayı asimile etmeye çalışmadıklarını beyan etmişlerdir.⁴⁵¹ Bakanın bu açıklaması PKK çizgisi tarafından da eleştirmiştir.⁴⁵²

Zazaların Kadri Yıldırım ve ekibinin hazırladığı kitaba yönelik protestoları ve Milli Eğitim Bakanının 2012 yılı sonbaharında kitabın değiştirileceğine ilişkin sözüne rağmen 5 yıl boyunca söz konusu kitapla ilgili bir gelişme yaşanmamıştır. Ancak bu uzun bekleyiş

⁴⁴⁸ Başbakanlığa Sunulmak Üzere Hazırlanan Dosya (2018)., Zaza Dil Ve Kültür Derneği'nin Ocak 2014 - Aralık 2017 Dönemine Ait Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, Web: <http://Zazader.org/wp-content/uploads/2018/01/2017FAL%C4%B0YET-RAPORU.pdf>,. 17 Ocak 2018’ de alınmıştır, 6-12.

⁴⁴⁹ İnternet: İstanbul Zaza-Der Faaliyet Raporu (2014-2017 (2018)),18

⁴⁵⁰ İnternet: Dinçer hatasından döndü alkış tufanı koptu Kaynak: Dinçer hatasından döndü alkış tufanı koptu, (13 Aralık 2012) Web: <http://www.haber7.com/egitim/haber/963946-dincer-hatasindan-dondu-alkis-tufani-koptu>, 14 Ocak 2018 de alınmıştır.

⁴⁵¹ İnternet: Artuklu Üniversitesi'nden Bakan Dinçer'e Zazaca tepkisi, (24 Aralık 2012) Web: <https://odatv.com/artuklu-universitesinden-bakan-dincere-Zazaca-tepkisi-2412121200.html>, 14 Ocak 2018’de alınmıştır.

⁴⁵² İnternet: AKP asimilasyonda 'Zazacılık'a sarıldı, (13 Aralık 2012) <http://anfurturke.net/guncel/akp-asimilasyonda-zazacylyka-saryldy> 14 Ocak 2018’de alınmıştır.

sonrasında 2017 yılında ise Bingöl Üniversitesinden Murat Varol ve ekibi tarafından Zazaca ders kitabı hazırlanarak Zazaların bu konudaki şikâyetleri giderilebilmiştir.⁴⁵³

Süreç içerisinde Zazaca devlet okullarında öğretilmeye de başlanmıştır. 2016-2017 eğitim öğretim yılında, yaşayan diller ve lehçeler dersi çerçevesinde, Zazacayı 2 bin 34 kişinin seçtiği bildirilmiştir.⁴⁵⁴ Zazacanın okullarda öğretilmesi konusunda öğretmen sayısı yetersizliği ve Zazaca yerine Kürtçeye yönlendirme gibi mevzuat dışı engellerde bulunmaktadır. Yeterli sayıda öğretmen bulunmaması nedeni ile okullar da Zazaca öğretilmesi mümkün olamamaktadır. Ayrıca, Diyarbakır gibi Zazaların azınlıkta olduğu bazı bölgelerde Zazaca yerine Kürtçeye yönlendirme de söz konusu olmaktadır. Zaza dernek yöneticisi bu durumu; “Okullarda çocuklar Zazaca seçmiyor seçenler de Kürtçeye yönlendiriliyor. Zaten öğretmen de yok. Bu nedenle Diyarbakır’da Zazaca dersini seçen çocuk yok gibi”⁴⁵⁵ şeklinde ifade etmiştir.

Yükseköğretimde Zazaca konusunda son dönemde oldukça önemli ilerlemeler sağlanmıştır. 2011 yılından itibaren üniversitelerde Zazaca ile ilgili çalışmalar yapan ve eğitim veren enstitüler ve lisans bölümleri açılmaya başlanmıştır. Bingöl, Tunceli, Mardin, Muş ve Diyarbakır illerindeki üniversitelerde Zazaca lisans ve yüksek lisans eğitimi veren bölümler, anabilim dalları bulunmaktadır.⁴⁵⁶ Munzur üniversitesinde yıllarca Avrupa’da yaşayan, Zazaca üzerinde çalışmalar yapan hocaları üniversiteye getirilerek Edebiyat Fakültesi bünyesinde Zaza Dili ve Edebiyatı Lisans Bölümü 2012 yılında açılmıştır. 2011 yılında, yaşayan diller enstitüsü açılan Bingöl üniversitesinde 2013-2014 döneminde, Bingöl Üniversitesi ek yerleştirme ile öğrenci almaya başlamıştır.⁴⁵⁷ Bingöl Üniversitesinde yüksek lisans çalışmalarının yapıldığı Yaşayan Diller Enstitüsü, 2011 yılında açılmış tezli yüksek lisans programından 18, tezsiz yüksek lisans programından ise 65 öğrenci mezun olmuştur. Mardin Artuklu Üniversitesindeki Yaşayan Diller Enstitüsünde

⁴⁵³ Bingöl’de Zazaca Ders Kitabı Hazırlandı, (10 Ekim 2017) Web: <https://www.bingolum.com/bingolde-Zazaca-ders-kitabi-hazirlandi.html> 14 Ocak 2018’de alınmıştır.

⁴⁵⁴ Milli Eğitim Bakanlığı, Bakan Yılmaz, TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu’nda sunum yaptı, (7 Kasım 2017) Web: <http://www.meb.gov.tr/bakan-yilmaz-tbmm-plan-ve-butce-komisyonunda-sunum-yapti/haber/14898/tr> de alınmıştır. 9 Ocak 2018

⁴⁵⁵ 6 Numaralı Kaynak kişi ile 5 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşmen notundan.

⁴⁵⁶ Varol M. (2015), Cumhuriyet’ten Günümüze Zazacanın Eğitim Faaliyetleri İçerisindeki Durumu, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/3 Winter 2015, p. 1069-1078, s. 1074

⁴⁵⁷ Erdoğan H., Orkin Ş. (2018), Bingöl ve Munzur Üniversitesinde Açılan Zaza Dili ve Edebiyatı Bölümleri ve Bu Bölümlerin Üniversitelere Katkıları, *Kent Akademisi, Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*,| Cilt: 11 Sayı: 1, Bahar 2018, s. 163-172, s. 166.

Kürtçe ve Zazaca yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılmaktadır.⁴⁵⁸ Mardin Artuklu üniversitesinde ağırlıklı olarak Kürt milliyetçisi tezler paralelinde Zazacaya yaklaşıırken, Bingöl ve Munzur üniversitesinde Zazacayı bağımsız dil gören bakış açısı daha hakim durumdadır.

2018 yılında, Zazacanın örgün öğretim dışında öğretilmesi için devletin inisiyatif aldığı da görülmektedir. 08.01.2018 tarihinde üç seviye olarak Zazaca kursunun Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğüne bağlı eğitim kurumlarında öğretileceği ilan edilmiştir.⁴⁵⁹ Böylelikle Zazacanın halk öğretim kurslarında devlet desteğinde öğretilmesinin de yolu açılmıştır.

Devletin resmi dil politikasında Zazacayı ayrı bir dil kabul etmeme eğiliminin ağır bastığı görülmektedir. Zazaca tezler bulunmasına rağmen Yüksek Öğretim Kurumunun Tez Merkezinde tanımlı dil adları arasında Zazaca bulunmamaktadır.⁴⁶⁰ Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen atamaları ekranında Zazacayı bir dil olarak görmemektedir.⁴⁶¹ Kültür bakanlığı ise Zazacayı bir dil olarak kabul etmektedir.⁴⁶²

3.4.4. Zaza edebiyatı

Yazılı edebiyat geleneği oldukça yeni olsa da Zazalar kadim zengin sözlü edebiyat geleneğine sahiptirler. Zazaca Türküler, masallar ve halk hikâyeleri sözlü Zaza edebiyatı örnekleri olarak sayılabilir. İlk Zazaca basılı metinleri bilim dünyasına kazandıran Peter Lerch'de sözlü edebiyat örneği olan Zazaca Türküler derlemiştir.

Zazalarda Türkü kavramı “lawık”, “kılam”, “deyiri” veya “deyr” olarak telaffuz edilmektedir. Kılam tabiri çoğunlukla Zazacanın konuşulduğu kuzey coğrafyasında başta

⁴⁵⁸ Varol M. (2017), Üniversitelerdeki Zazaca Çalışmalara Dair Bir Değerlendirme, Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 14-17 Eylül/September 2017 Diyarbakır, Editors: Mehmet Bilen, Veysel Gürhan, Fuat İstemi, Bayram Kanarya, s. 593-594.

⁴⁵⁹ İnternet: Yabancı Diller, Web: <http://hbogm.meb.gov.tr/modulerprogramlar/?q=67&alan=Yabanc%C4%B1+Diller>, 2 Şubat 2018'de alınmıştır.

⁴⁶⁰ İnternet: Yüksek Öğretim Kurumu, Web: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp> 10 Mayıs 2018'de alınmıştır.

⁴⁶¹ 7 Numaralı kaynak kişi ile 7 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁴⁶² İnternet: Kayıt Tescilli Yapılan Müzik Eserleri Künye Bilgileri, Web: <http://www.telifhaklari.gov.tr/muzik-tesciller>, örnek olarak; Tescil Adı:Be Mae U Be Pi, Yapım Yılı Dil: Zazaca Yapımcı: Mim Ajans Ve Turizm Hizmetleri Tic. Ltd. Şti., Eserler: Be Mae U Be Pi, Sanatçılar Mahsuni Turan, 10 Haziran 2018'de alınmıştır.

Tunceli, Erzincan, Adaklı, Kiğı, Karlıova gibi kent ve ilçelerde kullanılırken Lawık tabiri ise Bingöl ve Elazığ (Palu, Karakoçan, Kovancılar) gibi kentlerde söylenen Zazaca Türkülere verilen isimdir. Deyiri/deyr sözcüğü ise çoğunlukla Diyarbakır (Hani, Çermik, Lice), Siverek ve çevre ilçeler olmak üzere bu yörelerde söylenen Zazaca Türkü veya şarkılara verilen isimlendirmedir.⁴⁶³ Zaza edebiyatının sözlü örneklerine hayat veren farklı yörelerden oldukça fazla sayıda sanatçı bulunmaktadır.⁴⁶⁴

Zazacadaki güçlü sözlü gelenek Zaza atasözlerinde de görülmektedir. Zazaca atasözleri için genel olarak “gıseyverênan” (öncekilerin/ataların sözü), “vatenaverênan” (öncekilerin/ataların sözleri) gibi terkipler kullanılırken Dersim Zazaları qese ve qesêvirênu (kitabî şekli qessêverînân: öncekilerin sözleri) kelimelerini tercih etmektedirler.⁴⁶⁵

Yazılı Zaza edebiyatının gelişme halinde olduğu görülmektedir. Bunda asıl olarak son 30 yılda Zazaca ürün verilmeye başlanmasının büyük etkisi bulunmaktadır. Bolelli tespit edebildiği Zazaca 219 kitap ve 28 dergiyi listelemektedir.⁴⁶⁶ Bu sayı her ne kadar çok olmasa da Zazaca edebiyatının tarihi dikkate alındığında azımsanamayacak bir sayıya da ulaşıldığı kabul edilmelidir.

Birçok dilde olduğu gibi Zazacada da ilk yazılı edebiyat örnekleri dini içerikli metinler olmuştur. Bunlardan ilki Zazaca mevlitler ve misyonerler tarafından yazılan İncil'dir. Bununla birlikte Zazaca daha eski tarihli metin de bulunmaktadır. İsa bey bin Ali adında Sultan Efendi olarak bilinen şahıs tarafından yazılmış Alevilikle ilgili el yazması risale bulunmuştur. Bu risalede Alevi inancı savunulmakta ve Alevi gruplar hakkında bilgiler verilmektedir. Risalenin ilk bölümünün 1784 yılında üretilen kağıt üzerine 1798 yılında yazıldığı risalede belirtilmektedir. Son kısmı ise 1831 yılında tamamlandığı

⁴⁶³ Bor A. (2014). Bingöl Yöresi Zazaca Halk Türküleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi, 18, 19.

⁴⁶⁴ Bor A. (2014). 39, 40. Zaza müziğinin temsilcileri olarak; Umut Altınçağ, Mikail Aslan, Ahmet Aslan, Metin ve Kemal Kahraman, Enver Çelik, Sait Altun, Avni Polat, Rençber Aziz, Servet Kocakaya öne çıkmaktadır. Bingöl'de söyledikleri Zazaca Türkülerle bilinen yerel (mahalli) sanatçılar olarak Yakup Koçak, Ayhan Barası, Veli Boğakan, Zercanê Çolig, Şarık Apo, Ciwan Ömer, Şevat Beritan, Ozan Beritan, Ozan Samet, Şaban Ballises, Zaza Mahmut, Koçer Aziz, Madraklı Halis, Şivan Serhad, Fettah Yalçın gibi isimler öne çıkmaktadır.

⁴⁶⁵ Çiftci H. (2018)., Ortak Atasözlerinin Hikâyeleri: Farsî-Kurmançî-Zazakî -1- Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, Yıl/Year/Sal:2 Cilt/Volume/Cild:2 Sayı/Issue/Hejmar:3 ss. 8-22, s. 11

⁴⁶⁶ Bolelli N.(2012) , Zazaca Kitapların Tanıtımı, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 505.

yazılmaktadır.⁴⁶⁷ Bu çalışmanın üretilmiş bir metin olabileceğine ilişkin şüpheler Zaza akademisyenler tarafından yapılan mülakatlarda dile getirilmiştir.⁴⁶⁸ Dihkan'ın metne ilişkin bir fotoğrafı kendisine yapılan taleplere rağmen göster(e)memesi bu şüphenin temel sebebi olarak belirtilmektedir.

Üzerinde şüphe olmayacak şekilde yazılı Zaza edebiyatının ilk örneğinin Zazaca Mevlit olarak Ahmede Hasi tarafından meydana getirildiği kabul edilmektedir. Hasi, hem medrese eğitimi almış hem de Nakşibendi tarikatı halifesi olarak ilim ve tasavvufta yüksek derecelere ulaşmış halk arasında saygı duyulan bir şahıstı. Edebi kabiliyeti de bulunmaktaydı.⁴⁶⁹ Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri olan ve Lice'de müftülük de yapan Hasi bu mevlidi 1898 yılında yazmış 1899 yılında ise bastırmıştır. Yazdığı bu eserin Zazalar arasında çok makbul olduğu ve özellikle kırsal alanlarda doğum, adak ve hac dönüşü gibi sosyal olaylarda okunmasının gelenek haline geldiği ifade edilmektedir. Mevlidin ilk sayfasında eski harflerle Türkçe olarak yazar hakkında bilgi verilmiş ve Zaza lisanında eserin telif edildiği ifade edilmektedir.⁴⁷⁰ Hasi'nin eseri "Fâilâtün Fâilâtün Fâilün" vezni ile yazılmıştır, Yirmi dokuz sayfa ve selam-salât bölümleri hâriç üç yüz elli bir beyitten oluşmakta mevlidin orijinal nüshası 1898 yılında "Diyarbakir'de mukîm talebelerden Ahmed Efendi'nin Zazaca yazdığı Mevlîd-i Şerif'in tab ve neşrine ruhsat verildiği ..." şeklinde hüküm muvacehesinde basılmıştır.⁴⁷¹

Hasi'den sonra birçok kişi mevlit yazsa da onun çalışması hala revaç olup Zazaca mevlitler arasında en çok kabul görmüş ve en çok tanınan mevlit durumundadır.⁴⁷² Ahmedi Hasi'nin mevlidi merkez Zazacasının konuşulduğu Şafi Zaza bölgesinde okunmaktadır. Ayrıca, mevlit olarak olmasa bile kaside olarak da belli parçalarının okunduğu tespit edilmiştir.⁴⁷³

⁴⁶⁷ Dehqan M. (2010)., A Zazaki Alevi Treatise from Diyarbakir, JRAS, Series 3, 20, 3 (2010), pp. 1–12

⁴⁶⁸ 3 numaralı kaynak kişi ile 8 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁴⁶⁹ Dağılma İ. (2015), Ahmedê Xasi'nin Hayatı ve Mewlid Adlı Eserinde Tema (The Life Of Ahmedê Xasi and The Theme Of His Mewlid), Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, ss. 124-146 s.126

⁴⁷⁰ Siwonij F. (1990)., Büyük Zaza Şairi Xasi ve Eserine Yönelik Bir Saygısızlığın Teşhiri, Piya Zaza Dili ve Kültürü Dergisi, Payizopeyen 1990, Amor 13, s.5-9

⁴⁷¹ Tıraşçı M. (2013), Güneydoğu ve Doğu Anadolu Çevresinde Arapça, Kürtçe, Zazaca Mevlidler Ve Müzikal Olarak İcra Ediliş Tarzları, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XVII, Sayı: 2, 239.

⁴⁷² Varol M. (2012) , Zazalarda Mevlid Ve Siyer Geleneği, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 630

⁴⁷³ 3 Numaralı aynak kişi ile 8 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

Ahmede Hasi'nin Zazalık bilincine sahip olduğu da görülmektedir. Bu mevlidin yazılmasının da ilginç bir hikâyesi vardır. Bu hikâyeye göre;

Bazı Kürt hocalar kendileri ile şakalaşarak “Siz Zazaların bir tek kültürel birikiminiz var mı? Yok. Hâlbuki bizim sayısız eserlerimiz var”. Dediklerinde Seyda üzülür ve: “Bekleyin size göstereceğim”. Der ve bir Cuma günü. Cuma namazından sonra evine kapanır yazmaya başlar, diğer Cuma günü namazdan evvel bitirip evden çıkar âlimlere giderek “Alın size Zaza edebiyatının küçük bir numunesi”. Der yazdığı mevlidi gösterir, mevlidi inceleyen ulema hayretler içinde kalır, kendilerini tebrik ederler.⁴⁷⁴

Hasi'nin (Xasi) yazdığı Mevlid'in girişinde, kitabın “Zaza Lisanı” (Zaza dili) ile yazıldığı belirtilmesi, yine Hasi'nin Osmanlı makamlarına kendi el yazısı ile kaleme alıp gönderdiği bir belgede yer alan; “Arapça, Türkçe, Kürdçe, Zazaca tekellüm ve ketebet ederim” şeklindeki ifadesinin bulunması Zaza hareketi tarafından Osmanlı dönemi Zaza aydınlarının Zaza kimliğine sahip olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Ayrıca bu ayrımın, Osmanlı döneminin Zaza aydınlarında, Arap, Türk, Kürt kimliklerine karşı, ayrı bir “Zaza kimliği” bilincinin mevcudiyetine işaret olarak yorumlandığı görülmektedir.⁴⁷⁵

Diğer taraftan mevlitlerin yazıldığı tarihi süreci dil, kültür, mili duygu ve sosyal açıdan değerlendirildiğinde Kürtçe/Kurmanci edebiyatının tarihinde Ehmedê Hanî'nin yeri ve rolü ne ise Zaza edebiyatının tarihinde Ehmedê Hasi'nin yeri ve rolü de odur şeklinde yorumlanmaktadır. Diğer bir deyişle Ehmedê Hanî'nin kendi dili (Kürtçe/Kurmanci) ve bu dili konuşan halkına verdiği mesaj ile Ehmedê Hasi'nin kendi dili (Zazaca) ve bu dili konuşan halkına vermek istediği tarihi mesaj aynıdır şeklinde yorumlanmaktadır.⁴⁷⁶

Zaza edebiyatın ikinci örneği Biyîşa Pêxamberî (Peygamber'in Doğumu) adlı mevlit ile Siverek Müftüsü Osman Efendiyo Babij tarafından yazılmıştır. Babij, mevlidini 1903 yılında yazmışsa da Mevlidi kendi ölümünden 4 yıl sonra yani 1933'te Celadet Ali Bedirhan tarafından Arap harfleri ile Şam'da basılmıştır.⁴⁷⁷ Diğer mevlitler genel olarak Merkez Zazacası (Bingöl civarı) ile yazılmışken Osman Efendinin mevlidi Siverek

⁴⁷⁴ Özer O. (2016), Mevlid Ahmed-İ Hasi, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 15.

⁴⁷⁵ Siwonic 2005., OSMANLI Döneminde ZAZA Kimliği, ÇİME dergisi, Amari 3, Aman Payız, 25.

⁴⁷⁶ Uzun M. S. (2013)., 634

⁴⁷⁷ Uzun M. S. (2013)., 624

Zazacası ile yazılmış ve oldukça sade ve anlaşılır bir dile sahip olduğu ifade edilmektedir.⁴⁷⁸ Babij'in mevlidi Siverek tarafında halen okunmaya devam edilmektedir.⁴⁷⁹

Örneğine ulaşılmamış olsa da İncilin Zazaca çevirisinin olduğuna ilişkin kayıtlar da bulunmaktadır. Londra'da British and Forelov Bible Society Şirketi tarafından 1900 yılında basılan Zazaca İncil'in 1902 yılında İran'daki Zazalara misyonierlerin ulaştırmaya çalıştığına ilişkin Bağdat Maarif Müdürlüğü ile yazışmalar Osmanlı arşivlerinde bulunmaktadır.⁴⁸⁰ İran'da Zaza nüfus bulunmamasına rağmen İncillerin İran'a gönderilmeye çalışılması İncillerin dili konusunda şüpheyne neden olmaktadır. Bu durum, İncillerin Zazacaya yakın dillerden Goranice veya Hazar bölgesi dillerinden biri ile yazılmış olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Şeyh Muhammed Ensari tarafından 1947-1948 yıllarında yazılan Raro Raşt (Doğru Yol) ve mahlumate dini (Dini Bilgiler) kitapları bilinen ve örneği bulunan üçüncü ve dördüncü Zazaca metinlerdir.⁴⁸¹ Söz konusu kitapları da içeren çalışma 2017 yılında Vate yayınları tarafından basılmıştır.⁴⁸²

Zaza dili ve edebiyatı açısından önemli dini metinlerden biri de Molla Mehamed Eli Huni (Mehmet Ali ÖzTürk) tarafından yazılmıştır. Huni ilk olarak 1969'da Bedüzzaman Saîd-î Nürsî üzerine Arap alfabesiyle bir kaside ile Zazaca yazmaya başlamıştır. Daha sonraki yaptığı çalışmalar ise bir kitap içinde toplanmıştır.⁴⁸³ Huni 120 sayfalık kitabında mevlit ve Yusuf ve Züleyha ile Kerbela kasideleri de bulunmaktadır. Eser 1971 yılında yazılmışsa da 2004 yılında yayınlanabilmiştir. Bu mevlidin de halk arasında bilindir hale geldiği ve en anlaşılır dil kullanılan mevlid olduğundan halkın hafızasında yer ettiği ifade edilmektedir.⁴⁸⁴

⁴⁷⁸ Varol M. (2017). Zaza Edebiyatında Bir Mihenk Taşı: Molla Osman Efendi ve Zazaca Mevlidi, İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa, "Osmanlı Belge ve Kaynaklarında Urfa" Editör, Editör: Kasım Şulul, Murat Akgündüz, Ömer Sabuncu, Selim Yılmaz, Havva İslam Çelik, Mahmut Sabuncu, 2017, 151.

⁴⁷⁹ 8 Numaralı Kaynak kişi ile 6 Mayıs 2018 tarihinde yapılan Görüşme notundan

⁴⁸⁰ Çağlayan E. (2011), 282.

⁴⁸¹ Hayig R. (2017)., Edebiyate Zazaki Zıwanzanayoxe Heribi, Zazana Zaza Dili, Kültürü ve Tarihi Dergisi/Pesoreke Zon u Kultur u Tarixe Zazayan, Umar (Amor)/Sayı 11, Serr/Yıl:2017, 9.

⁴⁸² Zilan B. (2017), Dı Kıtabe Muhemmede Şex Ensari, Raro Raşt U Me'lumate Diniye (Metn u Cigerayış), İstanbul:Vate Yayınevi.

⁴⁸³ Uzun M. S. (2013)., 624

⁴⁸⁴ Varol M.(2012), Zazalarda Mevlid Ve Siyer Geleneği, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 638

Molla Kamil Puexi ve Molla Mehemedê Muradon tarafından da mevlitler yazılmıştır. Puexi'nin mevlidi 1999 da yazılmış 2003 yılında basılmıştır. Ayrıca Zazaca şiirleri de bulunmaktadır. 1999-2000 yıllarında yazılmış Muradon'un mevlidi Mevlidi Zazaki olarak adlandırılmakta olup 2003 yılında basılmıştır.⁴⁸⁵

Zazaca mevlitlerin okunmasının, Türkçe ve Kürtçe mevlitlerin icrâsına benzediği ifade edilmektedir. Yer yer bölgesel farklılıklar içerse de özellikle Bingöl ve çevresinde mevlit okunmaya geçmezden evvel, Kurani kerimden bir parça okunduğu bölüm aralarında da isteğe bağlı olarak Kurani Kerimden bölümler okunduğu belirtilmektedir. Ayrıca Kürtçe ve Arapça mevlitlerin icrasında olduğu gibi mevlit okumaya başlamadan önce Ahzab sûresi 56. Âyet okunabilmektedir.⁴⁸⁶

Zazaca mevlitlerin kimlik inşa edici etkileri olduğu da belirtilmektedir. Bu nedenle mevlitlerin sadece dini açıdan değerlendirilmemesi gerekmektedir. Bu eserler dil, kültür kaynakları, eserlerin toplumdaki etkileri vb. açılardan da değerlendirilmeleri gerekmektedir. Zazaca mevlit okunduğunda insanlar bunu kendi dillerinden dinlediklerinde pasifize edilen bir dil topluma mesajlar veren aktif bir dil haline gelmektedir. Dinleyenlerde Zazacaya aidiyet güçlenmekte, onlar arasında Zazaca dinleyiciler arasında ortak duygu, düşünce ve davranış dili olma imkânına kavuşmaktadır.⁴⁸⁷

Ayrıca, Zazakî mevlitlerin yazım tarihi ve süreci bir bakıma geleneksel Zaza aydınlarının uyanışı, kimliklerine, dillerine ve kültürlerine sahip çıkma süreci olarak da değerlendirilmektedir. Böylelikle Zaza toplumunun otantik ve geleneksel aydınları olan medrese kökenliler (melalar ve feqilerin) Zaza kimliğinin inşa edicisi veya taşıyıcısı olarak rol oynamaktadırlar.⁴⁸⁸ Bu süreçte Zaza bölgelerindeki bazı medreselerde Zazacanın eğitim dili olarak kullanılmasının da etkisi bulunmaktadır.⁴⁸⁹

Molla Mehmet Demirtaş tarafından yazılmış 307 sayfalık el yazması Zazaki Divan da bulunmaktadır. Divan, Zaza dilinde yazılmış olan ve günümüze kadar bilinen en hacimli

⁴⁸⁵ Murat Varol (2012). 639-643

⁴⁸⁶ Tıraşçı M.(2013)., Güneydoğu Ve Doğu Anadolu Çevresinde Arapça, Kürtçe, Zazaca Mevlidler Ve Müzikal Olarak İcra Ediliş Tarzları, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XVII, Sayı: 2 Sayfa: 209-236, 233

⁴⁸⁷ Uzun M. S. (2013)., 632

⁴⁸⁸ Uzun M. S. (2013)., 634

⁴⁸⁹ Beltekin, N ., (2014). Vera Modernbiyayışî de Medreseyê Rojhelatî / Şerqî, Nûbihar Akademî, 1 (1), 69-81., s. 74.

ve zengin içerikli telif bir eser olarak değerlendirilmektedir. Nakşibendi tarikatına müntesip olan Demirtaş çoğunluğu dini içerikli şiirler de yazmıştır. Şiirlerinde Zazalık bilincinin de olduğu görülmektedir. Demirtaş'ın aşağıdaki dörtlükte Zazaların anlamaz ve bilmez olmadığını;

Ma Zazaki vuni beytun u qali -	(Zazaca söyleriz beyitler sözler)
Wa nivaci Zaza nêzun u lali-	(Demesinler Zazalar anlamaz, bilmezler)
Şeyx u alim u piyli ma ey hali-	(Şeyhlerimiz, alimlerimiz hal ehlidirler)
Dunya dewriya yena şuna ma seki	(Dünya gelip geçicidir neyleyeyim) ⁴⁹⁰

şeklinde ifade etmektedir.

Varol mevlitleri klasik Zaza edebiyatı arasında saymakta ve Klasik Zaza Edebiyatında şimdiye kadar 7 mevlit, 1 siyer, 2 divan eseri bulunduğunu söylemektedir. Ayrıca, Molla Cuma Özusan tarafından kaleme alınmış ve 2009'da yayımlan siyer kitabının bulunduğunu, Molla Abdulaziz Beki tarafından yazılan ve 435 sayfadan meydana gelen Diwon Cebexçuri adlı divanın da bulunduğunu belirtmektedir.⁴⁹¹

Zazaca yazılan ilk iki mevlit sonrasında yazılı Zazaca ürünlerin oldukça geç tarihlerde söz konusu olabildiği görülmektedir. 15 Mayıs 1963'te Erzincanlı Alevi Zaza olan Doğan Kılıç Şeyhhasanlı tarafından çıkarılan Roja Newe (Zazaca yeni gün anlamında) gazetesinde latin harfleri ile ilk Zazaca metinlere yer verilmiştir. Gazetede yer alan Zazaca ürünler "Macerai Silemoni Gince" başlığını taşıyan bir halk hikâyesi ile Bingöl yöresinden derlenen bir oyun havasıdır. Ayrıca son sayfasında Kürtçe, Türkçe ve Zazaca bazı sözcüklerin karşılaştırması da bulunmaktadır.⁴⁹² Dikkat çekici olarak gazetede "Zazaca" tabiri kullanılmakta Kürt milliyetçisi tezleri benimseyenlerin öne çıkarmaya çalıştığı Kırmancki veya Kırdki tabirleri tercih edilmemektedir.⁴⁹³ Roja Newe'den sonra da Zazaca metinlerin farklı gazete veya dergilerde örnekleri görülmeye devam etmiştir. 1977 yılında Roja Welat gazetesinde Zazaca yazılar yayınlanmıştır. Bu gazeteden sonra Zazacanın farklı dergi ve gazetelerde de yazıldığı görülmektedir.⁴⁹⁴

⁴⁹⁰ Kayıntı A. (2012). Molla Mehmet Demirtaş'ın Zazaca Divanı, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 329, 330

⁴⁹¹ Varol M., (2017)147

⁴⁹² İnternet: Roja Newe yeniden gün ışığına çıktı, (28 Şubat 2019) Web: <http://www.basnews.com/index.php/tr/culture-arts/504976> 2 Mart 2019'da alınmıştır.

⁴⁹³ Zazaca bir oyun havası, (1963) Roja Newe, 15 Mayıs 1963.

⁴⁹⁴ Anuk N. (2012), Kürt Gazeteciliği ve Zazaca, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 695-698

1963-12 Eylül 1980 arasındaki dönemde Zazaca metin örnekleri azda olsa Türkiye’de yayımlandığı bilinmektedir. Ancak, geniş çaplı ilk Zazaca yazılı metinler Avrupa’da üretilmiştir. Bunda Avrupa’da Zazaca basın yayınının yasak olmamasının büyük etkisi bulunmaktadır.⁴⁹⁵ Zürih’te yayın yapan Ronahi (1976), Özgürlük yolu (1977) Avrupa’da ilk Zazaca ürünlerin yayımlandığı yerler olmuştur. Sadece Zaza dilinde yazılara yer veren ilk dergi ise Pamukçu tarafından çıkarılan Ayre dergisidir.⁴⁹⁶

Edebi türlerden hikayenin Zaza edebiyatında bolca üretilen edebi bir tür olduğu görülmektedir. Latin harfleriyle bilinen ilk Zazaca metinlerinden biri Roja Newe gazetesinde yayımlanmış olan “Macera î Silêmonî Gince” başlığıyla yazılmış olan bir hikâyedir.⁴⁹⁷ Ancak modern anlamda Zazaca ilk hikaye ise 1980 yılında Tirej dergisinin ikinci sayısında M. Brindar mahlasıyla Malmisanij tarafından yazılan Engişte Kejë (Keje’nin Parmakları) adlı siyasi mesaj veren bir hikâyedir.⁴⁹⁸

1980 darbesi sonrasında Zazaca üzerine yazmaya başlayan kuşak Türkiye dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Türkiye’de Zazaca metinler bir süreliğine görülme de Avrupa’da Zaza hikâyeciliği ürünleri ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk örneklerden biri olarak Avrupa’da yayın yapan Çıra dergisinde 1990’ların ortasında J. İhsan Espar’a ait ‘Derdê Dewrêşî’ (Dervişin Derdi) adlı hikâyedir. Aynı dergide; Serdar Roşan, Bircanê Dîyarbekirî ra Mektubêke (Diyarbakır Burçlarından Bir Mektup) ardından 1996’da Gozêre (Ceviz Ağacı) adlı hikâyeleri yayınlacaktır. Ardından Vate adlı dergi ve yayın grubunun kurulması ile Roşan Lezgin, Deniz Gündüz, Munzur Çem, Murad Canşad gibi farklı yazarlar tarafından Zazaca hikâyeler yazılmıştır.⁴⁹⁹

Zazaca hikâyeler Avrupa’da yayın yapan Zaza dergilerinde çokça görülen bir tür olmuştur. Örnek olarak Zaza hareketi içerisinde öne çıkan aydınlardan biri olan Hakkı

⁴⁹⁵ Keskin M. (2010), Zazacanın İrani Diller Arasındaki Yeri ve Özellikle Dersim’deki Durumu ve Geleceği Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli- Türkiye, s. 202

⁴⁹⁶ Werner E. (2017), 81.

⁴⁹⁷ Anuk N. (2012) 694.

⁴⁹⁸ Varol M. (2015), Zaza Edebiyatında Tirêj Dergisinin Yeri, Mukaddime, 2015, 6(1), s. 144

⁴⁹⁹ Aydoğdu Y. (2015), Modern Zaza Hikâyeciliğinin Tarihsel Serüveni (Historical Development of storytelling of Modern Zazakî), Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, ss. 55-66

Çimen 1980'lerin sonlarında Zazaca hikâyeler yazdığını belirtmektedir. Çimen'in ilk öykü kitabı ise "Budelaê Gırşı" 1996 da İstanbul'da yayınlanmıştır.⁵⁰⁰

2000'li yıllarda ilk örnekleri görülmeye başlayan Zazaca romanlarının sayısının arttığı görülmektedir. Deniz Gündüz'ün kaleme aldığı Kılama Pepûgî (Guguk Kuşunun Şarkısı) adlı eseri, Zazaca yazılan ilk roman olarak gösterilmektedir. Sait Çiya'nın 2001 yılında basılan "Her Çi Beno Sanıke" (Her şey Masal olur) adlı romanı ise Zazacadaki ikinci roman olmuştur. Akman, Zazaca roman sayısının 13'e ulaştığını ifade etmektedir.⁵⁰¹ Nikâhlı (Morıber) adlı romanın yazarı Cengiz Aslan,⁵⁰² Borçlu (Deyndar) romanını kaleme alan Hesên Dilawer Dêrsim,⁵⁰³ Deniz Gündüz, Munzur Çem, İlhamî Sertkaya, Jêhatî Zengelan, Zazaca roman üreten yazarlar arasında yer almaktadır. Bu romanların çoğunluğu toplumsal ve siyasal konulara odaklanmaktadır.⁵⁰⁴ Ayrıca, Zazaca roman örnekleri veren yazarlardan Gergerli Medet Can 2012 yılında yayımlanan Gönül Yolculuğu (Barkerdena Zerrî) isimli romanında 1980 döneminde gecekondü sorunu ile birlikte toplumsal ve siyasal sorunlar ele almıştır.⁵⁰⁵ En üretken Zaza aydınlarından biri olan Gagan Çar da "Teresiye Çemçe (Kahpe Dünya)" adında Zazaca roman yazmış ve Hollanda'da yayımlanmıştır.⁵⁰⁶

Zengin Zaza halk edebiyatına ilişkin derlemelerin de son dönemde yayınlandığı görülmektedir. Kuzey Zazacası ile yazan Büyük ozan Sey Qaji'nin (Seyit Gazi) şiirleri ve manileri toplanarak yayımlanmıştır.⁵⁰⁷ Metin ve Kemal Kahraman kardeşlerde 1997 tarihli

⁵⁰⁰ İnternet: Öğretmen-Yazar Hakkı Çimen'le Röportaj (Temmuz. 2016), Web:

<http://www.Zazanadergisi.org/hakki-cimenle-roportaj>, 29 Ocak 2018'de alınmıştır.

⁵⁰¹ Akman İ. (2017). Kurgusal Yapı ve Tematik Açından Her Çi Beno Sanıke (Her Şey Masal Olur) Romanı, Mukaddime, 8(2), 91-105, 91

⁵⁰² Akman İ.(2017). Halk İnanışları, Halk Anlatıları Ve Doğaüstü Olaylar Bağlamında Nikâhlı (Morıber) Romanı, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 10 Sayı: 51 Volume: 10 Issue: 51, s. 11

⁵⁰³ Akman İ. (2017), Halk Anlatıları, Halk İnanışları, Toplumsal Ritüeller ve Büyülü Gerçeklik Ekseninde Borçlu (Deyndar) Romanı, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 10 Sayı: 51, Ağustos 2017, s. 4-10.

⁵⁰⁴ İnternet: Lezgîn R. (2011), Modern Kırmance (Zazaca) Edebiyatı, (9 Mayıs 2011). Web: <http://www.Zazaki.net/file/modern-kirmanca-edebiyati.pdf>, 23 Mart 2018'de alınmıştır.

⁵⁰⁵ Akman İ. (2017). Gecekondü Sorunu Ve 12 Eylül 1980 Darbesi Ekseninde Gönül Yolculuğu (Barkerdena Zerrî) Romanı, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/21, 13-22, 13

⁵⁰⁶ Çar G., Teresiye Çemçe, Hollanda 1995.

⁵⁰⁷ Cengiz D. (2010), Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji, Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli- Türkiye, s. 59

Yaşlılar Dersim Türkülerini Söylüyor adlı albüm ile Usive Zurneci, Bilbile Hozati gibi şahıslar ile kasetlerini tamamlamışlardır.⁵⁰⁸

Yazılı Zaza edebiyatında standartlaşma olmadığı için her bir yazar genel olarak bildiği lehçe de ürün vermektedir. Böylelikle Zazacanın tümü olmasa da, birçok şivesi yazı diline geçmiştir. Keskin; Pülümür-Erzincan ve Varto, kısmen de Batı-Dersim (Hozat-Ovacık), Palu-Bingöl, Solhan, Hani, Dicle ve Lice ağızları, Siverek ve Çermik ağızlarından epey eser çıktığını ancak Mutki, Aksaray, Sarız, Ergani, Kulp, Eğil gibi yörelerde konuşulan ağızlarla ilgili pek az yazılı kaynak bulunduğunu ifade etmektedir.⁵⁰⁹

4.4.5. Bir mücadele alanı olarak Zazaca ve Zaza hareketi

Zaza dili, Zazalarla ilgili konularda temel mücadele alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Zazaları farklı etnik/millet kategorileri içinde göstermek isteyen gruplar iddialarını ispatlamak için Zazacayı farklı dil kategorileri içine koyarak amaçlarına ulaşmak istemektedirler. Ayrıca, istemedikleri etkinliği engelleme, Zazaca konusunda çalışan kişileri itibarsızlaştırma gibi farklı yollarla alternatif tezleri engellemeye çalışmaktadırlar.

Zazacanın tasnifinde Zazacanın Türkçenin lehçesi olduğu tezini savunan yaklaşım büyük ölçüde ortadan kalktığından günümüzde Zazacanın bağımsız dil ya da Kürtçenin bir lehçesi olduğu tartışması tüm hararetiyle devam etmektedir. Kürt milliyetçileri Zazacanın ayrı bir dil olmasını ulusal bütünlükleri açısından olumsuz bir durum olarak gördüklerinden, Zazacayı Kürtçenin bir lehçesi olarak sınıflandırmaktadırlar. Ayrıca, Zaza diline aktiviteleri engellenmesi, Zazacanın dejenerasyonu gibi farklı yöntemlerle amaçlarına ulaşmaya çalışmaktadırlar. Bu hususlara ilişkin örnekler çalışmamızın farklı başlıklarında değinildiğinden bu başlıkta tekrarlanmayacaktır.

Bağımsız Zaza kimliğini savunan Zaza hareketinin Zaza kimliğinin temel unsurlarından biri olduğu için Zaza dilini odağına koyduğu görülmektedir. Zazaca konusundaki aktiviteler, Zazacanın doğru tanımlanması konusundaki çabalar bu bağlamda öne çıkmaktadır. Zaza hareketi Zazacayı savunarak bir yönüyle Zaza kimliğini

⁵⁰⁸ Şimşek B. (2010), Dersimli Kimliği ve Müzik, Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli-Türkiye, s. 191

⁵⁰⁹ Keskin M (2015). Zaza Dili, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, 93-114.

savunmaktadır. Diğer taraftan Zaza hareketi mensupları Zazacanın yaşatılması için çabalamakta ve Zazaca eserler vermeye gayret göstermektedirler.

Zaza hareketi Zazacanın gelecek nesillere aktarılması için de çabaladığı görülmektedir. Zazacanın yaşatılması için Zazaca kurslar verilmekte ve Zazaca ders kitapları hazırlanmaktadır. Örnek olarak Almanya'da Keskin⁵¹⁰, Türkiye'de ise Hıdır Eren Zazaca öğrenme kitabı hazırlayarak bu açığı gidermeye çalışmıştır.⁵¹¹

Zazacanın nasıl tanımlandığı veya nasıl sınıflandırıldığı Zaza hareketinin ilgilendiği ya da ilgilenmek zorunda kaldığı temel konulardan biri durumundadır. Özellikle Zazacanın bir dil ya da bir lehçe olup olmadığı Zaza hareketinin uğraşmak zorunda olduğu ya da kaldığı temel sorunlardan biridir. Zaza hareketinin Zazaca üzerine yaptığı çalışmaların tamamına yakınında Zazacanın lehçe olmadığı, dil olduğu farklı delillerle ispatlanmaya çalışılmaktadır.

Geleneksel olarak Zazaların kendilerini ve dillerini tanımlayış biçimleri Zazacanın ayrı bir dil olduğunu ispat etmek için öne sürülen delillerden olduğu görülmektedir. Örnek olarak İremet, Zazaların günlük konuşmalarında Zazacanın lehçe olarak değil dil olarak tanımlandığını belirtmektedir. Bir Zaza'ya hangi lehçeyi konuşuyorsun diye sorulsa cevap alınamayacağını ancak hangi dili konuşuyorsun sorusuna Zaza dili olarak cevaplanacağını söylemektedir.⁵¹²

Zazacanın lehçe olmadığı konusunda kelime ve gramatik karşılaşmaların da yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Zaza hareketinin genel olarak Zazacanın bağımsız bir dil olduğunu ispat etmek için Zazaca ile Kürtçe karşılaştırması yanı sıra Farsça, İngilizce ve Almanca dilleri arasında da karşılaştırmalar yaptıkları bu diller arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştırdıkları görülmektedir. Böylelikle geniş bir perspektifte dil ve lehçe ayrımını ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Örnek olarak, İremet 250 civarında kelime ile karşılaştırma yaparak Zazaca ile Kürtçenin farklı diller olduğunu Zazacanın Kürtçenin lehçesi olmadığını göstermeye çalışmıştır.⁵¹³ Zazacayı Kürtçenin lehçesi olarak görenlerin

⁵¹⁰ Keskin M. (2012). Zonê Ma Zanena? Zazaki für Anfängerinnen und Anfänger – Nord-Zazaki. İstanbul: Geoaktif Yayınları.

⁵¹¹ Eren H. (2015), Derse Zazaki, İstanbul: Fam Yayınları, ,

⁵¹² İremet F.(1996), Our Language Zaza, Stockholm, 3.

⁵¹³ İremet F.(1996),. 9-11

ise Zazaca ile Kürtçe arasındaki benzerlikleri öne çıkararak Zazacayı lehçe olarak nitelendirmektedirler. Zazacayı lehçe olarak nitelemelerinin bir sonucu olarak da Zazaları Kürt olarak tasnif etmektedirler.⁵¹⁴

Zaza hareketinin Zaza dili üzerine yaptığı çalışmalardan biri de basın açıklamaları, bildirimler ve toplantılar olmaktadır. Zazacayı lehçe olarak tanımlayanlara karşı basın bildirimleri yayınlanmaktadır. Örnek olarak Başbakanlığa Bağlı Kurum ve Kuruluşların bütçesinin görüşüldüğü 13 Aralık 2017 günü Siirt milletvekili Kadri Yıldırım TDK üzerine yaptığı konuşmada Zazacanın lehçe Zazaların Kürt olarak tanımlanmasına, İstanbul Zaza-Der tarafından yapılan açıklama ile karşı çıkmıştır.⁵¹⁵

Avrupa’da Zazalar arasında uyanışın başlaması sonrasında genç nesillere Zazaca dil kurslarının verilmeye başlanmıştır. Ayrıca sadece dilbilimsel bazda çalışmayı hedefleyen farklı Zaza bölgelerinden yazar ve akademisyenle yabancı dilbilimcilerden oluşan Zaza dil enstitüsü de Almanya’da kurulmuştur.⁵¹⁶

4.5. Din

Zaza toplumunu komşuları ile birleştiren ve aynı zamanda ayıran önemli unsurlarından biride dindir. Adıyaman Gerger’de Zazaca konuşan Süryani nüfus ve bireysel din değiştirme vakaları dışında Zazaca konuşan nüfusun tamamı Müslümandır.⁵¹⁷ Bununla birlikte, komşularıyla karşılaştırıldığında Zazaların mezhebi heterojenlik düzeyi yüksek olan gruptur. Zazaların Alevi, Sünni (Hanefi ve Şafi) mezheplerine ait üyeleri bulunmaktadır.

Koçgiri, Dersim, Erzincan, Kuzey-Bingöl, Varto, Hınıs, Tekman, Çat, Sarız, Göle, Selim gibi yerleşim alanlarındaki Zazalar Alevi inancına mensupken, geri kalan bölgeler Sünni Zazalardan oluşmaktadır. Bingöl merkez, Genç, Solhan, Hani, Kulp, Lice, Palu, Ergani, Dicle, Eğil, Silvan, Hazro, Mutki, Baykan gibi merkez yerleşim alanında Şafii,

⁵¹⁴ Çetkin S. (2016). Search of Zazaki Speaking Individuals For Identity Zazaca Konuşan Bireylerin Kimlik Arayışı, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi Yıl:2, Cilt:2, Sayı:4, Aralık 2016, 46-58, 50.

⁵¹⁵ İnternet: İstanbul Zaza-Der (2017), 13 Aralık 2017 Günü Siirt Milletvekili Kadri Yıldırım’ın Tdk Üzerine Yaptığı Konuşmaya Dair Kamuoyuna Yapılan Açıklama Metni Web: <http://Zazader.org/wp-content/uploads/2018/01/Kadri-Y%C4%B1ld%C4%B1r%C4%B1m.pdf>

⁵¹⁶ Keskin M. (2010). 204.

⁵¹⁷ Çağlayan E. (2016)., 98, s. 111

Maden'in bir kısmı, Çermik, Çüngüş, Siverek, Gerger ve Aksaray'dakiler Hanefî şeklinde ayrılmaktadır. Onun dışında, Gerger'de anadili Zazaca olan Süryani ve Ermeni köyleri, Dersim'de yer yer Ermeni aileler de bulunduğu ifade edilmektedir.⁵¹⁸ Adıyaman Gerger'de Zazaca konuşan Süryani nüfus günümüzde de hala varlığını devam ettirdiği bilinmektedir.⁵¹⁹

Zaza nüfusunun mezhebi dağılımı Doğu ve Güneydoğu Anadoluya ilişkin yapılan araştırmalarda da ortaya çıkmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki 19 ilde (Ağrı-Batman - Bingöl - Bitlis - Diyarbakır - Hakkâri - Mardin - Muş - Siirt - Şırnak - Tunceli - Van - Adıyaman - Elazığ - Erzurum - G.Antep - K.Maraş - Malatya - Ş.Urfa) ile İstanbul ve Mersin'de göç ile oluşan mahallelerde yaşayan 8607 kişiye yapılan ankete göre Zaza toplumu içerisindeki Hanefî nüfus %21 Şafi nüfus %62, Alevî nüfus %17 olarak tespit edilmiştir.⁵²⁰ Bu araştırmadaki oranların Zaza toplumundaki mezhebi dağılımı tam anlamıyla yansıtmadığı da dikkate alınmalıdır. Araştırma bölgesi dışında yaşayan Alevî Zaza nüfus (Erzincan, Sivas, Kayseri, Gümüşhane gibi) ile Hanefî nüfus (Aksaray gibi) göz önünde tutulduğunda Alevî ve Hanefî Zaza oranının bir miktar daha yükseleceği tabidir.

Sünnî Zaza nüfus komşularına göre daha dindar olduğu çoğunlukla kabul edilmektedir. Yapılan araştırmalar da bunu doğrulamaktadır. Örnek olarak vakit namazlarını kılma oranı Zazalarda, Türklere göre 24 puan, Kürtlere göre 10 puan, Araplara göre 2 puan yüksek olarak tespit edilmiştir.⁵²¹ Çüngüş Zazaları üzerine yapılan bir araştırmada da Zazalarda dindarlık düzeyinin yüksek olduğu ve oruç tutma ve namaz kılma oranının hayli yüksek olduğu görülmektedir. Bu araştırmaya göre namaz ve oruç ibadetini

⁵¹⁸ Keskin M. (2015), Zaza Dili (Zaza Language), Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, ss. 93-114,

⁵¹⁹ İnternet:Zazalar, Zazaca, Konuşan Süryaniler, TRT6 yayını, (14 Eylül 2014), Web: https://www.youtube.com/watch?v=Qc_ldZ8buFU, 24 Eylül 2018'de alınmıştır..

⁵²⁰ İnternet: Akyürek S. (2011), Kürtler ve Zazalar Ne Düşünüyor? Ortak Değer ve Sembollere Bakış, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor No: 26, (Ocak 2011), Web: <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-91-2014040810rapor26.pdf>, 7 Mayıs 2018'de alınmıştır..

⁵²¹ İnternet: Yeğen M., Tol U. U., Çalışkan M. A., Beyaztaş K, Alkurt S. V., Atalay E., Özmüş M. (2015) Kürt Seçmenlerin Oy Verme Dinamikleri: Kuzeydoğu- Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu Alt Bölgelerinde Seçmenin Siyasal Tercihlerinin Sosyolojik Analizi, ,s. 43, Web: <http://en.yada.org.tr/pdf/06a57ba76299239050a674183947aab9.pdf>, 10 Eylül 2018'de alınmıştır..

hiç yapmayanların oranı sadece %3 civarında kalmaktadır.⁵²² Genel olarak daha dindâr olan Zazalarda Müslüman kimliği daha baskın durumdadır.⁵²³

Ayrıca, Türkiye’de en yüksek Alevi oranı Zazalarda olmasının da etkisi ile Zaza Aleviliğinin, Türk ve Kürt/Kurmanc Aleviliğinin kaynağı olduğu da öne sürülmektedir. Hatta bazı kişiler Alevi Türk ve Alevi Kürt/Kurmançların önceden Zaza olduklarını ancak sonradan asimile olup Türkçe ve Kurmanca konuşan topluluklara dönüştüklerini iddia etmektedirler.⁵²⁴

Aleviliğin İslam dışında olup olmadığı günümüzde tartışılan bir olgu olmakla birlikte geleneksel Alevi Zazaların kendilerini gerçek ve orijinal Müslüman gördüğü bilinmektedir. Şafi Kürtler ve bazen de Türkler için onlar “Kılıç Müslüman’ı, kılıçla döndüler” diyerek kendilerinin orijinal gerçek Müslüman olduklarına ilişkin inançlarını tekrarlamaktadırlar.⁵²⁵

Alevi Zazalar dini inançlar kendi inançlarına rae (yol) olarak sınıflandırmaktadırlar. Alevi Zazalarda “Alevilik” veya “Rê/Rae Heq” denilmektedir. Dinî görevde bulunan “Seyit” denilen kutsal Ocaklar mevcuttur ve onların soyunun On İki İmâmlar’a kadar dayandığına (Ehl-i Beyt İnancı) inanılır. Geleneksel Alevi Zaza toplumu Rehber (Raywer) denilen Dedelerin yönetimi altında dinî hizmette bulunan kişi ve onun altında Talip (Taliw) denilen normal halklardan oluşan hiyerarşik dini sosyal bir yapıya sahiptir.⁵²⁶

Genel Alevi toplumunda olduğu gibi Alevi Zaza toplumunun dini ve toplumsal yapısında son 70 yıl içerisinde büyük değişimler yaşandığı görülmektedir. Başlangıçta çok büyük çoğunluğu kırsal alanda kendi geleneksel inanç ve toplumsal yapısı içerisinde yaşayan Alevi Zaza toplumu 1950’li yıllardan başlayarak büyük şehirlere göç gibi nedenlerle modern dünyayla ve sol ideolojilerle tanışınca büyük bir meydan okumaya maruz kalmıştır. Ayrıca geleneksel Alevi değerleri, Alevi Zazalar arasında 1970’lerden itibaren sol düşüncelerin de güçlenmesi ile birlikte büyük bir meydan okumaya maruz

⁵²² Koroğlu M. A.(2013), Çüngüş’te Sosyal ve Dini Hayat, The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 6 Issue 7, p. 731-759, July 2013, s. 749,751.

⁵²³ Ağırır B. (2008), Kürtler ve Kürt Sorunu, 2008, Konda Araştırma, Web: <http://www.bekiragirdir.com/wp-content/uploads/2009/01/kurtler.pdf> s. 15. 29 Eylül 2019 de alınmıştır.,

⁵²⁴ Werner E. (2012). 40

⁵²⁵ İnternet: Kaya H (2014). Dersim Zaza Kızılbaş Kimliği, (17 Kasım 2014) Web: <https://www.hasankaya.com/dersim-Zaza-kizilbas-kimligi.html> 23 Ekim 2018’de alınmıştır.

⁵²⁶ Wakamatsu H. (2014) Antropolojik Yaklaşımla Hızır İnancı: Dersim Bölgesinde Uygulanan Dinî Ritüeller, Hünkâr Alevilik Bektaşılık Akademik Araştırmalar Dergisi, Aralık 2014 Yıl : 1 Sayı : 2, 20.

kalmış Alevi Zazalar arasından Alevi inancına karşı negatif tutum güçlenmiştir. Bu dönemde Alevi inancına karşı ilgisizlik ve toplumsal yapısının büyük ölçüde çözülmesi ile birlikte kurumların ve değerlerin işlevlerini yitirmesi gibi olgularla karşılaşmıştır.⁵²⁷ Bu durum Alevi Zaza toplumunda Aleviliğin aşınması, Aleviliğe ait ritüellerin daha az uygulanması gibi sonuçlara neden olmuştur. Ancak 1990'lardan itibaren Alevilerin kendi dini geleneklerini yeniden keşfetmeye yöneldikleri görülmektedir.⁵²⁸

Alevi Zazalarda belli günlerde oruç tutulması gerektiğine inanılmaktadır. Bunlardan biri de Hızır orucu ise, her yıl Şubat ayın 13'ünden itibaren üç gün boyunca tutulan oruçtur. Hızır (a.s.) ile ilgili ziyaretgâhlar Alevi Zazaların yaşadığı yörelerde çokça bulunmaktadır. Mesela Muş'a bağlı Varto ilçesinde "Hızır Çeşmesi" diye bilinen bir ziyaret yeri vardır ve orada Hızır (a.s.)'ın ayağını bastığı yerden bu çeşmenin ortaya çıktığına inanılmaktadır.⁵²⁹

Zaza Aleviliği genel olarak bakıldığında Türkiye'de Anadolu Aleviliği inancının bir parçasıdır. Bu durum hem örgütlenme hem de inanç bağlamında gözlenmektedir. Bununla birlikte Zaza Aleviliğini Türkmen ve Kürt Aleviliğinden ayıran belli unsurlar da bulunmaktadır. Bunlardan belki de en önemlisi Zaza Alevilerin cemlerinde dilin Zazaca olmasıdır. Bu cemlerde deyişler Zazaca okunmakta ve ibadet Zazaca yapılmaktadır.⁵³⁰

Zaza Aleviliğinde doğa olayları ve güçleri önemli yere sahiptir. Su, kutsal kabul edilirken su kaynakları ziyaretlere dönüşmüştür. Ayrıca güneş, ay, toprak (Haq) ve ateşte kutsal kabul edilmektedir. Örnek olarak Güneş'in (Tij/Ro) doğuşu dualarla karşıladığı,, Güneş ışığının vurduğu taş veya duvar öpülüp, dualar edildiği belirtilmektedir.⁵³¹

Anadolu Alevileri ile İran ve Irak'ta bulunan ehl-i haklar arasında inanç benzerliği olduğu çok defa ifade edilen bir iddiadır. Ayrıca Kürt milliyetçileri de bu iddiayı Aleviler

⁵²⁷ Yazıcı M. (2012), Aleviliğe Etnik Yaklaşımlar: Zazalar - Alevilik İlişkisi, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 410

⁵²⁸ Paul L. (2011), 23

⁵²⁹ Wakamatsu H. (2014), 21

⁵³⁰ İnternet: Kırmancki (Dersimce) Cem, (Tarihsiz) Web: http://dersimnews.com/gab_gallery/kirmancki-dersimce-cem, Dersim İnancı'nda Hızır (Asparê Astorê Qırî/ Bozat'ın Süvarısı) (Tarihsiz) Web: <http://Zazaki.de/Zazakide/itiqad/mcomerd-hizir.html> 27 Mayıs 2017'de alınmıştır.

⁵³¹ Geçgin E. (2010), Dersim Aleviliğinde Doğa-İnsan İlişkisi, Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli- Türkiye, s. 229

Kürttür tezlerine destek olmak üzere de kullanılmaktadırlar⁵³² Ehli-hakların büyük çoğunluğu dil olarak Zazacaya akraba Gorani veya lehçelerini kullanmaları ve cem benzeri toplanmaları ile Alevi Zazalara benzemektedirler. Bununla birlikte ibadetlerinde kadınların bulunmayışı gibi başlıklarda ise Anadolu Alevilerinden farklılıklar göstermektedirler.⁵³³

İslam dünyasında din adamlarına verilen isimlerin Hristiyan ve Yahudi din adamlarına benzer anlamlara sahip olmasına paralel bir durum Zazalarda da görülmektedir. Zaza Alevilerindeki dini önderlerin adlandırılması ile Hristiyan din adamları sınıfının adlandırılması arasında paralellik olduğu ifade edilmektedir. Hristiyanlarda din adamına pastör şeklinde adlandırılırken Zaza Alevilerde ise pir denilmektedir. Yine Hristiyanlıkta ibadet yeri olan kilisenin anlamı toplanma yeri iken Cemevi de aynı anlama gelmektedir. Diğer taraftan Sünni Zazalarda da kullanılan din adamları için kullanılan ifadelerin (Molla: sahip ve efendi anlamındaki Mevla kelimesinden) Yahudi din adamları için kullanılan (Rabbi)tabirlerle paralellik arz ettiği görülmektedir.⁵³⁴

Zazalar arasında tasavvufi akımların çok güçlü olduğu bilinmektedir. Alevi Zazalardaki inanç öğelerinin içinde güçlü tasavvufi eğilimin bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca Sünni Zazalar arasında da tasavvuf ekolleri çok etkilidir. Özellikle Nakşibendilik Zazalar arasında çok güçlüdür. Nakşibendiliğin Halidi kolunun Zazalar arasında büyük bir ağırlığı bulunmaktadır. Bunlardan Ali Es-Septi Zazalar arasında birçok müntesibi bulunmaktaydı. Oğlu Şeyh Sait Hınıs'ta tarikatı temsil etmekteydi. Tarikatın etki alanı oldukça genişti. Temel olarak da Sünni Zazalar arasında büyük bir manevi otoritesi bulunmaktaydı.⁵³⁵ Şeyh Sait bu manevi otorite ile de 1925 Şeyh Sait isyanı denen hadisede Sünni Zazaları mobilize edebilmiştir.

Genel olarak bakıldığında Sünni Zazalar arasında en saygın şeyhlerin Elazığ ve Bingöl bölgesinde Palu, Çan, Melekan, ve Halifan Sağnis şeyhleri olduğu dikkat çekmektedir. Şeyhlerin etki alanı ise daha çok Şafi Zaza bölgelerinde etkili olduğu görülmektedir. Bu şeyh ailelerinin çoğunun Zaza toplumuna sonradan girdikleri görülmektedir. Örnek olarak Çan Şeyhlerinin Bağdat'tan, Palu Şeyhlerinin

⁵³² Bayrak M. (1997). Alevilik Ve Kürtler [İnceleme-Araştırma ve Belgeler], Ankara: Öz-Ge Yayınları 20, 421, 459.

⁵³³ Kaya A (2014). Ehl-i Haklar ve Dersim, İstanbul, 35

⁵³⁴ Werner E. (2012)., 23

⁵³⁵ Çağlayan E. (2016), Zazalar Tarih Kimlik ve Kültür, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 118, 119

Süleymaniye'den, Melekan Şeyhlerinin ise Botandan geldiği bilinmektedir. Diğer taraftan Şeyhlik olgusu babadan oğula geçmesi yönüyle bir sebebiyle, Şeyhler bölgesel aristokrasiyi oluşturmaktadırlar. Bu durum onları siyasi olarak da güçlendirmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere Zaza bölgesinde etkili olan bu şeyhlerin büyük çoğunlukla Nakşibendi tarikatının Halidi koluna mensuptur.⁵³⁶

Sünni Zazalar arasında dini referans alan grupların hayli etkin olduğu görülmektedir. Hüdapar'ın Şafi Zazalar arasında kayda değer gücü olduğu ve Hizbullah içinde de önemli Zaza varlığının bulunduğu ifade edilmektedir.⁵³⁷ Örnek olarak Hizbullah'ın lider kadrolarından sayılan Hacı Bayancuk (Ebu Hanzala kod adlı Halis Bayancuk'un babası) Zaza'dır. Ayrıca Zaza bölgelerinden yüzlerce militanın Suriye'deki cihatçı gruplar içinde savaştığı ifade edilmektedir.⁵³⁸ Diğer taraftan HüdaPar çizgisinin PKK çizgisine kıyasla Zazaların kimlik talepleri konusunda peşin hükümlü olarak davranmadığı onların yayınlarını yorum yapmadan yayınlayabildiği görülmektedir.⁵³⁹

Sünni Zazalar arasından Nurculuğun da kayda değer gücü bulunduğu ifade edilmektedir. Özellikle Zehra ve Med-Zehra gruplarının güçlü olduğu belirtilmektedir.⁵⁴⁰ Ayrıca, Med-Zehra Grubunun müteveffa lideri Mehmet Sıddık Dursun (Şeyhhanzade) de Bingöllüydü. Cenazesi çok büyük bir kalabalığın katılımı ile Bingöl'de defnedilmiştir.⁵⁴¹

Sünni Zazalar arasında medreselerde yetişmiş mollaların sosyal yapıda büyük itibarları bulunmaktadır. Diyanete bağlı imamların sayısının artması ile birlikte mollaların güçleri azalsa da çocuklara kuranı kerimin öğretilmesi, ihtiyacı olanlara dini bilgilerin öğretilmesi, dini nikahların kıyılması gibi dini/sosyal vazifeleri gördükleri için itibarları hala güçlüdür.

⁵³⁶ Çağlayan E. (2016)., 124

⁵³⁷ İnternet: White J., Turkish Hizbullah Is Back In New Sheep's Clothing, (Kasım 2013) Web: <http://kamilpasha.com/?p=7574>, 30 Temmuz 2017'de alınmıştır.

⁵³⁸ İnternet: Abdülkadir K. (2015) , Bingöl'ün Derdi İşid'e Götürdü, 2015 Web:http://appsaljazeera.com/interactive/isid_dosya/bingol.html, , 30 Temmuz 2017'de alınmıştır.

⁵³⁹ İnternet: Zazalardan Zazaca Televizyon ve Radyo talebi, (17 Ocak 2015) Web: <https://ilkha.com/haber/5649/Zazalardan-Zazaca-televizyon-ve-radyo-talebi>, 8 Ocak 2018'de alınmıştır.

⁵⁴⁰ Çağlayan E. (2016). 111

⁵⁴¹ İnternet: Sıddık Dursun son yolculuğuna uğurlandı, (10 Temmuz 2017) Web: <http://www.bingolhaberci.com/haber/bingol/-siddik-dursun-son-yolculuguna-ugurlandi/4741.html> 8 Ocak 2018'de alınmıştır.

Gerek Alevi gerek Sünni Zazalarda “Ziyaret” kültürünün güçlü olduğu görülmektedir. Bu ziyaret yerleri çoğu zaman bir yatırın mezarı olmaktadır. Alevi Zazalarda ziyaret yerinde lokma ve niyaz verilmesi geleneği hala sürdürülmektedir.⁵⁴² Tezini Elazığ Zazalarının halk inançları üzerine yapan Kahraman, Elazığ ve çevresindeki Zazaların yaşadığı hemen hemen her köyde yatır bulunduğunu, her yatırın bir hastalığa şifa kaynağı olduğuna inanıldığını, derdine derman arayanların bu ziyaretgâhlara giderek adaklarda bulduklarını belirtmektedir. Özellikle adadıkları kurbanı yatırlarda kestikleri zaman dualarının kabul edilme oranının çok daha fazla olduğuna inanıldığını söylemektedir.⁵⁴³ Siverek’te de Koçali Baba Türbesi bu ziyaret olgusunun yaşatıldığı yerlerden biridir.⁵⁴⁴ Sünni Zazalara paralel olarak Alevi Zazalarda da bazı ziyaretler bazı dilekler için gidilen ve dua edilen mekanlar durumundadır. Çocuğu olmayanların Ağuçan ziyaretine, çocuğu olmayanlarla erkek çocuk isteyenlerin Sultan Hıdır Ziyaretine giderek dualar etmektedir.⁵⁴⁵ Kahraman’ın tezinde belirttiğine paralel olarak görüşme yaptığımız Zazaların tamamına yakını geleneksel Zaza toplumunda ziyaret kültürünün önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bu ziyaret yerleri ziyaret yerlerinin çoğunun yüksek ve ulaşılması zor yerlerde olduğu kurbanlar kesildiği ifade edilmiştir.

Geleneksel Zaza toplumunda günlük hayatın içerisinde birçok işlevi bulunan ziyaretlerde sadece dilek ve istekte bulunulmamakta bazı ziyaretlerde de şükranlarda sunulmaktadır. Pülümür’e bağlı Şateri (Dağyolu) köyüne gelen suyun kaynağı bulunan Merge yaylasındaki gözelerde şükran amaçlı kurban kesilmektedir.⁵⁴⁶ Ziyaret kültüründe kadim inançlara ait öğelerin de bulunduğu belirtilmektedir. Örnek olarak Driver, bazı Zaza aşiretlerinde bazı ağaçların kutsal sayıldığı taş bloklarından sunaklarının bulunabildiğini söylemektedir.⁵⁴⁷ Ayrıca Zazalar arasında evliya mezarları ya da bağlı olunan Şeyhin kabri

⁵⁴² İnternet: Karakaş M. (2014) -Geçmişten günümüze “Dêsim/Dersim Aleviliği (Raa Hêq), (Ocak 2014)
Web: <http://www.cilagazete.com/meltem-karakas-gecmisten-gunumuze-alevilik/.html>, 30 Temmuz 2017’de alınmıştır.

⁵⁴³ Kahraman Ö. (2010), Elâzığ ve Çevresinde Yasayan Zazalardaki Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2010, 60

⁵⁴⁴ Özağaçhanlı Z. (2012). Siverek Ve Çevresinde Yaşayan Zazalarda Doğum Geleneği, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 713

⁵⁴⁵ Danık E. (1996), Dersim Alevi-Kürt ve Zaza Miteolojisi ve Pantheonu Üzerine, Birikim, Sayı 88, Ağustos, 65, 66.

⁵⁴⁶ Karakaş M. (2014). Dersim Aleviliğine Kaynaklık Eden Kültürler, Kutsal Mekanın Önemi ve Munzur Baba, Geçmişten Günümüze Alevilik 1. Uluslararası Sempozyumu 3-5 Ekim 2013, Editör Mehmet Yazıcı, 2. Cilt, Bingöl Üniversitesi Yayınları 2014, s. 342

⁵⁴⁷ Driver G. R. (1922), The Religion of the Kurds, Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London, Vol. 2, No. 2 s.199

kutsal kabul edilmesinin farklı örnekleri de bulunmaktadır. Zazalar arasında yemin edilirken Şeyhin ya da Şeyhin kabri üzerine de yemin edildiği de görülmektedir.⁵⁴⁸

Milliyetçilik teorileri başlığında da değinildiği üzere din ile etnik kimlikler ve hareketler arasında farklı boyutlarda ilişkiler bulunmaktadır. Modern bir olgu olan milli kimlikler dini kimlikler ile çelişse de bazı durumlarda ön milli bağlardan biri olarak fonksiyon icra etmekte ve milli kimliğin temelini oluşturabilmektedir. Ayrıca Hroch'un belirttiği üzere birçok örnekte din adamları milli hareketlerin önemli bileşeni olmuşlardır. Bu bağlamda, Zaza hareketinin A evresi olarak adlandırabileceğimiz ilk döneminde farklı başlıklarda değindiğimiz Zaza din adamları Zaza edebiyat eserleri vererek veya dilbilgisi kitapları hazırlayarak bu evreye katkı sağlamışlardır.

4.6. Sosyo-Kültürel Yapı

Zaza toplumu genel olarak Türkiye'deki diğer gruplarla çok fazla ortak özelliklere sahip olsa da Zazaları diğerlerinden ayıran hususiyetleri de bulunmaktadır. Bu durum büyük ölçüde onların yaşadığı coğrafya, tarihsel hikâyeleri ile ilişkidir. Zaza kültürü ve sosyal yapısı tarihin ve coğrafyanın getirdiği şartlar çerçevesinde yeniden şekillenmekte ve yeni biçimler almaktadır.

Geleneksel Zaza toplumunda çok derin sınıfsal farklılıkların olduğunu söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte, dini önderler (Şeyhler- Seyitler, Mollalar gibi), aşiret liderleri ve Mirler/Beyler geleneksel Zaza toplumunun elitleri olarak öne çıkmaktadır. Günümüzde bu gruba iş adamları, politikacılar da katılmıştır. Sıradan köylüler ise alt ve orta sınıfı oluşturmaktaydılar.⁵⁴⁹ Özellikle din adamlarının geleneksel Zaza toplumunda ağırlığını daha yüksek olduğu Şeyh Sait ve Seyit Rıza örneklerinde olduğu gibi net olarak görülebilmektedir. Bununla birlikte Dersim Zazalarında tarihsel olarak pirlar inanç önderleri olarak etkili olsalar da sosyal ve siyasal güç bakımından aşiret olgusunun da etkili olduğu da belirtilmektedir.⁵⁵⁰ Bu bağlamda Dersim Zazalarında mücadelelerin aşiret mücadelesi olarak öne çıkması da dikkat çekmektedir.

⁵⁴⁸ Çağlayan E. (2016), 126

⁵⁴⁹ Werner E. (2012), 54.

⁵⁵⁰ Geçgin E. (2010), Dersim Aleviliğinde Doğa-İnsan İlişkisi, Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli- Türkiye, 226.

Geleneksel Zaza toplumu akrabalık ilişkileri düzleminde tanımlanabilecek aşiret düzenine sahiptir. Diğer bir ifadeyle Zazalar aşiretten ziyade kabile, boy halinde bir arada yaşamaktaydılar.⁵⁵¹ Bununla birlikte Zaza toplumunda aşiret yapısının çok büyük ağırlığının olmadığını da söylemek gerekmektedir. Zaza aşiret yapılanması akrabalık ilişkileri temeline dayandığı için toprak ağalığı, marabalık, topraksız köylülük gibi durumlar hemen hemen yoktur. Pamukçu bu durumu Zaza feodalizmi ile Kürt feodalizmi arasındaki fark olarak ifade etmektedir.⁵⁵² Bunda Zazaların yaşadığı coğrafyanın genel olarak dağlık bölgeler olmasının da etkisi bulunmaktadır. Zazaların yaşadığı coğrafya dağlık bölge olması nedeniyle geniş toprak sahipliği mümkün olmamakta, ekilebilir araziler nitelik ve nicelik olarak daha kısıtlı olduğundan toprak ağalığı sistemini var edecek bir durum söz konusu olamamıştır.

Zaza toplumundaki aşiret yapısının son dönemde gerileme içinde olduğu görülmektedir. Şehirleşme, aşiret yapısının fonksiyonunu yitirmesi gibi faktörler de aşiret bağlarının zayıflamasının temel nedenleri olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte Bucak aşireti gibi büyük aşiretlerin siyasi rekabette öne çıkmaları durumunda varlığını yeniden hissettirdiği durumlar da söz konusu olabilmektedir.⁵⁵³

Zazalarda aşiret yapısı büyük ölçüde aynı soydan geldiğine inanılan geniş bir aile gibi algılanmaktadır. Bu yapı içerisinde herkesin ödevleri ve sorumlulukları bulunmaktadır. Bu sorumluluklar ve ödevler aşiretler içerisinde dayanışma olgusunun temelini oluşturmaktadır. Zazaların yaşadığı bölgelerin engebeli olmasının da katkısı ile Zaza aşiretleri arasında bir aşiretin ya da bir gücün sivrilmesi ile güçlü aşiret konfederasyonlarının hakimiyet kurduğu görülmemektedir. Bununla birlikte 3-5 küçük aşiretin bir araya gelerek hareket ettiği de dikkati çeken bir olgudur. Özellikle Dersim bölgesindeki Zaza aşiretleri silahlı olarak çoğunlukla askeri amaçlı “kol-qol”lar düzenlemekteydiler. “Qol” denilen bu askeri birimin lideri “salesor” olarak adlandırılmaktaydı. “Kelepur” yani talan ve yağma sadece Dersime özgü olmamakla birlikte “qol”ların temel amacıydı. Bununla birlikte aşiretler çoğunlukla tarımcı topluluklardan koruma vergisi olarak nitelendirilebileceğimiz “cırm” adlı vergi de

⁵⁵¹ Demir A. (2012) 110

⁵⁵² Pamukçu E. (1990), 1937-38 Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri, Piya Zaza Dili ve Kültürü Dergisi, Sebat 1990, Amor 10, s. 26, 27

⁵⁵³ Kaya M. (2012), Zazalarda Aşiret Geleneği Gökdere ve Kasıman Aşiretleri Örneği, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 563.

almaktaydılar.⁵⁵⁴ “Kelepur” yoğunluklu yaz ve bahar aylarında Dersim dışında gerçekleştiriliyorken, kış aylarında ise içe doğru ve zora dayalı bir vurgun geliştiriliyordu. Ermenilerin ürünlerinden ise “kesim” olarak ifade edilen gelir payı alınmıyordu. Bu yapısıyla Dersim'de aşiret bağı silaha dayalı gayri resmi askeri bir toplum görüntüsü hakimdi.⁵⁵⁵

Dersimde yağma olayları 20. Yüzyılın başında bölgeye gelen yabancı seyyahlar tarafından anlatılmaktadır. 1908 yılında Dersim bölgesine gelen Huntington, 1908 yılında kıtlık olduğunu bölgedeki insanların temel geçim kaynakları olan ekinlerin çok iyi ürün vermediğini, hayvansal üretim konusunda da sıkıntılar olduğunu bu nedenle de Dersimlilerin çevre köylerde talan yaptıklarını anlatmaktadır.⁵⁵⁶ 1911 yılında Dersim bölgesine gelen Molyneux-Seel'de bu hadiselerin bölgede yaşandığını söylemektedir.⁵⁵⁷

Zaza toplumunda bulunan kabileler ve aşiretlerin sayısının yüzü geçtiği değerlendirilmektedir. Dersim yöresinde bulunan Zaza aşiretleri temel olarak Dersimli ve Seyhhasanlı olarak ikiye ayrılmaktadır. Werner 80'in üzerinde aşiret ismi aktarmaktadır. Geçmişte ve günümüzde Zaza aşiretlerinin öne çıktığı bölgelerden bir diğeri de Siverek ilçesidir. Bu bölgede Bucak, Kırvar, Bab gibi Zaza aşiretleri bulunmaktadır.⁵⁵⁸ Bingöl yöresinde ise kabile isimleri aynı zamanda bölge adı da olabilmektedir. Örnek olarak Bingöl Solhan civarında, Solhan, Tavz ve Umeran adında üç büyük aşiret bulunmaktadır. Ayrıca Zıkti ve Az aşiretine ait köyler yanında bazı daha küçük aşiretlerde yaşamaktadır.⁵⁵⁹

Geleneksel Zaza toplumunda aşiretler ve aşiret konfederasyonlarının belli bir ağırlığı bulunmaktadır. Zaza bölgeleri dışardan gelen göçebe grupların tehdidi, Hamidiye Alaylarının Zaza kabileleri için tehdit oluşturabilmesi, kabileler arası çatışmalar gibi sebeplerle bir tür yarı askeri yapılanma içerisindeydi. Tanzimat reformları bölgedeki geleneksel bey ve mir sistemini ortadan kaldırınca bölgede kabileler ve aşiretler üstü yeni bir figürlere ihtiyaç duyulmuştur. Birbirlerine denk kabile ve aşiretlerin bulunduğu Zaza

⁵⁵⁴ Eren H. (2012), Dersim'in Sosyal Yaşamında “Qol, Salesor, Cırm Ve Kelepur” Kavramları, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 612-618

⁵⁵⁵ Geçgin E. (2010), 226

⁵⁵⁶ Huntington E. (1911), Physical Environment as a Factor in the Present Condition of Turkey, The Journal of Race Development, Vol. 1, No. 4 (Apr., 1911), s. 470

⁵⁵⁷ Molyneux-Seel L. (1914), A Journey in Dersim, The Geographical Journal, Vol. 44, No. 1 (Jul., 1914), 51.

⁵⁵⁸ Werner (2017), 305

⁵⁵⁹ Kaya M. S. (2011), 30

bölgesinde kabileler üstü figür olarak din adamları mirlerin yerini aldı.⁵⁶⁰ Seyit Rıza ve Şeyh Said kabileler üstü güçleri ile Zaza toplumu üzerinde hakim duruma geldiler. Aşiret yapısının etkisinin azalması ile de Zaza toplumunda aşiret yapısı, komşuları Kürtlere kıyasla daha az baskın hale gelmiştir. Günümüzde de Zazalar kendilerini aşiretlerle daha az özdeşleştirmektedir.⁵⁶¹

Geleneksel Zaza toplumunda dinsel ve sosyolojik itibarlı kesimlerin büyük ağırlığı bulunmaktaydı. Bunları şeyhler, seyyidler, mirler/beyler ve mollalardır.⁵⁶² Geleneksel Zaza toplumu daha küçük aşiretlerin hakim olduğu bir düzen hakim olduğundan aşiretler arasında sorunları çözmek ve devletle ilişkilere aracılık etme gibi fonksiyonları icra eden beyler ile şeyhler öne çıkmaktadır.

Zaza toplumunda aşiret yapısı dışında olanlar da bulunmaktadır. Bu gruplar aile grupları olarak örgütlenmektedirler. Ayrıca 1950'li yıllardan beri kırsal alanlardan şehirlere yaşanan göçle Zazalarda aşiret yapısının zayıfladığı görülmektedir.⁵⁶³ Bu nedenle Zaza toplumunda aşiret temelli açıklanması iyice zorlaşmıştır.

Zaza toplumunda, komşuları olan Kürtlere kıyasla göçebelik tarihsel olarak çok daha az görülmektedir. Tarihsel olarak Zaza toplumunun ayırt edici özelliği köylülüktür.⁵⁶⁴ Bununla birlikte Zaza toplumunda göçebeliğin tamamen var olmadığını söylemek de mümkün değildir. Ancak onlar çok uzun hatlarda göçebelik yapmamakta daha dar bir alanda sürüleri peşinde gitmektedirler. Göçebelik yapanlar çoğunlukla yazın kendilerine en yakın olan yaylaklara çıkmakta, kışın sakin oldukları yerlerine geri dönmektedirler. Bazı göçebe Kürt aşiretleri gibi uzak yerlere göç ederek yaylalara çıkmamaktadırlar.⁵⁶⁵ Zazalarda göçebeliğin olmadığını bir delili olarak da ev biçimleri gösterilmektedir. Geleneksel Zaza evlerinde ağırlıklı olarak alt kat hayvan ahırına iken üst kat insan yerleşimi için ayrılmıştır. Böylelikle iklim şartlarına karşı ekonomik avantaj sağlanmaktadır. Ayrıca evlerdeki bölümler geçici bir yerleşmeye değil sürekli yaşamaya uygun olarak tasarlanmıştır.⁵⁶⁶

⁵⁶⁰ Werner 2017, s. 340

⁵⁶¹ İnternet: Yeğen M., Tol U. U., Çalışkan M. A., Beyaztaş K, Alkurt S. V., Atalay E., Özmüş M.(2015) 41.

⁵⁶² Çağlayan E. (2016),.109

⁵⁶³ Çağlayan E. (2016),. 140

⁵⁶⁴ Werner E. (2012). 40.

⁵⁶⁵ Demir A. (2012) , 109

⁵⁶⁶ Werner E. (2017), 327

Zaza bölgelerinde keçi yetiştiriciliğinin daha yaygın olduğu görülmektedir. Hatta bazı bölgelerde koyun Kürt'ün keçi Zaza'nın şeklinde bir anlatımın olduğu da ifade edilmektedir. Bunda Zaza bölgelerinin daha dağlık daha fazla meşelik olmasının da etkisi bulunmaktadır. Zazaların yaşadığı bölgeler genel olarak dağlık bölgeler olduğu için aynı zamanda verimli yaylalarda bulunmaktadır. Engebeli olmayan, zengin su kaynaklarına sahip olan düz yaylalarda koyunculuk, eğilimli arazilerde ise daha çok geven ile diğer bitki örtüsünün yoğun olduğu alanlarda keçi yetiştiriciliği yapılmaktadır.⁵⁶⁷

Zaza bölgeleri nispeten dağlık ve engebeli yerler olduğu ve tarım yapılacak büyük araziler olmadığından Zazalar buldukları yerlerden çok fazla göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu nedenle de Zaza bölgelerinden çok fazla insan Türkiye'nin batısına veya yurt dışına göç etmişlerdir. Ayrıca Zaza bölgeleri dağlık olması hasebiyle PKK da bu bölgelerde üslenmiş ve bölgeyi çatışma alanı haline getirmiştir. Bu durum sebebiyle Zaza köyleri güvenlik problemi ile karşı karşıya kalmış ve Zazalar köylerinden göçmek zorunda kalmışlardır. Özellikle Tunceli, Bingöl kırsalı ve Diyarbakır ve Mutki kırsalı gibi alanlarda bu çatışma olgusu oldukça önemli bir olgudur.

Zaza nüfusun çatışmalardan en fazla zarar gören grup olması yapılan saha araştırmalarında da tespit edilmiştir. Tüm etnik gruplar içerisinde son 30 yıldaki çatışmalı süreçte kendisinin ya da yakın bir akrabasının zarar görme durumuna bakıldığında Kürt seçmenlerin %40'ının, (Sünni) Zazaların %44,5'inin, Alevi (çok büyük çoğunluğu Zaza) seçmenlerin %66'sının geçmişte mağduriyet yaşadığını belirtmiştir.⁵⁶⁸ Bir başka araştırmada, çatışmalardan kişisel olarak zarar görüp görmediklerine ilişkin soruya, Zazaların %31'i, Kürtlerin %23'ü, Türklerin %10'u ve Arapların %9'u zarar gördüklerini belirtmiştir.⁵⁶⁹

Çatışmalar sebebiyle Zaza bölgelerinden yoğun göç Zaza hareketinin de değiştiği bir konu olmuştur. Onların deyişi ile Zaza bölgelerinin insansızlaşması/Zazasızlaşması Zaza hareketinin dile getirdiği sorunlardan biri olmaktadır. Bir yönüyle Zazalar, Kürt

⁵⁶⁷ Yüksel A., Kurtaran A. R, Baydaş A, (2012) Bingöl Yöresinde Yaşayan Zazalarda Yaylacılık Geleneği, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 608

⁵⁶⁸ İnternet: Yeğen M., Tol U. U., Çalışkan M.A., Beyaztaş K, Alkurt S.V., Atalay E., Özmüş M. (2015) 47.

⁵⁶⁹ Kaya İlhan, Aydın Hasan, Gültekin Metin, Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci Algı Araştırması, UKAM YAYINLARI YAYIN NO: 03, RAPOR NO: 03, 2013, s. 33, 34.

hareketinin mücadelesinin bedelini yaşadıkları coğrafyayı terk etmek zorunda kalarak ödemek durumunda kalmışlardır.⁵⁷⁰

Zaza toplumunun farklı sebeplerle yoğun şekilde göç vermesi Zaza hareketini de etkilemiştir. Zaza hareketinin ilk nüveleri ve ilk dergicilik faaliyetleri Avrupa’da meydana gelmiştir. Diğer taraftan Türkiye içinde de ilk Zaza Derneği İstanbul’da kurulmuştur. Bu durum bize Zaza hareketinin içerisindeki diaspora karakterine işaret vermektedir.

Zaza aile yapısı gerek Sünni gerek Alevi Zazalarda tek eşliliğe dayalıdır. Nadir olarak çok eşlilik görülse de bu durum çoğunlukla ilk eşin çocuk sahibi olamaması gibi istisnai hallerde söz konusudur. Geleneksel Zaza toplumunda dikkat çeken bir olgu yakın akrabalar arasında evliliğin yaygınlığıdır.⁵⁷¹ Zaza toplumunda tek eşliliğin hakim olması Zazaların ayırt edici bir hususiyeti olarak görülmektedir. Bu durum Zazaları Kürtlerden ayıran unsurlardan biri olarak Zazalar tarafından ifade edilmektedir. Bu özellik öne çıkarılarak Zazaların Kürtlerden kültürel olarak da farklı olduğu belirtilmektedir.⁵⁷²

Zaza toplumunda akrabalık ilişkilerinde baba kanından gelen akrabaların önceliği bulunmaktadır. Solhan civarında; “Eqrebe evzel” baba soyundan yakın akrabaları tanımlamaktadır. “Deze” ise baba tarafında daha uzak akrabaları anlatmaktadır. Bir yönüyle aşiret akrabalarını da ifade etmektedir. Khal/warze anne tarafından akrabalar için kullanılmaktadır.⁵⁷³

Zaza toplumunda komşuları Kürtlere kıyasla daha az görülse de kan davası vakaları da görülmektedir. Kan davası çoğunlukla iktisadi, sosyal ve siyasal nedenlere dayanmaktadır. Kan davaları genel olarak Alevi Zazalarda kan davalarının çok daha az olduğu belirtilmektedir.⁵⁷⁴

⁵⁷⁰ 1 numaralı kaynak kişi ile 30 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁵⁷¹ Çağlayan E. (2016)., 131

⁵⁷² Çetkin S. (2016)., 52.

⁵⁷³ Kaya M. S. (2011)., 20

⁵⁷⁴ Çağlayan E. (2016)., 145

4.6.1. Zaza bayramları

Zaza toplumunu komşuları olan diğer halklardan ayıran özelliklerden biri de Zazalara ait bayramlar ve önemli günlerdir. Zazalar bazı bayram ve özel günleri komşu halklarla paylaşsa da kendilerine ait özel günleri ve bayramları da bulunmaktadır. Bu bayramlar ve özel günler Gağand, Neve Marti, Kormışkan, Hevtemal (Hewtemal), Qereçarseme/Karaçarşamba, Serra Neve gibi sıralanabilecektir. Bu bayramlardan bazıları bölgesel olsa da bazıları tüm Zazalar tarafından kutlanılmaktadır.

Zaza bayramlar geçmişte Zazalar arasında yoğun olarak kutlansa da günümüzde büyük ölçüde unutulmaya yüz tutmuştur. Ancak Zaza hareketinin bu bayramları canlandırmaya çalıştığı da görülmektedir. Bununla birlikte bu bayramların Zaza kimliğinin sembolik temellerinden biri haline geldiğini söylemek mümkün değildir.

Çizelge 4.2. Zaza takviminde özel günler ve Zaza bayramları

Bayramın Türü	Bayramın Tarihi	Kutlayan Bölge
Serra Neve, Gağand (Yılbaşı ve Yeni Yıl Bayramı)	13-14 Ocak (Gağan ayı 13 Aralık -13 Ocak ayını kapsamaktadır.)	Bütün Zaza bölgelerinde
Kara Çarşamba	Eski hesapta mart ayının ilk çarşambası (14-20 Mart arası bir tarihte)	Bütün Zaza bölgelerinde
Heftemal	Eski hesapta Mart ayının 7'si (19 Mart) "Küçük Hawtemal" (Hawtemalo Qıç), 17'si (29 Mart) Büyük Hawtemal (Hawtemalo Pil), 27'i (8 Nisan)'da Son Hawtemal (Hawtemalo Peyen")	Dersim bölgesi
Kormışkan	(Eski Hesapta) Mart ayının son çarşambası başlar ve bir hafta sürerdi.	Çermik ve Siverek bölgesi

4.6.1.1. Zazalarda yeni yıl bayramı (Gağand ve Serra Neve- Serra Nevi)

Zazalarda yeni yıl bayramı olarak yakın tarihlerde kutlanan Gağand ve Serra Neve bayramları öne çıkmaktadır. Kutlama benzer tarihlerde ve benzer şekilde Sünni ve Alevi

Zazalarda kutlanmaktadır. Aynı tarihlerde komşu halklarda da kutlamalar olsa da Zazalarda bu kutlamalar kendine ait hususiyetler göstermektedir.

Güneş takvimi kullanan geleneksel Zaza toplumunda yeni yıl son ay olan Aralık (Zazaca olarak Kanun veya Gağan) ayının bitişi başlamaktadır. Ancak aylar Rumi takvimde olduğu gibi 13 gün geri olduğundan yeni yıl 14 Ocak tarihinde başlamaktadır. Alevi Zazalar arasında kutlanan yeni yıl bayramına Gağand adı verilmektedir.⁵⁷⁵ Sünni Zazalarda ise Serra Neve (Yeni Yıl) adı ile bu bayram kutlanmaktadır. Sünni Zazalar arasında bu kutlama büyük ölçüde yok olma seviyesine yaklaşmıştır.

Dersimli Yazar, Karataş “Gağan”ın kelime olarak Akad dilinden geldiğini ve “Öküzün boynuzunun üstündeki çıkıntı” manasına tekabül ettiğini söylemektedir. Dersim masallarında, dünyanın bir öküzün boynuzunun üstünde olduğu ve öküzün boynunu çevirmesiyle dünya karanlıktan aydınlığa geçtiğine inanıldığını belirtmektedir.⁵⁷⁶ Werner ise kelimenin köken olarak Latince “calendarium”dan dönüşen Ermenice “kayandk”dan geldiğini söylemektedir.⁵⁷⁷

Dersim bölgesinde bu bayramın “Khal Gağan” adıyla Aralık ayının üçüncü haftasında başladığını ve ocak ayının ilk haftasına kadar sürebildiği de belirtilmektedir. Bu bayramda salı gününden başlayıp üç günlük oruç tutulduğu Pir, Mürşit ve Dedelerin olduğu yerler de Cemler bağlandığı belirtilmektedir. Bayramın sabahında ise çocukların en güzel elbiseleriyle Khal Khek (İhtiyar Adam) eşliğinde hediye toplamaya gidip toplu bir şekilde her evin kapısına giderek “Gağanê Sıma Bımbarek Bo” (Gağanınız kutlu olsun) diye selamlayıp hediyeler aldığı bir bayram olarak kutlanmaktaydı.⁵⁷⁸ Alevi Zazalarda Gağan kutlamasında diğer günlerin çoğunda olduğu gibi lokma da dağıtılmaktadır. Ayrıca, taze su getirilerek evlerine ve ahırlarına serpilmekte ve evlerine giden yolların çevresine kül serpilmektedir.⁵⁷⁹ Büyükşehirlere gelen ya da yurt dışına giden Zazalar tarafından bu

⁵⁷⁵ Karataş K (2016). Anadolu'nun Kadim Halkı Zazalar (Deylemliler) ve Zazaca, İstanbul, 108

⁵⁷⁶ İnternet: Karataş H., Benim Dersim Manifestom, (21 Nisan 2014) Web:

<http://dersimnews.com/2014/04/21/haydar-karatas-benim-dersim-manifestom>, 31 Mart 2017'de alınmıştır.

⁵⁷⁷ Werner E. (2017). 174.

⁵⁷⁸ İnternet: Kahraman Metin, Khal Gağan: Unutulmaya Yüz Tutmuş Bir Dersim Geleneği, (Ocak 2008)

Web: <http://metinkahraman.blogcu.com/khal-gagan-unutulmaya-yuz-tutmus-bir-dersim-geleneği/2821887>
3 Mart 2017'de alınmıştır.

⁵⁷⁹ İnternet: İHA, Ovacık'ta Gağan lokması dağıtıldı, Web: <http://dersimnews.com/haberler/2016-12-30/ovacikta-ga% E1% BA% 8Ban-lokmasi-dagitildi> 15 Ocak 2018'de alınmıştır.

bayramın kutlandığı görülmektedir. İstanbul'daki Zaza derneğinde de “Khalo Gağan” oyunu sergilenmektedir.⁵⁸⁰

Bu bayram sadece Zazalar tarafından kutlanmamakta komşu halklarda da kutlanmaktadır. Ancak her bir grubun kendine ait kutlama şekli bulunmaktadır. Zazalardan farklı olarak Dersim Ermenilerin dereye ‘haç’ atarak bayramlarına son vermekteydiler. Ayrıca, Ermenilerin kutlayışı ile Dersimlilerin kutlayışı arasında farklılıkları bulunmaktaydı.⁵⁸¹ Aynı tarihte (13-14 Ocak) Diyarbakır’da da yeni yıl kutlaması yapılmaktaydı. Kürtçe, Ermenice ve Türkçe manilerle çeşitli kılıklara bürünen gençler mahalleyi dolaşır badem, ceviz pestil para gibi hediyeleri toplayarak bu kutlamayı yapmaktaydılar.⁵⁸²

Gağana benzer şekilde Sünni Zazalar arasında da halen belli oranda Serra Nevi/e (yeni yıl) adıyla kutlandığı görülmüştür. Bingöl’de gağun şeklinde de adlandırılmaktaydı.⁵⁸³ Bu bayram, Sünni Zazalarda Çeli veya Kal olarak adlandırılan Ocak ayının eski takvimde ilk gününde (13 Ocak) kutlanmaktadır. Yaşlı boğan ay olarak nitelendiren bu ayın başındaki ilk gecede (13 Ocağı 14 Ocağa bağlayan gecede) bir eğlence düzenlenmektedir.⁵⁸⁴

Gağan ve Serra Newi’nin kutlanmasında farklılıklar olsa da benzerlikler de bulunmaktadır. Siverek ve Bingöl’de, Dersim’e benzer şekilde bu güne özel yiyecekler hazırlanmakta ve dağıtılmaktadır. Aslen Çermik’li olup Siverek’te büyümüş olan görüşmeci ise Serra Newe’de Melhute (Nohut ve Fasulye) hazırlandığını mahalleye dağıtıldığını belirtmektedir.⁵⁸⁵ Bingöl Solhan’lı kaynak kişi ise “*Serra Nêwi bayramını 14 Ocakta kutluyoruz. Zervet böreğini pişirip içine 3 tane çubuk koyuyorduk. 1 çubuk rızık için, 1 çubuk iman için, 1 çubuk evlilik için Zervet böreğinin içine koyardık. Zerveti yerken bu çubuklar kime denk gelirse onun şansı yaver gider diye bir inancımız vardı.*”⁵⁸⁶ diyerek yöresindeki serra nevi kutlaması hakkında bilgi vermiştir.

⁵⁸⁰ İnternet: İstanbul Zaza-Der Faaliyet Raporu 2014-2017 (2018), 3

⁵⁸¹ İnternet: Karataş H. (2014), Haydar Karataş yazdı: “Gağan/Gağand(t).” (Aralık, 2014) Web: <http://www.cilagazete.com/haydar-karatas-yazdi-gagangagandt/.html>, 7 Nisan 2017’de alınmıştır.

⁵⁸² İnternet: İnal B. (2016), SERÊ SALÊ BINÊ SALÊ, (1 Ocak 2016) Web: <http://www.tigrishaber.com/sere-sale-bine-sale-2182yy.htm>, 9 Mayıs 2018’de alınmıştır.

⁵⁸³ 9 Numaralı Kaynak kişi ile 18 Eylül 2018 tarihinde yapılan telefon görüşmesi notundan.

⁵⁸⁴ 10 Numaralı Kaynak kişi ile 7 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁵⁸⁵ 11 Numaralı Kaynak kişi ile 29 Nisan 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁵⁸⁶ 12 Numaralı kaynak kişi ile 28 Nisan 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan

Gağan ve Serra newe'nin aynı zamanda çocuklar ve gençler için de eğlence olduğu görülmektedir. Dersim'e benzer şekilde kutlamalar Siverek, Palu ve Bingöl yöresinde kutlandığı görüşme yaptığımız kaynak kişiler tarafından belirtilmiştir. Khal o Pir/Hal u Pir geleneği dışında gezilen evlerden birşeyler toplanması da hemen hemen bütün Zaza bölgelerinde ortak olan bir gelenek olduğu da belirtilmektedir. Palu yöresinde Serra Neve'de gençlerin badem ve pestil gibi bir şeyler toplamasına Tilki gezdirme "Lu çernayış" denildiği ve bunun o geceye mahsus eğlencelerden biri olduğu da ifade edilmiştir.⁵⁸⁷

Sünni veya Alevi Zazalarda Hızır inancının çok güçlü olduğu ve birbirine benzer şekilde kutlandığı görülmektedir. Eğil ve Piran Sünni Zazalarının da Hızır İlyas günü "qawıtı" (Kavut) hazırladıklarını, çocukların ulaşamayacağı bir yerde bir gece beklettikten sonra sabah yedikleri, bunun bereket ve şans getireceğine inandıkları anlatılmaktadır.⁵⁸⁸ Alevi Zazalarda ise Kavıt hazırlanmakta ve komşulara dağıtılmaktadır.

4.6.1.2. Kara Çarşamba (Qerê Çarseme)

Sünni ve Alevi Zazalardaki ortak sayılı günlerden biri de Kara Çarşambadır. Zazalarda Kara Çarşamba kötülükler ve belalarla ilişkilendirilmekte ve ondan sakınmak için farklı uygulamalar yapılmaktadırlar. Aynı zamanda Kara Çarşamba günü bela ve kötülüklerden kurtulma günü olarak da farklı şekillerde kutlanabilmektedir.

Diğer taraftan Kara Çarşamba günü büyük ölçüde sadece Zazalar tarafından kutlansa da Çarşamba gününe ilişkin kutlamalar farklı kültürlerde de mevcut olduğu görülmektedir. Azerbaycan'da, İran'da ve Yezidilerde de Çarşamba günü kutlanılan günler arasında yer almaktadır. İran'da 21 Mart'tan bir önceki Çarşamba, Çarşamba-ı Suri/Kızıl Çarşamba (bazı bölgelerinde Gul Çarşamba/Yalancı Çarşamba/Ahir Çarşamba-Erdebil, Çarşamba-ı Sorki-İshafan, Muştulukçu Çarşamba/Ahir Çarşamba/Kara Çarşamba-Urumiye yakınlarındaki Bozorgabad köyü, Kola Çarşamba-Kürdistan şeklinde de tanımlanmaktadır.) olarak adlandırılmakta gecesinde insanlar alevlerin üstlerinde atlayarak hastalıklardan, belalardan kötülüklerden uzaklaştıklarına inanmaktadırlar. Bu inancın Zerdüştlükte kutlanan bir gelenekten geldiği de düşünülmektedir. İran'da bu gelenek

⁵⁸⁷ 4 Numaralı kaynak kişi ile 14 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁵⁸⁸ İnternet: Malmısanj (1996),17.

dışında hicri Sefer ayının Çarşamba gününe ilişkin rivayetlerle birlikte ayrı olarak da kutlandığı belirtilmektedir.⁵⁸⁹ Yezidiler de Nisan ayınının 14'ünden sonraki ilk Çarşamba gününü,⁵⁹⁰ Melek Tavsus'un yeryüzüne indiği gün olarak Çarşama Sor/Kızıl Çarşamba adıyla anmaktadır.⁵⁹¹

Türkiye'de Zazalar dışında Iğdır'daki Azerilerde de Çarşamba gününe mahsus kutlamalar bulunmaktadır. Bu çarşambalardan Yer/Ahır Çarşamba/sı ile Zazalardaki Kara Çarşamba aynı tarihe tekabül etmektedir. Azerbaycan'da yapılan kutlamalara göre Nevruzdan önceki dört Çarşamba kutsal sayılmakta ve her bir Çarşamba'ya mahsus kutlamalar yapılmaktadır. Yılın Son Çarşambaları denilen bu çarşambalardan birincisi; "Su Çarşambası", İkincisi "Od Çarşambası", üçüncüsü 'Yel Çarşambası/Esen Çarşamba', dördüncüsü 'Yer Çarşambası/Ahır Çarşamba/Son Çarşambası'dır.⁵⁹² İlginç olarak Dersim'deki diğer kutsal mekanlar genelde Perşembe günü ziyaret edilirken Ovacık'taki Yel Baba ziyareti Çarşamba günü yapılmaktadır.⁵⁹³

Görüştiğimiz kaynak kişiler kara Çarşamba geleneğinde qere veya kara ön takısını Türkçedeki kara veya kötü anlamındaki "ker" sözü kökeninden gelmiş olabileceğini belirtmişlerdir. Bu konuda literatürde de bir açıklamaya rastlanmamıştır. Kara Çarşamba'nın Zazalarda kullanımına en yakın kelime anlamının Urumiye civarında olması Zazaların Deylem üzerinden Urumiye bölgesi üzerinden gelmiş olabileceği tezini de güçlendirmektedir.

Kara Çarşamba günü Allah'ın kötülükler ve belaları yarattığı gün veya Hz. Muhammed'in belalardan kurtulduğu gün gibi farklı şekillerde de hikayelendirmektedir. Aynı zamanda Çarşamba gününe ilişkin inancın Çarşamba gününe ilişkin zayıf hadis

⁵⁸⁹ İnternet: Manouchehr K., Sirjani A. A. S. (1990), "ÇAHĀRŞANBA-SŪRĪ," Encyclopaedia Iranica, IV/6, pp. 630-634, (15 Aralık 1990) Web: <http://www.iranicaonline.org/articles/caharsanba-suri> de alınmıştır. 10 Haziran 2018

⁵⁹⁰ İnternet: Charshma Sor - Red Wednesday, (Ocak 2018) Web: <http://www.childrenofezidi.org/history>, 10 Haziran 2018'de alınmıştır.

⁵⁹¹ İnternet: Yezidi Religious Tradition, (Tarihsiz) Web: http://www.yeziditruth.org/yezidi_religious_tradition, 10 Haziran 2018'de alınmıştır.

⁵⁹² İnternet: Karakurt D. (2011). Türk Söylence Sözlüğü: Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük, e-kitap, s. 45, 46. İnternet: (Ağustos, 2011) Web: <https://docplayer.biz.tr/945872-Turk-soylence-sozlugu-deniz-karakurt-aciklamali-ansiklopedik-mitoloji-sozlugu-1-b-a-s-k-i.html>, 20 Ağustos 2018'de alınmıştır.

⁵⁹³ Gezik E. (2018). Alevi Hafızasını Tanımlamak Geçmiş ve Tarih Arasında, İstanbul:İletişim, dipnot 8.

rivayetlerinden de beslendiği görülmektedir.⁵⁹⁴ Bu inanç nedeni ile Sefer ayının son Çarşamba gününe mahsus dualar ve ibadetlerde bulunmaktadır.⁵⁹⁵ Kara Çarşamba inancına yönelik bu rivayetlerin “Çarşamba günü bela günüdür. Zaten bu dinimizde de vardır.”⁵⁹⁶ İfadesi ile Zazalar tarafından da bilindiği görülmektedir.

Kara Çarşamba kutlaması Zaza toplumunda yaygın olsa da kutlamalarda farklılıklar bulunmaktadır. Bingöl yöresinde Kara Çarşamba günü yolculuk yapılması uğursuz sayılmakta ve güzel şeylerin yenilip içilmesi ve giyilmesi gerektiğine inanılmaktadır. Ayrıca, bu güne ait adetlerden biri de evde bulunan yiyeceklerden her bir çeşidinden birazının sadaka olarak dağıtılmasıdır.⁵⁹⁷

Zaza bölgelerinde Kara Çarşamba kutlamasında farklı ritüeller öne çıkmaktaydı. Kutlamalara ilişkin yöresel bazı uygulamalar aşağıdaki gibiydi.

Tunceli, Bingöl ve Varto çevresinde ‘Kara Çarşamba’ olarak kabul edilen ve mart ayının ilk çarşamba günü erkeklerin alınlarına kara bir leke ya da is sürerek, ondan sonra ırmak ya da derelere girerek bu karaları temizlerlerdi. Ayrıca yabani gül ağacı, kuşburnu ağacı veya esnek ağaçların uçları kesilir ve bu uçlara daire şekli verilmek üzere bir birlerine bağlanarak bir daire veya çember oluşturulurdu. Tüm insanlar bu çemberden özellikle hasta olanlar geçirilirdi. Böylelikle kurt kafasının ağzı bağlanırdı. Kurtlar hayvanlara zarar vermesin diye. Başka bir deyişle bugünün anlamı kurtulmamıza sebep olduğundan bugünün hürmetine hastalarımıza şifa verilsin, bu günün hatırına kurtlar hayvanlarımıza dokunmasın diye dua ve niyazda bulunulurdu. Bugünde ayrıca Hz. Muhammed’in yapılan eziyetlerden kurtulduğu gün olarak da anılır. Halk bir araya gelerek dua ve niyazlarla bugünü anar. Bugünde şubatın son ve martın ilk haftası arasındaki çarşamba gününde evlerde çokça sevilen yemekler yapılıp bir kısmı fakirlere ya da o köydeki tüm canlar davet edilerek ikram edilirdi.⁵⁹⁸

⁵⁹⁴ İnternet: Çarşamba Gününün Uğursuzluk Özelliği, (28 Eylül 2013) Web: <https://www.lahutiye.com/islam-dini-bilgiler/12930-carsamba-gununun-ugursuzluk-ozelligi.html>, 10 Haziran 2018’de alınmıştır.

⁵⁹⁵ İnternet: Safer Ayının Son Çarşamba Gecesi ve Gününde Okunacak Duâlar, (14 Kasım 2017) Web: <https://www.ismailaga.org.tr/safer-ayinin-son-carsamba-gecesi-ve-gununde-okunacak-dualar>, 5 Haziran 2018’de alınmıştır.

⁵⁹⁶ 13 Numaralı kaynak kişi ile 30 Mayıs 2018 tarihinde yapılan telefon görüşmesi notundan.

⁵⁹⁷ Vergi A. (2012). (2012). Zazalarda Zaman Mehfumu ve Zaza Kültüründeki Yeri, 2 Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 460.

⁵⁹⁸ İnternet: İHA, Varto’da ‘Kara Çarşamba’ Yemeği, (11 Mart 2015, Web: <http://www.hurriyet.com.tr/varto-da-kara-carsamba-yemeği-37071255>, de alınmıştır. 28 Mart 2018

Kara Çarşamba gününde Alevi ve Sünni Zazalarda ortak olarak bir şeyler dağıtılması öne çıkan bir uygulama olmaktadır. Dersim bölgesinde Kara Çarşamba gününde ziyaretlere gidilmekte, dualar edilmekte lokma ve niyaz dağıtılmaktadır.⁵⁹⁹

Kara Çarşamba inancının en önemli unsurlarından biri de evde olanlardan komşulara ve fakirlere bir şeyler verme geleneğidir. Kara Çarşamba günü ya da her Çarşamba günü sadaka verilmektedir. Bazı yörelerde sadaka geleneği Perşembe gününe aktarılmıştır.

Sünni Zazalarda bu geleneğin din dışı olarak nitelendiren bazı yorumlardan dolayı etkisinin azaldığı görülmektedir.⁶⁰⁰ Bununla birlikte bu geleneğin şekil değiştirdiği İslamileştigiğine ilişkin işaretler de mevcuttur. Muş'ta yaşayan kaynak kişi "O güce belalar yağar hatta bu İslamiyet'te de var o nedenle o gece bir şeyler veririz."⁶⁰¹ İfadesi ile geleneği İslamileştirmiştir.

4.6.1.3. Zazalarda bahar bayramları Heftemal ve Kormışkan

Zazalar arasında bahar bayramı olarak Heftemal ve Kormışkan bayramları öne çıkmaktadır. Alevi Zazalar arasında kutlanılan temel bahar bayramı Heftemal'dir. Mart ayının 7'si (19 Mart) "Küçük Hawtemal" (Hawtemalo Qıç), 17'si (29 Mart) Büyük Hawtemal (Hawtemalo Pil), 27'i (8 Nisan)'da Son Hawtemal (Hawtemalo Peyen") olarak kutlanılmaktadır. Hawtemal'de kaynaklardan veya ırmaklardan su getirilerek yıkanıldığı, çocuklar yıkandıktan sonra "Şılan"dan (Kuşburnu ağacı) geçirme töreni yapıldığı, dualar okunduğu, yılın uğurlu olabilmesi için, lokmalar dağıtıldığı belirtilmektedir.⁶⁰²

Heftemal bayramının kutlanışını Doğan, kendi tanıklığıyla ayrıntılı olarak anlatmaktadır.

⁵⁹⁹ İnternet: Dersimli kadınlar 'Kara Çarşamba' gününde barış diledi, (29 Mart 2018), Web: <https://www.artigercek.com/dersimli-kadinlar-kara-carsamba-gununde-baris-diledi>, 5 Haziran 2018 de alınmıştır.

⁶⁰⁰ İnternet: İslamda 'Kara Çarşamba' diye Bir Şey Var mıdır?, (16 Mart 2016) Web: <http://www.fetvakurulu.com/Detay/Haber/164/islamda-kara-carsamba-diye-bir-sey-var-midir.aspx> 10 Ocak 2018 de alınmıştır.

⁶⁰¹ 13 Numaralı Kaynak kişi ile 30 Mayıs 2018 tarihinde yapılan telefon görüşmesi notundan.

⁶⁰² İnternet: Comerd M. (2017) , Kırmanclar'da Newê Marti ve Hawtemal Kutlamaları (25 Mar 2017) Web: <http://dersimnews.com/2017/03/25/kirmanclarda-newe-marti-hawtemal-kutlamalari> 10 Ocak 2018 de alınmıştır.

13 Mart akşamı 14'ünden itibaren başlayacak olan ve 22 Mart'ta son bulacak 9 günlük bir oruca niyetle başladık. 14 Mart günü itibariyle 9 gün sultanı (New Roz) denilen oruç Hızır orucu koşullarında tutulur bütün ritüeller Hızır orucunda ki gibi yerine getirilir ve 9'uncu gün gücü yetenler kurban keserlerdi miyaz denilen yağlı ekmeğe pişirilir komşulara dağıtıldı. O gün mutlaka kabirler ziyaret edilir mumlar yakılır köyde Kur'an okumasını bilen varsa Yasin okutulurdu kabristanlarda. Mart ayı içerisinde ilk Çarşamba Qere Çarşamba diye olarak bilinir bugünün sabahı rahmetli babaannem beni erkenden uyandırır ki bu şafak vakti olurdu çeşmeye gönderir taze kaynak suyu getirtirdi. Getirdiğim bu suyu alıp içerisine bir Reşat altın koyar ahırda asardı üç günden sonra bu suyla Qelayiye Çêyi evin kalaylanması diye eve ahıra hayvanlara serper Kırmancki (Zazaca) dualar eder ağlardı. Rumi Hesapla 17 Marta yani miladi 30 Mart'a tekabül ederdi o gün evin çatısız evlerin üstünde bacanın etrafında evdeki insan sayısına göre aynı zaman köpek ve kedi birde ahırdaki hayvanların yekününe ait birer taş konulurdu. 3 gün sonra gidip bu taşların altına bakılırdı hangi taşın altına karınca ya da benzeri herhangi bir canlı baharın uyanışı ile girmişse o evdekilerin o kişi ya da hayvanın rızıkı sayesinde rızıklandıklarına hüküm edilirdi. Burada çok önemli bir husus vardır eğer kedi ya da köpeğin adına indirilmiş taşın altına girmişse herhangi bir canlı o hayvana verilen değer daha da bir anlam kazanırdı. Dualarda wayirê çêyi ma xatire kutike veré çeveré xo sane (Ey evimizin sahibi bizi kapındaki köpeğine bağışla) diye dualarda münacatta bulunulardı. Ve yine 17 Mart'ta yani miladi 30 Mart'a tekabül eden bu günde evin etrafı bir çubukla sure denilen her tür hastalıktan beladan pislikten korunma amaçlı manevi bir daire çizilirdi. Bu günün gecesi ibadet ile dua ile ağlamakla geçirilirdi. Bu gece Mihemede Homete'nin nurunun dünyaya geldiği gece olduğuna inanılır ve bütün canlıların ağaçların secdeye ineneğine inanılarak kamiller Hakka secde ile münacat ederlerdi.⁶⁰³

Heftemal'in günümüzde geleneksel coğrafyanın yanında büyükşehirlerde ve yurt dışında da kutlandığı görülmektedir. Heftemal Almanya'da⁶⁰⁴, Varto'da⁶⁰⁵, İzmir'de⁶⁰⁶, İstanbul'da kutlanmıştır. İstanbul'daki kutlamaya Metin ve Kemal Kahraman'da katılmıştır.⁶⁰⁷

Sünni veya Alevi Zazalarda bahar bayramı olarak Nevruz kutlanmamaktadır. Bununla birlikte Alevi Zazaların "Hesavê Ma" dediği Rumi takvimde, Mart ayının 9'da

⁶⁰³ İnternet: Kadir Doğan, Bir Dersim geleneği: Howtemal Tüm ağaçlar yere doğru eğildi ve secde etti... (22 Mart 2017) Web: <http://dersimnews.com/2017/03/22/bir-dersim-geleneği-howtemal>, 31 Mart 2017 de alınmıştır.

⁶⁰⁴ İnternet: Hawtemale Sima Şen Bo, (1 Mart 2019) Web: <https://m.facebook.com/KulturgemeindeDersimDarmstadt/photos/a.355727311171036/2121049011305515/?type=3&source=489>, Mart 2019'da alınmıştır.

⁶⁰⁵ İnternet: Varto'da Aleviler Hawtemal kutlandı, (22 Mart 2017) Web:

<https://www.alevınet.com/2017/03/22/vartoda-aleviler-hawtemal-kutlandı/> 9 Mart 2019'da alınmıştır.

⁶⁰⁶ İnternet: ÖZGÜL E. (2019). İzmir Varto-Der'den Hawtemal ve zerfet buluşması – VİDEO, (9 Mart 2019) Web: <https://www.pirha.net/izmir-varto-derden-hawtemal-ve-zerfet-bulusmasi-video-163231.html/09/03/2019/>, 9 Mart 2019'da alınmıştır.

⁶⁰⁷ İnternet: Dersimliler Hawtemal'ı kutladı, (11 Nisan 2017) Web: <https://justpaste.it/15efp>, 9 Mart 2019'da alınmıştır.

“Newê Marti” (Mart Dokuzu) adıyla Nevruz’dan bir gün sonra (22 Mart) kutlanan bir özel gün de bulunmaktadır. Mart dokuzu/Newe Marti’nin temel kutlanma nedeni Hz. Ali’nin doğum günü olduğuna yönelik inançtır. O gün oruç tutulmakta, sabahında kadınlar, güneş doğmadan kalkıp “Miyaz” (kömbe) pişirip güneşin doğuşuyla birlikte yüzleri ona dönük, dualar okuyarak ufaltmakta herkesin “lokma”sı verilince, artanı komşulara dağıtılmaktadır. Ayrıca Kurban kesilip etler dağıtılmakta ve cem de yapılmaktadır. “Newê Marti” kutlamalarında; Nevruz’da olduğu gibi, ateş yakma ve ateşin üstünden atlama gibi otantik bir etkinlikler bulunmamaktadır.⁶⁰⁸

Kürt hareketinin Zaza bölgelerinde etkinliğini artırması ile Nevruz kutlama çabaları da başladığı görülmektedir. Halis, Dersim yöresinde Nevruz’un kutlama girişimlerine ilişkin başlangıç tarihini kendi kişisel hikayesi ile;

Dersim’de ilk Newroz kutlama çabası 1977 yılında, Kürt ulusalcılığından etkilenen iki üniversite öğrencisi tarafından gerçekleştirilir. Bu iki üniversite öğrencisi 1977 21 Mart’ında Nazımiye’de bir dağda lastik yakarak Newroz’u kutlamaya çalışır. O tarihe kadar, ne Newroz diye bir bayram duymuş olan, ne de Demirci Kawa’dan ve “Zalim” Dehak’tan haberdar olan Dersim insanının, dağda yakılan bu ateşi anlamlandıramaması ve bunun “ziyaretlerin bir haberleşme biçimi” olduğunu düşünmesi, ortaya trajikomik bir tablo çıkarır. Olayın tanığı Cemil Gündoğan ise, bu olaya ilişkin yaşadığı şaşkınlığı şu biçimde ifade edecektir: “... Kafam da karışmıştı: Mademki Newroz, Kürtlerin yaradılış efsanesiydi, nasıl oluyordu da geleneğin asıl taşıyıcıları olması gereken köylüler bunu bilmiyorlardı?”⁶⁰⁹

şeklinde anlatmaktadır. Bu bağlamda Zaza bölgelerinde Kürt milliyetçilerinin ısrarla yaygınlaştırmaya çalıştığı Nevruz gösterilerinin yeterli katılımı kutlanamamasının bir nedeni de Zazalar arasında Nevruz geleneğinin olmayışından kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır.

Kormışkan bayramı ise Çermik ve Siverek bölgesindeki Zazalar arasında kutlanan bir bahar bayramıdır. Bu bayram, Mart ayının son haftasında çarşamba günü başlamakta ve bir hafta sürmekteydi.⁶¹⁰ Hayig, bu bayramın 27, 28, 29 Mart tarihlerinde kutlandığını belirtmektedir. Bayramın adının baharın gelişini haber veren Kormit otundan geldiğini,

⁶⁰⁸ İnternet: Comerd M. (2017)

⁶⁰⁹ İnternet: Halis S. (2017)., Dersim tarihinde Newroz var mıdır, 20 Mart 2017 Web:

<http://dersimnews.com/2017/03/20/dersim-tarihinde-newroz-var-midir> 31 Mart 2017’de alınmıştır.

⁶¹⁰ Dersim Öğrenciler Birliği (1998), Jubina Wendogane Desimi, JWD, Ware, Amor 12, 1998

yakın tarihlerde (Çermik yöresinde) Türkçeleşip oğlak adını aldığını anlatmaktadır.⁶¹¹ Zazalarda “Kormışkan” diye anılan bu bayramda 1950’li yıllara kadar baharda ailelerin yiyeceklerini ve içeceklerini alıp ailece pikniğe gitmesi ve piknikte gün boyu eğlenilmesi şeklinde kutlandığı belirtilmektedir.⁶¹²

Kormışkan’ın yakın tarihlere kadar piknik olarak kutlandığı tespit edilmiştir. 15-20 sene öncesine kadar ailelerin bir araya gelerek Siverek ve Çermik bölgesinde kutlandığı ifade edilmiştir. “Çocukluğumuda bahar geldiğinde 2-3 aile bir araya gelir Kormışkan’a giderdi. Üçüncü ayın sonu gibi gidilirdi. 80’lerden sonra yavaş yavaş unutuldu. Artık piknik çıktı kormışkan unutuldu.⁶¹³

Kormışkan bayramının İran’da kutlanılan “Sizdah Bedar (13 dışarı çıkma)” bayramına benzerliği dikkat çekmektedir. Yeni yılın başlangıcı olan Nevruz gününden sonraki 13 günde insanlar, evlerinden çıkarak kırlara ve pikniğe gitmekte ve çeşitli eğlenceler tertiplemektedirler. Bu gün İran’da tabiat bayramı olarak da kutlanmaktadır.⁶¹⁴

Zaza hareketi tarafından kaybolmaya yüz tutmuş Zaza bayramlarının yeniden canlandırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Özellikle Avrupa’daki Zazalar arasında bu bayramların çok daha fazla kutlanmaktadır. Gağan ya da Kormışkan bayramı bu kutlamalarda öne çıkan bayramlardır. Bu kutlamalarda çocuklara geçmişte bu bayramların nasıl kutlandığı anlatılmakta bir yönüyle geçmiş kültür yeni nesillere aktarılmaktadır.⁶¹⁵

Diğer taraftan bu Zaza bayramı kutlamaları farklı yörelerdeki Zazaları bir araya getiren etkinlikler olmakta bir yönüyle Zaza kurultayları gibi fonksiyon da icra etmektedir. Örnek olarak Kormışkan etkinliğinde farklı mezhep ve coğrafyalardaki Zazalar bir araya

⁶¹¹ İnternet: Hayıg R. (2017), Zaza halk Geleneğinde Kormışkan Bayramı, Zazana Zaza Dili, Kültürü ve Tarihi Dergisi/Pesoreke Zon u Kultur u Tarixe Zazayan, Umar (Amor)/Sayı 11, Serr/Yıl:2017, s. 11.

⁶¹² İnternet: Dolaş Ş. (2017). Hacihidir Barajı Çevresi Kormışkan Alanı Olsun, (6 Şubat 2014) Web: <http://www.siverekhaber.com/hacihidir-baraji-cevresi-kormiskan-alani-olsun--2317h.htm>, 31 Mart 2017 de alınmıştır.

⁶¹³ 14 Numaralı Kaynak Kişi ile 30 Mayıs 2018 tarihinde yapılan telefon görüşmesi notundan.

⁶¹⁴ Daniel E. L., Mahdi A. A., (2006) Culture and Customs of Iran, London: Greenwood Publishing Group, 187.

⁶¹⁵ İnternet: Dewran H., Dersim’in en eski geleneklerinden biri: Gağan Bayramı, (Tarihsiz) Web: <http://dersimnews.com/alevilik/gagani-yeniden-taniyalim.html> de alınmıştır. 14 Ocak 2018

gelmiştir. Diğer bir deyişle bu bayram kutlamaları farklı yörelerdeki Zazalar arasında kaynaşmaya sebep olmaktadır.⁶¹⁶

Öte taraftan Zaza bayram adlarının Zazaları bir araya getiren organizasyonlarda isim olarak kullanıldığı da görülmektedir. Örnek olarak İzmir’de 22 Mayıs 2016 tarihinde bu adla piknik organize edilmiş ve bu organizasyonun geleneksel olarak her yıl tekrarlandığı belirtilmiştir.⁶¹⁷

Bu bağlamda Zaza hareketi güçlendikçe Zazaları komşularından ayırt eden önemli farklılıklardan biri olan Zaza bayramlarının daha fazla kutlanacağını söylemek hata olmayacaktır. Diğer bir deyişle Zaza kimliğini görünür kılmak adına bu bayram ve şenliklere daha fazla önem vermelerini beklemek hata olmayacaktır.

4.7. Türkiye’de Siyasal Yapı ve Zazalar

Zazaca konuşanlar her ne kadar Türkiye’de konuşulan en büyük üçüncü büyük dil grubu olsalar da Zazaların siyaset sahnesinde kolektif bir özne olarak büyük bir ağırlıklarının olmadığını söylemek hata olmayacaktır. Bununla birlikte Zazalar siyasetle iç içe olup bireysel olarak siyasette önemli roller oynamaktadırlar. Diğer bir deyişle Zazaların Türkiye siyasetinde kolektif olarak büyük bir güçleri olmasa da bireysel olarak önemli roller oynadıkları görülmektedir. Örnek olarak Türkiye siyasetinde rol oynayan Kemal Kılıçdaroğlu ve Selahattin Demirtaş olmak üzere mecliste grubu bulunan beş partiden ikisinin genel başkanı Zaza kökenliydi.

Öte taraftan Zazalar nüfus büyüklükleri olarak önemli bir nüfusa sahip olmaları ile siyaseten dikkate alınması gereken bir kitle olduğu gibi Zazaların kendilerine ait özgün siyasi eğilimleri de bulunmaktadır. Ayrıca genel olarak Zaza politik davranışı tahmin edilebilirlikten uzak olduğu da bilinmektedir. Bingöl’deki Belediye Başkanlığı seçimleri Zazaların tahmin edilebilirlikten uzak yaklaşıma sahip olduklarına önemli bir örnektir. 1980 öncesinde MHP’nin Belediye Başkanlığı kazandığı ilk illerden biri Zazaların yaşadığı Bingöl olmuştur. 11 Aralık 1977 yapılan seçimlerde MHP adayı Hikmet Tekin 1.810 oy ile

⁶¹⁶ Kormiskan 2013 1. Bölüm, (13 Eylül 2013) Web: <https://www.youtube.com/watch?v=lzEO6g7xcck>, 9 Kasım 2018’de alınmıştır..

⁶¹⁷ İnternet: Kormışkana Davet, (22 Mayıs 2016) Web: <https://allevents.in/izmir/korm%C4%B0%C5%9Ekana-davet/1277943642221162>

belediye başkanlığını kazanmış, Tekin'in PKK tarafından öldürülmesi sonrasında 21 Ekim 1979'da yapılan seçimde de MHP adayı Hilmi Elçi 2.673 oyla belediye başkanı olmuştur. Yine Bingöl 1999 Belediye Başkanlığı seçimlerinde HADEP'in belediye kazandığı ilk illerden olmuş ancak HADEP çizgisinin kazandığı illerde belediyeyi kaybetmesi nadir olmasına rağmen 1999 sonrası seçimlerin hiçbirinde belediye başkanlığını kazanacak oy oranına ulaşamamıştır.⁶¹⁸

Zaza politik davranışının Türkiye geneli ile paralellik göstermediği de görülmektedir. Buna ilişkin en önemli örnek anayasa referandumlarıdır. Örnek olarak 1982 anayasasına en az destek veren yeren yer (Bingöl) olurken en az destek veren üçüncü ilde Zazaların çoğunlukta olduğu bir diğer il olan Tunceli olmuştur. 2010 Anayasa değişikliğine ise en az destek bir başka Zaza yerleşim yeri olan Tunceli'nin olması dikkat çekicidir.⁶¹⁹ Ayrıca dikkat çekici olarak Doğu ve Güneydoğu illerinde 1 Kasım 2015 Seçimlerinde AK Partinin en fazla oy artırdığı yerler de Zazaların yaşadığı iller ve ilçelerdir.

Zaza politik davranışının kendi has özelliklere sahip olduğuna ilişkin bir diğer örnek olarak 1950'den günümüze Bingöl seçim sonuçlarıdır. 1995'e kadarki bütün seçimlerde Bingöl'de iktidar partisi ya da partileri Türkiye ortalamasının altında oy almış bazı seçimlerde bu fark 20-30 puana ulaşmıştır. 1995 seçimlerinde Refah partisi 50'yi geçerek iktidar ortağı olduysa da 28 Şubat süreci ile dönem kısa sürmüştür. 1999 ve 2002 seçimlerinde de Bingöl'de iktidar partisinin Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda "Bingöl'ün siyasetine güven olmaz" sözü de bir yönüyle anlam kazanmaktadır.⁶²⁰

Diğer taraftan her ne kadar Zazaların siyasi tercihlerinde kendine has unsurlar varsa da Zaza siyasetinin Türkiye toplumuna paralel tarafları da bulunmaktadır. Örnek olarak Zazalarını siyasi tercihlerin Türkiye toplumunda paralelinde mezhep değişkeni paralelinde farklılaştığı görülmektedir. Genel olarak Sünni Zazalar sağ partilere yönelirken Alevi Zazalar sol partilere yönelmektedirler. Bununla birlikte Alevi Zazaların sağ partilere de oy verdiğine ilişkin örnekler de görülmektedir. Örnek olarak 1950 döneminde Demokrat Parti

⁶¹⁸ Ebru G. (2010), Basına Göre Bingöl'de Siyasi Hayat (1960-1985), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2010, 20, 88

⁶¹⁹ Türkiye İstatistik Kurumu, Halk Oylaması Tük Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961, TÜİK Yayın No 3156.

⁶²⁰ Bingöl Y. (2009), Siyaset ve Güven İlişkisi: Bingöl İli Örneğinde 1950–2007 Genel Seçimleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (17) 2009/1:1-27, s. 26

birinci parti, 1995 seçimlerinde de DYP ikinci parti olarak Alevi Zazaların oyları ile Tunceli’de milletvekili çıkarmıştır. Alevi ve Sünni Zazaların farklı yönelimlere sahip olması Zaza hareketini zorlayan Zaza taleplerinin kamuoyu önünde görünür kılınmasını engelleyen olgulardan biridir. Bu durum seçim sonuçlarından net olarak anlaşılmaktadır.⁶²¹

Sünni Zaza toplumunda dinin ve geleneksel yapının önemli siyasi motivasyon kaynakları olduğu dikkat çekmektedir. Bu nedenle de ülkemizde serbest seçimlerin yapıldığı 1950’lerden itibaren Zaza bölgelerinde dini liderlerin ve aşiret önderlerinin siyasi olarak etkili oldukları görülmektedir. Sünni Zaza bölgelerinde Şeyh sülalelerinin siyasette büyük ağırlığı olduğu dikkat çekmektedir. Böylelikle Şeyh sülalelerinin çok sayıda milletvekili kazandıkları görülmektedir. Şeyh Said’in torunu Abdülmelik Fırat, Abdülillah Fırat, Şeyh Fethullah’ın torunu Gıyasettin Emre, Palu Şeyhlerinin torunlarından Ali Rıza Septioğlu ve Faruk Septioğlu, Melekan Şeyhlerinden Şeyh Vahdettin’in oğlu Mahmut Sönmez, Çan Şeyhlerinden Hüsamettin Korkutata farklı dönemlerde milletvekili olabilmişlerdir.⁶²²

Avrupa’ya göçen Zazalarında politik olarak aktif olduğu görülmektedir. Dersimli Alevi Zazalar Türkiye’de olduğu gibi genel olarak sol gruplar içerisinde politize olmuşlardır. 1980’lerden itibaren Türk göçmen işçiler arasında yaygın olan Halkın Kurtuluşu (TDKP Hareketi) etkisindeki DİDF (Almanya Demokratik işçi dernekleri federasyonu)’nun Dersimli Alevi Zazalar arasında önemli gücü bulunmaktadır. Bu kuruluşun Alman sol örgütlerle ve sendikalarla güçlü bağının olması bu örgütün günümüzde de varlığını korumasını sağlamıştır. Alevi Zazalar arasında yaygın olan bir diğer örgüt olan Partizan ise Almanlarla güçlü ilişkiler kuramaması nedeniyle sahip olduğu gücü 1990’ların ortalarından itibaren yitirmiştir. Diğer taraftan Almanya da doğup büyüyen yeni nesil Türkiye endekli sol hareketlerden yavaş yavaş uzaklaşması ile Türkiye endekli bu hareketlerin zayıfladığı da görülmektedir.⁶²³

Başlangıcından itibaren Zaza bireylerin kayda değer miktarda Kürt hareketi içerisinde oldukları görülmektedir. Zazaların Kürt hareketi içerisinde aktif olarak siyaset yaptığı da bilinmektedir. Kürt milliyetçileri içerisinde öncü konumunda Zaza asıllı kişilerin

⁶²¹ Yılmaz B., Kaçer M. (2017) Sünni ve Alevi Zazaların Siyasi Tercihleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 : 19 – 43, 35.

⁶²² Çağlayan E. (2016)., 146

⁶²³ Çelik H. E. (2010). 28

oldukça fazla olduğu da görülmektedir. Hoybun Hareketi Kurucularından Nureddin Zaza, 1965 Yılında kurulan Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'nin ilk başkanları Sait Elçi ile Faik Bucak, Kürdistan Demokrat Partisi'nin (T-KDP) lideri Dr. Şivan (Sait Kırmızıtoprak), 1969 yılında kurulan Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) Başkanı Necmettin Büyükkaya'da Zaza'ydı.⁶²⁴ Ayrıca HDP'nin başkanlığını yapmış olan Selahattin Demirtaş'ta Zaza'dır. Ayrıca genel olarak Kürt milliyetçilerince Kürt olarak ifade edilen 1914 Bitlis Ayaklanmasını yapan Mela Selîm, 1925'te İsyan eden Şeyh Sait, Dersim isyanını gerçekleştiren Seyit Rıza'da Zaza'dır.⁶²⁵

Türkiye'deki sol siyasal hareket içerisinde yer alan Zazaların sol içerisindeki dönüşümden etkilendiği görülmektedir. Sol siyasi hareketin bir kanadının Kürt milliyetçiliği ile ittifaka girmesi veya onunla birleşmesi sol hareket içerisindeki bir kısım Zazaların Kürt hareket içerisine girmesini getirmiştir. Bu bağlamda 1980'li yıllarda sol hareket içerisinde oldukça etkin olan Zazaların önemli bir kısmının PKK veya diğer Kürt oluşumlarda yer alması şaşırtıcı olmamıştır. Bununla birlikte siyasi gruplaşmalar ve tartışmalar bir yere kadar etkili olmuş akabinde Zazaların artan oranda kendi kimliğine döndüğü görülmüştür.⁶²⁶

Her ne kadar tarihte ve kısmen günümüzde Kürt hareketi içerisinde öncü konumda olanlar arasında Zaza sayısı yüksek olsa da Zazaların Kürt hareketine destek oranları çok yüksek değildir. Seçim sonuçları bunu net olarak ortaya koymaktadır. Zaza bölgelerindeki seçmenler Kürt milliyetçilerinin desteklediği partilere aynı ildeki Kürtlere göre çok daha az oy vermektedirler. 2011 seçimleriyle ilgili analiz yapan Yeğen, Bingöl ve Tunceli'deki seçim sonuçlarına dayanarak Zazaların, Sünni Kürtler kadar Kürt partilerine oy verme eğiliminde olmadıklarını söylemektedir.⁶²⁷

Kürt milliyetçisi çizgisindeki partilerin Zazalar arasında desteğin düşük olduğu görülmektedir. "HDP çizgisinin Zaza yoğun bölgede oy durumu" adlı tablo'dan da

⁶²⁴ İnternet: Büyükkaya N. (Tarihsiz), Web: <http://www.vengma.net/author/necmettin-buyukkaya/>, 13 Kasım 2018 de alınmıştır.

⁶²⁵ İnternet: Kurij S. (2011), Zazalar ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi, (7 Şubat 2011) Web: <http://rojevakurdistan.org/kuerdistan/999-Zazalar-ve-kuert-ulusal-oezguerluek-hareketi>, 24 Mayıs 2018'de alınmıştır.

⁶²⁶ Duman H. (2019), Zaza Kültürü Oluşum Süreci ve Özellikleri, 2019, s. 16.

⁶²⁷ Yeğen M. (2011). The 2011 Elections and the Kurdish Question, Insight Turkey Vol. 13 / No. 4 / 2011 pp. 147-169, s. 166.

anlaşılacağı üzere seçim sonuçlarına göre Zaza bölgelerinde Kürt hareketine destek oranının Kürtlere kıyasla 25-40 puan daha düşük olduğunu söyleyebiliriz.

Öte taraftan Zaza hareketi ve Zaza kimliği Kürt milliyetçilerinin etnik şiddeti meşrulaştırmak için öne çıkardıkları gerekçelerin sorgulanmasını sağlayacak unsurlar taşımaktadır. Kürt milliyetçileri uyguladıkları etnik şiddeti meşrulaştırmak için dillerinin yok sayıldığı, varlıklarının reddedildiği gibi gerekçeleri öne çıkarmaktadırlar. Bazen bunu ‘inkâr ve imha siyaseti’ olarak da dile getirmektedirler. Ancak Kürt milliyetçileri de Zazaları ayrı bir halk olarak görmemekte onların dillerini dil olarak değil de lehçe olarak tanımlamaktadırlar. Bu durum Zazalar tarafından “*Devletin yaptığını siz bize yapıyorsunuz inkâr ve imha siyaseti dayatıyorsunuz*” şeklinde itirazların yapılmasına neden olmaktadır.⁶²⁸ Bu itiraz Kürt hareketinin şiddeti meşrulaştırmasına çok güçlü bir meydan okuma olarak ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan Zaza hareketi kendini ifade ediş biçimi ile etnik ayrılıkçı şiddete karşı da set olabilmıştır. Bu durum Zaza hareketi mensupları tarafından da dile getirilmektedir. Bazı Zazalar tarafından 19 Şubat 2017’de yapılan etkinlikte bu duruş vurgulanmıştır.⁶²⁹ Ayrıca İstanbul Zaza derneğindeki bir dernek yöneticisi ile yapılan görüşmede, Zazaların Türkiye’nin bölünmesinden en zararlı çıkacak halk olacağı, bu nedenle de Türkiye’nin bölünmesinin kendilerinin de aleyhine olduğunu söylenmiştir.⁶³⁰ Bu bağlamda Zazaların Türkiye’nin bölünmesine karşı bir set olduğunu da söylemek hata olmayacaktır.

⁶²⁸ 16 numaralı kaynak kişi ile 24 Şubat 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁶²⁹ İnternet: Zaza-Der Genel Başkanı Murat Bukan Tuba Nergiz Er’in Sunduğu Öznesi Adın'a Konuk Oldu (2017) Web: <https://www.youtube.com/watch?v=0I1rtBfp5JI> 28 Şubat 2017’de alınmıştır.

⁶³⁰ 1 Numaralı kaynak kişi ile 30 Kasım 2017 tarihinde yapılan görüşme notundan.

Çizelge 4.3. HDP çizgisinin Zaza yoğun bölgede oy durumu⁶³¹

İl	İlçe	1995	1999	2002	2007	2011	2015 Haziran	2015 Kasım	2018
		%	%	%	%	%	%	%	%
Bingöl		7	12	22	14	24	41	29,5	27,1
	Genç	4	5	8	7	12	26	14,8	14
	Solhan	2	7	15	6	13	25	13,9	14,6
	<i>Karlıova*</i>	<i>11</i>	<i>30</i>	<i>51</i>	<i>42</i>	<i>42</i>	<i>78</i>	<i>67,9</i>	<i>56,3</i>
Diyarbakır		46	46	56	44	59	79	72,8	67,1
	Çermik	9	9	22	10	19	50	36,3	33
	Çüngüş	7	8	14	6	12	41	29,5	26,5
	Dicle	28	32	39	28	54	70	59,9	55,6
	Eğil	25	13	28	16	34	72	58,8	54,1
	Hani	24	19	44	31	46	69	56,4	48
	<i>Silvan*</i>	<i>61</i>	<i>63</i>	<i>77</i>	<i>61</i>	<i>78</i>	<i>89</i>	<i>87,9</i>	<i>80,9</i>
Tunceli		16	13	32	27	23	61	55,9	52,1
	Hozat	13	14	28	44	15	55	52,4	43
	Nazimiye	7	2	25	17	17	71	64,7	46,9
	Ovacık	6	9	19	28	19	65	60,6	54,1
	Pülümür	2	3	12	9	7	47	39,1	41,1
	<i>Mazgirt*</i>	<i>33</i>	<i>15</i>	<i>48</i>	<i>34</i>	<i>37</i>	<i>72</i>	<i>69,3</i>	<i>68,1</i>
Elazığ		3	4	7	3	-	15	11	9,9
	Palu	2	2	4	1	-	12	4,9	5,2
Şanlıurfa		13	16	12	12	17	38	28,5	29,3
	Siverek	6	10	15	9	16	43	35,7	38,6
Bitlis		10	13	29	16	26	60	49,4	43,3
	Mutki	1	1	5		9	35	18,8	14,4
Adıyaman		9	7	11	6	6	23	14,2	15,4
	Gerger	3	5	6	1	3	17	7,7	9,2

**En yüksek Kürt oranına sahip olduğu değerlendirilen ilçe*

31 Mart 2019 mahalli idareler seçimi dikkate alındığında Zazaların HDP çizgisinden iyice uzaklaştığı görülmektedir. HDP, Zazaların çoğunlukta olduğu Bingöl ve Tunceli'deki merkez ilçeler dâhil ilçelerin hiçbirinde belediye başkanlığı kazanamamıştır. Ayrıca, 2014 yılında kazandığı, Zaza nüfuslu ilçelerden Tunceli merkez, Elazığ Karakoçan ile Diyarbakır Hani ilçelerinde de seçimleri kaybetmiştir.⁶³²

⁶³¹ İnternet:TÜİK; Milletvekili Genel Seçimi, Web: <https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/menusecim.zul> 20 Ekim 2018'de alınmıştır..

⁶³² İnternet: Türkiye Geneli Seçim 2019 (Nisan, 2019), <http://secim.aa.com.tr/> 5 Nisan 2019'da alınmıştır.

Oy verme davranışlarında Kürtler ile Zazalar arasındaki farklılaşma yapılan araştırmalar tarafından da teyit edilmektedir. Yapılan bir kamuoyu araştırmasında Kürt seçmen %56 oranında HDP'ye oy verirken Zaza seçmen %27 oranında HDP çizgisine oy vermektedir.⁶³³ Konda tarafından 24 Haziran (2018) seçimlerine ilişkin yapılan analizde Zazaların parti taraftarlığında bu eğilim net olarak ortaya konulmuştur. Bu çalışmaya göre Kürt etnik kökeninden gelenlerin parti taraftarlığında; AK Parti %24, HDP %53, CHP %4 şeklinde iken, Zazalarda ise AK Parti % 31, CHP %26, HDP %23 şeklindedir.⁶³⁴ Konda'nın 2006 yılında yaptığı çalışmada ise Kürtlerde HDP çizgisine oy verme eğilimi %23 olarak görünürken Zazalarda bu oran %12 olarak görünmektedir.⁶³⁵ Zazaların politik olarak farklı yaklaşımlara sahip oldukları başka kamuoyu araştırmalarında da tespit edilmiştir. Örnek olarak federasyonun en iyi statü olabileceğini düşünen Kürtlerin oranı %9,26, Türklerde 5,29, Araplarda 3,39, Zazalarda ise %3,11'dir.⁶³⁶

Öte taraftan Zaza hareketi ve Zaza kimliği Kürt milliyetçilerinin etnik şiddeti meşrulaştırmak için öne çıkardıkları gerekçelerin sorgulanmasını sağlayacak unsurlar taşımaktadır. Kürt milliyetçileri uyguladıkları etnik şiddeti meşrulaştırmak için dillerinin yok sayıldığı, varlıklarının reddedildiği gibi gerekçeleri öne çıkarmaktadırlar. Bazen bunu 'inkâr ve imha siyaseti' olarak da dile getirmektedirler. Ancak Kürt milliyetçileri de Zazaları ayrı bir halk olarak görmemekte onların dillerini dil olarak değil de lehçe olarak tanımlamaktadırlar. Bu durum Zazalar tarafından "*Devletin yaptığını siz bize yapıyorsunuz inkâr ve imha siyaseti dayatıyorsunuz*" şeklinde itirazların yapılmasına neden olmaktadır.⁶³⁷ Bu itiraz Kürt hareketinin şiddeti meşrulaştırmasına çok güçlü bir meydan okuma olarak ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan Zaza hareketi kendini ifade ediş biçimi ile etnik ayrılıkçı şiddete karşı da set olabilmıştır. Bu durum Zaza hareketi mensupları tarafından da dile getirilmektedir. Bazı

⁶³³ İnternet: Yeğen M., Tol U. U., Çalışkan M. A., Beyaztaş K., Alkurt S. V., Atalay E., Özmüş M. (2015) . 63.

⁶³⁴ İnternet: Konda, 24 Haziran 2018 Genel Milletvekili ve Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Sandık Analizi, 7 Temmuz 2018, Web: http://konda.com.tr/wp-content/uploads/2018/07/1807_KONDA_24HaziranSecimleriSandikAnalizi.pdf, s. 40. 21 Eylül 2018'de alınmıştır.

⁶³⁵ İnternet: Konda – Milliyet, Toplumsal Yapı Araştırması 2006, Biz Kimiz, Web: http://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/02/2006_09_KONDA_Toplumsal_Yapi.pdf, 23, 21 Eylül 2018'de alınmıştır.

⁶³⁶ Kaya İ., Aydın H., Gültekin M. (2013), Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci Algı Araştırması, UKAM Yayınları Yayın No: 03, Rapor No: 03, 2013, s. 33, 34.

⁶³⁷ 16 numaralı kaynak kişi ile 24 Şubat 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

Zazalar tarafından 19 Şubat 2017’de yapılan etkinlikte bu duruş vurgulanmıştır.⁶³⁸ Ayrıca İstanbul Zaza derneğindeki bir dernek yöneticisi ile yapılan görüşmede, Zazaların Türkiye’nin bölünmesinden en zararlı çıkacak halk olacağı, bu nedenle de Türkiye’nin bölünmesinin kendilerinin de aleyhine olduğunu söylenmiştir.⁶³⁹ Bu bağlamda Zazaların Türkiye’nin bölünmesine karşı bir set olduğunu da söylemek hata olmayacaktır.

⁶³⁸ İnternet: Zaza-Der Genel Başkanı Murat Bukan Tuba Nergiz Er’in Sunduğu Öznesi Adın’a Konuk Oldu (2017) Web: <https://www.youtube.com/watch?v=0I1rtBfp5JI> 28 Şubat 2017’de alınmıştır.

⁶³⁹ 1 Numaralı kaynak kişi ile 30 Kasım 2017 tarihinde yapılan görüşme notundan.

5. ZAZA KİMLİĞİ VE ZAZA HAREKETİ

Zaza kimliği esas olarak öteki gruplarla sınırlar üzerinden kendini tanımlamaktadır. Ayrıca, bu kavram Zazaların kendini nasıl tanımladığı veya Zazaların dışarıdan başkalarının nasıl tanımlandığı esasında iki boyutunun olduğu görülmektedir.⁶⁴⁰ Başka bir anlatımla Zaza kimliğinin sınır taşları olarak tasvir edilebilecek Zazaları ötekilerden ayıran dil gibi unsurlar dışında Zazalık bilinci olarak tanımlayabileceğimiz subjektif unsuru bulunmaktadır. Zaza kimliğinin subjektif unsuru olarak Zazalık bilinci devamlı olarak yeniden inşa edilmektedir. Bu inşa sürecinde ise Zaza kimliği ile rekabet halinde olan etnik veya ulusal kimlikler de bulunmaktadır. Zaza hareketi Zazalık bilincini güçlendirmeye çalışırken diğer kimliklerin savunucuları ile rekabet ve mücadele etmektedir.

Zaza hareketini ise Zazalık bilincinin Zaza toplumunda uyanması ve güçlenmesini hedefleyen, Zaza varlığının korunması için çalışan kişi ve kurumları kapsayacak anlamda kullanmaktayız. Zaza hareketi için Zaza kimliği Zazalar arasında uyandırılması ve güçlendirilmesi gereken kimlik, ruh veya bilinçtir. Bu anlamda Zaza kimliği Zaza hareketi arasında çok güçlü bir bağ ve ilişki bulunmaktadır.

5.1. Zaza Hareketinde Zaza Kimliği Algısı

Zaza hareketi Zaza kimliğine ulaşma konusunda öncü konumundadırlar. Onlar bu kimliğe ulaştıkları gibi diğer Zazalarda da bu kimliği güçlendirme gayreti içerisinde olduklarıdır. Bu nedenle Zazalık bilincini Zaza toplumu içinde uyandırmak ve güçlendirmek arzusunda olan Zaza aktivistlerindeki Zaza kimliği algısı hem Zaza kimliğinin genel görünümünün bilinmesi hem de onların güçlendirmek istedikleri kimliğin bilinmesi açısından önem arz etmektedir.

Zaza aydınları ve aktivistlerinin Zaza kimliği algısında Zaza dili, Zaza kültürü, Zaza tarihi veya Zaza kişiliği gibi unsurlar öne çıkmaktadır. Bu unsurlardan en fazla öne çıkan ise Zaza dilidir. Görüştüğümüz tüm Zaza aydınları ve aktivistleri Zazacayı Zaza olmanın temel unsurlarından biri olarak belirtmişlerdir. Diğer bir deyişle, Zazaları var eden temel şeyin dil olduğu yaklaşımı öne çıkarılmıştır. Görüştüğümüz Zaza Halk Partisi aktivisti;

⁶⁴⁰ Kehl-Bodrogi K. (1999)., 439-454.

Hangi dili konuşuyorsan osun. Biz Zazaca konuşuyoruz. Zazaca bizim anadilimizdir.⁶⁴¹

Diyerek Zazaca ile Zaza kimliği arasında birebir ilişki kurmuştur. Yurt dışında yaşayan bir başka Zaza aktivisti ise;

Zaza kimliğini oluşturan en önemli şey Zazacadır. Kürtlerin konuştuğu dil Kürtçe, Türklerin konuştuğu dil Türkçe ise Zazaların konuştuğu dil Zazacadır. Ortada böyle bir halk var böyle bir dil var bunu ben yaratmadım. Bu halkın varlığını kimse inkar etmemeli.⁶⁴²

şeklinde Zazalarla diğer halkları birbirinden ayıran şeyin dil olduğunu vurgulamıştır. Dernek yöneticiliği yapan bir başka aktivist ise;

Zaza kimliğinin esası Zaza dilidir. Siverek'te büyüdüm. Orada Kürtçe, Türkçe, Zazaca ve Arapça konuşuluyordu. Bu durum bende Zaza bilincinin uyanmasını sağladı.⁶⁴³

İfadesi ile kendi kimlik oluşumunda dilin kilit rol oynadığını ifade etmiştir. Bu bağlamda çevrede farklı dillerin konuşuluyor olması Zazacanın temel kimlik kodu olarak öne çıkmasına katkı sağladığı görülmektedir.

Zazaları diğer gruplardan ayıran onun sınırlarını belirleyen temel unsur dil olarak öne çıkmaktadır. Bir anlamda Zazaca, Zaza kimliğinin sınır işaretleri olarak algılanmaktadır. Zazaca dergi çıkaran bir başka Zaza aydını ve aktivisti ise;

Zazalarla komşu halklar arasında çok büyük dinsel, kültürel ve sosyal farklar yoktur. Onları açık olarak diğer gruplardan ayıran tek fark dildir.⁶⁴⁴

şeklinde Zazacanın Zaza kimliğinin temelini oluşturduğu ifade edilmiştir.

Diğer taraftan Zaza dili ötekilerle sınır oluştururken “biz” arasında da birliği sağlayan unsur olmaktadır. Bu bağlamda Zaza dilinin geleneksel dönemde bile Zaza etnisitesini birleştiren bir olgu olduğu ifade edilmektedir. Mezhepsel farklarına rağmen,

⁶⁴¹ 8 Numaralı kaynak kişi ile 6 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁶⁴² 23 Numaralı kaynak kişi ile 10 Nisan 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁶⁴³ 11 numaralı kaynak kişi ile 29 Nisan 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁶⁴⁴ 3 Numaralı Kaynak kişi ile 8 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

Solhan Zazaları kendilerine coğrafi olarak çok yakın olmayan Varto Zazalarından bahsederken bizim milletten şeklinde bahsedebiliyorlardı. Onlar da bizden denilerek birlik vurgulanıyordu.⁶⁴⁵

Zaza kimliği konusunda öne çıkarılan bir başka husus ise tarihtir. Görüşmeciler Zaza tarihini onları ötekilerden ayıran bir diğer unsur olarak öne çıkarmaktadırlar. Özellikle Zaza kimliğinde tarih olgusu Zazaları Kürtlere bağlamak isteyenlere karşı bir argüman olarak kullanılmaktadır. Dernek yöneticisi olan aktivist;

Kürtlerle ortak tarihsel birlikteliğimiz yok. Komşuluk var ama ortak yönetim içinde olmamışız. Hangi savaşta ortak davranmışız. Hatta ayrı davranmışız. Şeyh Sait ve Dersim'de ortak davranış yok.⁶⁴⁶

Diyerek Zazalar ile Kürtler arasında tarihsel birlik olmadığını ve farklı milletler olduğu belirtilmiştir. Diasporada bulunan Zaza aktivisti;

İkinci olarak Zazalar tarihsel olarak farklı kökenden geliyorlar.⁶⁴⁷

Şeklinde tarihsel köken farklılığı dile getirerek Zazaların diğer gruplardan farklı olduğunu belirtmiştir. Zaza yazarlardan Kaya ise;

Uzun bir tarih dilimi içinde farklı tarihleri yaşamış, farklı kültür ve ruhsal şekillenmeyi oluşturmuş Kürtler ve Zazaları bir kabul etmek zordur. Zazaları Kürt, Zazacayı da Kürtçenin bir diyalekti kabul etmek bu gerçeklerin ışığında doğru olmaz. En önemlisi de Dersimli Kızılbaş Zazalar kendilerini Kürt kabul etmezler.⁶⁴⁸

diyerek tarih ve dil unsurlarını öne çıkarmaktadır. Bir başka Zaza aktivisti ise; Zazalarla Kürtlerin bir millet olmadığını, Zazalarla Kürtler arasında dil dışında, kültürel ve coğrafi farkların da bulunduğu belirtilmiştir. Zazaların genelde dağlarda yaşarken Kürtlerin daha düzlük bölgede yaşadığı, Zazalarda sac ekmeği ağırlıklı iken Kürtlerde tandırın öne çıktığını, Zazalarla Kürtlerin kültürel olarak farklı olduklarını belirtmektedir.⁶⁴⁹

⁶⁴⁵ 3 Numaralı Kaynak kişi ile 8 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁶⁴⁶ 10 Numaralı kaynak kişi ile 7 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁶⁴⁷ 23 numaralı kaynak kişi ile 10 Nisan 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁶⁴⁸ İnternet: Kaya H., Dersim Zaza Kızılbaş Kimliği, Web: <https://www.hasankaya.com/dersim-Zaza-kizilbas-kimligi.html> 23 Ekim 2018 de alınmıştır..

⁶⁴⁹ 6 Numaralı kaynak kişi ile 5 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

Zaza kimliğini diğer kimliklerden ayıran unsurlar olarak kişilik karakteri ve kültürü de öne çıkaran yaklaşımlar da bulunmaktadır. Dernek yöneticisi;

Zazaları komşularından ayıran belli bazı karakter unsurları vardır. Örnek olarak kavga Zazalarda meydanda yapılmaz, Zaza kadını sadece evini değil evinin önünü de temizler, Zazalarda liderlik ruhu vardır gibi.⁶⁵⁰ Diyerek Zazaların farklı kişilik karakterine sahip olduklarını belirtmektedir.

Özet olarak ifade etmek gerekirse, Zaza aydın ve aktivistlerinin Zaza kimliği algısında Zazaları diğerlerinden ya da ötekilerden ayıran unsurların öne çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda Zaza Tarihi, Zaza Dili, Zaza Kültürü, Zaza kişiliği gibi unsurların Zaza kimliğinin sınır taşları olarak kodlandığı anlaşılmaktadır.

5.2. Zaza Kimliği ile Rekabet Halindeki Kolektif Kimlikler

Zaza kolektif kimliği temel olarak iki kimlikle rekabet halindedir. Bu kimlikler, Zazaların Kürt olduğu yada Zazaların Türk olduğu tezlerine sahip çıkmaktadırlar. Ayrıca Zaza toplumunun tümü için olmasa da önemli bir kısmı için rekabet eden bir diğer kimlik de Alevi kimliği olduğunu söylemek hata olmayacaktır. Diğer taraftan Zaza kimliği ile yerel kimliklerin de rekabet içinde olduğu bilinmektedir.

Diğer üç tez kadar savunucusu olmasa da Zazaların (en azından bir kısmının) Ermeni asıllı olduğuna ilişkin tezler de bulunmaktadır. Bu tezi temel olarak Ermeni milliyetçiler tarafından savunulmaktadır. Bu yaklaşımı savunanlara göre Emeniler ile Zazalar arasında sosyal ve dini benzerlikler bulunmaktadır.⁶⁵¹

Zazaların en azından bir kısmının Ermeni asıllı olduğuna ilişkin tez, Ermeni milliyetçileri dışında bir çok grup tarafından savunulabilmektedir. Ülkemizde komplo teorileri ve kripto gruplara ilginin fazla olmasının da etkisi ile özellikle Tunceli'deki Alevi Zazaların kripto Ermeni olduğuna ilişkin iddialara çokça rastlanabilmektedir. Tunceli Zazalarının çoğunun Ermeni asıllı olduğuna ilişkin Ermeni tezlerinin, muhafazakar⁶⁵² veya

⁶⁵⁰ 2 Numaralı kaynak kişi ile 25 Haziran 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁶⁵¹ Werner E. (2017). 92.

⁶⁵² İnternet: Eygi M. Ş. (2016). Tunceli'nin Yüzde Doksanı Ermeni mi?, (11 Mart 2016) Web: <https://www.milligazete.com.tr/makale/848651/mehmed-sevket-eygi/tuncelinin-yuzde-doksani-ermeni-mi> de alınmıştır. 23 Ekim 2018.

milliyetçi kesimler tarafından sahiplenildiği bilinmektedir.⁶⁵³ Dersimle ilgili Ermeni tezlerine Cemaat ya da FETÖ/PDY olarak bilinen grup tarafından da sahip çıkıldığının örnekleri bulunmaktadır. Cemaat medyası Ermeni iddialarını savunan kişiyi ekranlarına taşımış,⁶⁵⁴ Gülen, Tunceli'deki Alevilerin Ermenilerden, Süryanilerden meydana gelmiş Nusayri akidesine sahip kimseler olduğunu iddia etmiştir.⁶⁵⁵ Dersim Zazalarının kökeni ile ilgili bilimsel karşılığı olmayan bu iddialar Dersim Zazaları tarafından reddedilmektedir.⁶⁵⁶

5.2.1. Kürt siyasal hareketi ve Zaza kimliği

Bağımsız Zaza kimliği ile rekabet eden en önemli kolektif kimlik, Kürt kolektif kimliğidir. Bağımsız Zaza Kimliğini ret edip Zazaları Kürt kimliği altında gören bu yaklaşım, Kürt milliyetçilerinin savunduğu tez olarak öne çıkmaktadır. Zazaların Kürt, Zazacanın Kürtçenin bir alt lehçesi olduğu tezi; farklı fikir, ideoloji ve eylem türünü benimsemiş ılımlı ya da radikal, İslamcı ya da laik bütün Kürt grupları tarafından iddia edilen bir olgu durumundadır. Ayrıca kendisi Zaza olmakla birlikte Zazaca için çalışan ancak politik olarak Kürt hareketi içerisinde bulunan gruplar da bulunmaktadır.

Zazalar arasında “Zazalar Kürttür tezini” savunan kayda değer sayıda Zaza da bulunmaktadır. Özellikle Diyarbakır Zazaları arasında bu tezi benimseyenlerin oranının oldukça yüksek olduğu Kürt milliyetçilerinin desteklediği siyasi partilerin aldığı oy oranları dikkate alındığında ortaya çıkmaktadır. Zazalar arasında bu fikri savunanlar “Kürtçüler” olarak da isimlendirilmektedir.⁶⁵⁷

PKK'nın yükselişi hem Türkiye'de hem de yurt dışındaki Zazalar arasında Kürt kimliğinin yükselişini getirmiştir. Kürt hareketi; illegal silahlı unsurları, sosyal ve ekonomik imkânları, Türkiye'deki siyasal elitlerle kurduğu ittifak ilişkileri ve devletin Kürt

⁶⁵³ İnternet: Dersimlilerin yüzde 75'inin Ermeni kökenli", (14 May 2012) Web: <http://forum.hunturk.net/index.php?topic=5445.msg37661#msg37661>, de alınmıştır. 23 Ekim 2018.

⁶⁵⁴ İnternet: Aram Ateşyan: Tunceli'nin %90'ı Ermeni, (26 Nisan 2013) Web: <https://www.youtube.com/watch?v=zsjRanbZyt4>, de alınmıştır. 23 Temmuz 2018.

⁶⁵⁵ İnternet: Fethullah Gülen'in nifak tohumları, (11 Mart 2010) Web: <https://www.youtube.com/watch?v=e5EFIzMwuHs>, 23 Temmuz 2018'de alınmıştır.

⁶⁵⁶ İnternet: Halaçoğlu'nun Alevi Ermeni iddiasına en sert tepki Genç'ten, (21 Ağustos 2007) Web: <https://www.yenisafak.com/gundem/halacoglundun-alevi-ermeni-iddiasina-en-sert-tepki-gencten-63363>, de alınmıştır. 23 Ekim 2018.

⁶⁵⁷ Arslan Z. (2016). Sarkis Hatspanian röportajı ve “BİZ” sınıfta kaldık, Kızılbaz, kızılbaş aleviler ile diyer mazlumların sorunlarının tartışıldığı demokratik kürsü, sayı 66, Ekim 2016,

hareketini bölgenin temsilcisi olarak görmesi gibi sebeplerle Zazalar arasında Kürt kimliği güçlenmiştir.

1980 sonrasında gelişen Kürt hareketi sadece Türkiye’de yaşayan Zazaları değil Avrupa’daki Zaza diasporasını da belli ölçüde etkisi altına almıştır. Kürt hareketinin güçlenmesi sonucu Avrupa’daki ikinci veya üçüncü nesil Zazalar arasında da Kürt kimliği güçlenmiş ve PKK’nın etkisi de artmıştır. İçinde Zazalarında bulunduğu KAWA, Rızgari gibi oluşumlar zamanla zemin kaybetmiş ve PKK’nın etki sahasına girmişlerdir.⁶⁵⁸

Kürt siyasal hareketi içerisindeki aktörler başta dil ve lehçe farklılıkları olmak üzere Kürt olarak kabul ettikleri kitlede ayrılık oluşturabilecek unsurlara karşı oldukça hassas olduğu bilinmektedir. Bu anlamda PKK çizgisinde Türkçe tercihinin bir sebebi de dil farklılığı nedeniyle oluşabilecek bölünmeleri engellemek olduğu değerlendirilmektedir.⁶⁵⁹ Bununla birlikte zamanla Kürt hareketi içerisinde Kürtçe/Kurmanci’nin öne çıkarılması Zaza hassasiyetini artırarak Zaza kimliğinin yükselişine sebep olmuştur.

Öte taraftan Kürt hareketinin Zaza hareketine karşı tutumunun temel sebeplerinden biri Zaza hareketi ve Zaza kimliğinin Kürt milliyetçilerinin etnik şiddeti meşrulaştırmak için öne çıkardıkları gerekçelerin sorgulanmasını sağlayacak unsurlar taşımasıdır. Kürt milliyetçileri uyguladıkları etnik şiddeti meşrulaştırmak için dillerinin yok sayıldığı, varlıklarının reddedildiği gibi gerekçeleri öne çıkarmaktadırlar. Bazen bunu ‘inkâr ve imha siyaseti’ olarak da dile getirmektedirler. Ancak Kürt milliyetçileri de Zazaları ayrı bir halk olarak görmemekte onların dillerini dil olarak değil de lehçe olarak tanımlamaktadırlar. Bu durum Zazalar tarafından “*Devletin yaptığını siz bize yapıyorsunuz inkâr ve imha siyaseti dayatıyorsunuz*” şeklinde itirazların yapılmasına neden olmaktadır.⁶⁶⁰ Bu itiraz Kürt hareketinin şiddeti meşrulaştırmasına çok güçlü bir meydan okuma olarak ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan, Zaza kimliği Kürt milliyetçiliğinin ayrılıkçı idealleri ile de çatışma halindedir. Kürt milliyetçiliğinin inşa etmek istediği yapıya ilişkin tereddütler Zaza kimliğini ayrılıkçı fikirlerden uzak tutmaktadır. Bu durum Zaza hareketi mensupları

⁶⁵⁸ Çelik H. E. (2010). 28

⁶⁵⁹ Hirschler K. (2001), Defining the Nation: Kurdish Historiography in Turkey in the 1990s, Middle Eastern Studies, Vol. 37, No. 3 (Jul., 2001), pp. 145-166, 149.

⁶⁶⁰ 16 numaralı kaynak kişi ile 24 Şubat 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

tarafından da dile getirilmektedir. Zaza kimliği İstanbul Zaza derneğindeki bir dernek yöneticisi ile yapılan görüşmede, Zazaların Türkiye'nin bölünmesinden en zararlı çıkacak halk olacağı, bu nedenle de Türkiye'nin bölünmesinin kendilerinin de aleyhine olduğunu söylenmiştir.⁶⁶¹ Yine 19 Şubat 2017'de yapılan etkinlikte bu duruş vurgulanmıştır.⁶⁶²

Zaza kimliğinin güçlenmesi Kürt milliyetçileri ile ittifak ilişkisi içinde olan Türk Solu tarafından da tepki ile karşılanabilmektedir. Onlar müttefiklerini zaafa uğratacak her hangi bir gelişmeyi hassasiyetle takip etmektedirler. Zaza aydını İremet;

Her ne hikmetse, Zazalara siyasi ve kültürel arenada söz sahibi olma ve kendi kimliğiyle yer alma şansı doğduğunda, Kürt milliyetçi kanadının, Zazalar hakkında anti propaganda ve muhalefet yaratma aktiviteleri de hızlanıyor. Bunu yaparken, ardına kuyruklaşmış Türk solunu da almayı unutmuyor. Kürt hareketi için ömrünü adanmış Türk asıllı sosyolog İsmail Beşikçi bile Zaza aydınlarına saldırmayı unutmadı ve bunu bir görev saydı, şeklinde Zaza kimliğine karşı duran Türk solunu eleştirmekteydi.⁶⁶³

Kürt milliyetçileri genel olarak Zaza kimliğinin yükselişini bir yönüyle “Zaza problemi” olarak algılamakta ve problemin kaynağı olarak dış düşmanları suçlamaktadırlar. Zaza probleminin ortaya çıkmasında genel olarak devlet birinci dış düşman olarak suçlansa da Almanya'daki Zaza çalışmalarının da etkisi ile batılı misyonerler de sorunun yaratıcılarından biri olarak görülebilmektedir. Ayrıca Ermeni birkaç araştırmacının Zazalar üzerine çalışması da Kürt milliyetçilerince Zaza kimliğinin Ermenilerce oluşturulduğu suçlamasını da beraberinde getirmektedir.⁶⁶⁴

2011 yılında Erivan'da düzenlenen “The Zaza People: History, Language, Culture, Identity” (Zaza Halkı: Tarih, Dil, Kültür ve Kimlik)” adlı konferansı⁶⁶⁵ Zaza sorunundaki

⁶⁶¹ 1 Numaralı kaynak kişi ile 30 Kasım 2017 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁶⁶² İnternet: Zaza-Der Genel Başkanı Murat Bukan Tuba Nergiz Er'in Sunduğu Öznesi Adın'a Konuk Oldu (2017) Web: <https://www.youtube.com/watch?v=0I1rtBfp5JI> 28 Şubat 2017'de alınmıştır.

⁶⁶³ İremet F. (2011), Kimliğin Belirlenmesinde Anadilin Önemi, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları., 371

⁶⁶⁴ Bruinessen M.V. (2015) , Book Review, Mehmed S. Kaya, The Zaza Kurds of Turkey: A Middle Eastern Minority in a Globalised Society. London: I.B. Tauris, 2011, xii, 223, Kurdish Studies 3(1), 2015, 118-121.

⁶⁶⁵ İnternet: The Zaza People: History, Language, Culture, Identity, Web: <http://hy.armscoop.com/2011/10/armscoop-abstracts-of-papers-international-conference-the-zaza-people-history-language-culture-identity-%E2%80%93-yerevan-armenia-28-30-october-2011/>, 20 Temmuz 2018'de alınmıştır.

Ermeni parmağına delil olarak da görmektedirler.⁶⁶⁶ Ayrıca, bu kapsamda Asatrian veya Arakelova gibi akademisyenlerin Zazalar üzerine çalışmasını “Ermenistan Devletinin yıllardan beri kurcaladığı ve bilerek örgütlediği «Zazaistancılık» maskesi altında uzun vade de «Tarihi, dili, kültürü, identite»sini kapsayan Batı Ermenistan Projesi” şeklinde komplo teorisi olarak sunmaktadırlar,⁶⁶⁷ veya bunu Kürt düşmanlığı olarak yaftalamaktadırlar.⁶⁶⁸ Zaza probleminde “Ermeni” komplosu arayan bir başka Kürt milliyetçisi olan Civan ise;

Zazacanın Kürtçenin bir lehçesi olmadığını günümüzde siyasi maksatlarla öne süren çevrelerden bazıları da kimi Ermeni milliyetçi ideologlarıdır. Büyük Ermenistan iddialarına sarılan bu çevreler Kürdistan’ın kuzey ve batı kesimlerini de bu Ermenistan’ın sınırları içinde saymaktadırlar. Buralarda Ermeni nüfusunun olmadığı bilincinden hareketle Zazaları, özellikle de Dersim’in Alevi Zazalarını köken itibarıyla Ermeni göstermeye kalkışmakta ve bu maksatla da Zazacayı diğer Kürt lehçelerinden uzak tutmaya, Ermeniceye yaklaştırmaya çalışan gülünç tezler üretmektedirler. Bu çevrelerin de Zazaların Kürt olmadığını öne süren kimi çevreleri destekledikleri görülmektedir. İlginç olanı, Ermenilerle Türklerin destek verdikleri çevrelerin aynı olmasıdır.

diyerek Kürt milliyetçi bakış açısının Zaza meselesindeki tavırlarına ilişkin ipuçları vermektedir.⁶⁶⁹

Kürt hareketin konuyu bir toprak meselesi olarak görmekte ve Ermenistan’ı Zazaları Ermeni göstererek kendi toprak taleplerini meşrulaştırmaya çalışmakla suçlamaktadır. Bununla birlikte Ermenilerin Zaza ilgisinin tarihsel kökenlerine ilişkin bazı Ermeniler tarafından “Kürtler bizi katletti Zazalar ise korudu,” şeklinde yaklaşımın da etkisi olduğu değerlendirilmektedir.⁶⁷⁰

Kürt milliyetçilerinin, daha önce kendilerine yöneltilen suçlamaları ve kendilerine yapılan aşağılamaları Zazalara ve Zaza hareketine yönlendirdiği bilinmektedir. Bunlardan en bilineni dış güçlerin maşası olma suçlamasıdır. Kürt hareketinin emperyalizmin uzantısı

⁶⁶⁶ İnternet: Okcuoglu A. Z. (2017). 1991 Yılında Ermenistan’da Yapılan Zaza Konferansı Üzerine, (23 Aralık 2017) Web: <http://www.alayekiti.com/1991-yilinda-ermenistanda-yapilan-zaza-konferansi-uzerine/> 10 Temmuz 2018’de alınmıştır.

⁶⁶⁷ İnternet: Kılıç A. (2011), Uluslararası Yerevan Konferansı Üzerine, (28 Ekim 2011) Web: http://www.kurdist.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=780&Itemid=1, 7 Ocak 2018’de alınmıştır.

⁶⁶⁸ İnternet. Sarmakeşyan G.(2011), Ermeni Nasyonalistin Kürt Nefreti, Rusçadan çeviren: Kamiz Şedadi, (11 Nisan 2010) Web: <http://www.Zazaki.net/haber/ermeni-nasyonalistin-kurt-nefreti-446.htm>, 7 Ocak 2018’de alınmıştır.

⁶⁶⁹ Civan M. (1992), Türkçe açıklamalı Kürtçe Dilbilgisi Kurmanc Lehçesi, Jinanu 1992, 16

⁶⁷⁰ İnternet. Çem M. (2011), Bir Erivan-Mardin-Duhok yolculuğu, (6 Aralık 2011) Web: <http://www.Zazaki.net/file/erivan-mardin-duhok.pdf> 16 Temmuz 2018’de alınmıştır. 9.

olduğu suçlamasına paralel olarak Kürt hareketi Zaza hareketini devletle veya Ermeni gruplarla ilişkilendirmektedir. Ayrıca, Kürt hareketine yöneltilen bölücülük suçlaması Kürt hareketi tarafından Zazalara karşı yönlendirilmektedir. Zaza akademisyenlerden; Arslan bunu; “Türk hegemonyası tarafından geçmişten beri ‘bölücü’ olarak tanımlanan Kürt ulusal hareketi ve fraksiyonları günümüzde Zaza kimlik siyaseti yapan veya dil ve kimlik hakları için mücadele veren kesimi aynı şekilde ‘bölücü’ olarak nitelendirmektedir.”⁶⁷¹ şeklinde ifade etmektedir. Zaza aydınlarından Berz ise Kürt hareketi mensuplarının Zazaca için “siz 30-40 kelimeye dil mi diyorsunuz, ... diliniz ‘şori beri’den (Git gel) ibaret”, şeklinde aşağılamada bulduklarını aktarmakta ve zamanında Kürtçe diye bir dil yoktur diyenlerle paralellığe işaret etmektedir.⁶⁷²

Çözüm süreci kapsamında bölgede aktif rol alan bir kanaat önderi de Zazaların Kürt hareketi karşısındaki psikolojisini net olarak ortaya koymaktadır.

Kürtler Türkiye genelinde kendilerini azınlık ve inkar edilmiş olarak görüyorsa Zazalar da genelde Kürtler içinde kendilerini böyle görüyorlar. Mesela akil insanlar içindeyken Zazalardan kendilerine söz verilmemiş olunmasından, kendilerine kulak verilmemiş olmasından, psikolojisinin nabzının ölçülmemiş olmasından yana böyle bir şey aldım, yakınma maili aldım... Kürt sorunu deyince Kürtler, Kurmanci’yi konuşanlar, Zazaki’yi çok fazla umursamıyorlar. Onlarda böyle bir psikoloji var alttan alta. Her ne kadar Öcalan hareketi lehçelerden söz etse de Zazalarda böyle bir psikoloji var.⁶⁷³

şeklinde bu psikolojiyi açıklamaktadır.

PKK Kürtçenin lehçelere sahip olmasını Kürt birliğine engel görmüş lehçelerin birleştirilerek tek bir dil oluşturulmasını kendine hedef koymuştur. 1995 yılında yapılan PKK 5. Kongresinde alınan kararlardan “Halk İktidarlaşması Üzerine” başlığının “dil” alt başlığında; “Kürtçenin tüm lehçelerinin birleştirilip tek bir dil olarak Kürdistan halkının tümü tarafından konuşulur ve yazılır hale getirilmesi zorunludur ve devrimimizin önünde duran bir görevdir.”⁶⁷⁴ ifadesi, Zaza aydınlarının kendi dillerini yok etmeye yol açacak bir yaklaşım olarak algılanmasını da beraberinde getirmiştir. Zaza yazarlardan Çiya, 6-8 Ocak

⁶⁷¹ Arslan Z. (2018), Zazaca ve Zaza kimliğinin algılanması ve yansımaları üzerine bir tartışma, Border Crossing, January-June 2018, Volume: 8, No: 1, pp. 267 – 296, s. 271

⁶⁷² Koyo Berz ile Dolu Dolu (2016), Zazana, Zaza Dili Kültürü ve Tarihi Dergisi/Peseroke Zon u Kultur u Tarixw Zazayan, Umar (Amor)/Sayı:10, Serr/Yıl, 2016,s. 19.

⁶⁷³ İnternet: Yeğen M., Tol U. U., Çalışkan M. A., Beyaztaş K, Alkurt S. V., Atalay E., Özmüş M. (2015), 43.

⁶⁷⁴ PKK 5.Kongre Kararları (1995) Weşanên Serxwebûn: 72, s.136.

1995 yılında Berlin’de yapılan Kürt dil konferansındaki Kürt dilinde lehçe birliğinin sağlanarak standartlaştırılması talebini de örnek vererek bu yapılanların sonuçta Zazacanın yok edilmesi anlamına geldiğini söylemektedir.⁶⁷⁵

Selcan, Kürt politikacılarının takip ettiği hedefleri, Kürt/Kurmanç siyasi yönetimi kurma, Zazaların bölgesini işgal etme, hüküm altına alma ve Kürtleştirme, Zazaların varlığını inkâr etme, Zaza Dilini lehçeye indirgeyip Kürtçenin (Kurmançî) lehçesi diye propaganda edip uzun vadede yok etme, sözde bilimsel iddialarla siyasi lehçe propagandası yapma ve Zaza kimliğini yok etme, Zazacayı değil Kurmanccayı resmi dil yapma, olarak sıralamaktadır. Ayrıca Kürt yazarlarla propagandacılarının, Zaza Dili’ni Kürtçenin lehçesine indirgeme ile ilgili metotlarını da sıralamaktadır. Bunları; sesleri tahrif ederek benzer yapma, tarihi dil farklılıklarını yanlış olarak lehçe farkı diye gösterme, büyük çaplı ayrılıkları yok sayma, İrani dilbilimin tespitlerini hiçe sayma şeklinde saymaktadır.⁶⁷⁶ Çiya ise Kürt hareketinin Zazacaya karşı tutumunu Zazacanın Kürtçenin vesayeti altına alma ve onun bağımsız gelişmesini engelleme çabası kapsamında olduğunu ifade etmektedir.⁶⁷⁷

Kürt hareketinin Zazaca konusundaki yaklaşımlarından biri olan Zazaca kelimeler yerine Kürtçe kelimelerin seçilmesi Zazalar arasında tepkiye neden olmaktadır. Kürt hareketinin bu politikası sonucu Zazacadan daha farklı bir dilin olduğu algısı bulunmaktadır. Böylelikle Zazamancî (Zaza-(kur)mancî) şeklinde bir dilin inşa edilmeye çalışıldığı ifade edilmektedir.⁶⁷⁸

“Zazaca Kürtçenin lehçesidir Zazalar Kürt’tür” tezini savunanlar arasında hangi lehçelerin Kürtçenin lehçesi olduğu bu lehçelerin isimleri konusunda uzlaşmazlıklar bulunmaktadır. Örnek olarak Yıldırım, Gorani, Sorani, Lori ve Zazacayı Kürtçenin lehçesi olarak saymaktadır.⁶⁷⁹ Ciwan ise Kürtçenin lehçeleri olarak 1- Kuzey Kürtçesi (ya da Kurmançî/Kırmançî), 2- Merkez Kürtçesi (ya da Sorani), 3- Güney Kürtçesi (Lori, Leki, Kelhori gibi), 4- Goran Kürtçesi, 5- Zaza(Dimilki, Kırmançî ya da Kırdki) Kürtçesini

⁶⁷⁵ Çiya S. (1998). Dersim Yazıları, İstanbul:Tij, 15, 16.

⁶⁷⁶ Selcan Z. (2011), 128, 129

⁶⁷⁷ Çiya S. (1998). 14

⁶⁷⁸ 12 numaralı kaynak kişi ile 28 Nisan 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁶⁷⁹ İnternet: Saruhan Emeti, Kürtçe Masteri Rüyamızda Görsek İnanmazdık, 24 Nisan 2011, Web: <https://www.yenisafak.com/roportaj/kurtce-masteri-ruyamizda-gorsek-bile-inanmazdik-315675>, 4 Ocak 2018 de alınmıştır.

saymaktadır.⁶⁸⁰ Ayrıca, Zazacanın lehçe olduğu iddiasını Yıldırım 13 Aralık 2017 tarihinde TBMM’de tekrarlamış bu durum Zaza hareketi tarafından tepki ile karşılanmıştır. İstanbul Zaza-Der yayınladığı bildiri ile bunu kınamış, Kadri Yıldırım’ın Meclis’teki bu konuşması akademik kimlikten uzak tamamen siyasi saiklerle yapıldığını belirtmiştir.⁶⁸¹

Zazacayı lehçe olarak betimleyen Kürt hareketi, Kürtler arasında dil birliği olmaması ile Kürtçenin lehçeleri arasındaki farkın nedenini Kürtlerin bölünmüş olması veya Kürtlerin özgür olmaması olarak göstermektedir. Zazalarla ilgili Kürt milliyetçilerinin tezlerini sahiplenen Ercan;

Kürtlerin bir devlete sahip olmayışı ve Kürt nüfusunun büyük çoğunluğunun Türk, Arap ve Fars ulus-devletlerinin egemenliğinde olması Kürtçenin ulusal bir dil olmasının önündeki bir engel olduğu gibi Kürtçe konuşanların da lehçe, şive ve bölge farklılığına bağlı olarak birbirlerini anlamalarını güçleştirmiştir. Dolayısıyla, ulus devletler çağında başta eğitim olmak üzere kamusal alanda kullanılması yasaklanan bir dil olarak Kürtçeden standart bir dil beklemenin anlamsızlığı ortaya çıkmaktadır,

demektedir.⁶⁸²

Zaza hareketi içerisinde yer alan Çiya ise, Zazaca ile Kürtçe arasındaki farkın nedeninin Kürdistan’ın bölünmesi ya da özgür olmaması değil, tarihsel farklılıklar olduğunu söylemektedir. Zazacanın Peştunca, Farsça veya Kürtçe ile birlikte aynı kökenden gelse de farklılaştığını farklı diller haline geldiğini belirtmektedir. Bu nedenle de konunun tarihsel kökenleri yadsınarak anlaşılamayacağını vurgulamaktadır.⁶⁸³

Kürt milliyetçileri Zazacanın bağımsız bir dil olarak kabul edilmesinin en nihayetinde bağımsız bir Zaza ulusunun da kabulünü getireceğinden Zazacanın lehçe olduğu iddiasına kuvvetle sarılmışlardır. Örnek olarak TZP Kurdî (Tevgera Ziman û Perwerdehiya Kurdî – Kürt Eğitim ve Dil Hareketi) tarafından 2012 yılında Bingöl’de organize edilen ‘Konferansa Zarawayê Kirmanckî Ya Yewînê (Zazaki Lehçesi 1. Dil Konferansı) sonuç bildirgesinde bu yaklaşım açıkça ortaya konulmaktadır. Bu bildirgenin

⁶⁸⁰ Ciwan M. (1992). 26, 27, 28.

⁶⁸¹ İnternet: 13 Aralık 2017 Günü Siirt Milletvekili Kadri Yıldırım’ın Tdk Üzerine Yaptığı Konuşmaya Dair İstanbul Zaza-Der’in Kamuoyuna, TBMM Başkanlığına Ve HDP Milletvekillerine Gönderdiği Metindir, Web: <http://Zazader.org/wp-content/uploads/2018/01/Kadri-Y%C4%B1ld%C4%B1r%C4%B1m.pdf>, 10 Nisan 2018’de alınmıştır.

⁶⁸² Çağlayan E. (2016).,Zazalar Tarih Kültür ve Kimlik, İstanbul İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 177

⁶⁸³ Çiya S. (1998)., 15.

ikinci maddesinde; “Konferans Delegasyonu, Kırmancki lehçesini ayrı bir dil ve kırmancları da ayrı bir halk olarak göstermek isteyen bütün anlayışları mahkûm eder ve bu anlayışı Kürt halkını bölme girişimleri olarak kabul etmektedir.” ifadesi ile Zazaca Kırmancki olarak nitelenmekte ve Zazacanın lehçe olduğunu savunmayı Kürtlerin birliğini savunma olarak görülmektedir.⁶⁸⁴

Kürt milliyetçilerinin savunduğu Zazacanın Kürtçenin lehçesi olduğu yaklaşımı Zaza hareketinin tanımladığı biçimi ile “Kürtçüler” dışındaki Zazalar tarafından şiddetle reddedilmektedir. Bruinessen’in de söylediği üzere “Kürtçe Türkçe’nin lehçesidir” şeklindeki tezin Zazalar için yeniden üretilmiş versiyonu olduğu suçlamasını beraberinde getirmektedir.⁶⁸⁵ Gültekin ise Zazaların Kürt olduğunu kanıtlamaya çalışanların iddia ve argümanların Kürtlerin Türk olduğunu kanıtlamaya çalışanların birçok argümanı ile çok büyük benzerliği olduğunu söylemektedir.⁶⁸⁶

Zazacanın ayrı bir dil olduğuna ilişkin güçlü tezlere doğrudan karşı çıkmadan Zazaların Kürt olduğunu savunan yeni yaklaşımların da ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yaklaşımda tarihsel birlik vurgulanmaktadır. Bu çizgiyi benimseyenlerden Bender, arkeolojik veriler, kullanım araçları, seramikler, mimari özellikler, dinsel olgular, giyim kuşam geleneklerin Zazalar ile Kürtler arasında farklılığın olmadığını gösterdiğini, 10 bin yıllık Kürt tarihi dikkate alındığında, Kürtlerden farklı olarak bir Zaza kültürü veya devletinin söz konusu olmadığını söylemektedir.⁶⁸⁷ Bu kapsamdaki bir diğer yaklaşıma göre, Zazacanın dilbilimsel olarak lehçe olarak sınıflandırılması siyasi bir bakış açısıyla yapılmakta ve Zazaca dilbilimsel olarak ayrı bir dil olarak kabul edilse bile Zazalar kültür ve tarih olarak Kürt toplumunun parçasıdır.⁶⁸⁸ Bu yaklaşım toptan dilbilimsel verileri reddetmediği için orta ve uzun vadede Kürt milliyetçisi tezleri savunan akademisyenlerin temel tezi olması kuvvetle muhtemel görünmektedir.

⁶⁸⁴ İnternet: Delegasyon sonuç bildirgesini yayınladı, (03 Temmuz 2012) Web: <http://www.bingolonline.com/Haber/Delegasyon-Sonuc-Bildirgesini-yayinladi-41000.html> 10 Nisan 2018’de alınmıştır.

⁶⁸⁵ Bruinessen M. V. (1994), *Kurdish Nationalism and Competing Ethnic Loyalties*", Original English version of: "Nationalisme kurde et ethnicités intra-kurdes", *Peuples Méditerranéens* no. 68-69 (1994), 11-37, s. 10.

⁶⁸⁶ Gültekin A. K. (2007). *Tunceli’de Sünni Olmak: Ulusal ve Yerel Kimlik Öğelerinin Tunceli – Pertek’te Etnolojik Tetkiki*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara – 2007, s. 62.

⁶⁸⁷ Bender C.(1993). , *Zazaların Kürtlüğü, Alevilik ve Din Olgusu*, Serketin, Sayı 6, Ocak Şubat 1993, s. 31

⁶⁸⁸ Haig G., Öpengin E. (2014). *Introduction to Special Issue Kurdish: A critical research overview*, *Kurdish Studies*, Volume: 2, No: 2, pp. 99 – 122, 104, 105.

Zazaların Kürt hareketine uzak durmalarının sebepleri arasında Kürt hareketinin Zazalara karşı tutum ve davranışlarını sayan yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu yaklaşımı savunanlar Kürt hareketini Zazalarla ilgili bazı konularda özeleştiriyeye çağrılmaktadır. Bu yaklaşıma göre; Kürt siyasal hareketinin Zaza toplumun dinsel algısına ters düşmesi ve Kürtlüğü Kurmanç algısıyla özdeşleştirerek Zazacayı ötekileştirmesi sonucu, Kürt hareketi Zazalar arasında yeterince kök salmaktan mahrum kalmıştır.⁶⁸⁹

Kürt milliyetçi grupları Alevi toplumunu kazanmak için de uğraş içerisinde olmuşlardır. Aleviler arasında Kürt hareketine desteği artırmak amacıyla Aleviliği Kürtlerin yarattığı bir inanç sistemi olarak nitelendirebilmektedirler.⁶⁹⁰ PKK Kürt Alevileri arasında saydığı Zaza Alevilerden destek almak ve aldığı desteği artırmak için Kürdistan Aleviler Birliği adında bir oluşum kuracağını kendi kongre kararlarında beyan etmiştir.⁶⁹¹ PKK çizgisi bu kapsamda Zazaca veya Kürtçe konuşan Aleviler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu grubu bir bütün olarak Alevi Kürt kategorisi içerisinde mülhaza etmiştir. PKK çizgisinin bu konuda aktif politika güttüğü, alternatif sesleri Alevici, Dersimci veya Zazacı olarak yaftaladıkları da görülmektedir. Bu fikri savunanlar tarafından Zülfikar adında bir dergi de çıkarılmaktaydı.⁶⁹²

Siyaset başlığında da değinildiği üzere Zazaların Kürt hareketi içerisinde aktif olarak buldukları görülmektedir. Özellikle Kürt hareketinin kitleselleşme evresi öncesinde Kürt hareketinin önder kadrosu arasında çok fazla Zaza'nın bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte günümüzde bağımsız Zaza kimliğinin ortaya çıkması ile birlikte Kürt milliyetçileri arasında Zaza oranının azaldığı görülmektedir.

Kürt hareketi içerisinde bulunan Zazaların da kendi kimliklerine dönük çabaları da olduğu bilinmektedir. Türkiye'deki Kürt milliyetçiliğinin öncülerinden ve iki Sait olayının kahramanlarından olan Sait Kırmızıtoprak da bunlardan biridir.⁶⁹³ 1935 yılında Dersim'in

⁶⁸⁹ Doger Y. Z. (2013), Psikososyal bir vakıa olarak Zazacılık: Bingöl Çewlik, (14 Temmuz 2013), <http://www.bingolonline.com/makale/psikososyal-bir-vakia-olarak-zazacilik-327.html> 16 Kasım 2018'de alınmıştır.

⁶⁹⁰ Bender C.(1993). 33

⁶⁹¹ PKK 5.Kongre Kararları (1995) Weşanên Serxwebûn: 72, s. 97.

⁶⁹² Vorhoff K. (1998), Academic and Journalistic Publications on the Alevi and Bektashi of Turkey, 28-58, Alevi Identity Cultural, Religious And Socialperspectives, ed. Tord Olsson, Elisabeth Özdalga, Catharina Raudvere, 47.

⁶⁹³ Aytekin E. A., G. Atılgan, Ozan E. D., Saraçoğlu C., Şener M., Uslu A., Yeşilbağ M. (2016). Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat, İstanbul: Yordam Kitap, 597.

Civarek köyünde doğan Kırmızıtoprak İstanbul Tıp Fakültesinde öğrenci olduğu yıllarda Dersimliler gecesi düzenlemiş Tunceli Kültür Derneği'nin İstanbul şubesini açmıştır. Derneğin yayın organı olan Ceride-i Dersim (1957) gazetesinde yazmaya başlamıştır. Ancak 1959 yılında tutuklanması sonrasında Kürt hareketi içerisinde aktifleşmeye başlamıştır.⁶⁹⁴

Zazaların geçmişte Kürt hareketine büyük desteği olmasına rağmen günümüzde Zazalar arasında yükselen Zazalık bilinci Kürt hareketini rahatsız eden en önemli konulardan biridir. Kürt hareketi, Zaza hareketini itibarsızlaştırmak için onları devletin ajanı olarak suçlamaktadır. Bu kapsamda Kürt hareketi genel olarak Zaza hareketinin MIT tarafından oluşturulduğunu milli istihbarat teşkilatının bu komplonun arkasında olduğuna iddia etmektedir.⁶⁹⁵

Kürt milliyetçileri her ne kadar Zaza kimliğini devletin inşa ettiğini söylese de devletin pratikte genel olarak Kürt milliyetçilerine ait tezleri desteklediği görülmektedir. Gazeteci Ayşe Hür;

Bir zamanlar Aleviyim/Kızılbaşım demek bölücülük sayılırken, bugün PKK hareketi bu kimlikle barışmış durumda ancak bu sefer de 'Zaza'yım' demek anti-Kürtçülükle eş tutulmaya başladı. Aynı şekilde benim gibi şu veya bu nedenle Zazalıktan veya Zazacadan bahsedenler, devletin şu veya bu projesi ile ilintilendiriliyor. Halbuki bugün devlet, Kürt siyasal tezleriyle uyumlu bir şekilde, Zazacayı Kürtçenin bir lehçesi sayıyor ve TRT 6'da bu yönde yayın yapılıyor. Yani devletin bugünkü politikası, yukarıda anlattığım hikâyenin tam tersi istikamete yönelmiş durumda. Zazaların ayrı bir etnik grup olduğunu söyleyenler devlet dışı aktörler, şeklinde Kürt milliyetçilerinin argümanlarına katılmadığını belirtmektedir.⁶⁹⁶

Kürt milliyetçilerinin, fiziki olarak da Zaza hareketinin faaliyetlerini engellemeye ve bağımsız Zaza kimliğini ortadan kaldırmaya çalıştıkları da bilinmektedir. Avrupa'da Zaza faaliyetleri Kürt milliyetçileri tarafından engellenmeye çalışılmış, PKK tarafından

⁶⁹⁴ Saymadi A., Dr. Şivan Belgeselinden Bugüne İpuçları, (7 Aralık 2013) Web: <http://bianet.org/biamag/siyaset/151883-dr-sivan-belgeselinden-bugune-ipuclari>, 16 Kasım 2018'de alınmıştır.

⁶⁹⁵ İnternet: Wilgenburg W. V. (2009), Is Ankara Promoting Zaza Nationalism to Divide the Kurds? Web: <https://jamestown.org/program/is-ankara-promoting-zaza-nationalism-to-divide-the-kurds/>, 14 Ocak 2018'de alınmıştır.

⁶⁹⁶ İnternet. Hür A. (2013) Alevistan, Zazaistan ve Kürdistan (17 Mart 2013), Web: <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/alevistan-zazaistan-ve-kurdistan-1125474/> 10 Ekim 2018 de alınmıştır..

Tunceli’de Zaza hareketi bildirilerle tehdit edilmiş, Zazacı olmakla suçladıkları milletvekili kaçırılmıştır.⁶⁹⁷

Ayrıca politik olarak güçlü oldukları yerlerde, Zazacanın tahrif edilerek Kürtçeye yaklaştırılması, Zazacanın ikincilleştirilmesi ve Kürtçe/Kurmancinin öne çıkarılması dikkati çeken bir diğer olgudur. Örnek olarak Tunceli’de kutlanan Munzur festivalinde Kürtçeye ağırlık verilmesi veya festival sahnesinde konuşulan Zazacanın Dersim’de konuşulan halinden farklı, Kürtçeye yakınsayan bir yapıda olduğu gibi algılar” Dersim toplumunun bir bölümünün Kürt siyasal hareketi ve baskın Kürt kimliği karşısında yaşadığı asimile edilme endişesini ortaya çıkarmaktadır.⁶⁹⁸

Kürt hareketinin Zaza kelimesinden de rahatsız olabildiği görülmektedir. Bu rahatsızlık Zaza adını yok sayma veya yok etme şeklinde de dışa vurulabilmektedir. Zazaca/Zazaki yerine Kırmancki, Dımilki veya Kırcki kavramlarını öne çıkarmaktadırlar. Bu konuda tahrifat bile yapabilmektedirler. Orjinali Sait Altun’un Dayvuno kasedinde yer aldığı belirtilen “Hewar Şuna” adındaki Zazaca Türküde;

Dun ari xuertun Zazuno
Hewar suno, suno, suno
Dun ari xuertun Zazuno
Dêrd cahilu zaf giruno

Dun ari xuertun kirduno
Hewar suno, suno, suno
Dun ari xuertun kirduno
Dêrd cahilu zaf giruno

Zaza tabirini Kürt tabirini andırdığından dolayı Kırđ ifadesi ile tahrif edildiği ifade edilmektedir.⁶⁹⁹

Zazaca yerine başka kelimeler kullanmayı tercih eden Kürt milliyetçilerinin Zazaca veya Zazaki kavramlarına dönük alerjisi ise daha net görülmektedir. PKK çizgisinin haber ajansı “ANF” 17 Eylül 2018 tarihinde Zazaca haber yayınlarına başlamıştır. Ancak haber portalında Zazacanın adı “Kırmancki” olarak gösterilmektedir.⁷⁰⁰ Yine aynı haber ajansı Türkçe sayfasındaki bir haberinde milletvekili adayının halkı Kürtçenin Kurmanci ve Dimilki lehçesiyle selamladığı belirtilerek “Zazaca veya Zazaki” tabirlerinin kullanılması

⁶⁹⁷ Bozbuga R. (2013) 75.

⁶⁹⁸ Sözen Ü. (2015). Etnik Kimlik Siyaseti ve Festivaller: Munzur Festivali’nde Kolektif Aidiyetlerin Yeniden Üretimi ve Kimliğin Çatışmalı Görünümleri, Sosyal Bilimler, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 12 / Güz 2015, 124.

⁶⁹⁹ Kendal S. (2016)., Zaza darit we, Kırđ nüst, Çime Dergisi ser 2, amor 5 wisar 2016 s. 23

⁷⁰⁰ Internet: Kırmancki, Web: <https://anf.kırmancki.com/> de alınmıştır. 21 Ekim 2018.

tercih edilmemiştir.⁷⁰¹ Kürt milliyetçisi tezleri sahiplenen Vate grubu ise Zazaca veya Zazaki yerine Kırdki ve Kırmancki tabirlerini tercih etmektedir. Yayınladığı kitapların hiç birinde tek başına Zazaki veya Zazaca ibaresi kullanmayan Vate yayınevi, tespit edebildiğimiz Zaza dilinin adına ilişkin ibare olan yayınlardan 2'sinin kapağında Zazaca ve Zazakiye tabirine hiç yer vermemiştir. Sekiz yayında ise Kırdki veya Kırmancki ifadesinin yanında Zazaki veya Zazaca ibaresi tamamına yakını parantez içinde veya küçük harflerle kullanılmıştır.⁷⁰²

Abdullah Öcalan ve PKK'nın da Zaza uyanışından rahatsız olduğu görülmektedir. PKK 2009 yılında Tunceli'de dağıttığı bildiri; "Zazacılık adı altında nereden geldiği belli olmayan cahilane bir teori ile halkımızın kafası karıştırılarak öz kimliğinin içi boşaltılarak özgürlük hareketi aleyhine faaliyetler yürütülmektedir." ifadesiyle Zaza kimliğine karşı konumunu ilan etmiştir.⁷⁰³ 2011 yılındaki seçimlerde Kürt milliyetçilerin Zaza bölgelerinde umduklarını bulamaması sonrasında Abdullah Öcalan; "Bingöldekiler de "biz Kürt değiliz, Şafi Zaza'yız" diyorlar. Dersim'de Alevi-Zazacılığı bize karşı geliştiriyorlar. Yine Bingöl'de Şafi-Zazacılığı geliştiriyorlar." şeklinde Zaza kimliğine karşı olduğunu belirtmişti.⁷⁰⁴ Öcalan'ın bu açıklaması sonrasında PKK'nın Zazalara karşı saldırılarında büyük bir artış yaşanmış, siviller öldürülmüş ya da kaçırılmıştır.⁷⁰⁵

Kürt milliyetçileri Zaza kimliği konusunda kendi tezleri dışındaki bilimsel çalışmalardan rahatsız olmaktadır. Zazacanın sınıflandırılması konusunda büyük katkısı olan Haddank'ın Suriye ve Irak'ta Zazaca metinleri kaydetmek için 1932'deki bilimsel seyahatı ve çalışmaları, Suriye'de bulunan Kürt politikacısı Celadet Bedirhan'ı rahatsız ettiğini Haddank belirtmektedir.⁷⁰⁶ Benzer şekilde Tunceli üniversitesinin Zazaca öğretmeye başlaması Kürt milliyetçisi tezleri destekleyen öğrenciler tarafından protesto

⁷⁰¹ Amed, Siirt ve Aydın'da seçim çalışmaları, (17 Nisan 2015), Web: <https://anfturkce.net/kultur/amed-siirt-ve-aydin-da-secim-calismalari-45718>, 21 Kasım 2018 de alınmıştır.

⁷⁰² İnternet: Vate Yayınları, Web: <https://www.kabalci.com.tr/vate-yayinevi>, 10 Kasım 2018 de alınmıştır..

⁷⁰³ Sungur S. (2009). PKK'nın Yeni Hedefi Zazalar mı?, 3 Ekim 2009 Web: <https://odatv.com/pkknin-yeni-hedefi-Zazalar-mi-0310091200.html>, 12 Ekim 2018 de alınmıştır.

⁷⁰⁴ İnternet: Öcalan eleştirdi; Kamer Genç saldırıya uğradı, (30 Temmuz 2011), Web: <https://www.dunyabulteni.net/yurt-haberleri/ocalan-elestirdi-kamer-genc-saldiriya-ugradi-h168791.html> 10 Ekim 2018'de alınmıştır.

⁷⁰⁵ Bozbuğa R. (2013) 75.

⁷⁰⁶ Selcan Z.(2011), 117

edilmiştir.⁷⁰⁷ Bingöl üniversitesinin düzenlediği sempozyum ise “Bingöl Üniversitesi’nin Siyasi Amaçlı ‘Zazacılık’ Sempozyumuna Katılmıyoruz!” şeklinde eleştirilmiştir.⁷⁰⁸ Munzur üniversitesinin düzenlediği 1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu “Zazacı kesimin düzenlediği” bahanesiyle protesto edilmiştir.⁷⁰⁹

Kürt milliyetçileri her ne kadar bağımsız Zaza kimliğini reddederek onu baskı altına almaya çalışsalar da farklı şekillerde Zaza kimliğinin Zaza toplumunda uyanmasına katkıda da bulunmuşlardır. İlk olarak devletin politikalarına karşı çıkarak Zaza kimliğinin ortaya çıkmasına imkan sağladığını söylemek mümkündür. Kemal Kahraman,

Kürt mücadelesinin ortaya çıkardığı en önemli değerlerden biri bence şu: seksen yıllık cumhuriyet sürecinde artık tartışılmaz noktaya gelmiş normlar bir kere daha altüst edildi. Kürt mücadelesi herkesin kendi varoluşu ile ilgili yeni sorular ortaya çıkardı. Biz de kendimize “biz kimiz?” diye sormaya başladık. 1991’de hapisten çıkınca köyümüze bir ziyaret yaptık, kendi yakınlarımızdan başlayarak kayıtlar yapmaya başladık. Müzisyen merakıyla yaklaştık başta. Sonra bir tür sözlü tarih çalışması yapmaya başladık. “Bu dille söylenmiş yalanlara kadar her şeyi kaydetmemiz lazım” dedik. Dilin kendisini kaydetme, tutma çabasına dönüştü bu çalışmalar,⁷¹⁰

diyerek Kürt hareketinin eskiyi yıkarak yeniye alan açmasına örnek vermiştir. Bir başka söyleşide ise Kemal Kahraman,

90’lı yıllar kimlik tartışmalarının çok yoğun olduğu bir dönemdi. Kürt hareketinin mücadelesinin bir ürünü olarak 70 yıllık Türkiye Cumhuriyeti’nin referansları çöküyordu. Bizi tarif etme iddiasında olan devletin o kimlik tarifleri de yıkılıyordu. Biz kimiz ne yapmalıyız. Zazaca müzik yapmak istiyorsak nasıl yapacağız. Bütün bu soruları çevrenin baskısını hissetmeden cevap vereceğimiz bir ortama ihtiyaç vardı. Çıkışındaki en büyük neden buydu.”

şeklinde Avrupa’ya çıkışının sebebini izah etmektedir.⁷¹¹

⁷⁰⁷ İnternet: Üniversite öğrencilerinden protesto, (11 Mayıs 2010), Web: <http://www.ozgurdersim.com/haber/universite-ogrencilerinden-protesto-920.htm>, de alınmıştır. 17Ekim 2018.

⁷⁰⁸ İnternet: Lezgîn R., Kurij S. (2011), Kamuoyuna!... Bingöl Üniversitesi’nin Siyasi Amaçlı ‘Zazacılık’ Sempozyumuna Katılmıyoruz! , (8 Mayıs 2011) Web: <http://www.Zazaki.net/haber/-kamuoyuna...--850.htm>, de alınmıştır. 17 Ekim 2018.

⁷⁰⁹ İnternet: Tunceli’de ‘Dersim’ Sempozyumu, (4 Ekim 2010), Web: <https://www.haberler.com/kesk-uyeleri-fethullahci-toplantisi-diyerek-2266203-haberi/>, de alınmıştır. 16 Kasım 2018.

⁷¹⁰ İnternet: Alevilik İslam’ın Değil, İslam Aleviliğin İçinde, (19 Aralık 2014) <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/9999/alevilik-islam-in-degil-islam-aleviligin-icinde> 4 Nisan 2018’de alınmıştır.

⁷¹¹ İnternet: Özgür Gündem, Kemal Kahraman sürgünden döndü, (17 Temmuz 2014) Web: <http://www.duzceyemelhaber.com/roportaj-haberleri/28992-kemal-kahraman-surgunden-dondu#.WsSZ4IhuaUl> 4 Nisan 2018’de alınmıştır.

Öte taraftan Kürt hareketi özüne dönmeyi ve kendi kimliğine sahiplenmeyi önererek kendi içindeki Zazaları da dolaylı olarak Zaza kimliğine yönlendirmiştir. Bu bakış açısı ile hareket eden Zaza aydınları kendi anadilleri ve kültürleri ile çalışmaya başlamışlar ve birlikte hareket ettikleri yapılarla çelişmeye başlamışlardır. Bu çelişkiler zaman içerisinde bazı Zaza aydınlarında Zaza kimliğinin uyanmasını getirmiştir.⁷¹²

Diğer bir deyişle Kürt milliyetçileri hakim söylemi yıkarak Zaza kimliğine alan açmışlardır. Örneğin “*Kürtler Türk'tür*” söylemine karşı çıkarken atf yaptıkları Minorsky gibi saygın bilim adamlarının Zazalara dair söylediklerinin Zazalar arasında öğrenilmesine engel olamamışlardır. Ayrıca başlangıçta sol gruplar içerisinde politize olan bu gruplar milliyetçiliği de ret etmişlerdir. Kürt solunda 90'lardan itibaren milliyetçilik tonunun yükselmesi sol ideoloji nedeniyle milliyetçiliği reddeden Zazaların bir kısmının Kürt hareketinden kopuşunu da getirmiştir. Böylelikle başlangıçta resmi Türk milliyetçiliğine karşı oluşturulan milliyetçilik karşıtı sol söylem, Zazalar tarafından Kürt milliyetçilerine karşı da kullanılabilir hale gelmiştir.

İkinci olarak Kürt milliyetçileri Kürtler arasında çeşitliliği yansıtmak arzusu ile yayınlarında Kürt saydıkları farklı gruplardan örnekler vermişler bu durum da Zazalar arasında Kürt gruplarla farklılıkların ayırdına varılmasına hizmet edebilmiştir. Örnek olarak Dersimli Alevi Zazalar, Med-TV yayınlarında karşılıklarına çıkarılan Kürtçe/Kurmanci veya Kürtçe/Soranice konuşan Kürtlerden ne kadar farklı olduklarını fark etmişlerdir.⁷¹³

Kürt hareketinin Zaza kimliği inşasına bir diğer pozitif katkısı da yazılı materyal ve kadro konusunda olmuştur. Başta Ebubekir Pamukçu olmak üzere birçok Zaza önderi Kürt politik hareketi içerisinden yetişmişlerdir. Ayrıca Kürt hareketi Kürtlerin bir alt grubu gördüğü Zazaların dilleri konusundaki çalışmaların yapılmasına belli oranlarda destek olmuş Zazaca materyallerin yayınlanmasına imkân sağlamıştır.

Kürt milliyetçilerinin iddialarının aksine Türkiye’de devletin, Kürt milliyetçilerinin tezleri paralelinde politikalar yürüttüğü görülmektedir. Örneğin, devletin resmi televizyonu PKK ve diğer Kürt milliyetçileri ile paralel şekilde Zazacayı Kürtçenin bir lehçesi olarak

⁷¹² Duman H. (2019), 16.

⁷¹³ Romano D. (2002). Modern Communications Technology in Ethnic Nationalist Hands: The Case of the Kurds, Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique, Vol. 35, No. 1 (Mar., 2002), 144

tanımlamaktadır. Ayrıca, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından daha sonra HDP'den milletvekili olacak Yıldırım tarafından Zazacanın öğretilmesi amacıyla hazırlanan kitapta, Zazacanın Kürtçenin bir lehçesi olarak sunulmakta ve Kürt milliyetçileri tarafından kullanılan alfabe esas alınmaktaydı. Özet olarak ifade etmek gerekirse Zazalara karşı devletin bakış açısı ile Kürt milliyetçileri ve PKK'nin bakış açısı arasında kayda değer bir fark bulunmadığı görülmektedir.⁷¹⁴ Bununla birlikte Zazaların ve Zaza hareketinin tepkileri ve girişimleri sonucunda devletin Zaza politikasında Kürt milliyetçisi tezlerin etkisinin bir miktar azaldığı da görülmektedir.

Zaza hareketi Devletin Kürt milliyetçisi tezler paralelinde hareket etmesinden rahatsız durumdadırlar. Bunu farklı platformlarda dile getirmektedir. Bu konudaki tepkilerini toplu ya da bireysel olarak göstermekte ve taleplerini ortaya koymaktadır. Zaza hareketinin taleplerini yoğunlaştırdığı iki başlık Milli Eğitim Bakanlığının Zazaca kitabı ile TRT'nin Zazaca konusundaki politikasıdır. TRT bu başvurulara rağmen Zazacayı Kürtçenin bir lehçesi olduğunu söylemeye devam etmektedir. Örnek olarak bir başvuruya ilgili olarak TRT 5/11/2013 tarihli cevabi yazıda TRT Zazacadan Zazaca lehçesi olarak bahsetmektedir.⁷¹⁵

Devletin ve Kürt hareketinin Zazalar ve Zazaca üzerindeki politikası farklı kesimler tarafından da eleştirilmektedir. Örnek olarak, Özcan,

Anadolu tarihinin yüzyılımıza düşen bu parçacığının bir "civesi" olmalı ki, bugünlere geldiğimizde, devletin TRT-Şeş'inde yirmi dört saat yayın yapacak kadar varlaştan Kürtçenin "sahibi" iktidar adayı Kürt siyaseti – tam da aynı iktidar kaygısı ile– "hepimiz Kürdüz, nereden çıktı bu Zazalık ve Zazacılık" etrafındaki inkârını ısrarla sürdürmektedir, demektedir.⁷¹⁶

Kürt hareketinin Zaza kimliğine yönelik negatif tutumunun tüm politik Kürt grupları tarafından benimsendiğini söylemek hata olmayacaktır. Bununla birlikte özellikle muhafazakar Kürt grupları içerisinde Zaza kimliğine yönelik pozitif işaretlerin olduğu görülmektedir. Bu grupların Kürt kimliği konusunda hegomonik bir güç olan PKK ve uzantıları ile rekabetleri de onları kısmi Zaza açılımına yönlendirdiğini söylemek hata

⁷¹⁴ Bozbuga R. (2013) (57-78)

⁷¹⁵ Büyüksayar A. (2014). Devletin Zaza Diline Bakışı Zazaca Lehçedir, Zazana Dergisi Sayfa 6, 2014, s. 3

⁷¹⁶ Özcan A. K., (2011) Zazaca (Dımılı) Kürtçenin Bir Lehçesi Mi? Kelimelerin "Giz"inde Bir Dil Arayışı, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 205

olmayacaktır. Örnek olarak Hüdapar çizgisinde yayın yapan “Doğruhaber”de Zazaca hakkında dil tanımlaması yapılabilmektedir.⁷¹⁷ PKK çizgisi dışında yer alan diğer sol veya seküler Kürt gruplar, bağımsız Zaza kimliği konusunda PKK çizgisinin benimsediği Zaza tezini desteklediği görülmektedir. Bununla birlikte Zaza hareketinin güçlenmesi durumunda sol ve seküler Kürt gruplardaki “inkarcı” yaklaşımın değişmesi kuvvetle muhtemel görünmektedir.

Öte taraftan Zaza hareketi ve Zaza kimliği Kürt milliyetçilerinin etnik şiddeti meşrulaştırmak için öne çıkardıkları gerekçelerin sorgulanmasını sağlayacak unsurlar taşımaktadır. Kürt milliyetçileri uyguladıkları etnik şiddeti meşrulaştırmak için dillerinin yok sayıldığı, varlıklarının reddedildiği gibi gerekçeleri öne çıkarmaktadırlar. Bazen bunu ‘inkâr ve imha siyaseti’ olarak da dile getirmektedirler. Ancak Kürt milliyetçileri de Zazaları ayrı bir halk olarak görmemekte onların dillerini dil olarak değil de lehçe olarak tanımlamaktadırlar. Bu durum Zazalar tarafından “*Devletin yaptığını siz bize yapıyorsunuz inkâr ve imha siyaseti dayatıyorsunuz*” şeklinde itirazların yapılmasına neden olmaktadır.⁷¹⁸ Bu itiraz Kürt hareketinin şiddeti meşrulaştırmasına çok güçlü bir meydan okuma olarak ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan Zaza hareketi kendini ifade ediş biçimi ile etnik ayrılıkçı şiddete karşı da set olabilmıştır. Bu durum Zaza hareketi mensupları tarafından da dile getirilmektedir. Bazı Zazalar tarafından 19 Şubat 2017’de yapılan etkinlikte bu duruş vurgulanmıştır.⁷¹⁹ Ayrıca İstanbul Zaza derneğindeki bir dernek yöneticisi ile yapılan görüşmede, Zazaların Türkiye’nin bölünmesinden en zararlı çıkacak halk olacağı, bu nedenle de Türkiye’nin bölünmesinin kendilerinin de aleyhine olduğunu söylenmiştir.⁷²⁰ Bu bağlamda Zazaların Türkiye’nin bölünmesine karşı bir set olduğunu da söylemek hata olmayacaktır.

⁷¹⁷ İnternet: Hüda Par: Değerlerimize Saldıranlarla Yürümeyiz! Doğruhaber (12 .Mart 2018), Web: <https://dogruhaber.com.tr/haber/285306-huda-par-degerlerimize-saldiranlarla-yurumeyiz/> 14 Temmuz 2018’de alınmıştır.

⁷¹⁸ 16 numaralı kaynak kişi ile 24 Şubat 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁷¹⁹ İnternet: Zaza-Der Genel Başkanı Murat Bukan Tuba Nergiz Er’in Sunduğu Öznesi Adın’a Konuk Oldu (2017) Web: <https://www.youtube.com/watch?v=0I1rtBfp5JI> 28 Şubat 2017’de alınmıştır.

⁷²⁰ 1 Numaralı kaynak kişi ile 30 Kasım 2017 tarihinde yapılan görüşme notundan.

5.2.1.1. Kürt hareketinin Zaza hareketine karşı tutumu

Kürt hareketinin Zaza problemini yaratıcısı olarak gördükleri Zaza hareketi mensuplarına karşı farklı şekillerde mücadele ettikleri görülmektedir. Bu anlamda, yok sayma, fiziksel engelleme/müdahale, itibarsızlaştırma gibi farklı yöntemlerle mücadele etmeye çalıştıkları bilinmektedir.

Zaza hareketinin öncülerinden Pamukçu Zaza kimliğini savunmaya başlaması sonrasında içinden çıktığı Kürt hareketi tarafından dışlanmış ve tehditlere maruz kalmış yalnızlaştırılmıştır. Bu durumu;

Avrupa ve Ortadoğu başkentlerinde tartışma konusu edildim. Kimi asalım dedi kimi keselim. ... Öyle oldu ki kuzey kutbunda merhaba diyecek insana hasret kaldım. Yapayalnız bir insan olarak ölüm fermanını boynuma asıp çalışmalarını yılmadan sürdürdüm,⁷²¹

şeklinde izah etmektedir.

Kürt hareketi Zaza hareketini itibarsızlaştırmak için onları dış güçlerin maşası olarak gösterme çabası içinde olduğu görülmektedir. Bir üst başlıkta belirtildiği üzere devlet, MİT, Ermeniler gibi dış güçler suçlanmaktadır. Kürt hareketi Zaza hareketini itibarsızlaştırarak kendi tezlerini yaygınlaştırmak istemektedir.

Kürt hareketinin Zaza hareketi ile ilişkili gördükleri faaliyetleri protesto ettikleri veya engellemeye çalıştıkları bilinmektedir. Daha önce de değinildiği gibi bilimsel faaliyetleri, sempozyumları protesto etmişlerdir.⁷²² Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de Zazalar tarafından açılan stantlara engel olmuşlardır. Örnek olarak HDP'li belediye Zazana dergisi yöneticilerinin açtığı stantı kaldırtmıştır.⁷²³

Kürt milliyetçiliğinin illegal silahlı unsuru olan PKK'da Zaza hareketini doğrudan tehdit etmektedir. Bu tehdit Zaza aydınlarında tedirginliğe neden olmaktadır. Örnek olarak

⁷²¹ Pamukçu E.(1991). Veda Mesajı Gibi Bir Şey, Raştiye Dergisi, 1991, Amor 2, s. 5

⁷²² İnternet: 'Zazacılık' Sempozyumu Siyasidir!, 9 Mayıs 2011, Web:

<https://www.ilkehaber.com/haber/Zazacilik-sempozyumu-siyasidir-16596.htm>, 6 Kasım 2018de alınmıştır.

⁷²³ İnternet: HDP'li belediye Zazaca faaliyetlerini engelledi, (29 Aralık 2014), Web:

<https://ilkha.com/haber/4206/hdpli-belediye-Zazaca-faaliyetlerini-engelledi>, de alınmıştır. 16 Kasım 2018.

Zazaca üzerine çalışan bir akademisyen bu tedirgin nedeniyle ile kent merkezinden çok uzaklaşmamakta ve kontrolsüz davranışlardan uzak durmaktadır.⁷²⁴

5.2.2. Zazalar Türk'tür tezi

Zazaların Türk asıllı olduğunu iddia eden araştırmacılar ve yazarlar da bulunmaktadır. Hasan Resit Tankut, Nazmi Sevgen, ve Hayri Başbuğ isimleri bu iddiayı savunanlardan öne çıkanlardır.⁷²⁵ Zazaların Türk asıllı olduğunu savunan yazarların çoğunlukla bu üç yazara atıf yaptıkları görülmektedir. Örnek olarak Rışvanoğlu bu üç yazara atıf yapmakta ve onların tezlerini esas alarak konuyu açıklamaktadır.⁷²⁶

Günümüzde bu iddiayı savunanların sayısı oldukça azalmıştır. Bu nedenle Zaza hareketi mensuplarının Zazaların Türk olduğuna ilişkin iddiaları çürütme gayretlerine çok az şahit olunmaktadır.

Varol Zazaları Türk ve Zazacayı da Türkçe'nin bir lehçesi olarak sayanların görüşlerinde öne çıkan hususları özetlemektedir. Zazaları Türk olarak gören araştırmacılar arasında, Zazaların neşet ettiği coğrafya, Zazacanın ne zaman Türkçeden koptuğuna ilişkin konularda uzlaşmanın olmadığını belirtmektedir. Bu tezi savunanların çoğunlukla Kürtçeyi de Türkçe'nin lehçesi olarak göstermelerine rağmen Zazaların Kürt değil Türk olduğu iddiasına sahiplendiklerini söylemektedir. Bu bağlamda bu görüşü savunanların çelişki içinde olduklarını belirtmektedir.⁷²⁷

5.2.3. Dersim, Alevilik ve Zaza kimliği

Zaza kimliğinin rekabet ettiği etnik kimlikler dışında bölgesel kimlikler de bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Dersim kimliğidir. Büyük ölçüde Alevi kimliği ile de ilişkili olan Dersim kimliği Zaza kimliğinin bazı durumlarda alternatifi olabilmektedir. Bu durumu tarihsel süreç içerisinde Dersim/Tunceli bölgesinin tarihsel hikâyesi ile de

⁷²⁴ 7 Numaralı kaynak kişi ile 7 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁷²⁵ Bozbuğa R. (2013) 72.

⁷²⁶ Rışvanoğlu M. (1995). , Saklanan Gerçek, Kurmanclar ve Zazalar'ın Kimliği -1-, İstanbul:Tüm Basın Yayın. 195.

⁷²⁷ Varol, M., [2012], "Etnik Yaklaşımlar Bağlamında Zaza Kimliği", Kimlik Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlıdan Günümüze Kürtler Uluslararası Sempozyumu (6-8 Eylül 2012), Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2013, ss.450-475, 459, 460.

ilişkilidir. Dersim, uzun süre devlet otoritesinin kıyısında bir yönüyle bir adacık olarak yaşadığı için kendine has dokusu olan bir yer olmuştur. Bu durum bir yönüyle Dersim kültürünün ve kimliğinin oluşmasını getirmiştir.

Her ne kadar kendine has unsurları ile bir Dersim kimliğinden söz edilse de fiziki ve sosyo-kültürel sınırları net olarak belirlenmesi zor görünmektedir. Ayrıca Dersimliler de kendi kimlikleri konusunda kafaları karışıktır. Dersimlilerdeki eski kuşağının büyük çoğunluğu “Horasan'dan geldik” şeklinde kendini ifade etmektedirler. Bu kuşağın önemli bir kısmı gururla “öz Türk biziz” demektedirler. Kürt politik hareketlenmesinin etkisiyle sonraki kuşağın önemli bir kesimi kendini Kürt olarak tanımlamaktadır. Ancak son dönemde Avrupa'daki çoğu aydın küçük bir kesim “Zaza'yız” şeklinde kendini tanımlamaktadır.⁷²⁸

Dersim kimliği genel olarak dil ve mezhep öğeleri temelinde şekillenmiştir. Dil ve mezhep ögesi Dersimlilerin hem Türk hem Kürt kimliği ile farklılaşmalarına imkân sağlamaktadır. Dersimliler nezdinde Kürtlük veya Türklük Sünnilik temelinde anlaşıldığı için bu kimliklere güçlü itiraz var olmuştur. Bu bağlamda Zaza kimliği dil faktörü esasında daha kabul edilebilir iken Dersim bölgesinde farklı kimliklerin de bulunması ve Zaza tabirinin aynı zamanda Sünni Zazalara da işaret etmesi nedeniyle itiraz doğurmaktadır.⁷²⁹ Dersim kimliğini öne çıkaran Viyale, Zazalığı Sünnilik ve Kürtlükle ilişkilendirmekte ve Deylem'den gelen Dersimli kitlenin Sünnileşerek Kürdi bir motif olan Zaza haline dönüştüğünü iddia ederek Zazalarla Dersimlilerin farklı olduğunu söylemektedir.⁷³⁰

Dersimli kimliğinin birbiri ile çelişen unsurları olduğunu Kemal Kahraman;

Bir Türklük çatımız vardı yıktık, Kürtlüğe doğru geldik. Onu yırttık, Zazalığa geleceğiz, Türkçe düşünüyoruz çünkü. Dersimlinin Türkçedeki adı Zazadır. Türkçe düşündüğümüzde Zazalığa geliyoruz, Zazaca düşünürsek Dersimdeki Kürdü görüyoruz, Kırdadır ama adı. Çünkü benim oradaki adım da Zaza değildir,

⁷²⁸İnternet: Aygün H., "Dersim'den Halaçoğlu'na Bir Yanıt" Ermeniler ve "Biz" (27 Ağustos 2007) Web: <http://bianet.org/bianet/siyaset/101389-ermeniler-ve-biz> 22 Şubat 2017'de alınmıştır.

⁷²⁹ Dinç P. (2018) Novels and short stories as products of nationalist competition: the case of Dersim 1937–1938 in Turkish politics and literature, Nationalities Papers, 46:1, 144-157, s. 148

⁷³⁰ Viyale K. (2009). Resmi Tarihler Kuşatmasında Dersim, Kırmancıye Beleke, Sayı 1, 2009, s. 44

Kırmançtır. Onun dışında Ermenilerin adını duyuyoruz. Biz Dersimliyiz. Bu Dersim kimliğinin altında onun alt kimlikleri var. Bunların birbiriyle bir derdi yok,⁷³¹

şeklinde anlatmaktadır.

Dersim’de farklı gruplar bulunsa da Dersim kimliği genel olarak Alevi Zazalarla ilişkili olarak kullanılmaktadır. Dersimde bulunan en büyük azınlık grubu olan Alevi Kürtler için de, Dersim tabiri Alevi Zazalar ile ilişkili olduğu görülmektedir. Dersim’de Kürtçe/Kurmanci konuşan kesim, Kırmancki (Zazaki) konuşan kesimi “Dêsiman” yani Dersimliler olarak tanımlamaktadır. Ya da merkeze yapılan yolculuk için ‘çun Dêsim/Dersim’e gittiler’ denilmektedir.⁷³²

Dersim kimliği Zaza kimliği ile rekabet içerisinde olsa da Zaza kimliği ile paralel bir şekilde geliştiği görülmektedir. Dersim kimliği Dersimlilerin hem Türk hem Kürt tezlerine karşı olması Dersimlilerin özgünlüğünü vurgulaması yönüyle güçlü bir alan oluşturmaktadır. Ayrıca Dersim kimliğinin iki önemli ayağından biri olan dil unsuru, Dersim kimliği ile Zaza kimliğini bir araya getirmektedir. Bu nedenle daha önce de değinildiği üzere Avrupa’da Dersim’i öne çıkaran dernekler hem Dersimci hem de Zazacı olarak suçlanmaktadırlar. Öte taraftan Dersim kimliğinin bir diğer ayağını oluşturan Din/Mezhep (Alevilik) unsuru Dersim kimliğine özgünlüğünü vermektedir.⁷³³

Zaza kimliği bir yandan dil farklılığı vurgusu ile Dersim kimliğini daha görünür kılarken diğer taraftan Dersim Kimliği içerisinde yer alan farklı unsurların silikleşmesini getirmesi sebebiyle Zaza kimliğini aşındırabilme potansiyelini de taşımaktadır. Arslan bu bağlamda;

Zaza kimliği 1990’lardan itibaren daha da popüler biçimde bir farkındalık yaratmış ve zamanla kendi içinde ayrışmaları daha net belirler hâle gelmiştir. Zaza kimliğinin oluşumu kendi içindeki farklı renkleri yok edeceği anlamına gelmediği gibi, Dersim’in katmanlı kimliğinin görülmesi ve tanınması açısından önemli bir gelişmedir. Bunun üzerinden bir etno-milliyetçilik tasarımının yapılması Dersim Kızılbaş Alevi Zaza toplumunu ‘azınlığın içindeki azınlık’ hâline getirmekten ve yukarıda da belirtildiği gibi somut ve nitelikli verilerden uzak bazı araştırmaların

⁷³¹ İnternet: Neyzi L.(2002). Metin-Kemal Kahraman’ın Müziği: Yaşlı Kuşağın Belleği Yoluyla Dersimli Kimliğinin Yeniden Keşfi, Toplum ve Bilim 92, 163-175. Web:

<http://research.sabanciuniv.edu/725/1/kahramantoplumvebilim.doc> s.7, 22 Mart 2018’de alınmıştır.

⁷³² Deniz D. (2011) Dersim İnanç Sembolizmi, Basılmamış Doktora Tezi, Yeditepe Üniversitesi, 2011, s. 15

⁷³³ Çelik H. E. (2010). 30, 31

ekseninde aslında çok-kimlikli Dersimi 'kimliksizleştirme' amacından öteye gidemeyecektir.

diyerek bu olguya ilişkin kaygılarını belirtmektedir.⁷³⁴

Zaza kimliğinin güçlenmesi ile birlikte genel olarak Dersim kimliği ile 1937-38 Dersim hadiselerine ilişkin tanımlar da değişmeye başlamıştır. İlk başta Dersimli Alevi Kürtlerin devlete isyanı olarak tanımlanmıştır. Kürt milliyetçiliğinin güçlenmesi ile de 1990-2009 döneminde ise Kürt isyanı vurgusu da güçlenmiştir. 2010 sonrasında Zaza kimliğinin güçlenmesi ile Dersim Zaza tanımı Kürt kimliğinin önüne geçtiği görülmektedir.⁷³⁵

Dersim'de Kürt siyasal hareketinin faaliyetleri Dersimlilerde baskın Kürt kimliği karşısında asimile edilme endişesine de neden olmaktadır. Bölgesel bir kimlik olan Dersim kimliği etnik ve ulusal kimlik olan Kürt kimliği ile rekabette zorlandığından Kürt kimliği ile rekabet edebilecek Zaza kimliğine alan açmaktadır. Diğer taraftan Zaza kimliğinin hegemonik olmayan yapısı Dersim kimliğine daha geniş alan bıraktığından Dersimlilerde daha az rahatsızlığa neden olmaktadır.

Diğer taraftan bölgesel bir kimlik olarak Dersim kimliğine vurgu yapan anlayış Zaza kimliğine de karşı çıkabilmektedir. Bu anlayışı savunanlar Dersim kimliğini korumak için rekabet ettikleri tüm etnik kimlikleri olumsuzlayacak bir bakış açısıyla Zaza kimliğini ve Zaza hareketini yermektedirler. Zazaların ayrı bir ulus olduğunu öne süren bu akımı ittihatçı geleneğin ulus algısını referans almıştır diyerek eleştirmektedirler.⁷³⁶

Dersim kimliğinin Zazalıkla çelişen boyutu olsa da Dersim kurumlarının Zazacaya sahip çıktıkları görülmektedir. Bu bağlamda Dersim derneklerinin Zazaca konusunda faaliyetleri de dikkat çekmektedir. Örnek olarak Avrupa Dersim Dernekleri Federasyonu'nun (ADDF) 2009 yılında Zazacayı, Birleşmiş Milletler nezdinde yok

⁷³⁴ Arslan Z. (2018), *Zazaca ve Zaza kimliğinin algılanması ve yansımaları üzerine bir tartışma*, Border Crossing, January-June 2018, Volume: 8, No: 1, pp. 267 – 296, 282.

⁷³⁵ Pınar Dinç (2018), a.g.e., s. 149

⁷³⁶ Munzur D. (2010). *Dersim; Rehberini Yitiren, Aydınını Yaratamayan Halk*, Dersim, İzmir Dersim Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayın Organı, Yıl 9, Sayı 11, Temmuz 2010, s. 64

olmakta olan dil kapsamına aldırması, 2009 yılında Şubat ayına denk gelen Hızır Cemi için 13 Şubat'ta Berlin Dersim Cemiyeti Zazaca cem düzenlemesi sayılabilir.⁷³⁷

Zazaların Türkiye'de en büyük Alevi oranına sahip grup olması sebebiyle Zaza toplumunda Aleviliğin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu nedenle Zaza toplumunda Alevi kimliği dikkatle incelenmesi gereken bir konu olmaktadır. Diğer taraftan Alevi kimliği bazı durumlarda Zaza kimliğini güçlendiren bazı durumlarda da onu zayıflatan veya onunla rekabet eden bir konumda olabilmektedir. Ayrıca Zaza Alevilerin tamamına yakının Dersimle ilişkili olması hasebiyle Dersim kimliği de Zaza kimliği ile rekabet halinde olabilmektedir. Dersim'in kimlik siyaset alanı; Kürtlük, Alevilik, Zazalık, Kırmançlık ve hatta son dönemde Ermenilik gibi farklı etnik bağlarla rekabet ettiği gibi solculuk, daha özelde devrimcilik ve Maocu-Kaypakayacı hareket gibi birçok kimlikle etkileşim halindedir. Bu kimlikler ve fikirler hem Dersimli kimliğinin hem de Dersim'in siyaset alanının önemli bir bileşeni olarak öne çıkmaktadır.⁷³⁸

Aleviliğin güçlü bir kimlik ögesi olduğu dikkate alındığında bu kimlik Zaza kimliğinin öne çıkmasını zorlaştırabilmektedir. Arslan;

Türkiye genelinde Alevi inancına sahip olan insanlar ile ve özellikle daha yaşlı nesiller ile yaptığım konuşma ve söyleşilerde, kimlikleri ile alakalı olan sorularda, konuştukları dil Kurmanci, Zazaca veya Türkçe olsun, daima ve öncelikli olarak 'Ben Aleviyim' cevabını almaktayım. Ulusal ve etnik kimliklerine dayalı cevapları almak istediğim sorularda ise özellikle daha yaşlı nesillerden hayli zor veya 'Aleviyim' dışında bir cevap al(a)mamışım. Burada köylerden kentlere ve diasporaya göç etmiş olan nesillerin ise, ilerleyen yıllarda Türk, Kürt, Zaza ile ilgili aidiyetlerini ancak ve koşullar gereği, fark etmiş olmaları, yine kendi izlenimlerimden, söyleşilerden ve konuşmalardan elde ettiğim bilgilerdir, diyerek Alevi kimliğinin gücüne işaret etmiştir.⁷³⁹

Bruinessen'de Alevi toplumunda mezhebi kimliğin etnik kimliğin önünde olduğunu belirtmektedir.⁷⁴⁰

⁷³⁷ Akçınar M. (2010). Re-Invention Of Identity: The Case Of Dersim Community Association In Berlin, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi 2010 Ankara, 75, 76.

⁷³⁸ Sözen Ü. (2015). 119.

⁷³⁹ Arslan Z.,(2017), Alevi Diasporası ve 'resmi din' olarak Alevilikte çoklu kimlik, Göç Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, sf. 153 – 184, s. 155.

⁷⁴⁰ Bruinessen M. V. (1996) Kurds, Turks and the Alevi Revival in Turkey, Middle East Report, No. 200, Minorities in the Middle East: Power and the Politics of Difference (Jul. - Sep., 1996), s. 10

Dersimlilik ve Alevilik kendisi de bir kimlik odağı olarak diğer kimliklerle rekabet halinde olduğu için Zaza kimliğinin de önünde engel olabilmektedir. Bununla birlikte Dersimlilik ve Alevilik hem Kürt hem Türk kimliğinin Alevi Zazalar arasında tam yerleşmesini engelleyerek Zaza kimliği için alan açabilmektedir. Özellikle dilbilimsel olarak Dersimde konuşulan dilin Zazaca olması hasebiyle Zaza kimliğinin bu coğrafyaya yerleşmesini de getirmektedir. Ancak Zazaların hepsinin Alevi olmaması, Dersimliler arasında da Kürtlerin de bulunması Dersimlilerin Zaza kimliğine itiraz etmesine bir dayanak olabilmektedir. Bununla birlikte Sünni Zazaların varlığı nedeniyle Zaza kimliğine karşı Dersim Zazası şeklinde bir farklılıkla kendilerini ifade ederlerken Kürt kimliğini bütüncül olarak ret etmektedirler.⁷⁴¹

Diğer taraftan Zaza kimliğinin rekabet eden kimlikler arasında etnik ya da mezhebi kimliğin ötesinde ideolojik kimlikler de bulunmaktadır. İdeolojik kimlikler bazen Zaza kimliğine de alan açabilmektedir. Avrupa’da yaşayan bir Dersimli kendi kişisel gözlemini aktarırken kendine Zaza diyenlerin sol örgütler içinde yer aldığını belirtmektedir. Kendini Kürt görenlerin ise Kürt örgütlerinde, ben Aleviyim diyenlerin ise Alevi örgütlerinde bulunduğunu söyleyerek Sol ve Zaza kimliği arasında bir ilişki kurmuştur.⁷⁴²

Zaza Alevilerin kimliği üzerinde yoğun bir tartışmanın var olduğu bilinmektedir. Diğer taraftan bu tartışmalar Aleviliğin kökeni üzerine yürütülen tartışmalarla da ilişkilidir. Ancak Zaza Alevilerin kimliği üzerine yürütülen tartışmaların çok daha kapsamlı olduğunu da söylemek gerekmektedir. Genel olarak Alevilerin kökenini ile ilgili, rekabet içinde olan Ermeni, Yunan, Türk, Kürt ve Zaza milliyetçi akımlarının kendilerine ait tezleri ortaya koymaya çalıştıkları dikkati çekmektedir. Batı Anadolu’daki Alevilerin Yunan asıllı olduğunu iddia eden Yunan tezlerine mukabil Dersim ve çevresinde ağırlıklı olarak Zazaca konuşan Alevilerin Hristiyan ve Ermeni kökenli olduğunu söyleyen yaklaşımlar öne çıkmaktadır. Bu yaklaşımı savunanları özellikle 19. Yüzyılın sonlarında ve 20. Yüzyılın sonlarında bu iddiaları savundukları görülmektedir.⁷⁴³

⁷⁴¹ Akçınar M. (2010). Re-Invention Of Identity: The Case Of Dersim Community Association In Berlin, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi 2010 Ankara, 75, 76.

⁷⁴² Zırh B. C., Akçınar M. (2013)., 71.

⁷⁴³ Yazıcı M. (2012), Aleviliğe Etnik Yaklaşımlar: Zazalar - Alevilik İlişkisi, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 411, 412

Zaza Alevilerin Ermeni olduğuna ilişkin iddiaların bazı Türk milliyetçileri tarafından da tekrarlanabildiği görülmektedir. Bu fikri savunanların iddialarına göre Aleviler köken olarak Türkmen'dirler ve Dersimde kendini Türk olarak görmeyen kitle ise aslen Ermeni olup kendini gizlemek isteyen Ermenilerdir. Bu tezi akademik dünya da açıkça savunan çalışma tespit edilememiştir. Ancak bu iddiayı dile getiren internette yüzlerce yazı bulunmaktadır. Bu durum bu iddianın oldukça popüler olduğunu göstermektedir.⁷⁴⁴ Bu iddianın temelsiz olduğu, gerek Dersimliler gerekse Zaza hareketi tarafından ret edildiği görülmektedir.⁷⁴⁵

Zaza Alevilerin Türkmen kökenli olduğu da sıkça iddia edildiği de görülmektedir. Bu tezi savunanlara göre Alevilik Türk Şamanizminden kaynaklanmakta ve Zaza Aleviler de köken olarak Türkmen asıllıdır. Bu yaklaşıma göre Kürtçe ve Zazaca konuşan Aleviler, Kürtlerle beraber yaşayan Türkmen aşiretlerinin tedricen Kürtleşmesi ile ortaya çıkmıştır.⁷⁴⁶ Bu yaklaşımı savunanlar genel olarak bağımsız bir Zaza kimliğini de ret etmekte, Zazaları Kürtlerin bir kolu olarak görmektedirler.

Kürt Milliyetçilerinin Alevilik ile ilgili tezleri ise, Aleviler Türk'tür yaklaşımının alternatifini olarak ortaya çıkmıştır. Kürt milliyetçileri Aleviliğin Kürtlerin kadim inançlarından kaynaklandığını iddia ettikleri görülmektedir. Kürt nüfusu içerisinde Alevi nüfus oranı oldukça az olmasının da etkisi ile Yezidi ve Ehl-i Hak grupları da analizlerine dahil ederek Alevilik Kürtlük ilişkisini güçlendirmeye çalışmaktadırlar.⁷⁴⁷ Aleviliği Kürtlüğe bağlamaya çalışan Kürt milliyetçileri bağımsız Zaza kimliğini kabul etmemekte Zaza Alevilerini Kürt Alevilerinin bir alt grubu olarak tasnif etmektedirler.

Diğer gruplarla karşılaştırıldığında Zazalıkla Aleviliği ilişkili gösteren yaklaşımları kısmen haklı çıkaracak unsurların da olduğu görülmektedir. Zaza Alevilerin toplam Zaza nüfusunun üçte biri ile yarısı kadar olduğu tahmin edilmektedir. Bir diğer deyişle Zazalık

⁷⁴⁴ İnternet: Dersimlilerin yüzde 75'inin Ermeni kökenli, Web: <http://forum.hunturk.net/~dersimlilerin-yuzde-75inin-ermeni-kokenli--5445.html> De alınmıştır. 15 Ocak 2018

⁷⁴⁵ İnternet: Çimen H., Zaza Yurtseverliği ve Asimilasyoncu Propagandalar, (30 Nisan 2016) Web: <http://sosyalist.h-5.de/2016/04/30/Zaza-yurtseverligi-ve-asimilasyoncu-propagandalar-hakki-cimen/>, 21 Ocak 2018 de alınmıştır.

⁷⁴⁶ İnternet: Bolat A. (2007). Meğer Kürtler Türkmen, Kürt Alevileri ise Ermeni'ymiş, (19 Ağustos 2007), Web: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/meger-kurtler-turkmen-kurt-alevileri-ise-ermeni-yemis-7112246> 10 Ocak 2017 de alınmıştır.

⁷⁴⁷ Bayrak M. (1997). 17-35.

ve Alevilik konusunda dikkat çeken en önemli husus Zazaların en yüksek Alevi oranı barındıran grup olmasıdır.

Zaza kimliğinin günümüzdeki görünümünü tespit etmek üzere azda olsa bilimsel çalışmalarda bulunmaktadır. Ancak bunların sayısının oldukça sınırlı olduğu da görülmektedir. Ayrıca yapılan araştırmaların ise tüm Zazalara teşmil edilecek kadar kapsamlı da değildir. Bununla birlikte Zaza Aleviler arasında Zaza kimliğini benimseyenlerin sayısında artış olduğu, Zaza kimliğinin Zaza Aleviler arasında zemin kazandığına ilişkin işaretler de bulunmaktadır.

Alevi Zazalarda Zaza kimliği Dersimlilik ve Alevilik gibi bazen rakip kimlik olarak algılanan iki kimliğin yanında kendine yer bulabilmiştir. Örnek olarak Tunceli’de açılım projesi üzerine yapılan çalışmada katılımcıların; %4,1’i AKP’ye, %38,0’ı CHP ye, %15,7’si HDP’ye, % 8,3’ü MHP’ye ve %24’ü ise hiçbir partiye oy vermediği ve kimlik olarak da % 19’unun kendilerini Türk, %22,3’ünün Kürt, % 32,2’sinin Zaza ve % 26’sının ise kendilerini ne Kürt ne Türk ve ne de Zaza olarak tanımladığı belirtilmektedir.⁷⁴⁸ Bu araştırma Alevi Zazaların kendilerine en yakın kimlik kodu olarak Zazalığı görmeleri açısından oldukça ilginçtir.

Ayrıca Isparta’da, Tunceli kökenlilerin yaşadığı mahallede yapılan araştırmada Dersim kökenli Zazaların tamamına yakınının konuştuıkları dili Zazaca olarak tanımladıkları görülmektedir.⁷⁴⁹ Bu durum Isparta gibi doğudan gelen herkesi Kürt olarak gören bir çevrede katılımcıların dillerinin adını Zazaca olarak nitelemeleri bu kişiler arasında Zazalık bilincinin yükseldiğini göstermektedir.

Zaza Alevilerin kimliği üzerine yapılan bir başka çalışmaya göre de araştırmaya katılan deneklerin % 70’i (560) gibi büyük bir çoğunluğu kendilerini Zaza Aleviler olarak tanımlamışlardır. Buna karşılık % 20’si (160) Türk Aleviler olarak kendilerini gördüklerini

⁷⁴⁸ Mentşe S. (2013). Barış Sürecinin Tunceli/Dersim’de Algılanışı Üzerine Bir Araştırma, 2. Uluslararası Dersim Sempozyumu –Eylül 2013, 411

⁷⁴⁹ Kurt G. (2010). Özer Ahmet, Dersim Sürgünlerinin Yerleştirildikleri Kentlerde Yaşadıkları Entegrasyon Sorunları (Isparta İli Gülistan Mahallesi Örneği), Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli- Türkiye, s. 76

belirtirken, % 10'u (80) ise kendilerini Kürt Aleviler olarak gördüklerini belirtmişlerdir.⁷⁵⁰ Bu araştırma ise Zazalığın Zaza Alevilerde çok daha güçlü şekilde hissedildiğine işaret etmektedir.

5.3. Zaza Etnik Kimliğinin Tarihsel Gelişimi

Zaza kimliğinin tarihsel gelişimini geleneksel ve modern dönem olarak ikiye ayrılması uygun görünmektedir. Bu sınıflandırmada temel kriter Zazaların kendilerini modern öncesi dönemde tanımladıkları kimlik kodlarını 1980'lere kadar korumuş olmalarıdır. Bu dönemde Zazalar kendi etnik ya da ulusal kimliklerine ilişkin bir sorgulama içinde olmamışlar geleneksel tanımlamalarla kendilerini ifade etmeye devam etmişlerdir.

Modern dönemde ise Zazaların karşı karşıya kaldıkları sosyal, siyasal, ekonomik ve teknolojik gelişmeler sonucunda Zaza kimliği ortaya çıkmıştır. Bu kimlik oluşumu aynı zamanda Zazalara ilişkin söyleyecek sözü olan bir Zaza hareketinin ortaya çıkışı ile birlikte olmuştur. Zaza hareketini oluşturan yeni aydın sınıfı önce kendi kimliğinin farkına varmış ardından Zazaları uyandırma gayreti içerisinde olmuştur.

5.3.1. Geleneksel dönem (1980'e kadar)

Zaza kimliğinin geleneksel dönemi 1980'li yılların başlarına kadar devam etmiştir. Her ne kadar Zaza olarak nitelendirilen ve Zazaca konuşan bir toplumsal kategori hep var olsa da ayrı bir Zaza kimliğini savunan bir oluşumun bulunmadığı görülmektedir. Bu bağlamda siyasal bir kimlik olarak Zaza kimliği oluşumundan önceki döneme geleneksel dönem diye nitelendiriyoruz.

Geleneksel dönemde Zaza dilini konuşan kitle kendini Zaza, Dımili, Kırd gibi farklı şekillerde adlandırdığı bilinmektedirler. Kürt milliyetçileri, geleneksel dönemde Zazaların kendilerini Kürt olarak adlandırdığını ya da genel Kürt kategorisinin bir parçası olarak tanımladığını iddia etme eğilimindedirler. Zaza hareketi ise Zazaların kendilerini Kürtlerden farklı gördüğüne ilişkin delilleri öne çıkarmaktadır.

⁷⁵⁰ Rençber F. (2012) , Zazaca Konuşan Alevilerin Etnik Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme, Bingöl Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu II, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 497

Geleneksel dönemde Zazalar arasındaki mezhep farklılığına rağmen Zaza kimliğine ilişkin ortak bir algıya ilişkin dilsel birliktelikten kaynaklanan ortak kimlik algısının bulunduğuna ilişkin işaretler bulunmaktadır. Coğrafi olarak uzak olsalar da Diyarbakır Sünni Zazalarının Dersim'deki Alevi Zazalarını onlardan da “bizden” şekilde tanımladığı da bilinmektedir.⁷⁵¹

Diğer taraftan geleneksel dönem olarak nitelendirebileceğimiz bu dönemde kimlikler temel olarak dil ve din farkları üzerine inşa edildiği muhakkaktır. Geleneksel dönemde dinsel ve dilsel farklılıkları aşan etnik veya milli kimliklerin etkili olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu dönemde kitleler genel olarak aynı dilde anlaşabileceği ya da aynı dini veya mezhebi paylaştığı gruplarla biz duygudaşlığına sahipti. Bu nedenle geleneksel dönemde kendini dilsel olarak anlayamadığı bir grubun parçası olarak görmesi imkânsız görülmektedir.

Öte yandan geleneksel dönemde etnik kimliklere ilişkin duyguların varlığına dair işaretler oldukça zayıftı. Bu dönemde aşiret ya da bölgesel kimliklerin çok daha güçlü olduğu da görülmektedir. Ayrıca bu dönemde din/mezhep kimliği de belirgin olarak öne çıkmaktaydı. Bu bağlamda Zazalar tarafından yürütülen Şeyh Sait ve Dersim İsyanlarının mezhep veya tarikat olgusunu çok fazla aşamamasının da bir nedeni bu dönemdeki dinsel kimliklerin gücünden kaynaklanmaktaydı.

Geleneksel dönemde Zazalar çevrelerindeki diğer halklar tarafından farklı şekillerde adlandırılıyorlardı. Kürtler Zazaları Dimili ya da Zaza olarak tanımlarken ana dili Türkçe olan kitlede Zaza adı daha baskındı. Bununla birlikte Türkçe konuşan gruplarda Zazaca konuşan kitlenin genel Kürt toplumuna kabaca dahil edildiğine ilişkin çok güçlü işaretlerde görülmekteydi. Almanya'da Kendini Zaza olarak tanımlayan bir Dersimliye orada oturan Türklerin yani Kürt müsün? şeklinde soruya muhatap edildiği ancak ne Türküm ve Kürdüm Zaza'yım ifadesinin muhatapları tarafından tam anlamıyla anlaşamadığı ifade edilmektedir.⁷⁵²

⁷⁵¹ 16 numaralı kaynak kişi ile 24 Şubat 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁷⁵² Can H. (2013). Alevi-Zaza Belongings Beyond Borders Insider/Outsider Attributions and Identity Empowerment Strategies in Transnational and Multigenerational Family Spaces between Turkey and Diaspora, *German Politics and Society*, Issue 107 Vol. 31, No. 2 (Summer 2013): 79–92

Zaza aydınları Zazaların kendini Kürt olarak tanımlamasının Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ile başladığını dile getirmektedirler. Malatya’da Zazaca dergi yayımlayan Bingöl’lü Zaza olan Söylemez;

Biz Zaza’yız ve Zazaca konuşuruz (Ma Zazê, ma Zazaki qal kenî). Komsularımız ise Kürtler’di. Büyüklerimiz onlardan söz ederken ya Kurd ya da Kurmonc ifadesini kullanırdı. Hiçbir büyüğümden Kürt olduğumuzu söylediğini duymadım. Zazalar’ın Kürt olduğu iddiasına Kürtçülük öncesinde rastlanmamaktır. Kürt milliyetçiliğinin gelişmesiyle beraber Zazaları da Kürt kılma ihtiyacı bas göstermiş olsa gerek ki bu tarihten itibaren Kürt ideologlar Zazaların Kürtlüğünü savunmaya başlamışlardır.

şeklinde Kürtlüğün sonradan ortaya çıktığını ifade etmektedir.⁷⁵³

Geleneksel dönemde Zazalarda Zaza kimliğinin amarelerini gösteren faaliyetlere az da olsa şahit olunabilmektedir. Bunlardan ilki hiç şüphesiz Zazaca mevlitdir. Zazaca mevlid Ahmede Hasi olarak bilinen bir din adamı tarafından yazılmıştır. Hasi bu eseri Kürt mollaların Zazaların edebi olarak hiçbir varlıkları olmadığı ve bir mevlitleri bile olmadığına ilişkin aşağılamalarına cevap olarak yazmıştır.⁷⁵⁴

Geleneksel dönemden modern döneme geçiş ile birlikte; aşiret, bölge ve mezhep/tarikat/dini kimliklerin etkisi zayıflamış diğer etnik/ulus kimliklerin cazibesi artmıştır. Modernliğin öne çıktığı bu dönemde Zazalar arasında radikal Kürt ve Türk milliyetçileri çıkmış ve onlar bu hareketler içerisinde öne çıkan eylemciler olmuşlardır.

Zaza kimliğinin öne çıkmadığı 1980 öncesi dönemde Zazaların Kürt hareketine yoğun olarak katıldıkları görülmektedir. Bununla birlikte Kürtlerin özellikle Alevi Zazalara “farklı” baktıklarını tam anlamıyla benimseyemedikleri Zazalar tarafından dile getirilmektedir. 1979 yılında propaganda faaliyetleri için Diyarbakır’a giden Çiya, halkı yanlarına çekebilmek için bölgeye gittiklerinde halka ulaşamadıklarını ve Dersimle Diyarbakır arasındaki farklılığı ayırt etmesine neden olmuştur. Dersim bölgesinde Kürtlük propagandasının ise halkın itirazları ile karşılaştıklarını anlatmaktadır. Halkın kendisine Kırmanc bölgesine Kırmanciye dediğini ve Kürtlüğü ise sembolik olarak Diyarbakırla

⁷⁵³ Bewayir A., Pırd, İsmail Söylemez ile söyleşi, (Albaz İsmailî dı mobet) Asmêno Bêwayir – İsmail Söylemez, Çime Dergisi Umari 6, Zımistan 2006-7, s. 21

⁷⁵⁴ Özer O. (2016). Mevlid Ahmed-İ Hasi, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 14

ilintilendirdiğini anlatmaktadır.⁷⁵⁵ Kürt hareketi içerisinde Zazalara dönük “farklı” bakış açıları ve tavırlar birçok Zaza’nın zaman içerisinde Kürt hareketinden kopmasını ve farklı kimlik alternatiflerine yönelmesine sebep olmuştur.

Sol hareket içerisinde yer alan Zazaların, Kürt hareketine destekleri bir üst kimlik arayışının yanında sol ve sosyalist ideallerden de kaynaklanmaktaydı. Seyfi Cengiz;

Bu, ekseninde Kürt sorununun bulunduğu bir ayrışmada Kürdistan hareketine (ezilen ulusa) verilen anlamlı bir destektir. Önemli bir kavşakta Türk şovenizmi ve milliyetçiliğine karşı ortaya konmuş onurlu bir tavidir. Ama bu dönemin Kürdistan örgütleri arasında veya içinde Dersimli ve Alevi ögeler ile Kürt milliyetçiliği arasında bir sürtüşme hep var oldu. Açık ya da örtülü biçimler altında yaşanan bu sürtüşmenin nedenlerinden biri Kürt hareketinin Dersim ve Aleviler’e bakışındaki çarpıklıktır. Sürece önyargısız bakıldığı takdirde Sait Kırmızıtoprak’tan başlayarak Kürdistan hareketinde devrimci ve sosyalist eğilimde ısrar edenlerin özellikle Dersimliler ve Aleviler olduğu görülecektir. Biraz da bu nedenle Kürt hareketinde Dersimi ögelere genelde ‘yabancı’ gözüyle bakılmış, açıkça ve yüksek sesle telaffuz edilmese de Tekoşin gibi Dersimi yönü ağır basan örgütler ‘Kürt’sayılmamıştır. Daha 1978/9’da PKK’nın Kürt hareketine yönelik bir derin devlet tertibi olduğunu açığa çıkaran Tekoşin hareketi, devlet destekli PKK saldırıları karşısında yirmi yıl boyunca yalnız bırakılmıştır. Kırmanc-Zaza sorununun bilince çıkarıldığı 1980’li yıllardan bu yana yaşananlar kökleri gerilere dayanan gelenek çatışmasının rolünü daha açık biçimde ortaya koymuştur.

ifadesiyle Kürt hareketine desteğin sol dayanışma ile de ilişkilendirmektedir.⁷⁵⁶ Cengiz her ne kadar Kürt hareketi içerisinde yer alsın da içinden çıktığı halka Kürt kimliğini de sahiplendirememekteydi. Dersim’de hem mezhep hem de dil olarak Dersimlilerin Kürtlerden farklı olması onları Kürt kimliği konusunda mesafeli olmasına yol açmıştır. Tekoşin hareketinin genel sekreterliğini yapmış olan Cengiz,

12 Eylül sonrasında yaklaşık iki yılını (1980-82) geçirdiğim Dersim dağlarında başladım. O dönemde ben ve arkadaşlarım Dersimliler’in Kürt olduğunu düşünüyorduk. Ama bu konuda yöre insanının, özellikle yaşlı kuşakların ısrarlı itirazlarıyla karşılaştık. Kendi adıma ben, dışarının Dersim hakkındaki görüşü ile Dersim İçi’nin tarih ve kimlik bilinci arasındaki çatışmayı işte bu sıralarda farkettim. Bunun üzerine Dersim’in zengin sözlü geleneğini toplamaya koyuldum ve Avrupa’da sürgün bulduğum 1982 sonundan itibaren gerçeğin ne olduğunu anlamak için kapsamlı bir tarih çalışması yapmak zorunda kaldım. Kendimi tanımam için de buna ihtiyacım vardı. Çünkü, bağrından çıktığım toplumu tanımadan kendimi de tanıyamazdım.

⁷⁵⁵ Çiya S. (1998). 67, 68

⁷⁵⁶ İnternet: Cengiz S. (Tarihsiz) , Kal -u Bal’dan Beri (Dersim Zaza Tarih Tezi) (Tarihsiz) Web: <http://www.Zazaki.de/Zazakide/s-cengiz/seycengiz-kalubal.htm>, 2 Ekim 2018’de alınmıştır.

diyerek halkın geleneksel olarak Kürt kimliğine itirazı olduğunu ifade etmektedir.⁷⁵⁷

Başlangıçta Zazaların Kürt hareketi içerisine yoğun katılımları PKK içerisinde de oldukça fazla görünür durumdaydı. PKK kurucuları arasında Zazalar oldukça aktifti. Lice'nin Fis köyünde yapılan toplantıda Abdullah Öcalan'la birlikte merkez komiteye seçilen diğer iki üye (Üç kişinin ikisi) Şahin Dönmez (Tunceli) ile Mehmet Karasungur (Bingöl) Zaza bölgelerinden gelmekteydiler. Bir yıl sonra merkez komite yediye çıktığında bir Zaza eklenmesi ile Zaza oranı düşse de hala kayda değer miktarda Zaza bulunmaktaydı.⁷⁵⁸ Kendisi de Zaza olan Selim Çürükkaya'nın PKK kurucuları arasında saydığı 135 kişi arasında yaptığımız kaba çalışmada yaklaşık 50 kişinin Zaza bölgelerinden geldiği tespit edilmiştir. Bu rakamlar Zaza oranının PKK'nın başlangıç döneminde oldukça yüksek olduğunu teyit etmektedir.⁷⁵⁹

Zaza kimliğinin zayıf olduğu gelenekselden moderne geçiş döneminde Zazalar arasında MHP çizgisinin de güçlü olduğu da görülmektedir. MHP ve Milliyetçi gruplar içerisinde oldukça fazla Zaza da bulunmuştur. Siyaset başlığında değinildiği üzere bu desteğin sayesinde Bingöl'de MHP belediye başkanlığını kazanabilmiştir.

5.3.2. Modern dönem

Zazaların yüzyıllardır kendini tanımlayış biçimlerini sorgulamak ihtiyacını hissetmedikleri geleneksel dönemin süreç içerisinde yıkılışı ile modern dönemin başladığı görülmektedir. Modernitenin getirdiği koşullar Zazaları kendilerini tanımlayış biçimlerini de değiştirmek zorunda bırakmış ve Zaza kimliği dahil, farklı kimliklerin oluşumuna neden olmuştur.

Farklı etkenler ve koşullar Zaza kimliğinin ortaya çıkmasına neden olduğu görülmektedir. Bir diğer deyişle sosyal, siyasal, ekonomik ve teknolojik gelişmeler Zazalarda Zaza kimliğinin uyanışını sağlamıştır. Ayrıca Zaza kimliğinin gelişimi de bir

⁷⁵⁷ İnternet: Kerşan Y. (2012)., Seyfi Cengiz'le Söyleşi, (5 May 2012). Web:

<https://Zazaki.webnode.com.tr/news/se-yfi-cengizle-soyle%C5%9Fi/> 28 Ağustos 2018 de alınmıştır.

⁷⁵⁸ Casier M. (2010). Jongerden J., eds. Nationalisms and politics in Turkey: political Islam, Kemalism and the Kurdish. London: Routledge, 2010 s. 136

⁷⁵⁹ İnternet: Çürükkaya S. PKK'yı kim Kurdu, (10 Mayıs 2012) Web:

http://www.madiya.net/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=40&Itemid=59 1 Haziran 2017 de alınmıştır.

örnek olmamış kimliğin oluşumu coğrafi olarak da farklılık arz etmiştir. Özellikle Türkiye ile diaspora arasında Zaza kimliğinin gelişiminde dönemsel ve yoğunluk farklılıkları da gözlemlenmektedir. Bu nedenle Zaza kimliğinin oluşumunda coğrafi unsurun da dikkate alınması gerekmektedir.

5.3.2.1. Zaza kimliğini oluşmasını etkileyen koşullar

Zaza kimliğinin oluşması ve Zaza etnisitesinden bir grup Zaza aydınının, “Zazalıklarının” farkına varmaları, kendiliğinden olmamış bir dizi gelişmeler neticesinde olabilmektedir. Zaza aydınlarını Zaza kimliğine götüren süreç aşama aşama onları geleneksel kimlik kodlarından alıp Zaza kimliğine yönlendirmiştir. Diğer bir ifade ile Zaza kimliğinin oluşma sürecinde Zaza aydınları kendilerine sunulan yeni kimlik kodlarını sorgulamış daha sonrada Zaza kimliğine veya Zaza bilincine ulaşmışlardır.

Zaza kimliğini doğuran sebepler büyük ölçüde Türkiye’de ve Dünya’da son 50-60 yılda yaşanan dönüşümler ve hadiselerle ilişkili olduğu görülmektedir. Son 60 yıl içerisinde insanlar geleneksel ortamlarından kopmak zorunda kalmışlar, yeni ortamlarında karşılaştıkları yeni koşullar onları Zaza kimliğine yönlendirmiştir.

Diğer taraftan geleneksel dönemdeki tanımlamalar ve etnik kategoriye ilişkin bilinç de Zaza kimliğinin oluşmasına etki etmiştir. Özellikle Avrupa’ya gelen sol siyasi gruplar arasında faaliyet gösteren Zazalarda bu etki dikkat çekmektedir. 12 Eylül Darbesi sonrasında 1981 yılında Fransa’ya sığınmak zorunda kalanlardan biri olan Zaza dernek yöneticisi, Etnik kimliğine ilişkin sığınma görevlisinin etnik kimliğine ilişkin, “Türk müsün veya Kürt müsün?” sorusuna;

Aleviyim ve Zaza’yım şeklinde cevap verdim. Görevli bana Zaza nedir diye sordu ve beni araştırmaya zorladı. Böylelikle Zaza konusunu daha fazla öğrenmek durumunda kaldım. Şehir kitaplığında farklı kitaplar okudum. (Sığınma bürosundaki görevli) Kadına bilgi götürdüm. Böylelikle onlar Zazalardan haberdar oldular. Zaza adıyla başka insanların da sığınması mümkün oldu.⁷⁶⁰

şeklindeki cevabı geleneksel kimlik kodundaki bilincinin modern dönemdeki Zaza kimliğine ulaşmasına etki ettiğini göstermektedir. Diğer bir ifade ile onun geleneksel

⁷⁶⁰ 23 Numaralı Kaynak kişi ile 10 Nisan 2018 tarihli görüşme notundan.

olarak kendini farklı tanımlayan bir toplumsal gruptan gelmesi görevlinin sorusuna Zaza'yım şeklinde cevap vermesine neden olmuş ve yeni bir kimlik kodunun inşasına ilişkin ortamı oluşturmuştur.

Zaza kimliğini ortaya çıkaran en önemli faktörlerden biri göç olgusudur. Genel olarak kırsal alanda yoğunlaşmış Zaza toplumunun önemli bir kısmı son 60 yıl içerisinde geleneksel yaşam alanlarını terk ederek farklı sosyal ve kültürel ortamlarla yüz yüze gelmiştir. Köyünde yerel adlandırmalar ile kendilerini tanımlayan Zazalar gittikleri yerlerde yeni kültürlerle ve tanımlamalarla muhatap olmuşlardır. Örneğin ilinde Hayderanlı-Kırmanc, Tavs-Zaza ya da Bucak-Dimili olarak adlandırılan bir kişi gittiği yerlerde Türk, Kürt, Sosyalist gibi daha üst kimliklerle karşılaşmış bunlardan birini veya birkaçını tercih etmek durumunda kalmıştır.

Yaşadıkları göç olgusu ile geleneksel toplum yapısından uzaklaşmak zorunda kalan Zazalardaki özlem duygusu da Zaza kimliğini uyandıran etkilerden biri olmuştur. Zazaca dergi çıkaran kaynak kişi; "Liseye başladığımda ilk defa gurbetlik duygusu yaşadım. Bu gurbetlik duygusu bende Zazalığı keşfetmeme sebep oldu. Zazaca şiirler yazmaya başladım."⁷⁶¹ ifadesi ile gurbetin Zaza kimliğine yönlendirdiğini bahsetmiştir. Benzer şekilde Almanya'ya gitmek zorunda kalan Zaza şair Berfin Jele'nin Zazaca yazma serüveni Türkiye'de bırakmak zorunda kaldığı çocuklarını ana dilinde arama özlemiyle başlamış, çocuklarına kavuştuktan sonra da ana diline kavuşmamanın hasreti ile şiir yazmaya devam etmiştir.⁷⁶²

Göç olgusu Zaza kimliğinin ortaya çıkışına imkan sağlayan unsurlardan biri olmuştur. Farklı yörelerde aynı dili konuştuğu insanları görmek insanlarda Zaza kimliği bilincini uyarmıştır. Örnek olarak Dersimde kendini Kırmanc olarak Kırmanclığı Alevilikle özdeş gören bir Zaza, Türkçe konuşan ancak kendini Kırmanc olarak nitelendirmeyen Aleviler yanında kendini Zaza olarak nitelendiren Alevilerin de varlığını da fark etmiştir. Aynı dili konuştuğu kendini geleneksel olarak da Zaza olarak tanımlayan Sünni Zazaların ve Alevi Zazaların varlığının fark edilmesi ile bir üst Zaza kimliğinin de temeli atılmış oluyordu. Öğretmen okulunda farklı yörelerden Zazalarla karşılaşan Zaza aydın ve aktivisti

⁷⁶¹ 3 Numaralı Kaynak kişi ile 8 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁷⁶² İnternet: Karataş H., Jele Berfin, "Bir dilin yaşayıp yaşamamasına halkı karar verir" (Berfin Jele ile Söyleşi), (10 Nisan 2015) Web: <http://ayrintidergi.com.tr/bir-dilin-yasayip-yasamamasina-halki-karar-verir-berfin-jele-ile-soylesi/> de alınmıştır. 26 Kasım 2018.

kaynak kişi bu dönüşümü yaşadığını belirtmişti.⁷⁶³ Bu bağlamda farklı yörelerde görev yapmış farklı Zaza toplulukları ile karşılaşmış Zazaların Zaza kimliği konusunda önder olmaları dikkat çekmektedir. Örnek olarak Çermik’li Pamukçu’nun Tunceli Ovacık’ta görev yapması dikkat çekmektedir.⁷⁶⁴

Genel olarak Zaza kimliğinin oluşması için şartlar göç olgusu ile ortaya çıksa da Zaza kimliğinin ortaya çıkması Zazaların geleneksel coğrafyalarını terk ettikleri ilk dönemde mümkün olmamıştır. Zaza kimliği oluşumu bir kısım Zaza aydınının ikinci defa göçü veya kopuşu ile mümkün olmuştur. Geleneksel Zaza toplumundan birinci kopuşu gerçekleştiren Zaza aydınları özellikle sol çevreler içerisinde düzene muhalefeti ve sorgulamayı öğrenmişler ve bu paralelde evrensel bir kimlik kodu geliştirmişlerdir. Zaza aydınları 12 Eylül sonrasında Avrupa’ya göçtüklerinde ise ikinci kopuşu yaşamışlar ve kendilerinin içinde bulunduğu ideolojik bariyerleri aşarak Zaza kimliğine ulaşabilmişlerdir. Bu bağlamda ikinci kopuşu yaşamayan Türkiye’deki Zaza aydınlarında Zaza kimliğinin oluşumunun geç yaşanması dikkat çekicidir.

Zaza kimliğinin oluşmasını etkileyen faktörlerden birinin de “eğitim” olduğu görülmektedir. Zazalar arasında yükselen eğitim düzeyi Zazaların farklı kimlikler yanında Zaza kimliğine ulaşmalarını sağlayan unsurlardan biri olduğu görülmektedir. Eğitim hem farklı olanların karşılaştığı bir ortamı sağlamış hem “kimlik” tercihinine ilişkin kaynaklara ulaşmak için donanım kazandırmıştır. Böylelikle zaman içerisinde Zaza kimliğine ulaşılması mümkün hale gelebilmiştir.

Farklı gruplarla ve kültürlere karşılaşılan ortamlar olması sebebiyle okullar da Zaza kimliğinin gelişmesini etkilemiştir. Ayrıca okullar yabancı dil öğrenimi gibi Zazalara ilişkin kaynaklara ulaşma araçları sağlaması nedeni ile de önemlidir. Dernek yöneticiliği yapan Zaza aydını ve aktivisti “Annem babam kendilerine Zaza derlerdi. Lisede arkadaşlarımızın çoğu Zaza olsa da öğretmenlerimiz Türk, okuldaki öğrencilerin çoğu Zazaydı. Ne olduğumuzu anlamak için kitaplar araştırdım. Jacopson’un, Tankut’un

⁷⁶³ 16 Numaralı Kaynak kişi ile 24 Şubat 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁷⁶⁴ İnternet: Ebubekir Pamukçu’nun Hayatı, Web: <http://www.Zazadilder.org/?pnum=52&pt=EBUBEK%C4%B0R+PAMUK%C3%87U%E2%80%99NUN+HAYATI> 13 Kasım 2018’de alınmıştır.

kitaplarını okudum. İki Zazaca sözlüğe baktım, ⁷⁶⁵ şeklinde kimlik dönüşümünde okulun etkisini anlatmaktaydı.

Zaza kimliğinin gelişmesinde siyasal ve ideolojik dönüşümlerin de etkisi olmuştur. Diğer bir deyişle 1960'lardan itibaren geleneksel yapılarından eğitim ve ekonomik göç sebebiyle ayrılan Zaza gençleri sağ veya sol gruplar içinde politize ve radikalize olmuşlardır. Türkiye'de radikalize olan bu kişilerde, Zaza kimliğine dönük kısmi çabalar olsa da kayda değer bir kimlik oluşumu görülememiştir.

1980 öncesinde ideolojik kamplaşmaların 1980'ler ve sonrasında yumuşaması ve Sovyetlerin yıkılması dönemi ideolojik kimlikler dışında kimliklerin yükseldiği dönem olmuştur. Bu bağlamda Zaza kimliğinin uyanış dönemi olan 1980'lerin ikinci yarısı ve 1990'ların aynı zamanda dünyanın birçok bölgesinde etnik hareketlerin yükseldiği dönem olduğu da görülmektedir. Bu dönem sosyalizmin ideoloji olarak krize girişi, sol hareket içinde politikleşen birçok Zaza'da yeni kimlik arayışlarını da getirmiştir. Böylelikle sol hareket içerisindeki bazı Zazalar kendi kimliklerini keşfetmeye başlamışlardır.

Zaza kimliğinin başlamasına benzer şekilde Hroch, Doğu Avrupa'daki küçük milletlerde milli hareketlerin eski sistemin alt üst olduğu, eski değerlerden kuşkuya düşüldüğü kriz dönemlerinde başladığını söylemektedir.⁷⁶⁶ Eski sistemin dağıldığı, eski bağların zayıfladığı durumlarda dilsel kimlik öne çıkmakta ve farklı toplumsal ve siyasal gruplardan insanları bir araya getirmektedir.⁷⁶⁷

Zaza kimliğinin yükselişinin teknolojik gelişmelerle de bağlantısı bulunmaktadır. Özellikle internetin yaygınlaşması, sosyal medya ve dijital medya imkânlarındaki ilerleme Zaza bilincinin güçlenmesine uygun ortamı sağlamıştır. Dijital medya ve sosyal medya sayesinde Zaza hareketi mensupları fikirlerini çok daha ucuza daha geniş kitlelere ulaştırabilmiş ve çok daha geniş gruplarla etkileşime geçebilmişlerdir. Böylelikle Zazalık bilinci çok daha geniş kitleye ulaşabilmiştir.

⁷⁶⁵ 12 Numaralı Kaynak kişi ile 28 Nisan 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁷⁶⁶ Hroch, 2011, a.g.e., s. 12.

⁷⁶⁷ Hroch, 1992, a.g.e., s.202

Zaza kimliğinin gelişmesini etkileyen teknolojik nedenlerden biri de görüntülü ve sesli medya imkânlarının gelişmesi olmuştur. Zazalar bu imkânlarla birbirleri ile benzerliklerini keşfetmiş ötekileri ile farklılıklarının ayırına varmışlardır. Diğer taraftan Kürt medyasında Zazacanın ikincilleştirilmesi de Zazalarda hassasiyet oluşturmuş onları Zazalık bilincine yöneltmiştir.

Diğer taraftan 1980'lerden itibaren Kürt kimliğinin yükselişi Zaza kimliğinin oluşumuna da eşlik etmiştir. Hirschler, Zaza kimliğinin yükselişinin ortaya çıkışının sebebini Kürt milliyetçiliğinin yükselişine kolaylaştıran şehirleşme ve eğitim seviyesinin artması gibi etkenler olduğunu söylemektedir.⁷⁶⁸ Diğer bir ifade ile modern dünyanın getirdiği bazı yenilikler hem Zaza hem Kürt kimliğinin yükselişini etkilemiştir.

Diğer yandan, Zaza hareketinin PKK'nın ve Kürt hareketinin periferisinde olduğu da dikkat çekmektedir. 1970'lerden itibaren Kürt hareketinden uzak duran Kürt orta sınıfı 1990'larda Kürt hareketinin bir parçası olmaya başlayınca, Kürtçe/Kurmanci'yi önceleyen Kürt hareketinin Alevi Zazaları dışlayan yaklaşıma sahiplendiği ifade edilmektedir. Bu durum Zazalar arasında Zaza kimliğinin önünü açmış onlarda Zaza kimliğinin yükselişini getirmiştir.⁷⁶⁹

Zaza kimliğinin güçlenmesinin Kürt hareketinin dönüşümü ile de alakalı olduğu görülmektedir. Kürtlerde milli bilincin güçlenmesi ile birlikte Kürtçe/Kurmanci özdeşliği Zazalarda hassasiyete sebep olmuştur. Kürt hareketi güçlenip Zazalar dışlanması daha eğitilmiş olan bazı Zazaların kendi kimliklerine ulaşmalarına neden olmuştur.⁷⁷⁰

1990'larda PKK'nın ve Kürt milliyetçiliğinin yükselişinin Zaza bilincini artırıcı etkisi olmuştur. Özellikle, Kürt milliyetçilerinin Zazacayı ikincilleştirmesinin yanında Zazaların geleneksel değerleri ile PKK değerleri arasındaki çatışmanın da Zaza bilincinin uyanışına katkı sağlamıştır. Dernek yöneticiliği yapan kaynak kişi;

⁷⁶⁸ Hirschler K. (2001), *Defining the Nation: Kurdish Historiography in Turkey in the 1990s*, Middle Eastern Studies, Vol. 37, No. 3 (Jul., 2001), s. 147

⁷⁶⁹ Uçarlar N. (2009), *Between Majority Power And Minority Resistance: Kurdish Linguistic Rights In Turkey*, Lund Üniversitesi, 2009, Cemil Gündoğan'la yapılan görüşmeden, Basılmamış Doktora tezi, s. 221

⁷⁷⁰ 23 Numaralı Kaynak Kişi ile 10 Nisan 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

Bingöl'de PKK'nın güçlenmeye çalıştığı 90'ların başlarında PKK ve Kürtçülük propagandası yapanlar tarafından Zazaca yerine Kürtçe kavramları kullanmanın teşvik edildiğini gördüm bu bende rahatsızlık uyandırdı. Örneğin ortamda %95 Zaza olsa bile Zazaca iyi akşamlar yerine Kürtçe iyi akşamlar diyorlardı. Bu beni rahatsız etti. Ayrıca, PKK Şeyh Sait hakkında yaptığı propaganda da onu Kürdistan için mücadele etmiş biri olarak gösteriyordu. Ancak o günleri yaşamış olan dedemin anlattıkları ile çelişiyordu. Bende Kürtçülerin propagandasının yanlış olabileceğini düşündürdü. Yine PKK'nın bizim geleneğimizde olmayan şekilde namus konusundaki propagandası 14-15 yaşında Kürtçü propagandayı sorgulamama yol açtı. Birde Rençber Aziz'in öldürülmesi bizi daha da etkiledi. Bunlar bende Zaza bilincini yükseltti.⁷⁷¹

ifadesiyle Zaza kimliğine giden yolda kendini etkileyen unsurları dile getirmiştir.

Zazacanın yok olma aşamasına gelmesi Zazaların Zazacaya sahip çıkmak için harekete geçmesini de getirmiştir. Dernek yöneticiliği yapan bir başka kaynak kişi ise Zazaca konuşmakta zorlanmaya başlayınca Zazaca için bir şeyler yapılması gerektiğine karar vererek bulunduğu ilde dernek kurma faaliyetine başladığını ifade etmiştir.⁷⁷²

Zaza kimliğinin gelişmesinde UNESCO'nun Zazacanın yok olma tehlikesi altında olduğunu söylemesinin de etkisi olmuştur. Farklı kaynak kişiler bu konuda ortak bir bakış açısı sunmuşlardır. Örnek olarak

Bu rapor Zazacaya sahiplenmede bir kırırda oluşturdum. Durumun vahim olduğunu fark ettim.⁷⁷³
Unesco raporu bize dilimizin tehlike altında olduğunu gösterdi. Bu rapor sonrası uyandık. Dilimizin kaybolduğunu fark ettik. O zaman harekete geçmeye karar verdik,⁷⁷⁴

şeklindeki ifadeler birçok Zaza aydını ve aktivisti tarafından da dile getirilmiştir.

Zaza kimliğinin ortaya çıkmasına sebep olan unsurlardan biri de günlük hayattaki ayrımcılık ve dışlama gibi hususlarla ilişkili olabildiği de görülmektedir. Özellikle Zazaların azınlık olduğu bölgelerde yaşayan Zazalarda bu etki söz konusu olabilmektedir. Diyarbakır'da dernek yöneticiliği yapan Zaza aydını ve aktivisti;

⁷⁷¹ 2 Numaralı Kaynak Kişi ile 8 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁷⁷² 17 Numaralı kaynak kişi ile 2 Haziran 2018 tarihinde yapılan telefon görüşmesi notundan.

⁷⁷³ 4 Numaralı kaynak kişi ile 14 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁷⁷⁴ 18 numaralı kaynak kişi ile 6 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

Diyarbakır’da Zazalara karşı bir Kürt baskısı vardır. Mesela Zazaca konuştuğumuzda ikinci kanala geçtin derler. Bizi küçümseyen ifadelerde bulunurlar. Bunlar insanı rahatsız ediyor. Bu durum bende Zazaca konusunda hassasiyet oluşturdu. Sonra Pamukçu’nun çalışmalarını okuyunca Zaza konusu kafamda netleşti,⁷⁷⁵

diyerek Zaza kimliğinin oluşumunda dışlamanın etkisini ifade etmiştir.

Özet olarak ifade etmek gerekirse Zaza kimliğinin ortaya çıkmasını sağlayan belli başlı faktörleri, Zazaların geleneksel ortamlardan kopmasına neden olan göç, eğitimin artması, Zazaların geleneksel olarak kendilerini tanımlama biçimleri, Zaza aydınlarının batılı araştırmacıların eserlerine ulaşmaları, sol ve sosyalist ideolojinin çöküşü, Zazacanın tehlike altına girmesi ve bu konudaki uluslararası kuruluş raporları ile Kürt hareketinin Kurmanci/Kürt öncelikleyen politikası şeklinde ifade edebiliriz. Bu faktörlerin yanında gündelik hayatta yaşanan dışlama ve teknolojik imkânların gelişmesi de bu konuda öne çıkan diğer faktörlerdir.

5.3.2.2. Diasporada Zaza kimliğinin oluşması

Zaza kimliğinin ilk olarak “diaspora” olarak adlandıracağımız Avrupa’daki Zazalar arasında uyandığı görülmektedir. Diaspora sağladığı imkanlar, oluşturduğu yeni şartlar nedeniyle Zaza kimliğinin oluşmasına gerekli ortamı sağlamıştır. Avrupa’ya ilk geldiklerinde kendilerine sorulan etnisiteye ilişkin sorular da bu durumu tetikleyen olgulardan biri olmuştur. Daha önce de değinildiği üzere Fransa’da dergi çıkaran Zaza aydını ve aktivisti 1981 yılının ilk aylarında mülteci bürosunda kendisine sorulan soruya kimsin/nesin sorusuna Türk veya Kürt olmadığını söylediğini ve Aleviyim ve Zaza’yım şeklinde cevap verdiğini söylemektedir. Mülteci bürosundaki görevlinin bu grup hakkında daha derin bilgi istemesi neticesinde Zazalar hakkında araştırma yapmak zorunda kaldığını ve şehir kütüphanesinde Dimililer üzerine bir yazıyı okuduğunu ve zamanla Zaza kimliğine ulaştığını belirtmiştir.⁷⁷⁶

Zaza kimliğinin dilsel kimlikten etnik kimliğe merhaleler halinde geliştiği görülmektedir. Aynı dili (Zazaca) konuşanların aidiyet ve kimlik meselesi ile iç içe geçmiş dil çalışmaları Zazacanın Kürtçe/Kurmanci’den farklı olduğu tartışmaları üzerinden

⁷⁷⁵ 6 numaralı kaynak kişi ile 5 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁷⁷⁶ 23 Numaralı kaynak kişi ile 10 Nisan 2018’de yapılan görüşme notundan.

yürümüş ve etnik farklılık üzerinden politik bir çehre kazanarak günümüze kadar gelmiştir.⁷⁷⁷

Bazı Zazaların Kürt hareketinden koparak Zaza kimliğine sahiplenmeleri Kürt hareketinin Kürtçe/Kurmanci'yi öncelikleyen bakış açılarının da etkisi olmuştur. Kürt milliyetçiliğinin, programında Zazalara yeterli sosyal, ekonomik ve yönetsel özerklik hakları vermediği düşüncesi bazı Zazaları kimliklerini korumak üzere harekete geçmeye itmiştir.⁷⁷⁸ Türkiye'de devletin genel "yasak politikası"nın da bir sonucu olarak Türkçe'nin Türkiye'deki Kürt milliyetçisi gruplar içerisinde hâkim dil olması Kürtçe ile Zazaca arasındaki farklılıkların fark edilmesini engellemiş bu dilleri konuşan birçok kişiyi PKK dâhil farklı gruplar altında birleştirmişti. Avrupa'ya göçle birlikte ise Kürt hareketi içerisinde Türkçe'nin geriletilmesi Kürtçenin öne çıkartılması genel bir yaklaşım haline gelmiştir. Kürtçe ile Kurmanci arasında kurulan korelasyonla Zazaca ikinci plana itilmiş Zazaca konuşanları Kürtçe öğrenme zorunluluğu ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu durum Birçok Zaza'nın, Zazaların farklı grup olduğunu keşfetmesine neden olmuştur. Aynı zamanda onları Kürt hareketine karşı ayrımcılık suçlamalarına da neden olmuştur. Özellikle bazı Avrupa ülkelerinde ana dil derslerinde hangi dilin seçileceği konusu bu konudaki gerilimi daha da artırmış Zazalardaki farklı oldukları algısını güçlendirmiştir. Kürt örgütleri anadil dersinin Kürtçe/Kurmanci olması için mücadeleleri Zazaların da Kürtçe öğrenmeleri talebini de getirmiştir. Bu durum Zazalarda tepkiye neden olmuştur.⁷⁷⁹ Ayrıca Avrupa'da Zazaları ve Kürtleri Türkiye'deki gibi birleştiren devletin baskısı, toplumsal önyargılar ve dışlamanın olmaması da Zazaların bu konuda farklı oldukları algısının oluşmasına Türkiye'den daha uygun bir ortam sağlamıştır.⁷⁸⁰

Zaza uyanışı, Avrupa'ya göçen Zaza kitlenin niteliğinin değişmesi yanında onların ideolojik arka planı ile de ilişkilidir. 1960'lardan itibaren Avrupa'da işgücü talebinin yükselmesi sonucu Zaza işçiler de Avrupa'ya göçmeye başlamışlardır. Çoğu beden işçisi olan ve eğitim düzeyi çok yüksek olmayan birinci grup içerisinde politik eğilim de oldukça zayıftı. Aynı zamanda bu grup içerisinde Zaza kimliğinin uyandığına ilişkin işaretlerde mevcut değildi. Bununla birlikte bu grupta, Zaza kimliğinin farklı düzeylerde işaretlerini

⁷⁷⁷ Arslan Z. (2018). Zazaca ve Zaza kimliğinin algılanması ve yansımaları üzerine bir tartışma, Border Crossing, January-June 2018, Volume: 8, No: 1, pp. 267 – 296, s. 268

⁷⁷⁸ Gültekin A. K. (2007). 60.

⁷⁷⁹ Çiya S., (1998), Dersim Yazıları, s. 22.

⁷⁸⁰ Kehl-Bodrogi K. (1999). 448, 449

de görmek mümkündür. Özellikle Dersim (Zazaca konuşan Erzincan ve Varto Alevilerini içerecek şekilde) Alevileri kendilerini politik Kürt kimliğinin yükselişine rağmen çoğunluğu Zaza olarak tanımlamaktaydı. Bu tanımlamada kritik unsurun dil olduğu görülmektedir.⁷⁸¹

Avrupa'ya giden kitlenin niteliklerinde değişme Türkiye'den Avrupa'ya göçen kitlenin politik davranışlarında farklılaşmayı getirdi. 1970'lerin ortalarından itibaren biraz daha eğitilmiş ve politik olarak daha aktif kişiler Avrupa'daki Türk göçmenler arasında da görülmeye başlanmıştır. Avrupa'daki Zazalar, Türkiye'deki Zazalar gibi sol ve sağ gruplar içerisinde görülmekteydiler. Sol ve Kürt milliyetçisi gruplar içerisinde politize olan ve Türkiye'deki darbe sebebiyle Avrupa'ya gelen kitle içerisinde ilk Zaza kimliği uyanmaya başlamıştır.

Avrupa'ya gelen Zazalar Türkiye'deki ortamdan kurtulmaları onların Zaza kimliğine ulaşmalarına da alan açmıştır. Sanatçı Kemal Kahraman, bunu; "Kendimize yaklaşabilmek için buradan kaçtık diyorum ben de. Kendi sorularımızı sorabilmek için üzerimizde baskı oluşturan sosyalizasyondan kaçmamız lazımdı. Bir boşluğa ihtiyacımız vardı," diyerek Avrupa'ya göçlerinin kendilerini Dersim ve Zaza kimliğine yaklaştırdığını söylemektedir. Ayrıca geldiğinde Avrupa'da Zazaca üzerine faaliyet gösterenlerinde buna katkı sağladığını anlatmaktadır.⁷⁸²

Avrupa'da Zaza kimliğini inşa edenlerin büyük çoğunluğu Kürt hareketi içerisinde politik faaliyetler yürüten ve 12 Eylül darbesi sonrasında Avrupa'ya göçmek zorunda kalmış sol çizgideki Zazalar olduğu görülmektedir. Bu kitle; yazılar yazmış, dergiler çıkarmış geceler tertip etmiş Zaza kimliğini Avrupa'daki Zazalar arasında uyandırmaya çalışmışlardır. Keskin Avrupa'da siyasi alanda gelişen Zaza dili ve kültürünü koruma ve geliştirme bilinci taşıyanların, Zazaca dergi çıkaran ve bu bazda örgütlenmelerde bulunanların geçmişlerinin sosyalist sol, Alevi veya Kürt hareketine dayandığını ifade etmektedir.⁷⁸³

⁷⁸¹ Akçınar M. (2010), Re-Invention Of Identity: The Case Of Dersim Community Association In Berlin, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi 2010 Ankara, s. 35, 73.

⁷⁸² İnternet: Kaya E. (2014) Alevilik İslam'ın değil, İslam Aleviliğin içinde, (19 Aralık 2014) Web: <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/9999/alevilik-islam-in-degil-islam-aleviligin-icinde>, 4 Nisan 2018'de alınmıştır.

⁷⁸³ Keskin M. (2013). s.355

Diğer bir ifade ile Zaza kimliğinin tarihsel gelişimi politik olarak aktif Zazaların mekânsal ve tarihsel yolculukları ile de alakalıdır. Paul, tarihsel süreç olarak bunu 1970'lerden başlatmaktadır. 1970'li yıllarda sol hareketler içerisinde politize olan Zazalar 1980 askeri darbesinden sonra hapse girdiler veya yurt dışına çıkmak zorunda kaldılar. Avrupa sürgününde Zazalar, 1980'li yıllarda Türkiye'nin onları sadece siyasi değil, aynı zamanda kültürel değerlerden de yoksun bıraktığını fark ederek başlangıçta bilgi eksikliğinden dolayı "Kürt" başlığı altında kendi kültürünün ve dillerinin farkına vardılar. 1990'lı yıllardan itibaren, Zazalar kendi özelliğinin ve dil ve kültür değerlerinin bilincine vardılar. Aynı dönemde Alevi Zazalar, neredeyse unutulmuş dini geleneklerini yeniden keşfetmeye başladılar.⁷⁸⁴

Kürt hareketinden kopuş, bireysel hikâyelerin de gösterdiği üzere çok hızlı olmamış süreç içerisinde zamanla mümkün olabilmıştır. Örnek olarak ilk Zazaca gramer kitaplarından birini yazan Selcan, 1980'lerde Kürt hareketi içerisinde aktif birçok faaliyet göstermekte ve Paris Kürt Enstitüsünün yayınladığı Hevi dergisinde yazdığı makalede Zazacayı Kürtçenin bir lehçesi olarak tasnif etmekteydi.⁷⁸⁵ Ancak sonraki yıllarda büyük bir dönüşüm geçirerek Kürt milliyetçilerinin Zaza tezini terk ederek Zazacayı bağımsız bir dil olduğunu söylemeye başlayacaktır. Selcan; dönüşüm sürecinde bilim mi, ideoloji mi çelişmesini yaşadığını, Zazacayı inceleyerek ayrı dil olduğu sonucuna varan meşhur İrani dilbilimcilerden Oskar Mann ve Karl Hadank'ı ideoloji gereği tereddütlerle karşıladığını, çünkü tespitleri, etkisinde olduğu Kürt milliyetçi ideolojisine ters düştüğünü, sonraki yıllarda Kürt örgütlerinin Zaza halkının ulusal ve kültürel kimliğini kararlı olarak yok edeceğini kesin olarak tespit ettikten sonra, Kürt hareketi ile ortak çalışmayı reddederek ayrıldığını söylemektedir.⁷⁸⁶

Avrupa'daki Zaza uyanışının en önemli sebebi olarak Avrupa'ya gelen Zazaların kendileri hakkında yazılan bilimsel eserlere ulaşmalarıydı. Avrupa'ya giden bazı Zaza aydınlarının batılı dilbilimcilerin tasnifini öğrenmeleri onların kimlik anlayışını da temelden sarstı. Onları Zaza kimliğine yönlendirerek onları Zaza kimliğine sahiplenmeye itti.⁷⁸⁷

⁷⁸⁴ Paul L. (2011), 23

⁷⁸⁵ Haig G., Öpengin E. (2014). 104, 105

⁷⁸⁶ Selcan Z. (2014). Zaza Milli Meselesi Hakkında, Zaza Kültürü Yayınları, Ankara, 1994, s.21

⁷⁸⁷ Haig G., Öpengin E. (2014).104, 105

Avrupa'da Zaza kimliğini oluşmasında öncü olan Ebubekir Pamukçu Türkiye'de kendini Kürt kitlesi içinde gördüğünü belirtmekte ve Zazalığa varış sürecini de anlatmaktadır. Pamukçu;

Kimliğin konusundaki kararsızlığım yurt dışına çıkıncaya kadar sürdü. Yurt dışına çıkış süreci içinde yaşadığım olaylar Kürtlüğüm konusundaki kuşkularımı daha da artırdı. Yurt dışına çıktıktan sonra konuyu ciddi olarak ele aldım. Stockholmda bulunan tüm kütüphaneleri taradım. Nerede Zazalarla Kürtlerle ilgili hangi dilden olursa olsun ne bulduysam fotokopisini aldım okudum. Bununla yetinmeyip İsveç'in diğer kütüphanelerine ve Almanya'ya uzandım. Böylece bu konuda kararsızlığım son buldu. Ben bir Zaza'ydım artık. İşte Ayre ve ardından Piya dergilerinin gündeme gelmesi bu aşamada oldu.⁷⁸⁸

şeklindeki ifadeleri ile Zaza kimliğine ulaşmasında okuduğu kitapların etkisini net olarak anlatmaktadır.

Bazı durumlarda ise dilbilimciler doğrudan Zazaca kaynaklara yönlendirerek Zaza kimliğinin oluşmasına katkı sağlamışlardır. Almanya'daki bir Zaza Derneğinde yöneticilik yapan Zaza aydın ve aktivisti;

1988 yılında yüksek lisans çalışması yaptığım dönemde Johannes Meyer-Ingwersen bana sen nesin diye sordu. Bizlere Kürtsünüz diyorlar ama onlarla anlaşamıyoruz. Ben bilmiyorum dedim. Çok fazla dil bilen Ingwersen benden basit cümleler kurmamı istedi. Ben konuştum. Sen Zazasın dedi. Ben bu konuda kafam karışık dedim. Bana Haddank-Mann'ın kitabını verdi. Bir hafta sonra oku gel konuşalım dedi. Bu kitabı okuduktan sonra kafamdaki soru işaretleri kayboldu.⁷⁸⁹

diyerek Zaza kimliğine ulaşmasını anlatmıştır.

Diğer taraftan Avrupa'daki demokratik ortam da Zaza kimliğinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Gerek genel toplum ya da farklı grupların içerisinde farklı fikirleri savunmanın zor olduğu Türkiye'ye kıyasla Avrupa'da Zaza kimliği kendine yer edinebilmiştir. Zaza aydınlarından Arslan, Alevilik gibi Zazacanın da Avrupa'nın daha demokratik ortamında araştırılıp geliştirilme şansına sahip olduğunu belirtmektedir.⁷⁹⁰

⁷⁸⁸ Pamukçu E. (1991), Veda Mesajı Gibi Bir Şey, Raştiye Dergisi, 1991, Amor 2, s. 5

⁷⁸⁹ 22 numaralı Kaynak kişi ile 23 Şubat 2019 tarihinde yapılan görüşme nutundan.

⁷⁹⁰ Arslan Z. (2016). Yeni Bir Zazaca Yazılı Kaynak Daha Kütüphanelerin Raflarında Yerini Alıyor... 'Gulvang U İtqatê Kırmancu' Çıktı! Kızılbaş, Aleviler İle Diyer Mazlumların Sorunlarının Tartışıldığı Demokratik Kürsü, Kasım 2016, sayı 67, s. 26.

Daha önce de belirtildiği üzere Avrupa’da Zaza kimliği temel olarak Kürt hareketinin içerisinde çıkan kişiler arasından çıkmıştır. Bu durum Pamukçu gibi Zaza önderlerinin yaşam hikâyelerinden net olarak anlaşılmaktadır. Her ne kadar Zaza hareketinin içerisinde yer almasa da PKK’dan kopan bazı Zazalarda bu durumun izleri de görülmektedir. Bunlardan biri olan Selim Çürükkaya Zazacanın ayrı bir dil olduğunu ifade etmekte ve Kürt hareketini Zazacaya karşı onu lehçe gören tutumundan dolayı eleştirmektedir.⁷⁹¹

Özellikle Avrupa’daki Dersimli Zazalar arasında Zazalık ve Dersim kimliğini merkez alan bir bakış açısının da geliştiği görülmektedir. Bu bakış açısını savunanlar Kürt ve Türk sol hareketleri tarafından Zazacılık, Dersimcilik ve Bölücülükle suçlanan dernekleşme faaliyeti içine girmişlerdir. 2006 yılında Almanya’da 16 derneğin bir araya gelmesi ile Dersim Dernekleri Federasyonları adıyla örgütlenme yoluna gitmişlerdir.⁷⁹²

Avrupa’da Kürt ve sol çizgi içerisinde politize olmuş Zazalarda Zaza kimliğinin güçlenmesi Kürt hareketi tarafından tehdit olarak algılanmaktaydı. Bu nedenle Zaza faaliyetlerini engelleme gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu durum, Avrupa’da da kendini göstermekteydi. Kürt hareketinin Zazalara karşı duruşuna ilişkin farklı örnekler veren Çiya bunlardan birine ilişkin aşağıda aktarmaktadır.

Sanıyorum 1992 yılıydı. KAWA Almanya’nın Frankfurt kentinde bir gece düzenlemişti. Ben de Gece organizasyonunda bulunuyordum. Gece’de bir Zaza Gurubu da stant açtı. PKK’lılar da stant açmışlardı. Her ne kadar KAWA da öteki Kürt gurupları gibi Zazaları Kürt olarak görüyorsa da saldırgan bir çizgi izlemiyordu. Gecenin ilerleyen saatlerinde PKK adına stant açanlar, “Eğer Zaza standını kapatmazsak kendilerinin saldırıp dağıtacaklarını” söylediler. O dönem Kürt gurupları zaten PKK karşısında sinmişlerdi. Zaza standını kapattırdık.⁷⁹³

Kürt hareketinin Zaza hareketinin öncülerine karşı tutumları Pamukçu örneğinde de görülmektedir. Pamukçu’nun Zaza olduğunu söylemesi ve Zaza dergisi çıkarması içinden çıktığı Kürt hareketi tarafından dışlanması ve suçlanmasını getirdi. Kendi ifadesi ile selam

⁷⁹¹ İnternet: Orhan E. (2010). Selim Çürükkaya ile röportaj yaptım, (15 Ağustos 2010) Web: <http://www.eliforhan.de/index.php/roeportaj/109-selim-cueruekkaya-ile-roeportaj-yaptm>, 17 Haziran 2017’de alınmıştır.

⁷⁹² Çelik H. E. (2010)., 28

⁷⁹³ İnternet: Çiya S. (2007), Zaza Yurtseverliği, Web: <http://www.radioZaza.de/SAIT%20CIYA/SAIT%20CIYA%20ZAZA%20YURTSEVERLIGI.htm>, 14 Nisan 2017’de alınmıştır..

verecek bir kişi bulamadığı dönemler olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte mücadelecî kişiliği ile dergicilik faaliyetlerini sürdürmeye devam etti.⁷⁹⁴

Zaza davası yürütenlere karşı Kürt hareketinin bu dışlayıcı ve suçlayıcı olarak bu tavır bir yönüyle vefasızlık olarak nitelendirilmektedir. Kürt hareketinin Zazalara ve Zazacaya karşı inkarcı tutumlarının bilinçsizlik veya iyi niyetle açıklamanın mümkün olmadığını bunun Zazalarla Kürtlerin kardeşliğine zarar verdiğini belirtmektedirler. Ayrıca, Zaza davasını yürütenlerin büyük bir bölümünün, politik çalışmalarına Kürt hareketleri saflarında başladıkları ve Kürt hareketi için birlikte mücadele ettikleri, mutlu ve acı günleri birlikte yaşadıkları tespitini yapmaktadırlar. Kürt hareketinin Zaza davası güdenlere karşı “karanlık güçler ya da TC ile bağlantıları var” gibi, tespitlerde bulunmalarının yakışsız olduğunu belirtmektedirler.⁷⁹⁵

Diasporada Zaza hareketinin oluşmasının en önemli sebebi Zazaca ile ilgili bilimsel verilere Zazaların ulaşması olsa da bir diğer sebep de Avrupa’daki farklı dilleri Zazaların karşılaştırmasının da etkisi bulunmaktadır. Avrupa’ya gelen Zazalar farklı batı dillerini öğrendiklerinde batı dillerinin birbirine yakınlığı ile Zaza ile Kürtçeyi karşılaştırma imkanını elde edebilmişlerdir. Bu durum Zazacanın Kürtçenin lehçesi olduğu iddiasının sorgulanmasını da getirmiştir. Zaza dergilerinde Zazaca ile Kürtçenin karşılaştırılması yanı sıra İngilizce ile Almancayı kıyas ederek Zazacanın lehçe olmadığını söyleyen makaleler bu bağlamda dikkat çekicidir.⁷⁹⁶

Avrupa’daki Zazalar dergi faaliyetlerinin yanında Zaza dili ve Zazalarla ilgili daha kapsamlı faaliyetlerde bulunmak için faaliyetlerde de bulunmaya başladıkları görülmektedir. 1986 yılından itibaren Avrupa’da Zaza dili ve Kültürüne yönelik kültürel toplantılar ve geceler yapılmaktadır. Almanya’da bu geceler üniversitelerle, kültür daireleriyle halk eğitim merkezleriyle birlikte Zaza gençleri ve sanatçıları tarafından özel olarak yapılmaktaydı. Örnek olarak üçüncüsü (ilki 1990, ikincisi 1991) 22 Mayıs 1992’de düzenlenen Veyve Kıtavu Zaza Kitap Şenliğine 200 kişi katılmıştır. Bu şenlikte dil, tarih ve yaşam üzerine konuşmalar yapılmış yeni yayınlanmış Zazaca kitaplar tanıtılmış ve Zazaca kültürel aktiviteler yapılmıştır. Şenlik kapsamında dinbilimci A. Joseph Dierl, Palu

⁷⁹⁴ Pamukçu E. (1991). Veda Mesajı Gibi Bir Şey, Raştiye Dergisi, 1991, Amor 2, s. 6

⁷⁹⁵ Pak F. (2016). Çime’yi Destekle, Yanlız Bırakma, Çime dergisi, Ser 2, Amor 4, Zımistan 2016, s. 18

⁷⁹⁶ Pulur Ö. (1996) Kımanc Zaza sorunu Dersim ve Gelecek, Ware Dergisi, Amor 10, Paize Wertene, 121

Zazalarında din ve sosyoloji, M. Backhousen, Erzincan ve Alevi Zazalar, Göttingen üniversitesinden Dilbilimci Ludwig Paul, Zazacanın dil grupları içindeki yeri konusunda konuşmalar yapmışlardır. Ayrıca Kemal Kahraman, Dersimli Ozan Mehmet Çapan, Ozan Daimi Zazaca Şarkı ve Türkülerle programa ücretsiz olarak katkı yapmışlardır.⁷⁹⁷

Zaza hareketi ile Kürt hareketi arasında karmaşık neden sonuç ilişkileri bulunmaktadır. Günümüzde Kürt hareketi birçok açıdan Zaza hareketi ile çatışma içerisinde olsa da Zaza hareketinin oluşması ve gelişmesine büyük etkisi ve katkısı olmuştur. Zaza hareketi içerisinde bulunan birçok kişi zamanında Kürt hareketi içerisinde bulunmuş ve faaliyet göstermiştir. Kürt hareketi bunlara Kürt hareketinin amaçlarına hizmet ettikleri ölçüde alan açmış onlara imkânlar sağlamıştır. Ancak zaman içerisinde bu kopmuş ve Zaza hareketinin parçası olmuşlardır.

Kürt hareketi mensupları Zazaları Kürt ve Zazacayı kendi dillerinin bir lehçesi olarak gördüklerinden Zazalar ve Zazaca için sınırlı da olsa alan açmıştır. İlk Zazaca yayınlar bu nedenle Kürt hareketine ait yayın organlarında yayınlanmıştır. Bu nedenle Zaza hareketinin gelişmesinde ve oluşmasında Kürt hareketinin büyük bir rolü bulunduğunu söylemek hata olmayacaktır. Ancak Avrupa'da bazı Zazaların Zazalar hakkında uluslararası yayınlara ulaşmaları, Avrupa dilleri arasındaki benzerliklerle Kürtçe ile Zazaca arasındaki benzerlikleri kıyaslamaları gibi birçok nedenle Kürt hareketinden kopmuş kendine yeni bir yol çizebilmişlerdir.

Ayrıca Avrupa'daki Kürt hareketinin 1980'lerden itibaren Kurmançları esas alan bir söylem ve eylem biçimini benimsemeleri de Zazalar arasında tepkiye neden olmuştur. Avrupa'daki Kürt hareketi Avrupa devletleri ile kurdukları ilişkiler, örgütlenme düzeyi ile Zazaların cılız farklılık taleplerini çok şiddetli bir biçimde eleştirmiş ve bastırmaya çalışmıştır. Bu durum Zazalar arasında tepkiler oluşmasına neden olmuş sonrasında da Zaza hareketinin ilk nüveleri oluşabilmiştir.

Zaza hareketinin Avrupa'da karşılaştığı en önemli sorunlardan biri de Kürt hareketinin Zaza hareketine karşı söylemleri ve eylemleriydi. Zaza hareketi kendi yaşadıkları bölgenin Kürdistan olarak adlandırılmasını eleştiriyorlardı. Sürgünde Kürt

⁷⁹⁷ Veyve Kitavu-Zaza Kitap Şenliği (1993). Ware dergisi Amor 5, s. 52

Parlamentosunun Kürtçeye ilişkin tavırlarını Kürt Güneş Dil Teorisi olarak adlandırıyorlar ve yaşadıkları toprakların Kürdistan olarak nitelendirilmesini eleştiriyorlardı. Ayrıca Kürt kuruluşu KOMKAR'ın 1995 yılında düzenlediği kitap sergisine Zaza dergisi Ware'nin stant açma talebi de ret edilmiştir.⁷⁹⁸

Zaza hareketi Kürt hareketinin Zazalara karşı inkârcı ve lehçeci tutumlarını Kemalizm'in etkisine bağladıkları görülmektedir. Türkiye'deki okullarda eğitim gören Kürt hareketi üyelerinin devletin Kürtlere karşı olan bakış açısını aynen kopyaladıklarını söylemektedirler.⁷⁹⁹ Zazalar PKK'nın 5. Kongresinde dil-lehçe farklılıklarını bir tehdit olarak görüp ortak bir lehçe-dil oluşturma projesini de eleştirmişlerdir.⁸⁰⁰

Diaspora Zaza hareketinin temel başarılarından biri Zazaların Avrupa'da tanınmalarını sağlamaları olmuştur. Ware dergisine yazılan bir okuyucu mektubunda bu konu dile getirilmekte ve Almanya'ya iltica başvurusunda kendini Zaza olarak yazdırabildiğini söylemektedir. Kürt Tercüman'ın Zaza diye bir halk yok kendini Kürt yazdır, yazdırmazsan iltica başvurun ret edilir dediğini buna rağmen kaydı değiştirmedini söylemektedir.⁸⁰¹

5.3.2.2.1. Diasporada Zazaların örgütlenme çabaları

Avrupa'daki Zaza aydın ve aktivistlerin örgütlenme çabası içine girdikleri de görülmektedir. 1989 yılında Fransa'da "Association Culturalle Democratate 'Zaza' " adında bir oluşum kurulmuştur.⁸⁰² 1990 yılında Almanya'da "Cemate Kulture Zaza, (CKZ)" kurulmuştur. Sol çizgiden gelen kişilerin kurduğu bu dernekte Zaza meselesinin "ulusal sorun" olarak ele alınmaktadır. Derneğin bildirisinde;

Biz halkımızı, Kürt halkını ve diğer azınlık hakları asimile politikasına karşı çıkmak için Almanya'da Zaza Kültür Derneğini kurduk. Biz Zaza ulusunun başkasının elbisen yamanmasına karşıyız. Elbette halkların kardeşliğinden yanayız ama halkımızın kültürünün ayaklar altına alınmasına da razı değiliz.

⁷⁹⁸ Ware'den Merhaba (1995). Ware dergisi, Amor 8, Gulane 1995, s. 59

⁷⁹⁹ Çiya S. (1996). Bazıları Kopya Sever, Ware Dergisi, Amor 9, Gucige 1996, s. 67

⁸⁰⁰ Söz Uçar Yazı Kalır (1996), Ware Dergisi, Amor 10, Paiza Wertene 1996, s.142

⁸⁰¹ Bir Zaza Yurt Severi (1993). Okuyucu Mektubu, Ware Dergisi Amor 5, 1993, s. 6

⁸⁰² İnternet: Çağdaş M., Kızıl Yol Dergisiyle başlıyan Zaza Rönesansı 1983 tarihin den beri halkımızı aydınlatmaya devam ediyor. Acaba ilk yasal Zaza kurumu hangisi dir ??? , Web, (4 Mart 2019) <https://www.facebook.com/mahmut.cagdas.37/posts/647094589042890>,

ifadesi yer almaktadır.⁸⁰³

Farklı yörelerden Zaza aktivistleri birlikte hareket etmek için çaba içinde olmuşlar ve toplantılar tertiplemişlerdir. Örnek olarak; 31 Aralık 1991 tarihinde Siverek, Mutki, Dersim, Erzincan, Diyarbakır, Çermik ve Kığı ve diğer yerleşim yerlerinden gelen Avrupa'daki Zazalar Zaza ulusal kimliği ve Almanya'da bir enstitü kurulması konusunu tartışmak üzere toplanmışlar ve kültür şenliği düzenlemişlerdir.⁸⁰⁴

Almanya'da hala etkinliğini sürdüren "Zaza Gemeinde in Deutschland" adında Zaza derneği bulunmaktadır. Derneğe ait Facebook sayfası oldukça etkin kullanılmaktadır.⁸⁰⁵ Derneğin merkezi Frankfurt'ta bulunmaktadır. Dernek hakkında bilgi veren Zazaca wikipedia sayfasına göre dernek 2013 yılında faaliyete geçmiştir.⁸⁰⁶ Bingöl'de düzenlenen Zaza Dil Şöleni'ni organize eden dernekler arasında yer almıştır.⁸⁰⁷ Almanya'da Zaza velileri derneği de bulunmaktadır. Dernek Zazaca kurslar vermektedir.⁸⁰⁸ 08 Şubat 2015'de kurulan dernek Zazacanın Almanya'daki okullarda ders olarak okutulması için yoğun gayret göstermiştir. Tunceli Üniversitesi Zaza Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün bilimsel desteğini alan derneğin çabaları sonucu 2019 yılında Alman eğitim sisteminde Zazaca ana dil dersi olarak kabul edilmesini sağlamıştır.⁸⁰⁹

İngiltere'de Zaza Derneği bulunmaktadır. Derneğin Zazaları tanıtmak ve Zazaları bir araya getirmek için oldukça aktif olduğu görülmektedir. Örnek olarak; Bu dernek Zazaları

⁸⁰³ Durmaz M. (1990), Cemate Kulture Zaza Yönetim Kurulu Adına, Cemaate Kulture Zaza (CKZ), Piya, Sebat 1990, Amor 10, Arka Kapak

⁸⁰⁴ Kültür ve Tartışma Programı (1991). Raştiye dergisi Amor 3, 1991 s. 16

⁸⁰⁵ İnternet: Zaza Gemeinde Deuchland, (Kasım, 2018) Web:

<https://www.facebook.com/pages/Cemat%C3%AA-Zazayan%C3%AA-Serr%C3%AA-Almanya-Zaza-Gemeinde-%C4%B0n-Deutschland/463294283765706>, 13 Kasım 2018'de alınmıştır..

⁸⁰⁶ İnternet: Cemate Zazayanê Almanya, (Kasım 2018) Web:

https://diq.wikipedia.org/wiki/Cemat%C3%AA_Zazayan%C3%AA_Almanya, 13 Kasım 2018 de alınmıştır.

⁸⁰⁷ İnternet: Bingöl'de Zaza Dil Şöleni Yapıldı, (19 Ekim 2013) Web: <https://www.haberler.com/bingol-de-zaza-dil-soleni-yapildi-5194817-haberi/>, 13 Kasım 2018 de alınmıştır.

⁸⁰⁸ Candar M. (2016). Öğretmen Yazar Hakkı Çimen'le Röportaj, Zazana, Zaza Dili, Kültürü ve Tarihi Dergisi /Peseroke Zon u Kultur u Tarixe Zazayan, Umar (Amor)/ Sayı:10, Serr/Yıl 2016, s. 5.

⁸⁰⁹ İnternet: Almanya'da Zazaca anadil dersi müfredatta, (25 Şubat 2019) Web:

<https://www.gazeteduvar.com.tr/kultur-sanat/2019/02/25/almanya-da-zazaca-ana-dil-dersi-mufredatta/> 9 Mart 2019'da alınmıştır.

ve Zazacayı tanıtmak üzere 21 Şubat Anadil günü etkinliği kapsamında İngiltere’de yayın yapan Londra gazetesini ziyaret etmiştir.⁸¹⁰

Avrupa’daki Zaza hareketinin; dergi çıkarma, kültürel faaliyet ve şenlik gibi toplantılar dışında Zazaca yayın yapan radyoyu da faaliyete geçirmişlerdir. Zazaca yayın yapan Radyo Zaza 9 Şubat 1997 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Radyo başlangıçta Cuma günleri 17:00-18.00 arasında yayın yapmaktaydı.⁸¹¹ Radyo Zaza halen internet sitesinde faaliyetine devam etmektedir.⁸¹²

5.3.2.2.2. Avrupa’da Zaza dergiciliği

Avrupa’daki Zaza hareketinin en önemli ve öne çıkan faaliyeti dergiciliktir. Başlangıçta dergiler Zazaların seslerini duyurmaları için en uygun hem de tek yoldu. Dergiler sayesinde dar bir Zaza entelektüel grubu bir araya gelerek Zaza kimliğini duyurmuşlardır. Bu nedenle dergicilik Zaza hareketinin ortaya çıkmasını sağlamıştır da denilebilir. Diğer taraftan Avrupa’da Zazaca yayınlanan dergilerden Vate dergisi dışındaki dergilerde Zaza kimliği vurgusu çok güçlüdür. Diğer bir deyişle Zaza kimliği ve Zaza hareketinin temelleri Avrupa’da atılmıştır.⁸¹³

Zazaca dergilerin büyük çoğunluğunun Avrupa’da yayınlanmasının temel nedeni Avrupa’da güçlü bir Zaza diasporasının oluşması ve Avrupa’daki daha özgür ortamıdır. Ayrıca 1980 öncesi dönemde ideolojik olarak yetişmiş ve idealist kişilerin darbe sonrasında Avrupa’ya gitmek zorunda kalması ve bu kişilerin Zaza kimliğine sahip çıkmaları katalizör rol oynamıştır.

Şüphesiz Zaza dergiciliğin başlamasında en önemli kişi Ebubekir Pamukçu’dur. 1946 da Diyarbakır’ın Çermik ilçesine bağlı bir köyünde doğan Pamukçu öğretmen okulunu ve İstanbul Atatürk Eğitim Araştırma Enstitüsünü bitirmiştir. Karahallı, Erzincan, Geyve, Sile, Ovacık/Tunceli’de öğretmenlik yapan Pamukçu, 1976’da siyasal nedenlerle öğretmenlikten ayrıldıktan sonra İstanbul aşçıyan müzesinde müdürlük yapmış ve

⁸¹⁰ İnternet: Let’s keep the Zaza language alive together, (23 Şub 2018) Web: <https://londragazete.com/english/141577/lets-keep-the-Zaza-language-alive-together/>, 27 Eylül 2018’de alınmıştır.

⁸¹¹ Radio Zaza-Radone Zone Ma Dımılı-Kırmanc-Zaza, Ware Dergisi, Amor 11, 1997 Paiza Wertene, 83

⁸¹² İnternet: Radio Zaza, Web: <http://www.radioZaza.de/> 27 Eylül 2018’de alınmıştır.

⁸¹³ Çağlayan E. (2016)., 188

İstanbul’da Piya yayın evini kurmuştur. 12 Eylül darbesi sonrasında İsveç’e iltica etmek zorunda kalan Pamukçu Avrupa’daki Kürt hareketi içinde faaliyet göstermeye başladı. Weli Xoca mahlasıyla Kürt yayınları olan Armanc, Berbang, Helin’de yazdı. Berbang ve Helin dergilerinde Zazaca yazılarda yayınlandı. Bir hikaye kitabının telif ücretiyle Ayre dergisini çıkartmaya başlaması sonrasında Kürt hareketinin tehditlerine maruz kalsa da Zazaca dergi faaliyetlerini sürdürdü.⁸¹⁴ Pamukçu 1977 yılında İstanbul’da Piya adında kitap tanıtma gazetesi çıkarmıştır.⁸¹⁵

Çoğunluğu politik sebeplerle Avrupa’ya iltica etmek zorunda kalan küçük bir grup Zaza entelektüel Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde çıkardıkları Zazaca dergilerle Zazacanın yayına geçirilmesinde büyük katkıları olmuştur. Bu dergilerde yazarların sayısının azlığı, maddi destek sorunu, okuyucu kitlesinin azlığı gibi sebeplerle uzun soluklu olamamıştır.⁸¹⁶

Kürt hareketinin sağladığı imkanlarla da faaliyetlerini sürdüren “Vate” dergisinin uzun soluklu olmasına mukabil bağımsız Zaza kimliğini savunan dergiler uzun soluklu olamamış farklı kadrolarla farklı adlarla farklı dönemlerde yayınlarını kesintili olarak sürdürebilmiştir. Diğer bir deyişle Pamukçu’nun açtığı yolda Zazaistan, Rastiye, Ware, Wext, Zerqé Ewroy, Zaza Press, Kormişkan, Vengé Zazaistan, Tija Sodiri, Pir ve Çime gibi dergiler onun yerini almıştır.⁸¹⁷

Ayre Dergisi

İlk Zaza dergisi olan Ayre 1985-1987 yılları arasında “Mecmuaya Zıwani” logosuyla 3’er aylık periyotlarla 14 sayı olarak İsveç’te/Stockholm’de Ebubekir Pamukçu tarafından dil, kültür, edebiyat ve tarih dergisi olarak yayınlanmıştır. Pamukçu, derginin sahibi, yazı işleri müdürü ve aynı zamanda editörüdür. Genellikle Çermik, Siverek, Gerger yöresine ait

⁸¹⁴ Çime dergisi redaksiyonu (2015), Zaza Hareketinin Öncüsü Ebubekir Hoca’yı Saygıyla Anıyoruz, Çime Pesoreke Zuwan u edet u Zazayan Journal of Zaza Language and Culture Zaza Dili ve Kültürü Dergisi, Amor 3, Amnan Payiz 2005, s. 6

⁸¹⁵ Piya (1977), Kitap Tanıtma Gazetesi, 15 Nisan 1977, Web: http://Zazader.org/wp-content/uploads/2018/04/10409608_1036253743069995_1030978865523718817_n.jpg de alınmıştır. 20 Haziran 2018

⁸¹⁶ Çağlayan E. (2016), 189

⁸¹⁷ Çime dergisi redaksiyonu (2005), Zaza Hareketinin Öncüsü Ebubekir Hoca’yı Saygıyla Anıyoruz, Çime Pesoreke Zuwan u edet u Zazayan Journal of Zaza Language and Culture Zaza Dili ve Kültürü Dergisi, Amor 3, Amnan Payiz 2005, 6

metinlere yer vermiştir. Zazacaya sunduğu katkı ve sonrasında uyandırdığı etki itibariyle oldukça önemli etki doğurduğu değerlendirilmektedir.⁸¹⁸

Ayre dergisinde başlangıçta tartışmalı konulara girilmediği görülmektedir. Bunu “Ayre ilgi alanı Dimili olan bir dil dergisidir. Şimdiye dek bir dil dergisi olma özelliğini korudu, Bundan sonra korumaya devam edecektir.” ifadesinde de anlatılmaktadır.⁸¹⁹ Ancak sonraki sayılarında tartışmalı konulara da girilmeye başlanmıştır. 11 Sayısında Zaza kimliğinin inşasına dönük bir adım daha atılmıştır. Bu sayıda Karl Haddank’ın Zazacayı tanıtan ve onun ayrı bir dil olduğunu söyleyen yazısının Zazaca olarak neşredildiği görülmektedir. Aynı sayının arka kapağında “about ayre” başlığında Zazazaca/dimili ile Kürtçe arasında büyük farklılıklar olduğu Zazaca/Dimilinin bağımsız bir dil olup olmadığının tartışılmakta olduğu ve Zazacanın bağımsız bir dil olup olmadığına karar vermenin mümkün olmadığı söylenmektedir.⁸²⁰

Bu sayıda her ne kadar Zazacanın ayrı bir dil olduğuna ilişkin yazının çevirisi Zazaca olarak, Zazacanın bağımsız dil olduğuna ilişkin tezlerin bulunduğu ilişkin utangaç bir itiraz İngilizce olarak yazılsa da bunu Türkçe veya Zazaca olarak derginin fikri olarak ilan etmekten çekindikleri görülmektedir. Bu durum Zaza hareketi öncülerinin hala Zazacanın dilbilimsel yeri ve Zazaların durumu konusunda kafalarının net olmadığı ve olası tepkilerden çekinerek pozisyonlarını net olarak ortaya koyamadıkları şeklinde yorumlanmaktadır. Zazacanın dilbilimsel yeri konusunda 12. Sayısında da benzer eğilimin sürdürüldüğü görülmektedir. Zazacanın sınıflandırması konusunda da yine bir diğer batılı yazar olan Toldd’dan alıntı yapılmış da 11. Sayıdaki yazıdaki fikirleri İngilizce olarak tekrar edilmiştir.⁸²¹

Ayre’nin Zazacanın sınıflandırılması konusunda yaklaşımında; Zazaların kimliği konusunda Pamukçu’nun nasıl fikren evrildiği görülmektedir. Derginin 13. Sayısında daha önceki iki sayı ile paralellik gözlenirken 14. Sayısında çizginin biraz daha farklılaştığı dikkat çekmektedir. 14. Sayısında da K. A. Bedirhan’ın Kürtçenin lehçeleri arasında

⁸¹⁸ Söylemez İ.(2011). Geçmişten Günümüze Zazaca Dergiler: Kronoloji, Sorunlar ve Çözümler, Varol M. (Editör)I.Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl:Bingöl Üniversitesi Yayınları, 178

⁸¹⁹ Redaksiyon (1987), Zu beyannameye, Ayre Mecmuaye Zıwani, Nümre 10, Çile 1987, s. 23.

⁸²⁰ Karl Hadank’i va K1 (1987). Ayre Mecmuaye Zıwani, Amor 11, Adar 1987, Almancadan Çeviren Erol Sever, Ebubekir Pamukçu, s. 22

⁸²¹ Todd T. L. (1987) Zerej Luva, Ayre Mecmuaye Zıwani, Amor 12, Gulan 1987, Almancadan Çeviren Erol Sever, Ebubekir Pamukçu, s. 22

Zazacanın gösterilmediğini kitabın tasnifini yazarak Zazacanın bağımsız bir dil olduğunu söylemektedir. Bunu Kürt milliyetçilerinin saygı duyduğu bir karakter olan Bedirhan ailesi üyesi üzerinden söylemesi de dikkat çekicidir. Muhtemelen Kürt hareketinin itirazını kırmayı amaçlamaktaydılar. Derginin 14. Sayısında Zazaca ile Kürtçe arasında büyük farklılıkların olduğunu bu nedenle de iki farklı dilden bahsedilebileceğini söylemekte ancak bu konuda daha fazla araştırma yapılması gerektiğini söylemektedir.⁸²² Ayrıca Piya’da güçlü şekilde görüleceği üzere Türkçede de kullanılan kelimeler yerine Zazaca kelimelerin kullanılmaya çalışıldığı görülmektedir. Örnek olarak 14. Sayıda 10. Sayıdaki dergi anlamındaki mecmua yerine “pesorek” kavramları kullanıldığı görülmektedir.⁸²³

Piya Dergisi

Piya (Birlikte) dergisi İsveç’te 1988 yılında ağırlıkta Zazaca, Türkçe ve İngilizce olarak Pamukçu tarafından çıkarılan bir dergidir. 1991 Ocak ayına kadar 14 sayı çıkarılmıştır. 1991 yılında Pamukçu’nun ölmesi sonrasında Piya’nın 15 ve 16’ncı sayıları Mart 1992’de yayınlanmıştır.⁸²⁴

Piya dergisi “Pêserokê Zıwan o Kulturê Zaza” logosuyla yayınlanmış ve dergi kelimesine karşılık olarak derginin ilk sayısından itibaren “Pêserok” kelimesi kullanılmıştır. Pamukçu’nun başredaktörlüğünde yayınlanan Piya, Ayre’ye oranla daha gelişmiş, olgunlaşmış bir dergi görünümündedir. Redaksiyon kurulunda; Ardwan, Ç. Soy, Elier, Hese, Korca Mirseydan, Soşen Bıra bulunmaktaydı. Piya’da ortalama 18 yazar ve 32 konu başlığı yer almıştır. Piya’nın ortalama sayfası sayısı 80’dir. Ağırlıklı olarak Çermik, Siverek, Gerger yöresine ait metinlere yer verilmekle beraber zaman zaman diğer yörelerin Zazacasına da yer verilmiştir.⁸²⁵

Piya dergisi Ayre dergisinden farklı olarak kimlik vurgusu daha önde olan bir dergiydi. Çime dergisi redaksiyonu, Piya dergisi ilk olarak yerli ve yabancı araştırmacı ve

⁸²² About Ayre, Arka Kapak Yazısı, Ayre Mecmuaye Zıwani, Amor 14, Payizo Peyen, 1987

⁸²³ Bedirxan K. A, Zu Wesiqaye, Derbara Ziman u Kurdi de, Ayre Paseroke Zıwani, Amor 14 Payizo Peyen 1987, 4.

⁸²⁴ Haydar Ş. (2007), Dilimiz Üzerindeki Engeller Çime Çime Dergisi Umarı 6, Zımistan 2006-7, 15

⁸²⁵ Söylemez İ. (2011) 178

dil bilimcilerinin çalışmalarına yer vererek dikkatleri geçmişe çekmeye çalıştı diyerek Piya dergisinin öne çıkan yönüne işaret etmektedir.⁸²⁶

Piya dergisi Zaza kimliğinin inşasında büyük etki doğurmuştur. Bunda Zazalara ilişkin batılı bilim adamlarının yayınlarına yer vermesinin etkisi büyüktür. Zazalar böylelikle kendileri hakkında geniş bilgi birikiminden haberdar olabilmişlerdir. Ayrıca “welate ma” Zazaların yurdu, anlamında Zazaistan kavramı ilk defa Piya dergisinde Ebu Bekir Pamukçu tarafından kullanılmıştır. Diğer taraftan birçok kavram için Zazaca kavramlar kullanılarak Zazaca zenginleştirilmeye çalışılmıştır.⁸²⁷

Çiya, Zazalar açısından Ayre ile birlikte bu derginin öncü olduğunu söylemektedir. Çiya;

Ama Dostoyevski'nin “Hepimiz Gogol'un Palto'sundan çıktık” demesi gibi, hepimiz Ayre-Piya geleneğinin devamcısıyız. Ebubekir Pamukçu ve arkadaşlarının İsveç'te çıkardığı Ayre/Piya dergileri Zazaca yazılı edebiyatın miladı olmasalar da, yeniden şekillenmenin, yazılı edebiyatın sürekliliğinin başlangıcı sayılabilirler.

diyerek bu iki derginin öncü rolüne vurgu yapmaktadır.⁸²⁸

Zazaistan Dergisi

Raya Zazaistani'nin yayın organı olarak yayınlanan dergidir. 1991 yılında İsveç'te yayımlanmıştır. Derginin redaksiyon kurulunda; Ardwan, Ç. Soy, Elier, Hese, Korca Mirseydan, Soşen Bıra bulunmaktaydı. Toplamda 3 sayı yayımlanabilen Zazaistan, politik içerikli bir dergi olup, ilk defa Zazaistan teriminin dergi adı olarak kullanıldığı dergidir.⁸²⁹

⁸²⁶ Çime dergisi redaksiyonu (2005), Zaza Hareketinin Öncüsü Ebubekir Hoca'yı Saygıyla Anıyoruz, Çime Pesoreke Zuwan u edet u Zazayan Journal of Zaza Language and Culture Zaza Dili ve Kültürü Dergisi, Amor 2, Amnan Payiz 2005, s. 6

⁸²⁷ Pamukçu E (1990). 1937-38 Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri, Piya Zaza Dili ve Kültürü Dergisi, Sebat 1990, Amor 10, s. 20

⁸²⁸ İnternet: Ataç Ş. (2017). Hepimiz Gogol'ün Palto'sundan çıktık, (20 Şubat, 2017) Web: <https://www.birgun.net/haber-detay/hepimiz-gogol-un-palto-sundan-ciktik-147595.html>, 29 Ocak 2018 de alınmıştır.

⁸²⁹ Söylemez İsmail, Geçmişten Günümüze Zazaca Dergiler: Kronoloji, Sorunlar ve Çözümler, Bingöl Üniversitesi Yayınları Uluslar Arası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), s. 178

Waxt Dergisi

1990-91 yıllarında Almanya/Darmstadt'da 5 sayı yayımlanmıştır. Kimler tarafından çıkarıldığı dergide belirtilmemiştir. Yer yer siyasi yazılara da yer veren amatör folklorik bir gırgır-mizah dergisidir.⁸³⁰ Derginin Zazacadaki anlamı vakit ve zamandır.⁸³¹

Raştiye Dergisi

1991-1995 yılları arasında “Pêseroka Zonê / Zıwan u Kulturê Zaza” logosuyla Fransa ve Almanya (Lübeck)'te yayınlanmıştır. Toplamda 9 sayı yayımlanan Raştiye; Zazaca, Almanca ve Türkçe olarak yayınlanmıştır.⁸³² Raştiye (Gerçeklik) dergisi diğer dergiler gibi göçmenlik sorunundan dolayı yayınına son vermek durumunda kalmıştır.⁸³³

Desmala Sure Dergisi

1991-94 yıllarında Londra'da 16 sayı olarak yayınlanan bir dergidir. Politik içerikli sosyalist bir dergi olan Desmala Sure, kendilerini “Dersim Komünist Hareketi– Komela Komunista Kırmancıye” olarak tanıtmaktadırlar. Derginin yazım ekibi Seyfi Cengiz'in etrafında toplanan çoğu Têkoşin geleneğinden gelen kişilerdir. Zazacayı bir dil olarak değerlendirmektedir.⁸³⁴

Geçmişte Kürt hareketi içerisinde yer alan Seyfi Cengiz ve Desmale Sure çizgisi Zazalıktan daha çok Dersim kimliğine sahiplenmiş görünmektedir. Tekoşin hareketinin genel sekreteri olan Cengiz, 1982 yılında Türkiye'yi terk ettikten sonra 1984'te Kürdistan Marksist Hareketi ismiyle ayrı bir oluşuma öncülük etmiştir. Akabinde Desmale Sure çizgisi içerisinde Zazalar ve Dersim üzerine yazılar yazmış bunların bir kısmını da Desmale Sure dergisinde yayınlamıştır.⁸³⁵ Desmale Dergisini çıkaran Cengiz Kürt hareketi tarafından yoğun olarak eleştirilmiştir. Cengiz Faik Bulut tarafından; “S. Cengiz, bilimsel ve Marksist bir söylem tutturmuş gibi görünmesine rağmen; ortaçağ bölgeciliği ve

⁸³⁰ Söylemez İ (2011)., Geçmişten Günümüze Zazaca Dergiler: Kronoloji, Sorunlar ve Çözümler, Bingöl Üniversitesi Yayınları Uluslar Arası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), 179

⁸³¹ Waxt?, (1990) Waxt Dergisi, Zu 1, s. 8

⁸³² Söylemez İ., (2011)., 179

⁸³³ Haydar Ş. (2007). 15

⁸³⁴ Söylemez İ (2011)179

⁸³⁵ İnternet: Kerşan Y. (2012).

yöreselcilik bağnazlığına dayalı kaba köylü tipi bir Zazacılık; hatta Kızılbaşlık/Zazacılık ayrımcılığı peşinde nefes tüketiyor.”⁸³⁶ şeklinde yerilmiştir.

Ware Dergisi

Ware yaygın anlamı ile Zazacada yayla demektir. İkinci anlamda ise ware deyim olarak yurt ve ev anlamına gelmektedir.⁸³⁷ 1992-2003 yılları arasında “Pêseroka Zon u Kulturê Ma: Dımılı-Kırmanc-Zaza” logosuyla Baiersbronn/Almanya’da 14 sayı olarak yayımlanmıştır. Redaksiyon kurulunda bazı sayılarında değişiklik olsa da Asmeno Bêwayir, Hesenê Reqasa, Xal Çekler, Hawar Tornêcengi, Mehmet Doğan’dan oluşmaktadır. Zazaca, Türkçe ve Almanca yazılara da yer vermiştir. Derginin Tirajı 1000 adetti. Zazacaya önemli katkılar sunmuş bir dergidir.⁸³⁸

Dergi Zazaca alfabenin gelişmesi konusunda da katkı sağlamıştır. Göreli olarak uzun yayın döneminde bir örnek Zazaca alfabe kullanılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle Zazacanın yazılı hale getirilmesi, yaygınlaştırılması, ortak bir alfabe oluşturulmasında Ware öncü rolü oynadığı kabul edilmektedir.⁸³⁹

Şewq Dergisi

Örneğine ulaşamadığımız bu dergiyi Söylemez, 1995 yılında Almanya/Hannover’de 8 sayı olarak yayımlandığı, Zazaca, Kürtçe ve Almanca yazılara yer verdiğini belirtmektedir. Bu dergi de Zazacayı bir dil olarak değerlendirmekteydi.⁸⁴⁰

Kormışkan Dergisi

Adını bir Zaza bayramı (Bahar Bayramı, Mart’ın son haftası Çarşamba günü başlayan ve bir hafta süren bayram⁸⁴¹) olan Kormışkan dergisi 1995-1997 yıllarında, “Zıwan u Kulturê Zazayan” logosuyla, Norsborg/İsveç’te tamamı Zazaca olarak

⁸³⁶ Bulut F. (2013). Dersim Raporları, Genişletilmiş Basım, Kürt Tarihi ve Kültürü Dizisi 14, İstanbul: Evrensel Basım ve Yayın, 67.

⁸³⁷ Çıkarken (1992). ware dergisi, Gulane 1992, sayı 1, s. 2

⁸³⁸ Söylemez İ (2011)., 179

⁸³⁹ İnternet: Ataç Ş. (2017).

⁸⁴⁰ Söylemez İ., (2011)., 180

⁸⁴¹ İnternet: Dolaş Ş. (2014), 5 Şubat 2014. Hacıhıdr Kormışkan Alanı Olsun, Web:

<http://www.sivereksonhaber.com/siverekli-vatandaslarin-kormiskan-talebi.html> 2 Ocak 2018 de alınmıştır.

yayınlanan bir dergidir. Sahibi Koyo Berz olan Kormışkan, Faruk İremet'in editörlüğünde yayınlanmıştır. Redaksiyon kurulu; Sureya Zaza, Gerger Polat, Dewran Dewij, Cewher Asın, C. Rayvan'dan oluşmaktadır. Derginin bütün sayıları elektronik olarak internette bulunabilmektedir.⁸⁴²

Tamamı Zazaca yayınlanması nedeniyle önemli olan Kormışkan dergisi ağırlıklı olarak Siverek Zazacasına yer vermektedir. Yayın hayatı 5 sayı süren Kormışkan dergisinin yayın ömrü uzun olmamıştır.⁸⁴³

Tija Sodiri Dergisi

1995-2001 yılları arasında "Perloda Zon u Zagonê Kirmanc-Zazay" logosuyla Frankfurt/Almanya'da yayınlanan tamamı Zazaca olan bir diğer dergidir. Dil, kültür, edebiyat, politika içeriğiyle dikkat çeken derginin redaksiyon kurulu; Said Çiya, Hawar Tornêcengi, Mehmed Doğan, Uşen Laşer, K. Xamirpet, Xal Çekler, Baki İşçi, Usên Pulur'dan oluşmamaktaydı. Toplamda 7 sayı yayımlanabilen Tija Sodiri'nin 7. sayısı İstanbul'da yayınlanmıştır. Ortalama 150 sayfa olarak yayınlanan Tija Sodiri'nin her sayısında yaklaşık 25 yazar ve 30 yazı başlığı yer almıştır.⁸⁴⁴

Vate Dergisi

Kürt milliyetçisi tezleri benimseyen Vate grubu, İsveç'te Mart 1997'de yaptığı ikinci toplantısında (İlk toplantı ağustos 1996, İsveç) aldığı kararla Vate dergisini çıkarmaya başlamıştır.⁸⁴⁵ "Kovara Kulturi" logosuyla Malmisanij'in başredaktörlüğünde İsveç'te 3 aylık olarak yayınlanmaya başlayan dergi en uzun soluklu Zazaca dergidir. Dergi ekibi, sonradan Vate Yayınevi'ni de kurarak 100'den fazla Zazaca kitap yayımlamışlardır. Başlangıçta İsveç'te yayınlanan dergi 21. Sayıdan itibaren İstanbul'da da yayınlanmaya başlanmıştır. Vate dergisi Zazacanın, Kürtçenin bir lehçesi olduğu tezini savunmaktadır.⁸⁴⁶

⁸⁴² Kormışkan Bülten Zıwan u Kuturê Zazayan, (Tarihsiz) Web: <http://kormiskan.tripod.com/>, 7 Ocak 2018 de alınmıştır.

⁸⁴³ İnternet: İremet F., Siverekli Yazar Faruk İremet İle Röportajımız, (2 Temmuz 2010) Web: <http://www.siverekgenclik.com/haber/siverekli-yazar-faruk-iremet-ile-roportajimiz-4425.html>, 9 Ocak 2017 de alınmıştır.

⁸⁴⁴ Söylemez İ (2011)., 177

⁸⁴⁵ İnternet: Espar J. İ., (2011), Kırmancanın (Zazacanın) standart bir yazı diline kavuşması için yapılan çalışmalar: Vate Çalışma Grubu ve Vate dergisi, 08 Şubat 2011 Web: <http://www.zazaki.net/file/vate....pdf> 1 Mart 2019'da alınmıştır.

⁸⁴⁶ Söylemez İ (2011)., 177

Dergi politik sebeplerle Zaza hareketi ile farklı kulvarlarda olsa da Zazacanın yaygınlaşmasına, Zazaca edebiyatın ilerlemesine katkı veren bir dergidir.⁸⁴⁷

Zaza Press Dergisi

2000-2005 yılları arasında “Journal Of Zaza Language And Culture” logosuyla Stockholm/İsveç’te yayınlanmıştır. Sahibi ve editörü Faruk İremet’tir. Yayın Kurulu, Mihê Elişan, Koyo Berz, Vırso, Varto ra İbrahim, Zazom Rocnewe’den oluşmaktaydı. Tamamı Zazaca olarak 15 sayı yayımlanmıştır. Kormışkan ve Tija Sodiri’den sonra tamamı Zazaca olan 3. dergidir. Ağırlıklı olarak Siverek, Çermik bölgesi Zazacasına yer verilmekle beraber, diğer yörelerin metinlerine de yer verilmiştir.⁸⁴⁸

Derginin bütün sayıları elektronik olarak internete yüklenmiştir. Derginin internet sayfasında derginin amacı “ZazaPress dergisinin hedefi ve amacı konuşma dili olan Zazacayı, yazım diline dönüştürmek ve bu yolla Zaza dilinin Zazalar arasında dağılımını sağlamak ve bu yolla diğer tüm halklar gibi kendi diliyle, geçmişiyle gurur duymasını sağlamaktır” şeklinde ifade edilmiştir.⁸⁴⁹

Vengê Zazaistan Dergisi

“Zone Kulture u Siyasete Zazayan-Zaza Halkın Gerçek Sesi” logosuyla Paris’te yayınlanmıştır. Derginin Berlin, Wetzlar ve Mannheim’de de temsilcileri bulunmaktaydı.⁸⁵⁰ 2000-2001 yılları arasında Fransa’da 4 sayı olarak yayımlanabilmiştir. Redaksiyon kurulu, Mahmut Çağdaş, Ramazan Kızılışık, H. Cansa’dan oluşmaktaydı. Türkçe-Zazaca ağırlıklı yayın yapmıştır. Zazacayı bir dil olarak değerlendirmektedir.⁸⁵¹

Zazaki Dergisi

2008 yılında Augsburg / Almanya’da, “Dil, Din, Edebiyat, Tarih ve Kültür” logosuyla Yaşar Aratemur tarafından iki sayı olarak yayınlanmıştır. Redaksiyon kurulu;

⁸⁴⁷ İnternet: Ataç Ş. (2017).

⁸⁴⁸ Söylemez İ (2011)., 180

⁸⁴⁹ ZazaPress'in Web Sitesine Hoş Geldiniz, Web: <http://Zazapress.tripod.com/>, 9 Ocak 2017 de alınmıştır.

⁸⁵⁰ Redaction (2001)., Venge Zazaistaini, Zon u Kulture, Siyasete Zazayan, Zaza Halkının Gerçek Sesi, Serre 2001, Amor:3,

⁸⁵¹ Söylemez İ. (2011)., 180

Mehmedi Duedunic ve Heseni Zernerm'den oluşmaktadır. Bingöl, Palu, Elazığ, Diyarbakır yörelerinin Zazacasına yer vermiştir.⁸⁵² Zazacayı bir dil olarak değerlendirmektedir.⁸⁵³

Zerqê Ewroy Dergisi

1990 yılında Almanya/Wetzlar'da Zaza Kültür Derneği tarafından yayımlandı. Sahibi Mahmut Pamukçu olan Zerqê Ewroy, toplamda 4 sayı yayımlandı. Zazaca ve Türkçe yazılara yer vermiştir. Zazacayı bir dil olarak değerlendirmektedir.⁸⁵⁴

Çime Dergisi

2005-2008 yılları arasında "Pêserokê Zıwan u Edetê / Journal of Zaza Language and Culture, Zaza Dili ve Kültürü Dergisi" logosuyla çıkan Çime dergisinde her dergide değişmekle birlikte Ferhat Pak, R.Kızılçubuk, Rosan Hayig, Usxan Cemal, Zaza Yasar ve Kendal Siyo tarafından çıkarılmıştır. Derginin amacı; Zazaca'yı yasatmak ve geliştirmek, Zazalara dair incelemeleri yayınlamak, Zazaca'nın bütün yöresel sivelerini geliştirmek, Barışçı, yapıcı, çağdas ilerici yönde yayın yapmak, Zazaların milli birliği için çalışmak, Demokratik ve açıklık prensiplerine bağlı ve hoş görülü ve toleranslı bir kültür çizgisi izlemek şeklinde amaçları sıralanmaktadır.⁸⁵⁵ Toplam 10 sayı yayımlanabilmiştir. Ortalama her sayıda 18 yazıya karşın, 14 yazar yer almaktadır.⁸⁵⁶

Havadisi Zazayan

Havadisi Zazayan dergisi Gağan Çar tarafından yayınlanan bir dergidir. Bu dergi Çar tarafından tek başına hazırlanmış ve yayınlanmıştır. Vefatından sonra yayın hayatı son bulmuştur. Zazacayı bir dil olarak değerlendirmektedir.

Avrupa'da yayınlanan Zaza dergileri genel olarak değerlendirildiğinde oldukça dar bir ekip tarafından yayınlandığı görülmektedir. Zaza dergilerini çıkaran ekip içerisinde

⁸⁵² Söylemez İ. (2011),. 180

⁸⁵³ Söylemez İ. (2011), 180

⁸⁵⁴ Söylemez İ. (2011), 180

⁸⁵⁵ Çime Dergisi (2005), Wusar 2005, Amori 2, sayfa 2, Amor 4 Zımıstun 2006, s.2

⁸⁵⁶ Söylemez İ. (2011),180

Dersim, Diyarbakır, Bingöl ve Siverek Zazaları öne çıkmaktadır. Diğer bölgelerdeki Zazaların Avrupa'daki Zaza dergiciliğine katkıları oldukça düşüktür.

Zaza dergileri mali imkansızlıkların da etkisi ile uzun soluklu olamalarında Zaza kimliğinin oluşmasına kayda değer katkılarda bulunmuşlardır. Dergiler Zaza aydınlarına fikirlerini ifade etmek için platform olmaları sebebiyle Zaza kimliğinin uyanışına katkı sağlamıştır. Zaza aydınları bu dergiler yoluyla fikirlerini Zaza toplumuna iletebilmiştir. Böylelikle Zazalık fikrinin Zazalar arasında uyandırılmasının ilk adımları atılmıştır. Ayrıca, Zaza dergileri Zaza aydınlarını bir araya getirerek onlar arasındaki örgütlenme eksikliğini gidermiştir. Diğer taraftan Zaza dergileri Zazaları Zazaca üretmeye teşvik etmiş standartların ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Özellikle Piya, Ayre ve Ware dergileri Zaza dilinin gelişimi açısından oldukça önemli katkılarda bulunmuştur.

5.3.2.3. Türkiye'de Zaza kimliğinin güçlenmeye başlaması ve Zaza faaliyetleri

Avrupa'da Zaza kimliğine dönük çalışmalar sonrasında Türkiye'de de Zaza kimliğinin güçlenmeye başladığı görülmektedir. Türkiye'deki Zaza kimliğinin güçlenmeye başlamasının 1990'lardan sonra olduğunu söylemek hata olmayacaktır. Zaza kimliğine dönük ilk çalışmalar Zazaca dergiler, dernek faaliyetleri, Zaza şenlikleri, mitingler ve gösteriler, basın bildirimleri halinde somutlaştığı görülmektedir. Tarihsel olarak sıralandığında ilk olarak Zazaca basın yayın faaliyetleri öne çıkmaktadır. Dernekler, şenlikler ve gösteriler daha sonraki yıllarda söz konusu olabilmıştır.

Türkiye'deki Zaza kimliğinin başlaması ve güçlenmesinde Avrupa'daki Zaza hareketinin önemli katkıları olmuştur. Avrupa'daki Zazalar Türkiye'de yayınlanan Zaza dergilerinin çıkmasından, Zaza mitingine farklı oluşum ve faaliyetlerin parçası olmuşlardır. Böylelikle Türkiye'deki Zazalara Avrupa'daki tecrübelerini aktarma şansı yakalamışlardır.

Türkiye'de Zaza faaliyetlerinde ilk olarak dergiciliğin başladığını söylemek hata olmayacaktır. Dergiler farklı Zaza aydın ve aktivistlerini bir araya getirmiş onlara fikirlerini sunabilecekleri platform sağlamıştır. Ayrıca, Türkiye'deki genç Zazaları Zazaca yazmaya ve üretmeye teşvik etmiş onları Zazaca ürünler üreten bireyler haline getirmiştir.

Bu nedenle Türkiye'deki Zaza dergileri de Avrupa'daki Zaza dergileri gibi Zaza hareketi ve Zaza aktivistlerinin görünür yüzü olduklarından özel önemi bulunmaktadır.

5.3.2.3.1. Türkiye'de Zaza dergiciliği ve diğer süreli ayınlar

Avrupa'daki Zaza faaliyetlerine benzer şekilde Türkiye'de de dergicilik öne çıkan faaliyet durumundadır. Türkiye'de Zaza dergiciliği Avrupa'ya kıyasla 15-20 yıl sonra başlamıştır. Bunda yasaklar kadar yetişmiş kadro eksikliğinin de etkisi bulunmaktadır. Türkiye'de yayınlanan Zaza dergilerin çoğunda kimlik talebi doğrultusunda yorumlanabilecek olgular oldukça zayıftır. Çoğunlukla kültür dergileri öne çıkmaktadır. Türkiye'de yayınlanan Zazaca dergilerde edebiyat ve folklor konuları daha fazla öne çıkmaktadır.

Dergiler haricinde bir Zazaca takviminde hazırlandığı görülmektedir. Bu takvimde Kars, Van, Bitlis, Muş, Erzurum, Bingöl, Tunceli, Diyarbakır, Erzincan, Elazığ ve Sivas illeri için namaz vakitleri gösterilmiş, her bir takvim yaprağında Zazalara ait bilgiler, faydalı bilgiler gibi çok geniş başlıklarda yazılar bulunmaktadır. Yazılar ve fotoğrafların çoğu Yismail Mirza adındaki Zaza aydın ve aktivisti tarafından hazırlanmış görünmektedir.⁸⁵⁷

Vatı Dergisi

1997-1998 yılında "Edebiyat o ê bin" logosuyla Erzurum'da yayınlanan öğrenci dergisidir. Tamamı Zazaca olup Türkiye'de yayınlanan ilk Zazaca dergidir. Dergi Erzurum Üniversitesinde öğrencisi İsmail Söylemez ve bir grup arkadaşı tarafından yayınlanmıştır. Dergi fotokopi ile çoğaltılmıştır. Yazarların mahlas kullandığı görülmektedir. Aynı zamanda ilk Zazaca öğrenci dergisi olan Vatı'da Bingöl, Siverek ve Palu Zazacasına yer verilmiştir.⁸⁵⁸

⁸⁵⁷ Mirza Yismail, Pelge Serre, 2016 ve 2017, İstanbul.

⁸⁵⁸ Söylemez İ. (2011),182

Miraz

2006 yılında “Edebiyat o Felsefe” logosuyla Malatya’da yayımlanmaya başlayan Miraz dergisi bütün sayıları Türkiye’de yayımlanan tamamı Zazaca ilk dergidir. Dergide yazarlar kendi adlarıyla yazmışlar, müstear ad ya da mahlas kullanmamışlardır. Dergi tamamen yasal hüviyete sahip olması yönüyle de ilktir. Dört sayı yayımlanabilen dergi beşinci sayı matbaa aşamasına gelmiş olmasına rağmen maddi zorluklardan ötürü yayın hayatına son vermek zorunda kalmıştır. Zazaca yayımlanan ilk edebiyat ve felsefe dergisidir. Aşırı folklorik ve ideolojik metinlerden kaçınmak üzere felsefi ve edebi dergi logosu tercih edilmiştir.⁸⁵⁹

Derginin Sahibi, Yazı İşleri Müdürü ve editörlüğünü İsmail Söylemez yapmıştır. Redaksiyon kurulunda; Asmêno Bêwayir, Serhat Bengi, Ayetullah Karabeyeser’den oluşmaktaydı. Dergi Bingöl, Tunceli, Diyarbakır, Adıyaman, Erzincan, Muş, Sivas yöresi Zazacasına yer vermiştir.⁸⁶⁰

Veng U Vaj

Mart 2008’de İstanbul’da ilk sayısını çıkaran ve “Piseroka Sanat u Edebiyatê Zazaki (Zazaca Sanat ve Edebiyat Dergisi) logosuyla yayımlanan Derginin editörlüğünü Zazaca ve Türkçe Şiirleri olan Serhat Biyezar (Hasip Bingöl) yapmaktaydı. Sahibi Filik Çapakçur olan derginin redaksiyon kurulunda Asmeno Bêwayir ve Hasan Bingöl bulunmaktaydı. Yayın kurulu da; Faruk İremet, Nasır Burçin, Wısıf Zozani, Murad Homakar, Serhat Bengi, Samed Apmalla’dan oluşmaktaydı.⁸⁶¹ Dergi iki sayı yayımlanabilmiştir.⁸⁶²

Şewçıla

Mart 2011’den itibaren Diyarbakır’da “kovara edebî û hûnerî” logosuyla yayın yapmaktadır. Editörlüğünü Roşan Lezgin (Ziya Okçu) yapmaktadır.⁸⁶³ Edebiyat ve sanat dergisi olan Şewçıla’da Vate Çalışma Grubu’nun tespit ettiği yazım kuralları esas

⁸⁵⁹ İsmail Söylemez ile 8 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁸⁶⁰ Söylemez İ. (2011), 182, 183

⁸⁶¹ Veng u vaj, Web: <https://vengvaj.tr.gg/>, de alınmıştır. 13 Kasım 2018.

⁸⁶² Söylemez İ. (2011), 182, 183

⁸⁶³ Şewçıla, Web: <http://www.kurdilit.net/?p=2595&lang=tr>, de alınmıştır. 13 Kasım 2018.

alınmaktadır. Vate grubu desteği ile yayın hayatına devam etmiştir. Zazacayı Kürtçenin lehçesi olarak tanımlamaktadır.⁸⁶⁴

Ma Dergisi

Zaza sanatçı Mikail Aslan ile Devrim Tekinoğlu'nun sahibi olduğu Ma dergisinin genel yayın yönetmeni Doğan Munzuroğlu'ydu. Derginin amacı UNESCO verilerine kaybolmaya doğru giden tehlike altındaki diller grubunda olan Kırmançki / Zazaca dili'nin yazın alanında yaygınlaşması ihtiyacını karşılamaya katkı olarak ifade edilmektedir. Birkaç sayı yayınlanan dergi yayın hayatına son vermiştir.⁸⁶⁵

Wisar Dergisi

Bingöl Zaza Dil Kültür ve Tarih Derneği tarafından Bingöl'de çıkarılmaktadır. Derginin editörü Murad Key Qasun'dur. Redaksiyon kurulunda İbrahim Bukan, Murad Pınar ve Ahmet B. Kara bulunmaktadır. Dergi kültür ve folklor ağırlıklı olmakla birlikte Zazalar hakkında güncel gelişmeler, Zaza aydın ve örgütlerinin faaliyetleri hakkında bilgi verilmektedir.⁸⁶⁶ Dergi yayın hayatına devam etmektedir.

Vir Edebiyat u Folklor

2016 yılında yayın hayatına başlamıştır. Derginin redaktörlüğünü Ayetullah Karabeyeser ile Mehmet Aslanoğulları yapmaktadır. Derginin editörü ise Murat Varol yapmaktadır. Dergide Bingöl Zazacası öne çıkmaktadır. Dergide yazarların büyük çoğunluğunu genç nesil oluşturmaktadır. İlk sayısında 24 farklı yazar tarafından yazılar yazılmıştır.⁸⁶⁷ Dergi yayın hayatına devam etmektedir.

Zazana Dergisi

⁸⁶⁴ Edebiyat ve Sanat Dergisi Şewçila Çıktı, Web: <http://www.Zazaki.net/haber/edebiyat-ve-sanat-dergisi-sewçila-cikti-809.htm> de alınmıştır. 13 Kasım 2018.

⁸⁶⁵ İnternet: Aslan M., Ma Dergisi, Web: <http://mikailaslan.icordis.net/index.php/home/67-xoza-2>, 10 Ocak 2018 de alınmıştır.

⁸⁶⁶ Wisar, Kumkare Zun, Karı O Dem Zazu, (Zaza Dil, Kültür ve Tarih Derneği) Umare Dı'yın -2-Kunin 2017.

⁸⁶⁷ Vir, Edebiyat u Folklor, Payiz 2016, Omar 1.

Diyarbakır Zaza Derneği tarafından yayınlanan Zazana dergisi Türkiye’de yayınlanan en uzun soluklu Zaza dergilerinden biridir. Derginin imtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürü Abdulkadir Büyüksayar’dır. Genel yayın seçici kurulu Abdulkadir Büyüksayar ile Mahmut Pamukçu’dur.

Umbaz Dergisi

Aylık Zazaca ve Türkçe bilimsel ve Kültürel İslami Dergi Mahlası ile Özgür Zazalar yayınıdır şeklinde yayınlanmıştır. Dergi Mayıs 2013’de 8. Sayısını yayınlamıştır. Sonraki sayılarında ise sayı numarası bulunmamaktadır.⁸⁶⁸

5.4. Zaza Hareketi

Zaza hareketi bağımsız Zaza kimliğini savunan Zaza aydın ve aktivistleri ile onların kurduğu sivil toplum kuruluşları ile somutlaşmaktadır. Zaza hareketi her ne kadar bu dar çerçevede somutlaştırılsa da geniş anlamda Zaza kimliğini benimsemiş Zazaları da kapsamaktadır.

Zaza hareketi Zazaları ayrı bir halk olarak kabul etmekte ve Zazaların özne olması için çabalamaktadır. Bu kapsamda hedef kitlesini oluşturan Zazalar arasından Zazalık bilincinin artırılması için faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu faaliyetler ise Zaza aydın ve aktivistlerin ile sivil toplum kuruluşları tarafından yürütüldüğü için bu başlıkta bu iki gruba değinilecektir.

5.4.1. Zaza Kimliğinin temsilcileri olarak entelektüeller ve aydınlar

Zaza aydınları Zaza hareketinin temel görünür yüzü ve temsilcileri durumundadır. Zaza aydınlarının öncülük ettiği Zaza hareketi, Zazaları uyandırmak için çabalamakta ve Zazaların varlığını tanıtmaya mücadelesini vermektedir. Onlar sınıf, ideoloji, bölgesel dini ve mezhebi köken gibi farklılıklara sahip olsa da Zaza varlığını tanıtmak için mücadelede birleşmiş durumdadırlar.

⁸⁶⁸ Umbaz, Web: https://issuu.com/Zazadili/docs/umbaz_temmuz/37, Web: <https://ia801701.us.archive.org/13/items/UmbazDergisi8.SayMayis/may%25C4%25B1s%20ombaz%208%20dergisi.pdf>, 10 Eylül 2018’de alınmıştır.

Zaza hareketinin öncüleri olan bağımsız Zaza kimliğini savunan Zaza aydınları, çoğunlukla Kürt milliyetçileri tarafından Zazacı olarak adlandırılmaktadır.⁸⁶⁹ Onlar ise kendilerine çoğunlukla her hangi bir şekilde tanımlanamamaktadırlar. Bununla birlikte Zaza yurtseverleri,⁸⁷⁰ Zazaistler gibi tanımlamalara sahip çıkanlar bulunmaktadır.⁸⁷¹

Zaza aydınları temel olarak başlangıçta dil, kültür ve tarih konularında yoğunlaşsa da zamanla politik alanda varlığını tanıtmaya çalışmışlardır. Zazaların farklı siyasal grupların bileşenleri olarak değil bağımsız oluşumlar başlatmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bakış açısı ile Zaza aydınları 2000'lerin başından itibaren Türkiye'de örgütlenme çabası içine girmişlerdir. 2001 yılında yayınlanan bir yazıda bu ihtiyaç dile getirilmiştir. Bir Zaza dergisinde;

1980'lerden beri fedakar çalışmalarla Zazaların dili, kültürü, tarihi ve siyasi mücadelesinde –henüz yeterli olmasa da – epey ilerleme oldu. Gün geçtikçe Zazaların ulusal bilinçlenmesi artmakta ve şimdiye kadar olduğu gibi Kürt ve Türk örgütlerinde değil artık kendilerini siyasi alanda bağımsız temsil etmektedir. Ancak Zaza yurtseverlerinin demokrasi ve özgürlük mücadelesinde siyasi temsilciliği giderek güçlendirmeye çaba gösterme gerekmektedir.⁸⁷²

ifadesiyle Zazaların kendi örgütlenmelerini kendileri için yapmaları gerektiği ifade edilmiştir.

2000'lerden itibaren öne çıkan örgütlenme ihtiyacı Zaza dernekleri olarak 2010'larda mücessem hale gelmiştir. Daha çok kültür, dil, folklor konularında yoğunlaşan Zaza derneklerinin kuruluşu sonrasında politik örgütlenme çabaları da görülmeye başlanmıştır.

Zazaların kimliği ve kökeni konusunda farklı görüşlere sahip olsalar da Zazalar ve Zazaca konusunda eserler veren din adamları ile sanatçılarda bu konuda önemli katkılarda bulunmaktadır. İlk Zazaca yazılı eserleri veren din adamları dışında çoğu klasik medrese

⁸⁶⁹ Cem M. (2012), Bir Daha Kırmıcca (Zazaca) Kürtçe mi Değil mi Tartışması Üzerine, 14 Temmuz 2012, Web: <http://www.Zazaki.net/haber/bir-daha-kirmancca-Zazaca-kurtce-mi-degil-mi-tartismasi-uzerine-1243.htm>, 14 Ekim 2018'de alınmıştır.

⁸⁷⁰ Zazaca Kürtçe değil, Zazalar Kürt değil, 9 Haziran 2010, Web: <https://dersimZaza.wordpress.com/2010/06/09/Zazaca-kurtce-degil-Zazalar-kurt-degil/>, de alınmıştır. 9 Mart 2018.

⁸⁷¹ İnternet: Aşkın M. (2017) İngiltere Zaza Toplumu, (15 Mart 2017) 16 Nisan'a Kadar TRT Zaza Açılmazsa Sende Zaza Olarak Yüksek Sesle "Evet" Yok De! Web: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1673091882984486&id=100008510714252 15 Ekim 2018 de alınmıştır.

⁸⁷² Venge Zazaistani (2001). Zaza Ulusal Sorunu, Amor 3, Serre 2001, s.4

eğitimi almış bazı Zaza ilahiyatçıları ve din adamları Zazaca dini eserler vermişlerdir. Onlardan biri olan Abulaziz Beki aynı zamanda Zazaca dil bilgisi eseri vererek bu konudaki eksikliği giderme gayreti içerisinde olmuştur. Zazaca eserler veren sanatçılar da hem Zaza kltrnn korunmasına katkı sağlamışlar hem de Zaza kimliğinin daha geniş kitlelere ulaşmasına destek olmuşlardır.

5.4.2. Zaza kimliği ile ilgili STK'lar

Türkiye'de Zaza örgütlerinin tarihinin oldukça yeni olduğu görülmektedir. İlk rgtlenme çabaları 2010 sonrasında mümkün olabilmiştir. Bunda yasakların yanı sıra Zaza bilincinin yükselişinin Türkiye'de oldukça geç yaşanmasının da etkisi bulunmaktadır.

rgtlenme çabası içerisindeki Zazaların dernek kurma yoluna gittikleri görülmektedir. Bunda derneklerin daha düşük mali imkân gerektirmesinin de etkisi büyüktür. Kurulan Zaza dernekleri ise yeterli mali kaynaklara sahip olmaması nedeni ile de kapanmak durumunda da kalabilmektedirler. Bununla birlikte kurulan derneklerin daha sonra aılabileceği ya da daha da aktif hale gelebileceği dikkate alınarak tüm dernekler hakkında bilgi verilmiştir.

5.4.2.1. İstanbul Zaza Dil ve Kültür Derneği (Zaza-Der)

Türkiye'de Zazalar arasında ilk resmi örgütün Zaza Dil ve Kültür Derneği (Zaza-Der) adıyla İstanbul'da 30 Nisan 2011 Cumartesi tarihinde kurulduğu görülmektedir. Dernek açılışını;

Zazaların Türkiye'deki ilk resmi kurumu olarak, dil, kültür ve tarih başta olmak üzere, Zazalar'ı ilgilendiren tüm alanlarda kapsamlı ve nitelikli çalışmalar yapmak ve Zaza etnisitesinin sosyal ve kültürel özgünlüklerinin sonraki kuşaklara aktarılmasını güvence altına almak üzere kurulan Zaza-Der, farklı inanç, düşünce ve toplumsal katmanlara mensup Zazaların ortak platformudur. Kendi içindeki çeşitliliğin bir yansıması olarak, Zaza-Der daha geniş ölçekte, Zaza olmanın biricikliğini insan olmanın evrenselliği ile harmanlayarak, tüm etkinlik ve faaliyetlerini çeşitlilik içinde birlikte yaşama ilkesi doğrultusunda yürütecektir. Zazalar için hayli gecikmiş olarak gelen bu güzel haberi birlikte kutlamak üzere sizleri açılış kokteylimize davet ediyoruz!⁸⁷³

⁸⁷³ Zaza-Der Açılıyor! (2011), Web: <http://Zazader.org/Zaza-der-aciliyor/> , 12 Ocak 2018'de alınmıştır.

şeklinde duyurmuştur. Derneğin kurucu başkanı Mehmet TÜZÜN, ilk olağan kongrede Hıdır EREN, ikinci ve üçüncü olağan kongrede ise Mustafa DEMİRCİ başkan olarak seçilmiştir.⁸⁷⁴

Dernek 21 Şubat tarihindeki dünya anadil gününde etkinlik düzenlemeye çalışmaktadır. Bu etkinlik öncesinde afiş ve davetiyeler hazırlanmaktadır. Bu afişlerde farklı temalar öne çıkarılmaktadır. Örnek olarak 2015 yılındaki etkinlikte “herkes annesinin ninnileriyle büyüyor” teması kullanılmıştır. Dernek anadil etkinliklerinde Metin ve Kemal Kahraman gibi bilinen Zaza sanatçıları da programlarına dâhil edebildiği görülmektedir.⁸⁷⁵

Zaza-Der akademik dünyanın farklı etkinliklerine de katkı sağlamaktadır. 2015 yılında Bilgi Üniversitesinde derneğin katılımı ile Zazaca ile ilgili etkinlik düzenlenmiştir. Bu etkinliğe farklı ülkelerden dilbilimciler ile Zazalar konusunu çalışan akademisyenler katılmışlardır. Bilgi üniversitesi ile Zaza-Der arasındaki işbirliği 20013 sonraki yıllarda da devam etmiştir. Zaza-Der yöneticileri Bilgi üniversitesinin farklı etkinliklerinde yer almışlardır.⁸⁷⁶

Basın açıklamaları ve talep dilekçeleri de derneğin diğer önemli aktivitelerindedir. 2015 yılında Başbakanlığa sunulmak üzere Bingöl Zaza-Der ile birlikte Zaza açılımı talep eden bir dosya hazırlamışlardır. 2013 yılı Martında Artuklu üniversitesinin hazırladığı 5. Sınıflar iin Zazaca ders kitabına ilişkin Bingöl Derneği ile birlikte rapor kaleme almışlar ve Milli Eğitim Bakanı ile Devlet Bakanına (Cevdet Yılmaz) göndermişlerdir.⁸⁷⁷

Zazaların yaşadığı tarihsel olaylara ilişkin anmalara da katıldıkları görülmektedir. Dernek “Dersim terteleşi” için anmaya katılmış ve afiş ve dövizler hazırlamış helva ve bıcık dağıtmışlardır. Ayrıca Zaza-Der farklı etkinliklerde de derneğin ve Zazaların tanıtılması içinde çalışmaktadır. Örnek olarak 28-31 Temmuz Munzur Doğa ve Kültür Festivaline pankart, broşür ve el ilanları ile katılım sağlamıştır.⁸⁷⁸

⁸⁷⁴ İnternet: İstanbul Zaza-Der Faaliyet Raporu 2014-2017 (2018)

⁸⁷⁵ İnternet: İstanbul Zaza-Der Faaliyet Raporu 2014-2017 (2018)

⁸⁷⁶ İnternet: İstanbul Zaza-Der Faaliyet Raporu 2014-2017 (2018)

⁸⁷⁷ İnternet: İstanbul Zaza-Der Faaliyet Raporu 2014-2017 (2018)

⁸⁷⁸ İnternet: İstanbul Zaza-Der Faaliyet Raporu 2014-2017 (2018)

Derneğin Zazacanın resmiyet kazanması için de gayret gösterdiği görülmektedir. Kültür Bakanlığına Zazaca yayınlar için Zaza Dili Bandrolü ile ilgili müracaat yapılmıştır. Kültür bakanlığı tarafından 2017 yılında Zaza Dili bandrolü hakkını dernek üyesi Mehmet Tüzün tescil ettirmiştir.⁸⁷⁹

Dernekte Zazaca dil kursları da verilmektedir. Kurs dernek merkezinde Hıdır Eren tarafından verilmektedir. Kurslar 15 Ekim 2015 tarihinde vermeye başlanmıştır. Kurslarda Hıdır Eren tarafından hazırlanmış kitaplar kullanılmakta ve kursiyerlere seviyelerine göre dersler verilmekte ve kursun sonunda Zazaca dil sertifikası verilmektedir. Dernek sadece İstanbul'da değil Tunceli Ovacık'ta da 2017 yılında Zazaca kurs vermiştir.⁸⁸⁰

Dernek Türkiye'de ilk Zaza Derneği olması sebebiyle Zazalarla ilgili farklı başlıklarda faaliyetlerde de bulunmaktadır. Bu kapsamda diğer Zaza örgütlenmelerine destek vermekte Zaza aydınlarına sunum yaptırmakta kitap tanıtımları yapmaktadır. Örnek olarak Zaza aydınlarından Mesut Keskin, Ekim 2015'te Zazacanın İrani diller arasındaki yeri üzerine bir sunum yapmıştır. Ayrıca Dernekte Zaza geleneklerinin yaşatılmasına da çalışılmaktadır. Khal Gağan oyunu, aşure dağıtımı gibi gelenekler bu kapsamda öne çıkmaktadır.⁸⁸¹

Derneğin sosyal medyada etkin olduğu görülmektedir. Derneğin facebook hesabı güncel olup derneğin faaliyetleri, Zazalarla ilgili diğer gelişmeler gibi konularda çok fazla paylaşımı bulunmaktadır.⁸⁸² Derneğin twitter hesabı aktiftir. Bununla birlikte gerek atılan mesaj sayısı (190) gerek takipçi sayısının (254) yeterli olmaması derneğin twitter hesabının etkin kullanılmadığını göstermektedir.⁸⁸³ Ayrıca derneğin kendi internet sitesi de bulunmaktadır. Derneğin internet sitesinde yapılacak faaliyetler duyurulmakta, faaliyetlere ilişkin paylaşımlar yapılmakta, dernek hakkında bilgilere yer verilmektedir.⁸⁸⁴

⁸⁷⁹ İnternet: İstanbul Zaza-Der Faaliyet Raporu 2014-2017 (2018)

⁸⁸⁰ İnternet: İstanbul Zaza-Der Faaliyet Raporu 2014-2017 (2018)

⁸⁸¹ Zaza-Der, a.g.r.

⁸⁸² İnternet: Zaza-Der / İstanbul Zaza Dil ve Kültür Derneği (2018), Web: <https://www.facebook.com/zazader/>, 26 Kasım 2018 de alınmıştır..

⁸⁸³ İnternet: ZAZA-DER/İstanbul @zaza_der, Web: https://twitter.com/zaza_der, de alınmıştır. 26 Kasım 2018.

⁸⁸⁴ İnternet: Zaza-Der Komela Zıwan U Kulturê Zazayan – Zaza Dil Ve Kültür Derneği, Web: <http://zazader.org/>, 26 Kasım 2018 de alınmıştır..

5.4.2.2. Bingöl Zaza Derneği

Zaza Dernekleri arasında en aktiflerinden biri olan Bingöl-Zaza Dil Kültür ve Tarih Derneği Mart 2013'te kurulmuştur. Dernek Wisar adında dergi çıkarmaktadır. Kurulmasından itibaren Zaza Dil ve Kültürünün tanıtılması için faaliyetlerde bulunmaktadır. İstanbul Zaza-Der'den sonra en aktif dernek olarak öne çıkmaktadır.⁸⁸⁵ Derneğin internet sayfası ve facebook sayfası bulunmaktadır. Facebook hesabında Zazalarla ilgili konular öne çıkmaktadır.⁸⁸⁶ Derneğin twitter hesabı tespit edilememiştir.

Bingöl Zaza Derneği Zazaca ve Zazalar üzerine çalışmalar yapanları da teşvik etmeye çalışmaktadır. Dernek 21 Şubat Dünya Anadil Günü dolayısıyla dernek binasında düzenlenen törende Zazacaya katkı sunanlar ödüllendirmiştir.⁸⁸⁷ Dernek dünya anadil günü sebebiyle 2019 yılında da etkinlik düzenlemiştir. Bingöl Kültür merkezindeki etkinlikte başta Zaza TV olmak üzere talepler dile getirilmiş, Zazaca müzik ve Zaza tiyatro gösterisinin yanında Zazacaya hizmet edenler ödülleri takdim edilmiştir.⁸⁸⁸

Derneğin Zazalar arasındaki birlik çalışmalarına katkı sağlamaya çalıştığı görülmektedir. 29-30 Temmuz 2017 tarihlerinde Bingöl Zaza Dil kültür ve Tarih Derneği merkezinde, Bingöl Zazadilder, İstanbul Zaza-Der, Adana Zazader, Diyarbakır Zazader, Muş Zazader, Almanya Zaza Cemaati, Britanya Zaza Derneği ve Siverek Zaza Derneği girişim gurubu bir araya gelmiştir.⁸⁸⁹

Dernek Zazalarla ilgili konularda basın açıklamaları da yapmaktadır. Örnek olarak Bingöl Zaza Derneği Uluslararası Türkçe Derneği (TÜRKÇEDER) tarafından 11 Haziran

⁸⁸⁵ 10 Numaralı kaynak kişi ile 7 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁸⁸⁶ İnternet: Bingöl- Zaza Dil Kültür ve Tarih Derneği, (2018) Web: https://m.facebook.com/BingolZazaDilDer/posts/?ref=page_internal&mt_nav=0 de alınmıştır. 16 Kasım 2018.

⁸⁸⁷ Zaza-Der, Zazacaya Katkı Sunanları Ödüllendirdi, (23 Şubat 2018), Web: <http://solhaninsesi.com/Zaza-der-Zazacaya-katki-sunanlari-odullendirdi/>, de alınmıştır. 20 Haziran 2018

⁸⁸⁸ İnternet: Bingöl'de 21 Şubat Dünya Anadil Günü, "Zaza Dil ve Kültür Etkinliği" İle Kutlandı, Web: <http://www.sivilsayfalar.org/2019/02/22/bingolde-21-subat-dunya-anadil-gunu-zaza-dil-ve-kultur-etkinligi-ile-kutlandi/> 22 Şubat 2019,

⁸⁸⁹ İnternet: 8 Zaza Derneği Ortak Toplantı Yaptı. (30 Temmuz 2017) Web: <http://www.bingolnet.com/2017/07/30/8-Zaza-dernegi-ortak-toplanti-yapti/>

2013 günü düzenlenen Türkçe olimpiyatları münasebetiyle yaptığı açıklamada yok olmakta bir dil olan Zazaca için hiçbir faaliyette bulunulmaması eleştirilmişti.⁸⁹⁰

5.4.2.3. Adana Zaza Derneği

Değişik yörelerden gelen yüzbinlerce Zaza'nın yaşadığı Adana'da Zaza Derneği 2015'de açılmıştır. Ancak dernek 2017 yılında tekrar kapanmak durumunda kalmıştır. Dernek 2017 yılında tekrar faaliyete geçmişse de 2018 yılının şubatında tekrar faaliyetlerine son vermek durumunda kalmıştır. Dernekte Zazaca dil kursu verilmiştir.⁸⁹¹ Derneğin internet sitesi ve twitter hesabı bulunmamaktadır. Derneğin facebook hesabı aktif olarak kullanılmaktadır. Zazalarla ilgili konular Zaza aydınlarının açıklamaları gibi konular öne çıkmaktadır.⁸⁹²

Dernek diğer Zaza dernekleri ile etkileşime açık olmuş onlarla toplantılar gerçekleştirmiştir. 4 Nisan 2017'de Adana Zaza Dil ve Kültür Derneği'ndeki istişare toplantısında Zaza Dil ve Kültür Dernekleri temsilcileri ile toplantı yapılmış derneklerin güçlendirilmesi ve federasyon kurulması konusunda kararlar alınmıştır.⁸⁹³

5.4.2.4. Diyarbakır Zaza Derneği

İlk kurulan derneklerden biri de Diyarbakır Zaza derneğidir. Dernek, 2014 yılında kurulmuşsa da fiilen etkinliği büyük ölçüde azalmıştır. Derneğin 50 civarında üyesi kalmıştır. Dernek yöneticileri Zaza toplumunu uyandırmak üzere faaliyetlerine ağırlık vermektedir. Bölge genelinde 150'den fazla stant açmışlardır. Ayrıca, Sur operasyonları döneminde dernek yönetimi Avrupa Zazalarından gelen maddi yardımları ihtiyaç sahipleri Zazalara dağıtmışlardır. Dernek merkezi hali hazırda kullanılamamaktadır.⁸⁹⁴ Diyarbakır

⁸⁹⁰ Bingöl Zaza Dil Tarih ve Kültür Derneği (2013), 12/06/2013, Havadisi Zazayan, Vertivare 16-22, Ser (Yer) 2013, s. 16

⁸⁹¹ 12 Numaralı kaynak kişi ile 28 Haziran 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁸⁹² İnternet: Adana Zaza-Der ve Zaza Dil Kurumu Web: <https://www.facebook.com/groups/Adana-Zaza-Der-ve-Zaza-Dil-Kurumu-771097649631367/> de alınmıştır. 26 Kasım 2018.

⁸⁹³ İnternet: Qome Ma Rê / Halkımıza, (2018) Web: <http://Zazader.org/page/5/>, 14 Temmuz 2018 de alınmıştır.

⁸⁹⁴ 6 Numaralı Kaynak kişi ile 5 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

Zaza-Der'in facebook hesabının oldukça aktif olduğu görülmektedir.⁸⁹⁵ Derneğin twitter hesabı tespit edilememiştir.

TRT-Zaza talebini en yüksek sesle dillendiren derneklerden biri de Diyarbakır Zaza Derneğidir. TRT Diyarbakır Bölge Müdürlüğü önünde toplanan Zaza Derneği üyeleri TRT Zaza taleplerini ifade etmişlerdir.⁸⁹⁶

5.4.2.5. Siverek Zaza Derneği

Son dönemde açılan Zaza derneklerinden biri de Şanlıurfa'nın Siverek ilçesinde açılmıştır. Siverek Zaza Dil Kültür ve Tarih Derneği 2017 Ağustosunda açılışını yapmıştır.⁸⁹⁷ Dernek diğer Zaza dernekleri ile eşgüdüm içinde olmaya gayret göstermektedir. Ekim 2017'de diğer Zaza dernekleri ile Siverek'te toplantı yapılmıştır. Toplantıda Siverek Zaza Derneği başkanı Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından yayınlanan raporunda kaybolma tehlikesi altında olan diller arasında gösterilen Zazacanın yaşatılması, gelecek nesillere sağlıklı olarak aktarılması için çeşitli çalışmaların yapılması konusunda kararlar aldıklarını, TRT Genel Müdürlüğünden, Türkiye'de en büyük 3. dil olan Zaza halkına hitap edecek bir televizyon kanalı ve radyo açılmasını talep edeceklerini belirtmiştir.⁸⁹⁸ Derneğin facebook ve twitter hesabı bulunmaktadır ancak aktif olarak kullanılmamaktadır.⁸⁹⁹ Twitter hesabında en son paylaşım 19 Aralık 2017 tarihli olup sadece 6 adet mesaj bulunmaktadır.⁹⁰⁰

⁸⁹⁵ İnternet: Zaza Derneği Diyarbakır Web: <https://www.facebook.com/ZazaDerneği/> 26 Kasım 2018 de alınmıştır..

⁸⁹⁶ İnternet: TRT'den Zazaca televizyon kanalı talebi, Web: <https://www.yeniakit.com.tr/haber/trtden-zazaca-televizyon-kanali-talebi-47442.html> 26 Kasım 2018 de alınmıştır..

⁸⁹⁷ İnternet: Cuma S. (2018). Siverek Zaza Dil, Kültür ve Tarih Derneği açıldı, (9 Ağustos 2017) Web: <http://www.ihha.com.tr/haber-siverek-Zaza-dil-kultur-ve-tarih-derneği-acildi-663993/>. 11 Ocak 2018'de alınmıştır

⁸⁹⁸ İnternet: Zaza Dernekleri Siverek'te Bir Araya Geldi (26 Ekim 2017), Web: <http://www.milliyet.com.tr/Zaza-dernekleri-siverek-te-bir-araya-sanliurfa-yerelhaber-2361906/> de alınmıştır. 20 Haziran 2018

⁸⁹⁹ İnternet: Siverek zaza dil kültür ve tarih derneği, Web: https://www.facebook.com/siverekzazader/?ref=br_rs 26 Kasım 2018'de alınmıştır..

⁹⁰⁰ İnternet:Siverekzazader (2018), Web: https://twitter.com/siverekzazader/with_replies, de alınmıştır. 26 Kasım 2018.

5.4.2.6. Mersin Zaza Dil Kültür ve Tarih Derneği

En genç Zaza derneklerinden bir olan Mersin Zaza Derneği Nisan 2017’de kurulmuş Ekim 2017’de kongre yapmıştır. Dernek yönetimi kuruluşundan sonraki birkaç ay içerisinde ildeki Zaza işadamları, farklı parti yöneticileri, ildeki üst düzey kamu görevlileri dahil 86 kişiyi ziyaret etmiştir. Dernek yönetimi böylelikle yeni üyeler kazanmakta ve ilde Zazaları tanıtmaktadır. Dernek yönetimi ildeki Zazalar arasındaki dayanışmayı artırmak üzere kahvaltı gibi organizasyonlar düzenlemektedir. Dernek Zaza spor kulübü, Zazaca dil kursu gibi planları da bulunmaktadır. Zazaca kursu halk eğitim merkezleri vasıtasıyla planlanmaktadır

Mersin Zaza-Derneği ildeki daha fazla Zaza’ya ulaşarak mali sıkıntıları en aza indirerek uzun soluklu olma amacıyla olduğu izlenimini vermektedir. Derneğin facebook sayfası bulunmakla birlikte twitter adresi tespit edilememiştir. Facebookk hesabı aktif olarak kullanılmakta dernek faaliyetleri Zazalarla ilgili konular öne çıkmaktadır.⁹⁰¹

Dernek aktif olmasının bir sonucu olarak 31 Mart 2019 tarihindeki yerel seçimler münasebetiyle farklı partiler tarafından ziyaret edilmiştir. 14 Mart 2019 tarihinde Ak Parti Genel Başkan Yardımcısı Cevdet Yılmaz ve milletvekili Feyzi Berdibek ve belediye başkan adaylarından oluşan bir heyet, 15 Mart 2019 tarihinde HDP milletvekili Rıdvan Turan ve Belediye Başkan adayları, 19 Mart 2019 tarihinde İyi Parti Genel Başkan Yardımcısı Salim Ensarioğlu ve beraberindeki heyet tarafından dernek ziyaret edilmiştir.⁹⁰²

5.4.2.7. Muş Zaza Dili ve Kültürünü Araştırma ve Yaşatma Derneği

2015 Nisan ayında Muş’ta kurulan Zaza Dili ve Kültürünü Araştırma ve Yaşatma derneği dil ve folklor ağırlıklı çalışmalar yürütmektedir. Faaliyetleri arasında Zaza

⁹⁰¹ İnternet: Mersin zaza Dil Kültür ve Tarih Derneği (2018), Web: <https://www.facebook.com/Mersin-zaza-Dil-K%C3%BCl%C3%BCr-ve-Tarih-Derneği-2178429962383498/> 26 Kasım 2018 de alınmıştır.

⁹⁰² İnternet, Mersin Zaza Dil Kültür ve Tarih Derneği (Nisan 2019), https://www.facebook.com/Mersin-zaza-Dil-K%C3%BCl%C3%BCr-ve-Tarih-Derneği-2178429962383498/?__tn__=%2CdkC-R-R&eid=ARDNNhRnvRcItfcMfbEPIBOjO9TsJW-FqzdGqT9j840mGVScgdhoVr5iQVyi7wX3tOheOThN_kp22yQ2&hc_ref=ARRMOOwuHdePxP6FXsl8oUbdBfWlWxJIqmD67_vrkCjKl5WsAGr0uM6cYfqYMRe3vI&fref=gs&dti=1797375140559732&hc_location=group 9 Nisan 2019 da alınmıştır

yemeklerinin tanıtılması ildeki Zazalar arasında dayanışmanın güçlendirmesi gibi konular olarak öne çıkmaktadır.⁹⁰³

Derneğin Facebook'ta sayfası bulunmaktadır. Dernek sayfasında genel olarak Zaza kültürü ve müziğine ilişkin paylaşımların yanında toplumsal ve siyasal konular şeklinde öne çıkmaktadır.⁹⁰⁴ Derneğe ait internet sitesi veya twitter hesabı tespit edilememiştir.

5.4.2.8. Elazığ Zaza Dil Kültür ve Tarih Derneği

Elazığ Zaza Dil Kültür ve Tarih Derneği 2017 yılının Nisan ayında kurulmuştur. Dernek kuruluşundan itibaren kendini tanıtmaya çalışması içerisinde bulunmuş bu kapsamda dernek yöneticileri ilde bulunan STK'ları ziyaret etmiştir. Dernek Zazaca kurs açmayı planlamaktadır.⁹⁰⁵

Derneğin; Zazaların Kürt olmadığını ülkenin batısına da duyurma çabası içinde olduğu görülmektedir. Dernek yöneticisi;

Batı illerinde Zazaların da Kürt olduğu iddiaları var ancak biz Kürt değil Zaza olduğumuzu insanlara anlatmalıyız bunun içinde tarihimizi kültürümüzü çok iyi bilmek ve gençlerimize öğretmek zorundayız.” Şuan kurulma çalışması içinde olan birçok ilimiz daha var Amacımız devletimizin, milletimizin, bayrağımızın ve toprak bütünlüğümüz için Zazaların toprak ve bayrak bütünlüğünü insanlara göstermektir. Bizim hiçbir terör örgütüyle alakamızın olmadığını hem gençlerimize empoze etmek hem de gençlerimizin Zaza dilini, kültürünü anlatıp benimsetmek ve yaşatmaktır. Zazaların milliyetçi bir yapısı olduğundan dolayı tüm terör örgütleri Zazaları düşman bir kesim olarak görüyor. Özellikle gençlerimizi terör örgütlerinin kucağına atmamak vatana millete zararı olan bu unsurların gençlerimizin beynini yıkamaları için biz Zazalar Derneği olarak birçok çalışmamızı gençler üzerine yapacağız.⁹⁰⁶

şeklinde amaçlarını özetlemiştir. Elazığ Zaza Dil Kültür ve Tarih Derneğinin Facebook hesabı bulunmakla birlikte çok aktif kullanılmadığı görülmektedir.⁹⁰⁷

⁹⁰³ 13 Numaralı kaynak kişi ile 30 Mayıs 2018 tarihinde yapılan telefon görüşmesi notundan.

⁹⁰⁴ İnternet: Muş Zaza Der, Web:

<https://www.facebook.com/hasan.burgaz.96?lst=555525928%3A100008940244123%3A1527515692> , de alınmıştır. 30 Mayıs 2018.

⁹⁰⁵ 17 numaralı kaynak kişi ile 2 Haziran 2018 tarihinde yapılan telefon görüşmesi notundan.

⁹⁰⁶ İnternet: Demirdaş E. (2018) , Elazığ'ın yüzde 70'i Zaza'dır, Web: <http://elazigobjektifhaber.com/elazigin-yuzde-70i-Zazadir-/126/>, 10 Haziran 2018'de alınmıştır.

⁹⁰⁷ İnternet: Elazığ zaza dil kültür ve tarih derneği, (2018) Web:

<https://www.facebook.com/Elaz%C4%B1%C4%9F-Zaza-dil-k%C3%BClt%C3%BCr-ve-tarih-derne%C4%9Fi-301232980338921/> 2 Ekim 2018 de alınmıştır..

5.4.2.9. Adıyaman Gerger Zaza (Dımıl) Dili ve Kültürünü Yaşatma Derneği

2015 yılı Nisanında Zaza (Dımıl) Dili ve Kültürünü Yaşatma Derneği (Gomey Ciwiyaşe Zuwan u Zogane Dimiliyan) Adıyaman Gerger’de kurulmuştur. Dernek Başkanı Aslan, derneğin asıl amacını Zaza kültürünü korumak, sürdürmek ve gelecek nesillere aktarmak olduğunu belirtmiş, Zaza dili adı altında bir komisyon oluşturduklarını ve bu komisyonun Zazaca kelimeler üretme konusuna odaklandığını, Zazaca kursu açmayı düşündüklerini ifade etmiştir.⁹⁰⁸ Derneğin faaliyete geçmesi sonrasında ilçede görev yapan kamu görevlilerine yardımcı olmak üzere Zazaca Türkçe broşür hazırlanmış, yerel gazetelere demeçler verilmiş, Zazalar arasında Zazaca konuşma toplantıları yapılmıştır.⁹⁰⁹

Derneğin facebook sayfası bulunmaktadır. Derneğin Facebook sayfasındaki paylaşımların tamamına yakını Zaza konusu ile ilgili olup çok fazla paylaşım yapılmadığı da görülmektedir.⁹¹⁰

5.4.2.10. Zaza Konfederasyonu

29-30 Temmuz 2017 tarihlerinde Bingöl Zaza Dil kültür ve Tarih Derneği merkezinde toplanan 8 Zaza derneği (Bingöl Zaza Dil kültür ve Tarih Derneği merkezinde, Bingöl Zazadiler, İstanbul Zaza-Der, Adana Zazader, Diyarbakır Zazader, Muş Zazader, Almanya Zaza Cemaati, Britanya Zaza Derneği ve Siverek Zaza Derneği girişim gurubu) dernek temsilcileri Zaza dernekleri arasında koordinasyonu sağlamak üzere “federasyon koordine kurulu” oluşturma kararı almışlar ve federasyon kurmak için niyetlerini ortaya koymuşlardı.⁹¹¹ Ekim 2017’de Zaza dernek temsilcileri Siverek’te bir araya gelerek bir federasyon kurma kararı almışlardı.⁹¹² Ancak federasyon kurma kararı alan dernekleri bir araya gelip federasyon kurma aşamasına geçmeden yeni bir federasyon çalışmasının başladığı görülmektedir. Bu federasyon kurma çabası sonuç vermiş Murat Bukan

⁹⁰⁸ İnternet: Gergerde Zaza Derneği Kuruldu, (14 Nisan 2015) Web: <http://www.hurriyet.com.tr/gergerde-zaza-dernegi-kuruldu-37092118>, 1 Haziran 2018’de alınmıştır..

⁹⁰⁹ 19 Numaralı kaynak kişi ile 1 Haziran 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁹¹⁰ İnternet: Zaza - Dımıl Dili ve Kültürünü Yaşatma Derneği, (2018) Web: <https://www.facebook.com/gergerZazader/> de alınmıştır. 1 Haziran 2018

⁹¹¹ İnternet: 8 Zaza Derneği Ortak Toplantı Yaptı, (30 Temmuz 2017) Web:

<https://www.bingolnet.com/2017/07/30/8-Zaza-dernegi-ortak-toplanti-yapti/>, 2 Ekim 2018 de alınmıştır..

⁹¹² Zaza Dernekleri Siverek’te Bir Araya Geldi, 26 Ekim 2017, Web: <http://www.milliyet.com.tr/Zaza-dernekleri-siverek-te-bir-araya-sanliurfa-yerelhaber-2361906/> de alınmıştır. 10 Eylül 2018

Başkanlığında tamamına yakını sonradan kurulan farklı Zaza derneklerinin katılımı ile Zaza Dernekleri Federasyonu 13.04.2018 tarih itibariyle kurulmuştur.⁹¹³

Federasyon oluşumuna İstanbul, Bingöl Diyarbakır gibi daha eski dernekler destek vermezken, bir kısmı federasyon kurulması döneminde faaliyete geçen Bingöl (Zazana Toplumsal Dayanışma ve Kültür Derneği -Zazana-Der), Elazığ, Tunceli (Dersim), Adıyaman Gerger, Ankara, İstanbul Anadolu Yakası ve İstanbul Avrupa Yakası dernekleri federasyona üye olmuştur. Kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya olan Zaza dilinin yaşatılması, geliştirilmesi ve gelecek nesillere en doğru ve güncel haliyle aktarılması, Zaza halkının taleplerinin dile getirilmesi federasyonun amacı olarak ortaya konmaktadır.⁹¹⁴

Federasyona diğer Zaza derneklerinin uzak durması Federasyonu birleştirici olmaktan uzaklaştırmaktadır. Federasyon kuruluşu yeni olmasının da etkisi ile henüz kayda değer bir faaliyet gösteremediği görülmektedir. Federasyonun internet sitesi bulunmamaktadır. Facebook sayfası aktif olarak kullanılmaktadır.⁹¹⁵

Federasyon Dünya Anadil Günü münasebetiyle Ankara'da 23 Şubat 2019 tarihinde etkinlik düzenlemiş etkinlikte Zaza talepleri dile getirilmiş, Zaza sanatçılar Zazaca müzik örnekleri sahnelemişlerdir. Ayrıca, Zazalarla ilgili bir panel de düzenlenmiştir.⁹¹⁶

5.5. Zaza Kimliğinin Sembolik Temelleri

Özellikle etno sembolcü yaklaşım başlığında da değinildiği üzere etnik yada ulusal kimliği var eden en önemli unsurlardan biri de mitler ve sembollerdir. Etnik ve milli kimliklerin sınırları, değişen üyelerine rağmen mitler ve semboller sayesinde sabit kalmaktadır. Sembollerle ortak kader ve miras üyelerine sürekli hatırlatılmakta ve böylelikle bağlılık duygusu güçlendirilmektedir. Bu nedenle semboller sayesinde topluluklar varlıklarını uzun süre devam ettirebilmektedir. Bu bağlamda Zaza kimliğinin başarısı ya da

⁹¹³ İnternet: 13 Nisan 2018 Bukan Murat, Web:

<https://www.facebook.com/muratbukanZaza/posts/1730193060350841> de alınmıştır. 30 Mayıs 2018

⁹¹⁴ İnternet: Zazalar kimsenin boyunduruğu altında değildir, 20 Temmuz 2018, Web:

<http://www.bingolonline.com/haber/Zazalar-kimsenin-boyunduruğu-altında-değildir-63677.html> de alınmıştır. 28 Eylül 2018

⁹¹⁵ Zaza Federasyonu, Web: https://www.facebook.com/Zazafederasyonu/?ref=br_rs, de alınmıştır. 10 Temmuz 2018.

⁹¹⁶ İnternet: Bukan Murat, (25 Şubat 2019) Web:

<https://www.facebook.com/muratbukanzaza/posts/2171705596199583> 25 Şubat 2019'de alınmıştır.

başarısızlığı ne kadar etkili sembollere dayandığı veya Zaza hareketinin ne kadar güçlü semboller ürettiği ile ilişkilidir.

Zaza kimliğinin dayandığı sembolik unsurlardan en önemlisinin Zaza dili olduğu görülmektedir. Zaza yurdu, Zaza tarihsel şahsiyetleri veya Zaza bayrağı gibi sembolik unsurların etkisi oldukça sınırlı durumdadır. Kürt hareketinin sembolik olarak öne çıkardığı Nevruz bayramına benzer şekilde Zaza hareketi tarafından öne çıkarılmış bir Zaza bayramı tespit edilememiştir.

5.5.1. Zaza dili (Zazaca-Zazaki)

Zaza kimliğinin esas unsuru olarak “Zazaca” kabul edildiğinden sembolik olarak da öne çıkarılmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere Zazaca Zaza kimliğinin kor unsuru durumundadır. Zaza hareketi tarafından Zazaca Zaza kimliğinin temeli olarak görülmekte ve Zazacayı savunmayı çok önemsemektedirler. Bu nedenle Zazacanın korunması ve geliştirilmesi Zaza hareketinin önemseydiği ve vurguladığı bir konu olmaktadır. Bu kapsamda onun kadimliği vurgulanmaktadır. Elazığ Zaza Derneği Başkanı Alan; “Biz Zazacanın unutulmamasını istiyoruz. Çünkü Zazaca Hz. İbrahim döneminden bugüne gelen bir dildir bu dilin unutulmaması için tüm olanaklarımızı seferber etmeliyiz”⁹¹⁷ diyerek Zazacanın kadimliğine değinmiş ve Zazacanın korunması gerektiğini söylemiştir.

Zaza dernekleri Zazacayı Zaza kimliğinin temeli olarak gördüğünden Zaza etkinliklerinde Zazaca öne çıkarılmaktadır. Dünya anadil gününde Zazaca ve Zazalar üzerine etkinlikler düzenlemektedirler. Ayrıca 23 Ağustos günü ve haftası Zaza Dil günü olarak Dünya Zaza Dil Günü olarak kutlanması yönünde çabada söz konusudur.⁹¹⁸

5.5.2. Zaza bayrağı

Zaza bilincinin güçlenmesi ile birlikte Zaza bayrağı üretme çabalarının söz konusu olduğu görülmektedir. Bununla birlikte tüm Zazalar ve bütün Zaza hareketi tarafından kabul edilen bir Zaza bayrağının oluşturulduğunu söylemek mümkün değildir. Diğer birçok

⁹¹⁷ İnternet: Evren Demirdaş, Elazığ’ın yüzde 70’i Zaza’dır, 23 Mart 2018, Web:

<http://elazigobjektifhaber.com/elazigin-yuzde-70i-Zazadir-/126/> de alınmıştır. 10 Haziran 2018

⁹¹⁸ Zaza Dil Günü Kutlandı, Zazana, Zaza Dili, Kültürü ve Tarihi Dergisi/Peseroke Zon u Kultur u Tarixe Zazayan, Umar (Amor)/ Sayı 8, Serr/Yıl:2015, s. 5.

konuda olduğu gibi Zaza bayrağı oluşturma çabaları da ilk olarak Avrupa’da başlamıştır. 31 Mart 2001 tarihindeki “Zazaistan Sesi Paris Gecesi”nde yeşil ve kırmızı renklere sahip ilk Zaza bayrağı örneği kullanılmıştır.⁹¹⁹ Bu bayrağın farklı etkinliklerde de kullandığı görülmektedir.⁹²⁰

Türkiye’de ise son 10 yılda ise yeşil, beyaz ve kırmızı renklerinin bir arada ya da ayrı ayrı kullanıldığı içinde farklı desenlerin bulunduğu bayrak örnekleri Zaza hareketi mensupları tarafından önerildiği görülmektedir. Bu Zaza bayrağı örneklerinden birinde yeşil, kırmızı ve beyaz renklere üç yatay şerit bulunmakta ve bayrağın ortasındaki beyaz şeridin üzerinde kırmızı renkte Zülfikar sembolü bulunmaktadır. Bu öneriyi yapanlara göre, yeşil beyaz ve kırmızı renkler Ahameniş İmparatorluğunun bayrak renkleridirler. Ayrıca bayrakta kullanılan sembol olan Zülfikar ise her mezhep ve görüşten bütün Zazaların ortak sembolü olup aynı zamanda Zaza halkının cesaret ve asaletinin sembolü olarak gördüklerini belirtmektedirler.⁹²¹ Zaza bayrağı örneklerinden birine de internette bulunan videoda rastlanmaktadır. Şarkıcı Ceylan’ın söylediği “Zaza” adlı şarkıda ise kırmızı ve yeşil şeritler üzerinde beyaz yıldız Zaza bayrağı olarak gösterilmiştir.⁹²² Sadece “kırmızı” rengi kullanan Zaza bayrağı önerisi de bulunmaktadır. Bu bayrak önerisinde ise Kırmızı zemin üzerinde “Z” sembolü kullanılmaktadır.⁹²³

Bu üç rengin dışında bayrak önerileri de bulunmaktadır. Bu kapsamda dikkati çeken Zaza bayrağı önerilerinden birinde Zazaların çektiği acıların sembolü olarak siyah renk temel renk olarak kullanıldığı görülmektedir. Siyah rengin üzerinde iki gri kolon, ortasında Zülfikar sembolü ve ortasında soğan olduğu ifade edilen 3 işareti yapan el bulunmaktadır. Bayrağı hazırlayan iki kolonla Alevi ve Sünni Zazaların yanı sıra Şeyh Sait ve Seyit Rıza’yı temsil ettiğini, üç sayısının farklı anlamlar yanında Zazaların Türkiye’nin en büyük

⁹¹⁹ Arka Kapak, Venge Zazaistanı, Amor 3, Serre 2001,

⁹²⁰ İnternet: Zaza Marşı-Dalgalanan Zaza Bayrağı, Web:

<https://www.youtube.com/watch?v=DVZ12D12IR4&t=49s> de alınmıştır. 19 Temmuz 2018

⁹²¹ İnternet: Zazaistan Media, Web: <https://www.facebook.com/mediaZazaistan/>, Web:

<http://Zazaistan.weebly.com/>, Web: <https://www.youtube.com/watch?v=FdwIgA-LtXw>, 25 Ocak 2018 de alınmıştır.

⁹²² İnternet: Ceylan Zaza ZAZA Bayrağı, (6 Tem 2009) Web:

<https://www.youtube.com/watch?v=gHF0TOK4d5Y> 19 Temmuz 2018 de alınmıştır.

⁹²³ İnternet: Zazaistan (Turkey) (3 Mayıs 2009) Web: <https://www.crwflags.com/fotw/flags/tr-zaz.html>, 19 Temmuz 2018’de alınmıştır.

üçüncü grubu olmasını yansıttığı, soğanın ise Zazaların milli yiyeceği olduğu ifade edilmektedir.⁹²⁴

Zaza bayrağı konusunda Zazalara arasında fikir birliği olmasa da Yeşil, beyaz ve kırmızı şeritli bir bayrağın kullanılması kuvvetle muhtemel görünmektedir. Zaza halk partisinin de bu üç rengi ambleminde kullanması bu ihtimali artıran unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır.

5.5.3. Zaza marşı

Devletleşme aşamasına gelmese de etnik veya ulusal hareketlerin bir ulusal marşa sahip olmaya çalıştıkları görülmektedir. Zazalar arasında da bu yönde bir çabanın olduğu görülmektedir. Örnek olarak Zaza şarkıcı Yakup Koçak'ın seslendirdiği “Ma he yeni” (Geliyoruz)” parçası internette Zaza marşı olarak tanımlandığı görülmektedir.⁹²⁵

Zaza marşı olarak nitelendirilen ürünlerin Zazaların büyük kısmı tarafından benimsenmesini sağlayacak unsurlardan yoksun olduğu eleştirisi yapılmaktadır. Dernek yöneticiliği yapan Zaza aydın ve aktivisti, “Evet, Zaza marşı denemeleri var. Ancak oyun havası şeklinde marş olmaz. Bunlara gerçek manada marş da denilmez,” şeklinde itirazı ile Zaza marşı eleştirilerini belirtmiştir.⁹²⁶ Bu bağlamda, hali hazırda genel kabul görmüş Zaza marşının olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

5.5.4. Zaza Yurdu ve Zazaistan

Zaza kimliğinin en önemli sembolik unsurlardan biri Zaza yurdu ya da Zazaistandır. Zaza yurdu manasında bunu ilk defa Fransa’da yayınlanan Kızılyol dergisinde Zazakistan adı ile görmekteyiz. Kızılyol dergisinde alternatif adlardan biri olarak kullanılmaktadır.⁹²⁷ Zazaistan tabiri ise Zaza hareketinin öncülerinden Ebubekir Pamukçu tarafından

⁹²⁴ İnternet: Zaza Bayrağı, (29 Haz 2018)Web: https://www.youtube.com/watch?v=bJy0vb_wV50, 19 Temmuz 2018’de de alınmıştır.

⁹²⁵ İnternet: Zazana TV, Zaza Marşı-Yakup KOÇAK Dalgalandan Zaza Bayrağı eşliğinde... Zazaki Klam (18 Eylül 2015) Web: https://www.youtube.com/watch?v=M6na2G_w0Ak 26 Temmuz 2018 de alınmıştır.

⁹²⁶ 12 numaralı kaynak kişi ile 28 Haziran 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁹²⁷ 10 Nisan 2018’de Mahmut Çağdaş’la yapılan görüşme notundan.

kullanılmıştır. Pamukçu, ölümüne yakın Zazaistan adında dergi de çıkarmıştır. Bu dergide ilk defa Zazaistan haritası da yayınlanmıştır.⁹²⁸

Zaza aydın ve aktivistlerinden İremet ise;

Tarihi bilmek demek onu yazmak onu anlamak demektir. Evet, tüm Zaza halkı olarak bir tarihe sahibiz ve tarihimizi sömürgeci ve şövenist güçler değil biz Zazalar yazacağız. Bu tarih bizim tarihimizdir. Bu tarihi değerlere yapılan her türlü saldırı gereken cezayı bulacaktır. Zazaistan coğrafyası Zaza halkınıdır,⁹²⁹

ifadesiyle Zazaistan'ın Zazalara ait olduğunu söylemektedir.

Zazaistan kavramı Zazalar arasında belli oranda kabul görse de sembolik olarak çok fazla öne çıktığını söylemek mümkün değildir. Zazalar tarafından düzenlenen eylemlerde ya da yayınlanan bildirimlerde bu kavramın nadiren geçtiği görülmektedir. Bu anlamda Zazaları birleştiren şeyin coğrafyadan daha çok dil ve kültür olduğunu söylemek hata olmayacaktır.

5.5.5. Zaza tarihsel şahsiyetleri

Zaza hareketi tarafından öne çıkarılan temel olarak üç tarihsel şahsiyetin olduğu görülmektedir. Bunlar Şeyh Sait, Seyit Rıza ile Ebubekir Pamukçu olarak öne çıkmaktadır. Günümüzde Zaza hareketini domine eden herhangi bir şahsiyetin olmaması bu üç kişinin sahiplenilmesinin önünü açmaktadır.

Zaza hareketi Şeyh Sait, Seyit Rıza ile Ebubekir Pamukçu'yu farklı şekillerde öne çıkarmaktadır. Etkinliklerde veya yönetim merkezlerinde fotoğraflarını sergilemektedir. Örnek olarak Zaza Federasyonu merkezinde Şeyh Sait ve Seyit Rıza resimleri asılmış durumundadır.⁹³⁰ Dergi kapaklarında da bu üç şahsiyet yer aldığı görülmektedir. Piya dergisinin 9. Sayısının kapağında Seyit Rıza yer alırken Çime dergisinde (2. Sayı) ise Şeyh

⁹²⁸ Zazaistan Raye Zazaistan'ın yayın organıdır, (1991) Nisan 1991, sayı 2

⁹²⁹ İremet F. (2001), Zaza Ulusal Sorunu, Amor 3, Serre 2001, s.4

⁹³⁰ İnternet: Baran İ. H., (11 Nisan 2018). Web:

https://twitter.com/ih_baran/status/984186997844643840/photo/1 29 Temmuz 2018'de alınmıştır.

Sait kapak olmuştur. Ayrıca, 2018 yılında İstanbul Zaza-Der tarafından düzenlenen anadil etkinliğinde Pamukçu'da anılmıştır.⁹³¹

5.6. Popüler Kültür, Zazalar ve Zaza Hareketi

Zaza kimliğinin Zaza topluluğunda yayılmasında önemli unsurlardan biri de popüler kültür içerisinde Zaza kimliğinin daha fazla görünür olmasıdır. Zazaca ve Zazalara dair konular daha fazla popüler kültür mecralarında görünür hale gelmektedir. Ayrıca Zaza sanatçılar popüler kültür mecralarını kullanarak Zaza toplumu ile iletişime geçmekte onlardaki Zazalık duygusunun gelişmesine katkı sağlamaktadırlar.

Zazalara dair konuların popüler kültür mecralarında daha fazla görünür hale gelmesi Zaza olmayan insanların Zazalardan haberdar olmasına katkı sağlamaktadır. Bu durum ise Zazalarda Zaza kimliğinin güçlenişini getirmektedir.

4.6.1. Basılı ve görsel medyada Zazaca, Zazalar ve Zaza hareketi

Basılı ve görsel medya da Zazacanın ilk örnekleri sol veya Kürt grupların yayınlarında rastlanmaktadır. Sol veya Kürt örgütlenmelerinin içinde yer alan Zazalar, Zazaca ürünler üretseler de müstakil Zazaca yayınların yapılması sonraki yıllarda mümkün olabilmıştır. Bunda mali yetersizliklerin büyük bir etkisi bulunmaktadır. Dijital medyanın sağladığı imkanlarla daha az maliyetle Zazaca ürünlerin verilmesinin mümkün olması ile bu ürünlerin arttığı görülmektedir.

Zaza hareketi ise kendini ilk olarak dergilerde ifade etmiş daha sonraki dönemde ise internetin öne çıkması ile internette ürünler vermeye başlamışlardır. Aynı şekilde ilk Zazaca basılı eserler genel olarak dergilerde görülmektedir. Özellikle Avrupa'da Zazalar tarafından dergiler çıkarılmış Zazalar arasında Zaza duyarlılığı oluşturulmaya çalışılmıştır. Sosyal medyanın daha fazla öne çıkması ile sosyal medyada da Zazaların aktifleşmeye çalıştıkları görülmektedir.

⁹³¹ İnternet: Dünya Anadil Günü etkinliği, İstanbul Zaza-Der, Web: http://Zazader.org/wp-content/uploads/2018/02/1661002_468947019874185_213921342_n-1.jpg de alınmıştır. 29 Temmuz 2018

5.6.1.1. Zaza gazete yayıncılığı

Zazacaya yer veren dergi ve gazetelerin oldukça fazla olmasına rağmen tamamı Zazaca olan gazete sayısı oldukça sınırlıdır. Bunlardan süre bakımından en uzun soluklu olan Kürt milliyetçisi tezleri savunan bir grup Zaza tarafından çıkarılan Newepel (Yeni Yaprak) gazetesidir. 15 Mart 2011 yılında yayın hayatına başlayan gazete 15 günde bir çıkmaktaydı.⁹³² 100. Sayısını çıkararak Gazete yayın hayatına son vermiştir.⁹³³ Bingöl'de Rojnameye Zazaki adında 2013 Ekiminde yayına başlayıp 12 sayı yayınlanan bir gazete de bulunmaktadır. Gazetede ağırlıklı olarak Bingöl yöresindeki gelişmelerin öne çıktığı görülmektedir. Gazetenin içeriğinden, Vate çizgisine yakın olduğu anlaşılmaktadır.⁹³⁴

İlk olma özelliği olan bir diğer Zazaca gazete de Venge Velata Zazayan adındaki gazetedir. 2014 yılı mayısında yayın hayatına başlayan gazetenin sahibi ve yazı işleri müdürü Emrullah Doğrubaş'tır. Adana Zaza-Der başkanlığı da yapan Kanat da gazetenin yayınlanmasına katkı sağlamıştır. Gazetede güncel haberlerin yanı sıra Mesut Keskin ve Haydar Şahin gibi Zaza aydın ve aktivistlerin yazıları ile Zaza tarihine ilişkin konulara da yer verilmiştir.⁹³⁵ Bingöl merkezli bu gazete 5 sayı çıkabilmiştir.⁹³⁶

5.6.1.2. Zazaca radyo ve televizyon yayınları

Diğer iletişim ve medya araçlarıyla kıyaslandığında Zazaca radyo ve televizyon yayınlarının daha sınırlı olduğu görülmektedir. Bunda televizyon ve radyo yayıncılığının dergi ve internet yayıncılığına kıyasla çok daha fazla kaynak ihtiyacı gerektirmesinin etkisi bulunmaktadır.

Zazacaya yer veren sol ve Kürt grupların yaptığı yayınlarda ağırlıklı olarak Kürtçe/Kurmanci kullanılsa da azda olsa Sorani ve Zazacaya da yer verilmiştir. Örnek olarak Med-TV'deki yayınlar çoğunlukla Kurmanci olsa da Soranice, Türkçe, Zazaca,

⁹³² İnternet: Karayel N., İlk Zazaca Gazete: Newepel, (23 Temmuz 2011) Web:

<http://www.Zazaki.net/haber/ilk-Zazaca-gazete-newepel-901.htm> de alınmıştır. 19 Haziran 2018

⁹³³ İnternet. Gönül G., (31 Temmuz 2017). İlk Zazaca gazete 'Newepel' kapanıyor, Web:

<http://www.basnews.com/index.php/tr/culture-arts/367444>, de alınmıştır. 18 Haziran 2018

⁹³⁴ İnternet: Rojnameye Zazaki, (Nisan 2014) Web: <http://www.kirdki.com/?p=2173>, de alınmıştır. 20 Kasım 2018

⁹³⁵ Venge Velate Zazayan (2014), Rocnamey Zazaki, Amar 1, Gulon 2014, sayfa 2, 3

⁹³⁶ 12 Numaralı kaynak kişi ile 28 Nisan 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

Farsça ve Arapça gibi dillerde de programlar yapılmaktaydı.⁹³⁷ Türkiye’de yayın yapan kanallarda Kürtçe/Kurmanciye kıyasla Zazacanın daha az yer tuttuğu görülmektedir. Bununla birlikte Zazaca yayınların süresi ve niteliğinde de gelişme kaydedilmiştir. 2014’te yayına başlayan Jiyan TV Mart 2016’dan itibaren Zazaki dilinde de yayın yapmaya başlamıştı. Mart 2015’te yayınına başlayan Zarok TV Türkiye’nin ilk Kürtçe ve Zazaca yayın yapan çocuk kanalı olarak öne çıkmaktaydı. Bu kanallar OHAL kapsamında kapatılarak yayın hayatına son verilmiştir.⁹³⁸

Zazaca ürünlere yer veren radyoların bu konuda getirilen yasağın zamanla kalkması ile yayın hayatına başladığı görülmektedir. 2006 yılında bazı radyo kanallarının Kürtçe yayın talepleri kabul edilirken Zazaca yayın talepleri reddedilmiştir.⁹³⁹ 2007 yılında Diyarbakır’daki Çağrı FM Zazaca yayın yapma iznini almıştır.⁹⁴⁰ 2010 yılında ise Mersin’de yayın yapan “Radyo Ses”, Şanlıurfa’da yayın yapan Radyo Net gibi 10 civarında radyo kanalı Zazaca yayın yapmasına RTÜK tarafından izin verilmiştir.⁹⁴¹ Daha sonraki yıllarda ise yayınlarında Zazacaya yer veren kanalların sayısı daha da artmıştır.

Zaza hareketinin Zazaca TV ve Radyo yayını konusunda yeterli bir atılım içinde olamadığı görülmektedir. Bu kapsamda internet ortamında bazı girişimler söz konusudur. Bunlardan en önemlisi Radyo Zaza’dır. Radyo ilk yayını 9 Şubat 1997 tarihinde başlamıştır.⁹⁴² Radyo Zaza’da müzik yayını yanında Zaza aydınlarının yazılarına yer verilmekte Zazalar ve Zazaca hakkında bilgiler verilmekte ve bu konudaki çalışmalar tanıtılmaktadır. Kanalın artık canlı yayında olmadığı kanalın internet sitesinde yer almaktadır.⁹⁴³ Nazım Sayın (Gağan Çar)’ın da amatör olarak Zazaca radyo yayınları yaptığı bilinmektedir. Çar, bir saatlik yayın ile belli bir kitleye ulaşmayı hedefliyordu.⁹⁴⁴

⁹³⁷ Romano D. (2002). 141

⁹³⁸ İnternet: Kapatılan Radyo ve TV'ler Nerede, Ne Zaman Yayına Başladı, Hangi Dilde Yayın Yapıyorlardı? (6 Ekim 2016) Web: <http://bianet.org/bianet/medya/179353-kapatilan-radyo-ve-tv-ler-nerede-ne-zaman-yayina-basladi-hangi-dilde-yayin-yapiyorlardi> 14 Temmuz 2018’de alınmıştır.

⁹³⁹ İnternet: Şanlıurfa’daki Medya FM Kürtçe yayına başladı, (23 Mart 2006) Web: <https://www.cnnurk.com/2006/turkiye/03/23/sanliurfadaki.medya.fm.kurtce.yayina.basladi/165669.0/index.html>, 15 Temmuz 2018’de alınmıştır.

⁹⁴⁰ TEPAV | EPRI, Dış Politika Etütleri AB Çalışma Grubu, 27 Kasım 2007, Web: http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271250800r1004.Siyasi_Kriterler.pdf, s. 21, 10 Temmuz 2018’de alınmıştır.

⁹⁴¹ İnternet: Basın Bildirisi, Tarih:23 Şubat 2010, 23.02.2010 Üst Kurul On Dört Kuruluşa Farklı Dil ve Lehçelerde Yayın İzni Verdi, Web: <https://www.rtuk.gov.tr/duyurular/3788/593/23-02-2010-ust-kurul-on-dort-kurulusa-farkli-dil-ve-lehcelerde-yayin-izni-verdi.html> de alınmıştır. 14 Temmuz 2018

⁹⁴² Radio Zaza- Rodena Zonema Dimili-Kırmanc Zaza, Ware, Amor 11, Paize Wertene, 1997, s. 81

⁹⁴³ İnternet: RadioZaZa Tv. (Tarihsiz) Web: <http://www.radioZaza.de/> 10 Temmuz 2018’de alınmıştır.

⁹⁴⁴ 21 Numaralı kaynak kişi ile 14 Eylül 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

5.6.1.3. İnternet yayıncılığında ve sosyal medyada Zaza hareketi

Günümüzde Zaza hareketinin varlığını hissettirdiği temel mecralardan biri de internet medyası ve sosyal medyadır. Basılı ve görsel medyaya göre çok daha az kaynakla yürütülebilen internet yayıncılığı kaynak sıkıntısı çeken Zaza hareketi tarafından da tercih edilen bir mecra olmaktadır. Zaza örgütleri faaliyetlerini internette duyurmakta, yayınlarını internet ortamına koymaktadırlar. Böylelikle daha fazla insana çok daha az maliyetle ulaşabilmektedirler.

Zazalar ve Zazaca hakkında en nitelikli internet sitelerinde diğer birçok alanda olduğu gibi diasporanın öne çıktığı görülmektedir. Özellikle www.Zazaki.de, ve <http://www.Zazaki-institut.de/turkish/index.html> siteleri Zazalar ve Zazaca hakkında bilgi alınabilecek en nitelikli internet siteleri olarak öne çıkmaktadır. Bu internet sitelerinde farklı dillerde (İngilizce, Almanca, Zazaca, Türkçe) Zazalar hakkında sayfalar ve yazılar bulunmaktadır. Diğer internet sitesinde ise Zazalara dair makalelerin yanı sıra Zazaca kitaplar ve bazı Zaza dergilere PDF olarak ulaşılabilir. ⁹⁴⁵

İstanbul ve Bingöl Zaza derneklerinin de internet siteleri olduğu görülmektedir. İstanbul Zaza Derneği sayfasında derneğin faaliyetleri hakkında bilgi verilmekte etkinlikler duyurulmaktadır. İnternet sayfasının sıklıkla güncellendiği görülmektedir. ⁹⁴⁶ Bingöl Zaza derneğinin internet sitesinde dernek faaliyetleri tanıtılmakta dernek hakkında bilgi verilmektedir. Zazalara ilişkin haberlerin yer aldığı dernek sayfasında dernek tarafından yayınlanan “Wisar Dergisi” de tanıtılmaktadır. ⁹⁴⁷

Zaza kimliğini savunanlar tarafından kullanılan blog, youtube, facebook ve twitter hesapları da bulunmaktadır. Dergilerde yazı yazar Zazaca ve Zazalar üzerine faaliyette bulunan kişilerin veya kurumların sosyal medya hesapları olduğu bunlar aracılığı ile etkileşimde buldukları görülmektedir. Dernekleşme ve siyasal birlik çabaları sosyal medya üzerinden gerçekleşmektedir. Örnek olarak parti kurma ⁹⁴⁸ ve dergi çıkarma

⁹⁴⁵ İnternet: Zazaca dergiler, Web: <http://www.Zazaki-institut.de/turkish/dergiler.html> 31 Temmuz 2018’de alınmıştır.

⁹⁴⁶ İnternet: İstanbul Zaza Der, Web: <http://Zazader.org/>, de alınmıştır. 1 Ağustos 2018

⁹⁴⁷ İnternet: Bingöl Zaza Der, Web: <http://www.Zazadilder.org/?SyfNmb=1&pt=Anasayfa>, de alınmıştır. 1 Ağustos 2018.

⁹⁴⁸ 12 numaralı kaynak kişi ile 18 Nisan 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

kararları⁹⁴⁹ dijital medya imkânları kullanılarak alındığı belirtilmiştir. Bununla birlikte sosyal medya da çok fazla polemik yaşanabildiği de görülmektedir.

Zaza aydınları ve aktivistleri sosyal medya üzerinden yaptıkları yayınlarla geniş kitlelere ulaşmaya çalışmaktadırlar. Facebook üzerinden yapılan yayınlarda canlı olarak konuk alınmakta Zazalarla ilgili konularda görüşler paylaşılmaktadır. Örnek olarak Zaza Federasyonu başkanı Murat Bukan,⁹⁵⁰ Avrupa’da yaşayan Zaza aydın ve aktivistlerinden Mahmut Çağdaş,⁹⁵¹ Abdullah Güven gibi farklı kimseler tarafından canlı yayınlar yapılmaktadır.⁹⁵² Zazalar arasında bu canlı yayınların kayda değer izleyicisi de bulunmaktadır.⁹⁵³ Diğer taraftan Twitterde Zaza aydınlarının fazla aktif olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte Zaza aydın ve aktivistlerinin twitter’den daha çok facebook üzerinden kendilerini ifade ettikleri tespit edilmiştir.

5.6.2. Televizyon dizileri, sinema ve tiyatrodaki Zazaca ve Zazalar

Münhasıran Zazaca yayın yapan televizyon kanalı bulunmasa da Zazaların televizyon dizileri ile sinema ve tiyatrodaki aktif olduğu bilinmektedir. Bu durum Zazaların toplum nezdinde bilinirliğine katkı sağlarken yapılan Zazaca çalışmalar da Zazacanın varlığının korunmasına yardım etmektedir.

Zazacanın ilk defa sinemada görülmesi Yılmaz Güney’in Duvar filmidir. Bu filmde Zazaca “Hayderi” adlı şarkı yer almaktadır.⁹⁵⁴ Zazacanın sinemada görülmesi eski olsa da Zazaca filmlerin tarihi daha yenidir. 1996 yılında Dersim/Tunceli kökenli Nuray Şahin tarafından ilk kısa metrajlı Zazaca film çekilmiştir.⁹⁵⁵ Daha sonra aynı yönetmen 2004 yılında Almanya’da Tüyü Takip Et (Perre Dıma So) adlı ilk Zazaca uzun metrajlı filmi

⁹⁴⁹ 3 numaralı kaynak kişi ile 8 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁹⁵⁰ İnternet: Bukan M., (15 Kasım 2018) Web: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=2026091400761004&id=100000804919762 27 Kasım 2018’de alınmıştır.

⁹⁵¹ İnternet: Çağdaş M. (23 Kasım 2018), Web: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=358131074734383&id=100016124805578 27 Kasım 2018’de alınmıştır.

⁹⁵² İnternet: Güven A., (15 Kasım 2018) Web: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=302011613970733&id=100024856891881 27 Kasım 2018’de alınmıştır.

⁹⁵³ 7 Numaralı kaynak kişi ile 7 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁹⁵⁴ ÖZMAKAS Ü. (2014). Duvar’ın Tuhaf Artıkları, Kampplatz, Sayı: 7, 205.

⁹⁵⁵ İnternet: Orhan E.(2011), Yönetmen Nuray Şahin ile roportaj. (30 Eylül 2011) Web: <http://www.eliforhan.de/index.php/roportaj/200-yonetmen-ve-oyuncu-nuray-ahin-ile-roportaj>, 7 Mart 2017’de alınmıştır.

çekmiştir.⁹⁵⁶ Bu film 53. Uluslararası Mannheim-Heidelberg Film Festivali yarışmasında Almanya'yı temsil etmiştir.⁹⁵⁷ Bu filmin 2017 yılında da farklı sinemalarda gösterilmeye devam ettiği görülmektedir.⁹⁵⁸

2011 yılında Yönetmen Fatih Fahrettin Özdemir tarafından Keke adıyla Zazaca film çekilmiştir. Çekimi yapan Özdemir;

Zazaca film çekmelerinin amacı Zazacaya katkı sağlamak olduğunu vurgulayan Özdemir, “Daha öncelerde Zazaca film çekilemiyordu. Şimdilerde böyle bir hak tanındı, ben de yaklaşık 20 yıldır sinemanın içinde olan biri olarak bunu kendime görev saydım ve Zazaca bir film çekmeye başladım. Çektiğimiz filmde sona yaklaştım. Çekimlerimiz oldukça zevkli geçti ve ekibimiz profesyonel olmasa da çalışmalarımız güzel geçti. En kısa sürede filmin galasını yapıp gösterime sunacağız.

diyerek Zaza duyarlılığını dışa vurmuştur.⁹⁵⁹

Bingöl Üniversitesi öğrencisi Ahmet Hakan Vergi, Genç İlçesine bağlı Bayırlı Köyü'nde ‘Dewrano’ (Devir) adlı 7 dakika 42 saniyelik kısa metrajlı Zazaca belgesel çekmiştir. Senaristliğini kendisinin yaptığı belgeselde, yönetmen ise Radyo, Televizyon ve Sinema bölümü mezunu arkadaşı Ramazan Fırat Yıldız oldu. Köyün yaşlısı Selim Bingöl'ün Zazaca anlatımıyla köyde geçmiş devirdeki yaşantı dile getirilmektedir.⁹⁶⁰

Zazaca tiyatro konusunda kayda değer gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Bunda belediyelerin katkıların büyüktür. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Zazaca tiyatro gösterimi yapılmasına destek sağlamaktadır. 2010 yılında Diyarbakır'da bir ilk olduğu belirtilen Zazaca Tiyatro sahnelenmişti. Aziz Nesin'in “Sen Gara Değilsin” oyunu Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatrosu (DBŞT) tarafından “Ti Gara Nîyî”

⁹⁵⁶ İnternet: Follow The Feather! (Perre Dima So!), (28 Şubat 2018) Web: <http://www.sinemayakurdi.com/film-bilgileri-agahi/244-follow-the-feather-perre-dima-so.html> 7 Mart 2017 de alınmıştır.

⁹⁵⁷ İnternet: Zazaca ilk film Avrupa'ya açıldı, (14 Kasım 2018) Web: <http://www.milliyet.com.tr/Zazaca-ilk-film-avrupaya-acildi/yasam/haberdetayarsiv/14.11.2004/94932/default.htm> de alınmıştır. 7 Mart 2017

⁹⁵⁸ İnternet: 20. Uçan Süpürge Uluslararası Kadın Filmleri Festivali, 20-23 Mayıs 2017, (Mayıs 2017) Web: http://www.konak.bel.tr/files/izmir-ucan-supurgepdf_18-05-2017_11-26-33.pdf, 3 Haziran 2017 de alınmıştır.

⁹⁵⁹ İnternet: Yıldırım A. (2011). İLKHA, Zazaca 'Keke' Filminin Çekimleri Sona Erdi, (Mayıs 2011) Web: <http://www.ilkehaberajansi.com.tr/haber/Zazaca-keke-filminin-cekimleri-sona-erdi.html> de alınmıştır. 8 Haziran 2017

⁹⁶⁰ İnternet: Bildik T. (2017) Zazaca Belgesel “Dewrano” Çekti, (28 Mayıs 2017) Web: <http://www.gencinsesi.com/haber/5267/Zazaca-belgesel-dewrano-cekti.html>, 2 Haziran 2017'de alınmıştır.

adıyla sahnelenmişti.⁹⁶¹ DBŞT, 2013 yılında da Zazaca çocuk oyunu sergileyerek bu konuda bir ilke de imza atmıştır.⁹⁶²

Bingöl'de bulunan Bingöl Belediyesi Şehr-i Bingöl Tiyatrosu 2013 yılından beri Zazaca tiyatro sergilediği bilinmektedir.⁹⁶³ Bingöl ve ilçeleri dışında İstanbul gibi metropollerde de Zazaca tiyatro sergileyen Şehri Bingöl Tiyatrosu Zaza yazarların eserleri dışında Hamlet'i de Zazaca olarak sahnelemiştir.⁹⁶⁴

Zazacaya ilişkin duyarlılığı olan Tiyatro gruplarından biri de Varto derneği ile ilişkili Zazacayı yaşatmayı amaç edinen Gımgım Tiyatro'dur.⁹⁶⁵ Bu tiyatro grubunun faaliyetlerine İzmir'de bulunan Çiğli belediyesi de katkı sağlamaktadır. Zazaca tiyatro yapan "Gımgım Tiyatro" belediye solanlarında oyunlarını sahnelemektedir.⁹⁶⁶

"Areye Kay" (oyun değirmeni) grubu Zazaca tiyatro yapan önemli bir grup olarak öne çıkmaktadır. Kendi anadilleri olan Zazacayı yaşatmak için Yılmazcan Şare öncülüğünde İstanbul'un Bakırköy ilçesinde bir araya gelen topluluğun 2012 yılından beri Zazaca tiyatro yaptığı bilinmektedir.⁹⁶⁷ Toplumsal konularla da ilgilenen grup Tunceli Alevileri tarafından kutsal kabul edilen Hızır Gölü'nde çevre temizliği yapmıştır.⁹⁶⁸ Grup, üyelerinden Kadir Uyan'ı, 2015 yılındaki Ankara Tren garı saldırısında kaybetmiştir.⁹⁶⁹

⁹⁶¹ İnternet: İlk Zazaca Tiyatro Oyunu Yarın Kaynak: İlk Zazaca Tiyatro Oyunu Yarın, (28 Ekim 2010) Web: <http://www.ufkumuzhaber.com/ilk-zazaca-tiyatro-oyunu-yarin-8181h.htm>, 22 Kasım 2018'de alınmıştır.

⁹⁶² İnternet: Diyarbakır'da Zazaca Tiyatro Oyunu Sergilendi, Web: <https://www.haberler.com/diyarbakir-da-zazaca-tiyatro-oyunu-sergilendi-5347119-haberi/>, 22 Kasım 2018 de alınmıştır.

⁹⁶³ İnternet: Şehri Bingöl Tiyatrosunun Kurucusu Yunus Çiftçi ile mini röportaj, Zazaların Zazaca Tiyatroya müthiş ilgisi var, Zazana, Zaza Dili, Kültürü ve Tarihi Dergisi/Peseroke Zon u Kultur u Tarixe Zazayan, Umar (Amor)/ Sayı 10, Serr/Yıl:2016, s. 33.

⁹⁶⁴ İnternet: Zazaca "Hamlet" İstanbul'da Sahnelenecek, 18 Ocak 2018, Web: <https://www.haberler.com/zazaca-hamlet-istanbul-da-sahnelenecek-10466166-haberi/>, 22 Kasım 2018 de alınmıştır..

⁹⁶⁵ İnternet: İzmir Varto Gımgım Tiyatro (15 Ekim 2018) Web: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=444935322700204&id=254405248419880

⁹⁶⁶ İnternet: Gımgım Tiyatro, Rıstikê, Web: <https://www.pirha.net/gimgim-tiyatro-ristike-39310.html/01/02/2017/>, 15 Kasım 2018 de alınmıştır..

⁹⁶⁷ İnternet: Zazaca Tiyatro Grubu: Arêyê Kay, Web: <http://dersimnews.com/kirmancki/2013-01-25/zazaca-tiyatro-grubu-areye-kay>, 20 Kasım 2018 de alınmıştır..

⁹⁶⁸ İnternet: Areye Kay Tiyatro Tiyatro Grubundan Hızır Gölü'nde Temizlik, Web: <http://www.milliyet.com.tr/areye-kay-tiyatro-tiyatro-grubundan-tunceli-yerelhaber-449494/> 22 Kasım 2018 de alınmıştır.

⁹⁶⁹ İnternet: "Amen" Oyunu Zazaca Maltepe'de Sahnelendi, 15 Kasım 2015, Web: <http://www.milliyet.com.tr/amen-oyunu-zazaca-maltepe-de-sahnelendi-istanbul-yerelhaber-1064790/>, 22 Kasım 2018'de alınmıştır..

İlk ve ortaöğretim okulları ile üniversitelerde Zazaca oyunlar sahnelenebilmektedir. Bingöl'ün Solhan ilçesinde görev yapan bir öğretmenin yazdığı “Nome-i Pe Sekena” isimli Zazaca tiyatro oyunu aynı ilçede okul öğrencileri tarafından sahnelenmiştir.⁹⁷⁰ Yine benzer şekilde ortaokul öğrencileri Siverekte,⁹⁷¹ Üniversite öğrencileri Tunceli'de Zazaca tiyatro gösterisi sergilemişlerdir.⁹⁷²

Sanat dünyasında yer alan Zaza karakterlerinin Zaza toplumunun bilinirliğine katkı sağladığı görülmektedir. Özellikle Televizyon dizilerinde yer alan Zaza karakterleri de bu konuda öne çıkmaktadır. Örnek olarak Kurtlar Vadisi dizisinde bulunan Zaza dayı karakteri topluma Zazaları tanıtmıştır.⁹⁷³

5.6.3. Zazaca müzik ve Zaza müziği

Zaza müziğin yavaş da olsa bir gelişme içinde olduğu görülmektedir. Zaza müziği farklı formlarda müzik yapan Zaza sanatçılar tarafından geliştirilmektedir. Zazaca müzik yapan sanatçılar Zaza kültürünün bir parçası olan Zaza müziğini yaşatmakta ve yeni nesillere aktarmaktadırlar. Böylelikle Zaza kimliğinin sürekliliğine katkı sağlamaktadırlar.

Bazı Zaza sanatçılar kasetlerinde bazı Zazaca şarkılar seslendirseler de Kırmancki/Zaza dilinde ibaresi ile ilk kasetin Laşer Güney tarafından 1983 yılında çıkarıldığı belirtilmektedir.⁹⁷⁴

Günümüzde aktif Zaza müzik sanatçıların sayısının çok fazla olmadığı görülmektedir. Mikail Aslan (Kuzey Zazacası), Servan Barıhaş (Kuzey Zazacası), Hasan Dewran (Kuzey Zazacası), Metin and Kemal Kahraman (Kuzey Zazacası), Sait Altun (Doğu Zazacası), Sait Kiliç (Doğu Zazacası), Avni Polat (Doğu Zazacası), Cem Astare (Doğu Zazacası) öne çıkan Zaza sanatçılarıdır.⁹⁷⁵

⁹⁷⁰ İnternet: Öğrenciler 'zazaca' tiyatro sahneledi, (03 Haziran 2014) Web: <http://www.bingolonline.com/Haber/OGRENCILER-ZAZACA-TIYATRO-SAHNELEDI-48238.html>, de alınmıştır. 20 Kasım 2018.

⁹⁷¹ İnternet: Siverek'te Törende İlk Kez Zazaca Tiyatro Oyunu Oynandı!, (25 Nisan 2013) Web: <http://www.mimesis-dergi.org/2013/04/siverekte-torende-ilk-kez-zazaca-tiyatro-oyunu-oynandi/>, 20 Kasım 2018 de alınmıştır..

⁹⁷² İnternet: Zazaca Bölümü Öğrencilerinin Mezuniyet Heyecanı, Web: <https://www.haberler.com/zazaca-bolumu-ogrencilerinin-mezuniyet-heyecani-8474854-haberi/>, de alınmıştır. 20 Kasım 2018.

⁹⁷³ 12 numaralı kaynak kişi ile 28 Nisan 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁹⁷⁴ Çağdaş Mahmut, Paris, 10 Nisan 2018 tarihli Görüşme Notu

⁹⁷⁵ Werner a.g.e., s. 334

Ayrıca bu sanatçılar arasında Zaza kimliğine sahiplenenlerin de sayısının arttığı görülmektedir. Dersim kökenli sanatçılardan Mikail Aslan ve Metin ve Kemal Kahraman kardeşler Zaza/Kırmancki müziğin gelişmesine katkı sağlamak yanında Zaza/Kırmanc kimliğine ilişkin vurguları ile öne çıkmaktadırlar. Aslan;

Yılmaz Güney “Babam Kürt, annem Zaza” dediğinde kimse onu eleştirmemişti. Bugün şaşıyorum, en son Türkiye parlamentosunda bir BDP milletvekili “Zazalar da Kürttür” diye tepki gösterdi. Olabilir ama bunun dışında Zazaların bir dili var, kültürleri var, müzikleri var. Onun için Başbakan Erdoğan Bingöl’de Kürtler, Zazalar dediği zaman, Kürt kelimesinin yanında Zaza kelimesini kullanmasından rahatsız olanları çok tuhaf buluyorum. Yıllardır tektipleştirmeye karşı mücadele veriyoruz, kendimiz de o tartışmanın içine düştük. Bu çok acı....

diyerek bağımsız Zaza kimliğine itirazlara karşı çıkmıştır.⁹⁷⁶

Ayrıca, halkın Zazaca diline gereken önemi vermemesinden şikayetini dile getirerek bu konuda duyarlılığını göstermiştir.⁹⁷⁷

Zazaca müzik yapan Metin ve Kemal Kahraman kardeşler de Zazacaya ve Zaza kimliğine sahip çıkma daha belirgin görünmektedir. Kemal Kahraman;

İlk dönem çalışmalarımızda daha çok kendi bestelediğimiz modern şarkılar öndeydi. Çünkü 90’lı yıllarda, Zazaca ile ilgili sadece folklorik ürünler verilebilir, modern şehir hayatını anlatmakta yetersiz kalır önyargısı vardı. Biz de o zamanlar Zazaca ile modern formda şarkılar yapılabileceğini göstermek istedik.

diyerek Zazaca müzik yaparken Zazacanın gücünü gösterme amacını ifade etmektedir.⁹⁷⁸ Kahraman kardeşler Zaza organizasyonlarında boy göstererek Zazaca konusundaki hassasiyetlerini ortaya koymaktadırlar. Örnek olarak 23 Şubat 2019 tarihinde Zaza Dil ve Kültür Derneği (ZAZA-DER) tarafından 7.si düzenlenen ‘Dünya Anadil Günü Etkinliği’nde Kahraman kardeşler konser vermişlerdir.⁹⁷⁹

⁹⁷⁶ İnternet: Örer A. (2013), Anadilimizle hâlâ barışamadık, (12/08/2013) Web:

<http://www.radikal.com.tr/hayat/anadilimizle-hl-barisamadik-1145683/>, 7 Nisan 2018’de alınmıştır.

⁹⁷⁷ İnternet: Aslan M. (2013), Mikail Aslan: Barış insanları cezbediyor, 04 Mart 2013, Web:

<https://www.evrensel.net/haber/50641/mikail-aslan-baris-insanlari-cezbediyor> de alınmıştır. 10 Nisan 2018

⁹⁷⁸ İnternet: Özgür Gündem, Kemal Kahraman sürgünden döndü, (17 Temmuz 2014) Web:

<http://www.duzceyerelhaber.com/roportaj-haberleri/28992-kemal-kahraman-surgunden-dondu#.WsSW94huaUk>, 4 Nisan 2018’de alınmıştır.

⁹⁷⁹ İnternet: ZAZA-DER’den Dünya Anadil Günü etkinliklerinde Zazaca konser, 22 Şubat 2019, Web:

<http://www.basnews.com/index.php/tr/culture-arts/music/503424> 26 Şubat 2019’da alınmıştır.

Zaza müziğinin gelişmesinde de diasporanın büyük katkısı bulunmaktadır. Avrupa’da müzik yaşamını olgunlaştıran Kahraman kardeşler gibi birçok Zaza sanatçısı Zazaca müzik çalışmalarına Avrupa’da başlamış veya Avrupa’da faaliyetlerini sürdürebilmiştir. Sait Altun ve Aziz Rençber’de diasporada Zazaca müzik yapan sanatçılardan olmuşlardır. Gerçek adı Mehmet Hanefi Berdibek (1955-1988) olan Aziz Rençber Zaza müziğine ilişkin Avrupa’da yürütmüş besteleri birçok sanatçı tarafından seslendirilmiştir. Hayatı tiyatro oyunu yapılmıştır.⁹⁸⁰ Türkiye’de ilk Zazaca kaset çıkaran kişilerden olan Sait Altun’da Avrupa’da müzik hayatına başlaması ilginçtir.⁹⁸¹

Niceliksel olarak bakıldığında Zazaca müziğin gelişme kat ettiği görülmektedir. Örnek olarak Zaza Nuro adıyla bilinen Nurettin Ataş, 300’den fazla Zazaca beste yaparak Zazaca müziğin daha geniş kitlelere ulaşmasına katkı sağlamıştır.⁹⁸²

Zazaca müziğin gelişmesinin yanında “Zaza” adının müzik dünyasında da görünürlüğünün arttığı görülmektedir. Kendisi de Zaza olduğu belirtilen şarkıcı Ceylan (Küçük Ceylan) ile Hülya Aksu Zazalar üzerine Türkçe şarkı seslendirmişlerdir. Bu şarkılarda Zazaların yaşadığı bölge hakkında da bilgi verildiği görülmektedir. Şarkıcı Ceylan şarkısında;⁹⁸³

Yüzüne baktım benzettim aya, elini tuttum düştüm sevdaya, can kurban olsun o selvi boya, dedimki güzelim aslın nereli, dedi Zazayam, Dersim güzeli, anası Zaza, babası Zaza, kendisi Zaza, Bingöl güzeli, Dersim güzeli, Çermik güzeli, Siverek güzeli, pamuk eline kınalar yakmış, bülbül diline bal şeker katmış, kurban olduğum nasıl yaratmış, şeklinde şarkısında Zaza bölgelerini saymaktadır.⁹⁸⁴

⁹⁸⁰ İnternet: Bingöllü Ozan Rençber Aziz’in hayatı tiyatroya taşındı, (5 Mart 2018) Web: <http://www.hurriyet.com.tr/bingollu-ozan-rençber-azizin-hayati-tiyatroya-40761468>, 10 Ekim 2018 de alınmıştır.

⁹⁸¹ İnternet: Zaza Müziği Ustasını Kaybetti, (3 Nisan 2018) Web: <https://www.bingolnet.com/2018/04/03/Zaza-muzigi-ustasini-kaybetti/>, 9 Ekim 2018.de alınmıştır.

⁹⁸² İnternet: “Zaza Nuro” hayatını kaybetti, (27 Şubat 2018) Web: <http://www.bingolkenthaber.com/haber-zaza-nuro-hayatini-kaybetti-7530.html> 4 Ekim 2018 de alınmıştır.

⁹⁸³ İnternet: Gedik İ. (2013), Meclis’e sıçrayan polemik “Zazalar Kürt mü?” tartışması Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne taşındı, 30.05.2013, Web: <http://www.haberturk.com/gundem/haber/848731-meclise-sicrayan-polemik>, 10 Nisan 2018’de alınmıştır.

⁹⁸⁴ İnternet: Ceylan – Zaza, (Mart 2017)Web: <http://www.sarkisozuara.net/s/ceylan-Zaza> 21 Kasım 2018 de alınmıştır.

Hülya Aksu ise şarkısında

Bana Derler Zaza, Heç Gelemem Naza, Delinin Biriye Sorun El-azız'a, Bana Derler Zaza, Heç Gelemem Naza, Delinin Tekiyem Sorun Ovacığa, Aleme Sorun Benim Adımı, Zaza'yım Herkes Bilir Namı mı, Aleme Sorun Benim Adımı, Zaza'yım Herkes Bilir Namı mı

Şeklinde Zazalardan bahsetmektedir.⁹⁸⁵ Bu iki şarkı toplum nezdinde Zazalığın pozitif hale geldiğini göstermesi açısından önemlidir.

5.7. Zazalar Arasında Birlik Arayışları ve Siyasi Örgütlenme Çabaları

Zaza hareketinin birlikte hareket etme arayışı içinde olduğu görülmektedir. Zazalar arasında hegomonik bir örgüt olmadığı için birlik çabaları eşitler arası örgütlenme biçiminde demokratik düzlemde gerçekleşmektedir. Bu nedenle birlik çabaları yavaş ilerlemekte ve süreç almaktadır.

Farklı yörelerde örgütlenmiş olan Zaza örgütleri bir araya gelmek için organize olma gayreti içinde olduğu görülmektedir. Örnek olarak 28-29 Kasım 2015 tarihinde Zaza dernekleri (Bingöl Zaza Dil ve Tarih Derneği, Diyarbakır Zaza Dili ve Kültür Derneği Geçici Yönetimi, Ankara Zaza Dil ve Kültür Derneği girişimi) ortak alfabe konusu, derneklerin karşılaştıkları problemler konularında çalıştay düzenlemişlerdir.⁹⁸⁶ Sonraki dönemlerde tekrar bir araya gelerek toplantılar tertiplemişlerdir. Zaza federasyonu alt başlığında değinildiği üzere bu toplantılar farklı dönemlerde tekrarlanmıştır.

Diğer taraftan Zazaları bir araya getirmek ve siyasi olarak da temsil edebilmek için örgütlenme çabaları da söz konusudur. Bunlardan Zaza Halk Partisi farklı adla resmileşme aşamasına kadar gelmiştir.

Diğer taraftan Zazaların, bir araya gelmelerini engelleyen bazı faktörler de bulunmaktadır. Zazalar arasındaki birlik çabalarına engeller temel olarak Zazalar arasındaki sosyo kültürel, siyasal, dini, ideolojik farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Zazalar içinde var olan inançsal ve sosyo-kültürel farklılıklar çoğu zaman siyasal ve

⁹⁸⁵ İnternet: Hülya Aksu - Bana Derler Zaza (2017), (23 Mayıs 2017) Web:

https://www.youtube.com/watch?v=qy_q96DXFx0, 21 Kasım 2018 de alınmıştır.

⁹⁸⁶ İnternet: İstanbul Zaza-Der Faaliyet Raporu 2014-2016 (2018), 26.

ideolojik farklılıklarla da örtüştüğü için Zazalar arasındaki birliğin en önemli engelleri haline gelmektedir. Bu durum özellikle Alevi ve Sünni Zazalar arasında gözlemlenebilmektedir. Bununla birlikte Zaza hareketi bu farklılıklara rağmen faaliyetlerini sürdürebilmektedir.

5.7.1. DZB (Demokratik Zaza Birliği) Çalışma Grubu/ Zubiyayena Demokratika Zazayan –Demokratik Zaza Birliği

Zazaların siyaseten aktif olma çabalarını yansıtan girişimlerden biri de Demokratik Zaza Birliği girişimidir. Bu girişim Zazaları bir araya getirme amacıyla hareket eden bir grup Zaza'nın 2016 yılı kasım ayında bir araya gelmesi ile temelleri atılmıştır. Oluşum eylem planına göre öncelikli olarak mevcut Zaza dernekleri nicel ve nitel olarak güçlendirilmesi, ardından bir federasyon çatısı altında görünürlüğün artırılması, daha sonra, siyasal ve sosyal alt yapı olgunlaşınca, siyasi örgütlenmeye gidilmesi öngörülmektedir. Geniş katılımlı ilk hazırlık toplantısı 2 Nisan 2017'de Adana Zaza Derneğinde gerçekleştirilse de sonraki aşamalara geçildiğine ilişkin güçlü işaret tespit edilememiştir.⁹⁸⁷

Oluşumun içerisinde kimlerin olduğu internet sitesi ve facebook sayfasında anlaşılammıştır. Bununla birlikte mevcut derneklerle koordineli bir grubun olduğu anlaşılmaktadır. Oluşumun facebook sayfası ilk paylaşımını 30 Mayıs 2017 tarihinde yapmış olup halen aktif olarak paylaşım yapmaya devam etmektedir.⁹⁸⁸ Oluşumun internet sitesinde DZB programı, tüzüğü gibi kapsamlı bilgiler de bulunmaktadır.⁹⁸⁹

5.7.2. Zaza Halk Partisi - Yenilikçi Değişim Partisi

Zazalar arasında siyasi bilincin yükselmesi ile birlikte Zaza partisi kurma girişimlerinin de arttığı görülmektedir. Bunlardan belki de en önemlisi Zaza Halk Partisidir (ZHP) Partinin Zazaca adı "Parti Şareya Zazayan" (PŞZ)dir. Partinin ambleminde yeşil bayaz ve kırmızı renklerle birlikte meşe palamudu yer almaktadır. Meşe palamudunun

⁹⁸⁷ İnternet: Demokratik Zaza Birliği, Web: <https://www.facebook.com/Demokratik-Zaza-Birli%C4%9Fi-129329004308366/?fref=nf> ,

⁹⁸⁸ İnternet: Demokratik Zaza Birliği, Web: <https://www.facebook.com/Demokratik-Zaza-Birli%C4%9Fi-129329004308366/?fref=nf> , 2 Ekim 2018 de alınmıştır.

⁹⁸⁹ İnternet: ZUBIYAYENA DEMOKRATİKA ZAZAYAN -DEMOKRATİK ZAZA BİRLİĞİ, Web: <http://dezab.de/Home/Index> , de alınmıştır. 2 Ekim 2018.

partinin uzun ömürlü olması amacıyla konulduğu ifade edilmektedir. Parti adındaki “Zaza” ibaresi farkındalık oluşturmak amacıyla bulunduğu ve bir Türkiye partisi olmayı hedefledikleri Parti kurucuları tarafından belirtmiştir. Ayrıca Zaza dili ve kültürünü yaşatmak için siyasi bir örgütlülüğe ihtiyaç duyduklarını ve parti kurma sürecine girildiği, Zazacanın yok olma aşamasında olduğu, bu medeniyet ve kültürün kaybolmasını istemedikleri ifade edilmiştir.⁹⁹⁰

Kuruculardan Şenel, Parti adındaki “Zaza” vurgusunu yok olan bir kültür ve dil olduğundan farkındalık yaratmak için kullandıklarını Şenel hedeflerinin ise bir Türkiye partisi olmak olduğunu ifade etmiştir.⁹⁹¹

Zaza Halk Partisi (ZHP) kuruluş için bütün çalışmalarını tamamlayarak başvuru dilekçesini İçişleri Bakanlığı'na sunmuştur. ZHP'nin Genel Başkanı olduğu belirtilen İbrahim Ataç, Zazaların bugüne kadar yok sayıldığını, bunun artık görülmesi gerektiğini, UNESCO'nun Zazacayı yok olan diller arasına aldığı ortamda Zazaların kendileri için seslerini yükseltmeleri gerektiği, bir Zaza sorunu olduğu, örnek olarak Zaza gençlerin iş bulamadığı, Zazaların seslerini çıkarmazlarsa silinip gitme ile karşı karşıya oldukları, kimseye veya hiçbir gruba karşı örgütlenmedikleri, kimseyi bölmek gibi bir dertlerinin olmadığı, Zazaların sesini duyurmak için ZHP'yi kurduklarını söylemiştir.⁹⁹²

Zaza Halk Partisi resmi başvurusunu yapmasına rağmen resmi kuruluşunu tamamlayamamıştır. Parti yöneticileri dosyalarının 12 aydır Yargıtay'da beklediğini, parti adında Zaza ifadesi olduğu için savcının itiraz ettiğini belirtmişlerdir. Bundan dolayı alternatif olarak Zazana Halklar Partisi (Partiye Şari Zazayun) şeklinde alternatif ad oluşturduklarını belirtmişlerdir. Aynı zamanda ambleminin de değiştiği görülmektedir. Ambleminde alttan yukarıya kırmızı, yeşil, beyaz, mor ve turkuaz renkli şeritlerin üzerinde üç yıldız bulunmaktadır. Kırmızı rengin toprağı, yeşil rengin doğayı, beyaz rengin şeffaflığı, mor rengin dünyayı, turkuaz renginin de gökyüzünü temsil ettiğini ifade

⁹⁹⁰ İnternet: Demirkaya N. , Kurucusu Zaza Halk Partisi'ni anlattı, 25 Mayıs 2017 Web: <http://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/05/25/kurucusu-Zaza-halk-partisini-anlatti/> 17 Haziran 2017 de alınmıştır.

⁹⁹¹ İnternet: Demirkaya N. (2017), Kurucusu Zaza Halk Partisi'ni anlattı, 25 Mayıs 2017, Web: <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/05/25/kurucusu-Zaza-halk-partisini-anlatti/> 18 Eylül 2018'de alınmıştır.

⁹⁹² İnternet: Kılıç D. (2017). , Zaza Halk Partisi Kuruluyor ZHP: Hep birilerinin arka bahçesinde kaldık! Bas Gazetesi 24. Sayı, Sayfa 5, Hep birilerinin arka bahçesinde kaldık! 20 Haziran 2017 Web: <http://www.basnews.com/index.php/tr/news/359017> 20 Eylül 2018 de alınmıştır.

etmişlerdir. Üç yıldızın ise Dersim, Bingöl ve Diyarbakır olmak üzere 3 temel Zaza bölgesini temsil ettiğini aynı zamanda Zazaların üçüncü büyük etnik grup olmasını da sembolize ettiğini de söylemişlerdir. Partinin örgütlenme olarak resmi prosedürü tamamladığı kongresini yaptığı, bazı ilçe teşkilatlarını kurduğu da belirtilmiştir. Partinin temel amacı olarak Zazaları uyandırmak olduğu vurgulanmıştır. Temel amaçlarının Zazacayı yok olmaktan kurtarmak olduğunu bunun ise siyasetsiz başarılamayacağını gördüklerini bu nedenle de partileşmek istediklerini belirtmişlerdir. Siyasetsiz Zazaları kimsenin ciddiye almadığını bu nedenle siyasetin gerekli olduğu için bu yola girdiklerini dile getirmişlerdir. Parti yöneticileri her türlü şiddeti reddettiklerini, demokratik bir oluşum olduklarını, Türkiye partisi olduklarını kurucuları ve üyeleri arasında farklı etnik gruplardan kişiler de bulunduğunu aktarmışlardır. Partinin liberal sol bir parti olmakla birlikte farklı fikirden insanlara da açık olduğunu vurgulamışlardır.⁹⁹³

Zaza Halk Partisinin benimsediği el işareti baş ve serçe parmak kapatılarak üç parmakla gösterilmektedir. Bu işaret Zaza halk partisindeki üç yıldızın işaret ettiklerinin yanında Zazaların toplumsal meselelerde üçüncü taraf olarak çözüme ortak olma iradesini yansıtmaktadır.⁹⁹⁴

Zaza Halk Partisi girişimi Kürt milliyetçileri tarafından eleştirildiği görülmektedir. Bu girişimin devletin oyunu olduğu, Kürtleri bölme projesinin devamı olduğu gibi suçlamalarda bulunmuşlardır.⁹⁹⁵ Bazı yorumlarda ise ZHP konusunda devlet suçlanmakla birlikte Zazalar konusunda Kürt hareketinin farklılıkları kapsama konusundaki hatalarını vurgulayan açıklamalar da söz konusu olabilmıştır.⁹⁹⁶

Partinin kuruluşu aşaması çok uzun sürmüş ve sonunda kurucuları izin alabilmek için “Yenilikçi ve Değişim Partisi –YDP” adını alarak resmi kuruluşunu tamamlamıştır. Partinin kuruluşu Partinin kurucu genel başkanı Gülender Kılıç tarafından;

Artık Zaza halkının bir partisi resmî olarak tarih sahnesinde ki yerini almış bulunuyor. Bu aşamaya gelmiş olmak başlı başına büyük bir mutluluk ve haklı bir gurur övünç kaynağıdır bizler açısından. Ve tek kelimesiyle bunun kaynağı halkımızdır. Zaza halkından aldığımız tarihsel haklı mirasın duru bilinçidir. Ve bu

⁹⁹³ 20 Numaralı kaynak kişi ile 14 Eylül 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

⁹⁹⁴ Mahmut Çağdaş ile yapılan 10 Nisan 2018 tarihili görüşme notundan.

⁹⁹⁵ İnternet: Kılıç D. (2017).

⁹⁹⁶ İnternet: Aydoğmuş S. (2017). “Zaza Halk Partisi” ve Meselenin Özü, (20 Haziran 2017)Web: <http://tr.rupelanu.com/Zaza-halk-partisi-ve-meselenin-ozu-192yy.htm> 17 Ocak 2018 de alınmıştır.

bilinçle başta Zaza halkımız olmak üzere, tüm ilerici, aydın, demokratik ve devrimci kamuoyuna büyük bir çöşku ile bildirmek isterizki Zaza halkının demokratik haklarının mücadele mevzisi olan partisi YENİLİKÇİ VE DEĞİŞİM PARTİSİ Kuruluşunu ilan eder. Başta Zaza halkımız olmak üzere bütün ilerici, demokratik, devrimci kesimlere hayırlı olmasını diliyorum.

şeklinde ilan edilmiştir.⁹⁹⁷

5.7.3. Demokratik Zaza Hareketi

Zazaları bir araya getirmeye çalışan oluşumlardan biri de Demokratik Zaza Hareketidir. Zaza Demokratik Hareketi –ZDH-1989 yılından beri başta Almanya ve İsveç olmak üzere Avrupa’da Zaza toplumu içinde siyasi, kültürel ve edebi çalışmalar yaptığı belirtilmektedir. Bu oluşumun içinde başta Zaza aydınları olmak üzere, iş adamları, sanatçıları, yazarları, öğrencileri, kadınları, gençleri ve Zaza halkının her kesimini bünyesinde barındırdığı belirtilmektedir. ZDH oluşumu demokratik normları baz alan şiddeti red eden bir hareket olduğunu beyan etmektedir. İnternet sitesinde Zazacanın okullarda eğitim dili olması, TRT Zaza kanalının açılması gibi taleplerde bulunulmakta ve devletten Zaza halkının dili ve kültürünün yaşatılması için pozitif adımlar atması istenilmektedir. Oluşumu temsil eden kişiler gösterilerde Demokratik Zaza hareketi pankartı taşımalarına rağmen internet sitesi dışında başka bir girişimin içinde buldukları tespit edilememiştir.⁹⁹⁸

5.8. Zaza Eylemleri ve Zaza Talepleri

Zaza hareketinin temel odağı Zazacanın bağımsız bir dil olduğunu ispat ve ilan etmek olarak öne çıksa da zamanla Zaza taleplerinin öne çıktığı bildirimler ve gösteriler sözkonusu olabilmiştir. Zazaların varlığını bildirmek Zazaların taleplerinin kamuoyu ile paylaşılması bu eylemlerin esasını oluşturmuştur. Bununla birlikte Zazaları bir araya getiren etkinliklerin önemli bir kısmı kültürel aktiviteler olarak öne çıkmaktadır.

⁹⁹⁷ İnternet: (2019) Yenilikçi ve Değişim Partisi –YDP, Web: <https://www.facebook.com/ydp.genelmerkez/>, 18 Ocak 2019, 25 Şubat 2019’da alınmıştır.

⁹⁹⁸ İnternet: Hareketê Zazayan'o Demokratik Zaza Demokratik Hareketi / Zaza Democratic Movement, Web: <https://Zaza-democratic-movement.com/turkce>, 31 Temmuz 2017 de alınmıştır.

İlk olarak Avrupa'daki Diaspora Zazaları arasında kültürel ve toplumsal faaliyetlerin organize edildiği bilinmektedir. Bu kapsamda Zaza geceleri tertiplenmiş Zaza bayramları kutlanmış Zazalar arasında Zazalık bilinci güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu gecelerde ağırlıklı olarak Zaza sanatçılar sahne almış Zaza kültürü tanıtılmıştır.⁹⁹⁹

Zamanla Zaza taleplerinin kamuoyu ile paylaşılmaya başlandığı görülmektedir. Mitingler, basın açıklamaları ve basın bildirimleri, kamuoyu açıklamaları, imza kampanyaları, Zaza şenlikleri Zazaların taleplerinin kamuoyu ile paylaşılma yöntemleri olarak öne çıkmaktadır.

Zazalar tarafından yapılan ilk resmi gösterinin çok geç tarihlerde yapıldığı bilinmektedir. 20 Ekim 2012 tarihinde İstanbul'da Zaza platformu tarafından valilikten de izin alınarak "Zazacaya Özgürlük Mitingi" düzenlenmiştir. Mitingde Zaza dilinin korunması ve geliştirilmesi için önlemler alınması, özellikle Zazaların yoğun yaşadığı bölgelerde ana dilde eğitime yer verilmesi, TRT bünyesinde Zazaca yayın yapacak bir radyo-televizyon kanalının oluşturulması, genel bütçeden pay ayrılarak Zaza kurumlarının dil ve kültür temelli çalışmalarına destek verilmesi gibi talepler öne çıkarılmıştır.¹⁰⁰⁰ Yürüyüşe yurt içinden ve yurt dışından Aka-Der, Avrupa Çermikliler Derneği, Bingöl Zaza platformu, Canların yolu Dersim Zaza platformu, Diyarbakır Zaza platformu, Adıyaman Zaza platformu, Frankfurt Zaza dili Enstitüsü, Mannheim Zaza dili ve kültür derneği, Erzincan Zaza platformu ve Varto Zaza platformu temsilcileri hazır bulunduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁰¹ Bu gösteri Zaza taleplerinin bir gösteri ile kamuoyu ile paylaşılması açısından önemli olduğu Zaza hareketi mensupları tarafından dile getirilmiştir.¹⁰⁰²

Zaza hareketi tarafından farklı imza kampanyaları da düzenlenmiştir. 2009 yılında "Zazaca için Demokratik Haklar İstiyoruz" Kampanyası düzenlenerek Zaza talepleri kamuoyu ile paylaşılmıştır. Bu kampanya da;

⁹⁹⁹ Veyve Kıtavı-Zaza Kitap Şenliği, Ware dergisi Amor 5, s. 52

¹⁰⁰⁰ İnternet: Levent Alper, Zazalar'dan Taksim'de büyük miting, (12 Haziran 2013) Web: http://www.radikal.com.tr/sendehaber/Zazalardan_taksimde_buyuk_miting-52 10 Temmuz 2018 de alınmıştır.

¹⁰⁰¹ İnternet: Zaza Halkının Tarihi Yürüyüşü İstanbul Taksim 20 Ekim 2012, Web: <http://www.radioZaza.de/ZAZALARDAN%20BIR%20ILK%20ISTANBUL%20TAKSIME.htm> Web: <https://www.youtube.com/watch?v=8ENVkAPgiFw>, 26 Mayıs 2017 de alınmıştır.

¹⁰⁰² İnternet: Haydar Ş. (2012), Zaza Halkı 20 Ekim 2012 Tarihinde Bir İlki Gerçekleştirdi, Web: <http://www.cilagazete.com/Zaza-halki-20-ekim-2012-tarihinde-bir-ilki-gerceklestirdi-haydar-sahin/.html>, 10 Temmuz 2018 de alınmıştır.

1-Anadili kullanmanın ve geliştirmenin anayasal koruma altına alınması, 2- Zazaca Okuma-Yazma kampanyası düzenlenmesi, 3- Zazaların tarihi, etnografyası ve Zazaca, Türkiye'deki üniversitelerde çağdaş dilbilimsel yöntemlerle araştırılması, 4- Zazaca Yer Adlarının Geri İadesi, 5-Zazaca ve diğer yerel dillerde basın yayın özgürlüğünün yasal güvence altına alınması, 6-TRT Bünyesinde Zazacaya Müstakil Bir Kanal Ayrılması, 7-Zazaların yoğunluklu olarak yaşadıkları bölgelerde "hizmet dili" yaklaşımıyla Zazaca hizmet verilmesi,

talep edilmiştir. Bu kampanya Türkiye'den ve Yurt dışından farklı mesleklerden çok fazla sayıda Zaza ile birlikte Zaza kurum temsilcileri imzalamışlardır.¹⁰⁰³

Change.org'da da Zaza taleplerinin dile getirildiği görülmektedir. Bu kampanyalarda, "Zazaca Google Translate'e eklensin",¹⁰⁰⁴ gibi talepler yanında, Ali Meymandar tarafından başlatılan 2018 yılındaki öğretmen atamalarında Zazacaya yeterli öğretmen ataması yapılmadığı sebebiyle "Zazaca için bir tek öğretmen ataması kabul edilemez!!" gibi farklı konular öne çıkmaktadır.¹⁰⁰⁵

Zazalar tarafından ısrarla talep edilen konulardan biri de TRT'nin Zaza TV açmasıdır. TRT'nin Zazaca yayın yapması talebi resmi kanallardan devletten istendiği görülmektedir. 2009 yılında TBMM insan hakları komisyonuna iletilen talepler arasında Zaza TV açılması yer almaktaydı.¹⁰⁰⁶ Zazalar BİMER üzerinden bu taleplerini ilettikleri gibi yaptıkları basın açıklamalarıyla da bu taleplerini basınla paylaşmışlardır.¹⁰⁰⁷ Diyarbakır Zaza Derneği temsilcilerinin de içinde olduğu bir grup Zaza, Diyarbakır'daki TRT bölge müdürlüğü önünde yaptığı açıklama ile TRT Kürdi'de Zazacanın lehçe olarak gösterilmesi eleştirilmiş ve ayrı bir Zaza TV kanalının açılması istenmiştir.¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰³ İnternet: "Zazaca için Demokratik Haklar İstiyoruz" Kampanyası, 02 Haziran 2009, Web: <http://haberciniz.biz/Zazaca-icin-demokratik-haklar-istiyoruz-kampanyasi-646708h.htm> 9 Haziran 2018'de alınmıştır.

¹⁰⁰⁴ İnternet: Zazaca Google Translate'e eklensin, Web: <https://www.change.org/p/zazaca-google-translate-e-eklensin> 26 Kasım 2018 de alınmıştır..

¹⁰⁰⁵ İnternet: Zazaca için bir tek öğretmen ataması kabul edilemez!!, Web: <https://www.change.org/p/cumhurba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-milli-e%C4%9Fitim-bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-zazaca-i%C3%A7in-bir-tek-%C3%B6%C4%9Fretmen-atamas%C4%B1-kabul-edilemez-d26698f4-dd6e-4094-90b4-1926651056e9/c> 27 Kasım 2018 de alınmıştır.

¹⁰⁰⁶ İnternet: Meclis'e başvuru: TRT Şeş var, Zaza TV de olsun, Web: <https://www.birgun.net/haber-detay/meclis-e-basvuru-trt-ses-var-zaza-tv-de-olsun-44614.html> 27 Kasım 2018 de alınmıştır..

¹⁰⁰⁷ İnternet: Zazalar İsrarla "TRT Zaza Tv" İstiyor, Web: <http://www.sanalbasin.com/zazalar-ısrarla-trt-zaza-tv-istiyor-15073114/>, 27 Kasım 2018'de alınmıştır.

¹⁰⁰⁸ İnternet: TRT'den Zazaca televizyon talebi, 17 Ocak 2015, Web: <http://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/1701201512> 27 Kasım 2018 de alınmıştır.

İnternet ortamında Zaza TV talebine ilişkin çok fazla kampanyanın da olduğu görülmektedir. Change org dışında imza kampanyaları düzenlenmektedir. “ @trtzaza Zazaca bir kanal istiyoruz #trtzaza (TRT ZAZA)” başlıklı imza kampanyasında Zaza tv talebi açık olarak ortaya konulmuştur.¹⁰⁰⁹ Özellikle facebookta Zaza aydın ve aktivistlerin kendi kişisel sayfalarından Zaza tv talebini öne çıkaran çok fazla paylaşımın yanında “TRT Zaza TV istiyoruz” adında bir sayfa da bulunmaktadır. Bu sayfa 5 binin üzerinde beğeni aldığı görülmektedir.¹⁰¹⁰

Zaza hareketi tarafından şenliklerinin de düzenlendiği görülmektedir. Zaza Dil Kültür ve Tarih Derneği, İstanbul Zaza-Der ve Almanya'da faaliyet gösteren Zaza Gemeinde in Deutschlan'in tarafından 2013 yılında “Zaza dil şöleni” Bingöl Gençlik Spor Merkezi Spor Salonu'nda gerçekleştirilmiştir. Şölene Tunceli Üniversitesi Zaza Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı Zülfü Selcan ile aynı yerde öğretim görevlisi İlyas Arslan, Bingöl Zaza Dil Kültür ve Tarih Derneği Başkanı İbrahim Bukan, Almanca ve Zazaca Dil Öğretmeni Mehmet Mukan, İstanbul Zaza-Der Başkanı Hıdır Eren konuşmacı olarak katılırken, mahalli sanatçılar şölene Zazaca Türküler söylenmiştir. Şenlikte Zaza açılımı da talep edilmiştir.¹⁰¹¹

19 Şubat 2017 tarihinde ise Ankara Meyra Palas Hotel`de “Zaza Dili Etkinliği” düzenlenmiştir. Etkinlikte aç Bingöl Zaza Dili Kültür ve Tarih (Zaza-Der) Başkanı İbrahim Bukan, Zazacanın lehçe değil dil olduğunu, Milli Eğitim Bakanlığının Zazacayı bozmaya çalışan Artuklu üniversitesi ile çalışmayı bırakması, TRT Zaza'nın açılması taleplerini öne çıkarmıştır. Etkinliğe siyasetçiler, belediye başkanları, sanatçılar da katılmışlardır.¹⁰¹²

Diğer taraftan Zaza adının gerek Türkiye’de gerek yurt dışında görünür hale gelmesi için de bir çabanın olduğu görülmektedir. Avrupa’da kendi işyerlerine Zaza adı veren Zaza aktivistler bulunmaktadır. Ayrıca Zaza adı dışında Zazana adını da işyeri adı olarak tercih edilebilmektedir.¹⁰¹³

¹⁰⁰⁹ İnternet: @trtzaza Zazaca bir kanal istiyoruz #trtzaza (TRT ZAZA), Web: <https://imzakampanyam.com/imzala/-trtzaza-Zazaca-bir-kanal-istiyoruz-trtzaza-TRT-ZAZA--imza-kampanyasi> 27 Kasım 2018 de alınmıştır..

¹⁰¹⁰ İnternet: TRT Zaza TV istiyoruz Web: <https://www.facebook.com/trtzaza/>, 27 Kasım 2018’de alınmıştır..

¹⁰¹¹ İnternet: Bingöl'de Zaza dil şöleni, 19 Ekim 2013.Web: <http://www.bursadabugun.com/haber/bingol-de-Zaza-dil-soleni-304496.html> 4 Eylül 2018 de alınmıştır.

¹⁰¹² İnternet: Bingolonline, Zazalar Ankara’da Buluştu, (22 Şubat 2017) Web: <http://solhaninsesi.com/Zazalar-ankarada-bulustu/>, 10 Ocak 2018’de alınmıştır.

¹⁰¹³ 23 numaralı kaynak kişi ile 10 Nisan tarihinde yapılan görüşme notundan.

5.9. Zaza Hareketinin Sosyo-Kültürel Temelleri ve Coğrafi Dağılımı

Zaza aydınları temelde iki jenerasyon veya döneme ayrılmaktadır. İlk dönem Zaza aydınları 1980'lerden başlayarak diasporada Zaza kimliğine ulaşarak Zaza hareketini oluşturmuş Zaza entelektüellerini kapsamaktadır. İlk dönem Zaza aydınları dergiler çıkarmışlar, makaleler yayınlamışlar, kitaplar yazmışlar toplantılar ve geceler düzenlemişlerdir. Böylelikle Zaza kimliğinin Zazalar arasında yaygınlaşmasını sağlamaya çalışmışlardır.

İlk dönem Zaza aydın ve aktivistleri çoğunlukla 1960 ve öncesi doğumlu tamamına yakını Türkiye'de sol veya Kürt Siyasal Hareketinde ideolojik formasyonunu tamamlamış kişilerden oluşmaktadır. Çoğunluğu 1980 darbesi sonrasında yurt dışına çıkmak zorunda kalan Zaza entelektüelleri diasporada kendi kimliklerini keşfederek Zazaca, Zazalar ve Zaza kültürü üzerine eserler vermeye başlamışlardır. Bu kapsamda Ebubekir Pamukçu, Zülfü Selcan, Fahri Pamukçu, Hakkı Çimen, Koyo Berz (Cuma Arslan), Mahmut Çağdaş, Haydar Şahin, Faruk İremet, Kahraman Gündüzkanat¹⁰¹⁴, Sait Çiya (Cemil Yıldız)¹⁰¹⁵ gibi birçok kişi sayılabilir. Diasporadaki Zaza entelektüellerine benzer formasyona sahip Türkiye'de de bağımsız Zaza kimliğini savunan Zaza entelektüelleri ve aktivistleri 2000'lerden itibaren öne çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda Faruk Eren, Hıdır Eren¹⁰¹⁶ İbrahim Bukan, Mustafa Demirci, Ali Kaya, Mehmet Tüzün gibi Zaza aydın ve aktivistleri öne çıkmaktadır.

İkinci dönem Zaza aydın ve aktivistleri ise çoğunlukla 1975 sonrası doğumlu diasporada ve Türkiye'de bağımsız Zaza kimliğini savunan Zaza aydını, aktivist ve akademisyenlerden oluşmaktadır. Bu bağlamda Zazalarla ilgili akademik yazılar yazan, dergi çıkaran, dernek yöneticiliği yapan Yılmaz Kanat, Mesut Keskin, Abdulkadir Büyüksayar, Yaşar Aratemur, Mahmut Güzen gibi Zaza aydın ve aktivistleri öne çıkmaktadır. Ayrıca Murat Varol, İsmail Söylemez ve Ayetullah Karabeyeser gibi akademisyenler bu kapsamda önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır.

¹⁰¹⁴ İnternet: Tunceli Ağır Ceza Mahkemesi Başkanlığının: E . No : 1981/60 K . No : 1983/11 ilanen tebliği, 19 Eylül 1984 tarih ve 18517 sayılı Resmi Gazete, Web: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18517.pdf>, 14 Ekim 2018, de alınmıştır. s. 14.

¹⁰¹⁵ İnternet: Ataç Ş. (2017).

¹⁰¹⁶ İnternet: Zaza Aydın ve Kurumlarının Basın Açıklaması – 2, Web: https://288757.forumromanum.com/member/forum/entry.user_288757.2.1109996828.Zaza_ayd_n_ve_kurumlar_bas_a%C3%A7_klama_s-piya.html 15 Ekim 2018 de alınmıştır.

Zaza aydın ve aktivistlerinin çoğunlukla ekonomik olarak alt ve orta sınıf kökenli olduğu görülmektedir. Zaza dergilerini çıkaran kişiler ve Dernek yöneticileri örneğinde 9'unun esnaf veya serbest çalışan, 3'ünün akademisyen, 2'sinin emekli 1'inin faal öğretmen olduğu tespit edilmiştir. Zaza aydın ve aktivistleri arasında geleneksel Zaza toplumunda üst sınıfı oluşturan beyler, ağalar ve dini önderlerin (Şeyh-Seyit gibi) çocukları bulunmamaktadır. Bu gruplar hali hazırda Zaza kimliğine kayıtsız durumdadırlar. Geleneksel Zaza elitleri, Zaza kimliğini avantajlı bulmamakta entegre oldukları toplumsal ve siyasal yapıların dışına çıkamamaktadırlar. Bununla birlikte Zaza kimliğinin kitleselleşmesi halinde Zaza hareketinin ilerleyen aşamalarında geleneksel Zaza elitlerinden Zaza hareketi içerisine katılımların olması da mümkün olabilecektir.

Zaza hareketini oluşturan kişilerin sosyo-ekonomik kökenlerine ilişkin veriler Hroch'un küçük milletlerdeki milli hareketleri oluşturan toplumsal gruplara ilişkin tespitleriyle bazı açılardan uyurken bazı açılardan ayrılmaktadır. İlk olarak Hroch'un incelediği örneklerde küçük tüccar ve zanaatkârların milli hareketlerdeki en büyük gruplardan birini oluşturduğuna ilişkin tespit, Zaza hareketi bağlamında da doğrulanmaktadır. Zaza hareketi içinde esnaf ağırlığı bu bağlamda oldukça dikkat çekicidir. Diğer taraftan, Hroch'un işaret ettiği bir diğer grup olan öğretmenler de Zaza hareketinin en önemli taşıyıcı kolonlarından birini oluşturmaktadır.

Zaza hareketinin diğer milli hareketlerden ayrıştığı konulardan biri de Zaza hareketi içerisinde din adamları, memurlar, öğrenciler, köylüler ve serbest meslek mensuplarından kişilerin çok az yer almasıdır. Bu durumun temel sebeplerinden biri Zaza kimliğinin ve Zaza hareketinin daha başlangıç aşamasında olmasıdır. Ayrıca yasal engeller ve geçmişin alışkanlıkları gibi sebepler de memurlar ve din adamları gibi grupların daha az temsil edilmesine sebep olmaktadır. Bununla birlikte Zazaca eğitim verilen medrese geleneğinden gelen bazı din adamlarının Zaza kimliğine önemli katkıları olduğu da dikkat çekmektedir. Öte taraftan, Zaza hareketi içerisinde çok fazla yer almayan öğrencilerin sonraki dönemde daha fazla sayıda temsil edilmesi mümkün görünmektedir. Zaza hareketinin düzenlediği etkinliklere az da olsa Zaza üniversite öğrencilerinin dinleyici olarak katıldığı tespit edilmiştir. Bu sayının zaman içinde artacağı değerlendirilmektedir.

Çizelge 5.1. Milli hareketlerde yer alan toplumsal gruplar ve zaza hareketinde durum

	Milli Hareketlerde Yer Alan Toplumsal Gruplar	
	Hroch'un Tespitlerine Göre Durum ¹⁰¹⁷	Zaza Hareketinde Durum
Eski hakim sınıf ve toprak sahipleri	Zayıf (2 örnekte güçlü)	Zayıf
Tüccarlar ve Girişimciler ve Zanaatkarlar	Güçlü (Bazılarında zayıf)	Güçlü
Serbest Meslek	Orta	Zayıf
Memurlar	Orta	Tespit edilemedi-?
Din adamları	Güçlü	Orta veya Zayıf
Öğretmenler	Güçlü	Güçlü
Öğrenciler	Güçlü	Zayıf
Köylüler	Orta (bazı örneklerde çok zayıf, bazılarında çok güçlü)	Yok
Ücretliler	Çok Zayıf	Tespit edilemedi

Zaza sosyo-kültürel yapısı dikkate alındığında, Zaza aydınlarının tamamına yakının birinci veya ikinci nesil köy kökenli kişiler olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Zaza kültürünün yaşandığı dünya ile hayatlarının bir döneminde dahi olsa temasları söz konusu olabilmıştır. Eğitim hayatlarında ya da gittikleri kozmopolit dünya da kendi kimliklerini keşfederek Zaza kimliğine ulaşmışlardır.

Diğer taraftan Zaza hareketi köylülerin katılımı bağlamında diğer milli hareketlerden ayrılmış gibi görülsede Zaza hareketinin bulunduğu evre (B evresi başlangıcı) dikkate alındığında diğer hareketlerle uyduğu görülmektedir. Hroch'un tespitlerine göre köylülerin katılımı "B" evresinde oldukça sınırlı durumdadır. Çoğu örnekte "B" evresinin sonlarında veya "C" evresinde katılımları söz konusudur. Zaza hareketinin oldukça yeni olduğu dikkate alındığında köylülerin katılmaması Zaza hareketinin ayrıştığı anlamına gelmemektedir.

Zaza hareketinin diğer milli hareketlerle ayrıştığı konulardan biri de serbest meslek mensuplarının çok zayıf katılımıdır. Özellikle Zaza hareketi içerisinde lisans diploması sahibi avukat veya yeminli mali müşavir gibi serbest meslek mensuplarının bulunmaması dikkat çekmektedir. Bu durum Türkiye'de lisans düzeyinde eğitim alan Zazalarda Zaza kimliği zayıfladığının bir işareti olarak da yorumlanması mümkündür.

Geleneksel Zaza elitlerinin Zaza hareketinden uzak durmaları Zaza aydın ve akademisyenlerinin de dikkatini çekmektedir. Görüşülen Zaza akademisyeni kaynak; "Kürt

¹⁰¹⁷ Hroch M. (2011), s.202. Hroch say

hareketine kıyasladığımızda biz Zazaların çok eksikiği var. Kürt hareketine baktığın zaman onlara mali destek sağlayan, enerjisini ve zekâsını vakfeden beyleri ağaları var. Bizimkiler hem geçinmek zorunda hem Zazalarla ilgili çalışmak zorunda. Öyle olunca da çok eksikimiz oluyor” şeklinde geleneksel elitlerin eksikliğine ilişkin eleştirilerini ifade etmiştir.¹⁰¹⁸

Zaza dergilerinin çıkarılmasına önderlik eden kişilerle Zaza dernek başkanlarının eğitim durumları incelendiğinde dikkat çekici sonuçlar elde edilmektedir. 15 kişi üzerinde yaptığımız çalışmada 8’sinin önlisans ve altı düzeyde eğitim aldığı, 5’inin Yüksek Lisans ve doktora düzeyinde eğitim gördüğü 2’sinin de (Biri açık öğretim) lisans düzeyinde eğitim aldığı görülmektedir. Zaza hareketinin görünür yüzünü oluşturan kişiler dikkate alındığında Türkiye’deki eğitim sistemine daha az maruz kalan kitlede Zaza kimliğine bağlılığın daha güçlü olduğu görülmektedir. Lisans düzeyinde eğitimle Zaza bilinci körelirken yüksek lisans ve doktora düzeyinde ise Zaza bilincinin tekrar güçlendiği açığa çıkmaktadır. Bir diğer deyişle geleneksel Zaza toplumu ile ilişkisi devam eden daha az eğitim sistemine maruz kalmış kitlede Zaza bilinci daha güçlü iken lisans düzeyinde eğitim alan kitlede Zaza kimliği zayıflamaktadır. En eğitilmiş kitlede ise gelenek yeniden keşfedilerek Zaza kimliği yeniden güçlenmektedir.

Zaza hareketi mensupları tarafından Lisans düzeyinde eğitim alan Zazalarda Zaza bilincinin körelmesine ilişkin rahatsızlıklar da ifade edilmiştir. Okuyan kesimin kendine yabancılaştığı, bir kısmının örgütün (PKK) etkisi altına girdiği, bir kısmının da sağ veya sol gruplara bağlandığı eleştirisi yapılmıştır.¹⁰¹⁹

Eğitim düzeyi arttıkça Zaza kimliğinin zayıflayıp Kürt kimliğinin güçlenmesi yapılan araştırmalar tarafından da teyit edilmektedir. Diyarbakır’da gençler üzerine yapılan araştırmaya göre eğitim seviyesi ve ekonomik refah arttıkça Zaza kimliğine aidiyet azalmaktadır. Bunun sebebi olarak Kürt ulusalcılığın hegemonyası ile devletçi anlayışın Zazaları da Kürt şeklinde tanımlaması olarak öne çıkmaktadır.¹⁰²⁰

¹⁰¹⁸ 7 Numaralı kaynak kişi ile 7 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

¹⁰¹⁹ 18 Numaralı kaynak kişi ile 6 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

¹⁰²⁰ Yanmış Mehmet, Kahraman Bayram, Gençlerin Dini ve Etnik Kimlik Algısı: Diyarbakır Örneği, Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries) Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 2, Yıl/Year: 2013, s. 142

Zaza hareketinin coğrafi dağılımı dikkate alındığında, Bingöl, Diyarbakır, Tunceli ve Siverek Zazalarının önde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Adıyaman/Gerger, Muş ve Erzincan Zazalarından da katılımın olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan, Aksaray, Kayseri/Sarız, Mutki Zazalarında kayda değer bir hareketlilik belirlenememiştir.

5.10. Zaza Kimliğinin Geleceği

Zaza kimliğinin geleceği onunla ilişkili ve onu var eden koşulların geleceği ile bağlantılıdır. Bu bağlamda Zaza kimliğinin ortaya çıkmasını etkileyen; tarihi, sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik, teknolojik ve coğrafi faktörler Zaza kimliğini belirlediği gibi bunlardaki değişimler de Zaza kimliğinin geleceğini belirleyecektir.

Diğer taraftan Zaza kimliğinin geleceğini belirleyen nesnel koşullar dışında Zaza kimliğinin geleceği temel olarak Zazaların bu kimliğe ne denli sahip çıkacağı ile ilgilidir. Zazaların Zaza kimliğine daha fazla sahiplenmesi durumunda Zaza kimliği daha fazla görünür hale gelebilecektir. Zaza kimliğine kayıtsızlığın artması durumunda ise Zaza kimliği yok olma aşamasına gelebilecektir. Zaza hareketinin Zaza kimliğine olan ilgiyi artırmaya çalışmasının temel sebebi de bu olmaktadır. Bununla birlikte Zazalar arasında uyanış olsa da Zazalar arasındaki duyarsızlık Zaza aydın ve aktivistlerin yakındığı hususlardan biri durumundadır.¹⁰²¹

Milliyetçilik teoriler kapsamında Zazaların etnik grup ya da millet olarak tanımlanmaları Zaza kimliğinin geleceği ile ilişkilidir. Bu bağlamda Zazaların gelecekte etnik grup veya ulus olarak tanımlanması da Zaza kimliğinin gelecekte alacağı şekille bağlantılıdır. Arslan, Hobsbawm, Anderson ve Gellner'in yaklaşımları bağlamında Zazaların proto-ulusal yapıya sahip olduğunu söylemektedir. Zazalar arasındaki inanç farklılıklarını, siyasi bir iradeye sahip olunmamasını ve dünya ekonomik konjonktüründe karşılığın bulunmamasını negatif etkenler olarak ele almaktadır. Ayrıca, Zazaca konuşanların coğrafi olarak oldukça bütünleşik bir yapıya sahip olması ile Zazalar arasında Zazacaya dönük özellikle diasporadaki çalışmaları pozitif unsurlar olarak dile getirmektedir.¹⁰²²

¹⁰²¹ 4 Numaralı kaynak kişi ile 14 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme notundan.

¹⁰²² Arslan Zeynep, Zazaca ve Zaza kimliğinin algılanması ve yansımaları üzerine bir tartışma, Border Crossing, January-June 2018, Volume: 8, No: 1, pp. 267 – 296, s. 285

Zaza kimliğinin itici gücünü oluşturan Zaza aydın ve aktivistlerinin bir anlamda bir avuç idealist insan kümesi olduğu dikkate alındığında Zaza hareketinin hala çok sınırlı insan tarafından temsil edildiği görülmektedir. Bununla birlikte dijital medyanın imkanlarını da kullanarak oldukça fazla sayıda Zazaya ulaşmayı başarmışlardır. Ancak bu oran Zaza hareketi mensuplarını memnun etmekten uzak görünmektedir.

Zaza kimliğinin gelecekte alacağı şekli belirleyen diğer husus üçüncü tarafların duruşu olmaktadır. Özellikle Türkiye’de devlet ve Kürt siyasal hareketi Zaza kimliği konusundaki en önemli üçüncü taraf konumundadır. Devletin geleneksel olarak Kürt hareketinin tezlerini sahiplenmeye devam etmesi halinde Zaza kimliğinin gelişmesi daha da yavaş olabilecektir. Diğer taraftan Kürt hareketinin Türkiye’de ve yurt dışında Zaza kimliği ile daha uzlaşır bir tezi kabullenir hale gelmesi Zaza kimliğine daha geniş imkanlar sunabilecektir.

Milliyetçilik teorileri bağlamında değerlendirdiğinde Zaza kimliğinin uzun vadede başarılı olup olamayacağına ilişkin öngörülerde bulunmak mümkün görünmektedir. Bu kapsamda Brass, etnik hareketlenmenin daha çok tapınakları kontrol eden, toprakları ve kendine bağlı vakıfları, dini okulları olan yerel dini seçkinlerin olduğu, devletin yerel dili meşru eğitim ve yönetim dili olarak kabul ettiği böylelikle yerel seçkinlerin eğitim ve iş olanaklarına kavuşmak isteyen yeni toplumsal grupları maddi ve kültürel açıdan tatmin etme olanağını tanıdığı durumlarda daha başarılı olduğunu söylemektedir. Ayrıca etnik veya ulusal hareketi yönlendiren örgütlerin başarılı olabilmesi için örgütlerin sürekli olması ve birinin öne çıkması gerektiğini de ifade etmektedir. Yine, Hroch’da başarılı milli hareketlerin dili sistemleştirdiği, milli geçmişe dair temel bilgileri sağlayabildiği, artan toplumsal iletişim ve okuryazarlık pazar ilişkilerin bulunduğu, milli bakımdan önem taşıyan çıkar çatışmaların söz konusu olduğu durumlarda var olduğunu söylemektedir. Bu çerçevede Zaza hareketinin önünde büyük zorlukların bulunduğu görülmektedir. Zaza hareketini dayanacağı kurumsal yapıların oturmamış olması, dilin standartlaşması gibi zorluklar Zaza kimliğinin geleceği konusunda soru işaretlerini artırmaktadır. Bununla birlikte Zaza hareketinin son on yıldaki atılımı dikkate alındığında Zaza kimliğinin uzun vadede daha da güçleneceğini söylemek mümkün görünmektedir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, ülkemizin en önemli toplumsal renklerinden biri olan Zaza toplumundaki Zaza uyanışının betimlenmesi ve Zaza etnik kimliği ile Zaza hareketinin milliyetçilik teorileri esas alınarak incelenmesi amaçlanmaktaydı. Yapılan çalışmada Zaza kimliğinin Zazalar arasında gittikçe artan sayıda kimse tarafından benimsenen bir kimlik olduğu tespit edilmiştir. Zazalar artık artan oranda kendilerini başka grupların parçası olarak değil bağımsız bir halkın üyesi olarak görmeye başlamışlardır.

Zazaların kendini nasıl tanımladığı veya başkalarınca Zazaların nasıl tanımlandığı esasında iki boyutu olan Zaza kimliği, öteki gruplarla sınırlar üzerinden kendini tanımlamaktadır. Zaza kimliğinin sınır taşları olarak tasvir edebileceğimiz dil veya kültür gibi Zazaları ötekilerden ayıran objektif unsurlar dışında Zazalık bilinci olarak tanımlayabileceğimiz sübjektif unsur üzerine Zaza kimliği inşa edilmektedir. Bu inşa sürecinde ise Zaza kimliği farklı etnik, ulusal veya ideolojik kimliklerle rekabet etmektedir. Zaza hareketi ise Zazalık bilincini güçlendirerek bu rekabette Zaza kimliğini korumaya veya geliştirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda Zaza hareketi, Zazalık bilincinin Zaza toplumunda uyanması ve güçlenmesini hedefleyen, kişi ve kurumları kapsamaktadır. Zaza hareketi için Zaza kimliği Zazalar arasında uyandırılması ve güçlendirilmesi gereken kimlik, ruh veya bilinçtir. Bu anlamda Zaza kimliği Zaza hareketi arasında çok güçlü bir bağ ve ilişki bulunmaktadır.

Bir etnik veya ulusal kimlik olma mücadelesi veren Zaza kimliği esas olarak Zazaları Kürt veya Türk kimliğinin alt kimliği gören tezlerle rekabet etmektedir. Zazalar Türktür tezini savunanların sayısı oldukça azaldığı için Zaza kimliğinin temel rekabeti Kürt kimliği ile yaşanmaktadır. Bu anlamda Zaza kimliğini savunan Zaza hareketi Kürt hareketi ile çekişme içerisindedir. Diğer taraftan Zaza kimliği yerel, bölgesel (Dersim gibi) veya mezhebi (Alevi) kimliklerle de rekabet etmek durumunda kalabilmektedir.

Çalışmada Zaza tabiri en geniş biçimiyle dışarıdan (ötekiler tarafından) veya içeriden (kendini Zaza olarak tanımlayanlar tarafından) Zaza olarak adlandırılan kitleyi ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır. Bu tanımlama hem objektif hem de sübjektif unsurlardan her hangi biriyle Zaza olarak tanımlanan insan kümesini kapsamaktadır. Bu anlamda bir toplumsal kategori olarak Zaza tabiri en geniş anlamıyla Zaza etnisitesini oluşturmaktadır.

Milliyetçilik teorileri kapsamında değerlendirildiğinde Zazaların etnik veya milli bir topluluk olmanın şartlarına haiz olduğu görülmektedir. Smith'in belirttiği üzere, Zazalar, kolektif bir ada, ortak bir soy mitine, Zaza bayramları ve dil gibi ayırt edici kültürel unsurlara sahiptir. Bu bağlamda Zaza etnik kategorisinin sınır taşları Zaza kolektif adı ile adlandırılan, Zaza dilini konuşan, Zaza soyundan geldiğine inanan, Zazalara ait olduğu varsayılan bir kültür ve coğrafya ile ilişkilendirilen insan kümesinin etrafında inşa edilmiştir.

Diğer etnik veya ulusal kimliklerde olduğu gibi kendini ötekilerden objektif veya sübjektif unsurlarla ayıran Zaza kimliğinin anlaşılması için Zaza kategorisi içerisinde yer alan kitlenin derinlemesine bilinmesi de gerekmektedir. Bu nedenle de çalışmada Zazaların tarihi, nüfusu ve sosyal yapısı gibi başlıklara da yer verilmiştir. Diğer taraftan Zaza kimliği ile bu unsurlar arasından da çok güçlü bağ bulunmaktadır. Örnek olarak Zaza tarihi veya Zaza tarih yazımının doğrudan Zaza kimliğini belirleyici özelliği bulunmaktadır.

Zazalar, tamamına yakını Türkiye orjinli bir halktır. Türkiye nüfusunun %3-7'sinin Zaza olduğuna inanılmaktadır. Temel olarak Bingöl, Tunceli, Diyarbakır, Elazığ, Şanlıurfa, Bitlis, Adıyaman, Erzincan, Muş illerinde yoğunlaşmışlardır. Ayrıca, Aksaray, Siirt, Sivas, Mardin, Gümüşhane, Kayseri, Erzurum, Malatya gibi illerde de Zaza yerleşimleri bulunmaktadır. Son yüzyılda yaşanan ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmelerin etkisi ile önemli miktarda Zaza nüfus Türkiye'nin batısındaki büyük şehirlere ve yurtdışına göçmüştür.

Zazaca, Hint Avrupa dil ailesinin İrani diller alt grubunun kuzeybatı grubunda yer almaktadır. Zazacanın tarihsel anavatanın Hazar Denizinin güneyindeki bölgeler olduğu Zazaca ile o bölgedeki diller arasındaki yakınlığa dayanarak ifade edilmektedir. Morfolojik ve fonolojik açıdan Zazaca, Güney İrani grubundaki Farsçaya kıyasla en kuzeyli özellikler taşıyan dillerden biri durumundadır. Zazacaya en yakın diller, Gorani, Gileki, Talışi ve Herzendi olarak ifade edilmektedir. Zazaca temel olarak kuzey (çoğunlukla Alevi Zaza bölgesi), güney (çoğunlukla Hanefi Zaza bölgesi) ve merkez (çoğunlukla Şafi Zaza bölgesi) olarak üç lehçeye ayrılmaktadır. Zazacaya hakim birinin bu üç lehçeyle de iletişim kurabileceği belirtilmektedir.

Zazacanın Kürtçenin lehçesi olup olmadığı tartışması Alman dilbilimcilerden Mann ve Haddank'ın 1932'de yayımlanan çalışmaları ile sona ermiştir. Zazacanın bağımsız bir dil olduğunu teyit eden bu çalışma sonrasında dilbilimsel olarak Zazacanın lehçe olduğunu savunan dilbilimci kalmamıştır. Bununla birlikte konu dilbilimsel olarak çözülsede siyasi olarak tartışılmaya devam etmektedir. Zazaca Zaza kimliğinin koruyucu unsuru durumundadır. Zaza kimliği üzerine yapılan tartışmalar temel olarak Zazacanın lehçe olup olmadığı veya hangi dilin lehçesi olduğu düzleminde cereyan etmektedir. Diğer taraftan Zazaca, Zazaların biricikliğini ve özgünlüğünü ortaya koyduğundan Zaza kimliğinin de temelini oluşturmaktadır.

Diğer taraftan, Zazacanın bağımsız bir dil olup olmadığı konusunda benimsenen tutum, Zazaların kimliği konusundaki duruşu doğrudan belirlemektedir. Zazacayı lehçe görenler aynı zamanda Zaza toplumunu bir başka grubun alt grubu olarak görürken Zazacaya ayrı bir dildir diyenler de Zazaları bağımsız bir halk olarak nitelemektedirler.

Zazalar ve Zazacaya değinen çalışmaların tarihi çok daha eskiye gitse de bu konudaki çalışmalar temel olarak 19. Yüzyılda başlamıştır. Zazalarla ilgili 19. Yüzyılda çoğunlukla yabancı devlet görevlilerin yaptığı çalışmalar öne çıkarken 20'inci yüzyılda dilbilimciler öne çıkmıştır. Mann-Haddank'ın Zazacanın ayrı bir dil olduğunu söyleyen ve öncülük konusundaki çalışması sonrasında, Todd, Windfuhr, MacKenzie, Paul gibi farklı ülkelerden dilbilimciler Zazaca ile ilgilenmişlerdir. Çoğunlukla dilbilim esaslı bu çalışmalara karşılık, Zaza kimliği veya Zaza uyanışı konusundaki çalışmalar oldukça sınırlıdır. Ülkemizde Zazalarla ilgili çalışmaların tamamına yakını dilbilim esaslı olup Zaza kimliği veya Zaza uyanışı konusunda herhangi bir akademik çalışma tespit edilmemiştir.

Zazaca; beka sorunu, yazılı edebiyatta bir örnekliğin bulunmaması, dilin dejenerasyonu, alfabe sorunu gibi birçok sorunla yüz yüzedir. Zaza hareketi bu sorunlarla baş edebilme çabası içindedir. Bu kapsamda Zazaca dil derslerinin verilmesi, Zazaca ders kitaplarının hazırlanması, yazılı Zazaca materyallerin üretilmesi gibi çalışmalarla bu konudaki eksiklikler Zaza hareketi mensupları tarafından giderilmeye çalışılmaktadır.

Adıyaman Gerger'de Zazaca konuşan Süryani nüfus ve bireysel din değiştirme vakaları dışında tamamı Müslüman olan Zazaca konuşan insan kitlesinde mezhebi heterojenlik düzeyi oldukça yüksektir. Türkiye'de en yüksek Alevi oranına sahip etnik grup

Zazalardır. Tunceli, Varto, Erzincan, Kuzey-Bingöl, Gümüşhane, Hınıs, Tekman, Çat, Sarız, Göle, Selim gibi yerleşim alanlarındaki Zazalar Alevi inancına mensuptur. Bingöl merkez, Genç, Solhan, Hani, Kulp, Lice, Palu, Ergani, Dicle, Eğil, Silvan, Hazro, Mutki, Baykan çevresinde Şafii, Maden'in bir kısmı, Çermik, Çüngüş, Siverek, Gerger ve Aksaray'da Hanefi Zazalar yaşamaktadır.

Mezhebi olarak farklılıklar bulunsa da Zaza toplumunda dinin ve dini önderlerin sosyal hayatta büyük önemi bulunmaktadır. Kendilerini gerçek ve orijinal Müslüman gören geleneksel Alevi Zaza toplumunda pirlar gibi dini önderlerin büyük saygınlığı bulunmaktadır. Diğer taraftan Sünni Zaza toplumunda da tarikat şeyhlerinin büyük ağırlığı bulunmaktadır. Bu bağlamda Dersim ve Şeyh Sait isyanlarının önderlerinin dini önderler olması dikkat çekmektedir.

Çok derin sınıfsal farklılıkların bulunmadığı geleneksel Zaza toplumunda dini önderler (Şeyhler- Seyitler, Mollalar gibi), aşiret liderleri ve Mirler/Beyler geleneksel Zaza toplumunun elitleri olarak öne çıkmaktadır. Günümüzde bu gruba iş adamları, politikacılar da katılmıştır. Sıradan köylüler ise alt ve orta sınıfı oluşturmaktaydılar. Geleneksel Zaza toplumunda Tunceli ve Siverek dışında aşiretlerin etkisi oldukça sınırlıdır.

Zaza toplumunu komşulardan ayıran en önemli unsurlardan biri de Zazalara ait bayramlar ve kutlamalardır. Zazaların Gağan, Serra Neve, Kara Çarşamba, Heftemal veya Kormışkan adıyla farklı kutlamaları bulunmaktadır. Bu kutlamalar büyük ölçüde unutulmuş olsa da Zaza hareketi tarafından tekrar canlandırılmaya çalışılmaktadır. Diğer taraftan, geleneksel Zaza toplumunda Nevruz kutlanmamaktadır.

Zazalarla ilgili tartışmalı konulardan biri de Zaza tarihidir. Bu konudaki veri eksikliği ile ideolojik tutumlar Zaza tarihi konusundaki tartışmaların temelini oluşturmaktadır. Zazaları Kürt ve Zazacayı lehçe olarak nitelendiren Kürt milliyetçisi gruplar Zazaları Kürt tarihinin bir parçası olarak görmekte ve bağımsız bir Zaza tarihi anlatısını reddetmektedirler. Zazaları Türklerin bir parçası gören teze göre Zazalar kadim Türklerin bir alt grubu olarak nitelenmektedir. Bağımsız Zaza kimliğini savunanlar ise çoğunlukla dilbilimsel verilerle desteklenen Deylem tezi ile Anadolunun kadim yerlileri olduklarına ilişkin açıklamalara sahiplenmektedir. Zazacaya en yakın dillerin tarihi Deylem bölgesi ile yakın çevresinde konuşuluyor olması, Zazalarla Deylemlilerin Ermenilerce Dilmik olarak

isimlendirilmesi, *Zaza* tabirinin sinonimi olarak kullanılan “*Dimili*” kelimesinin söylenişinin *Deylem(i)* ile güçlü benzerliği gibi sebepler *Deylem* tezini güçlendirmektedir. Bununla birlikte, genel olarak değerlendirildiğinde *Zaza* hareketi oldukça yol almış olsa da ayrıntılı bir *Zaza* tarihi oluşturabilmiş değildir.

İslam, Ermeni ve Süryani kaynaklarında *Dunbeli/Denabile/Dımililere* ilişkin ilk kayıtlar 9. ve 10. Yüzyıla kadar gitmektedir. Doğrudan *Zaza* tabiri ilk kez 14. yüzyıla tarihlenen bir şecere ile 15. Yüzyılda yaşamış halk şairi *Kaygusuz Abdal*’ın bir şiirinde tespit edilmiştir. 17. ve 18. Yüzyılda da Osmanlı coğrafyasını gezen seyyahların *Seyahatnameleri* ile Osmanlı Arşiv kayıtlarında da *Zazalardan* bahsedilmektedir. Osmanlının son döneminde ise *Zazalara* ilişkin çok daha fazla kaynak bulunmaktadır. Dönemin *Zaza* aydınları ile din adamları kendi dillerini lehçe olarak değil dil olarak nitelendirmişlerdir. Osmanlı dönemi vilayet salnamelerinde ise ağırlıklı olarak *Zazaca*, lehçe olarak değil dil olarak tasnif edilmiştir.

Şeyh *Sait* ve *Dersim* isyanları neticesinde *Zazaların* yaşadığı bölge önemli fiziki tahribata maruz kalsa da kendini toparlayabilmiştir. Sonraki yıllarda ekonomik sıkıntıların etkisi ile *Zazalar* büyük şehirlere ve Avrupa’ya göçmeye başlamışlardır. Artan *Zaza* nüfusu böylelikle yeni kültürle ve ideolojilerle tanışacağı bir hareketlilikle karşı karşıya kalmıştır. *Zaza* etnik kimliğinin ortaya çıkmadığı bu dönemde *Zazalar* sol veya sağ ideolojik gruplar içinde politize ve radikalize olmuşlardır.

60’ların sonları ve 70’lerin başlarında Kürt hareketinin güçlenmeye başladığı dönemde *Zazalar* arasında Kürt hareketinin etkisi de güçlenmiştir. Kürt hareketinin güçlenmeye başlaması ile birlikte *Zazalar* arasında Kürt hareketine katılımlar artmaya başlamış, *Zazalar* arasında geçmişi bulunmayan *Nevruz*, Kürt hareketine sempati duyan gençler tarafından kutlanmaya çalışılmıştır. *PKK*’nın çıkışı öncesi dönemde *Nureddin Zaza*, *Sait Elçi* ile *Faik Bucak*, *Sait Kırmızıtoprak*, *Necmettin Büyükkaya* gibi Kürt hareketinin lider kadrosunda çok fazla *Zaza* da yer almıştır. 70’lerin sonlarında ortaya çıkan *PKK* içerisinde de çok fazla *Zaza* yer almış, *Zazalar* *PKK*’nın lider ve militan kadrosunun önemli bir oranını oluşturmuşlardır. Ancak süreç içerisinde Kürt/Kurmanç milliyetçiliğinin yükselişine paralel olarak *Zaza* oranı *PKK* içerisinde azalmıştır. Diğer taraftan 70’lerin sonlarında ortaya çıkan radikal Kürt milliyetçisi oluşumların dağlık olan *Zaza* bölgelerini üs olarak kullanmaları 80’lerde ve 90’larda *Zaza* bölgelerinde büyük

yıkım getirmiş Zazaların yaşadığı coğrafyanın insansızlaşmasını getirmiştir. PKK'nın ortaya çıkardığı şiddet nedeniyle boşalan yerleşim yerlerinin %40'dan fazlasının Zaza bölgeleri olması çatışmalarda Zazaları en mağdur kitle olduğunu göstermektedir.

Zaza kimliğinin tarihsel gelişimi geleneksel ve modern dönem olarak ikiye ayrılmaktadır. Geleneksel dönemde Zazalar 1970'lerin sonları veya 1980'lere kadar kendilerini modern öncesi dönemde tanımladıkları kimlik kodları ile tanımlamaya devam etmişlerdir. Bu dönemde Zazalar kendilerini Zaza kimliğine götürecek etnik ya da ulusal kimliklerine ilişkin bir sorgulama içinde olmamışlar geleneksel tanımlamalarla kendilerini ifade etmişlerdir. Modern dönemde ise Zazaların karşı karşıya kaldıkları sosyal, siyasal, ekonomik ve teknolojik gelişmeler sonucunda Zaza kimliği ortaya çıkmıştır. Bu kimlik oluşumu aynı zamanda Zazalara ilişkin söyleyecek sözü olan bir Zaza hareketinin ortaya çıkışı ile birlikte olmuştur. Zaza hareketini oluşturan yeni aydın sınıfı önce kendi kimliğinin farkına varmış ardından Zazaları uyandırma gayreti içerisinde olmuştur.

Zaza kimliğini doğuran sebepler büyük ölçüde Dünya'da ve Türkiye'de son 50-60 yılda yaşanan dönüşümler ve değişimlerle ilişkilidir. Bu dönüşüm ve değişimler insanları geleneksel ortamlarından kaparmış onlara Zaza kimliğine yönlendirmiştir. Diğer bir deyişle öncüler olarak nitelendirebileceğimiz Zaza aydınlarının mekânsal ve tarihsel yolculuklarına eşlik eden gelişmeler onları Zaza kimliği ile buluşturmuştur. Diğer taraftan bu dönüşümler dışında, Zazaca konusunda batılı dilbilimcilerinin Zazacanın dil olduğuna ilişkin tespitleri ile geleneksel Zaza toplumunda Zazacanın lehçe olarak değil dil (Zon) olarak tanımlanması Zaza kimliğinin gelişmesinde diğer önemli faktörler olmuştur.

Zaza kimliğinin gelişmesinde şehirleşme ve eğitim imkânlarının gelişmesinin büyük etkisi olmuştur. Zaza aydınları göç ve eğitimle farklı olanlarla karşılaşmışlar ve kendi farklılıklarının farkına varmışlardır. İlk dönemde ideolojik veya farklı etnik/ulusal kimlikleri benimsemişlerse de özellikle Avrupa'ya göçle birlikte Zazaca üzerine batılı bilim adamlarının tespitlerine ulaşmalarının da katkısıyla Zaza kimliğine ulaşmışlardır. Ayrıca, Türkiye'deki ideolojik kamplaşmalardan kurtulmaları sonrasında gurbetlik duygusunun da etkisi ile kendi öz kimliklerine ilişkin araştırmaya yönelerek Zaza kimliğini keşfetmişlerdir. Diğer taraftan, reel sosyalizmin çöküşü de bu eğilime destek vermiştir. Geçmişte sol ve sosyalist çizgide politize olan Zaza aydınları Sovyetlerin çöküşü sonrasında kendi yerel kimliklerine yönelerek Zazalıklarını keşfetmişlerdir.

Zaza kimliğinin yükselişinin bir diğer sebebi de Zazacanın kaybolma tehlike altında olduğunun fark edilmesidir. Özellikle UNESCO'nun Zazacayı tehlike altında diller arasında sayması bu konuda Zazalardaki Zaza bilincinin yükselişine katkı sağlamıştır.

Zaza kimliğinin yükselişinin teknolojik gelişmelerle de bağlantısı bulunmaktadır. Özellikle internetin yaygınlaşması, sosyal medya ve dijital medya imkânlarındaki ilerleme Zaza bilincinin güçlenmesine uygun ortamı sağlamıştır. Basılı ve görsel medyaya göre çok daha az kaynakla yürütülebilen internet yayıncılığı kaynak sıkıntısı çeken Zaza hareketi tarafından da tercih edilen bir mecra olmaktadır. Zaza örgütleri faaliyetlerini internette duyurmakta, yayınlarını internet ortamına koymaktadırlar. Böylelikle daha fazla insana çok daha az maliyetle ulaşabilmektedirler. Zaza kimliğinin gelişmesini etkileyen teknolojik nedenlerden biri de görüntülü ve sesli medya imkânlarının gelişmesi olmuştur. Zaza sanatçılar yaptıkları çalışmalarla Zaza kimliğinin katkı sağlamışlardır. Zazalar böylelikle birbirleri ile benzerliklerini keşfetmiş “ötekiler” ile farklılıklarının ayırına varmışlardır.

Zaza kimliğinin ortaya çıkışında, Kürt hareketinin yaşadığı dönüşümün de büyük etkisi bulunmaktadır. Başlangıçta sol ve sosyalist çizgisi daha kuvvetli olan Kürt hareketi, Kürt orta sınıfının, Kürt hareketine dâhil olmasının da etkisi ile Kürtçe/Kurmanciyi öncelikleyen daha milliyetçi bir çizgiye yönelmiştir. Bir bakıma Kürt hareketinin Türkçe karşısı Kürtleştirme çabaları Zaza bilincinin yükselişine sebep olmuştur. Diğer bir deyişle Kürtçeci/Kurmancici tutum Zazalarda dışlanmışlık duygusuna sebep olarak Zaza kimliğinin uyanışına katkı sağlamıştır. Ayrıca, sol ve sosyalist çizginin zayıflaması Sünni/Şafi Kürtlüğün daha baskın hale gelmesine neden olmuş ve Alevi Zazalarda asimile olma korkusunu tetikleyerek Zaza kimliğine alan açmıştır. Diğer taraftan, Kürtlerin gündelik hayatta Zazalara yönelik aşağılayıcı tutumlarının, Zazalarda kimlik hassasiyetine sebep olduğu Zaza hareketi mensupları tarafından da belirtilmektedir.

Kürt hareketi Zaza uyanışını kendine bir tehdit olarak görmektedir. Kürt hareketi “Zaza sorunu” ile mücadele etmek için, Zaza kimliğini veya Zaza hareketini yok sayma, itibarsızlaştırma, Zaza faaliyetlerini engelleme veya protesto etme gibi farklı yöntemleri kullanmaktadır. Ayrıca Kürt milliyetçileri, sadece Zaza hareketine değil “Zaza” tabirine de örtülü bir savaş açmış görünmektedirler. Zazaca yerine alternatif söyleyişleri hâkim kılmaya çalışmakta ve “Zaza”yı görünür kılmamaya gayret göstermektedirler.

Kürt hareketi, Zaza kimliğini itibarsızlaştırmak için kendine yöneltilen suçlamaların tamamına yakını Zaza hareketine yönlendirmektedir. Örnek olarak bölücülük, dış düşmanlara hizmet etme veya dış düşmanların oyununa gelme gibi suçlamalar Kürt hareketinin öne çıkan suçlamalarındandır. Kürt milliyetçileri, Zaza kimliğinin yükselişini, devlet, MİT, batılı misyonerler veya Ermeniler gibi dış güçlerle ilişkilendirerek sorunla yüzleşmekten kaçınmaktadır.

Kürt milliyetçileri, Kürt ulusal bütünlüğüne zarar vermeyecek bir Zaza kimliği inşa etmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda Zazaca ile Kürtçenin yakınlaştırılması temel politika durumundadır. Ayrıca, kendi tezlerine destek veren Zazaları destekleyerek kendi tezlerine taraftar bulmaya çalışmaktadırlar.

Kürt hareketinin çabalarına rağmen Zazalar arasında Kürt hareketine desteğin çok daha düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Kürt milliyetçilerinin desteklediği siyasi partiler, Kürtlere kıyasla 20-40 puan daha düşük düzeyde Zazalar tarafından desteklenmektedir. Ayrıca, PKK çizgisine destek Zaza bölgelerinde düşmeye devam etmekte ve PKK içerisinde Zaza oranı daha da azalmaktadır.

Kürt milliyetçilerinin yaygın ve yoğun inançlarının zıddına, Türkiye Cumhuriyeti devletinin Zaza politikası Kürt milliyetçilerinin tezleri paralelinde olmuştur. Kamu kurum veya kuruluşları tarafından örtülü veya açık olarak Zazaca uzun yıllar lehçe olarak tanımlanmış, Zazalara ilişkin konular Kürt milliyetçileri marifetiyle yürütülmüştür. Örnek olarak, Zazaların itirazına rağmen sınırlı süreli Zazaca yayın, TRT Kürdi kanalında lehçe olarak nitelendirilerek verilmektedir. Bununla birlikte Zaza hareketinin girişimleri sonucunda son birkaç yılda Zaza hareketinin tezlerine uygun MEB'in Zazaca ders kitabını revize etmesi gibi bazı politika değişiklikleri de yaşanmaktadır.

Devletin Zaza politikası genel olarak değerlendirildiğinde tutarlılık ve sürekliliğin bulunmadığı görülmektedir. Ancak, devletin Zazalara ve Zazacaya ilişkin politikasını dört döneme ayrılabilir genel bir eğilime de sahiptir. Üstünkörü farkındalık dönemi olarak nitelendirebileceğimiz 1980'lere kadarki ilk dönemde; Zazaca yok sayılmamış ancak Zazaca üzerine güçlü bir yasaklama da söz konusu olmamıştır. Bu dönemde Zazaların Türk kökenli olduğunu söyleyen bazı araştırmalar da söz konusu olmuştur. Devletin Zazalara ve Zazacaya ilişkin toptan yok sayma ve yasaklama dönemi 1980'lerden sonra başlamış

1990'larda sona ermiştir. Bu dönemde Zazaca yok sayılmış ve 1980'lerden sonra da kullanımı yasaklanmıştır. Üçüncü dönem ise Zazaları Kürtlerin bir kolu olarak tanıma dönemi 1990'ların sonlarında başlamıştır. Bu dönemde devlet, Zazaları Kürt olarak görmüş, Zazalara ilişkin politikaları Kürt milliyetçileri aracılığıyla yürütmüştür. Açılım sürecini de kapsayan bu dönemde devlet Kürt milliyetçilerine Zaza meselesini havale etmiştir. Sınırlı süreli Zazaca yayınların yapıldığı, TRT6'nın TRT Kürdiye dönüşmesi, HDP milletvekilliği yapan bir akademisyene Zazaca ders kitaplarının hazırlanması gibi somut bazı örnekler de yaşanmıştır. Dördüncü dönem ise 2010'ların ortalarından itibaren tanıma veya tanınmaya başlangıç dönemidir. Söz konusu dönemde, devletin bağımsız Zaza kimliğini inkârı sona erdirdiğine ilişkin işaretler söz konusudur.

Bir etnik veya ulusal kimlik olma mücadelesi veren Zaza kimliği ve Zaza hareketinin incelenmesinde milliyetçilik teorileri en uygun teorik çerçeveyi sunmaktadır. Zaza etnik kimliği evrensel milliyetçilik teorileri kapsamında değerlendirildiğinde manipüle edilen bir süreç veya bir maraz ya da patoloji değil bir yönüyle doğal bir vaka olarak değerlendirilmesi gereken bir olgu olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir etnik hareket olarak Zaza hareketini anlamada, kan ve soy bağı gibi hususları öne çıkaran premordialist yaklaşımlar modern çağdaki gelişmeleri göz ardı etmesi nedeni ile yeterli olmadığı açıktır. Diğer taraftan milletleri ve etnik grupları modern çağla sınırlandıran modernist yaklaşımı benimsemiş düşünürler bulunsa da milletlerin kadim etnik kökenlerini reddetmeyen modernist yaklaşımı benimseyen kuramcılar da bulunmaktadır. Bu bağlamda milletlerin etnik köklerini ret etmeyen modernist kuramcılar Zaza hareketini anlamada daha kullanışlı bir çerçeve sunmaktadırlar. Diğer taraftan, etnik hareketleri anlamada etnik grup kavramına da vurgu yapan etno-sembolcü yaklaşımın da avantajlı olduğu görülmektedir.

Zaza hareketinin incelenmesinde farklı milliyetçilik kuramları ve yaklaşımlarının elverişli araçlar ve bakış açıları sağladığı şüphesizdir. Premordialist yaklaşımlar etnik grupların ya da milletlerin kadim yönlerine dikkat etmemiz gerektiğini söylemektedir. Modernist yaklaşımlar ise milletleri ve etnik hareketleri anlamamız için modern çağlardaki değişimlere odaklanmamız gerektiğini vurgulamaktadır. Etno-sembolcüler ise etnik kökene vurgu ve sembollerin önemi gibi birçok başlıkta kullanışlı bir çerçeve sağlamaktadırlar. Her bir bakış açısı belli yönlerden avantajlı bir çerçeve sunsa da Zaza hareketinin incelenmesinde tek bir yaklaşımın ya da tek bir akademisyen veya araştırmacının fikirleri yeterli olmadığı açıktır.

Etnik veya milli kimliklerin ırk, din, dil gibi bağlara dayalı olarak verili olduğunu kabul eden Premordialist teoriler bağlamında değerlendirildiğinde; Zaza toplumunun kadim zamanlardan beri var olduğuna ilişkin bir algı ve iddianın Zaza hareketi mensupları tarafından paylaşıldığı görülmektedir. Zazaların kadimliği ise genel olarak Zaza dili üzerinden inşa edilmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle Zaza dili, Zaza kimliği ve Zaza hareketinin temel odak noktası durumundadır.

Zazalığın en önemli bileşeni olarak görülen Zaza dili esas alındığında kadim bir Zaza kategorisinin varlığını inkâr etmek mümkün değildir. Bununla birlikte bu kadim kategorinin farklı şekillerde isimlendirilebildiği ve farklı üst kategorilerin parçası olarak da tanımlanabildiği de görülmektedir. Bu nedenle de Zaza kimliğinin modern bir olgu olduğunu kabul etmemiz ve bu kimliği yaratan koşulları anlamamız zorunlu hale gelmektedir. Zaza kimliğini yaratan koşulları anlamaya çalıştığımız durumda ise Modernist teoriler anlamlı olmaktadır. Bir diğer ifade ile premodern dönemde var olan premordial bağları biçimlendiren modern dönemde ortaya çıkan yeni koşullar Zaza kimliğinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Zaza kimliğinin gelişim çizgisinin modernist milliyetçilik teorilerine daha fazla uyduğu görülmektedir. Modernist yaklaşımı benimseyenlere göre premodern dönem milletlerin ortaya çıkmasını sağlayacak toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullardan yoksundur. Bu nedenle etnik veya milli kimliklerin geleneksel toplumdan modern topluma geçişteki süreçlerin sonucu olduğu ileri sürülmektedir. Modernist yaklaşımı benimseyenlerin belirttiği üzere etnik veya ulusal kimlikler eski düzenin yıkıldığı yeni düzenin inşa edilmeye çalışıldığı dönemde yaşanmaktadır. Modernist yaklaşımı benimseyen teorisyenler bu bağlamda “yeni” farklı unsurları öne çıkarmaktadırlar. Gellner endüstrileşmeyi, Anderson iletişim araçlarını, Hroch politik gelişmeleri öne çıkarmaktadır. Diğer taraftan Nairn ile Gellner’in öne çıkardığı sanayileşme ve kentleşme olgusunun Zaza kimliğinin uyanışında da etkisi bulunmaktadır. Farklı olanla karşılaşan ve onlarla ilişki kuran Zazaların kendi kimliklerini farkına vardığı görülmektedir. Somut olarak ifade etmek gerekirse, modernist yaklaşımın öne çıkardığı üzere Zaza kimliğinin oluşmasında son 50 yılda yaşanan kültürel, sosyal, siyasal ve ekonomik faktörlerin büyük rolü olmuştur.

Anderson’un yaklaşımı Zazalarla ilişkili olarak değerlendirildiğinde hayal edilebilir ve sınırlı bir topluluk olarak “Zaza”ları var eden sürecin üretim ilişkilerinin değişmesini

getiren olgularla birlikte asıl olarak iletişim teknolojilerinden kaynaklandığını söylemek hata olmayacaktır. Nasıl Yeni Dünyada matbaa ortak bir kültürün oluşmasına yardım etti ise son otuz yılda Zazaları görünür kılan kasetler, TV yayınları, internet siteleri de benzer etkiyi oluşturmuştur. Zazaca ürünler, hayal edilebilir bir Zaza kimliğini ortaya koymuş ve Zazacadaki sabitlik, Zazalar arasındaki kadimlik duygusunu beslemiştir. Yeni medya imkânlarıyla üretilen, yazılı ve görsel materyaller Zaza kimliğini var eden sürece zemin oluşturmuşlardır. Bir anlamda Anderson'un 'Matbaa' ile işaret ettiği süreç Zazalar açısından 'dijital ortam' olarak yaşanmıştır.

Hroch'un ortaya koyduğu teorik çerçeve ve karşılaştırma metodu, Zaza kimliği ve hareketini anlamak açısından en uygun perspektiflerden birini sunmaktadır. İlk olarak Hroch çalışmasında etnisiteden millete giden yolda milletlerin nasıl oluştuğunu ya da oluşturulduğunu küçük Avrupa milletleri örneklerinden yola çıkarak incelemektedir. Ayrıca sadece egemen millet haline gelmiş başarılı örnekler değil Galler gibi başarısız örnekler de incelenmekte ve bunun sebepleri de sorgulanmaktadır. Diğer taraftan Hroch tarafından kullanılan karşılaştırma kriterleri aynı zamanda Zaza kimliği ve Zaza hareketi için de kullanılabilir durumdadır. Hroch yaptığı çalışmada, Etnik hareketleri, harekete katılanların sosyal sınıfları ve meslekleri, geldikleri coğrafya gibi somut verilere dayanarak karşılaştırmıştır. Zaza hareketi de benzer kriterler esas alınarak incelenebilir konumdadır. Ayrıca, Hroch'un karşılaştırma yöntemi kullanması Zaza hareketini incelenmesinde elverişli bir çerçeve sunmasının yanında modelin Zaza hareketi bağlamında da sınanması açısından da önemlidir.

Zaza kimliğinin gelişimi Hroch'un küçük milletler için oluşturduğu teorik çerçeveye uygun gelişmektedir. Zaza kimliği ilk başta akademik ilgi olarak tanımlanan A evresini yaşamıştır. Bu evrede Zazaca üzerine çalışmaların öne çıktığı görülmektedir. Zaza kimliğinin Kürt kimliği içerisinde yer bulmaya çalıştığı bu dönemde ilk olarak Zazaca bölüm içeren Roja Newe dergisinde 1964 yılında ilk Latin harfleriyle Zazaca yayın yapılmıştır. Daha sonraları 1980'e kadarki dönemde bazı solcu dergilerde Zazaca edebiyat örnekleri görülmüştür. Fakat Zazaca edebiyatının yeniden doğuşu Avrupa'daki Zaza göçmenler tarafından 1980 sonrasında meydana getirilmiştir. Bu dönem "Zazacanın Rönesans'ı" olarak tanımlanmaktadır. Zaza aydınlarınca bu dönemde Piya, Ayre, Desmale Sure, Ware gibi dergiler yayınlanmıştır. Bu dergilerde Zazacanın lehçe değil ayrı bir dil olduğu Zazalar tarafından açık olarak dile getirilmiştir. Bu dönem Zaza kimliğinin

bağımsız bir kimlik olarak ortaya çıktığı Zaza kimliğinin Hroch'un B evresi dönemine girdiği dönem olmuştur. Zaza kimliğinin halen B evresinde olduğunu söylemek hata olmayacaktır.

Hroch'un milli hareketleri oluşturan kişilerin sosyo-ekonomik kökenlerine ilişkin analizinin Zaza hareketine tatbik edilmesi durumunda bazı açılardan uyuşmanın bazı açılardan da ayrışmanın bulunduğu görülmektedir. Hroch'un incelediği örneklerde küçük tüccar ve zanaatkârların milli hareketlerdeki en büyük gruplardan birini oluşturduğuna ilişkin tespit, Zaza hareketi bağlamında da doğrulanmaktadır. Zaza hareketi içinde esnaf ağırlığı bu bağlamda oldukça dikkat çekicidir. Diğer taraftan, Hroch'un işaret ettiği bir diğer grup olan öğretmenler de Zaza hareketinin en önemli taşıyıcı kolonlarından birini oluşturmaktadır. Ancak, diğer milli hareketlerde güçlü veya orta düzeyde temsil edilen serbest meslek mensupları, memurlar ve din adamları gibi gruplar Zaza hareketinde oldukça zayıf durumundadırlar. Bununla birlikte Zaza hareketinin başlangıç aşamasında olduğu dikkate alındığında Zaza hareketinin sınıfsal ve sosyo-ekonomik yapısının değişerek Hroch'un yaptığı tespitlere daha fazla yaklaşması mümkün görünmektedir.

Etnik kimlikler ve milliyetçiliği seçkinlerin siyasi iktidarı ele geçirme ya da koruma mücadelelerinde bir araç olarak gören araçsalcı milliyetçilik teorileri bağlamında Zaza kimliği ve Zaza hareketi değerlendirildiğinde bu yaklaşımın kısmen kullanışlı olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımın savunucularından olan Brass etnik hareketlenmenin daha çok tapınakları kontrol eden, toprakları ve kendine bağlı vakıfları, dini okulları olan yerel dini seçkinlerin olduğu, devletin yerel dili meşru eğitim ve yönetim dili olarak kabul ettiği böylelikle yerel seçkinlerin eğitim ve iş olanaklarına kavuşmak isteyen yeni toplumsal grupları maddi ve kültürel açıdan tatmin etme olanağını tanıdığı durumlarda ortaya çıktığını söylemektedir. Ayrıca etnik veya ulusal hareketi yönlendiren örgütlerin başarılı olabilmesi bu örgütler sürekli olmalı, lider değişiminden etkilenmemeli ve alternatif örgütler arasında bir tanesi öne çıkmalıdır. Bu yaklaşım Zazalar ve Zaza hareketi açısından değerlendirildiğinde Zaza hareketinin görece olarak başarısızlığının temel sebeplerinden biri olarak Zaza hareketi içerisinde merkezi bir örgütün yokluğu olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, Zazalar arasındaki dinsel bölünmüşlük, organik elitlerin Zaza kimliğinden uzak durması gibi sebepler Zaza hareketinin görece zayıflığının diğer nedenleridir.

Zaza kimliği konusunda az gelişmişlik veya gelişmişlik farklılıkları olgusunun dolaylı bir rolü de bulunmaktadır. Kaynak dağılımının merkezden yapıldığı Türkiye’de, Zaza bölgesinin az gelişmişlik sarmalını kırmasının yolu merkezden daha fazla kaynak tahsisi ile mümkün olabilecektir. Kürt hareketinin daha fazla kaynak talebi ise Zazalar ve Zaza bölgeleri için daha az kaynak tahsisi anlamına geleceğinden Zaza kimliğinin güçlenmesinin bir faktörü olmaktadır.

Etno-Sembolcü yaklaşım Zaza kimliğini anlamak açısından kullanışlı bakış açıları sağlamaktadır. Zaza dili, Zaza bayramları, Zaza tarihsel şahsiyetleri, Zazaca, dini ritüeller gibi sembolik unsurlar Zaza kimliğini diğer kimliklerden farklılaştırmaktadır. Zaza hareketi etnik kökleri vurgulaması, Zaza bayramları gibi mit ve ritüelleri öne çıkararak Zaza kimliğinin oluşumuna katkı sağlamaya çalışmaktadır. Zaza kimliğinin dayandığı sembolik unsurlardan en önemlisinin Zaza dili olduğu görülmektedir. Zaza yurdu, Zaza tarihsel şahsiyetleri veya Zaza bayrağı gibi sembolik unsurların etkisi oldukça sınırlı durumdadır.

12 Eylül darbesi sonrasında yurt dışına çıkan veya çıkmak zorunda kalan küçük bir Zaza aydın grubu, içinde yer aldıkları sol gruplardan veya Kürt hareketinden koparak Zaza kimliğine ulaşmışlardır. 1980’li yıllardan itibaren önce Avrupa’da ardından Türkiye’de yavaş yavaş Zaza etnik kimliğinin oluştuğu ve güçlendiğı görülmektedir. Bunda Avrupa’ya göçen Zazaların kendileri hakkında yazılan bilimsel kaynaklara ulaşmalarının büyük etkisi bulunmaktadır. Zaza aydınlarınca Avrupa’da yayınlanan Piya, Ayre, Desmale Sure, Ware gibi dergilerde Zazacanın ayrı bir dil, Zazaların ayrı bir halk olduğu Zazalar tarafından açık olarak dile getirilmiştir. Böylelikle Avrupa’da dar bir Zaza entelijasya tarafından Zaza hareketi başlatılmıştır.

80’lerin ortalarından ikibinlere kadarki dönemde Zaza hareketi büyük ölçüde diaspora hareketi durumundadır. Bu dönemde Avrupa’daki Zazalar dergiler çıkarmışlar, kültür geceleri düzenlemişler, dernekler kurmuşlardır. Diasporada dergi yayıncılığı Zaza hareketinin temel faaliyet alanı olmuştur. Zaza dergileri başta kaynak yetersizliği olmak üzere farklı sebeplerle uzun süreli olamamıştır. Bununla birlikte bu Zaza alfabetinin oluşturulması, Zazacanın yazı dili haline getirilmesi gibi başarılarla da imza atmıştır. Ayrıca, dergiler farklı Zaza aydın ve aktivistlerini bir araya getirmiş onlara fikirlerini sunabilecekleri platform sağlamış onları Zazaca üretmeye yönlendirmiş ve teşvik etmiştir.

Türkiye’de Zaza kimliğine dönük ilk çalışmalar Zazaca dergiler, dernek faaliyetleri, Zaza şenlikleri, mitingler ve gösteriler, basın bildirimleri halinde somutlaştığı görülmektedir. Tarihsel olarak sıralandığında ilk olarak 1990’ların sonlarından itibaren Zazaca basın yayın faaliyetleri görülmeye başlanmıştır. Dernekler, şenlikler ve gösteriler daha sonraki yıllarda söz konusu olabilmıştır. Türkiye’de Zaza dergiciliği 90’ların ortasındaki bir öğrenci hariç tutulduğunda 2006’da Avrupa’daki örneklerinden yaklaşık 20 yıl sonra başlamıştır. Bunda yasaklar kadar yetişmiş kadro eksikliğinin de etkisi bulunmaktadır. Türkiye’de yayınlanan Zaza dergilerinde kimlik talebi doğrultusunda yorumlanabilecek olgular daha azdır. Türkiye’de yayınlanan Zazaca dergilerde edebiyat ve folklor konuları öne çıkmaktadır.

Zaza hareketi bağımsız Zaza kimliğini savunan Zaza aydın ve aktivistleri ile onların kurduğu sivil toplum kuruluşları ile somutlaşmaktadır. Zaza hareketini oluşturan yeni aydın sınıfı önce kendi kimliğinin farkına varmış ardından Zazaları uyandırma gayreti içerisinde olmuştur. Zaza hareketi her ne kadar bu dar çerçevede somutlaştırılsa da geniş anlamda Zaza kimliğini benimsemiş Zazaları da kapsamaktadır.

Zaza hareketini oluşturan Zaza aydınları temelde iki dönem veya jenerasyona ayrılmaktadır. İlk dönem Zaza aydınları 1980’lerden başlayarak diasporada Zaza kimliğine ulaşarak Zaza hareketini oluşturmuş Zaza entelektüellerini kapsamaktadır. Bu grup çoğunlukla 1960 ve öncesi doğumlu tamamına yakını Türkiye’de sol veya Kürt Siyasal Hareketinde ideolojik formasyonunu tamamlamış kişilerden oluşmaktadır. 1980 darbesi sonrasında yurt dışına çıkmak zorunda kalan Zaza entelektüelleri diasporada kendi kimliklerini keşfederek Zaza hareketini oluşturmuşlardır. Bu dönemde Ebubekir Pamukçu, Zülfü Selcan, Fahri Pamukçu, Hakkı Çimen, Koyo Berz (Cuma Arslan), Mahmut Çağdaş, Haydar Şahin, Faruk İremet, Sait Çiya (Cemil Yıldız) gibi birçok Zaza aydın ve aktivisti faaliyette bulunmuştur. Çoğunlukla diasporadaki Zaza entelektüellerine benzer formasyona sahip bağımsız Zaza kimliğini savunan Faruk Eren, Hıdır Eren, İbrahim Bukan, Mustafa Demirci, Ali Kaya, Mehmet Tüzün gibi Zaza aydın ve aktivistleri 2000’lerden itibaren Türkiye’de de öne çıkmaya başlamışlardır.

İkinci dönem Zaza aydın ve aktivistleri ise çoğunlukla 1975 sonrası doğumlu ağırlıklı olarak Türkiye’de yaşayan Zaza aydın, aktivist ve akademisyenlerden oluşmaktadır. Zazalarla ilgili akademik yazılar yazan, dergi çıkaran, dernek yöneticiliği yapan Yılmaz Kanat, Mesut Keskin, Abdulkadir Büyüksayar, Yaşar Aratemur, Mahmut

Güzen gibi Zaza aydın ve aktivistleri öne çıkmaktadır. Ayrıca Murat Varol, İsmail Söylemez ve Ayetullah Karabeyeser gibi akademisyenler bu kapsamda önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Zaza aydın ve aktivistlerinin sınıfsal kökenleri incelendiğinde çok büyük kısmının alt ve orta sınıf kökenli, köyden çıkmış birinci veya ikinci nesil kişiler olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Zaza kültürünün yaşandığı dünya ile hayatlarının bir döneminde dahi olsa temasları söz konusu olabilen kişiler olmaları dikkat çekmektedir. Zaza dergilerini çıkaran kişiler ve dernek yöneticileri örneğinde 9'unun esnaf veya serbest çalışan, 3'ünün akademisyen, 2'sinin emekli 1'inin faal öğretmen olduğu tespit edilmiştir. Zaza aydın ve aktivistleri arasında geleneksel Zaza toplumunda üst sınıfı oluşturan beyler, ağalar ve dini önderlerin (Şeyh-Pir-Seyit gibi) çocukları bulunmamaktadır. Geleneksel Zaza elitleri Zaza kimliğini avantajlı bulmamakta entegre oldukları toplumsal ve siyasal yapıların dışına çıkmamaktadırlar. Bununla birlikte Zaza kimliğinin kitleselleşmesi halinde geleneksel Zaza elitlerinden Zaza hareketi içerisine dâhil olanların olması da mümkün olabilecektir.

Zaza dergilerinin çıkarılmasına önderlik eden kişilerle Zaza dernek başkanlarının eğitim durumları incelendiğinde 15 kişiden 8'inin önlisans ve altı düzeyde eğitim aldığı, 5'inin Yüksek Lisans ve doktora düzeyinde eğitim gördüğü 2'sinin de (Biri açık öğretim) lisans düzeyinde eğitim aldığı görülmektedir. Bu sonuçlar Türkiye'deki eğitim sistemine daha az maruz kalan kitlede Zaza kimliğine bağlılığın daha güçlü olduğunu ve lisans düzeyinde eğitim alan kitlede Zaza kimliği zayıfladığını göstermektedir. En eğitilmiş kitlede ise gelenek yeniden keşfedilerek Zaza kimliği yeniden güçlenmektedir.

Zaza aydınları temel olarak başlangıçta dil, kültür ve tarih konularında yoğunlaşsa da zamanla kimlik ve politika alanında da varlıklarını tanıtmaya çabası içinde olmuşlardır. Bu bakış açısı ile Zaza aydınları 2000'lerin başından itibaren Türkiye'de örgütlenme çabası içine girmişlerdir. Bununla birlikte Zaza örgütlerinin kurulması, yasakların yanı sıra Zaza kimliğinin yükselişinin Türkiye'de oldukça geç yaşanmasının da etkisi ile 2010 sonrasında mümkün olabilmektedir. Örgütlenme çabası içerisindeki Zazaların dernek kurma yoluna gittikleri görülmektedir. Bunda derneklerin daha düşük mali imkân gerektirmesinin de etkisi büyüktür. İstanbul Zaza Dil ve Kültür Derneği (2011), Bingöl Zaza Dil Kültür ve Tarih Derneği (2013), Adana Zaza Derneği (2015), Diyarbakır Zaza Derneği (2014), Siverek Zaza Dil Kültür ve Tarih Derneği (2017), Mersin Zaza Derneği (2017), Muş Zaza

Dili ve Kùltürünü Araştırma ve Yaşatma Derneği (2015), Elazığ Zaza Dil Kùltür ve Tarih Derneği (2017), Adıyaman Gerger Zaza (Dimil) Dili ve Kùltürünü Yaşatma Derneği (2015), Zaza Konfederasyonu (2019) ve Konfederasyona bağlı dernekler (2018 ve 2019) son 10 yıl içinde kurulmuşlardır. Dernekler Zaza faaliyetleri organize etmek, Zazaca kurslar vermek, basın açıklamaları yapmak gibi faaliyetlerle Zaza kimliğini güçlendirmeye gayret göstermektedir.

Zaza hareketinin birlik arayışı içinde olduğu gör÷lmektedir. Zazalar arasında hegomonik bir örgüt olmadığı için birlik çabaları eşitler arası örgütlenme biçiminde cereyan ettiğinden birlik çabaları yavaş ilerlemekte ve süreç almaktadır. Diğer taraftan Zazaların siyasi açıdan temsil etme iddiası ile girişimler devam etmekte olup 2019 yılında resmen siyasal parti kurulabilmiştir.

Zaza etnisitesinin dönüşmesi kendiliğinden olmamakta Zaza aydın ve aktivistleri tarafından oluşturulan Zaza hareketi tarafından yönlendirilmeye çalışılmaktadır. Zaza hareketi mit ve sembollerle hedef kitlesi ile iletişim kurarak Zazaları Zaza millet/etnisitesine dönüştürmek istemektedir. Bu bağlamda Zaza bayrağının oluşturulması, Zaza marşının bestelenmesi gibi girişimler de söz konusudur. Ayrıca, günümüzde unutulmaya yüz tutmuş Zaza bayramlarının gelecek dönemde Zazalar tarafından artan oranda kutlanacağını beklemek makul görünmektedir.

Zaza hareketi ile diğer etnik veya ulusal hareketler karşılaştırıldığında Zaza kimliği ve hareketinin başlangıç aşamasında olduğu gör÷lmektedir. Henüz kitleselleşme aşamasına ulaşamamıştır. Diğer taraftan rekabet ettiği etnik veya ulusal kimliklerin örgütlü ve kurumsal yapıda olması Zaza hareketinin baş etmesi gereken bir zorluk olarak öne çıkmaktadır. Zaza hareketi merkezi bir örgütün olmaması mali kısıtları ile bu mücadelede oldukça dezavantajlı durumdadır. Ayrıca Zazalar arasında sosyo-kùltürel ve ideolojik farklılıklar Zaza kimliğinin geleceğini belirleyecek diğer önemli zorluklardandır. Bununla birlikte Zaza kimliği ve Zaza hareketi oldukça önemli aşamalar da kat ettiği gör÷lmektedir. Bu anlamda oldukça yeni bir olgu olan Zaza kimliği ve hareketinin incelenmeye devam edilmesinin milliyetçilik teorileri tartışmalarına ve Türkiye'de bu konudaki kanıksanmış yaygın varsayımların ve kanaatlerin değişmesine katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKLAR

- About Ayre, (1987). Arka Kapak Yazısı, *Ayre Mecmuaye Ziwani*, Amor 14, Payizo Peyen,
- Akçınar, M. (2010). *Re-Invention of Identity: The Case of Dersim Community Association In Berlin*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Akın, S. (2010), *Diasporada Dil Planlaması: Kurmanca ve Zazacanın Karşılaştırılması Analizi*, Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli-Türkiye.
- Akkoç, U., Keskin, M., Zazaoglu, M. (2010), *Vatebendo Etimolocik: Zazaca kelimelerin kökeni hakkında -Türkçe açıklamalı küçük etimolojik sözlük*. 1. Capê Cerrebi. Frankfurt: Enstituyê Zazaki.
- Akman İ. (2017). Halk İnanışları, Halk Anlatıları Ve Doğaüstü Olaylar Bağlamında Nikâhlı (Moriber) Romanı, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research* Cilt: 10 Sayı: 51 Volume: 10 Issue: 51, s. 11
- Akman, İ. (2017), Halk Anlatıları, Halk İnanışları, Toplumsal Ritüeller ve Büyülü Gerçeklik Ekseninde Borçlu (Deyndar) Romanı, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 51, Ağustos
- Akman, İ. (2017). Gecekondu Sorunu Ve 12 Eylül 1980 Darbesi Ekseninde Gönül Yolculuğu (Barkerdena Zerrî) Romanı, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 12/21.
- Akman, İ. (2017). Kurgusal Yapı ve Tematik Açından Her Çi Beno Sanike (Her Şey Masal Olur) Romanı, *Mukaddime*, 8(2), 91-105.
- Alanoğlu, M.Yücel M. (2011), *Dımlı - Zaza Adı Ve Tarihsel Gelişimi*, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Anderson B. (2011)., *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (Çev. İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları, (Eserin orijinali 1983 yılında yayınlanmıştır)
- Andrew P. (1990), *Monk and Mason on the Tigris Frontier: The Early History of Tur`Abdin*, Cambridge: Part of University of Cambridge Oriental Publications.
- Anuk N. (2012), *Kürt Gazeteciliği ve Zazaca*, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 695-698.
- Arabacı, C . (2018). Dersim Olayı, Bir Jakobenzizm Faciası Mı?. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 1 (2).

- Arakelova V. (1999) . “The Zaza People as a New Ethno-Political Factor in the Region.” *Iran & the Caucasus*, 3/4, 397–408.
- Aratemür Y. (2013), İki Örnekle Avrupa’da ki Dilsel Azınlıkların Konumu; Zaza Dili İçin Bir Örneklem, 2. *Uluslararası Dersim Sempozyumu –Eylül 2013*, Bingöl.
- Aratemür Y., (2011). Arkaik Kaynaklardan Modern Kaynaklara Zazaca Ve Zazalar, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Arka Kapak, *Venge Zazaistanı*, Amor 3, Serre 2001.
- Armstrong J A., (1995)., Nations Before Nationalism, Budapeşte.
- Arpa A.,(2012)., *Zazacanın Kürtçeyi Anlama Yeterliliği*, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Arslan Z. (2016). Sarkis Hatspanian röportajı ve “BİZ” sınıfta kaldık, *Kızılbaş*, kızılbaş aleviler ile diyer mazlumların sorunlarının tartışıldığı demokratik kürsü, sayı 66, Ekim 2016,
- Arslan Z. (2016). Yeni Bir Zazaca Yazılı Kaynak Daha Kütüphanelerin Raflarında Yerini Alıyor... ‘Gulvang U İtiqatê Kırmancu’ Çıktı! *Kızılbaş*, *Aleviler İle Diyer Mazlumların Sorunlarının Tartışıldığı Demokratik Kürsü*, Kasım 2016, sayı 67.
- Arslan Z. (2017), Alevi Diasporası ve ‘resmi din’ olarak Alevilikte çoklu kimlik, *Göç Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, sf. 153 – 184.
- Arslan Z. (2018), Zazaca ve Zaza kimliğinin algılanması ve yansımaları üzerine bir tartışma, *Border Crossing*, January-June 2018, Volume: 8, No: 1, pp. 267 – 296.
- Asatiryan G. (1991), Unutulmuş Bir Halk Zazalar, Çeviren Murat Bocalyan, *Raştiya Dergisi*, Amor 4, 1991.
- Asatiryan G. (1992), Zaza Dilinin İran Dilleri İçerisindeki Yeri, Çeviren Murat Bocalyan, *Raştiye Dergisi*, 1992 Amor 1.
- Asatrian G. (2000), New Publications in Zaza Grammar Reviewed Work(s): Zazaki. Grammatik und Versuch einer Dialektologie by Ludwig Paul; Grammatik der Zaza-Sprache. Nord-Dialekt (Dersim Dialekt) by Zülfü Selcan; Türkçe açıklamalı Zazaca dilbilgisi by Harun Turgut, *Iran & the Caucasus*, Vol. 3/4 (1999/2000), pp. 447-448.
- Asatrian G. (2009), Prolegomena to the Study of the Kurds, *Iran & the Caucasus*, Vol. 13, No. 1 (2009), pp. 1-57.
- Aslanoğluları M. (2014)., *Lerch’in Zazaki Derlemelerinin Çevrimyazımı Ve Türlerine Göre Sözcüklerin Tahlili*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi.

- Asna B. (2014), *Bingöl'de Zazaca Atasözlerinin Tahlili*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl.
- Aydoğdu Y. (2015), Modern Zaza Hikâyeciliğinin Tarihsel Serüveni (Historical Development of storytelling of Modern Zazakî), *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi* Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, ss. 55-66.
- Aygün G. (2010), *Zazaki/Kirmanckî Kurdish, Languages of the World Materials* 479. Munchen: Lincom Europa.
- Aygün H. (2009), *Dersim 1938 ve Zorunlu İskan Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar, Fotoğraflar Mesut Yeğenin Önsözü İle*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Aytekin E. A., G. Atılgan, Ozan E. D., Saraçoğlu C., Şener M., Uslu A., Yeşilbağ M. (2016). *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Barth F. (1969) 'Introduction', in Barth, Frederik (ed.) *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*, Boston, Little, Brown and Company.
- Bayrak M. (1997). *Alevilik Ve Kürtler [İnceleme-Araştırma ve Belgeler]*, Ankara: Öz-Ge Yayınları
- Bedirxan K. A, Zu Wesiqaye, Derbara Ziman u Kurdi de, *Ayre Paseroke Zıwani*, Amor 14 Payizo Peyen 1987.
- Beki A. (2015), *Zazaca Dilbilgisi Gramer Zon Zazaki*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Beltekin, N ., (2014). *Vera Modernbiyayişî de Medreseye Rojhelatî / Şerqî*, Nûbihar Akademî, 1 (1), 69-81.
- Bender C.(1993). , Zazaların Kürtlüğü, Alevilik ve Din Olgusu, *Serketin*, Sayı 6, Ocak Şubat 1993.
- Bewayir A., Pırd, İsmail Söylemez ile söyleşi, (Albaz İsmaili dı mobet) Asmêno Bêwayir – İsmail Söylemez, *Çime Dergisi* Umanı 6, Zımistan 2006-7.
- Bingöl H. (2012), *Dilin Terbiye Edilmesi: Makine, Fabrikasyon ve Yalnızlık*, Varol M. (Editör) *II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Bingöl Y. (2009), Siyaset ve Güven İlişkisi: Bingöl İli Örneğinde 1950–2007 Genel Seçimleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (17) 2009/1:1-27.
- Bingöl Zaza Dil Tarih ve Kültür Derneği (2013), 12/06/2013, *Havadisi Zazayan*, Vertivare 16-22, Ser (Yer) 2013.
- Bir Zaza Yurt Severi (1993). Okuyucu Mektubu, *Ware Dergisi* Amor 5.

- Blau J. (1989). *Gurani et Zaza*, in Schmitt, Rüdiger (ed.): *Compendium linguarum Iranicarum*, Wiesbaden.
- Bolelli N.(2012) , *Zazaca Kitapların Tanıtımı*, Varol M. (Editör) *II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Bor A. (2014). *Bingöl Yöresi Zazaca Halk Türküleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi.
- Borjian H. (2008), The Extinct Language of Gurgān: Its Sources and Origins, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 128, No. 4 (Oct. - Dec., 2008), pp. 681- 707.
- Bozbuga R. (2013).Türkiye'nin Bir Rengi: Zazalar, *Türkiye Günlüğü*, Kış 2013, 113., 57-78
- Brass P. R. (1991). *Ethnicity and Nationalism Theory and Comparison*. Newbury Park CA: Sage Publications, 18,19.
- Breuilly John, (1993) *Nationalism and State*, Manchester: Manchester University Press.
- Bruinessen M. V. (1994) English version of: "Nationalisme kurde et ethnicités intra-kurdes", *Peuples Méditerranéens* no. 68-69 (1994), 11-37.
- Bruinessen M. V. (1994), *Kurdish Nationalism and Competing Ethnic Loyalties*", Original English version of: "Nationalisme kurde et ethnicités intra-kurdes", *Peuples Méditerranéens* no. 68-69 (1994), 11-37, s. 10.
- Bruinessen M. V. (1996) Kurds, Turks and the Alevi Revival in Turkey, Middle East Report, No. 200, *Minorities in the Middle East: Power and the Politics of Difference* (Jul.-Sep., 1996).
- Bruinessen M.V. (2015) , *Book Review, Mehmed S. Kaya, The Zaza Kurds of Turkey: A Middle Eastern Minority in a Globalised Society*. London: I.B. Tauris, 2011, xii, 223, *Kurdish Studies* 3(1), 2015, 118-121.
- Bruinessen, van M.M. (1997). 'Aslını inkar eden haramzadedir!': the debate on the ethnic identity of the Kurdish Alevis. In K. Kehl-Bodrogi, B. Kellner-Heinkele & A. Otter-Beaujean (Eds.), *Syncretistic religious communities in the Near East* (pp. 1-23) (23 p.). Leiden: Brill,
- Bulut F. (2013). *Dersim Raporları*, Genişletilmiş Basım, Kürt Tarihi ve Kültürü Dizisi 14, İstanbul: Evrensel Basım ve Yayın.
- Butasım Nebi (2011), *Behistun Anıtında Geçen "Zazana" Kelimesine Dair Eleştirel Bir Yaklaşım*, Varol M. (Editör) *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Büyüksayar A. (2014). Devletin Zaza Diline Bakışı Zazaca Lehçedir, *Zazana Dergisi* 6.

- Can H. (2013). Alevi-Zaza Belongings Beyond Borders Insider/Outsider Attributions and Identity Empowerment Strategies in Transnational and Multigenerational Family Spaces between Turkey and Diaspora, *German Politics and Society*, Issue 107 Vol. 31, No. 2 (Summer 2013): 79–92
- Candar M. (2016). Öğretmen Yazar Hakkı Çimen’le Röportaj, *Zazana, Zaza Dili, Kültürü ve Tarihi Dergisi /Peseroke Zon u Kultur u Tarixe Zazayan, Umar (Amor)/ Sayı:10, Serr/Yıl 2016.*
- Casier M. (2010). Jongerden J., eds. *Nationalisms and politics in Turkey: political Islam, Kemalism and the Kurdish Issue*. London: Routledge, 2010 s. 136
- Celilov R. (2016), əmə Kimon..., Talış Dilinde Celilov’un Yazısı, *Zazana,Zaza Dili, Kültürü ve Tarihi Dergisi*, Peseroke Zon u Kultur u Tarixe Zazayan, Umar (Amor)/Sayı: 10, Yıl 2016, s. 7
- Cengiz D. (2010), *Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji, Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu*, 4-6 Ekim 2010 Tunceli- Türkiye.
- Cengiz S.(Tarihsiz), Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi arzu ederdim! DERSİM VE ZAZA TARİHİ, Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek (BÖLÜM I + II + III + IV + V) basılmamış online kitap.
- Charles L. K. (2002). *The History of Italy*, Westport/Connecticut: Greenwood Press, 1
- Ciwan M. (1992). *Türkçe açıklamalı Kürtçe Dilbilgisi Kurmanc Lehçesi*, Jinanu 1992, 16
- Coene Frederik, (2009). *The Caucasus - An Introduction*, London: Routledge, 71
- Çağlayan E. (2011), *Osmanlı Belgelerinde Zazalar Ve Zazaca Üzerine Notlar*, Varol M. (Editör) *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Çağlayan E. (2016), *Zazalar Tarih Kimlik ve Kültür*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,
- Çapak İ. (2011), Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre Bingöl Uleması, *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kolokyumu* 1–2 Ağustos 2009, Editörler Mehmet Mahfuz Söylemez- Dr. İbrahim Çapak, Binböl Belediyesi Yayınları,
- Çar G., *Teresiye Çemçe*, Hollanda 1995.
- Çelik H. E. (2010). *Almanya’da Bir Göçmen Toplum: Dersimliler*, Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli- Türkiye, 24
- Çelker X. (1993). Ma Welate Ma, Zon u Dine Ma, Halkımız Yurdumuz ve Din Sorunu, *Ware Dergisi*, Amor 5.

- Çem M., (2003), *Türkçe Açıklamalı Kırmancca (Zazaca) Gramer*, Diyarbakır:Deng Yayınları.
- Çetkin S. (2016). Search of Zazaki Speaking Individuals For Identity Zazaca Konuşan Bireylerin Kimlik Arayışı, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi* Yıl:2, Cilt:2, Sayı:4, Aralık 2016, 46-58, 50.
- Çıkarken (1992). *ware dergisi*, Gulane ., sayı 1.
- Çime dergisi redaksiyonu (2005) , *Zaza Hareketinin Öncüsü Ebubekir Hoca'yı Saygıyla Anıyoruz, Çime Pesoreke Zuwan u edet u Zazayan Journal of Zaza Language and Culture Zaza Dili ve Kültürü Dergisi*, Amor 3, Amnan Payız 2005.
- Çiftci H. (2018)., Ortak Atasözlerinin Hikâyeleri: Farsî-Kurmancî-Zazakî -1- Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, Yıl/Year/Sal:2 Cilt/Volume/Cıld:2 Sayı/Issue/Hejmar:3 ss. 8-22.
- Çime Dergisi (2005), Wusar 2005, Amori 2, sayfa 2, Amor 4 Zımıstun 2006.
- Çiya S. (1996). Bazıları Kopya Sever, *Ware Dergisi*, Amor 9, Gucige 1996.
- Çiya S. (1998). *Dersim Yazıları*, İstanbul: Tij.
- Dağ B. (2011). *Zazacanın Farsça ve Deylemi Dilleriyle Olan İrtibatı ve Akrabalığı*, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011) Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Dağılma İ. (2015), Ahmedê Xasî'nin Hayatı ve Mewlid Adlı Eserinde Tema (The Life Of Ahmedê Xasi and The Theme Of His Mewlid), *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi* Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, ss. 124-146 s.126
- Dalley S. (1976), An Assyrian Stela Fragment, *British Institute for the Study of Iraq*, Iraq, Vol. 38, No. 2 (Autumn).
- Danık E. (1996), Dersim Alevi-Kürt ve Zaza Miteolojisi ve Pantheonu Üzerine, *Birikim*, Sayı 88, Ağustos.
- Daniel E. L., Mahdi A. A., (2006) *Culture and Customs of Iran*, London: Greenwood Publishing Group.
- Dehqan M. (2010)., A Zazaki Alevi Treatise from Diyarbekir, *JRAS*, Series 3, 20, 3 (2010), pp. 1–12
- Demir A. (2012), *XIX. Yüzyılda Zazaların Nüfusu Ve Demografik Yapısı*, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.

- Demir A. (2017), Yew Eshabe Resulullahi “Feyruz bin Deylemi, *Zazana Zaza Dili, Kültürü ve Tarihi Dergisi/Peseroke Zon u Kultur u Tarixe Zazayan*, Umar (Amor)/ Sayı 11, Serr/Yıl:2017.
- Deniz D. (2011) *Dersim İnanç Sembolizmi*, Basılmamış Doktora Tezi, Yeditepe Üniversitesi, 2011.
- Dersim Öğrenciler Birliği (1998), Jubina Wendogane Desimi, JWD, Ware, Amor 12, 1998
- Dersimi M. N. (1952), *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Halep: Ani Matbaası.
- Dihkan A., Sadıki C. (2012) *Zazaların İlk Yerleşim Yerleri ve Kökenleri*, Varol M. (Editör) *II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 72, 73, 74
- Dinç P. (2018) Novels and short stories as products of nationalist competition: the case of Dersim 1937–1938 in Turkish politics and literature, *Nationalities Papers*, 46:1, 144-157, s. 148
- Diyarbakır Vilayet Salnamesi*, Diyarbakır 1312-(1894), (14. Defa).
- Doğan B. (2015) *1938'den Günümüze Dersimli Kadın Kimliği: Üç Kuşak Üzerinden Dersimli Alevi Kürt Kadınların Kimlik Dönüşümleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Doğan T. (2012), Arşiv Belgelerine Göre 1937-1938 Dersim İsyanı According to Archival Documents Dersim Rebellion in 1937-1938, *History Studies*, Volume 4/1, 157-169.
- Driver G. R. (1922), The Religion of the Kurds, *Bulletin of the School of Oriental Studies*, University of London, Vol. 2, No. 2.
- Duman H. (2019), *Zaza Kültürü Oluşum Süreci ve Özellikleri*, 2019.
- Durmaz M. (1990), Cemate Kulture Zaza Yönetim Kurulu Adına, Cemaate Kulture Zaza (CKZ), *Piya*, Sebat 1990, Amor 10, Arka Kapak
- Dündar F. (2000), *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, 2000, İstanbul: Çiviyazıları.
- E. J. Hobsbawm, (1993), *1780'den günümüze milletler ve milliyetçilik*, “*Program, Mit ve Gerçeklik*” Çeviren: Osman Akınbay 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, 86.
- Ebru G. (2010), *Basına Göre Bingöl'de Siyasi Hayat (1960-1985)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Edwards I. E. S., Gadd C. J., Hammond N. G. L., Sollberger E. (1973), et al. “*The Cambridge Ancient History, Vol. II, Part 1: The Middle East and the Aegean Region*, 296, 329.
- Ekici A. (2010), *Türkçe Açıklamalı Zazaca Gramer*, İstanbul: Kardelen Yayıncılık.

- Erdoğmuş H., Orkin Ş. (2018), Bingöl ve Munzur Üniversitesinde Açılan Zaza Dili ve Edebiyatı Bölümleri ve Bu Bölümlerin Üniversitelerine Katkıları, Kent Akademisi, *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, Cilt: 11 Sayı: 1, Bahar 2018, s. 163-172, s. 166.
- Eren H. (2012), *Dersim'in Sosyal Yaşamında "Qol, Salesor, Cırm Ve Kelepur" Kavramları*, Varol M. (Editör) *II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 612-618
- Eren H. (2015), *Derse Zazaki*, İstanbul: Fam Yayınları.
- Ertan M. (2010), *Tek Parti Döneminde Dersim/Tunceli'nin Mecliste Temsili*, Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli.
- Evlîyâ Çelebi b. Dervîş Mehemed Zillî, (1999), *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi III*. Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini, (Yayına Hazırlayan, Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Geçgin E. (2010), *Dersim Aleviliğinde Doğa-İnsan İlişkisi*, Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli- Türkiye.
- Gellner E., (2006) *John Bruily'nin sunuşuyla Uluslar ve Ulusçuluk*, Çeviren Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan, İstanbul: Hil Yayınları 2006.
- Gernot W. (2019), *Dialectology And Topics, The Iranian Languages (2009): 5-42.*
- Gezik E. (2000)., *Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler*, Ankara: Kalan Yayınları.
- Gezik E. (2018). *Alevi Hafızasını Tanımlamak Geçmiş ve Tarih Arasında*, İstanbul: İletişim.
- Gökalp Z. (1992). *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Yayına Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu, İstanbul:Sosyal Yayınları.
- Great Britain Foreign Office. (1920). *Armenia and Kurdistan*, Prothero G. W. (Ed.), Historical Section, 5.
- Gültekin A. K. (2007). *Tunceli'de Sünni Olmak: Ulusal ve Yerel Kimlik Öğelerinin Tunceli – Pertek'te Etnolojik Tetkiki*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara .
- Gültekin,S. (2010) *Ro Ser Zarawayâ Kirmancki Xebata Grameri*, İstanbul:İstanbul Kürt Enstitüsü. Yayınları.
- Haddank K. (1994), *Zazalar ve Zaza Dili*, Çeviren Erol Sever, Ankara: Zaza Kültür Yayınları.

- Haig G. . Öpengin E. (2014). Introduction to Special Issue Kurdish: A critical research overview, *Kurdish Studies*, Volume: 2, No: 2, pp. 99 – 122.
- Haig G. (2001), Book Review: Grammatik der Zaza-Sprache. Nord-Dialekt. *Linguistics* 39/1, Berlin 2001, s. 181-197.
- Haydar Ş. (2007), Dilimiz Üzerindeki Engeller Çime Çime Dergisi Umarı 6, Zımıstan 2006-7.
- Hayıg R. (2017), Zaza halk Geleneğinde Kormişkan Bayramı, *Zazana Zaza Dili, Kültürü ve Tarihi Dergisi/Pesoreke Zon u Kultur u Tarixe Zazayan*, Umar (Amor)/Sayı 11, Serr/Yıl:2017.
- Hayıg, R. (2012). Werner, Brigitte, *Zazaca - Türkçe Sözlük: Türkçe – Zazaca Sözcük Listesi*. İstanbul: Tij Yayıncılık.
- Hayıg R. (2017)., Edebiyate Zazaki Zıwanzanayoxe Heribi, *Zazana Zaza Dili, Kültürü ve Tarihi Dergisi/Pesoreke Zon u Kultur u Tarixe Zazayan*, Umar (Amor)/Sayı 11, Serr/Yıl:2017.
- Hechter M., (1999), *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development*, New Jersey: Transaction Publishers, 1999.
- Hennerbichler F. (2016), Kürtlerin Kökeni, (Çeviren, Mehmet Aslanoğulları), *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Yıl/Year/Sal:2 Cilt/Volume/Cıld:2 Sayı/Issue/Hejmar:3 ss. 87-119*.
- Hirschler K. (2001), Defining the Nation: Kurdish Historiography in Turkey in the 1990s, *Middle Eastern Studies*, Vol. 37, No. 3 (Jul., 2001), pp. 145-166.
- Ho, M. Y. Samuel, Cheung Mike W. L. (2006), Using the Combined Etic Emic Approach to Develop Measurement of İnterpersonel Subjective Well-Being in Chinese Population, *Oxford Handbook of Methods in Positive Psychology* Anthony D. Ong, Manfred H. M. Van Dulmen, Oxford University Press, 142.
- Hobsbawm, E. J., (1993)., *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik Program, Mit ve Gerçeklik*, (Çev. Osman Akınhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, (Eserin orijinali 1992'de yayınlandı).
- Hroch M. (1985)., *Social Preconditions of National Revival In Europe A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations*, Translated by Ben Fowkes, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hroch M. (1992) Linguistic Conflicts in Eastern Europe and Their Historical Parallels. In: Rupesinghe K., King P., Vorkunova O. (eds) *Ethnicity and Conflict in a Post-Communist World*. Palgrave Macmillan, London.

- Hroch M. (2013)., *Writing National History For Small Nations, Writing national history for small nations*, in: *Studies on National Movements*, 1, pp. 7-16.
- Hroch M., (2011)., *Avrupa'da Milli Uyanış, Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, Çeviren Ayşe Özdemir İstanbul: İletişim.
- Huntington E. (1911), Physical Environment as a Factor in the Present Condition of Turkey, *The Journal of Race Development*, Vol. 1, No. 4 (Apr., 1911).
- Huntington Elsworth, The Valley of the Upper Euphrates River and Its People, *Bulletin of the American Geographical Society*, Vol. 34, No. 4 (1902)
- Hüseyin A. (2008), Yasak Dilin Hikâyesi, *Dersim Kültür ve Etnoğrafya Dergisi*, Sayı 9, Temmuz.
- Işık Ayhan, Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Çapakçur Uleması, Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kolokyumu 1–2 Ağustos 2009, Editörler Mehmet Mahfuz Söylemez- Dr. İbrahim Çapak, Bingöl Belediyesi Yayınları
- İnternet: Amed, *Siirt ve Aydın'da seçim çalışmaları*, (17 Nisan 2015), Web: <https://anfurturkce.net/kultur/amed-siirt-ve-aydin-da-secim-calismalari-45718>, 21 Kasım 2018 de alınmıştır.
- İnternet “Zaza Nuro” hayatını kaybetti, (27 Şubat 2018) Web: <http://www.bingol.kenthaber.com/haber-Zaza-nuro-hayatini-kaybetti-7530.html>, 4 Ekim 2018 de alınmıştır.
- İnternet: “Zazaca Kürtçe'nin bir lehçesi”, 23Aralık 2012, Web: <https://www.haberturk.com/gundem/haber/805820-zazaca-kurtcenin-bir-lehcesi#>, 30 Kasım 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Bukan Murat (2018): 13 Nisan 2018, Web: <https://www.facebook.com/muratbukanZaza/posts/1730193060350841> 30 Mayıs 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Mersin Zaza Dil Kültür ve Tarih Derneği (Nisan 2019), https://www.facebook.com/Mersin-zaza-Dil-K%C3%BClt%C3%BCr-ve-Tarih-Derneği-2178429962383498/?__tn__=%2CdkC-R-R&eid=ARDNNhRnvRcItfcMfbEPIBOjO9TsJW-FqzdGqT9j840mGVScgdhoVr5iQVyi7wX3tOheOThN_kp22yQ2&hc_ref=ARRMOOwuHdePxP6FXsl8oUbdBfWxJIqmD67_vrkCbjk15WsAGr0uM6cYfqYMRe3vI&fref=gs&dti=1797375140559732&hc_location=group 9 Nisan 2019 da alınmıştır
- İnternet: Çem M. (2011), Bir Erivan-Mardin-Duhok yolculuğu, (6 Aralık 2011) Web: <http://www.Zazaki.net/file/erivan-mardin-duhok.pdf> 16 Temmuz 2018'de alınmıştır.

- İnternet: Demokratik Zaza Birliği, Web: <https://www.facebook.com/Demokratik-Zaza-Birli%C4%9Fi-129329004308366/?fref=nf> , 2 Ekim 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Gönül G., (31 Temmuz 2017). İlk Zazaca gazete 'Newepel' kapanıyor, Web: <http://www.basnews.com/index.php/tr/culture-arts/367444>, 18 Haziran 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Hür A. (2013) Alevistan, Zazaistan ve Kürdistan (17 Mart 2013), Web: <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/alevistan-Zazaistan-ve-kurdistan-1125474/> 10 Ekim 2018 de alınmıştır..
- İnternet: Sarmakeşyan G.(2011), Ermeni Nasyonalistin Kürt Nefreti, Rusçadan çeviren: Kamiz şedadi, (11 Nisan 2010) Web: <http://www.Zazaki.net/haber/ermeni-nasyonalistin-kurt-nefreti-446.htm> , 7 Ocak 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Zaza-Der, Zazacaya Katkı Sunanları Ödüllendirdi, (23 şubat 2018), Web: <http://solhaninsesi.com/Zaza-der-Zazacaya-katki-sunanlari-odullendirdi/>, 20 Haziran 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Zazalar kimsenin boyunduruğu altında değildir, 20 Temmuz 2018, Web: <http://www.bingolonline.com/haber/Zazalar-kimsenin-boyunduruğu-altinda-degildir-63677.html> 28 Eylül 2018 de alınmıştır.
- İnternet: “Amen” Oyunu Zazaca Maltepe’de Sahnelendi, 15 Kasım 2015, Web: <http://www.milliyet.com.tr/amen-oyunu-zazaca-maltepe-de-sahnelendi-istanbul-yerelhaber-1064790/>, 22 Kasım 2018’de alınmıştır..
- İnternet: “Zazalardan Zazaca Televizyon ve Radyo talebi” (17 Ocak 2017) Web: <https://ilkha.com/haber/5649/Zazalardan-Zazaca-televizyon-ve-radyo-talebi>, 9 Ocak 2019’de alınmıştır.
- İnternet: AKP asimilasyonda 'Zazacılık'a sarıldı, (13 Aralık 2012) <http://anfturkce.net/guncel/akp-asimilasyonda-zazacylyka-saryldy> 14 Ocak 2018’de alınmıştır.
- İnternet: Artuklu Üniversitesi'nden Bakan Dinçer'e Zazaca tepkisi, (24 Aralık 2012) Web: <https://odatv.com/artuklu-universitesinden-bakan-dincere-Zazaca-tepkisi-2412121200.html>, 14 Ocak 2018’de alınmıştır.
- İnternet: Baran i. H., (11 Nisan 2018). Web: https://twitter.com/ih_baran/status/984186997844643840/photo/1 29 Temmuz 2018’de alınmıştır.

- İnternet: Çiya S. (2007), Zaza Yurtseverliği, Web: <http://www.radioZaza.de/SAIT%20CIYA/SAIT%20CIYA%20ZAZA%20YURTSEVERLIGI.htm>, 14 Nisan 2017’de alınmıştır.
- İnternet: Çürökkaya S. PKK’yı kim Kurdu, (10 Mayıs 2012) Web: http://www.madiya.net/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=40&Itemid=59 1 Haziran 2017 de alınmıştır.
- İnternet: Gergerde Zaza Derneği Kuruldu, (14 Nisan 2015) Web: <http://www.hurriyet.com.tr/gergerde-Zaza-dernegi-kuruldu-37092118>, 1 Haziran 2018’de alınmıştır.
- İnternet: Meclis’e başvuru: TRT Şeş var, Zaza TV de olsun, Web: <https://www.birgun.net/haber-detay/meclis-e-basvuru-trt-ses-var-zaza-tv-de-olsun-44614.html> 27 Kasım 2018 de alınmıştır.
- İnternet: ÖZGÜL E. (2019). İzmir Varto-Der’den Hawtemal ve zerfet buluşması – VİDEO, (9 Mart 2019) Web: <https://www.pirha.net/izmir-var-to-der-den-hawtemal-ve-zerfet-bulusmasi-video-163231.html/09/03/2019/>, 9 Mart 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Portu A. (2017), Dilmikha ve Zazaha. (Nisan 2017)., Web: <http://guilan-e-ma.ir/2013/04/%D8%AF%D9%8A%D9%84%D9%85%D9%83%E2%80%8C%D9%87%D8%A7-%D8%B2%D8%A7%D8%B2%D8%A7%D9%87%D8%A7/>. 11 Ocak 2018’de alınmıştır
- İnternet: White, Ali. (2015). Translation of “La Domination des Dailamites”, by Vladimir Minorsky (1931), Web: https://www.researchgate.net/publication/280003925_Translation_of_La_Domination_des_Dailamites_by_Vladimir_Minorsky_1931?enrichId=rgreq-cf801b8ba5a9d6b71abd99f43cd0f70b-XXX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzI4MDAwMzkyNTtBUzoyNTA1NDA0NzA4MjkwNTZAMTQzNjc0NDkxMTE4NA%3D%3D&el=1_x_2&_esc=publication CoverPdf, 25 Ocak 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Zazaizan Media, Web: <https://www.facebook.com/mediaZazaistan/>, Web: <http://Zazaistan.weebly.com/>, Web: <https://www.youtube.com/watch?v=FdwIga-LtXw>, 25 Ocak 2018 de alınmıştır.
- İnternet: ZazaPress’in Web Sitesine Hoş Geldiniz, Web: <http://Zazapress.tripod.com/>, 9 Ocak 2017 de alınmıştır.

İnternet: “Zazaca için Demokratik Haklar İstiyoruz” Kampanyası, 02 Haziran 2009, Web: <http://haberciniz.biz/Zazaca-icin-demokratik-haklar-istiyoruz-kampanyasi-646708h.htm> 9 Haziran 2018 de alınmıştır.

İnternet: (2019) Yenilikçi ve Değişim Partisi –YDP, Web: <https://www.facebook.com/ydp.genelmerkez/>, 18 Ocak 2019, 25 Şubat 2019’da alınmıştır.

İnternet: @trtzaza Zazaca bir kanal istiyoruz #trtzaza (TRT ZAZA), Web: <https://imzakampanyam.com/imzala/-trtzaza-Zazaca-bir-kanal-istiyoruz-trtzaza-TRT-ZAZA--imza-kampanyasi> 27 Kasım 2018 de alınmıştır..

İnternet: ‘Zazacılık’ Sempozyumu Siyasidir!, 9 Mayıs 2011, Web: <https://www.ilkehaber.com/haber/Zazacilik-sempozyumu-siyasidir-16596.htm>, 6 Kasım 2018de alınmıştır.

İnternet: 20. Uçan Süpürge Uluslararası Kadın Filmleri Festivali, 20-23 Mayıs 2017, (Mayıs 2017) Web: http://www.konak.bel.tr/files/izmir-ucan-supurgepdf_18-05-2017_11-26-33.pdf, 3 Haziran 2017 de alınmıştır.

İnternet: 25 Aralık 1935 tarihli ve 2884 sayılı Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun, (1935) 2 Ocak 1936 tarih ve 3195 sayılı resmi gazetede yayımlanmıştır. Web: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc01602884.pdf, 19 Ocak 2018’de alınmıştır.

İnternet: 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu, 12/4/1991 tarih ve 20843 (Mükerrer) sayılı resmi gazetede yayımlanmıştır. Web: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3713.pdf> 19 Ocak 2018’de alınmıştır.

İnternet: 8 Zaza Derneği Ortak Toplantı Yaptı, (30 Temmuz 2017) Web: <https://www.bingolnet.com/2017/07/30/8-Zaza-dernegi-ortak-toplanti-yapti/>, 2 Ekim 2018 de alınmıştır..

İnternet: 8 Zaza Derneği Ortak Toplantı Yaptı. (30 Temmuz 2017) Web: <http://www.bingolnet.com/2017/07/30/8-Zaza-dernegi-ortak-toplanti-yapti/>

İnternet: Abdülkadir K. (2015) , Bingöl’ün Derdi İşid’e Götürdü, 2015 Web:http://appsaljazeera.com/interactive/isid_dosya/bingol.html, , 30 Temmuz 2017’de alınmıştır.

İnternet: Adana Zaza-Der ve Zaza Dil Kurumu Web: <https://www.facebook.com/groups/Adana-Zaza-Der-ve-Zaza-Dil-Kurumu-771097649631367/> de alınmıştır. 26 Kasım 2018.

- İnternet: Ağırdir, B. (2008). Kürtler ve Kürt Sorunu, 2008, Konda Araştırma, Web: <http://www.bekiragirdir.com/wp-content/uploads/2009/01/kurtler.pdf> s. 15. 29 Eylül 2019 de alınmıştır.,
- İnternet: Akyürek S. (2011), Kürtler ve Zazalar Ne Düşünüyor? Ortak Değer ve Sembollere Bakış, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor No: 26, (Ocak 2011), Web: <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-91-2014040810rapor26.pdf>, 7 Mayıs 2018’de alınmıştır..
- İnternet: Alevilik İslam’ın Değil, İslam Aleviliğın İçinde, (19 Aralık 2014) <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/9999/alevilik-islam-in-degil-islam-aleviligin-icinde> 4 Nisan 2018’de alınmıştır.
- İnternet: Algar H. (2004), Horufism, (Mart, 2012, Last Updated) Web: <http://www.iranicaonline.org/articles/horufism>, 5 Kasım 2018’de alınmıştır..
- İnternet: Alimoğlu Z. (2010), Zazaca Kürtçenin Bir Lehçesidir, (Aralık, 2010) Web: <http://www.Zazaki.net/haber/Zazaca-kurtcenin-bir-lehcesidir-721.htm> 6 Kasım 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Almanya'da Zazaca anadil dersi müfredatta, (25 Şubat 2019) Web: <https://www.gazeteduvar.com.tr/kultur-sanat/2019/02/25/almanyada-zazaca-ana-dil-dersi-mufredatta/> 9 Mart 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Aram Ateşyan: Tunceli'nin %90'ı Ermeni, (26 Nisan 2013) Web: <https://www.youtube.com/watch?v=zsJRanbZyt4>, de alınmıştır. 23 Temmuz 2018.
- İnternet: Areye Kay Tiyatro Tiyatro Grubundan Hızır Gölü’nde Temizlik, Web: <http://www.milliyet.com.tr/areye-kay-tiyatro-tiyatro-grubundan-tunceli-yerelhaber-449494/> 22 Kasım 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Asatrian Garnik S., “DIMLİ,” Encyclopædia Iranica, VI/4, pp. 405-411, available online at Web: <http://www.iranicaonline.org/articles/dimli> 28 Ekim 2018’de alınmıştır.
- İnternet: Aslan M. (2013), Mikail Aslan: Barış insanları cezbediyor, 04 Mart 2013, Web: <https://www.evrensel.net/haber/50641/mikail-aslan-baris-insanlari-cezbediyor> 10 Nisan 2018’de alınmıştır.
- İnternet: Aslan M., Ma Dergisi, Web: <http://mikailaslan.icordis.net/index.php/home/67-xoza-2>, 10 Ocak 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Aşkın M. (2017) İngiltere Zaza Toplumu, (15 Mart 2017) 16 Nisan’a Kadar TRT Zaza Açılmazsa Sende Zaza Olarak Yüksek Sesle “Evet” Yok De! Web:

https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1673091882984486&id=100008510714252 15 Ekim 2018 de alınmıştır.

İnternet: Ataç Ş. (2017). Hepimiz Gogol'ün Palto'sundan çıktık, (20 Şubat, 2017) Web: <https://www.birgun.net/haber-detay/hepimiz-gogol-un-palto-sundan-ciktik-147595.html>, 29 Ocak 2018 de alınmıştır.

İnternet: Aydoğmuş S. (2017). “Zaza Halk Partisi” ve Meselenin Özü, (20 Haziran 2017)Web: <http://tr.rupelanu.com/Zaza-halk-partisi-ve-meselenin-ozu-192yy.htm> 17 Ocak 2018'de alınmıştır.

İnternet: Aygün H., “Dersim'den Halaçoğlu'na Bir Yanıt” Ermeniler ve “Biz” (27 Ağustos 2007) Web: <http://bianet.org/bianet/siyaset/101389-ermeniler-ve-biz> 22 Şubat 2017'de alınmıştır.

İnternet: Basın Bildirisi, Tarih:23 Şubat 2010, 23.02.2010 Üst Kurul On Dört Kuruluşa Farklı Dil ve Lehçelerde Yayın İzni Verdi, Web: <https://www.rtuk.gov.tr/duyurular/3788/593/23-02-2010-ust-kurul-on-dort-kurulusa-farkli-dil-ve-lehcelerde-yayin-izni-verdi.html> 14 Temmuz 2018'de alınmıştır.

İnternet: Başbakanlığa Sunulmak Üzere Hazırlanan Dosya (2018)., Zaza Dil Ve Kültür Derneği'nin Ocak 2014 -Aralık 2017 Dönemine Ait Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu, Web: <http://Zazader.org/wp-content/uploads/2018/01/2017FAL%C4%B0YET-RAPORU.pdf>,. 17 Ocak 2018' de alınmıştır.

İnternet: BİA Haber Merkezi, Anadilde Sınırsız Yayın Hakkı Yedi Yıl Sonra Geldi, Web: <https://m.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/120263-anadilde-sinirsiz-yayin-hakki-yedi-yil-sonra-geldi> 12 Ocak 2018'de alınmıştır.

İnternet: BİA Haber Merkezi, TRT6'nın Kürtçe Yayını DTP'siz Açıldı, (2 Oca 2009) Web: <https://m.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/111711-trt6-nin-kurtce-yayini-dtp-siz-acildi>, 12 Ocak 2018'de alınmıştır.

İnternet: Bildik T. (2017) Zazaca Belgesel “Dewrano” Çekti, (28 Mayıs 2017) Web: <http://www.gencinsesi.com/haber/5267/Zazaca-belgesel-dewrano-cekti.html>, 2 Haziran 2017'de alınmıştır.

İnternet: Bingolonline, Zazalar Ankara'da Buluştu, (22 Şubat 2017) Web: <http://solhaninsesi.com/Zazalar-ankarada-bulustu/>, 10 Ocak 2018 de alınmıştır.

İnternet: Bingöl Zaza Der, Web: <http://www.Zazadilder.org/?SyfNmb=1&pt=Anasayfa>, 1 Ağustos 2018'de alınmıştır..

İnternet: Bingöl- Zaza Dil Kültür ve Tarih Derneği, (2018) Web: https://m.facebook.com/BingolZazaDilDer/posts/?ref=page_internal&mt_nav=0 16 Kasım 2018'de alınmıştır.

İnternet: Bingöl'de 21 Şubat Dünya Anadil Günü, "Zaza Dil ve Kültür Etkinliği" İle Kutlandı, Web: <http://www.sivilsayfalar.org/2019/02/22/bingolde-21-subat-dunya-anadil-gunu-zaza-dil-ve-kultur-etkinligi-ile-kutlandi/> 22 Şubat 2019'da alınmıştır.

İnternet: Bingöl'de Zazaca Ders Kitabı Hazırlandı, (10 Ekim 2017) Web: <https://www.bingolum.com/bingolde-Zazaca-ders-kitabi-hazirlandi.html> 14 Ocak 2018'de alınmıştır.

İnternet: Bingöl'de Zaza Dil Şöleni Yapıldı, (19 Ekim 2013) Web: <https://www.haberler.com/bingol-de-Zaza-dil-soleni-yapildi-5194817-haberi/>, 13 Kasım 2018 de alınmıştır.

İnternet: Bingöl'de Zaza dil şöleni, 19 Ekim 2013. Web: <http://www.bursadabugun.com/haber/bingol-de-Zaza-dil-soleni-304496.html> 4 Eylül 2018'de alınmıştır.

İnternet: Bingöllü olmayan Bingöl milletvekili olur mu? 04 Şubat 2015, Web: http://www.bingolhaberici.com/haber/bingol_1/-bingollu-olmayan-bingol-milletvekili-olur-mu/2924.html, 2 Şubat 2018'de alınmıştır

İnternet: Bingöllü Ozan Rençber Aziz'in hayatı tiyatroya taşındı, (5 Mart 2018) Web: <http://www.hurriyet.com.tr/bingollu-ozan-rencber-azizin-hayati-tiyatroya-40761468>, 10 Ekim 2018 de alınmıştır..

İnternet: Bolat A. (2007). Meğer Kürtler Türkmen, Kürt Alevileri ise Ermeni'ymiş, (19 Ağustos 2007), Web: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/meger-kurtler-turkmen-kurt-alevileri-ise-ermeni-ymis-7112246> 10 Ocak 2017 de alınmıştır.

İnternet: Boris J. (2007). The tribal territory of the Kurds through Arabic medieval historiography: Spatial Dynamics, Territorial Categories, and Khaldunian Paradigm. Middle East Studies Association (North America) GatheringPanel : " Before Nationalism : Land and Loyalty in the Middle East ", Nov, Montreal, Canada. Web: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00350118/document>, 10 Eylül 2018'de alınmıştır

İnternet: Brass P. R., (1991). Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison, Web: http://www.paulbrass.com/ethnicity_and_nationalism__theory_and_comparison_20230.htm 15 Aralık 2017'de alınmıştır.

- İnternet: Bruinessen V. M. (1984). “Popular Islam, Kurdish nationalism and rural revolt: The rebellion of Shaikh Said in Turkey (1925)”, in: János M. Bak and Gerhard Benecke (eds.), Religion and Rural Revolt. Manchester: Manchester University Press, 1984, 281-295. Web: http://www.hum.uu.nl/medewerkers/m.vanbruinessen/publications/Bruinessen_Shaikh_Said_rebellion.pdf 15 Ocak 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Bukan M., (15 Kasım 2018) Web: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=2026091400761004&id=100000804919762 27 Kasım 2018’de alınmıştır.
- İnternet: Bukan Murat, (25 Şubat 2019) Web: <https://www.facebook.com/muratbukanzaza/posts/2171705596199583> 25 Şubat 2019’de alınmıştır.
- İnternet: Büyükkaya N. (Tarihsiz), Web: <http://www.vengma.net/author/necmettin-buyukkaya/>, 13 Kasım 2018 de alınmıştır..
- İnternet: Canşad M. (2011). Kirmanckî'nin Gramer Yapısı (20 Nisan 2011) Web: <http://www.zazaki.net/haber/kirmancknin-gramer-yapisi-831.htm> 28 Şubat 2019’da alınmıştır.
- İnternet: Cematê Zazayanê Almanya, (Kasım 2018) Web: https://diq.wikipedia.org/wiki/Cemat%C3%AA_Zazayan%C3%AA_Almanya, 13 Kasım 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Cengiz S. (Tarihsiz) , Kal -u Bal’dan Beri (Dersim Zaza Tarih Tezi) Web: <http://www.Zazaki.de/Zazakide/s-cengiz/seyficengiz-kalubal.htm>, 2 Ekim 2018’de alınmıştır.
- İnternet: Cengiz S., Dersim Zaza tarihi, Web: <http://www.desmalasure.com/files/dersim-Zaza-tarihi-seyfi-cengiz.pdf>, 21 Ekim 2018’de alınmıştır.
- İnternet: Cengiz Seyfi (2018), Dersim ve Zaza Tarihi / I – II, Web: <http://sosyalist.h5.de/2014/05/11/dersim-ve-Zaza-tarihi-i-ii-seyfi-cengiz/>. 28 Mart 2018 de alınmıştır
- İnternet: Cengiz Seyfi (Tarihsiz), Kal-u Bal’dan Beri Dersim Zaza Tarih Tezi, Web: <http://www.Zazaki.de/Zazakide/s-cengiz/seyficengiz-kalubal.htm>, 5 Kasım 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Ceylan – Zaza, (Mart 2017)Web: <http://www.sarkisozuara.net/s/ceylan-Zaza> 21 Kasım 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Ceylan Zaza ZAZA Bayrağı, (6 Tem 2009) Web: <https://www.youtube.com/watch?v=gHF0TOk4d5Y> 19 Temmuz 2018 de alınmıştır.

İnternet: Charshma Sor - Red Wednesday, (Ocak 2018) Web: <http://www.childrenofezidi.org/history>, 10 Haziran 2018'de alınmıştır.

İnternet: Comerd M. (2017) , Kırmanclar'da Newê Marti ve Hawtemal Kutlamaları (25 Mar 2017) Web: <http://dersimnews.com/2017/03/25/kirmanclarda-newe-marti-hawtemal-kutlamalari> 10 Ocak 2018 de alınmıştır.

İnternet: Cuma S. (2018). Siverek Zaza Dil, Kültür ve Tarih Derneği açıldı, (9 Ağustos 2017) Web: <http://www.iha.com.tr/haber-siverek-Zaza-dil-kultur-ve-tarih-dernegi-acildi-663993/>. 11 Ocak 2018'de alınmıştır

İnternet: Çağdaş M. (23 Kasım 2018), Web: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=358131074734383&id=100016124805578 27 Kasım 2018'de alınmıştır.

İnternet: Çağdaş M., Kızıl Yol Dergisiyle başlıyan Zaza Rönesansı 1983 tarihin den beri halkımızı aydınlatmaya devam ediyor. Acaba ilk yasal Zaza kurumu hangisi dir ??? , Web, (4 Mart 2019) <https://www.facebook.com/mahmut.cagdas.37/posts/647094589042890>,

İnternet: Çarşamba Gününün Uğursuzluk Özelliği, (28 Eylül 2013) Web: <https://www.lahutiye.com/islam-dini-bilgiler/12930-carsamba-gununun-ugursuzluk-ozelligi.html>, 10 Haziran 2018'de alınmıştır.

İnternet: Çem M. (2012), Bir Daha Kırmancca (Zazaca) Kürtçe mi Değil mi Tartışması Üzerine, 14 Temmuz 2012, Web: <http://www.Zazaki.net/haber/bir-daha-kirmancca-Zazaca-kurtce-mi-degil-mi-tartismasi-uzerine-1243.htm>, 14 Ekim 2018'de alınmıştır.

İnternet: Çem Munzur (2011), Alevilik, Kurmanci-Kırmancki (Zazaki) Ve Dersim Üzerine Kimi Yanlış Görüşler, Web: <http://www.zazaki.net/file/kirmanc,-zaza....pdf> 25 Mayıs 2018'de alınmıştır.

İnternet: Çimen H., Zaza Yurtseverliği ve Asimilasyoncu Propagandalar, (30 Nisan 2016) Web: <http://sosyalist.h-5.de/2016/04/30/Zaza-yurtseverligi-ve-asimilasyoncu-propagandalar-hakki-cimen/>, 21 Ocak 2018 de alınmıştır.

İnternet: Daşkın M. (2018), (Haziran, 2018) Web: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=604247666619101&id=100011016183245 18 Haziran 2018'de alınmıştır.

İnternet: Delegasyon sonuç bildirgesini yayınladı, (03 Temmuz 2012) Web: <http://www.bingolonline.com/Haber/Delegasyon-Sonuc-Bildirgesini-yayinladi-41000.html> 10 Nisan 2018'de alınmıştır.

- İnternet: Demirdaş E. (2018) , Elazığ'ın yüzde 70'i Zaza'dır, Web: <http://elazigobjektifhaber.com/elazigin-yuzde-70i-Zazadir-/126/>, 10 Haziran 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Demirkaya N. (2017), Kurucusu Zaza Halk Partisi'ni anlattı, 25 Mayıs 2017, Web: <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/05/25/kurucusu-Zaza-halk-partisini-anlatti/> 18 Eylül 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Demirkaya N. , Kurucusu Zaza Halk Partisi'ni anlattı, 25 Mayıs 2017 Web: <http://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/05/25/kurucusu-Zaza-halk-partisini-anlatti/> de alınmıştır. 17 Haziran 2017
- İnternet: Demokratik Zaza Birliği, Web: <https://www.facebook.com/Demokratik-Zaza-Birli%C4%9Fi-129329004308366/?fref=fn> ,
- İnternet: Dersimli kadınlar 'Kara Çarşamba' gününde barış diledi, (29 Mart 2018), Web: <https://www.artigercek.com/dersimli-kadinlar-kara-carsamba-gununde-baris-diledi>, 5 Haziran 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Dersimliler Hawtemal'ı kutladı, (11 Nisan 2017) Web: <https://justpaste.it/15efp>, 9 Mart 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Dersimlilerin yüzde 75'inin Ermeni kökenli", (14 May 2012) Web: <http://forum.hunturk.net/index.php?topic=5445.msg37661#msg37661>, 23 Ekim 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Dersimlilerin yüzde 75'inin Ermeni kökenli, Web: <http://forum.hunturk.net/-dersimlilerin-yuzde-75inin-ermeni-kokenli--5445.html> 15 Ocak 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Dewran H., Dersim'in en eski geleneklerinden biri: Gağan Bayramı, (Tarihsiz) Web: <http://dersimnews.com/alevilik/gagani-yeniden-taniyalim.html> 14 Ocak 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Dinçer hatasından döndü alkış tufanı koptu Kaynak: Dinçer hatasından döndü alkış tufanı koptu, (13 Aralık 2012) Web: <http://www.haber7.com/egitim/haber/963946-dincer-hatasindan-dondu-alkis-tufani-koptu>, 14 Ocak 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Diyarbakır'da Zazaca Tiyatro Oyunu Sergilendi, Web: <https://www.haberler.com/diyarbakir-da-zazaca-tiyatro-oyunu-sergilendi-5347119-haberi/>, 22 Kasım 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Doger Y. Z. (2013), Psikososyal bir vakıa olarak Zazacılık: Bingöl Çewlik, (14 Temmuz 2013), <http://www.bingolonline.com/makale/psikososyal-bir-vakia-olarak-zazacilik-327.html> 16 Kasım 2018'de alınmıştır.

- İnternet: Dolaş Ş. (2014), 5 Şubat 2014. Hacıhıdır Kormışkan Alanı Olsun, Web: <http://www.sivereksonhaber.com/siverekli-vatandaslarin-kormiskan-talebi.html> 2 Ocak 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Dolaş Ş. (2017). Hacıhıdır Barajı Çevresi Kormışkan Alanı Olsun, (6 Şubat 2014) Web: <http://www.siverekhaber.com/hacihidir-baraji-cevresi-kormiskan-alani-olsun--2317h.htm>, 31 Mart 2017 de alınmıştır.
- İnternet: Dünya Anadil Günü etkinliği, İstanbul Zaza-Der, Web: http://Zazader.org/wp-content/uploads/2018/02/1661002_468947019874185_213921342_n-1.jpg 29 Temmuz 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Ebubekir Pamukçu'nun Hayatı, Web: <http://www.Zazadilder.org/?pnum=52&pt=EBUBEK%C4%B0R+PAMUK%C3%87U%E2%80%99NUN+HAYATI> 13 Kasım 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Edebiyat ve Sanat Dergisi ŞEWÇILA Çıktı, Web: <http://www.Zazaki.net/haber/edebiyat-ve-sanat-dergisi-sewcila-cikti-809.htm> 13 Kasım 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Elazığ zaza dil kültür ve tarih derneği, (2018) Web: <https://www.facebook.com/Elaz%C4%B1%C4%9F-Zaza-dil-k%C3%BClt%C3%BCr-ve-tarih-derne%C4%9Fi-301232980338921/> 2 Ekim 2018 de alınmıştır..
- İnternet: Espar J. İ., (2011), Kırmancanın (Zazacanın) standart bir yazı diline kavuşması için yapılan çalışmalar: Vate Çalışma Grubu ve Vate dergisi, <http://www.zazaki.net/file/vate....pdf>, 11 Ekim 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Eşiyok B. A., Sekmen F., (2012). Türkiye Ekonomisinde Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları, Doğu Anadolunun Bölgesel Gelişmedeki Yeri Ve Çözüm Önerileri, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Nisan 2012, Web: http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ESA/ga/2012-GA/Dogu_Anadolunun_Bolgesel_Gelismedeki_Yeri_B.pdf 10 Ekim 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Evren Demirdaş, Elazığ'ın yüzde 70'i Zaza'dır, 23 Mart 2018, Web: <http://elazigobjektifhaber.com/elazigin-yuzde-70i-Zazadir-/126/> 10 Haziran 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Evsile M. (1996), Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt: XII / Kasım 1996 / Sayı: 36 Prof. Dr. Süleyman Arslan Özel Sayısı, Web:

- <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-36/birinci-dunya-savasinda-kafkas-cephesinde-asiret-mensuplarindan-olusturulan-milis-birlikleri>, 5 Şubat 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Eygi M. Ş. (2016). Tunceli'nin Yüzde Doksanı Ermeni mi?, (11 Mart 2016) Web: <https://www.milligazete.com.tr/makale/848651/mehmed-sevket-eygi/tuncelinin-yuzde-doksani-ermeni-mi> 23 Ekim 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Farkli Dil Ve Lehçelerde Yayın - İlk Zazaca Yayın, (11 Haziran2004) Web: https://www.ab.gov.tr/_33030.html, 29 Ocak 2017 de alınmıştır..
- İnternet: Felix W., Madelung W. (1995), Deylamites, (Now. 2011) Encyclopaedia Iranica, VII/2, 342-347, Web: <http://www.iranicaonline.org/articles/deylamites19> Eylül 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Fethullah Gülen'in nifak tohumları, (11 Mart 2010) Web: <https://www.youtube.com/watch?v=e5EF1zMwuHs>, 23 Temmuz 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Follow The Feather! (Perre Dima So!), (28 Şubat 2018) Web: <http://www.sinemayakurdi.com/film-bilgileri-agahi/244-follow-the-feather-perre-dima-so.html> 7 Mart 2017 de alınmıştır.
- İnternet: Gedik İ. (2013), Meclis'e sıçrayan polemik “Zazalar Kürt mü?” tartışması Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne taşındı, 30.05.2013, Web: <http://www.haberturk.com/gundem/haber/848731-meclise-sicrayan-polemik>, 10 Nisan 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Gıngım Tiyatro, Rıştıkê, Web: <https://www.pirha.net/gingim-tiyatro-ristike-39310.html/01/02/2017/>, 15 Kasım 2018 de alınmıştır..
- İnternet: Gippert J. (1996), Zazacanın Tarihsel Gelişimi, 4 Mayıs 1996, Mannheim Zaza Kitap Şenliği'ndeki konuşmasından Çeviren Hasan Dursun, Web: <http://zazaki.de/zazakide/zaza-tarih.pdf>, 10 Temmuz 2017'de alınmıştır.
- İnternet: Güven A., (15 Kasım 2018) Web: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=302011613970733&id=100024856891881 27 Kasım 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Halaçoğlu'nun Alevi Ermeni iddiasına en sert tepki Genç'ten, (21 Ağustos 2007) Web: <https://www.yenisafak.com/gundem/halacoglunun-alevi-ermeni-iddiasina-en-sert-tepki-gencten-63363>, 23 Ekim 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Halis S. (2017)., Dersim tarihinde Newroz var mıdır, 20 Mart 2017 Web: <http://dersimnews.com/2017/03/20/dersim-tarihinde-newroz-var-midir> 31 Mart 2017'de alınmıştır.

- İnternet: Hawtemale Sima Şen Bo, (1 Mart 2019) Web: <https://m.facebook.com/KulturgemeindeDersimDarmstadt/photos/a.355727311171036/2121049011305515/?type=3&source=489>, Mart 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Haydar Ş. (2012), Zaza Halkı 20 Ekim 2012 Tarihinde Bir İlki Gerçekleştirdi, Web: <http://www.cilagazete.com/Zaza-halki-20-ekim-2012-tarihinde-bir-ilki-gerceklestirdi-haydar-sahin/>.html, 10 Temmuz 2018 de alınmıştır.
- İnternet: HDP'li belediye Zazaca faaliyetlerini engelledi, (29 Aralık 2014), Web: <https://ilkha.com/haber/4206/hdpli-belediye-Zazaca-faaliyetlerini-engelledi>, 16 Kasım 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Hepimiz Gogol'ün Palto'sundan çıktık, (20 Şubat, 2017) Web: <https://www.birgun.net/haber-detay/hepimiz-gogol-un-palto-sundan-ciktik-147595.html>, 29 Ocak 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Hereketê Zazayan'o Demokratik Zaza Demokratik Hareketi / Zaza Democratic Movement, Web: <https://Zaza-democratic-movement.com/turkce>, 31 Temmuz 2017 de alınmıştır.
- İnternet: Hüda Par: Değerlerimize Saldıranlarla Yürümeyiz! Doğruhaber (12 .Mart 2018), Web: <https://dogruhaber.com.tr/haber/285306-huda-par-degerlerimize-saldiranlarla-yurumeyiz/> 14 Temmuz 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Hülya Aksu - Bana Derler Zaza (2017), (23 Mayıs 2017) Web: https://www.youtube.com/watch?v=qy_q96DXFx0, 21 Kasım 2018 de alınmıştır.
- İnternet: İHA, Varto'da 'Kara Çarşamba' Yemeği, (11 Mart 2015, Web: <http://www.hurriyet.com.tr/varto-da-kara-carsamba-yemegi-37071255>, 28 Mart 2018'de alınmıştır.
- İnternet: İHA, Ovacık'ta Gağan lokması dağıtıldı, Web: <http://dersimnews.com/haberler/2016-12-30/ovacikta-ga%E1%BA%8Ban-lokmasi-dagitildi> 15 Ocak 2018'de alınmıştır.
- İnternet: İlk Kirmanckî Bibliyografya çıktı. (14 Eyl 2018), Web: <https://anfturkce.net/kultur/Ilk-kirmancki-bibliyografya-cikti-113292>, 28 Şubat 2019'da alınmıştır.
- İnternet: İlk Zazaca Tiyatro Oyunu Yarın Kaynak: İlk Zazaca Tiyatro Oyunu Yarın, (28 Ekim 2010) Web: <http://www.ufkumuzhaber.com/ilk-zazaca-tiyatro-oyunu-yarin-8181h.htm>, 22 Kasım 2018'de alınmıştır.

- İnternet: İremet F., Siverekli Yazar Faruk İremet İle Röportajımız, (2 Temmuz 2010) Web: <http://www.siverekgenclik.com/haber/siverekli-yazar-faruk-iremet-ile-roportajimiz-4425.html>, 9 Ocak 2017 de alınmıştır.
- İnternet: İslamda 'Kara Çarşamba' diye Bir Şey Var mıdır?, (16 Mart 2016) Web: <http://www.fetvakurulu.com/Detay/Haber/164/islamda-kara-carsamba-diye-bir-sey-var-midir.aspx> 10 Ocak 2018 de alınmıştır.
- İnternet: İstanbul Zaza Der, Web: <http://Zazader.org/>, 1 Ağustos 2018 de alınmıştır.
- İnternet: İstanbul Zaza-Der (2017), 13 Aralık 2017 Günü Siirt Milletvekili Kadri Yıldırım'ın Tdk Üzerine Yaptığı Konuşmaya Dair Kamuoyuna Yapılan Açıklama Metni Web: <http://Zazader.org/wp-content/uploads/2018/01/Kadri-Y%C4%B1ld%C4%B1r%C4%B1m.pdf> 1 Ocak 2019 da alınmıştır.
- İnternet: İşte Ruslar'ın giremediği o köy!, 11 Aralık 2015, Web: <http://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/iste-ruslarin-giremedigi-o-koy-1006721/> 11 Şubat 2018'de alınmıştır.
- İnternet: İzmir Varto Gıngım Tiyatro (15 Ekim 2018) Web: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=444935322700204&id=254405248419880 16 Kasım 2018'de alınmıştır.
- İnternet: K. N. Yuzbashyan (1979), The Daylamites in the History of Aristakes Lastivert'e'i, Translated from the Russian by Robert Bedrosian, the Armenian Review 31. Web: <http://rbedrosian.com/Downloads/yuzdayl1979.pdf> 27 Mayıs 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Kadir Doğan, Bir Dersim geleneği: Howtemal Tüm ağaçlar yere doğru eğildi ve secde etti... (22 Mart 2017) Web: <http://dersimnews.com/2017/03/22/bir-dersim-gelenegi-howtemal>, 31 Mart 2017 de alınmıştır.
- İnternet: Kahraman Metin, Khal Gağan: Unutulmaya Yüz Tutmuş Bir Dersim Geleneği, (Ocak 2008) Web: <http://metinkahraman.blogcu.com/khal-gagan-unutulmaya-yuz-tutmus-bir-dersim-gelenegi/2821887> 3 Mart 2017'de alınmıştır.
- İnternet: Kapatılan Radyo ve TV'ler Nerede, Ne Zaman Yayına Başladı, Hangi Dilde Yayın Yapıyorlardı? (6 Ekim 2016) Web: <http://bianet.org/bianet/medya/179353-kapatilan-radyo-ve-tv-ler-nerede-ne-zaman-yayina-basladi-hangi-dilde-yayin-yapiyorlardi> 14 Temmuz 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Kar C. (2007), 80.Yılında Şeyh Said Ayaklanması ve Gerçekler-I , Web: http://Zazaki.de/turkce/makaleler/SeyhSaid_Ayaklanmasi.pdf, 1 Şubat 2018'de alınmıştır.

- İnternet: Karakaş M. (2014) -Geçmişten günümüze “Dêsim/Dersim Aleviliği (Raa Hêq), (Ocak 2014) Web: <http://www.cilagazete.com/meltem-karakas-gecmisten-gunumuze-alevilik/.html>, 30 Temmuz 2017’de alınmıştır.
- İnternet: Karakurt D. (2011). Türk Söylence Sözlüğü: Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük, e-kitap, s. 45, 46. (Ağustos, 2011) Web: <https://docplayer.biz.tr/945872-Turk-soylence-sozlugu-deniz-karakurt-aciklamali-ansiklopedik-mitoloji-sozlugu-1-b-a-s-k-i.html>, 20 Ağustos 2018.
- İnternet: Karataş H. (2014), Haydar Karataş yazdı: “Gağan/Gağand(t)..” (Aralık, 2014) Web: <http://www.cilagazete.com/haydar-karatas-yazdi-gagangagandt/.html>, 7 Nisan 2017’de alınmıştır.
- İnternet: Karataş H. (2014), Zazalar, 19.10.2014 Birgün Gazetesi, Web: <http://www.birgun.net/haber-detay/Zazalar-70204.html>, 27 Mayıs 2017 de alınmıştır.
- İnternet: Karataş H., Benim Dersim Manifestom, (21 Nisan 2014) Web: <http://dersimnews.com/2014/04/21/haydar-karatas-benim-dersim-manifestom>, 31 Mart 2017’de alınmıştır.
- İnternet: Karataş H., Jele Berfin, “Bir dilin yaşayıp yaşamamasına halkı karar verir” (Berfin Jele ile Söyleşi), (10 Nisan 2015) Web: <http://ayrintidergi.com.tr/bir-dilin-yasayip-yasamamasina-halki-karar-verir-berfin-jele-ile-soylesi/>. 26 Kasım 2018’de alınmıştır
- İnternet: Karayel N., İlk Zazaca Gazete: Newepel, (23 Temmuz 2011) Web: <http://www.Zazaki.net/haber/ilk-Zazaca-gazete-newepel-901.htm> 19 Haziran 2018’de alınmıştır.
- İnternet: Kaya E. (2014) Alevilik İslam’ın değil, İslam Aleviliğin içinde, (19 Aralık 2014) Web: <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/9999/alevilik-islam-in-degil-islam-aleviligin-icinde>, 4 Nisan 2018’de alınmıştır.
- İnternet: Kaya H. (2014). Dersim Zaza Kızılbaş Kimliği, (17 Kasım 2014) Web: <https://www.hasankaya.com/dersim-Zaza-kizilbas-kimligi.html> 23 Ekim 2018’de alınmıştır.
- İnternet: Kaya H., Dersim Zaza Kızılbaş Kimliği, Web: <https://www.hasankaya.com/dersim-Zaza-kizilbas-kimligi.html> 23 Ekim 2018 de alınmıştır..
- İnternet: Kayıt Tescili Yapılan Müzik Eserleri Künye Bilgileri, Web: <http://www.telifhaklari.gov.tr/muzik-tesciller>, örnek olarak; Tescil Adı:Be Mae U Be

- Pi, Yapım Yılı Dil: Zazaca Yapımcı: Mim Ajans Ve Turizm Hizmetleri Tic. Ltd. Şti., Eserler: Be Mae U Be Pi, Sanatçılar Mahsuni Turan, 10 Haziran 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Kerşan Y. (2012)., Seyfi Cengiz'le Söyleşi, (5 May 2012). Web: <https://Zazaki.webnode.com.tr/news/seyfi-cengizle-soyle%C5%9Fi/> 28 Ağustos 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Keskin M. (2008), Zur dialektalen Gliederung des Zazaki. (Magister's Thesis, Johann Wolfgang Goethe-Universität, 2008) Web: <http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/volltexte/2009/6284/>, 10 Haziran 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Keskin Mesut, Zazaca Üzerine Notlar, Herkesin Bildiği Sır: Dersim - Tarih, Toplum, Ekonomi, Dil ve Kültür (Mayıs 2010, İstanbul, revize edilmiş versiyonu; Web: <http://Zazaki.de/turkce/makaleler/Zazacauzerinenotlar.pdf> 1 Ekim 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Kılıç A. (2011), Uluslararası Yerevan Konferansı Üzerine, (28 Ekim 2011) Web: http://www.kurdist.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=780&Itemid=1, 7 Ocak 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Kılıç D. (2017). , Zaza Halk Partisi Kuruluyor ZHP: Hep birilerinin arka bahçesinde kaldık! Bas Gazetesi 24. Sayı, Sayfa 5, Hep birilerinin arka bahçesinde kaldık! 20 Haziran 2017 Web: <http://www.basnews.com/index.php/tr/news/359017> 20 Eylül 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Kırmancki (Dersimce) Cem, (Tarihsiz) Web: http://dersimnews.com/gab_gallery/kirmancki-dersimce-cem, Dersim Inancı'nda Hızır (Asparê Astorê Qırı/ Bozat'ın Süvarısı) (Tarihsiz) Web: <http://Zazaki.de/Zazakide/itiqad/mcomerd-hizir.html> 27 Mayıs 2017 de alınmıştır.
- İnternet: Kırmancki, Web: <https://anfkrmancki.com> 21 Ekim 2018/ de alınmıştır.
- İnternet: Konda – Milliyet (2006)., Toplumsal Yapı Araştırması, Biz Kimiz, Web: http://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/02/2006_09_KONDA_Toplumsal_Yapi.pdf, 21 Eylül 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Konda (2018)., 24 Haziran 2018 Genel Milletvekili ve Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Sandık Analizi, 7 Temmuz 2018, Web: http://konda.com.tr/wp-content/uploads/2018/07/1807_KONDA_24HaziranSecimleriSandikAnalizi.pdf 21 Eylül 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Kormışkan Bülten Zıwan u Kuturê Zazayan, (Tarihsiz) Web: <http://kormiskan.tripod.com/>, 7 Ocak 2018 de alınmıştır.

İnternet: Kormışkana Davet, (22 Mayıs 2016) Web: <https://allevents.in/izmir/korm%C4%B0%C5%9Ekana-davet/127794364222116225>
Ocak 2018 de alınmıştır.

İnternet: Kormiskan 2013 1. Bölüm, (13 Eylül 2013) Web: <https://www.youtube.com/watch?v=lzEO6g7xcck>, 9 Kasım 2018'de alınmıştır..

İnternet: KURDÎ-DER'den Zazaki gramer kitabı Kaynak: KURDÎ-DER'den Zazaki gramer kitabı (16 Ocak 2011) Web: <https://www.yuksekovahaber.com.tr/haber/kurdi-derden-zazaki-gramer-kitabi-44218.htm> 28 Şubat 2019'da alınmıştır.

İnternet: Kurij S. (2011), Zazalar ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi, (7 Şubat 2011) Web: <http://rojevakurdistan.org/kuerdistan/999-Zazalar-ve-kuert-ulusal-oezguerluek-hareketi>, 24 Mayıs 2018'de alınmıştır..

İnternet: Kürdistan Tarihi Üzerine (2018), Web: <http://istanbul.indymedia.org/comment/325447>, 20 Mayıs 2018'de alınmıştır.

İnternet: Let's keep the Zaza language alive together, (23 Şub 2018) Web: <https://londragazete.com/english/141577/lets-keep-the-Zaza-language-alive-together/>, 27 Eylül 2018'de alınmıştır.

İnternet: Levent Alper, Zazalar'dan Taksim'de büyük miting, (12 Haziran 2013) Web: http://www.radikal.com.tr/sendehaber/Zazalardan_taksimde_buyuk_miting-52 10 Temmuz 2018 de alınmıştır.

İnternet: Lezgîn R. (2011), Modern Kırmancca (Zazaca) Edebiyatı, (9 Mayıs 2011). Web: <http://www.Zazaki.net/file/modern-kirmancca-edebiyati.pdf>, 23 Mart 2018'de alınmıştır.

İnternet: Lezgîn R. (2018) , Zaza” Adının Kaynağı Hakkında Birkaç Not, (Eylül, 2018) Web: <http://www.Zazaki.net/file/Zaza-adinin-kaynagi-hakkinda-birkac-not.pdf>, Eylül 2018'de alınmıştır.,

İnternet: Lezgîn R., Kurij S. (2011), Kamuoyuna!... Bingöl Üniversitesi'nin Siyasi Amaçlı 'Zazacılık' Sempozyumuna Katılmıyoruz! , (8 Mayıs 2011) Web: <http://www.Zazaki.net/haber/-kamuoyuna...-850.htm>, de alınmıştır. 17 Ekim 2018.

İnternet: Littell P., Mortensen D., Goyal K., Dyer C., Levin L. (2016)., Bridge-Language Capitalization Inference in Western Iranian: Sorani, Kurmanji, Zazaki, and Tajik, In Proceedings of the Eleventh International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'16), 3318 Web: http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2016/pdf/562_Paper.pdf, 16 Ocak 2018'de alınmıştır.

İnternet: Llobera, Josep R. (1999). Recent theories of nationalism., working paper, Web: https://www.icps.cat/archivos/WorkingPapers/WP_I_164.pdf?noga=1, 19 Şubat 2019'de alınmıştır.

İnternet: Malmîsanij (1996), Kird, Kirmanc, Dımili Veya Zaza Kürtleri, İstanbul: Deng Yayınları Web: <https://ia601701.us.archive.org/14/items/Kird-Kirmanc-Dimili-Zaza-Kurtleri/Malmsanij-KirdKirmancDimilVeyaZazaKrtler.pdf>, 22 Kasım 2018'de alınmıştır.,

İnternet: Malmisanij (1996), 35., Siirt'te yaşayan Kürtlerle yaptığımız görüşmelerde Mutki Zazalarının Dumbilan olarak adlandırıldığını onların ne Arap ne Kürt olduğunu farklı gördüklerini söyleyenlerle de karşılaşmıştır.

İnternet: Manouchehr K., Sirjani A. A. S. (1990), "ĀHĀRŠANBA-SŪRĪ," Encyclopaedia Iranica, IV/6, pp. 630-634, (15 Aralık 1990) Web: <http://www.iranicaonline.org/articles/caharsanba-suri> 10 Haziran 2018 de alınmıştır.

İnternet: Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Kürt Dili ve Kültür Tezsiz Yüksek Lisans Uzaktan Öğretim Programı, 2018-2019 Eğitim Öğretim Yılı, Web: [http://www.artuklu.edu.tr/dosyalar/mauzem/KDK%20110-K%C3%9CRT%20D%C4%B0L%C4%B0%20GRAMER%C4%B0%20\(KIRMANC%20K%C4%B0\)%20II-%20Ders%20%C4%B0%C3%A7erik%20Formu-.pdf](http://www.artuklu.edu.tr/dosyalar/mauzem/KDK%20110-K%C3%9CRT%20D%C4%B0L%C4%B0%20GRAMER%C4%B0%20(KIRMANC%20K%C4%B0)%20II-%20Ders%20%C4%B0%C3%A7erik%20Formu-.pdf) , 18 Eylül 2018'de alınmıştır.

İnternet: Mersin zaza Dil Kültür ve Tarih Derneği (2018), Web: <https://www.facebook.com/Mersin-zaza-Dil-K%C3%BClt%C3%BCr-ve-Tarih-Derneği-2178429962383498/> 26 Kasım 2018 de alınmıştır..

İnternet: Milli Eğitim Bakanlığı, Bakan Yılmaz, TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'nda sunum yaptı, (7 Kasım 2017) Web: <http://www.meb.gov.tr/bakan-yilmaz-tbmm-plan-ve-butce-komisyonunda-sunum-yapti/haber/14898/tr> 9 Ocak 2018'de alınmıştır.

İnternet: Muş Zaza Der, Web: <https://www.facebook.com/hasan.burgaz.96?lst=555525928%3A100008940244123%3A1527515692>, 30 Mayıs 2018 de alınmıştır.

İnternet: Neyzi L.(2002). Metin-Kemal Kahraman'ın Müziği: Yaşlı Kuşağın Belleği Yoluyla Dersimli Kimliğinin Yeniden Keşfi, Toplum ve Bilim 92, 163-175. Web: <http://research.sabanciuniv.edu/725/1/kahramantoplumvebilim.doc> s.7, 22 Mart 2018'de alınmıştır.

İnternet: Niebuhr C. (1778), Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern, 2. Cilt, Kopenhagen, Web:

https://books.google.com.tr/books?id=TG5BAAAACAAJ&pg=PA150&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, 10 Mayıs 2018'de alınmıştır.

İnternet: Okcuoglu A. Z. (2017). 1991 Yılında Ermenistan'da Yapılan Zaza Konferansı Üzerine, (23 Aralık 2017) Web: <http://www.alayekiti.com/1991-yilinda-ermenistanda-yapilan-Zaza-konferansi-uzerine/> 10 Temmuz 2018'de alınmıştır.

İnternet: Orhan E. (2010). Selim Çürükkaya ile röportaj yaptım, (15 Ağustos 2010) Web: <http://www.eliforhan.de/index.php/roeportaj/109-selim-cueruekkaya-ile-roeportaj-yaptm>, 17 Haziran 2017'de alınmıştır.

İnternet: Orhan E.(2011), Yönetmen Nuray Şahin ile ropartaj. (30 Eylül 2011) Web: <http://www.eliforhan.de/index.php/roeportaj/200-yoenetmen-ve-oyuncu-nuray-ahin-ile-ropartaj>, 7 Mart 2017'de alınmıştır.

İnternet: Othman M. (2016) , Hamas leader: We made Gaza security oasis, (Mayıs, 2016) Web: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/05/al-monitor-interview-ziad-al-Zaza-gaza-2016.html> 29 Ocak 2018'de alınmıştır.

İnternet: Öcalan eleştirdi; Kamer Genç saldırıya uğradı, (30 Temmuz 2011), Web: <https://www.dunyabulteni.net/yurt-haberleri/ocalan-elestirdi-kamer-genc-saldiriya-ugradi-h168791.html> 10 Ekim 2018'de alınmıştır.

İnternet: Öğrenciler 'zazaca' tiyatro sahneledi, (03 Haziran 2014) Web: <http://www.bingolonline.com/Haber/OGRENCILER-ZAZACA-TIYATRO-SAHNELEDI-48238.html>, 20 Kasım 2018 de alınmıştır.

İnternet: Öğretmen-Yazar Hakkı Çimen'le Röportaj (Temmuz. 2016), Web: <http://www.Zazanadergisi.org/hakki-cimenle-roportaj>, 29 Ocak 2018'de alınmıştır.

İnternet: Örer A. (2013), Anadilimizle hâlâ barışamadık, (12/08/2013) Web: <http://www.radikal.com.tr/hayat/anadilimizle-hl-barisamadik-1145683/>, 7 Nisan 2018'de alınmıştır.

İnternet: Örer A. (2013), Anadilimizle hâlâ barışamadık, (12/08/2013) Web: <http://www.radikal.com.tr/hayat/anadilimizle-hl-barisamadik-1145683/>, 7 Nisan 2018'de alınmıştır.

İnternet: Özgür Gündem, Kemal Kahraman sürgünden döndü, (17 Temmuz 2014) Web: <http://www.duzceyerelhaber.com/roportaj-haberleri/28992-kemal-kahraman-surgunden-dondu#.WsSZ4lhuaU1> 4 Nisan 2018'de alınmıştır.

İnternet: Özgür Gündem, Kemal Kahraman sürgünden döndü, (17 Temmuz 2014) Web: <http://www.duzceyerelhaber.com/roportaj-haberleri/28992-kemal-kahraman-surgunden-dondu#.WsSW94huaUk>, 4 Nisan 2018'de alınmıştır.

- İnternet: Paul L. (1998). The position of Zazaki among West Iranian languages. In Nicholas Sims-Williams (ed.), Proceedings of the 3rd Third European Conference of Iranian Studies Part 1, Old and Middle Iranian Studies, Wiesbaden. Web: http://www.iranchamber.com/literature/articles/zazaki_among_iranian_languages.pdf 27 Mayıs 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Piya (1977), Kitap Tanıtma Gazetesi, 15 Nisan 1977, Web: http://Zazader.org/wp-content/uploads/2018/04/10409608_1036253743069995_1030978865523718817_n.jpg 20 Haziran 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Qome Ma Rê / Halkımıza, (2018) Web: <http://Zazader.org/page/5/>, 14 Temmuz 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Radio Zaza, Web: <http://www.radioZaza.de/> 27 Eylül 2018'de alınmıştır.
- İnternet: RadioZaZa Tv. (Tarihsiz) Web: <http://www.radioZaza.de/> 10 Temmuz 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Roja Newe yeniden gün ışığına çıktı, (28 Şubat 2019) Web: <http://www.basnews.com/index.php/tr/culture-arts/504976> 2 Mart 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Rojnamaye Zazaki, (Nisan 2014) Web: <http://www.kirdki.com/?p=2173>, 20 Kasım 2018 de alınmıştır.
- İnternet: S. Sayısı: 532, İstanbul Milletvekili Algan Hacaloğlu ve 9 Arkadaşının, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Anayasanın 98 inci, İttüzüğün 104 ve 105 inci Maddeleri Uyarınca Bir Meclis Araştırması Açılmasına İlişkin Önergesi ve (10/25) Esas Numaralı Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, 9.2.1996, Web: <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem20/yil01/ss532.pdf> 10 Ekim 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Safer Ayının Son Çarşamba Gecesi ve Gününde Okunacak Duâlar, (14 Kasım 2017) Web: <https://www.ismailaga.org.tr/safer-ayinin-son-carsamba-gecesi-ve-gununde-okunacak-dualar> , 5 Haziran 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Sahin H., (2017) Zaza Kimliği Ateşten Bir Gömlekmi? Ya da Alev Alev Yanan Bir Fırın mıdır? 30 Aralık 2017, Web: <https://www.facebook.com/haydar.sahin.946/posts/10212544683866835> 19 Şubat 2018'de alınmıştır.

- İnternet: Saruhan Emeti, Kürtçe Masteri Rüyamızda Görsek İnanmazdık, 24 Nisan 2011, Web: <https://www.yenisafak.com/roportaj/kurtce-masteri-ruyamızda-gorsek-bile-inanmazdik-315675>, 4 Ocak 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Saymadi A., Dr. Şivan Belgeselinden Bugüne İpuçları, (7 Aralık 2013) Web: <http://bianet.org/biamag/siyaset/151883-dr-sivan-belgeselinden-bugune-ipuclari>, 16 Kasım 2018’de alınmıştır.
- İnternet: Selcan Z. (2001): Zaza Dilinin Gelişimi Web: <http://zazaki.de/zazakide/ZazaDilininGelisimi.pdf>, 10 Ocak 2018’de alınmıştır.
- İnternet: Selcan Z. (2016), Zaza Dilinin Gelişimi, Web: http://zilfiselcan.net/wp-content/uploads/2016/11/ZazaDilininGelisimi_A4_tr.pdf. 23 Kasım 2016’de alınmıştır
- İnternet: Sıddık Dursun son yolculuğuna uğurlandı, (10 Temmuz 2017) Web: <http://www.bingolhaberci.com/haber/bingol/-siddik-dursun-son-yolculuguna-ugurlandi/4741.html> 8 Ocak 2018’de alınmıştır.
- İnternet: Siverek zaza dil kültür ve tarih derneği, Web: https://www.facebook.com/siverekzazader/?ref=br_rs 26 Kasım 2018’de alınmıştır..
- İnternet: Siverek’te Törende İlk Kez Zazaca Tiyatro Oyunu Oynandı!, (25 Nisan 2013) Web: <http://www.mimesis-dergi.org/2013/04/siverekte-torende-ilk-kez-zazaca-tiyatro-oyunu-oynandi/>, 20 Kasım 2018 de alınmıştır..
- İnternet: Siverekzazader (2018), Web: https://twitter.com/siverekzazader/with_replies, 26 Kasım 2018’de alınmıştır.
- İnternet: Somer M. (2010), Konda, Kürt Meselesini Yeniden Düşünmek, Web: http://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/02/2010_12_KONDA_Kurt_Meselesini_Yeniden_Dusunmek.pdf 29 Eylül 2018’de alınmıştır.
- İnternet: Sönmez A. (2013), Deylem Kuramı, Kırdone Ve Zazalar, (Şubat, 2013) Web: <http://www.nasname.com/a/deylem-kurami--kirdone-ve-Zazalar,.> 17 Ocak 2017’de alınmıştır
- İnternet: Sungur S. (2009). PKK’NIN Yeni Hedefi Zazalar mı?, 3 Ekim 2009 Web: <https://odatv.com/pkknin-yeni-hedefi-Zazalar-mi-0310091200.html>, 12 Ekim 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Şanlıurfa'daki Medya FM Kürtçe yayına başladı, (23 Mart 2006) Web: <https://www.cnnturk.com/2006/turkiye/03/23/sanliurfadaki.medya.fm.kurtce.yayina.basladi/165669.0/index.html>, 15 Temmuz 2018’de alınmıştır.

İnternet: Şewçıla, Web: <http://www.kurdilit.net/?p=2595&lang=tr>, 13 Kasım 2018 de alınmıştır.

İnternet: Tarihteki Zaza Devletleri. (2011). Web: https://288757.forumromanum.com/member/forum/entry.user_288757.2.1111764628.tarihteki_Zaza_devletleri-piya.html, 9 Ekim 2018'de alınmıştır.

İnternet: TEPAV | EPRI, Dış Politika Etütleri AB Çalışma Grubu, 27 Kasım 2007, Web: http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271250800r1004.Siyasi_Kriterler.pdf, s. 21, 10 Temmuz 2018'de alınmıştır.

İnternet: The Zaza People: History, Language, Culture, Identity, Web: <http://hy.armscoop.com/2011/10/armscoop-abstracts-of-papers-international-conference-the-Zaza-people-history-language-culture-identity-%E2%80%93-yerevan-armenia-28-30-october-2011/>, 20 Temmuz 2018'de alınmıştır.

İnternet: TRT Zaza TV istiyoruz Web: <https://www.facebook.com/trtzaza/>, 27 Kasım 2018'de alınmıştır.

İnternet: TRT6'nın adı değişti, (11 Ocak 2015)Web: <https://www.ntv.com.tr/turkiye/trt6nin-adi-degisti,WSHL9diAA0CzEqtXrjZTLA> 12 Ocak 2018'de alınmıştır.

İnternet: TRT'den Zazaca televizyon kanalı talebi, Web: <https://www.yeniakit.com.tr/haber/trtden-zazaca-televizyon-kanali-talebi-47442.html> 26 Kasım 2018 de alınmıştır.

İnternet: TRT'den Zazaca televizyon talebi, (17 Ocak 2015) Web: <http://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/1701201512>, 11 Ocak 2018'de alınmıştır.

İnternet: TRT'den Zazaca televizyon talebi, 17 Ocak 2015, Web: <http://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/1701201512> 27 Kasım 2018'de alınmıştır.

İnternet: Tunceli Ağır Ceza Mahkemesi Başkanlığının: E . No : 1981/60 K . No : 1983/11 ilan en tebliği, 19 Eylül 1984 tarih ve 18517 sayılı Resmi Gazete, Web: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18517.pdf>, 14 Ekim 2018'de alınmıştır.

İnternet: Tunceli'de 'Dersim' Sempozyumu, (4 Ekim 2010), Web: <https://www.haberler.com/kesk-uyeleri-fethullahci-toplantisi-diyerek-2266203-haberi/>, 16 Kasım 2018 de alınmıştır.

İnternet: TÜİK; Milletvekili Genel Seçimi, Web: <https://biruni.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/menusecim.zul> 20 Ekim 2018'de alınmıştır.

İnternet: Türkçeden Başka Dillerle yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun, (Resmî Gazete ile yayımı: 22.10.1983 Sayı: 18199, Web: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc066/kanundmc066/kanundmc06602932.pdf 19 Ocak 2018’de alınmıştır.

İnternet: Türkiye Geneli Seçim 2019 (Nisan, 2019), <http://secim.aa.com.tr/> 5 Nisan 2019’da alınmıştır.

İnternet: Umbaz, Web: https://issuu.com/Zazadili/docs/umbaz_temmuz/37, Web: <https://ia801701.us.archive.org/13/items/UmbazDergisi8.SayMayis/may%25C4%25B1s%20ombaz%208%20dergisi.pdf>, 10 Eylül 2018’de alınmıştır.

İnternet: UNESCO (2018) Atlas of the World's Languages in Danger, UNESCO Interactive Atlas of the World’s Languages in Danger, Web: <http://www.unesco.org/languages-atlas/en/atlasmap/language-id-1985.html>, 16 Ocak 2018’de alınmıştır.

İnternet: Üniversite öğrencilerinden protesto, (11 Mayıs 2010), Web: <http://www.ozgurdersim.com/haber/universite-ogrencilerinden-protesto-920.htm>, 17Ekim 2018’de alınmıştır..

İnternet: Vallat, F. (1995), Elam vi. Elamite religion, (November 2011,) Web: <http://www.iranicaonline.org/articles/elam-vi.> Encyclopaedia Iranica, VIII/4, 342, 5 Kasım 2018 de alınmıştır.

İnternet: Varto’da Aleviler Hawtemal kutlandı, (22 Mart 2017) Web: <https://www.alevinet.com/2017/03/22/vartoda-aleviler-hawtemal-kutlandi/> 9 Mart 2019’da alınmıştır.

İnternet: Vate Yayınları, Web: <https://www.kabalci.com.tr/vate-yayinevi>, 10 Kasım 2018 de alınmıştır.

İnternet: Veng u vaj, Web: <https://vengvaj.tr.gg/>, de alınmıştır. 13 Kasım 2018.

İnternet: Walter M. A. (2004), Loan Adaptation in Zazaki, Web: https://www.researchgate.net/publication/228984634_Loan_Adaptation_in_Zazaki, s. 11 16 Ocak 2018’de alınmıştır.

İnternet: Werner E. (2017) Rivers and Mountains A Historical, Applied Anthropological and Linguistical Study of the Zaza People of Turkey including an Introduction to Applied Cultural Anthropology, (Kasım 2017) Web: https://www.sil.org/system/files/reapdata/14/51/04/145104848891296233406385379116832916897/The_Rivers_An_anthropological_study_Eberhard_Werner_07_November_2017.pdf, 7 Eylül 2018’de alınmıştır.

İnternet: White J., Turkish Hizbullah Is Back In New Sheep's Clothing, (Kasım 2013)
Web: <http://kamilpasha.com/?p=7574>, 30 Temmuz 2017'de alınmıştır.

İnternet: Wilgenburg W. V. (2009), Is Ankara Promoting Zaza Nationalism to Divide the Kurds? Web: <https://jamestown.org/program/is-ankara-promoting-Zaza-nationalism-to-divide-the-kurds/>, 14 Ocak 2018'de alınmıştır.

İnternet: Yabancı Diller, Web: <http://hbogm.meb.gov.tr/modulerprogramlar/?q=67&alan=Yabanc%C4%B1+Diller>, 2 Şubat 2018'de alınmıştır.

İnternet: yapılan çalışmalar: Vate Çalışma Grubu ve Vate dergisi, 08 Şubat 2011 Web: <http://www.zazaki.net/file/vate....pdf> 1 Mart 2019'da alınmıştır.

İnternet: Yasama Organı Üyelerinin Tercüme-i Halleri Arama Formu, Web: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_eski.sonuc?adi=&soyadi=&il=&meclis=1-1&kelime=. 2 Şubat 2018'de alınmıştır

İnternet: Yeğen M., Tol U. U., Çalışkan M. A., Beyaztaş K., Alkurt S. V., Atalay E., Özmüş M. (2015) Kürt Seçmenlerin Oy Verme Dinamikleri: Kuzeydoğu- Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu Alt Bölgelerinde Seçmenin Siyasal Tercihlerinin Sosyolojik Analizi, ,s. 43, Web: <http://en.yada.org.tr/pdf/06a57ba76299239050a674183947aab9.pdf>, 10 Eylül 2018'de alınmıştır..

İnternet: Yerel dil farklılıkları dikkate alınmamış, (19 Ekim 2012) Web: <http://www.bingolonline.com/haber/yerel-dil-farkliliklari-dikkate-alinmamis-42054.html> 15 Ekim 2018'de alınmıştır..

İnternet: Yezidi Religious Tradition, (Tarihsiz) Web: http://www.yeziditruth.org/yezidi_religious_tradition, 10 Haziran 2018'de alınmıştır.

İnternet: Yıldırım A. (2011). İLKHA, Zazaca 'Keke' Filminin Çekimleri Sona Erdi, (Mayıs 2011) Web: <http://www.ilkehaberajansi.com.tr/haber/Zazaca-keke-filminin-cekimleri-sona-erdi.html> 2 Haziran 2017'de alınmıştır.

İnternet: Yıldırım K., Adak A., Acar H., Ergün Z., Bingöl İ., Pertev R. (2012), Kurdi 5 Zazaki, MEB Ders Kitabı, Web: https://ttkb.meb.gov.tr/dosyalar/kitaplar/kurdi_5_Zazaki.pdf, 4 Ocak 2016'de alınmıştır.

İnternet: Yüksek Öğretim Kurumu, Web: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp> 10 Mayıs 2018'de alınmıştır.

İnternet: Yükseköğretim Bakanlığı Tez Merkezi, (2018, Ekim) Web: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>, 18 Ekim 2018 de alınmıştır.

İnternet: Yürürlükten Kaldırılan 3984 Sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun Web: <https://www.rtuk.gov.tr/yururlukten-kaldirilan-duzenlemeler/5166/3892/yururlukten-kaldirilan-duzenlemeler.html> 20 Ocak 2018'de alınmıştır.

İnternet: Zaza - Dımıl Dili ve Kültürünü Yaşatma Derneği, (2018) Web: <https://www.facebook.com/gergerZazader/> 1 Haziran 2018 de alınmıştır.

İnternet: Zaza Aydın ve Kurumlarının Basın Açıklaması – 2, Web: https://288757.forumromanum.com/member/forum/entry.user_288757.2.1109996828.Zaza_ayd_n_ve_kurumlar_bas_a%C3%A7_klamas-piya.html 15 Ekim 2018 de alınmıştır..

İnternet: Zaza Bayrağı, (29 Haz 2018) Web: https://www.youtube.com/watch?v=bJy0vb_wV50, 15 Ekim 2018'de alınmıştır.

İnternet: Zaza Derneği Diyarbakır Web: <https://www.facebook.com/ZazaDernegi/> 26 Kasım 2018 de alınmıştır..

İnternet: Zaza Dernekleri Siverek'te Bir Araya Geldi (26 Ekim 2017), Web: <http://www.milliyet.com.tr/Zaza-dernekleri-siverek-te-bir-araya-sanliurfa-yerelhaber-2361906/> 20 Haziran 2018 de alınmıştır.

İnternet: Zaza Dernekleri Siverek'te Bir Araya Geldi, 26 Ekim 2017, Web: <http://www.milliyet.com.tr/Zaza-dernekleri-siverek-te-bir-araya-sanliurfa-yerelhaber-2361906/> 10 Eylül 2018 de alınmıştır.

İnternet: Zaza Federasyonu, Web: https://www.facebook.com/Zazafederasyonu/?ref=br_rs, 10 Temmuz 2018 de alınmıştır.

İnternet: Zaza Gemeinde Deuchland, (Kasım, 2018) Web: <https://www.facebook.com/pages/Cemat%C3%AA-Zazayan%C3%AA-Serr%C3%AA-Almanya-Zaza-Gemeinde-%C4%B0n-Deutschland/463294283765706>, 13 Kasım 2018'de alınmıştır..

İnternet: Zaza Gulikashvili, Parliamentary Activities, Parliamentarians, Media and Society, Web: <http://www.parliament.ge/en/mp/4574>,. 15 Ağustos 2017'de alınmıştır

İnternet: Zaza Halkının Tarihi Yürüyüşü İstanbul Taksim 20 Ekim 2012, Web: <http://www.radioZaza.de/ZAZALARDAN%20BIR%20ILK%20ISTANBUL%20TA>

- KSIME.htm Web: <https://www.youtube.com/watch?v=8ENVkAPgiFw>, 26 Mayıs 2017 de alınmıştır.
- İnternet: Zaza Marşı-Dalgalandan Zaza Bayrağı, Web: <https://www.youtube.com/watch?v=DVZ12D12IR4&t=49s> 19 Temmuz 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Zaza Müziği Ustasını Kaybetti, (3 Nisan 2018) Web: <https://www.bingolnet.com/2018/04/03/Zaza-muzigi-ustasini-kaybetti/>, 9 Ekim 2018.de alınmıştır.
- İnternet: Zaza, Web: <https://en.wikipedia.org/wiki/Zaza>, 30 Ocak 2018'de alınmıştır..
- İnternet: Zazaca "Hamlet" İstanbul'da Sahnelenecek, 18 Ocak 2018, Web: <https://www.haberler.com/zazaca-hamlet-istanbul-da-sahnelenecek-10466166-haberi/>, 22 Kasım 2018 de alınmıştır..
- İnternet: Zazaca Bölümü Öğrencilerinin Mezuniyet Heyecanı, Web: <https://www.haberler.com/zazaca-bolumu-ogrencilerinin-mezuniyet-heyecani-8474854-haberi/>, de alınmıştır. 20 Kasım 2018.
- İnternet: Zazaca dergiler, Web: <http://www.Zazaki-institut.de/turkish/dergiler.html> 31 Temmuz 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Zazaca Google Translate'e eklensin, Web: <https://www.change.org/p/zazaca-google-translate-e-eklensin> 26 Kasım 2018 de alınmıştır..
- İnternet: Zazaca için bir tek öğretmen ataması kabul edilemez!!, Web: <https://www.change.org/p/cumhurba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-milli-e%C4%9Fitim-bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-zazaca-i%C3%A7in-bir-tek-%C3%B6%C4%9Fretmen-atamas%C4%B1-kabul-edilemez-d26698f4-dd6e-4094-90b4-1926651056e9/c> 27 Kasım 2018 de alınmıştır.
- İnternet: Zazaca ilk film Avrupa'ya açıldı, (14 Kasım 2018) Web: <http://www.milliyet.com.tr/Zazaca-ilk-film-avrupaya-acildi/yasam/haberdetayarsiv/14.11.2004/94932/default.htm> 7 Mart 2017 de alınmıştır.
- İnternet: Zazaca Kürtçe değil, Zazalar Kürt değil, 9 Haziran 2010, Web: <https://dersimZaza.wordpress.com/2010/06/09/Zazaca-kurtce-degil-Zazalar-kurt-degil/>, 9 Mart 2018 de alınmıştır..
- İnternet: Zazaca Sözlük, Web: <http://www.Zazakisozluk.com/>, 18 Eylül 2018 de alınmıştır..
- İnternet: Zazaca Tiyatro Grubu: Arêyê Kay, Web: <http://dersimnews.com/kirmancki/2013-01-25/zazaca-tiyatro-grubu-areye-kay>, 20 Kasım 2018 de alınmıştır..

İnternet: Zaza-Der / İstanbul Zaza Dil ve Kültür Derneği (2018), Web: <https://www.facebook.com/zazader/>, 26 Kasım 2018 de alınmıştır.

İnternet: Zaza-Der Açılıyor! (2011), Web: <http://Zazader.org/Zaza-der-aciliyor/> , 12 Ocak 2018'de alınmıştır.

İnternet: Zaza-Der Faaliyet Raporu 2014-2017 (2018) Web: <http://zazader.org/wp-content/uploads/2018/01/2017FALİYET-RAPORU.pdf> 20 Ocak 2018'de alınmıştır., 7.

İnternet: Zaza-Der Genel Başkanı Murat Bukan Tuba Nergiz Er'in Sunduğu Öznesi Adın'a Konuk Oldu (2017) Web: <https://www.youtube.com/watch?v=0I1rtBfp5JI> 28 Şubat 2017'de alınmıştır.

İnternet: Zaza-Der Komela Zıwan U Kulturê Zazayan – Zaza Dil Ve Kültür Derneği, Web: <http://zazader.org/> , 26 Kasım 2018 de alınmıştır..

İnternet: ZAZA-DER/İstanbul @zaza_der, Web: https://twitter.com/zaza_der, de alınmıştır. 26 Kasım 2018.

İnternet: ZAZA-DER'den Dünya Anadil Günü etkinliklerinde Zazaca konser, 22 Şubat 2019, Web: <http://www.basnews.com/index.php/tr/culture-arts/music/503424> 26 Şubat 2019'da alınmıştır.

İnternet: Zazaistan (Turkey) (3 Mayıs 2009) Web: <https://www.crwflags.com/fotw/flags/tr-zaz.html>, 19 Temmuz 2018'de alınmıştır.

İnternet: Zazalar Israrla “TRT Zaza Tv” İstiyor, Web: <http://www.sanalbasin.com/zazalar-issarla-trt-zaza-tv-istiyor-15073114/>, 27 Kasım 2018'de alınmıştır..

İnternet: Zazalar kimsenin boyunduruğu altında değildir, (20 Temmuz 2018), Web: <http://www.bingolonline.com/haber/Zazalar-kimsenin-boyundurugu-altinda-degildir-63677.html> de alınmıştır. 28 Eylül 2018

İnternet: Zazalardan Zazaca Televizyon ve Radyo talebi, (17 Ocak 2015) Web: <https://ilkha.com/haber/5649/Zazalardan-Zazaca-televizyon-ve-radyo-talebi>, 8 Ocak 2018'de alınmıştır.

İnternet: Zazaların Kurduğu 3 İmparatorluk. (2017, 9 Temmuz) Web: <http://www.bingolunesesi.com.tr/haber/29577/Zazalarin-kurdugu-3-imparatorluk.html> 11 Ekim 2018'de alınmıştır.

İnternet: Zazana Dergisi (2017), Zaza halkı dilinin farklılığının yanı sıra giyim kuşamıyla ve kültürel farklılıklarıyla kendine has bir millettir. (9 Eylül 2017) Web: <https://www.facebook.com/ZazanaDergisi/posts/1730549266973769>, 11 Eylül 2017'de alınmıştır.

- İnternet: Zazana TV, Zaza Marşı-Yakup KOÇAK Dalgalanın Zaza Bayrağı eşliğinde...
Zazaki Klam (18 Eylül 2015) Web:
https://www.youtube.com/watch?v=M6na2G_w0Ak 26 Temmuz 2018'de alınmıştır.
- İnternet: ZUBİYAYENA DEMOKRATİKA ZAZAYAN -DEMOKRATİK ZAZA BİRLİĞİ,
Web: <http://dezab.de/Home/Index> , 2 Ekim 2018 de alınmıştır.
- İnternet:13 Aralık 2017 Günü Siirt Milletvekili Kadri Yıldırım'ın Tdk Üzerine Yaptığı
Konuşmaya Dair İstanbul Zaza-Der'in Kamuoyuna, TBMM Başkanlığına Ve HDP
Milletvekillere Gönderdiği Metindir, Web: <http://Zazader.org/wp-content/uploads/2018/01/Kadri-Y%C4%B1ld%C4%B1r%C4%B1m.pdf>, 10 Nisan
2018'de alınmıştır.
- İnternet:2923 sayılı Yabancı Dil Eğitimi Ve Öğretimi İle Türk Vatandaşlarının Farklı Dil Ve
Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanun, Web:
<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2923.pdf> 19 Ocak 2015 de alınmıştır.
- İnternet:30/12/1946 tarih ve 4993 sayılı Kanun, 6 ocak 1947 sayılı 6498 sayılı Resmi
Gazete, Web: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6498.pdf>, 31 Ocak 2018'de
alınmıştır.
- İnternet:Zazalar, Zazaca, Konuşan Süryaniler, TRT6 yayını, (14 Eylül 2014), Web:
https://www.youtube.com/watch?v=Qc_ldZ8buFU, 24 Eylül 2018'de alınmıştır..
- İnternet: İnal B. (2016), SERÊ SALÊ BINÊ SALÊ, (1 Ocak 2016) Web:
<http://www.tigrishaber.com/sere-sale-bine-sale-2182yy.htm>, 9 Mayıs 2018'de
alınmıştır..
- İremet F. (2001), Zaza Ulusal Sorunu, Amor 3, Serre 2001.
- İremet F. (2011), Kimliğin Belirlenmesinde Anadilin Önemi, Varol M. (Editör) *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011)*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- İremet F.(1996), Our Language Zaza, Stockholm.
- İsmail Ö. (1998), Alevi-Bektaşi şiirleri antolojisi: Cilt 1. 13. yüzyıldan 16. Yüzyıla Kadar,
Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları/2062, 232.
- Jacobson C. M., (1999)., *Zazaca Okuma Yazma El Kitabı*, İstanbul: Tij Yayınları.
- Jacobson C.M. (2001)., *Rastnustena Zonê Ma - Zazaca Yazım Klavuzu*, İstanbul: Tij Yayınları, 2001.
- Jones Tom B. (1967). *Paths to the Ancient Past, Application of Historical Method to Ancient History*, New York: The Free Press.

- Justi F. (1881). *Ueber die Mundart von Jezd*, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Vol. 35, No. 3, 327-414.
- Kahraman Ö. (2010), *Elâzığ ve Çevresinde Yasayan Zazalardaki Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Kar C. (1998), Zaza adı ve Kaygusuz Abdal, *Piya Dimili Dili ve Kültürü Dergisi*, *Peyızopeyen*, Amor 4, s. 20
- Kar C. (2007) Zaza Dili Araştırmalarının 150 Yıllık Geçmişi Üzerine (1857-2007), II, *Çime Dergisi* Amor 9
- Kar C. (2007), Zaza Dili Araştırmalarının 150 Yıllık Geçmişi Üzerine (1857-2007) I, *Çime Dergisi*, Amor 8
- Karabağlı H., Önce Boşnakça sonra Kürtçe, (5 Haziran 2004) Web: <http://arsiv.sabah.com.tr/2004/06/05/siy107.html> 12 Ocak 2018'de alınmıştır.
- Karabulut S.,(2013). Zazalar Tarihi Kültürel ve Sosyal Yapı, İzmit: Altinkalem Yayınları.
- Karacan H., Kaya B. (2015), Zazaki ile Kurmanci Lehçelerinin Fonetik Yönünden Karşılaştırılması *Phonetic Comparison of the Kurmanci and Zazaki Dialects*, *International Journal of Kurdish Studies* (ISSN:2149-2751) 1 (2), pp. 102 – 115.
- Karakaş M. (2014). *Dersim Aleviliğine Kaynaklık Eden Kültler*, Kutsal Mekanın Önemi ve Munzur Baba, Geçmişten Günümüze Alevilik 1. Uluslararası Sempozyumu 3-5 Ekim 2013, Editör Mehmet Yazıcı, 2. Cilt, Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Karataş K (2016). *Anadolu'nun Kadim Halkı Zazalar (Deylemliler) ve Zazaca*, İstanbul.
- Karl Hadank'i va K1 (1987). *Ayre Mecmuaye Ziwani*, Amor 11, Adar 1987, Almandan Çeviren Erol Sever, Ebubekir Pamukçu.
- Kaufmann, E., Conversi, D., (2012). Ethnic and Nationalist Mobilization. *The Study of Ethnicity and Politics: Recent Analytical Developments*, 2012, Edition: 1, Chapter: 2, Leverkusen: Verlag Barbara Budrich Publishers, 47-77
- Kaya A (2014). *Ehl-i Haklar ve Dersim*, İstanbul, 35
- Kaya A. (2010), *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, İstanbul: Demos Yayınları,.
- Kaya Ali (2012), *Tarihte Zazalar Ve Zazaca*, *Bingöl Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu II*, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 87
- Kaya İ., Aydın H., Gültekin M. (2013), *Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci Algı Araştırması*, UKAM Yayınları Yayın No: 03, Rapor No: 03.

- Kaya M. (2012), *Zazalarda Aşiret Geleneği Gökdere ve Kasıman Aşiretleri Örneği*, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Kaya M. S. (2011),. *The Zaza Kurd of Turkey: A Middle Eastern Minority in a Globalised Society*. London, I.B.Tauris.
- Kaya Y, *Sözlü Tarihte Dersim: Dersim 1937-38 Sözlü Tarih Projesi*, s. 19, 1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli- Türkiye,
- Kayıntu A. (2012). Molla Mehmet Demirtaş'ın Zazaca Divanı, Varol M. (Editör) II. *Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 329, 330
- Kaymak W. (2014), *Zaza Halk Tarihinin Büyük Hatları*, İstanbul: Arya Yayıncılık,.
- Kedourie E., (1961) *Nationalism*. (Revised edition.), London: H utchinson & Company.
- Kehl-Bodrogi K. (1999), Kurds, Turks, Or a People In Their Own Right? Competing Collective Identities Among The Zazas, *The Muslim World* Vol. LXXXIX.N O. 3-4 July-October, 439-454
- Kemali Ali, (1992). *Erzincan Tarihi, Coğrafi, Toplumsal, Etnografi, İdari, İhsai, İnceleme Araştırma Tecrübesi*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kendal S. (2016),. *Zaza darıt we, Kırd nüst, Çime Dergisi* ser 2, amor 5 wisar 2016 s. 23
- Kenstowicz Michael (Editor), (2004) *Zazaki Grammar* (MIT Working Papers on Endangered and Less Familiar Languages Volume 6).
- Keskin M (2015). *Zaza Dili, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi* Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak 2015, 93-114.
- Keskin M. (2010), *Zazacanın İrani Diller Arasındaki Yeri ve Özellikle Dersim'deki Durumu ve Geleceği*, Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli.
- Keskin M. (2011). *Zazacadaki Alfabe Sorununa Bir Bakış ve Çözüm Önerisi*, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 327-349
- Keskin M. (2012), *Orta ve Eski İrani Dillerin Zazacaya Tuttuğu Işık*, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Keskin M. (2012). *Zonê Ma Zanena? Zazaki für Anfängerinnen und Anfänger – Nord-Zazaki*. İstanbul: Geoaktif Yayınları.

- Keskin M. (2013), *Asimilasyon Politikasının Nesiller Üzerindeki Etkisine Bir Örnek*, 2. Uluslararası Dersim Sempozyumu –Eylül 2013, 2. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu'nda Sunulan Bildiriler.
- Kesmez A. (2015), İki Dillilik, Zazaca-Türkçe İki Dilli Akademisyenlerde Dil Kullanımı ve Tercihler (Bilingualism, Zazaki-Turkish Bilingual Academicians Language Use and Preferences), *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi* Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Ocak, 157-165.
- Korkut R. (2012), *İslam Dini Temelinde Dilbilim Açısından Arapçanın, Kelime Varlığı Alanında Zazacaya Etkisi*, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 815-829.
- Koyo Berz ile Dolu Dolu (2016), *Zazana, Zaza Dili Kültürü ve Tarihi Dergisi/Peseroke Zon u Kultur u Tarixw Zazayan*, Umar (Amor)/Sayı:10, Serr/Yıl, 2016.
- Köroğlu M. A.(2013), Çüngüş'te Sosyal ve Dini Hayat, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6 Issue 7, p. 731-759, July 2013, s. 749,751.
- Kupper, J. (1973). Northern Mesopotamia And Syria. In I. Edwards, C. Gadd, N. Hammond, & E. Sollberger (Eds.), *The Cambridge Ancient History (The Cambridge Ancient History)*.
- Kurt G.. Özer A. (2010), *Dersim Sürgünlerinin Yerleştirildikleri Kentlerde Yaşadıkları Entegrasyon Sorunları (Isparta İli Gülistan Mahallesi Örneği)*, Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli- Türkiye.
- Kurtoğlu O. (2015), Divan Şairinin Yerel Tarihe Katkısı Bağlamında Diyarbakırlı Lebib'in Tarihleri, *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1 (4), 2015, 63-82,
- Kültür ve Tartışma Programı (1991). *Raştiye dergisi* Amor 3, 1991.
- Latham Robert Gordon, (1860). *Opuscula: Essays Chiefly Philological and Ethnographical*, Edinburg: Williams &Norgate.
- Lawrance P. (2005) *Nationalism History and Theory*, London: Routledge, 165
- Lawson S.(2005). Premordialism, *When Is The Nation?: Towards An Understanding of Theories Of Nationalism*, edited by Atsuko Ichijo, Gordana Uzelac, London: Routledge, 2005.
- Leezenberg M. (1993)., *Gorani Influence on Central Kurdish*, Substratum or Prestige Borrowing, ILLC.
- Lerch P. (1856). Savaş Esiri Kürtler Hakkında Hazırlanan Rapor (1856-Roslow), (Çev. Seyîdxan Kurij), *BİR – Hejmar/Sayı 6, Zıvıstan/Kış 2007.*, 187-200.

- Lerch P. (1857), *Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchaldaer*, I, Rusya Bilimler Akademisi, St Petersburg, 1-4, 49-87.
- Llobera J. R.,(2003). *An Invitation to Anthropology: The Structure, Evolution, and Cultural Identity of Human Societies*, Berghahn Books.
- M. Nuri Dersimi (1952). , *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Halep 1952.
- MacKenzie D. N. (1961), *Origins of Kurdish*, Transactions of Philological Society, 68-87.
- Menteşe S. (2013). *Barış Sürecinin Tunceli/Dersim 'de Algılanışı Üzerine Bir Araştırma*, 2. Uluslararası Dersim Sempozyumu –Eylül 2013.
- Mesudi (2004), *Muruc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Çeviren: D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge.
- Minahan J. B., (2014) *Ethnic Groups of North, East, and Central Asia: An Encyclopedia*, Denver: ABC-CLIO, 262.
- Minorsky V. (1943). The Gūrān, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 11,No. 1 (1943), pp. 75-103.
- Minorsky V. (1945), The Tribes of Western Iran, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*,Vol. 75, No. 1/2.
- Minorsky V. (1988), Daylam, (Çeviren Roşna Feradi), *Piya Dımili Dili ve Kültürü Dergisi*, Payızepeyen 1988, Amor 4.
- Minorsky V. (2004), *Tarih, Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul 2004.
- Minorsky V. (2004), Tarih, v. Minorsky TH. Bois, D.N. Mac Kenzie *Kürtler ve Kürdistan* İngilizce 'den Çeviren Kamuran Fıratlı, İstanbul: Doz Yayınları.
- Mirza Yismail, *Pelge Serre*, 2016 ve 2017, İstanbul.
- Mkrтчian A., The Delmiks, *Iran & the Caucasus*, Vol. 3/4 (1999/2000), Kovara Legerin u Lekokine Bir Araştırma İnceleme Dergisi, s. Zıvıstan 2007, sayı 7, s. 196, 197
- Molyneux-Seel L. (1914), A Journey in Dersim, *The Geographical Journal*, Vol. 44, No. 1.
- Munzur D. (2010). Dersim; Rehberini Yitiren, Aydınını Yaratamayan Halk, *Dersim, İzmir Dersim Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayın Organı*, Yıl 9, Sayı 11, Temmuz 2010, s. 64
- Murat V. (2017). (Editor), Dağılma İ., Gökalp B., Karabeyeser A., Kayğısız N., Kaya M., Bayram M., *Mektebo Miyanin, Zazaki, Kitabe Musnayışı*, Milli Eğitim Bakanlığı, 2017.
- Müller F. (1865), *Beiträge zur Kenntniss der neupersischen Dialekte: Zaza-Dialekt der Kurdensprache* : [Aus dem November-Hefte des Jahrganges 1864 der

- Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften*, XLVIII. Bd., besonders abgedruckt], 3. Cilt., 3.
- Nairn Tom, (1997). *Faces of Nationalism: Janus Revisited*, Essex: Verso.
- Nasidze I., Quinque D., Rahmani M., Alemohamad S. A., Asadova P., Zhukova O., Stoneking M. (2009), mtDNA and Y-Chromosome Variation in the Talysh of Iran and Azerbaijan, *American Journal Of Physical Anthropology* 138:82–89, 85.
- Nasidze I., Quinque D, Ozturk M., Bendukidze N., Stoneking M. (2005), MtDNA and Y-chromosome Variation in Kurdish Groups, *Annals of Human Genetics* 69,401–412, 407,408, 409, 410.
- Oakes L. (2001), *Language and National Identity: Comparing France and Sweden*, Amsterdam: Jhon Benjamins Publ. Co..
- Oğur S., (2014) *Farsça - Zazaca - Kurmanca Mukayeseli Gramer ve Temel Sözlük*, İstanbul: Yazılama.
- Önal S. (2006) (Yayına Hazırlayan), *Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları, Harbiye'den Dersime, 1890-1904*, Remzi Kitabevi, 2006, s. 163
- Özağaçhanlı Z. (2012). *Siverek Ve Çevresinde Yaşayan Zazalarda Doğum Geleneği*, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Özcan A. K. (2011)., *Zazaca (Dımli) Kürtçenin Bir Lehçesi Mi? Kelimelerin "Giz"inde Bir Dil Arayışı*, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Özer O. (2016), *Mevlid Ahmed-İ Hasi*, Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Özkırımlı U. (2013)., *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, Ankara: Doğubatı Yayınları
- Özmkas U. (2014). Duvar'ın Tuhaf Artıkları, *Kampplatz*, Sayı: 7.
- Pak F. (2016). Çıme'yi Destekle, Yanlız Bırakma, *Çime dergisi*, Ser 2, Amor 4, Zımistan.
- Pak Ferhat, (2005). "Avrupa Zazacılığı" yerilmeyi değil, Övgüyü hak etmiştir., *Çime Pesoreke Zuwan u edet u Zazayan Journal of Zaza Language and Culture Zaza Dili ve Kültürü Dergisi*, Sayı 2, Wusar 2005, 27
- Pamukçu E (1990). 1937-38 Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri, *Piya Zaza Dili ve Kültürü Dergisi*, Sebat 1990, Amor 10, s. 20
- Pamukçu E. (1989), Zaza Yerleşim Bölgesinin En Eski Zamanları Hurriler, *Piya Paseroke Zıwan u Kulture Zaza*, Payizo Peyen, Amor 9, 11

- Pamukçu E. (1990), 1937-38 Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri, *Piya Zaza Dili ve Kültürü Dergisi*, Sebat 1990, Amor 10, s. 26, 27
- Pamukçu E. (1991), Veda Mesajı Gibi Bir Şey, *Raştiye Dergisi*, 1991, Amor 2, s. 5
- Pamukçu E. (1992). *Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri*, İstanbul: Yön Yayınları, 123-125.
- Pamukçu F. (2001)., *Gramare Zazaki*, İstanbul:Tij Yayınları.
- Pamukçu F. (2011). *Zazacada Dilbilgisi Zamanları*, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 291
- Pankısar Z. (1980), “Zazakiyê Ezirgani û Dıyarbekır”, *Tirêj*, 3.Sayı, İzmir 1980, 7-15.,
- Paul L. (1998), The Position Of Zazaki Among Iranian Languages, *Ware Dergisi*, Amor 12, Paiza V'rene, 1998, s. 194
- Paul L. (1998), The position of Zazaki among West Iranian languages.” *Old and Middle Iranian Studies* 163-176.
- Paul L. (2011), *Die Herkunft Und Stellung Des Zazaki Und Das Verhältnis Von Sprache Zu Ethnie*, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 16.
- Paul L. (2017). *Zaza*, Çeviren, Murat Alanoğlu, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi* Yıl:3, Cilt:3, Sayı:6, 2017/2, 111-113, 112.
- Perk S. (2013), *Tunceli / Dersim’de Hızır Orucu Rüyalarının Algılanışı*, 2. Uluslararası Dersim Sempozyumu –Eylül 2013, s. 919
- PKK 5.Kongre Kararları (1995) Weşanên Serxwebûn: 72.
- Pulur Ö. (1996) Kırmanc Zaza sorunu Dersim ve Gelecek, *Ware Dergisi*, Amor 10, Paize Wertene, 121
- Qaziyev Yusif (2010), *Erməni məsələsi Yalanlar və Gərçəklər*, Bakı.
- Radio Zaza- Rodena Zonema Dimili-Kırmanc Zaza, *Ware*, Amor 11, Paize Wertene, 1997, s. 81
- Radio Zaza-Radone Zone Ma Dimili-Kırmanc-Zaza, *Ware Dergisi*, Amor 11, 1997 Paiza Wertene.
- Redaksiyon (1987), Zu beyannameye, *Ayre Mecmuaye Ziwani*, Nümre 10, Çile 1987.
- Redection (2001)., *Venge Zazaistaini*, Zon u Kulture, Siyasete Zazayan, Zaza Halkının Gerçek Sesi, Serre 2001, Amor:3,
- Renan E., (1946), *Nutuklar ve Konferanslar*, Ankara, Sakarya Basımevi, (Eserin orijinali 1882’de yayınlandı).

- Rençber F. (2012) , *Zazaca Konuşan Alevilerin Etnik Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme*, Bingöl Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu II, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Rıdvan D. (2012), Türkiye’de Zazaca Nerelerde Konuşuluyor, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Rışvanoğlu M. (1995). , Saklanan Gerçek, Kurmanclar ve Zazalar’ın Kimliği -1-, İstanbul:Tüm Basın Yayın.
- Rich C. J (1836). *Narrative of a residence in Koordistan, and on the site of ancient Nineveh; with journal of a voyage down the Tigris to Bagdad, and an account of a visit to Shirauz and Persepolis*, by C.J. Rich, ed. by his widow, London: Cambridge.
- Rocnamey Zazaki (2014), *Venge Welate Zazayan*, Amar 1, Gulon 2014.
- Romano D. (2002). Modern Communications Technology in Ethnic Nationalist Hands: The Case of the Kurds, *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, Vol. 35,No. 1 (Mar., 2002).
- Salname-i Vilayet-i Bitlis, Bitlis Vilayet Matbaası, Bitlis 1310 (Birinci Def’a).
- Sarkhosh C. V, Stewart S. (2007), *The Age of the Parthians*, London: I.B.Tauris.
- Sasani Devleti ve Zazalar. (2016), *Zazana Dergisi* Sayı 9.
- Selcan Z. (2011), *Zaza Dili’nin Tarihi Gelişimi*, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları
- Selcan Z. (2014). *Zaza Milli Meselesi Hakkında*, Zaza Kültürü Yayınları, Ankara, 1994, s.21
- Shapira D. (2000), Pahlavi References to Armenia, *Iran & the Caucasus*, Vol. 3/4 (1999/2000),
- Siwonıç (2005). Osmanlı Döneminde Zaza Kimliği, *Çime dergisi*, Amari 3, Aman Payız.
- Siwonij F. (1990)., Büyük Zaza Şairi Xasi ve Eserine Yönelik Bir Saygısızlığın Teşhiri, *Piya Zaza Dili ve Kültürü Dergisi*, Payızopeyen 1990, Amor 13.
- Smith A. D. (1998). *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*, London: Routledge, 159
- Smith A. D. (2000),*The Nation in History: Historiographical Debates About Ethnicity and Nationalism*, Hanover, NH: UPNE, s. 20-25
- Smith A. D., (1991) *National İdentity*, London:Penguin Books, 20-23
- Smith A. D., (1999)., *Myths and Memories of the Nation*, Oxford University Press, 14
- Smith A. D., (2003), *Nationalism; Theory, Ideology, History*, Cambridge: Polity Press, 48

- Smith A., (2002). *Ulusların Etnik Kökeni*, (Çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir), Ankara: Dost Kitabevi, Ankara, (Eserin orijinali 1986'da yayınlandı) 45-46.
- Soane E. B. (1909), Notes on a Kurdish Dialect, the Shadi Branch of Kermanji, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, (Oct., 1909), s. 896
- Söylemez İ.(2011). *Geçmişten Günümüze Zazaca Dergiler: Kronoloji, Sorunlar ve Çözümler*, Varol M. (Editör)*I.Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.*
- Söylemez M. M., Demir A. (2010), *1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çabakcur Livası Nüfus ve İskân*, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, 23.
- Söz Uçar Yazı Kalır (1996), *Ware Dergisi*, Amor 10, Paiza Wertene 1996, s.142
- Sözen Ü. (2015). Etnik Kimlik Siyaseti ve Festivaller: Munzur Festivali'nde Kolektif Aidiyetlerin Yeniden Üretimi ve Kimliğin Çatışmalı Görünümleri, *Sosyal Bilimler, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12 / Güz 2015, 124.
- Speiser E. A. (1941), *Introduction to Hurrian*, Oregon: Wipf and Stock Publishers, 1-10
- Stalin Josef, *The Nation, In Marxism And The Natural Question, From The Essential Stalin: Major Theoretical Writings 1905-1952*, ed. Bruce Franklin (Croom Helm: London 1973) 57-61, John Hutchinson, Anthony D. Smith, *Nationalism*, Oxford University Press, 1994, sayfa 18
- Stevenson R. (2015) *Beatson's Mutiny: The Turbulent Career of a Victorian Soldier*, London: I. B. Tauris, 180.
- Sykes M. (1908). The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 38 (Jul. - Dec., 1908).
- Şahbaz A. (1911)., *Kızılbaş Kürtler*, Önsöz ve Çeviri: Sako Zulalyan, Mehmet Bayrak Alevilik ve Kürtler, (İnceleme-Araştırma ve Belgeler), 1997.
- Şefik Arif (1925), *Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası* Urfa Vilayeti.
- Şehri Bingöl Tiyatrosunun Kurucusu Yunus Çiftçi ile mini röportaj, *Zazaların Zazaca Tiyatroya müthiş ilgisi var, Zazana, Zaza Dili, Kültürü ve Tarihi Dergisi/Peseroke Zon u Kultur u Tarixe Zazayan*, Umar (Amor)/ Sayı 10, Serr/Yıl:2016, s. 33.
- Şeliç H. (1988). *Zaza Gerçeği*, Münih: Dicle Fırat Yayınları 10.
- Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türki*, Dersaadet/İstanbul: İkdam. 1317.
- Şerefhan (1971), *Şerefname, Kürt Tarihi*, Arapçadan Çeviren Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul: Ant Yayınları.

- Şimşek B. (2010), *Dersimli Kimliği ve Müzik*, Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli-Türkiye.
- Taghvaei E., Aştiyani V. (2012), Talişi ve Zazacanın Uygulamalı Mukayesesi, Varol M. (Editör) *II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Taras K., (2006). *National identity and history writing in Ukraine*, Nationalities Papers, 34:4.
- Taylor J. G. (1865)., *Travels in Kurdistan, with Notices of the Sources of the Eastern and Western Tigris, and Ancient Ruins in Their Neighbourhood*, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol.35.
- Taylor, J. G. (1868), “Journal of a Tour in Armenia, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, with Notes of Researches in the Deyrsim Dagh, in 1866,” *The Journal of the Royal Geographical Society*, H. W. Bates, ed., 38, London: John Murray, 281-361.
- Tevrat (1997) Tarihler I, 2/33, *Kitabı Mukaddesi Eski ve Yeni Ahit, Tevrat, Zebur (Mezmurlar) ve İncil*, İbrani Kildani ve Yunani Dillerden Tercümedir, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Tıraşçı M. (2013), Güneydoğu ve Doğu Anadolu Çevresinde Arapça, Kürtçe, Zazaca Mevlidler Ve Müzikal Olarak İcra Ediliş Tarzları, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVII, Sayı: 2.
- Todd L. T. (2002), *A Grammar of Dimili Also Known Zaza*, Stokholm.
- Todd T. L. (1987) Zerej Luva, *Ayre Mecmuaye Zıwani*, Amor 12, Gulan 1987, Almancadan Çeviren Erol Sever, Ebubekir Pamukçu.
- Türel V. (2013), *Bingöl'de Konuşulan Lehçeler - Dimili (Zazaki) Ve Kurmancı - İle İlgili Birer Eserin Tanıtımı*, III. Bingöl Sempozyumu 7-19 Eylül 2010 “Ekonomi-Tarih Kültür ve Sosyal Hayat-Tarım Hayvancılık” Ed. Yaşar Baş, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Türkay C. (1979), *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul: Tercüman Kaynak Eserler Serisi:1, 1979.
- Türkiye İstatistik Kurumu, *Halk Oylaması Tüik Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961*, TÜİK Yayın No 3156.
- Uçarlar N. (2009), *Between Majority Power And Minority Resistance: Kurdish Linguistic Rights In Turkey*, Lund Üniversitesi, 2009. Basılmamış Doktora tezi.
- Uzun M. S. (2013)., *Zazakî'nin Yazım Tarihinde Kullanılan İki Alfabe ve Dini Edebiyatın Zaza Edebiyatındaki Yeri*, 2. Uluslararası Dersim Sempozyumu 20–Eylül 2013.

- Varol M. (2011), *Zazaca Sözlükçülüğün Tarihi, Sorunları ve Çözüm Yolları*, Varol M. (Editör) I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 352-362.
- Varol M. (2012) , *Zazalarda Mevlid Ve Siyer Geleneği*, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Varol M. (2012), *Etnik Yaklaşımlar Bağlamında Zaza Kimliği*, Kimlik, Kültür Ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler Uluslararası Sempozyumu 6-8 Eylül 2012 Bingöl, Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Varol M. (2013), *Zazaca Kaynaklara Dair bir Bibliografya Çalışması*, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Yıl: 3/ Cilt: 3/ Sayı: 5/ Bahar 2013.
- Varol M. (2015), Cumhuriyet'ten Günümüze Zazacanın Eğitim Faaliyetleri İçerisindeki Durumu, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/3 Winter 2015, p. 1069-1078.
- Varol M. (2015), Zaza Edebiyatında Tirêj Dergisinin Yeri, *Mukaddime*, 2015, 6(1).
- Varol M. (2017), Üniversitelerdeki Zazaca Çalışmalara Dair Bir Değerlendirme, *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 14-17 Eylül/September 2017* Diyarbakır, Editors: Mehmet Bilen, Veysel Gürhan, Fuat İstemi, Bayram Kanarya.
- Varol M. (2017). Zaza Edebiyatında Bir Mihenk Taşı: Molla Osman Efendi ve Zazaca Mevlidi, *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa*, “Osmanlı Belge ve Kaynaklarında Urfa” Editör, Editör: Kasım Şulul, Murat Akgündüz, Ömer Sabuncu, Selim Yılmaz, Havva İslam Çelik, Mahmut Sabuncu, 2017, 151.
- Varol M.(2012), *Zazalarda Mevlid Ve Siyer Geleneği*, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Vergi A. (2012). (2012). *Zazalarda Zaman Mehfumu ve Zaza Kültüründeki Yeri*, 2 Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Veyve Kıtavı-Zaza Kitap Şenliği (1993). *Ware dergisi* Amor 5.
- Vir, Edebiyat u Folklor, Payız 2016, Omar 1.
- Viyale K. (2009). Resmi Tarihler Kuşatmasında Dersim, *Kırmancıye Beleke*, Sayı 1, 2009.
- Vorhoff K. (1998), Academic and Journalistic Publications on the Alevi and Bektashi of Turkey, 28-58, *Alevi Identity Cultural, Religious And Socialperspectives*, ed. Tord Olsson, Elisabeth Özdalga, Catharina Raudvere.

- Vüqar H.(2017), əmə Kimon..., Talış Dilinde Celilov'un Yazısı, Zazana,Zaza Dili, Kültürü ve Tarihi Dergisi, Peseroke Zon u Kultur u Tarixe Zazayan, Umar (Amor)/Sayı: 11, Yıl 2017.
- Wakamatsu H. (2014) Antropolojik Yaklaşımla Hızır İnancı: Dersim Bölgesinde Uygulanan Dinî Ritüeller, *Hünkâr Alevilik Bektaşilik Akademik Araştırmalar Dergisi*, Aralık 2014 Yıl : 1 Sayı : 2.
- Ware'den Merhaba (1995). *Ware dergisi*, Amor 8, Gulane .
- Waxt?, (1990) Waxt Dergisi, Zu 1.
- Weber M. (1994) "The Nation", in *from Max Weber: Essays in Sociology, Trans. And Ed. H. H. Gerth and C Wright-Mills) Routledge&Kegan Poul: London 1948, 171-, 179."* , John Hutchinson, Anthony D. Smith, Nationalism, Oxford University Press.
- Werner B. (2007), *Features of Bilingualism in the Zaza Community*, Paper for Graduate Class, Marburg, Germany s. 25
- Werner E. (2012), *Zazaların Dinleri Üzerine Düşünceler*, Çeviren Soner Kaya, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Werner E. (2013), *Text Discourse Features In Southern Zazakı (Çermik/Siverek Dialect) - A Glance at some Folktales -SIL Electronic Working Papers*.
- Wimmer A. (2008) *Elementary Strategies of Ethnic Boundary Making, Ethnic and Racial Studies 31 (6), September*
- Windfuhr G. (2009)., *Dialectology And Topics, The Iranian Languages*, London: Routledge, 5-42.
- Wisar, Kumkare Zun, Karı O Dem Zazu, (Zaza Dil, Kültür ve Tarih Derneği) Umare Dı'yın -2-Kunin 2017.
- Yanmış M. (2013)ehmet, Kahraman Bayram, Gençlerin Dini ve Etnik Kimlik Algısı: Diyarbakır Örneği, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)* Cilt/Volume: 8, Sayı/Number: 2, Yıl/Year: 2013.
- Yazıcı M. (2012), *Aleviliğe Etnik Yaklaşımlar: Zazalar - Alevilik İlişkisi*, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Yeğen M. (2011). The 2011 Elections and the Kurdish Question, *Insight Turkey Vol. 13 / No. 4 / 2011 pp. 147-169, s. 166.*

- Yılmaz B., Kaçer M. (2017) *Sünni ve Alevi Zazaların Siyasi Tercihleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 : 19 – 43.
- Yüksel A., Kurtaran A. R, Baydaş A, (2012) *Bingöl Yöresinde Yaşayan Zazalarda Yayıncılık Geleneği*, Varol M. (Editör) II. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Zaza Dil Günü Kutlandı, *Zazana, Zaza Dili, Kültürü ve Tarihi Dergisi/Peseroke Zon u Kultur u Tarixe Zazayan*, Umar (Amor)/ Sayı 8, Serr/Yıl:2015.
- Zaza Ulusal Sorunu (2001). *Venge Zazaistani*, Amor 3, Serre 2001.
- Zazaca bir oyun havası, (1963) *Roja Newe*, 15 Mayıs 1963.
- Zazaistan Raye Zazaistan'ın yayın organıdır, (1991) Nisan 1991.
- Zırh B. C., Akçınar M. (2013)., *Derin bir kuyu Dersim'e Berlin'den bakmak, Derin bir kuyu Dersim'e Berlin'den bakmak,* Zeliha Hepkon, Songül Aydın, Şükrü Aslan (editörler) içinde Dersim'i Parantezden Çıkartmak: Dersim Sempozyumu'nun Ardından. İstanbul: İletişim, 44-75.
- Zilan B. (2017), *Dı Kıtabe Muhemmede Şex Ensari, Raro Raşt U Me'lumate Diniye (Metn u Cigerayış)*, İstanbul: Vate Yayınevi.
- Zolfaqari A.(2010). The Avromani-speaking Area in Iran, *Iran & the Caucasus*, Vol.14, No.2, 323-329.

EKLER

EK-1. Kaynak Kişiler Listesi

No:	Memleketi	Mesleği	Eğitim Durumu	Yaş aralığı	Faaliyeti veya Görevi
1	Tunceli	Emekli Öğretmen	Öğretmen Okulu/Lisans	60 +	Dernek Yöneticisi
2	Bingöl	Esnaf	Lise	30-45	Dernek Yöneticisi
3	Bingöl	Akademisyen	Doktora	30 -45	Dergi editörü
4	Elazığ	Esnaf	Lise	60+	Dernek Yöneticisi
5	Bingöl	Akademisyen	Yüksek Lisans	30-45	Dergi Editörü
6	Diyarbakır	Esnaf	Lise	30-45	Dergi editörü, Dernek Yöneticisi
7	Bingöl	Akademisyen	Yüksek Lisans	30-45	Dergi Editörü
8	Şanlıurfa/Siverek	Esnaf	Lise	30-45	Dernek Yöneticisi
9	Bingöl	Öğretmen	Lisans	45-60	Zazaca sözlük çalışmaları var.
10	Bingöl	Esnaf	Lise	60+	Dernek Yöneticisi, Dergi Editörü
11	Şanlıurfa/Siverek	Esnaf	Lise	60+	Dernek Yöneticisi
12	Bingöl	Öğretmen	Lisans/Yüksek lisans öğrencisi	30-45	Dernek Yöneticisi, Dergi editörü
13	Muş-Bingöl	Esnaf	Önlisans	30-45	Dernek Yöneticisi
15	Şanlıurfa/Siverek	Esnaf	Lise	30-45	Dernek Yöneticisi
16	Tunceli	Emekli Öğretmen	Yüksek Lisans	60+	Dernek Yöneticisi
17	Elazığ	Esnaf	Lise	45-60	Dernek Yöneticisi
18	Şanlıurfa/Siverek	Esnaf	Lise	30-45	Dernek Yöneticisi
19	Adıyaman/Gerger	Esnaf/Gazeteci	Lisans Açık öğretim)	30-45	Dernek Yöneticisi
20	Tunceli	Muhasebeci	Lisans	45-60	Parti yöneticisi
21	Bingöl	Esnaf	Lise	45-60	Parti Yöneticisi
22	Tunceli	Öğretmen	Lisans	60+	Dernek Yöneticisi
23	Sivas	Esnaf/Emekli	Lise	60+	Dernek Yöneticisi

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Rasim BOZBUĞA
 Uyuşu : T.C.
 Doğum tarihi ve yeri : 05/06/1976
 Medeni hali : Evli
 Telefon : 5434946668
 Faks :
 e-mail : rbozbuga@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Syracuse University Maxwell EMPA	2011
Lisans	Ankara Üniv. S.B.F. Kamu Yönetimi	1998
Lise	K. Ereğli İvriz Anadolu Öğretmen L.	1993

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2000-2006	Maliye Bakanlığı/GİB	Devlet Gelir Uzmanı
2006-2018	Başbakanlık	Başbakanlık Uzmanı
2018-	Kültür ve Turizm Bakanlığı	Kültür ve Turizm Uzm.

Yabancı Dil

İngilizce (YDS 92,5)
 Farsça (YDS 65)
 Arapça (Başlangıç)

Yayınlar

(Hakemli Dergi ve Kitap Bölümü)

1. Türkiye'nin Bir Rengi Zazalar (Türkiye Günlüğü, Kış 2013, 113. sayısında (sayfa 57-78) <https://bozbuga.wordpress.com/2014/02/04/turkiyenin-bir-rengi-zazalar/>
2. Can 'Zazai Tribe' Mean Anything About The Origin Of Zaza People?,
3. Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi
4. Unknown People; Zazas, Akademik Hassasiyetler/ The Academic Elegance, 1 Sayı/Issue: Mayıs 2014
5. 1982 Anayasasının Demokrasi Anlayışı Ve Temel Hak Ve Hürriyet Yaklaşımı İlişkisi, (Ortak Yayın)
6. Suriye Kürtleri (Kitap Bölümü), Kripto Yayınları, 2013
7. Tarihimizde Yaşanan Etnik Sorunlar ve Bunlara Karşı Uygulanan Politikalara Genel Bir Bakış, Türkiye Günlüğü, Sayı – 126, (Bahar - 2016) <http://sahipkiran.Org/2017/01/12/acilim-politikalari/>

Diğer Dergiler veya İnternet Yayınları

1. Açılım Sonrasında Doğu Ve Güneydoğu'da Ak Parti Ve HDP Çizgisi Oylarının Analizi <http://sahipkiran.org/2015/09/08/acilimin-oylara-etkisi/>
2. Kurdish Population in Syria <http://sahipkiran.org/2014/08/05/kurdish-population-in-syria/>
3. Kürt Siyasi Hareketi, Hdp İle Neyi Hedefliyor? <http://sahipkiran.org/2014/03/24/hdp/>,
4. Türkiye'de Alevi Nüfusu, <http://sahipkiran.org/2013/08/19/turkiyede-alevi-nufusu/>
5. Suriye Kürtleri ve Suriye'nin Kuzeyinde Etnik Yapı ve Kürt Nüfusu <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2015/01/05/7393/suriye-kurtleri-suriyenin-kuzeyinde-etnik-yapi-ve-kurt-nufusu>
6. Arappınar (Kobani-Ayn al Arap) Savaşı ve Türkiye, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2014/11/12/7853/arappinar-kobani-ayn-al-arap-savasi-ve-turkiye>
7. 2002 ve 2011 Seçimlerinde BDP çizgisi, 21. Yüzyıl Dergisi, Mart 2014
8. Afrin Alevileri, <http://sahipkiran.org/2018/03/07/afrin-alevileri/>
9. Alevilere İlişkin Bazı Yanlış Siyasal Algı ve İddialar, <http://sahipkiran.org/2016/10/25/aleviler/>

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

